

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ

ПАШКЕВИЧ М.С.

**НАУКОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ
РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Дніпропетровськ - Донецьк

2012

УДК332.14:330.3

ББК65.04

П 22

Рекомендовано до видання вченою радою Державного ВНЗ «Національний гірничий університет» (протокол № 6 від 27.06.2012 р.).

Рекомендовано до видання вченою радою Донецького державного університету управління (протокол № 10 від 23.06.2012 р.).

Науковий редактор:

В. В. Дорофієнко – доктор економічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри менеджменту у невиробничій сфері Донецького державного університету управління.

Рецензенти:

М. М. Єрмошенко – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з наукової роботи Національної академії управління (м. Київ);

Т. М. Качала – доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, проректор з науково-дослідної роботи та міжнародних зв'язків Черкаського державного технологічного університету;

В. М. Гончаров – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри економіки підприємства та управління трудовими ресурсами Луганського національного аграрного університету.

Пашкевич М. С.

П 22 Наукові засади регулювання регіональної економіки: моногр. / М.С. Пашкевич. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 790 с.

ISBN 978-966-350-378-3

Присвячено проблемам формування економічної політики та розробки ефективних механізмів регулювання регіонального розвитку. Розглянуто питання обґрунтування державної регіональної політики та механізмів регіонального вирівнювання, подолання кризового стану депресивних регіонів, формування системи державного управління регіональним розвитком, бюджетного регулювання з метою фінансового забезпечення реалізації регіональних програм, регіонального розвитку в умовах територіальної еколого-економічної рівноваги, проектування кластерних форм реалізації регіональної економічної політики, поліпшення інвестиційного клімату регіонів та забезпечення їх сталого розвитку.

Розрахована на фахівців з управління регіональною економікою та розвитком продуктивних сил, а також вчених, викладачів, студентів вищих навчальних закладів.

ISBN 978-966-350-378-3

© М.С. Пашкевич, 2012

© ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2012

© Донецький державний університет управління, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
Розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	13
1.1 Теоретичні підходи до визначення сутності регіону, державної регіональної політики, регіонального розвитку.....	13
1.1.1 Сутність регіону та державної регіональної політики.....	13
1.1.2 Сталий регіональний розвиток: зміст та концептуальні засади.....	31
1.2 Особливості і пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів	41
1.2.1 Особливості і пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів країн світу.....	41
1.2.2 Особливості і пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів України.....	53
1.3 Стратегія економічного розвитку регіонів України.....	76
1.4 Взаємозв'язок між системою державного управління і регіональним розвитком.....	105
1.4.1 Проблеми функціонування системи управління регіональним розвитком.....	105
1.4.2 Обґрунтування напрямів підвищення ефективності взаємозв'язків між системою державного управління і регіональним розвитком.....	122
Висновки до розділу 1.....	142
Розділ 2 СТАН І ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО ВИРІВНЮВАННЯ В УКРАЇНІ.....	147
2.1 Класифікація розвитку і оцінки регіональних відмінностей у соціально-економічному розвитку територій України.....	147
2.2 Формування основ інноваційного розвитку регіональної економіки..	182
2.2.1 Аналіз диференціації інноваційного розвитку регіонів України.....	182
2.2.2 Аналіз економіко-правових умов інноваційних процесів у регіонах.....	202
2.3 Розвиток депресивних регіонів України.....	219

2.3.1 Депресивний регіон: сутність, класифікація, фактори утворення.....	219
2.3.2 Методи розвитку депресивних регіонів України.....	233
2.3.3 Механізми підвищення конкурентоспроможності депресивних гірничодобувних регіонів України.....	243
Висновки до розділу 2.....	269
Розділ 3 РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК В УМОВАХ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	275
3.1 Проблеми фінансового забезпечення розвитку економіки регіонів України та аналіз існуючих шляхів їх вирішення.....	275
3.2 Протиріччя між процесами бюджетного регулювання та розвитку регіональної економіки.....	296
3.3 Концепція трансфертно-варіативного підходу та механізм бюджетного регулювання з метою розвитку регіональної економіки.....	311
3.4 Методичні основи ефективного регулювання бюджетних надходжень з метою розвитку регіональної економіки.....	323
3.4.1 Бюджетні надходження, їх характеристики, фактори і типи регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу.....	323
3.4.2 Оптимізація параметрів регулювання бюджетних надходжень.....	341
3.4.3 Апробація методики регулювання бюджетних надходжень.....	366
Висновки до розділу 3.....	376
Розділ 4 КЛАСТЕРНІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	382
4.1 Концептуальні засади формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень на основі агентно-процесного підходу.....	382
4.2 Понятійний апарат, етапи, загальні засади політики і механізму формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень з метою розвитку регіональної економіки.....	402
4.3 Інституціональні засади формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень.....	419

4.3.1	Оцінка передумов формування кластерних та мережових територіально-виробничих утворень на основі індексу суспільної розрізненості у регіональній економіці.....	419
4.3.2	Стратегії формування кластерних та мережових територіально-виробничих утворень у регіонах України, згрупованих за індексом суспільної розрізненості.....	442
4.4	Теоретичні основи формування кластерних та мережових утворень в умовах інформатизації регіональної економіки.....	461
4.4.1	Інформатизація економіки в процесі реалізації державної політики розвитку продуктивних сил: генезис, фактори, проблеми та перспективи.....	461
4.4.2	Концептуальні засади формування електронно-сервісних кластерів та мереж у регіональній інформаційній економіці.....	474
	Висновки до розділу 4.....	490
	Розділ 5 ПОЛІПШЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ.....	496
5.1	Регіональний інвестиційний клімат: сутність, категорії, підходи до регулювання.....	496
5.2	Поліпшення регіонального інвестиційного клімату на основі динамічного підходу.....	513
5.3	Оптимізація параметрів процесів формування регіонального інвестиційного клімату.....	530
	Висновки до розділу 5.....	551
	Розділ 6 РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	554
6.1	Вплив еколого-економічних характеристик на регіональний розвиток.....	554
6.1.1	Розвиток продуктивних сил в умовах екологічних обмежень: аналіз досліджень та обґрунтування теоретичних основ еколого-економічної рівноваги.....	554
6.1.2	Сценарії розвитку регіональної економіки під впливом екологічних факторів.....	569

6.2 «Малі» екологічні та економічні фактори структурної рівноваги регіональної економіки під час її сталого розвитку.....	577
6.3. Концептуальні засади розробки механізмів регулювання перехідних процесів сталого розвитку еколого-економічної системи регіону.....	604
6.4 Інноваційна модель сталого розвитку регіональної економіки.....	619
6.4.1 Обґрунтування соціальної сталості як складової сталого розвитку регіональної економіки.....	619
6.4.2 Моделювання сталого розвитку регіональної економіки на основі біхевіоріального підходу.....	633
Висновки до розділу 6.....	656
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	661
ЛІТЕРАТУРА.....	675

ПЕРЕДМОВА

Теперішній час характеризується кардинальними змінами у процесах та моделях розвитку. Поряд з феноменом економічної глобалізації виникає необхідність збереження унікальних конкурентних переваг країн, постає питання розширення автономії регіонів. В умовах невинного помноження інформації зростає динаміка ведення господарчої діяльності, відбувається прискорення економічних операцій. На передній план виходять нематеріальні фактори виробництва, які складають основу ери інноваційного розвитку. Разом з цим економічні інтереси та поведінка груп суб'єктів визначають вектор економічних трансформацій, навіть при певних об'єктивних умовах. Все це має свою проекцію на регіональний рівень та відбивається у питаннях регулювання розвитку регіональної економіки та продуктивних сил, які дедалі набувають все більшої актуальності.

Регіони України функціонують у ринковому середовищі, яке вимагає стимулювання регіональних ініціатив розвитку, формування регіональної конкурентоспроможності та презентації економічних переваг. У цих умовах органам державної влади необхідно обирати пріоритети та стратегії регіонального розвитку, приймати рішення щодо механізмів їх реалізації, шукати джерела фінансування регіональних програм. Але поряд з цим, важливим завданням для регулювання є оптимізація пріоритетів та механізмів розвитку регіону, пошук таких їх комбінацій, при яких ефект у економічній, соціальній та екологічній сфері регіональної системи буде максимальним.

Дослідження соціально-економічного та екологічного стану регіонів України, прогнозування динаміки їх розвитку у порівнянні з регіонами країн ЄС свідчить про не достатній рівень ефективності та результативності регулюючих заходів, обмеженість фінансових ресурсів для їх реалізації, не розвинуту територіальну та виробничу інфраструктуру, складні та непередбачувані взаємовідносини регіональних еліт, на основі чого можна зробити висновок про необхідність удосконалення існуючих та розробки нових наукових засад регулювання регіональної економіки.

У даній монографії викладено результати досліджень щодо обґрунтування та розробки теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій, спрямованих на формування політики та механізмів регулювання регіональної економіки, удосконалення теорії розвитку продуктивних сил регіонів з встановленням закономірностей їх нарощення, використання та відновлення.

Метою дослідження стало формування наукових засад розвитку регіональної економіки на основі інтеграції та узгодження комплексу концептуальних підходів до регулювання таких взаємопов'язаних між собою аспектів, як регіональне вирівнювання, побудова системи державного управління розвитком, налагодження інноваційних процесів, подолання депресивності просторового розвитку, бюджетне забезпечення регіональних ініціатив, кластеризація економіки, поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення умов сталого розвитку, що дозволить гармонізувати дію наявних та нових механізмів регулювання економіки регіонів, досягти бажаного синергетичного ефекту від їх комплексного впровадження.

Було визначено, що реалізувати поставлену мету можливо на методологічному підґрунті сучасних теорій інновацій, сталого розвитку, інформатизації економіки, дизайну економічних механізмів, системної динаміки, інституціоналізму. Регулювання розвитку продуктивних сил і регіональної економіки повинно відбуватись на основі визнання інтелектуального капіталу, як базового складника регіонального економічного потенціалу, забезпечення перевищення темпів відтворення ресурсів над темпами їх споживання. При цьому необхідно враховувати зростаючу роль інформаційних потоків в економіці та віртуального середовища, як платформи реалізації колаборативного принципу ведення господарчої діяльності. Слід розглядати регіональну економіку як набір певних механізмів, від дизайну якого залежить економічна динаміка. У зв'язку з цим об'єктом регулювання повинні стати структурні зв'язки та динамічні характеристики соціально-економічних процесів, які відбуваються у регіональній економіці. Також

політика регулювання розвитку регіонів повинна бути зважена на суб'єктивний чинник поведінки основних груп економічних агентів.

Для аналізу та узагальнення теоретичних основ державної регіональної політики, виявлення проблем та обґрунтування шляхів їх вирішення у першому розділі монографії представлено дослідження сутності регіону, державної регіональної політики, регіонального розвитку з висвітленням особливостей останнього згідно принципів сталості, подано порівняння пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів України та інших країн. Це дозволило систематизувати та представити у ретроспективі еволюцію стратегічних напрямів розвитку регіонів, дослідити процес вирішення проблем регіонів у динаміці, що обумовило логіку подальшого представлення матеріалу.

Встановлені особливості розвитку регіонів України засвідчили необхідність підвищення ефективності взаємозв'язків між системою державного управління і регіональним розвитком.

У другому розділі розкривається стан та проблеми теоретико-методологічного забезпечення політики регіонального вирівнювання в Україні. Через виявлене обмеження характеристик, за якими аналізується розвиток регіонів та обґрунтовується необхідність їх дивергенції, існуючу класифікацію типів розвитку доповнено новими ознаками та видами.

Спираючись на обґрунтовані у першому розділі методологічні підходи, особливу увагу приділено стимулюванню інноваційних процесів у регіонах, для чого проаналізовано рівень регіональної диференціації за показниками інноваційних процесів, представлено авторський погляд на проблему визначення ефективності інноватизації економіки, досліджено економіко-правові умови та виявлені причини незадовільного рівня інноваційної активності у регіонах.

Прикладного значення інструментарій інноваційного розвитку набув на прикладі вирішення проблеми подолання депресивного стану гірничодобувних регіонів України. Аналіз сутності депресивних регіонів та наявних методів їх розвитку дозволив обґрунтувати концепцію утворення територіальних

виробничо-інноваційних кластерів на депресивних територіях, у основі яких знаходяться інтегровані організаційні та економіко-правові умови функціонування індустріального та наукового парків.

Високий рівень залежності розвитку продуктивних сил, регіонального вирівнювання, конкурентоспроможності регіонів України від формування, розподілу та використання державних та приватних фінансових ресурсів обумовили дослідження у третьому розділі теоретико-методологічних засад бюджетного регулювання. Висвітлення проблем фінансового забезпечення розвитку економіки регіонів України та аналіз існуючих шляхів їх вирішення дозволили виявити низку фундаментальних протиріч, які існують між наявними принципами бюджетного регулювання та фактичним розвитком регіонів.

З метою усунення названих протиріч та сприяння вирішенню проблем у цьому розділі представлено нову концепцію трансфертно-варіативного підходу, її основні положення, принципи та категорії, на основі чого було розроблено механізм бюджетного регулювання з метою розвитку регіональної економіки.

Особливу увагу приділено регулюванню бюджетних надходжень, визначенню їх характеристик, факторів, залежно від яких визначені нові типи бюджетного регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу.

Для практичної реалізації положень окресленої концепції у третьому розділі подано економіко-математичну модель регулювання бюджетних надходжень з метою регіонального економічного розвитку у короткостроковій та довгостроковій перспективі з урахуванням позитивних та негативних петель динаміки регіональної економіки. Модель дозволяє оптимізувати динамічні параметри бюджетного регулювання з метою максимізації обсягів бюджетних надходжень з вирахуванням витрат на їх організацію.

З метою ефективною реалізації політики регулювання економічного розвитку регіонів, фундаментальні принципи якої було наведено у попередніх розділах, у четвертому розділі представлено концептуальні засади формування спеціальної інфраструктури, а саме кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень на основі агентно-процесного підходу. Представлено

понятійний апарат, етапи, загальні засади політики і механізму формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень у регіонах.

Інтерес представляють результати досліджень щодо інституціонального забезпечення ефективної реалізації політики кластеризації на основі обґрунтування нового індексу суспільної розрізненості регіональної економіки. Цей підхід покладено у основу розробки стратегій формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень у регіонах України, згрупованих за індексом суспільної розрізненості.

Методологічні підходи теорії інформатизації економіки знайшли своє відображення у запропонованих теоретичних засадах побудови електронно-сервісних кластерів, які мають принципові відмінності та водночас доповнюють механізм утворення територіально-виробничих кластерних об'єднань.

П'ятий розділ монографії присвячений формуванню та поліпшенню регіонального інвестиційного клімату, який внаслідок зваженої державної політики розвитку регіонів та наявної інфраструктури, повинен сприяти залученню додаткових фінансових ресурсів від внутрішніх та зовнішніх інвесторів. Містить новітній динамічний підхід до встановлення сутності регіонального інвестиційного клімату, на основі чого систематизовано існуючі та запропоновано нові категорії теорії інвестицій.

Досліджено напрям поліпшення регіонального інвестиційного клімату, який ґрунтується на доведеному положенні про необхідність забезпечення динаміки основних економічних, соціальних та екологічних процесів у регіоні, яка залежить від рівня інтеграції цих процесів та відповідності їх параметрів між собою. Зазначене склало науково-практичну задачу встановлення оптимальних значень параметрів основних соціально економічних та екологічних процесів з метою забезпечення динамічного підґрунтя для формування сприятливого регіонального інвестиційного клімату, яка вирішена за допомогою розробленої оптимізаційної економіко-математичної моделі.

Актуальність світової парадигми сталого розвитку обумовила дослідження механізмів та факторів сталості на рівні регіональної економіки, результати яких викладено у шостому розділі. Обґрунтовано вплив еколого-економічних характеристик на регіональний розвиток, а саме на встановлення еколого-економічної рівноваги. Подано визначення та властивості цієї рівноваги, досліджено можливі сценарії розвитку регіональної економіки при коливаннях значень «малих» екологічних та економічних факторів.

Наголошується на необхідності прийняття за основу концепції розробки мікро-механізмів регулювання перехідних процесів сталого розвитку еколого-економічної системи регіону.

Інтеграція запропонованих теоретичних положень та практичних рекомендацій представлена у вигляді інноваційної моделі сталого розвитку регіональної економіки, у якій особливе місце відведено складовій соціальної сталості. Зроблений у моделі акцент на суб'єктивному чинникові соціально-економічних процесів, які відбуваються у регіоні, дозволив визначити підхід, покладений у основу розробки моделі, як біхевіоріальний.

За результатами досліджень, представлених у монографії, сформульовані висновки та рекомендації концептуального, теоретико-методологічного та практичного характеру.

Монографія може бути корисною для керівників та фахівців органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, підприємців, експертів у галузі регіональної економіки, науковців, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів.

Розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

1.1 Теоретичні підходи до визначення сутності регіону, державної регіональної політики, регіонального розвитку

1.1.1 Сутність регіону та державної регіональної політики

Соціально-економічний та екологічний розвиток України базується на докорінних позитивних змінах, які відбуваються у регіонах. Процеси та явища регіонального розвитку регулюються за допомогою науково обґрунтованих механізмів у межах державної регіональної політики. Внаслідок об'єктивних проблем, які постають на шляху гармонійного регіонального прогресу, теоретичні та методологічні засади державної регіональної політики потребують перегляду відповідно сучасним тенденціям. Таким чином, постійні зміни у регіональних процесах, явищах та зв'язках між ними обумовлюють необхідність удосконалення системи існуючих поглядів на регіональний розвиток, які складають теоретичну основу державної регіональної політики. Перегляду потребують принципи та методи регулювання регіональних процесів, що формує методологічну основу реалізації мети регіональної політики, яка полягає у забезпеченні сталого розвитку територій.

З перших років незалежності Уряд України приділяв увагу регулюванню розвитку регіонів. Свідченням цього є постанови Кабінету Міністрів про розробку програм соціально-економічного розвитку окремих регіонів 1993, 1995 р.р. [711,712]. У теперішній час регіональна політика України здійснюється на основі законодавчих актів [301,334,338,353,355-356,439, 694-695,697-698,700,702-705,707,713,721-725,732-734, 738,744,745,770,818,852, 862-864,866-867,872], жоден з яких не містить визначення понять «державна регіональна політика» та «регіональний розвиток», про зміст та тлумачення яких, навпаки, активно дискутують вчені та урядовці.

Проаналізуємо визначення базового терміну «регіон». Вперше, його офіційне тлумачення дає у 2005 р. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів», згідно якого регіоном визнається територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя [355] (рис.1.1).

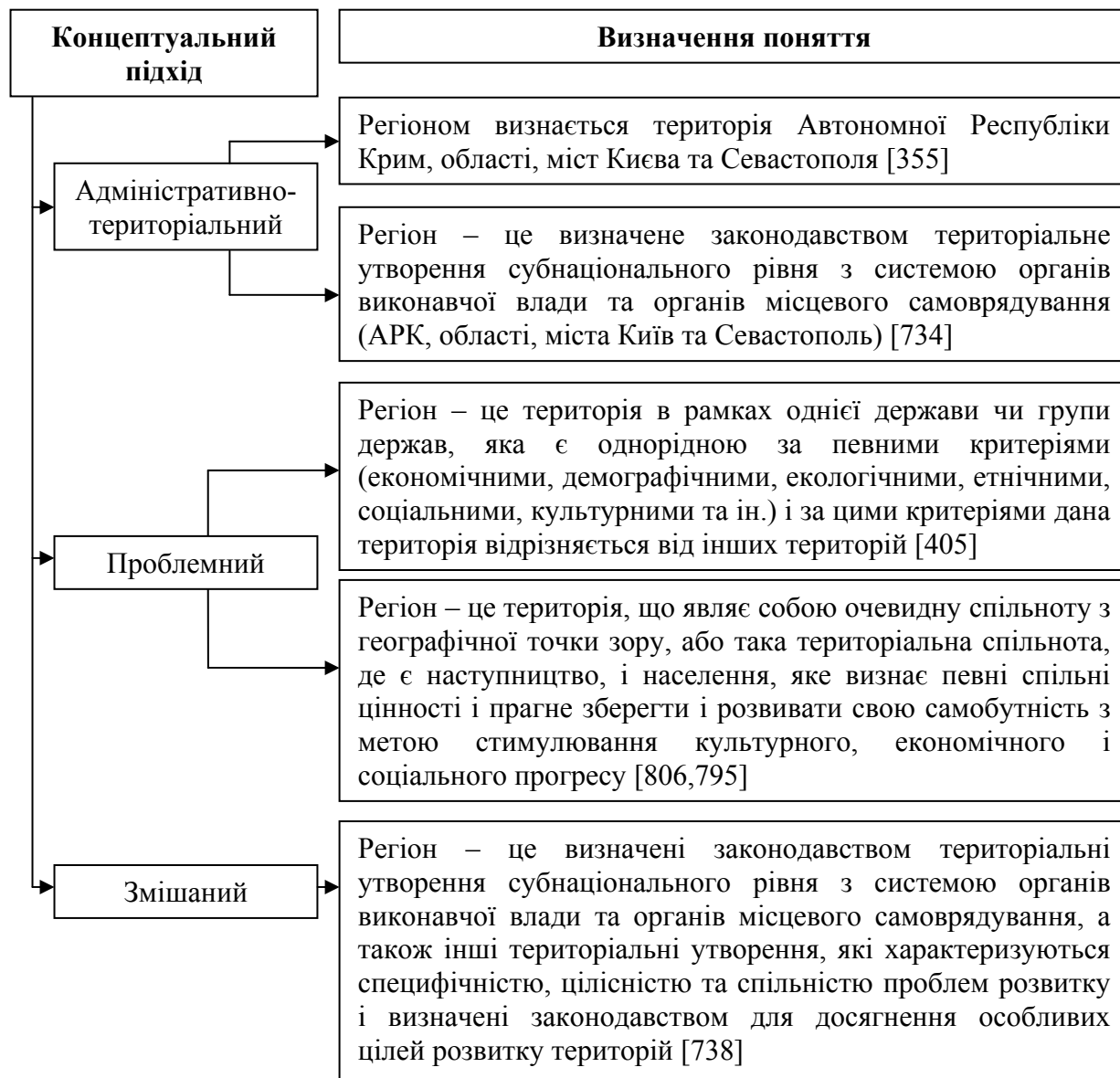

Рис.1.1 Концептуальні підходи до визначення поняття «регіон»

Джерело: розроблено автором

В оприлюдненому у 2010 р. проекті Закону України «Про основи державної регіональної політики» у понятті «регіон» зроблено акцент на субнаціональності і наявності системи органів державної влади та

самоврядування, як важливих ознак регіону. Однак, за змістом, воно залишається подібним вищенаведеному. Так, «регіон – це визначене законодавством територіальне утворення субнаціонального рівня, на основі якого сформовано відповідну систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування» [760,734]. Таким чином, регіон (область) за українським законодавством включає у себе частину елементів (міста, селища, села) системи адміністративно-територіального устрою (АТУ) держави, визначеної ст.133 Конституції України.

Розуміння регіону як адміністративно-територіальної одиниці вважають звуженим деякі вчені. Наприклад, у [405] запропоновано тлумачити регіон як «територію в рамках однієї держави чи групи держав, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними та ін.) і за цими критеріями дана територія відрізняється від інших територій». Таке визначення ґрунтується на тому, що у процесі районування для аналізу соціально-економічних процесів та здійснення ефективного регіонального регулювання визначаються регіони (райони) згідно обраної ознаки, які не співпадають з територіально-адміністративними одиницями. Наприклад, певні регіони охоплюють декілька областей (Центрально-Західний, Донецько-Придніпровський, Причорноморський регіони), виходять за межі однієї держави (єврорегіони), формуються для реалізації соціально-економічних програм або стихійно навколо територіальних центрів, де відбуваються трансформаційні процеси та явища. Останні можуть мати негативні наслідки (стихійні лиха, галузева деградація тощо), що характеризує регіон, як проблемний. Схоже тлумачення пропонувалось у 1998 р. у проекті Закону України «Про концепцію державної регіональної економічної політики», де регіон визначався, як частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних, екологічних та інших ознак. Регіон може збігатися з кордонами адміністративно-територіальної одиниці та об'єднувати кілька таких одиниць».

Як вище зазначалося, поділ території України за ознакою адміністративного державного управління, закріплений Конституцією, має результатом 24 області (регіони), АРК, міста Київ та Севастополь.

Що стосується проблеми районування території України, наприклад, за економічною ознакою, то й дотепер серед вчених відсутній єдиний підхід до визначення економічних регіонів держави. Їх склад не затверджений жодним нормативно-правовим актом. До 1980 р. соціально-економічне районування території України здійснювалося з точки зору її приналежності до складу Росії та СРСР. Цей поділ був достатньо укрупнений. У 1818 р. виділялися Карпатський та Степовий регіони, у 1880 – Південно-Західна, Малоросійська, Новоросійська області, на початку 19 ст. згідно Держплану було визначено Південно-західну (хліборобську) та Південну (гірничопромислову) області, а у 20-х роках за історико-географічним принципом було виділено Правобережний, Лівобережний та Південний райони.

Уперше внутрішнє районування території України було зроблено у 1980 р. вченим О.Т. Дібровою, який виділив 6 соціально-економічних регіонів: Донбас, Промислове Придніпров'я, Північно-Східний, Центральний, Західний, Причорномор'я. Згідно пізнішої теорії Ф.Д. Заставного та М.Д. Пістуна в Україні існує 3 економічних макро-регіони: Східний, Західний, Південний. Вчений В.А. Поповкін виділяє 5 макро-регіонів: Центрально-український, Донбас та Нижнє Придніпров'я, Слобідська Україна, Причорноморський, Західноукраїнський. Науковець О.І. Шаблій, беручи до уваги не лише економічні, а й соціальні показники, розрізняє 6 регіонів: Східний, Центрально-Східний, Центральний, Північно-Східний, Західний, Південний та Автономну Республіку Крим [775]. У Концепції державної регіональної політики 1998 р. було запропоновано виділяти 8 різних за ознаками економічних регіонів, які будуть розглянуті пізніше [733].

Натомість, у ст.6,7 оприлюдненого Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у 2010 р. законопроекті «Про адміністративно-територіальний устрій України»

[728] зазначається, що поділ на адміністративні одиниці *враховує* географічні, економічні, етнічні, історичні та інші особливості територій, але затверджується згідно адміністративно-територіальному устрою, визначеному Конституцією України. Це визначення поняття «регіон», на відміну від існуючих, містить посилання на усі інші можливі ознаки територіального районування, окрім досі діючої єдиної ознаки - адміністративної.

Таким чином, якщо офіційне визначення регіону спирається на чіткі територіальні межі з такою невід'ємною ознакою, як ієрархія інституцій виконавчої влади та місцевого самоврядування, то альтернативне розуміння регіону, навпаки, ґрунтується на відмовленні від територіальної та владної прив'язки у межах регіону та групування територій за певною ознакою.

Схожі погляди на сутність поняття «регіон» було запропоновано у червні 2008 р. у проекті Концепції державної регіональної політики, орієнтованої на стандарти регіонального розвитку Європи [872]. У цій Концепції, яка не є чинною, регіоном визнавались «визначені законодавством територіальні утворення субнаціонального рівня з системою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також інші територіальні утворення, які характеризуються специфічністю, цілісністю та спільністю проблем розвитку і визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку територій» [738]. Як видно, це визначення регіону відрізнялось від запропонованого у законопроекті «Про основи державної регіональної політики» 2010 р., другою частиною, яка відповідає європейській практиці управління регіонами, які утворено не лише за принципами адміністративно-територіальної приналежності. Однак, у законопроекті «Про засади державної регіональної політики» від жовтня 2008 р. питання регіональних утворень за різними ознаками вирішується шляхом введення понять макро- та мікро-регіону. Під макро-регіоном було запропоновано розуміти визначене законодавством для досягнення особливих цілей розвитку територіальне утворення у складі декількох регіонів чи їх частин, які об'єднані за спільними ознаками, та яким притаманні спільні проблеми розвитку. Мікро-регіоном пропонувалося

позначати територіальне утворення у межах регіону (частину регіону), що характеризується цілісністю та особливостями розвитку [732].

У 1994 р. у ЄС було засновано Комітет регіонів – консультативний та представницький орган регіонів Європи [806,795]. В процесі ухвалювання рішень з питань, що торкаються місцевих й регіональних інтересів у галузі освіти, молодіжної політики, культури, охорони здоров'я, соціального й економічного гуртування, охорони довкілля, розпоряджання коштами Європейського соціального фонду, транскордонної співпраці і транспорту, консультації з Комітетом регіонів обов'язкові.

Згідно статуту Комітету регіонів ЄС поняття «регіон» трактується, як «територія, що являє собою очевидну спільноту з географічної точки зору, або така територіальна спільнота, де є наступництво, і населення, яке визнає певні спільні цінності і прагне зберегти і розвивати свою самобутність з метою стимулювання культурного, економічного і соціального прогресу». Як видно, це розуміння регіону також виходить за межі адміністративно-територіальних одиниць, оскільки багато «природних районів» розташовано на території декількох країн. Державні кордони перешкоджають розвитку ділової активності та торгівлі, росту економіки, міст та покращенню якості життя людей. Така концепція розуміння регіону дозволила ученому Дж. Скотту ввести поняття «трансрегіонального регіоналізму, як просторово інтегрованої форми політичного співробітництва і вирішення проблем, яка перетинає кордони національних адміністративних одиниць і намагається сформувати, всупереч цим кордонам, усвідомлення пов'язаності, взаємозалежності і спільних інтересів територій» [806].

На нашу думку, обидва підходи до тлумачення змісту регіону – адміністративно-територіальний та характерний (проблемний) – коректні. Регіон повинен мати дві ключові характеристики: систему зв'язків елементів для трансформації процесів та явищ, і цілісну територію, на якій діє ця система. При цьому система зв'язків елементів може мати певну ознаку: економічну, соціальну, адміністративну, культурну, екологічну, етнічну, інформаційну тощо

та розглядатися на різних територіальних конфігураціях, чим характеризувати таке цілісне просторове утворення, як регіон. Натомість, у останньому законопроекті щодо основ державної регіональної політики України від 2010 р. трактування поняття «регіон» обмежується тільки однією ознакою – адміністративною, що у своїй основі звужує можливості формування комплексної політики розвитку регіональної економіки.

На наш погляд, вищенаведені різновиди регіонів відповідають різним потребам державної регіональної політики та характеру регулювання соціально-економічного розвитку. Так, державне регіональне регулювання може бути системним та ситуативним. Системне державне регулювання розраховане на довгостроковий період та призначене для постійної реалізації загальних державних стратегій на регіональному рівні та задоволення локальних регіональних інтересів. Системне державне регулювання спирається на постійно функціонуючі регіони, утворені за ознакою адміністративної підпорядкованості їх елементів місцевим органам виконавчої влади та самоврядування. На цій основі формується перелік регіонів держави, будується вертикаль та горизонталь влади для стабільного управлінського впливу у будь-якій сфері життя. Однак, разом з системним державним регулюванням сучасна державна соціально-економічна політика, орієнтована на сталий розвиток, ґрунтується на ситуативному управлінні, яке виникає внаслідок певних ситуацій, проблем, необхідності швидкої реалізації проектів та програм, вирішення конкретних завдань, які обмежені у часі та з'являються скоріше стихійно, ніж системно. Дійсно, при такому підході ситуативне управління може розповсюджуватися на територію, яка не співпадає з офіційним територіально-адміністративним поділом. Тоді, під ситуативне управління, якщо його цілям не задовольняє існуючий регіональний поділ за адміністративною ознакою, підпадають усі інші утворення макро-регіонів, проблемних, промислових, екологічних та будь-яких інших регіонів залежно від мети управлінського впливу. Такі регіони можуть називатися ситуативними регіонами, які утворюються з метою вирішення певного завдання без створення

органів влади. Таке міркування не вступає у протиріччя з визначенням «євро-регіону», наведеним у Законі України «Про транскордонне співробітництво» [356], згідно якого регіони, що не співпадають з територіально-адміністративним поділом, названо організаційною формою співробітництва адміністративно-територіальних одиниць.

Для уникнення розбіжностей у поглядах на зміст регіону, на нашу думку, державна регіональна політика повинна інтегрувати територіальний та проблемний підходи до його визначення, тобто формувати у подальшому підвалини регіонального розвитку так, щоб можливості регулюючого впливу не обмежувалися адміністративним поділом території, а були ефективними при розширенні, звуженні, зміщенні кордонів локалізації певних проблем. Це дозволить зробити механізми регулювання гнучкими та комплексними, дозволить знизити витрати ресурсів на вирішення однакових соціально-економічних проблем у різних регіонах

В умовах глобалізації дієвим механізмом реалізації принципів сталого розвитку визнано розбудову інформаційного суспільства, у якому світ перетворюється на єдиний простір для здійснення спільного прогресу. У зв'язку з цим, виникає питання обґрунтування визначення поняття «регіон» у контексті парадигми інформатизації регіонального регулювання та інформаційного напрямку розвитку країн та регіонів.

Базовими характеристиками інформаційного суспільства є глобальність, партнерство і визнання інформації та знань головним економічним продуктом та водночас ресурсом [905,837]. З огляду на це, територіально-організаційними формами реалізації державної регіональної політики в умовах нової інформаційної моделі суспільства, на нашу думку, можуть бути *електронний та віртуальний регіон* [636, 655, 665].

Електронний регіон – це територіальне утворення з наявною інформаційною інфраструктурою, за допомогою якої відбувається електронна взаємодія складових елементів цього утворення. Він може мати систему органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування або бути ситуативним.

Однак, головною ознакою «електронного регіону», підключеного до світової інформаційної мережі, є його приналежність до певної території.

Однак, територіально цілісний електронний регіон вступає у протиріччя з вищенаведеними характеристиками інформаційного суспільства. Внаслідок глобальності, всеохоплюючого партнерства та вільного руху інформації регіон втрачає свою характеристику відокремленої одиниці та володаря ресурсів, як продуктивних сил, тому що світ перетворюється на єдиний інформаційний простір для електронної економіки з основним ресурсом – інформацією. Разом з тим, регіони, які територіально не можуть бути цілісними внаслідок відсутності спільних кордонів, можуть об'єднуватися у єдиному полі інформації для вирішення спільних проблем за допомогою засобів комунікації. На нашу думку, така транскордонна мережа, що утворена та функціонує у електронному просторі для вирішення спільних проблем, є віртуальним регіоном. Таким чином, не суміжні території одної держави, континенту, планети в цілому, які мають схожі соціальні, економічні, екологічні проблеми, можуть ефективно об'єднатися навколо їх розв'язання тільки у віртуальному середовищі. На відміну від електронного регіону, територія якого чітко визначена, віртуальний регіон має вміст, який змінюється залежно від появи нових вогнищ певної проблеми на нових територіях: до нього приєднуються та вибувають території, які набули або втратили спільних рис для віртуального об'єднання. І цей процес триває перманентно.

Таким чином, у електронному регіоні реалізується вище наведений територіальний підхід, а у віртуальному – характерний (проблемний). Останній є ефективним у питаннях забезпечення регулювання глобального або загальнодержавного сталого розвитку. Локальне вирішення проблеми на обмеженій території не означає її викорінення, і «вогнищеве лікування» не може бути ознакою сталого розвитку. Натомість, об'єднання навколо проблеми у різних її проявах на різних територіях підвищує ефективність її розв'язання.

Обидві територіально-організаційні форми реалізації державної регіональної політики у інформаційній економіці, електронна та віртуальна, сприяють сталому розвитку регіонів.

Розглянемо сутність державної регіональної політики, визначення якої й дотепер відсутнє у нормативних документах України. Тоді, як зміст державної регіональної політики, закладений саме у цих документах, формує правове підґрунтя для розробки механізмів регулювання регіональної економіки. Наприклад, у Концепції державної регіональної політики 2001 р. наводяться мета, принципи, завдання регіонального регулювання, але не пояснюються значення основних термінів [864]. Аналогічна ситуація спостерігається у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [355], Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р., затвердженій у 2006 р. [700]. Натомість, визначення державної регіональної політики було наведено у проекті Концепції державної регіональної політики 1998 та 2008 р.р. [733,738], законопроектах «Про засади державної регіональної політики» 2008 р. [732] та «Про основи державної регіональної політики» 2010 р. [734] (табл.1.1).

На основі детального аналізу змісту поняття «державна регіональна політика» згідно чинних нормативно-правових актів України і законопроектів, які не набрали чинності, можна зробити висновок про наявність єдиного підходу до його тлумачення у частині визначення регіональної політики, як комплексу принципів, цілей, механізмів, заходів, методів та інструментів. Однак, пріоритетні сфери їх застосування, дещо варіюються.

Так, з табл. 1.1 видно, як мета державної регіональної політики від комплексної у Концепціях 1998, 2001 р.р. трансформувалась до суто економічної у нині чинній Стратегії регіонального розвитку до 2015 р., і до суто соціальної у законопроектах про державну регіональну політику 2008, 2010 р.р. з введенням оціночного індексу людського розвитку у регіонах [732,852]. На нашу думку, підвищення добробуту населення незалежно від місця проживання повинно бути місією державного управління в усіх сферах. Причому, заходи реалізації регіональної політики для втілення зазначеної місії повинні

враховувати розбіжності у історичних, економічних, екологічних, географічних, культурних, демографічних характеристиках регіонів, що підвищує ймовірність коректного руху за обраним стратегічним курсом [286].

Таким чином, на відміну від місії державної регіональної політики, основну мету управління регіональною економікою можна визначити, як подолання територіальної диференціації за соціальними, економічними та екологічними показниками для забезпечення збалансованого і гармонійного розвитку усієї території держави, що закріплено у ст. 132 Конституції України [439] та ст.2 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [355]. Ця мета може бути реалізована на основі повного використання потенціалу та конкурентних переваг регіонів. При цьому необхідно уникати копіювання проблемними регіонами, зазвичай, промислової моделі регіонів-лідерів, адже сучасні тенденції гармонійного розвитку територій ґрунтуються на регіональному порівнянні економічних переваг, тобто використанні найкращих та найчисленніших продуктивних сил кожного регіону [405].

Протилежну думку щодо регулювання збалансованого розвитку регіонів мають експерти Світового Банку. Вони стверджують, що протидіяти процесам нерівномірної концентрації розвитку у державі недоцільно і неможливо. Про це свідчить аналіз тенденцій виникнення та розподілу економічної активності за 200 років. Також, на думку експертів, діяльність створених в Україні вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку має низьку ефективність. Таким чином, розвиток регіонів може відбуватися тільки на основі його територіального планування з урахуванням існуючих обмежень та можливостей, за що безпосередньо повинна відповідати місцева влада [909].

На підставі поєднання протилежних поглядів можна сформулювати принцип оптимальної замість тотальної конвергенції регіонів. Цей принцип полягає у тому, що на зміну меті абсолютного між територіального соціально-економічного та екологічного вирівнювання повинна прийти мета вирівнювання за «точками активності», при віддаленні від яких рівень розвитку території зменшується.

Таблиця 1.1

Сутність державної регіональної політики згідно основних нормативно-правових актів та законопроектів України

Державна регіональна політика					
Нормативно-правовий акт	Поняття	Мета	Основні принципи	Об'єкт	Суб'єкти
1	2	3	4	5	6
Проект Закону України «Про концепцію державної регіональної економічної політики» від 09.07.1998 [733]	Заходи держави для регіонального розвитку країни згідно її поточних і стратегічних цілей, спрямовані на стимулювання розвитку продуктивних сил регіонів, використання їх потенціалу, забезпечення якості життя та екологічної безпеки	<u>Головна мета</u> – збільшення нац. багатства за рахунок розвитку регіонів. <u>Економічна мета</u> – рац. стр-ра господарства регіонів. <u>Соціальна мета</u> – добробут громадян, продовольча безпека, права та свободи. <u>Екологічна мета</u> – екологічно обґрунтоване розміщення продуктивних сил	Економічна самостійність регіонів. Єдність розвитку продуктивних сил регіонів та розвитку країни. Екологічна безпека при реформуванні структури господарчих комплексів регіонів	Адміністративно-територіальні одиниці.	Місцеві органи виконавчої влади та самоврядування.
Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25.05.2001 № 341/2001 [864]	-	<u>Динамічний, збалансований соц.-ек. розвиток, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соц. стандартів, поглиблення ринкової трансформації, використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень</u>	Законність, цілісність території; централізація та децентралізація влади; наближення держ. послуг до споживача; диференційоване надання держ. підтримки регіонам	-	-
Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850-IV від 08.09.2005р. [355]	Стимулювання розвитку регіонів - заходи досягнення сталого розвитку через поєднання загальнодерж. та регіон. інтересів, використання потенціалу регіонів	Сталий розвиток регіонів, підвищення рівня життя, подолання бідності, використання потенціалу регіонів, збалансований розвиток регіонів, подолання депресивного стану територій	Баланс держ., регіон., місцевих інтересів, програмно-цільове вирішення проблем, конкурсне бюджетне фінансування	-	-
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року, затверджена Постановою КМУ № 1001 від 21.07.2006р. [700]	-	Конкурентоспроможність регіонів, їх сталий розвиток на сучасній технологічній основі, висока продуктивність виробництва та зайнятність населення.	Планування, концентрація ресурсів, синхронізація дій, поляризований розвиток, додатковість, субсидіарність, збалансованість, партнерство, єдність.	-	-

продовження табл. 1.1

1	2	3	4	5	6
<p>Проект Концепції державної регіональної політики станом на 27.02.2008р. [738]</p>	<p>Засоби, механізми, інструменти та дії для досягнення повноцінного життєвого середовища для людей, просторової єдності держави, сталого розвитку регіонів, узгодження регіон. та загальнодерж. інтересів.</p>	<p>Якість життя людей, цілісний та збалансов. розвиток, інтеграція регіонів, використ. їх потенціалу, конкурентоздатність ь регіонів та територ. громад.</p>	<p>Законність, верховенство прав людини, єдність, комплексність, скоординованість дій, децентралізація, субсидарність, доступність держ. послуг, пріоритетність, програмність, партнерство, відкритість, відповідальність</p>	<p>Територія держави, її регіони, інші тер. утворення, які специфічні, цілісні, мають спільні проблеми і визначені законом для досягнення особливих цілей розвитку.</p>	<p>Президент, ВРУ, КМУ, ВР АРК, центральні та місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування.</p>
<p>Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» станом на 08.10.2008р. [732]</p>	<p>Заходи, засоби, механізми, інструменти та взаємоузгоджені дії центральних і місцевих органів влади та місцевого самоврядування для створення повноцінного життєвого середовища для людей, забезпечення просторової єдності держави та сталого розвитку її регіонів</p>	<p>Високий рівень якості життя людини незалежно від місця проживання</p>	<p>Законність, єдність, децентралізація, деконцентрація, субсидарність, партнерство, відкритість, відповідальність влади, сталий розвиток, історична спадкоємність.</p>	<p>Територія держави, визначені законодавством її регіони, макрорегіони, мікрорегіони</p>	<p>Органи виконавчої влади, місц. самовряд., організації громадянського суспільства, інші юридичні та фізичні особи, які беруть участь у програмах регіонального розвитку</p>
<p>Проект Закону України «Про основи державної регіональної політики» станом на 7.12.2010р. [734]</p>	<p>Принципи, цілі, засоби, механізми, інструменти та взаємоузгоджені дії органів держ. влади та місц. самовряд. для створення повноцінного життєвого середовища для людей, ефективне використання потенціалу територій, єдності, територ. цілісності, сталого розвитку держави та її регіонів</p>	<p>Високий рівень якості життя людини, ефективне використання потенціалу територій, зміцнення соц. та екон. єдності суспільства.</p>	<p>Гуманізм, законність, скоординованість, цілісність територій, єдність, децентралізація, деконцентрація, субсидарність, партнерство, відкритість, сталий розвиток, історична спадкоємність, реалістичність</p>	<p>Діяльність з розвитку держави на усій її території та у її регіонах</p>	<p>Органи державної влади, місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, які беруть участь у розробленні та реалізації програм і проєктів регіонального розвитку</p>

Джерело: розроблено автором

Іншими словами кількість точок регіональної активності повинна бути достатньою для досягнення планових показників розвитку національної економіки в цілому. А відношення у розвитку між центром та периферією повинно бути приблизно однаковим в усіх точках регіональної активності на мапі країни.

У розумінні об'єкту державної регіональної політики спостерігаються певні розбіжності. Так, у законопроектах 1998, 2008 р.р. об'єктом визнавалась територія, а у законопроекті 2010 р. - діяльність з розвитку держави. На нашу думку, друге визначення є більш реалістичним, оскільки відображає процес цілеспрямованої трансформації соціально-економічного середовища країни.

Таким чином, з наведених нормативно-правових документів видно, що в Україні правова база для здійснення державної регіональної політики сформована не повністю та має фрагментарний характер. В умовах мінливого зовнішнього середовища, появи нових парадигм та концепцій розвитку вона, природно, потребує удосконалення та доповнення. Тому для вчених дискусійним питанням у розумінні державної регіональної політики залишається визначення об'єкту регіонального регулювання.

Згідно одного підходу, державна регіональна політика повинна на регіональному рівні охоплювати усі сфери життєдіяльності країни. Згідно іншого – об'єктом регулювання повинна виступати економіка регіону.

Зустрічається думка, що ключовою позицією змісту державної регіональної політики є характер відносин між регіоном та центром, центром та світом. Наприклад, академік М.І. Долішній вважає державну регіональну політику частковим випадком загальної регіональної політики, оскільки остання ґрунтується на цілях та діях держави по відношенню до регіонів та регіонів по відношенню до самих себе. Звужений аспект політики, яку проводить виключно держава відносно регіонів і є державною регіональною політикою. Деякі вчені, дотримуючись аналогічної думки, виокремлюють державну та місцеву регіональну політику [405].

Таким чином, регіональна політика повинна враховувати весь комплекс інтересів усіх суб'єктів, включно державних органів влади, місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб. Це знайшло відображення у законопроектах щодо основ державної регіональної політики» 2008, 2010 р.р. як поняття «*просторове узгодження*», яке включає гармонізацію на конкретній території усіх цілей та інтересів всіх суб'єктів регіонального розвитку [734,732]. Вчений В.П. Семиноженко трактує зміст державної регіональної політики, як процес оптимізації територіально-економічної структури держави та відносин «регіони – центр» в умовах глобалізації, учасниками якої дедалі все більше стають окремі структурні одиниці держави – її регіони [798].

Вчені Н.І. Ларіна та А.А. Кисельников роблять акцент у державній регіональній політиці на регулюванні розвитку проблемних регіонів [479, С.5].

Відмінно від визначень, наведених у законопроектах з основ державної регіональної політики 2008 та 2010 р.р. (див.табл.1.1), на думку М.І. Долішнього, об'єктом державного регіонального регулювання є не тільки процеси, але й юридичні та фізичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування, які є невід'ємними учасниками цих процесів. Також науковець вказує на подвійний характер участі суб'єктів у здійсненні державної регіональної політики. З одного боку, реальними носіями інтересів регіону виступають його мешканці. Але фактичними суб'єктами державної регіональної політики є органи законодавчої, виконавчої та представницької влади, через які мешканці можуть брати участь у розробці стратегій регіонального розвитку. Тому, на думку вченого, проблемним аспектом державної регіональної політики є процес трансферу інтересів фактичних учасників (мешканців регіону) до дієздатних інституцій законотворчого та виконавчого рівня [286, С.27-54].

На наш погляд, для врегулювання існуючих суперечностей у трактуванні об'єкту державної регіональної політики необхідно використовувати спектральний підхід, який, на відміну від існуючих, передбачає систематизацію вище названих окремих частин об'єкту з подальшою побудовою їх ієрархії.

З табл. 1.1 видно, як розуміння суб'єкту державної регіональної політики трансформувалось від органів місцевої влади та самоврядування у 1998 р. до абсолютно усіх учасників регіональних процесів у 2010 р. Таким чином було значно розширено коло дійових осіб, що, з одного боку створило платформу для спільного прийняття рішень, але, з іншого – спричинило конфлікт інтересів.

Порівняння принципів державної регіональної політики України наведено у табл.1.2. У 2001 р. порівняно з 1998 р. було виключено принцип цілісного підходу до державної регіональної політики, який створював регіонам однакові умови розвитку; перерозподілу повноважень місцевих органів влади; екологічної безпеки регіонів; фінансової автономії регіонів. Натомість, у регіональну політику у Концепції 2001 р. було додано принципи наближення послуг, що надаються органами влади та самоврядування, до споживачів; диференціації надання державної фінансової підтримки регіонам; співробітництва усіх зацікавлених осіб та інституцій при розробці та реалізації стратегій, програм та планів регіонального розвитку.

Спільними для обох варіантів концепції 1998 та 2001 р.р. залишаються принципи відповідності регіональної політики Конституції України та іншим правовим актам, унітарність та цілісність держави та базових економічних систем, оптимальне поєднання процесів децентралізації та централізації влади.

Однак, саме ці три принципи було виключено зі Стратегії 2006 р. та введено нові: розроблення взаємопов'язаних планів та програм різних рівнів; концентрація фінансових ресурсів на вирішення певних місцевих питань у регіонах; формування регіонів – «полосів зростання»; державне фінансування регіонального розвитку незалежно від обсягів місцевого фінансування; подолання соціально-економічних територіальних диспропорцій.

У законопроекті 2010 р. порівняно з чинною Стратегією 2006 р. пропонувалось повернути принципи конституційності, унітарності та цілісності, децентралізації влади; виключити принципи диференціальної підтримки регіонів, програмування, концентрації, полюсного розвитку, додатковості та єдності.

Таблиця 1.2

Принципи державної регіональної політики України згідно основних нормативних документів

№ з/п	Сутність принципу	Нормативні документи				
		Проект ЗУ «Про концепцію державної регіональної політики» 1998р. [733]	Указ Президента України Про Концепцію державної регіональної політики 2001р. [864]	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року 2006р. [700]	Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» у редакції 2008р. [732]	Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» у редакції 2010р. [852]
1	2	3	4	5	6	7
1	Відповідність держ. регіон. політики Конституції України та іншим нормативно-правовим актам	Конституційність та законність	Конституційність та законність	-	Конституційність та законність	Конституційність та законність
2	Унітарність держави, цілісність території, єдність економічних систем (грошово-кредитної, податкової, бюджетної, митної)	Територіальна цілісність	Унітарність, цілісність, єдність	-	-	Унітарність, цілісність, єдність
3	Поєднання централізації та децентралізації влади	Розмежування повноважень	Централізація та децентралізація	-	Децентралізація	Децентралізація
4	Гармонізація державних, регіональних та місцевих інтересів	Органічна єдність розвитку продуктивних сил регіонів і завдань соц.-екон. розвитку країни в цілому	Гармонізація інтересів	Синхронізація	-	Скоординованість
5	Наближення послуг органів державної влади до безпосередніх споживачів	-	Наближення послуг	Субсидіарність	Субсидіарність	Субсидіарність
6	Диференціація надання держ. підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством	-	Диференціація	Збалансований розвиток	-	-
7	Співпраця між органами виконавчої влади та місцевого самоврядував., іншими організаціями та підприєм., окремими фіз. особами під час регіон. розвитку	-	Співробітництво	Партнерство	Партнерство	Партнерство

продовження табл. 1.2

1	2	3	4	5	6	7
8	Взаємоз'язані стратегії, плани та програми розвитку держ. та регіон. рівня; планування витрат держбюджету для регіонального розвитку	-	-	Програмування	-	-
9	При обмежених держ. фін. ресурсах вони концентруються у регіоні, встановлюються пріоритети та економ. ефективність їх використання	-	-	Концентрація	-	-
10	Формування «опорних регіонів», в яких концентруються ресурси, з подальшим посиленням інноваційної активності в інших регіонах	-	-	Поляризований розвиток	-	-
11	Фін. підтримка регіон. розвитку за рахунок держ. та місцевих бюджетів при умові, що фінансування з державного бюджету не зменшуватиме фінансування з місцевих бюджетів	-	-	Додатковість	-	-
12	Зменшення відмінностей між регіонами у використанні людських ресурсів, рівні життя населення, економ. розвитку, інфраструктури периферійних регіонів	-	-	Єдність	-	-
13	Гуманізм, визнання прав та свобод людини найвищою цінністю, що визначає зміст діяльності суб'єктів державної регіональної політики	-	-	-	-	Гуманізм
14	Просторова, політична, економ., інформ., соц., гуманітарна цілісність України при вирішенні загальнодержавних та регіональних проблем	Однакові умови для розвитку регіонів	-	-	Єдність	Єдність
15	Перерозподіл повноважень між регіон. органами влади та самовряд. для недопущення їх концентрації, монополізму у вирішенні питань	Перерозподіл повноважень	-	-	Деконцентрація	Деконцентрація
16	Прозорість, прогнозованість діяльності органів державної влади та місцевого само в'язд. у держ. регіон політиці; доступ суб'єктів до неї	-	-	-	Відкритість	Відкритість
17	Посилення економічних, соціальних, екологічних, гуманітарних та інших інтересів для повнішого задоволення потреб нинішнього та майбутніх поколінь, зміцнення економ. самодостатності регіонів	Екологічна безпека при реформуванні господарства регіонів	-	-	Сталий розвиток	Сталий розвиток
18	Використання досвіду, збереження цінностей, що накопичені в регіоні	-	-	-	Історична спадкоємність	Історична спадком.
19	Об'єктивне врахування економ., соц. ситуації в Україні та регіонах, сусп. думки при вирішенні питань державної регіональної політики	-	-	-	-	Реалістичність
20	Зміцнення фінансово-економічної основи регіонів	Зміцнення регіон. фінансово-ек. основи	-	-	-	-
21	Підвищення відповідальності органів влади за розвиток регіонів	Відповідальність влади за розвиток регіонів	-	-	Відповідальність влади за держ. регіон. політику	-

Джерело: розроблено автором

Слід відзначити, що принцип єдності, якого потрібно дотримуватись під час формування державної регіональної політики, у законопроекті 2010 р. порівняно зі Стратегією 2006 р. набуває іншого змісту. Якщо у Стратегії 2006 р. принцип єдності має на увазі однорідність розвитку територій в результаті державної регіональної політики, то у проекті закону 2010 р. він полягає у застосуванні однакових підходів при вирішенні проблем різних територій.

1.1.2 Сталий регіональний розвиток: зміст та концептуальні засади

Державна регіональна політика є однією з важливих складових національної стратегії соціально-економічного розвитку. Розглянемо тлумачення сутності економічного зростання, сталого, соціально-економічного, регіонального розвитку.

Новітні теорії та моделі сталого розвитку розглядають гармонійну взаємодію трьох складових: соціальної, економічної та екологічної у кількісному та якісному аспектах. Після прийняття у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро Декларації з навколишнього середовища та розвитку і Програми «Порядок денний на XXI століття» [684,300], в Україні у 1999 р. було прийнято Концепцію сталого розвитку населених пунктів [707]. Таким чином, першим в українському законодавстві з'явилося визначення «сталого розвитку населених пунктів», яке цілком відповідає міжнародній парадигмі сталого розвитку. Отже, за цим документом сталий розвиток населених пунктів – це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень. Надалі зазначається, що сталий розвиток передбачає нарощення економічного потенціалу регіонів, створення гідних умов життя нинішнім та майбутнім поколінням, ефективне та дбайливе використання ресурсів, технологічне переоснащення підприємств, удосконалення інфраструктури, збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини. Пропозиції щодо законодавчого закріплення в Україні принципів сталого розвитку з'явилися у

2012 р. у проекті Концепції переходу України до сталого розвитку [739], однак, визначення цього основоположного поняття документ не містить.

У Концепції державної регіональної політики та відповідному законопроекті 2008 р. [732,738] регіональний розвиток трактується як виключно позитивні зміни у соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етнонаціональних процесах на рівні регіонів відповідно до загальних цілей державної стратегії розвитку. Визначення регіонального розвитку за аналогічним законопроектом 2010 р. дещо інше. Воно не містить ознаки «позитивні» для змін, що відбуваються у регіоні, акцентує увагу на процесі змін, а не на змінах, як результаті. Отже, регіональний розвиток за цим законопроектом – це «процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших змін у регіонах» [734]. Суб'єктами регіонального розвитку згідно вищенаведених документів визнаються учасники програм та проектів регіонального розвитку [732,738,734].

«Розвиток», як філософське поняття, – це незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів [879]; якісна зміна об'єктів, поява нових форм буття, інновацій та нововведень, пов'язаних з трансформацією їх внутрішніх та зовнішніх зв'язків [579].

В економічному аспекті у перших суспільно-економічних теоріях саме кількісні економічні зміни ототожнювалися з економічним розвитком та добробутом країн та регіонів. Сьогодні кількісні економічні зміни – це «*економічне зростання*», яке означає збільшення обсягів виробництва та споживання, що виражається показниками ВВП, ВВП, НД [183].

Наступні теорії та моделі поряд з економічним зростанням аналізують ще й соціальні перетворення. Таким чином, об'єкт дослідження трансформується від економічного зростання до соціально-економічного розвитку. Тому «*соціально-економічний розвиток*» нерідко ототожнюється з поняттям «*економічного розвитку*» - процесом структурної перебудови економіки відповідно технологічному та соціальному прогресу, що виражено показниками

ВНП, ВВП, НД на душу населення [183]. Це поняття відображає не лише кількісне економічне зростання, але й якісне поліпшення добробуту населення.

Як зазначалося раніше, на зміну парадигмі соціально-економічного прийшли ідеї сталого розвитку. У наукових працях зазначається, що до економіки поняття «сталого розвитку» потрапило з біологічної екології, де терміном «сталість» позначено узгодженість розвитку популяції з функціонуванням її екологічної ніші [549]; з політології, де вперше поєднано категорії «екологічний розвиток» та «сталість» під час опису сталого суспільства [885, С.108]; з екологічних досліджень проблеми існування межі росту, розв'язання якої вбачається у розбудові сталої економіки, врівноваженої до екологічних систем [847]. Деякі вчені вважають, що засади сталого розвитку було сформульовано у вченнях про ноосферу на початку ХХ ст. академіком В.І. Вернадським, який передбачав, що розвиток людства призведе до перетворення природи, появи нових форм обміну речовиною та енергією між суспільством і навколишнім середовищем, зростаючого впливу людини на біосферу. Фактично у роботах вченого розглядається взаємодія природоохоронної, економічної та соціальної складових [549,177].

На основі аналізу основних міжнародних документів ООН з проблем сталого розвитку можна виокремити певні етапи формування його концепції (табл.1.3). Так, у 70-х роках серед принципів соціально-економічного розвитку ще не згадується сталість, а домінуючим фактором розвитку визнається екологія та охорона навколишнього середовища [847,895,109,23]. У 1972 році у Стокгольмі Декларацією першої Конференції ООН з проблем навколишнього середовища було офіційно визнано міжнародною спільнотою, що екологічна компонента – одна з найголовніших у процесі розвитку.

На початку 80-х з'явилося поняття сталого розвитку, який повністю ототожнюється з екологічним відтворенням навколишнього середовища [885,119]. У 1987 р. уперше дано офіційне визначення терміну «сталий розвиток», у змісті якого суттєво виділяється економічна компонента, як фундамент створення умов для задоволення потреб майбутніх поколінь [113].

Таблиця 1.3

Етапи становлення концепції сталого розвитку згідно міжнародних документів ООН

Назва документу	Рік та місто прийняття	Основні загальні принципи та пріоритети
1	2	3
Декларація першої Конференції ООН з проблем оточуючого людину навколишнього середовища [109,23]	1972, Стокгольм	<p>Принцип. Економічний та соціальний розвиток – основа функціонування середовища, придатного для життя людини</p> <p>Пріоритети: обачне управління на усіх рівнях; залучення науки до вирішення проблем навколишнього середовища; уникнення використання ядерної зброї; дотримання на державному рівні екологічних стандартів та контролювання впливу екологічних чинників на процеси міжрегіональної та міждержавної торгівлі</p> <p>Принципи сталого розвитку: збереження життєво необхідних екологічних процесів та екосистем, яке ототожнюється з розвитком; охорона та підтримка генетичного різноманіття; використання екосистем на принципах сталості; тобто без порушення здатності природи самостійно відтворюватися</p>
Всесвітня стратегія збереження природи [885,119]	1980	<p>Пріоритетні екологічні завдання (завдання розвитку): збереження природних ресурсів; контроль рівня забруднення навколишнього середовища; розробка регіональних стратегій охорони природи; розробка системи показників оцінки ефективності заходів з охорони природи; удосконалення законодавчої бази, створення інфраструктури, підготовка кадрів, проведення наукових досліджень, розвиток міжнародної кооперації у питаннях охорони довкілля та забезпечення сталого розвитку</p>
Звіт Комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку: «Наше спільне майбутнє» [113]	1987, Женева	<p>Стратегічні завдання сталого розвитку: відновлення та підтримка економічного зростання у країнах третього світу; перехід від матеріало- та енергоємного до наукоємного виробництва; підтримка збалансованого зростання та розподілу населення у різних регіонах, у т.ч. великих містах та сільській місцевості; збереження та розширення ресурсної бази; удосконалення технологій та систем управління усіх рівнів; концептуальне поєднання питань економіки та екології у прийнятті рішень</p>
Декларація з навколишнього середовища та розвитку, Програма «Порядок денний на XXI століття» [684,300]	1992, Ріо-де-Жанейро	<p>Принципи сталого розвитку. Піклування про людей та умови їх життєдіяльності займає центральне місце у забезпеченні сталого розвитку країн та регіонів. Люди мають право на здорове та плідне життя у гармонії з природою.</p> <p>Пріоритети: боротьба з бідністю; охорона природи; допомога відсталим країнам; глобальна кооперація країн світу; врахування особливої ролі жінок та молоді у досягненні принципів сталого розвитку</p>

1	2	3
<p>Декларація Саміта тисячоліття під егідою ООН [85]</p> <p>Універсальна декларація про культурне різноманіття під егідою ЮНЕСКО [99,100]</p>	<p>2000, Нью-Йорк</p> <p>2001</p>	<p>Пріоритети сталого розвитку: подолання бідності; гендерна рівність; створення ринку праці для молоді; розробка національних стратегій та механізмів досягнення сталого розвитку; допомога країнам, що розвиваються; підтримка країн з низьким та середнім рівнем доходу, які опинилися у борговій ямі; приєднання країн світу до Кіотського Протоколу; розробка спільних дій з охорони лісів; використання водних ресурсів згідно принципів сталого розвитку; протидія та попередження виникнення природних та техногенних катастроф; забезпечення вільного доступу до інформації про геном людини</p>
<p>Політична декларація, План дій щодо подальшого впровадження принципів сталого розвитку Світового саміту з проблем сталого розвитку [94,53,54]</p>	<p>2002, Йоганнесбург</p>	<p>Концептуальні засади сталого розвитку: четвертий фактор сталого розвитку, окрім економіки, екології та соціуму – це культурне різноманіття, яке потребує підтримки та охорони</p>
<p>Глобальний план дій для досягнення поставлених цілей розвитку до 2015 року Саміту ООН, присвяченого цілям розвитку тисячоліття [111]</p>	<p>2010, Нью-Йорк</p>	<p>Пріоритети на шляху реалізації принципів сталого розвитку: забезпечення міжнаціональної кооперації; охорона та підтримка культурного різноманіття; попередження та захист людства від природних, біологічних, політичних та економічних загроз; забезпечення гендерної рівності та прав меншин корінного населення; розробка та впровадження політики сталого розвитку на усіх рівнях; залучення різних груп населення до реалізації політики сталого розвитку; удосконалення системи управління на усіх рівнях та взаємодія з приватним сектором економіки під час реалізації політики сталого розвитку</p>
<p>Глобальний план дій для досягнення поставлених цілей розвитку до 2015 року Саміту ООН, присвяченого цілям розвитку тисячоліття [111]</p>	<p>2010, Нью-Йорк</p>	<p>Пріоритетні завдання для досягнення поставлених цілей розвитку: остаточне подолання бідності та голоду; забезпечення загальної початкової освіти для всіх; рівність прав чоловіків та жінок; скорочення дитячої смертності; покращення охорони материнства; боротьба з ВІЛ, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення екологічної сталості; формування глобального партнерства між країнами світу</p>

Джерело: розроблено автором

На початку 90-х при остаточному прийнятті країнами світу концепції сталого розвитку поняття сталого розвитку окрім екологічної та економічної приєднує соціальну складову, як базову [684,300]. Окреслений період можна охарактеризувати як етап формування на міжнародному рівні основних загальних засад концепції сталого розвитку.

Починаючи з 2000 р., усі документи, присвячені проблемам сталого розвитку, містять завдання та механізми для реалізації його ідей. Слід відмітити, що деякі проблеми залишаються невирішеними протягом десятиліть, про що свідчить їх наголошення у деклараціях ООН різних років. Серед таких проблем бідність, регіональна дивергенція, низька ефективність регіонального управління, недосконалість гендерної політики тощо. Це свідчить про надзвичайну актуальність та складність вирішення зазначених проблем, відсутність єдиних дієвих підходів та механізмів регулювання економічного розвитку на національному та регіональному рівні.

Поряд зі сталим розвитком існує концепція зеленого розвитку, за якою фактор екології вважається домінуючим над економічним та соціальним. Спільнота меншин корінних мешканців різних країн наголошує на необхідності розгляду культурного середовища у якості четвертої складової сталого розвитку. Саме тоді сталий розвиток не лише ототожнюватиметься з економічними змінами, а розглядатиметься як інструмент розбудови інтелектуального, морального, емоційного та духовного середовища існування людства [99]. Всесвітній банк тлумачить сталий розвиток як процес управління сукупним капіталом суспільства з метою збереження та примноження людських можливостей [847].

Таким чином, на основі узагальнення принципів та засад сталого розвитку, наведених у документах ООН, визначимо, що за змістом сталий розвиток – це зміни у суспільстві, які дозволяють задовольнити потреби нинішніх та майбутніх поколінь на основі забезпечення сталості навколишнього середовища, соціальної сталості та економічної сталості. Ідея сталого розвитку розповсюджується від національного та регіонального рівня

до галузевого рівня, мікро-рівня окремих підприємств, та, навіть, фізичних осіб. Все це разом складає сукупний ефект гармонійного прогресу.

Сталість навколишнього середовища – це процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, при якому природні ресурси відновлюються швидше ніж споживаються [99].

Соціальна сталість – це процес використання існуючих та створення нових, доступних майбутнім поколінням, соціальних ресурсів: прав людини, прав працівника, принципів спільного управління, основ захисту культурного різноманіття у світі тощо [94].

Що стосується економічної сталості, то зазвичай її ототожнюють власне з процесом сталого розвитку. Дійсно, поняття економіки та сталого розвитку схожі. Пригадаємо, що економіка – це діяльність, спрямована на задоволення безмежних потреб обмеженими ресурсами у найефективніший спосіб, а сталий розвиток – це задоволення потреб нинішніх поколінь без нанесення шкоди можливостям задоволення потреб майбутніх поколінь [113]. Хоча у центрі визначень цих понять лежить один і той самий процес задоволення потреб, на нашу думку, є певні протиріччя у взаємозаміні «сталого розвитку» на «економічну сталість». По-перше, сталий розвиток підпорядковує у собі економіку, як компоненту поряд з природою та соціумом під час їх гармонійної взаємодії. Тоді, економічна, соціальна та екологічна сталість – це окремі поняття у межах сталого розвитку. По-друге, припустимо, що економічна сталість – це процес задоволення потреб нинішніх та майбутніх поколінь на основі використання існуючих та створення нових ресурсів. Тоді, якщо економічні ресурси включають у себе труд, підприємницькі здібності (соціальна складова), землю (природна складова), капітал (технологічна складова), то економічна сталість, а відтак і сталий розвиток, повинні містити соціальну сталість, сталість навколишнього середовища, а також технологічну сталість, яка відповідає четвертому виду економічних ресурсів – капіталу. Випадки такого трактування цих понять у економічній літературі відсутні.

З наведених міркувань можна дійти висновку, що сталий розвиток не може ототожнюватися з економічною сталістю. На нашу думку, економічну сталість можна визначити, як процес використання існуючих та розробки нових, доступних майбутнім поколінням, методів, форм, технологій, механізмів та інструментів виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів та послуг. Фактично, економічна сталість відповідатиме сталому використанню четвертого виду економічних ресурсів – капіталу (рис.1.2).

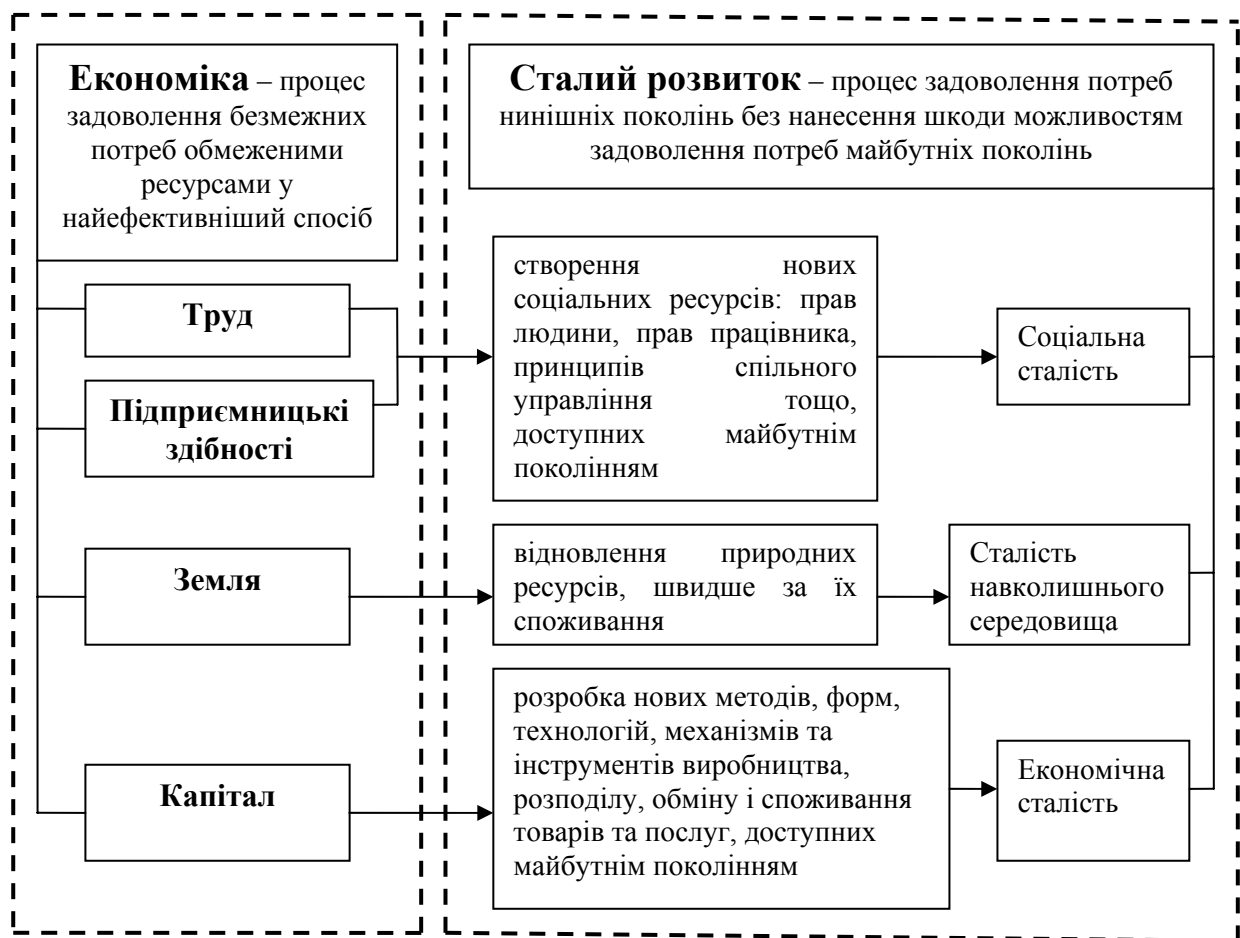

Рис. 1.2 Сталий розвиток на основі соціальної сталості, економічної сталості та сталості навколишнього середовища

Джерело: розроблено автором

Таким чином, принципи сталого розвитку можуть бути реалізовані через сталість навколишнього середовища, яка забезпечує відтворення природних ресурсів; соціальну сталість, яка забезпечує умови для накопичення та

використання людського потенціалу; економічну сталість, в результаті якої створюються нові штучні ресурси (капітал) під час виробництва, обміну, розподілу та споживання.

Згідно останнього видання методичних рекомендацій «Показники сталого розвитку» у 2007 р. Департаментом з економічних та соціальних питань ООН кожна з перелічених складових процесу сталого розвитку на національному та регіональному рівні має свої індикатори, за допомогою яких оцінюється прогрес у певному напрямі [49]. Серед них бідність, освіта, здоров'я, біологічне різноманіття, модель виробництва та споживання тощо.

Якщо ООН рекомендує оцінювати процес сталого розвитку на національному та регіональному рівні за 14 базовими показниками, то у методиці Всесвітнього банку є один критерій сталого розвитку вказаного рівня. Це темпи зміни інвестицій, зменшені на рівень шкоди від виснаження природних ресурсів та збільшені на рівень нарощення людського потенціалу. Концептуальним підґрунтям зазначеного показника являється тлумачення сталого розвитку, як процесу управління сукупним капіталом суспільства з метою збереження та примноження людських можливостей. Сукупний капітал поділяється на фізичний, природний та людський [874].

На мікрорівні існують декілька підходів до ідентифікації сталого підприємства. Перший розглядає головним показником сталого підприємства обсяг впроваджених інновацій у відповідь на соціальні та природні виклики. Згідно другого підходу, показником сталого підприємства є еко-ефективність, тобто вартість продукції, додана підприємством, відносно обсягу шкоди, заподіяної ним навколишньому середовищу. Згідно третього підходу, стале підприємство оцінюється за показником соціо-ефективності, тобто відношення вартості продукції, доданої підприємством, до впливу на соціальне середовище. Цей вплив може бути як позитивним, у випадку створення робочих місць, впровадження системи соціального захисту, так і негативним при порушенні прав працівників, звільненні, нещасних випадках на виробництві тощо [99].

Доцільно відзначити, що у роботах зарубіжних дослідників зустрічаються критичні зауваження щодо концепції сталого розвитку як загальноприйнятої платформи глобальних змін. Серед контраргументів зазначено: загрозу, яка полягає у розбудові системи тотального контролю над наявними ресурсами замість системи їх збереження [3]; відсутність оцінки можливих наслідків дій, зроблених у процесі сталого розвитку [5]; суттєве обмеження можливостей реалізації політики та принципів сталого розвитку внаслідок відсутності політичної волі та єдності, а, навпаки, наявності активного лобювання політиками власних інтересів; загрозу порушення фундаментальної основи ринкової економіки, яке полягає в обмеженні права приватної власності під час реалізації мети сталого розвитку, а між тим, на думку вчених, саме приватна власність є дієвим механізмом у процесах збереження власником навколишнього середовища [62]; вірогідність використання принципів та цілей політики сталого розвитку з метою реалізації розвинутими країнами протекціоністських заходів у країнах третього світу та подальшого встановлення контролю над ними для підтримки існуючої капіталістичної системи [99]. Також прихильники теорії загальної деградації замість розвитку та песимістичних сценаріїв суспільних трансформацій, наголошують на парадоксальності концепції сталого розвитку у світі, де 20% населення споживають 80% природних ресурсів, внаслідок чого сталий розвиток для зазначених 20% не можливий. Тому, на думку представників теорії деградації, концепція сталого розвитку повинна бути замінена на концепцію сталої деградації [14].

Наведені протиріччя у поглядах на зміст та сутність регіону, державної регіональної політики, регіонального розвитку, сталого розвитку засвідчують необхідність подальшого наукового пошуку у напрямі інтеграції різних аспектів цих понять з метою розробки комплексного їх тлумачення, принаймні, для короткострокового періоду управління регіональною економікою.

1.2 Особливості і пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів

1.2.1 Особливості і пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів країн світу

Соціальний та економічний прогрес держави на принципах гармонійної взаємодії з навколишнім середовищем та збереження можливостей для майбутніх поколінь прямо залежить від механізмів регулювання регіонального розвитку. Поєднання теоретичних та практичних аспектів економічного зростання, підвищення соціальних стандартів життя та відтворення природних ресурсів складає глобальну проблему забезпечення сталого розвитку, яка вирішується на рівні держав та регіонів.

Управління регіональною економікою є платформою реалізації світової концепції сталого розвитку для кожної країни, тому що економічне зростання, яке підвищує соціальні стандарти життя та враховує аспекти екологічного відтворення, і є суспільним прогресом. При цьому прогрес у державі починається з рівня окремого регіону. Регулювання регіональної економіки ґрунтується на основних пріоритетах розвитку, для досягнення яких випрацьовуються нові ефективні механізми, програми та завдання. Визначені регіональні пріоритети повинні віддзеркалювати найгостріші соціальні, економічні та екологічні проблеми з урахуванням місцевих особливостей.

Еволюцію пріоритетів регулювання економіки держав світу різних років найкраще можна прослідкувати на основі декларацій ООН (табл.1.4). З 1972 р. пріоритетом глобального розвитку була визнана екологія. Тому у моделях регулювання економіки вирішальним було збереження довкілля. Уперше акцент на пріоритетах розвитку саме регіонів зроблено у 1976 р. на першій конференції з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів, після якої у 1978 р. було засновано Агенцію ООН з питань міст та населених пунктів UN HABITAT.

Таблиця 1.4

Пріоритети управління регіональною економікою згідно концепції розвитку ООН

Назва документу, рік та місце прийняття	Основні пріоритети регіонального економічного розвитку
1	2
Декларація першої Конференції ООН з проблем оточуючого людину навколишнього середовища, 1972, Стокгольм	Розділ «Розвиток та навколишнє середовище». Пріоритети: діагностика проблем екології та механізмів їх подолання; кооперація регіонів; підготовка фахівців; визначення показників та засад розвитку оточуючого середовища
Декларація та План дій першої Конференції ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів, 1976, Ванкувер [104,105]	Пріоритети та завдання наведено на рис.1.3.1.4. Прийнято рішення про заснування Агенції ООН з питань міст та населених пунктів UN HABITAT
Звіт Комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку: «Наше спільне майбутнє», 1987, Женева	Уперше економіку регіонів на тлі урбанізації визнано складовою глобального сталого розвитку. Пріоритети: рівень життя та доступ до базових послуг; екологія розвинутих промислових міст; децентралізація влади, залучення громадян до управління; житло та послуги для бідних; міжнародна кооперація
Декларація з навколишнього середовища та розвитку, Програма «Порядок денний на XXI століття», 1992, Ріо-де-Жанейро	Розділ «Сприяння сталому розвитку населених пунктів». Пріоритети: житло; управління; землекористування; інфраструктура охорони довкілля; енергетика, транспорт, будівництво; людський потенціал
Декларація та Програма дій другої Конференції ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів, 1996, Стамбул [108]	Пріоритети та завдання наведено на рис.1.3-1.5
Декларація Саміта тисячоліття під егідою ООН, 2000, Нью-Йорк	Пріоритети: боротьба з бідністю; регіони, що розвиваються; прогнозування катастроф; гендерна рівність; ринок праці для молоді; національні та регіональні стратегії сталого розвитку; охорона лісів, водних ресурсів
Декларація з питань міст та населених пунктів Саміта тисячоліття, 2001, Нью-Йорк [24]	Пріоритети та завдання наведено на рис.1.3, 1.4
Універсальна декларація про культурне різноманіття під егідою ЮНЕСКО, 2001	Пріоритет: підтримка культурного різноманіття як четвертої складової сталого розвитку.
Декларація, План дій подальшого впровадження принципів сталого розвитку Світового саміту з проблем сталого розвитку, 2002, Йоганнесбург	Пріоритети регіонів світу. Наприклад, для Західної Азії – вода. Для Європейського регіону – неоднорідність у рівні розвитку країн
Глобальний план дій до 2015 року Саміту ООН по цілям розвитку тисячоліття, 2010, Нью-Йорк	Пріоритети: боротьба з бідністю; початкова освіта для всіх; гендерна рівність; боротьба з дитячою смертністю; захист материнства; боротьба з ВІЛ; екологічна сталість; глобальне партнерство.

Джерело: розроблено автором

У 1987 р. у Звіті Комісії ООН з навколишнього середовища уперше окремий розділ було присвячено проблемам міст та регіонів на тлі процесів урбанізації. І вже у 1992 р. з проголошенням єдиної концепції сталого розвитку у Програмі «Порядок денний на XXI століття» застосовано поняття «сталого розвитку населених пунктів», змістом якого визначається подолання економічної та соціальної дивергенції регіонів, підвищення умов життя на основі технічного прогресу, взаємодії державного та приватного секторів, залучення громадян до процесу управління регіоном.

З прийняттям «Порядку денного на XXI століття» у подальших документах, включаючи останній Глобальний план дій до 2015 р., пріоритети регіонального регулювання відповідають концепції сталого розвитку.

Таким чином, глобальні принципи, пріоритети та завдання розвитку регіонів, міст та населених пунктів, на які спирається загальносвітове регулювання регіональної економіки, відображено у наступних базових документах ООН: Декларація та План дій першої Конференції ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів (1976, Ванкувер) [104]; Декларація та Програма дій другої Конференції ООН з аналогічних питань (1996, Стамбул) [108]; Декларація з питань міст та населених пунктів Саміту тисячоліття (2001, Нью-Йорк) [24].

Як було зазначено раніше, координаційним центром по виконанню задекларованих завдань розвитку є Агенція ООН з питань міст та населених пунктів UN HABITAT. У колі її уваги збереження довкілля та кліматичні зміни, моніторинг соціально-економічного прогресу, захист прав у питаннях землекористування та житла, прогнозування катастроф, інтеграція населення, управління містами, економіка міст та фінансування ЖКГ, очищення води та інфраструктура для задоволення базових потреб людей [112,107].

У Плані дій другої Конференції ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів у п.37 підкреслено: «...держави, що беруть участь у Конференції, зобов'язуються впроваджувати План дій за допомогою місцевих, національних, субрегіональних та регіональних планів та інших

директивних документів, що розробляються та реалізуються за участю усіх зацікавлених сторін...» [108]. Таким чином, глобальні цілі розвитку завжди спиратимуться на завдання, що реалізуються у регіонах.

Розглянемо загальносвітові концепції регулювання розвитку регіонів за останні 35 років, відображені у [24,104,105,108] (рис.1.3, 1.4).

У Ванкуверській Декларації 1976 р. [105] визначено потреби людини, які віднесено до базових. Це зайнятість, житло, здоров'я, освіта та відпочинок. Однак, більшість країн світу страждають від соціальних проблем злиднів, надмірного розриву між багатими та бідними, расової дискримінації, економічних проблем дивергенції міст, безробіття, відсталості сільської місцевості, екологічних проблем погіршення стану природних ресурсів.

Для усунення існуючих проблем політика регулювання регіональної економіки з метою розвитку, вираженого у підвищенні якості життя людей, ґрунтується на пріоритетах справедливого розподілу вигід між регіонами, обачного використання землі, як не поновлюваного обмеженого ресурсу, господарювання на принципах збереження довкілля та управління відходами, ефективного контролю іноземних інвестицій у програми регіонального розвитку, міжнародної співпраці. При цьому усі громадяни, особливо жінки та молодь, незалежно від рівня кваліфікації, повинні мати можливість брати участь у розробці та реалізації політики економічного розвитку регіонів. Для досягнення пріоритетів регіонального розвитку Планом дій, 1976 р. [104] передбачено виконання низки завдань, які мають такі акценти: рівномірний розподіл населення, ресурсів та економічної діяльності по всій території регіону; доступ мешканців до базових послуг; пошук нових джерел ресурсів; розвиток людського потенціалу; врахування цінностей етнічного населення; управління фактичними та потенційними ресурсами; координацію інтересів міст та сіл; моніторинг агломераційних процесів; поліпшення житла та інфраструктури, особливо у селах; розширення та оновлення населених пунктів; прогнозування катастроф.

ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ, МІСТ ТА НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Перша Конференція ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів, 1976, Ванкувер [105]		Друга Конференція ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів, 1996, Стамбул [108]		Декларація з питань міст та населених пунктів Саміту тисячоліття, 2001, Нью-Йорк [24]	
СОЦІАЛЬНІ <ul style="list-style-type: none"> • Підвищення якості життя • Учась усіх мешканців, особливо жінок та молоді, у розробці та реалізації політики розвитку • Здоров'я людей, гідність та право вибору 	ЕКОНОМІЧНІ <ul style="list-style-type: none"> • Справедливий розподіл вигід між регіонами • Земля – фундамент розвитку • Рац. використання природних ресурсів • Право державного контролю іноземних інвестицій • Міжнародна співпраця 	СОЦІАЛЬНІ, ЕКОЛОГІЧНІ <ul style="list-style-type: none"> • Доступ до житла та послуг • Викорінення бідності • Сталий розвиток • Наука, соц.-екон. збалансованість, біологічне та культурне різноманіття • Просторове планування, естетика • Роль родини у соц.-екон. прогресі • Діалог між усіма людьми у процесі прийняття рішень, соціальна згуртованість • Здоров'я людей та якість життя • Міжнародна співпраця • Інтереси нинішніх та майбутніх поколінь • Солідарність з незахищеними верствами населення 	СОЦІАЛЬНІ, ЕКОЛОГІЧНІ <ul style="list-style-type: none"> • Людина – центр уваги сталого розвитку • Основні пріоритети урбаністичного майбутнього: зайнятість, задоволення базових потреб, гідне житло • Збалансований розвиток міст та сіл • Збереження навколишнього середовища • Гідне житло для всіх та сталий розвиток міст в урбаністичному світі • Дотримання плану дій, визначеного на Другій Конференції ООН з питань регіональної політики та розвитку міст та населених пунктів 		
				ЕКОЛОГІЧНІ <ul style="list-style-type: none"> • Збереження навколишнього середовища, утилізація відходів 	

Рис.1.3 Основні пріоритети політики розвитку регіонів, міст та населених пунктів, визначених Агенцією ООН з питань міст та населених пунктів UN HABITAT

Джерело: розроблено автором

ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ, МІСТ ТА НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

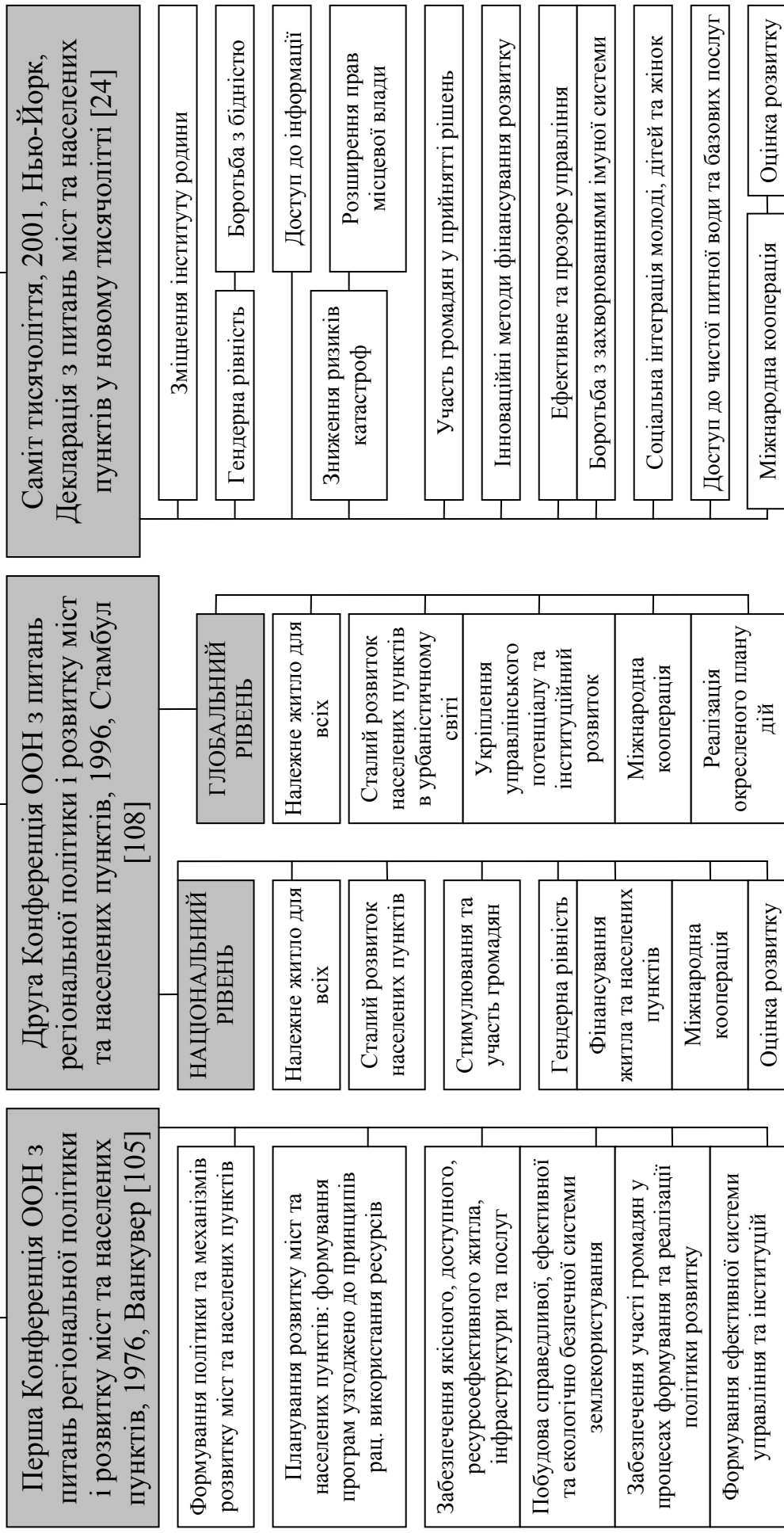

Рис. 1.4 Основні завдання розвитку регіонів, міст та населених пунктів, визначених Агенцією ООН з питань міст та населених пунктів UN HABITAT

Джерело: розроблено автором

Регулювання регіональної економіки також містить завдання розвитку ЖКГ, під яким у [105] розуміють розбудову комплексу «житло, інфраструктура, послуги». Для цього рекомендовано шукати нові джерела енергії; проектувати екологічне розташування; перетворювати відходи на ресурс; забезпечити територіально розкидані населені пункти базовими послугами. Цікавим є зауваження, про те, що економіка не може розглядати землю як повноцінний товар внаслідок суттєвого обмеження. Землекористування повинно спиратися на механізми оцінки землі і передачі вигод від неї суспільству. Одним із ключових завдань регулювання економіки є мобілізація людського потенціалу та залучення людей до управління з дотриманням гендерної рівності.

Таким чином, всі ці завдання потребують нових систем управління та інституцій, які б генерували нові концепції розвитку, реагували на зміни, не створювали бюрократії, формували механізми реалізації ініціатив мешканців, спрямованих на регіональний соціально-економічний розвиток.

Друга Конференція ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів 1996 р. у Стамбулі проголосила метою сталий розвиток міст та населених пунктів в умовах урбанізації [108], який визначається економічним, соціальним та екологічним прогресом, дотриманням прав людини, прозорим управлінням, участю громадян у прийнятті рішень. З рис.1.3, 1.4 видно, що у порівнянні з першою Конференцією пріоритети розвитку стали більш соціальні, а завдання більш конкретні.

У декларації зазначено, що перед регіонами стоять проблеми, які перешкоджають сталому розвитку, внаслідок чого частина населення живе у злиднях, мігранти потребують соціальної інтеграції, у селах відсутня інфраструктура та економічні можливості, збільшується соціально-економічний розрив між містами та селами. Тому, у [108] визначено пріоритети аналогічні проголошеним у Ванкувері у 1976 р., але у рамках концепції сталого розвитку. За період, що минув між двома конференціями так і залишилось пріоритетом розвитку доступне житло та послуги. Якщо раніше явище злиднів констатувалося як проблема, для вирішення якої обирались інші пріоритети та

завдання, то тепер викорінення бідності стає пріоритетом та однією з найголовніших цілей. І дотепер першочерговими залишаються завдання збереження потенціалу екосистем; справедливий розподіл ресурсів та вигід між регіонами; покращення здоров'я людей. Пріоритет підвищення якості життя конкретизувався у планування естетичного вигляду, транспортної мережі, щільності забудови, охорони історичних та культурних пам'яток у населених пунктах. Залучення громадян до регулювання регіональної економіки перетворилося із завдання у межах пріоритету нарощення людського потенціалу у декларації 1976 р. на окремий пріоритет у декларації 1996 р, оскільки під час кооперації влади та мешканців формується зміст громадянства - основи соціальної сталості. Серед нових об'єктів управління, на яких акцентувалась увага на Конференції 1996 р. варто виділити науку, трансфер технологій та родину.

На відміну від Плану дій 1976 р., у Програмі дій 1996 р. передбачено національний та глобальний рівень завдань (див. рис.1.4), кожен з яких містить заходи зі сталого розвитку населених пунктів. Розглянемо їх більш детально.

На рис.1.5 видно, що глобальний сталий розвиток населених пунктів в умовах урбаністичного світу містить всеохоплюючі глобальні завдання, які повторюються або уточнюються у завданнях національного рівня. Так, однаковими для глобального та національного рівня регулювання регіональної економіки є питання сталого використання землі та енергоресурсів, сталого функціонування транспорту та комунікацій, підтримки сільських районів, збереження історичної спадщини, нарощення потенціалу запобігання катастрофам. Наприклад, глобальне завдання зі створення екологічно сталих міст трансформується на національному рівні в охорону довкілля, водопостачання, видалення відходів, скорочення використання важких металів.

Глобальне завдання соціального розвитку передбачає налагодження інфраструктури та надання послуг, будівництво житла, моніторинг соціальних зрушень. Завдання сталого землекористування полягає у врегулюванні конкуруючих запитів на землю різних сфер господарства.

**ЗАВДАННЯ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ДРУГОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ООН З ПИТАНЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ І РОЗВИТКУ МІСТ ТА
НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ 1996 РОКУ**

НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ		ГЛОБАЛЬНИЙ РІВЕНЬ	
Соціально розвинуті міста: інфраструктура, відсутність дискримінації, повага до жінок, інвалідів, пенсіонерів	Благоустрій міських нетрів для вирішення проблеми дефіциту житла	Стале землекористування	
Створення умов економічного, соціального, екологічного розвитку	Зміна нестійких моделей «виробництво-споживання», демограф. стратегій, географічної структури міст	Соціальний розвиток: викорінення бідності, створення робочих місць, соціальна інтеграція	
Охорона довкілля, водопостачання, санітарія, видалення відходів	Капіталовкладення у виробництво, створення робочих місць	Демографія	
Початкова освіта, первинне мед. обслуговування, статеве рівноправ'я	Зниження рівня забруднення	Екологічно сталі, сприятливі для здоров'я людини та придатні для життя населені пункти	
Визнання неформального сектору економіки	Соціальна інтеграція з владою	Стале використання енергоресурсів	
Зниження потреби у транспорті; впровадження екологічного, ефективного, енергозберігаючого транспорту	Енергозбереження	Стале функціонування транспортних та комунікаційних систем	
Охорона культурно-історичної спадщини	Ефективне землекористування	Збереження та охорона історичної та культурної спадщини	
Підтримка життєдіяльності сільських районів	Оцінка впливу стратегій сталого розвитку на соціальні зрушення	Укріплення економіки міст та населених пунктів	
Запобігання антропогенним та природним катастрофам	Розвиток прибережних територій	Збалансований розвиток сільських районів	
	Відмова від важких металів	Потенціал запобігання та ліквідації наслідків катастроф	
	Житло, яке може бути робочим місцем для чоловіків та жінок		

Рис. 1.5 Завдання управління регіональною економікою сталого розвитку у країнах світу

Джерело: розроблено автором на основі [108]

У завданні з викорінення бідності, забезпечення зайнятості та соціальної інтеграції виділялись такі програмні напрямки, як продовольча безпека, освіта, зайнятість, охорона здоров'я, питна вода, санітарія, житло, зелені зони, соціальна інтеграція та подолання нерівності, підтримка родини як соціального інституту, зниження рівня злочинності. Завдання регулювання регіональної економіки для розбудови екологічно сталих населених пунктів включало охорону здоров'я та довкілля; створення умов для репродукції родини; навчання особистому та колективному здоров'ю; скорочення відходів; розробку нових екологічних моделей «виробництво-споживання». Під завданням сталого використання енергоресурсів розумілось енергозбереження; використання альтернативних видів енергії та масовий транспорт. У коло питань сталого функціонування транспортних і комунікаційних систем входили: пошук альтернативних засобів пересування та видів палива; забезпечення мобільності людей з особливими потребами; зменшення перевантаження дорожньої мережі; розробка екологічних технологій. Завдання збереження історичної та культурної спадщини полягало у збереженні, у першу чергу, цілісності історичної структури міст. Зміцнення міської економіки вбачалось у зміні технологій виробництва, споживання і торгівлі, які спричинять структурні зрушення, розвиток сфери обслуговування та соціально-економічний розвиток. Тому потрібні були географічно збалансовані комплексні моделі регулювання регіональної економіки з особливою увагою до малого та середнього бізнесу. У сільських районах досягнення збалансованого розвитку передбачалось шляхом диверсифікації діяльності; підготовки кадрів для підприємництва та опанування нових технологій; впровадження принципів сталого землеробства. Завдання по запобіганню стихійним лихам у центр уваги ставило будівництво з аналізом природних та техногенних загроз; переселення мешканців у небезпечні райони; перевірку міцності систем життєзабезпечення.

Не зважаючи на пріоритети та вичерпні плани дій двох Конференцій з питань розвитку населених пунктів, прийнята у 2001 р. у Нью-Йорку на Генеральній Асамблеї ООН Декларація з питань міст та інших поселень у

новому тисячолітті [24] констатує, що проголошені 25 років тому проблеми так і залишились невирішеними, приєднавши нові виклики часу. Серед них урбанізація; бідність; не збалансоване планування міст та сіл; екологія; житло; недостатня участь мешканців в управлінні розвитком; розбіжність між зобов'язаннями та політичною волею влади; неефективні ринки житла та землі; відсутність технологічного, економічного та інституційного потенціалу у регіонах; фінансові та законодавчі обмеження руху ресурсів між регіонами; нерівний доступ до інформації та комунікаційних технологій; тероризм.

У [24] підкреслюється важливість управління регіональною економікою для сталого розвитку міст та населених пунктів. Для цього План дій 2001 р. включає попередні та нові завдання, до яких віднесено інформування населення про проблеми регіонів та шляхи їх розв'язання, про права людей щодо власної оселі; децентралізацію влади; розбудову системи управління агломераціями, мережі інституцій з проблем регіональної політики сталого розвитку; ліквідацію нетрів; кооперацію між країнами у використанні дешевих технологій для будівництва дешевого житла для бідних; забезпечення рівного доступу до інформації; боротьбу зі СНІДом.

Таким чином, на основі вищенаведеного аналізу принципів та пріоритетів комплексного регулювання регіонального розвитку у зарубіжних країнах, визначених ООН, можна зробити наступні висновки та узагальнення. Підпорядковуючись глобальним тенденціям, концептуальні засади та механізми регулювання регіонального розвитку з 1972 по 2010 рік змінилися від екологічних до сталих. Це відображено у базових деклараціях Агенції з питань розвитку міст та населених пунктах UN HABITAT, які були прийняті на відповідних Конференціях. При цьому, якщо до 1992 р. пріоритетами розвитку регіонів були соціальні, економічні та екологічні питання, то після цього періоду пріоритети стали здебільшого соціальними, а програмні дії для їх досягнення – економічними. Таким чином, управління регіональною економікою у зарубіжних країнах з метою збільшення обсягів та підвищення якості виробництва включило у себе завдання з урахування екологічного

фактору та стало не самоціллю, а інструментом для досягнення соціальних пріоритетів та принципів сталого розвитку.

Слід відмітити, що плани дій ООН не містять конкретних механізмів для реалізації принципів та пріоритетів, проголошених у деклараціях, оскільки кожна країна окремо повинна адаптувати глобальні цілі до наявних можливостей їх досягнення на регіональному рівні. Також аналіз пріоритетів розвитку, які висувалися протягом 25 років перед країнами, свідчить про те, що переважна більшість з них так і залишилися невирішеними проблемами. Це означає, що й досі не знайдено ефективних механізмів регулювання регіональної економіки таким чином, щоб природні ресурси відновлювалися, права громадян поширювалися, а стандарти життя підвищувалися, нові види, форми та комбінації виробництва створювали економічні можливості для майбутніх поколінь.

Серед основних напрямів регіонального розвитку країн світу за період, що аналізувався, можна виділити наступні. Економічні пріоритети: раціональний розподіл землі, розширення житлового фонду та створення інфраструктури послуг, енергозбереження, зайнятість, зміна моделі «виробництво-споживання», ефективний транспорт і комунікації, ефективне сільське господарство, стимулювання малого та середнього бізнесу, запобігання стихійним лихам. Соціальні пріоритети: боротьба з бідністю, охорона здоров'я, соціальна інтеграція незахищених верств населення, гендерна рівність, демографія, нарощення людського потенціалу, участь громадян в управлінні. Екологічні пріоритети: охорона довкілля, управління відходами, зниження рівня забруднення води, повітря, землі.

Однак, комплексне досягнення зазначених цілей можливе тільки на основі ефективного управління регіональною економікою шляхом впровадження дієвих нових механізмів сталого розвитку регіонів, адаптованих до умов і вимог кожної країни окремо.

1.2.2 Особливості і пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів України

Пріоритети регіонального соціально-економічного розвитку, механізми їх досягнення та система координації дій влади визначається прогнозами та програмами державного та регіонального рівня, розробленими згідно законодавства України [334]. Однак, поряд з прогнозами та програмами, загальні напрями та пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів містять й інші нормативно-правові документи.

Прийняття Україною з перших років незалежності європейського вектору руху відбилося на її регіональній політиці. До 2001 р., за відсутності в Україні законодавчо закріпленої концепції державної регіональної політики, ці питання здебільшого відображено у документах щодо партнерства нашої держави та Європейського Союзу. Завдяки цьому пріоритети розвитку регіонів України багато в чому ґрунтуються на принципах європейської регіональної політики.

Так, в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 р. [353] передбачено регіональну кооперацію у таких пріоритетних напрямках, як планування землекористування та формування державної регіональної політики з акцентом на розвитку економічно та соціально відсталих територій.

З необхідністю вступу України до ЄС, у 1998 р. було прийнято Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу до 2007 р. [863], де регіональному аспекту відведено ключове місце, а пріоритетом регіональної політики визначено «передачу основних повноважень від центру до регіональних органів самоврядування, територіальних громад та залучення до соціально-економічного співробітництва громадян України». Це повністю відповідає тенденції «ЄС: від Союзу країн до Союзу регіонів», вираженої у делегуванні частини владних повноважень держави до регіонів. В іншому, регіональна політика в контексті євроінтеграції передбачає контакти між регіонами України та ЄС в усіх напрямках, затверджених вище наведеною Стратегією.

Науковий інтерес, з точки зору визначення пріоритетів регіонального розвитку, представляє законопроект 1998 р. «Про Концепцію державної регіональної політики», який не було прийнято. Він суттєво відрізняється від затвердженої у 2001 р. Концепції тим, що визначає окрім загальних пріоритетів регіонального розвитку, напрями розвитку продуктивних сил для 8 мезорегіонів України (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Пріоритети розвитку продуктивних сил мезорегіонів України

Назва та склад областей мезорегіону	Пріоритети розвитку
Донецький (Донецька, Луганська)	Реструктуризація вугільної промисловості; поліпшення екологічної ситуації; нарощення потужностей легкої та харчової промисловості; зайнятість населення; розвиток інфраструктури населених пунктів
Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська)	Реструктуризація промисловості; переоснащення підприємств машинобудування; розвиток енергетики; нарощення експорту; конверсія оборонних підприємств; поліпшення екологічної ситуації; активізація використання науково-виробничого потенціалу; розвиток сільського господарства; раціональне використання біоресурсів Азовського моря
Східний (Полтавська, Сумська, Харківська)	Реструктуризація промисловості; переоснащення підприємств с-г машинобудування; створення технопарків; розвиток екологічних виробництв; розвиток транспортної інфраструктури; максимізація видобутку нафти, газу
Центральний (Київська, Черкаська області, м. Київ)	Реструктуризація економіки; інтенсифікація харчової та легкої промисловості; розвиток авіабудування, електроніки; переоснащення підприємств хімічної промисловості та агрокомплексу; поліпшення екологічної ситуації; розвиток наукоємного виробництва
Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська)	Модернізація підприємств с-г машинобудування, приладобудування; розвиток наукоємних виробництв, соціальної та виробничої інфраструктури; конверсія підприємств оборонного комплексу; інтенсифікація лісогосподарського комплексу; зайнятість населення; збереження історичної спадщини
Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька)	Розвиток агропромислового комплексу, легкої промисловості, рекреаційної індустрії; реструктуризація підприємств енергетики та машинобудування; підвищення рівня експорту; досягнення екологічної безпеки
Причорноморський (АРК, Миколаївська, Одеська, Херсонська, м. Севастополь)	Розвиток морегосподарського комплексу; раціональне використання рекреаційних та водних ресурсів; розширення зрошувальних земель; ресурсозбереження; спеціалізація у харчовій та легкій промисловості; освоєння енергетичних ресурсів шельфів Чорного моря; розвиток виробничої інфраструктури
Карпатський (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька)	Формування рекреаційного комплексу; розвиток автомобільного машинобудування, електронного та електротехнічного виробництва; прикордонне співробітництво; розвиток народних ремесел; зниження рівня техногенної небезпеки; впровадження технологій комплексної переробки корисних копалин та глибокого буріння; створення протипавадкових споруд

Джерело: розроблено автором на основі [733]

Загальними пріоритетами розвитку для всіх регіонів України Концепцією державної регіональної політики 1998 р. встановлювалося підвищення ролі регіонів у здійсненні економічної реформи та управлінні комунальною власністю, передача частини повноважень від центральної влади на місця, запровадження бюджетної автономії регіонів. Також пріоритетами вбачалися структурна перебудова економіки, нарощення експорту, інтенсифікація сільгоспвиробництва, повна зайнятість населення, поліпшення довкілля, розвиток регіональної та міжрегіональної інфраструктури, раціональне використання рекреаційних ресурсів, захист національних меншин, поліпшення демографічної ситуації, збереження історико-культурної спадщини.

У Спільній стратегії Європейського Союзу щодо України, схваленої Європейською Радою у 1999 р. [818] відображено європейський погляд на регіональну політику України в умовах співпраці з нею. Пріоритетом на цьому шляху з боку країн ЄС визначено регіональне та транскордонне співробітництво у напрямках розвитку прикордонної інфраструктури транспорту, телекомунікацій, електроенергетики, мережі трубопроводів.

Після прийняття ООН Програми «Порядок денний на XXI століття» 1992 р. [684] та Резолюції другої Конференції ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів 1996 р. [108], у яких закріплювалися постулати сталого розвитку, вийшла Постанова ВРУ «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» 1999 р. [707], яка визначила пріоритети державної політики сталого розвитку населених пунктів нашої держави до 2014 – 2019 р.р. та шляхи їх досягнення. У цьому документі знову піднімається питання тривалої концентрації влади у центрі, що викликало територіальні диспропорції розвитку регіонів України. Причому, слід відмітити, що на той момент найгостріші проблеми українських регіонів співпадали з проблемами європейських. У соціальній сфері – це демографічна деградація, незадовільний стан ЖКГ, нестабільність соціально-економічних умов у державі, безробіття, зниження якості життя населення; у економічній сфері – урбанізація, деградація сільських районів, нераціональне

землекористування, незадовільний стан інженерних та комунікаційних мереж, відсутність екологічної інфраструктури; у екологічній – забруднення довкілля, незадовільна санітарно-гігієнічна ситуація та інші.

Основними пріоритетами, які повністю відповідають вище наведеним документам ООН, у Концепції сталого розвитку населених пунктів наведено наступні: раціональне використання природних ресурсів; створення якісних умов життя населення; проведення ефективної житлової політики; розбудова виробничої, транспортної, інженерної інфраструктури; підтримання належних санітарно-гігієнічних умов; запобігання виникненню техногенних аварій.

Європейський вибір та політику сталого розвитку було інтегровано у Стратегію економічної та соціальної політики на 2000–2004 р.р. «Україна: поступ у XXI століття» [695]. Якщо попередню Стратегію «Шляхом радикальних економічних реформ» 1994 р. було присвячено початку економічних реформ та механізмам подолання глибокої кризи економіки, то ця Стратегія вирішувала питання виведення економіки на шлях сталого розвитку, структурних змін, економічного зростання та активної соціальної політики держави. Розділ «Політика економічного зростання» Стратегії 2000 р. містить положення щодо проведення активної регіональної політики, яка передбачає збалансованість загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів. Державна регіональна політика вже того періоду пропагувала необхідність повного використання потенціалу регіонів і переваг територіального поділу, кооперації праці, збільшення повноважень регіональної влади у вирішенні проблем територій.

Тому пріоритетами регіональної політики на період 2000–2004рр. визначено розвиток депресивних територій та подолання соціально-економічної диференціації регіонів; делегування частини управлінських функцій у регіони; заснування регіональних агентств розвитку; реформування міжбюджетних відносин та забезпечення гарантованих доходів місцевих бюджетів; проведення земельної реформи; стимулювання підприємництва; міжрегіональне і прикордонне співробітництво; соціальний захист населення незалежно від

економічних можливостей регіонів; досягнення продуктивної зайнятості; реформування АТУ; запровадження двопалатного парламенту.

Для досягнення мети та положень вищезазначеної Стратегії інтеграції України до ЄС 2000 р. було затверджено Програму інтеграції України до Європейського Союзу 2000 р. [862], цілі та принципи якої стали на той період комплексним загальнонаціональним пріоритетом і основою інших стратегій та програм усіх напрямів соціально-економічного життя країни. Окремий розділ цієї Програми присвячено регіональній політиці та регіональному співробітництву. При цьому наголошується на необхідності розробки моделі управління регіонами згідно принципів регіональної політики ЄС, які полягають у концентрації фінансових ресурсів у регіонах, які цього найбільше потребують; партнерстві усіх суспільних верств на різних рівнях державного управління; принципі додатковості фінансування та субсидіарності програм розвитку регіонів. Враховуючи це, Програмою визначено наступні пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів України у контексті євроінтеграції.

До короткострокових пріоритетів (до 2002 р.) було віднесено створення єдиної економічної, митної, бюджетної, податкової системи; децентралізацію регулювання; внутрішню міжрегіональну інтеграцію; подолання міжрегіональних диспропорцій; перетворення економічно потужних регіонів у «полюси економічного зростання»; підтримку проблемних регіонів; оптимальне використання природно-ресурсного потенціалу регіонів; екологізацію соціально-економічного розвитку; реформування бюджетного процесу; проведення типізації регіонів за рівнем їх розвитку.

До середньострокових пріоритетів (до 2003 р.) було віднесено реформування АТУ; розподіл повноважень органів влади; розподіл фінансових ресурсів між державним та регіональними бюджетами та передачу власності до територіальних громад; розроблення правової бази реалізації Концепції державної регіональної політики; розподіл регіонів України на пріоритетні, відсталі та депресивні згідно критеріїв ЄС; розвиток транскордонного

співробітництва у рамках єврорегіонів; підтримку наукових досліджень з регіональної проблематики; створення регіональних агентств розвитку.

До довгострокових пріоритетів (до 2007 р.) належать завершення реформи АТУ; підготовка Національної програми регіонального розвитку; стимулювання розвитку депресивних територій; розвиток внутрішнього і зовнішнього міжрегіонального та транскордонного співробітництва; моніторинг розвитку регіонів за стандартами ЄС; участь у грантових програмах Європейських фондів. Внаслідок європейської спрямованості Програми інтеграції України до Європейського Союзу 2000 р., особливу увагу у цьому документі було приділено пріоритетам міжрегіонального співробітництва, які полягали у залученні до регіональної кооперації ринкових структур; розробці єдиної транспортної політики; створенні інноваційних єврорегіонів; регулюванні потоків робочої сили; веденні спільної підприємницької діяльності; формуванні спільної банківської та промислової інфраструктур; вирівнюванні економічного та соціального стану територій єврорегіонів.

Перехід від окремих документів, що торкалися регіональної політики, до єдиного систематизованого концептуального підґрунтя, яке на той час можна вважати повним, не фрагментарним і таким, яке відповідає основним тенденціям розвитку того періоду, відбувся з Указом Президента України «Про концепцію державної регіональної політики» 2001 р. [864].

У цій Концепції наголошується на існуванні у той час двох основних проблем регіональної економіки: диференціації розвитку регіонів та повільної реалізації моделі сталого розвитку. Для розв'язання цих проблем Концепцією передбачено здійснення оцінки потенціалу регіонів та його ефективне використання, інноваційну структурну перебудову економіки регіонів, розвиток підприємництва, підвищення зайнятості, наповнення місцевих бюджетів, інтеграцію регіонів на основі переваг територіального поділу і кооперації праці, участь територіальних громад та органів самоврядування у реалізації державної регіональної політики, вироблення критеріїв і механізмів надання державної підтримки розвитку регіонів, стабілізацію демографічної ситуації, розроблення

екологічної політики, міжнародне співробітництво та наближення до стандартів ЄС у сфері регіональної політики.

Для вирішення цих завдань можна виокремити два основних пріоритети, які відносяться до необхідності врегулювання відносин між центром та регіонами. Це вдосконалення державного регулювання розвитку регіонів, а також підвищення ролі та відповідальності місцевих органів влади та місцевого самоврядування за внутрішні процеси територіального розвитку (рис.1.6).

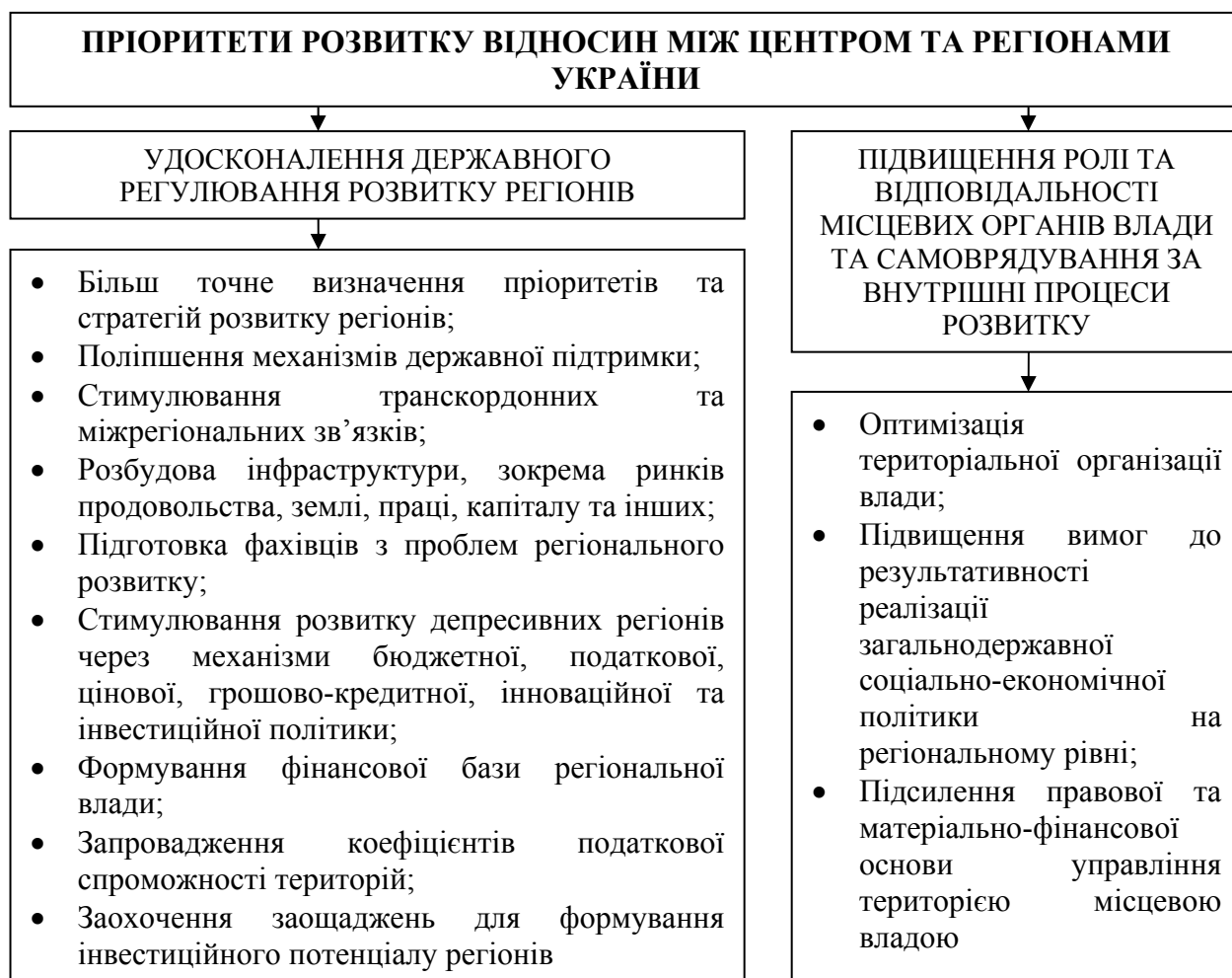

Рис.1.6 Пріоритети розвитку відносин між центром та регіонами України

Джерело: розроблено автором на основі [864]

Новий акцент на зміцненні позицій державного управління було зроблено у Концептуальних засадах стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 р.р. «Європейський вибір» 2002 р. [694]. На відміну від

ліберального державного управління, притаманного попередньому етапу реформ регулювання регіональної економіки, мета нової стратегії полягала у, навпаки, активізації регулюючої функції держави та посиленні ринкового вектору розвитку. У розділі Стратегії, присвяченому регіональній політиці, зазначено, що державна модель управління регіонами повинна ґрунтуватися на європейських стандартах регіональної політики з новими відносинами «центр-регіон», міжрегіональною та міжнародною співпрацею територій. Метою державної регіональної політики було визначено створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій та усунення регіональних диспропорцій. У зв'язку з цим, пріоритетами регіонального розвитку було названо структурну перебудову господарства регіонів на основі використання їх потенціалу; запровадження системи фінансового вирівнювання соціального стану; застосування договірних засад при визначенні спільних дій центральної і місцевої влади в стимулюванні регіонального розвитку, зокрема депресивних територій; інноваційний розвиток територій із спеціальним економічним статусом за допомогою залучення інвестицій у високотехнологічні інноваційні проекти; активізацію міжрегіонального та транскордонного співробітництва; удосконалення процесу стратегічного програмування регіонального розвитку; підвищення ролі регіонів у реалізації екологічної політики держави; адаптацію національного законодавства щодо регіональної політики до стандартів ЄС; надання високоякісних державних послуг.

На положеннях вищенаведеної Концепції ґрунтувалась Програма діяльності КМУ 2002 р., стратегічною метою якої було встановлено досягнення Україною соціально-економічного розвитку та демократії рівня Європи [724]. Програма діяльності КМУ «Відкритість, дієвість, результативність» 2003 р. [721] передбачала досягнення високих стандартів якості життя та забезпечення умов для особистісного розвитку на основі сталого економічного зростання і наближення до європейських стандартів в усіх сферах життя. У цьому документі державну регіональну політику визначено пріоритетною галуззю ринкових перетворень Основними завданнями державної регіональної політики

залишилися збалансований розвиток та подолання регіональних диспропорцій, підвищення конкурентоспроможності регіонів, що включає у себе рейтингування регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку; удосконалення законодавчої бази щодо функціонування вільних економічних зон; гармонізацію інтересів регіонів та держави; активізацію транскордонного та міжрегіонального співробітництва.

Про пріоритетність регіонального, субрегіонального та транскордонного співробітництва наголошено у Документі-Стратегії ОБСЄ в галузі економічного та екологічного виміру 2003 р. [301]. За принципами ОБСЄ, членом якої є і Україна, міжрегіональна інтеграція суттєво впливає на розвиток економіки у регіоні ОБСЄ, особливо при формуванні єдиних економічних просторів декількох країн та їх регіонів. І хоча під регіоном тут розуміється об'єднання країн, і мова йде про міжнародне співробітництво, на нашу думку, це має пряме відношення до формування концепції та напрацювання механізмів державної регіональної політики у межах однієї країни.

Як і згадувана вище Програма діяльності Уряду 2003 р., Програма діяльності КМУ «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» 2004 р. [723], яку пізніше було скасовано, мала на меті підвищення державних соціальних стандартів, зниження рівня бідності, забезпечення економічного зростання на основі інновацій та інвестицій, впровадження справедливої оплати праці та повноцінного відновлення робочої сили, збільшення індивідуальних доходів громадян. Як і у попередній Програмі, державну регіональну політику, а саме такий аспект, як підвищення координуючої ролі держави у реалізації регіональної політики, віднесено до пріоритету ринкових перетворень та державного управління трансформаційними процесами. У свою чергу, пріоритети розвитку регіонів повністю збігаються з визначеними у 2003 р., але різняться шляхи їх досягнення. Так, у Програмі 2004 р. їх вбачалося досягти через удосконалення законодавства з питань власності територіальних громад; прийняття Державної стратегії регіонального розвитку; узгоджений розподіл

фінансових ресурсів, що спрямовуються в регіони; визначення критеріїв та територій депресивного стану.

Нині чинна Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015, прийнята у 2004 р. [866] головними пріоритетами розвитку визначає наступні: створення передумов для вступу України до ЄС; забезпечення сталого економічного зростання на основі випереджального розвитку; утвердження інноваційної моделі розвитку; соціальна переорієнтація економічної політики, яка полягає у реалізації прав та свобод людей, демократизації суспільства, утвердження середнього класу, обмеження диференціації доходів громадян та подолання бідності.

Серед пріоритетів та завдань активної регіональної політики (XV розділ Стратегії) зміцнення потенціалу регіонів та їх конкурентоспроможності, подолання регіональної нерівності, вдосконалення міжбюджетних відносин, транскордонне та міжрегіональне співробітництво, відновлення економічної бази малих населених пунктів, адміністративно-територіальна реформа.

Після того, як у багатьох документах наголошувалося на пріоритетності транскордонного співробітництва регіонів України з регіонами інших держав, у 2004 р. було прийнято Закон України «Про транскордонне співробітництво» [356], який передбачає кооперацію у форматі єврорегіону. Правовим підґрунтям прийняття цього акту стали «Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владою», «Європейське рамкове порозуміння про співпрацю в прикордонних регіонах» у 1980 р., ратифікована Україною у 1985 р. Європейська Хартія місцевого самоврядування та у 1989 р. Декларація про транскордонне співробітництво у Європі, а також «Хартія Конгресу місцевих та регіональних органів влади Європи» у 1994 р.

В результаті транскордонної взаємодії повинні розв'язуватися найгостріші соціально-економічні проблеми прикордонних регіонів у пріоритетних напрямках розвитку за підтримки регіонів-партнерів інших країн. Пріоритетами транскордонної взаємодії згідно Державної програми розвитку

трансграничного співробітництва на 2011-2015 рр. визнано конкурентоспроможність та сталий розвиток регіонів, виробнича та соціальна інфраструктура, підприємництво, освіта та охорона довкілля, транспорт, містобудування, обмін інформацією, взаємодія територіальних громад [699].

У Програмі діяльності КМУ «Назустріч людям» 2005 р. [704], у якій людський розвиток визнається найвищою цінністю, питання регіональної політики віднесено до розділу «Гармонія». Основними постулатами державної регіональної політики того часу були підтримка депресивних територій на основі системи об'єктивних критеріїв та ефективний розподіл ресурсів між регіонами; забезпечення якості життя; перенесення центру регулювання регіонального розвитку на місце; узгодження регіональних та державних інтересів. У свою чергу, місцевій владі для забезпечення розвитку регіонів рекомендовано здійснювати державні інвестиції у транспорт та телекомунікації, диверсифікувати доходи місцевих бюджетів, сприяти мобільності робочої сили.

Для досягнення основних пріоритетів державної регіональної політики, які полягають в усуненні регіональних диспропорцій та забезпеченні сталого розвитку у 2005 р. було прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [355], у якому запроваджено й дотепер функціонуючий механізм взаємодії держави та регіонів, який полягає в укладанні між КМУ та обласними радами спеціальної угоди щодо регіонального розвитку на основі програмно-цільового підходу та принципу концентрації коштів бюджетів усіх рівнів. Згідно цього Закону у 2006 р. було прийнято нині чинну Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р. [700], метою якої визначено зростання конкурентоспроможності регіонів, їх сталого розвитку та оновлення технологічної бази виробництва, що призведе до зростання продуктивності та зниження рівня безробіття.

Основні пріоритети та особливості соціально-економічного розвитку регіонів України до 2015 р. згідно Стратегії 2006 р. зі змінами та доповненнями від 2011 р. наведено у табл.1.6.

Пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів України на період
до 2015 року

Стратегічне завдання	Пріоритетний напрям	Заходи
1	2	3
Підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу	Реструктуризація економіки на новій технологічній основі	<ul style="list-style-type: none"> - Залучення інвестицій в економіку регіонів; - Підтримка підприємництва; - Нарощення науково-технічного потенціалу у регіонах, які мають досвід роботи із створення наукоємних та високотехнологічних продуктів; - Інноваційний розвиток, проведення досліджень з використанням останніх науково-технічних досягнень; - Стимулювання розвитку підприємництва в туристичній сфері
	Розбудова та модернізація інфраструктури для підвищення інвестиційної привабливості регіонів	<ul style="list-style-type: none"> - Розвиток виробничої та соціальної інфраструктури загальнодержавного і міжнародного значення; - Розвиток великих міст і міських агломерацій; - Розвиток інфраструктури інформаційного суспільства
Розвиток людських ресурсів	Забезпечення високих стандартів навчання, доступного протягом життя	<ul style="list-style-type: none"> - Поліпшення якості освіти та підвищення кваліфікації працівників; - Доступ до високоякісної освіти; - Взаємодія та співробітництво вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ із суб'єктами підприємництва
	Співпраця у сфері освіти і науки	<ul style="list-style-type: none"> - Використання потенціалу науково-дослідних установ для розв'язання проблем соціально-економічного розвитку міст; - Підтримка молодих науковців; - Створення регіональних наукових центрів
	Повна зайнятість працездатного населення	<ul style="list-style-type: none"> - Розширення переліку послуг із працевлаштування; - Підтримка підприємництва безробітних; - Взаємодія ринків освітніх послуг та праці
	Міграційна політика	<ul style="list-style-type: none"> - Створення привабливого ринку праці; - Формування внутрішнього попиту на наукомістку продукцію; - Створення технополісів; - Укладення міжнародних договорів з питань трудової міграції
Розвиток міжрегіонального співробітництва	Розширення міжрегіональної економічної взаємодії	<ul style="list-style-type: none"> - Виробнича кооперація підприємств регіонів; - Розроблення спільних інвестиційних проектів; - Створення мережі міжнародних транспортних коридорів

1	2	3
	Розвиток транскордонного, у тому числі євро-регіонального, співробітництва	<ul style="list-style-type: none"> - Пайове державне фінансування програм та проектів; - Розвиток єврорегіонального співробітництва; - Поглиблення зв'язків із сусідніми державами; - Створення єврорегіонів Дністр, Дніпро, Сян; (За даними [699] на початок 2010 р. в Україні було створено єврорегіони Буг, Верхній Прут, Дніпро, Карпатський, Нижній Дунай, Слобожанщина, Донбас та Ярославна) - Розвиток туризму в прикордонних регіонах
Створення інституціональних умов для регіонального розвитку	Створення децентралізованої моделі організації влади	<ul style="list-style-type: none"> - Зміна моделі територіальної організації влади; - Деконцентрація владних повноважень; - Реформування системи АТУ; - Розширення фінансово-економічних можливостей територіальних громад; - Зміна функцій місцевих державних адміністрацій
	Стимулювання участі членів громади у діяльності органів місцевого самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> - Підготовка та підвищення кваліфікації посадових осіб органів місцевого самоврядування; - Розроблення демократичного і прозорого порядку кар'єрного зростання працівників органів місцевого самоврядування; - Залучення молоді до роботи в органах місцевого самоврядування
	Розширення фінансово-економічних можливостей територіальних громад	<ul style="list-style-type: none"> - Розмежування об'єктів державної та комунальної власності; - Удосконалення механізму сплати місцевих податків і зборів; - Розширення доступу органів місцевого самоврядування на ринок внутрішніх та зовнішніх запозичень
	Реформування АТУ. Узгодження діяльності виконавчої влади усіх рівнів та місцевого самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> - Утворення базової самоврядної адміністративно-територіальної одиниці, забезпеченої необхідними фінансовими, матеріальними та людськими ресурсами

Джерело: розроблено автором на основі [700]

Аналіз пріоритетних напрямів регіонального розвитку в Україні до 2015 р. дозволив здійснити їх умовне групування. До першої групи віднесено десять найактуальніших та найрозповсюдженіших пріоритетів, які охоплюють

більше 5 регіонів, тобто більше 20% території держави. У другій групі – пріоритети, які охоплюють від 2 до 5 регіонів. У третій – пріоритети розвитку специфічних видів виробництва або секторів соціально-економічного життя, які визначено тільки для одного регіону.

Як видно на рис 1.7, пріоритетом, що визначений для найбільшої кількості регіонів України (22 регіони), є відновлення транспортної інфраструктури. Він випереджає пріоритети впровадження нового високотехнологічного виробництва (21 регіон) та модернізації існуючого (11 регіонів). На середній позиції у групі регіональних пріоритетів знаходиться боротьба з підтопленням і протипаводкові заходи (11 регіонів). Останнім серед найрозповсюдженіших пріоритетів визначено екологію та охорону довкілля (5 регіонів).

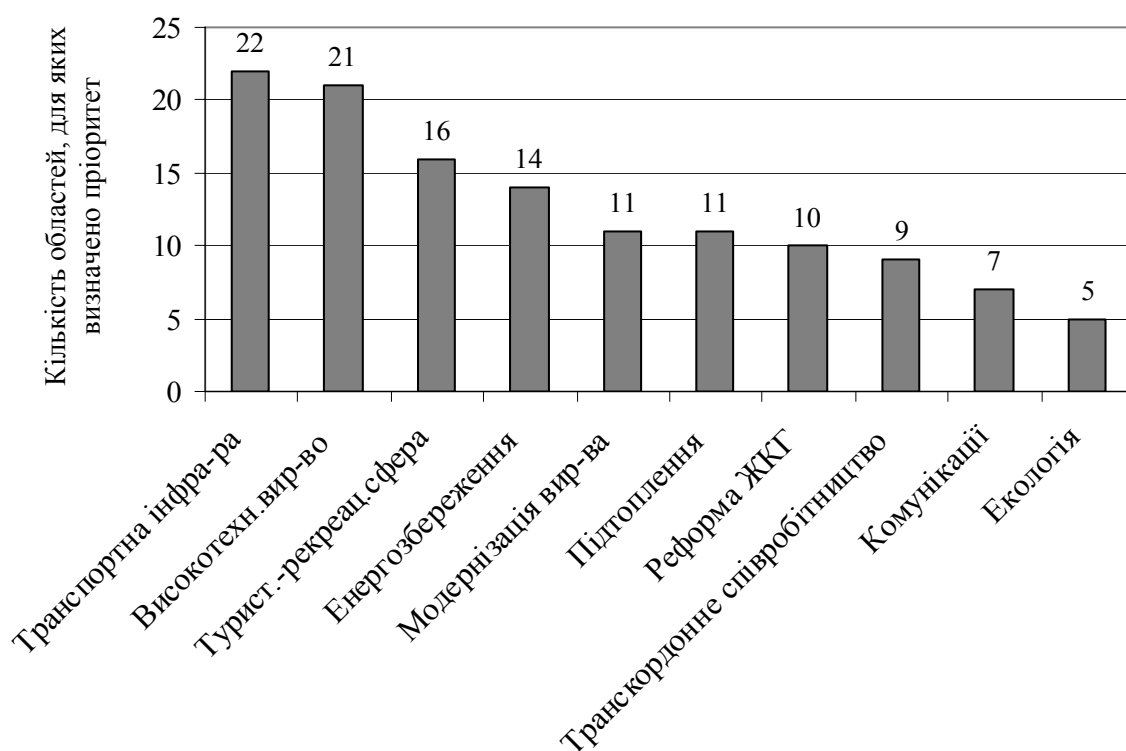

Рис.1.7 Пріоритети соціально-економічного розвитку, визначені для певної кількості регіонів України

Джерело: розроблено автором на основі [700]

Серед пріоритетів регіонального розвитку, які охоплюють від 2 до 5 регіонів України та відносяться до другої групи середнього рівня розповсюдження, впровадження високих технологій в освіті та медицині, інновації та інвестиції, ліквідація наслідків аварії на ЧАЕС (по 3 регіони в середньому), диверсифікація ринків збуту продукції, створення науково-виробничих кластерів, розвиток виноградарства та суднобудування (по 2 регіони в середньому), переробка та утилізація відходів (1 регіон).

До третьої групи пріоритетів розвитку специфічних видів промисловості або секторів соціально-економічного життя, які визначено тільки для одного регіону України, відносяться розвиток ядерно-паливного комплексу, нових типів виробництва у кольоровій металургії, морського господарства, ракетобудування, нафтогазопромислового виробництва повного циклу, завершення геолого-розвідочних робіт на родовищах самородної міді, організація виробництва добрив, реструктуризація військової галузі, видобування енергетичних ресурсів на шельфі Чорного і Азовського морів.

У 2007 р. Указом Президента України було затверджено Стратегію національної безпеки України [867], головна мета якої полягала у забезпеченні конкурентоспроможності України, дотримання прав і свобод людини, зміцнення міжнародних позицій у світі. Державну регіональну політику не було віднесено до пріоритетів стратегії національної безпеки, однак серед загроз позначено поглиблення регіональної диференціації, що істотно впливає на економічну безпеку.

Програма діяльності КМУ «Український прорив: для людей, а не політиків» 2008 р. [705] ґрунтувалась на утвердженні об'єднувальної національної ідеї. Питання управління регіональною економікою віднесено до такого пріоритетного напрямку, як розбудова конкурентоспроможної національної економіки. Хоча метою державної регіональної політики було визначено забезпечення єдності держави, міжрегіональної співпраці, підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі нових інструментів розвитку, досягнення поставленої мети ґрунтувалося на незмінних пріоритетах

узгодження загальнодержавних та регіональних інтересів розвитку, подолання депресивності територій, критеріального розподілу бюджетних коштів між регіонами на виконання інноваційних та інвестиційних проектів, транскордонному співробітництві, моніторингу ефективності реалізації державних цільових програм з обґрунтуванням необхідності їх впровадження на поточному етапі розвитку регіонів.

Якщо у Стратегії регіонального розвитку до 2015 р. [700] на перше місце винесено економічний пріоритет підвищення конкурентоспроможності регіонів, а також наявні соціальний пріоритет – розвиток людських ресурсів, та організаційно-адміністративний – міжрегіональне співробітництво та інституціональні зміни (див.табл.1.6), то у запропонованому проекті Концепції державної регіональної політики 2008 р. увагу більше приділено організаційно-адміністративним пріоритетам [738]. Серед них можна визначити нормативно-правові, які складаються з прийняття законодавчих актів згідно стандартів регіонального розвитку Європи; організаційно-адміністративні, що торкаються аспектів публічної влади та поділу повноважень органів виконавчої влади та самоврядування, впорядкування кордонів адміністративно-територіальних одиниць, підтримки інтеграції регіонів, узгодження інтересів державного та регіонального рівня. Соціальні пріоритети полягали у підвищенні якості життя людей та подоланні територіальних диспропорцій, що може бути оцінено за індексом людського розвитку - інтегральним показником, який «відображає якість життя людини в кожному регіоні в порівнянні з іншими регіонами України за оцінками їх демографічного розвитку, розвитку ринку праці, матеріального добробуту населення, умов його проживання, рівня освіти, стану та охорони здоров'я, соціального середовища, екологічної ситуації, фінансування людського розвитку». Економічні пріоритети містили завдання оцінки «проблемних» територій та шляхів їх соціально-економічного вирівнювання.

Пріоритети проекту Закону України «Про засади державної регіональної політики» 2008 р. [732] співпадають з пріоритетами, зазначеними у вище

згадуваній Концепції 2008 р., доповнюючи їх необхідністю ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності та охорони навколишнього середовища.

Аналогічно спільній Стратегії ЄС щодо України, Стратегія економічного розвитку СНД на період до 2020 р., ухвалена у 2008 р. [770], пріоритетом розвитку країн-учасниць СНД визначає міжрегіональне та прикордонне співробітництво, як фактор економічного зростання. Завдання, що потребують розв'язання у цьому напрямку, подібні завданням поглиблення європейського співробітництва. Серед них формування міждержавних регіональних ринків; прикордонна торгівля і туризм; створення спеціальних економічних зон; впровадження спільних інвестиційних проєктів; співпраця у галузі сільського господарства, транспорту, інформаційних технологій та зв'язку; оптимальне економічне використання та екологічний моніторинг прикордонних територій.

У Програмі діяльності КМУ «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток» 2008 р. [722] до напрямку розбудови дієздатної держави включено формування державної регіональної політики, метою якої було визначено використання конкурентних переваг регіонів, залучення інвестицій, подолання територіальних диспропорцій.

Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» 2010 р. [338] регламентував цілі, пріоритети та механізми державної політики для виходу України з кризи, закладав основи розв'язання системних проблем держави, нарощення її конкурентоспроможності та підвищення добробуту громадян. Серед термінових антикризових заходів Програмою було визначено три базових пріоритетних сфери: державні фінанси, банківська система, інвестиційний клімат. Регіональну політику було віднесено до довгострокових пріоритетів соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Проблеми, пріоритети та завдання соціально-економічного розвитку регіонів від 2010 р. представлено на рис.1.8.

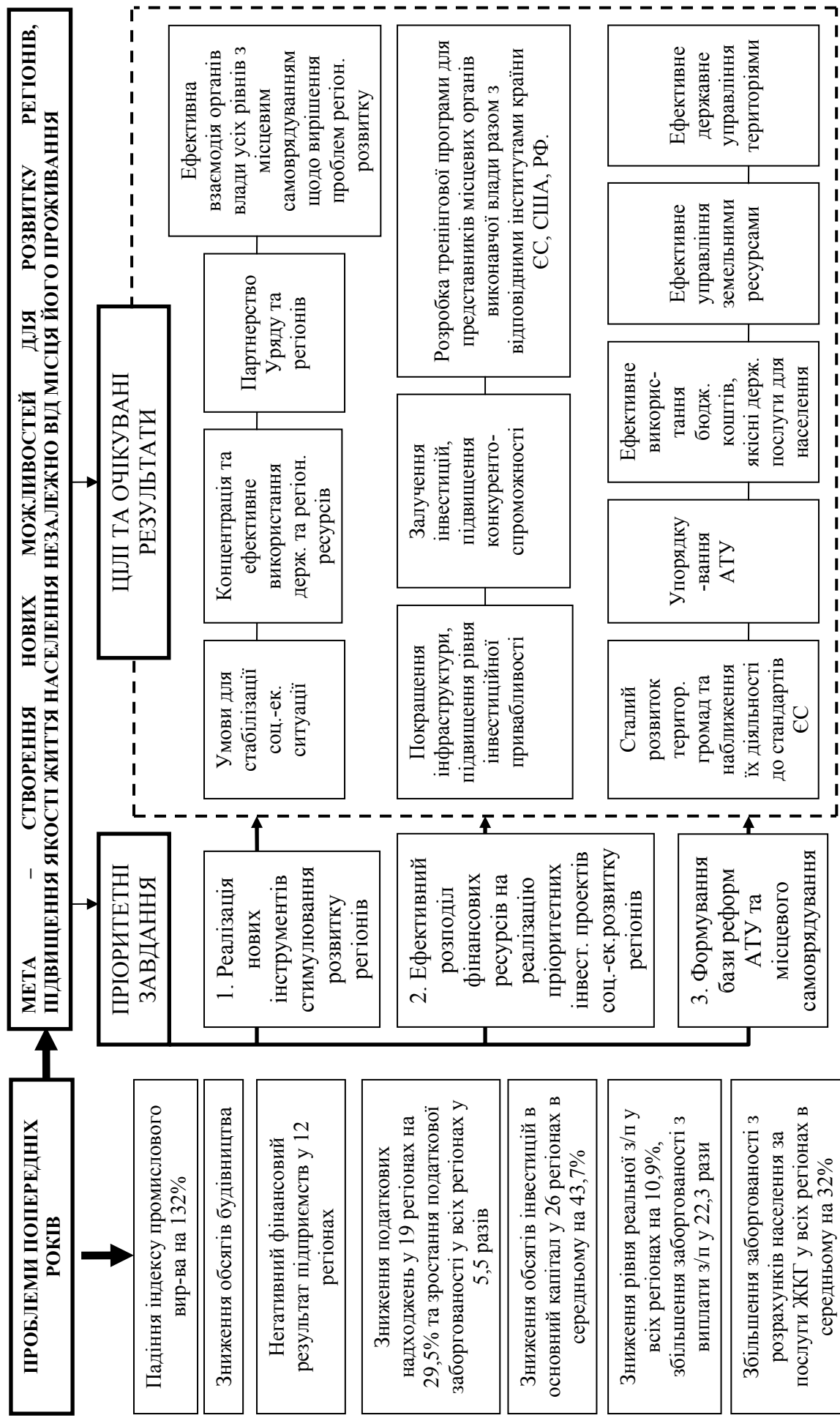

Рис. 1.8 Проблеми, пріоритети та завдання соціально-економічного розвитку регіонів

Джерело: розроблено автором на основі [338]

Як показано на рис.1.8 у економіці регіонів України накопичилися проблеми, внаслідок яких спостерігається неоднорідність розвитку регіонів. Концентрація ресурсів у декількох регіональних центрах тільки прискорює утворення депресивних та відсталих територій.

«Стан регіонального та місцевого розвитку характеризується слабким матеріальним, фінансовим, кадровим та іншим ресурсним забезпеченням, необхідним для виконання завдань і повноважень місцевого самоврядування, кризою житлово-комунального господарства, систем енерго-, паливо- і водозабезпечення, соціальної інфраструктури, невирішеністю нагальних питань реформування системи адміністративно-територіального устрою України» [338]. Реалізація наведених пріоритетів регіональної політики передбачає прийняття спеціальних законів та програм, здійснення моніторингу, розроблення теоретичних концепцій та методичних рекомендацій щодо ефективного управління регіональною економікою та регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Програма економічних реформ на 2010-2014 р.р. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», прийнята у 2010 р. [725] не містить прямих реформ державної регіональної політики, однак кожен з розділів ілюструє трансформаційні процеси, які суттєво вплинуть на регіональну економіку та соціально-економічний розвиток регіонів. Наприклад, у розділі «Сталий економічний розвиток» зазначено, що регіональному прогресу сприятиме запропонована податкова реформа та реформа міжбюджетних відносин. Розділ «Підвищення стандартів життя» повністю відповідає меті державної регіональної політики. Реформи, запропоновані у розділі «Поліпшення бізнес-клімату та залучення інвестицій», торкаються дерегуляції підприємництва, управління державною власністю, міжнародної співпраці, що є підґрунтям регіонального економічного зростання, а реформи розділу «Модернізація інфраструктури та базових секторів» вплине на економіку регіонів з базовими галузями промисловості, особливо моно-міст та депресивних територій, визначить їх розвиток та соціальний стан на майбутнє.

Пріоритети проекту Закону України «Про основи державної регіональної політики» 2010 р. [852] цілком відповідають пріоритетам, визначеним у вище наведеній Концепції державної регіональної політики 2008 р.

Таким чином, на основі аналізу нормативно-правової бази України, яка включає як чинні, так і ті, що втратили чинність, правові акти, а також проекти законів, можна зробити наступний висновок. Національна регіональна політика в Україні відповідає загальнонаціональному вектору європейської інтеграції та слідує принципам європейської регіональної політики. Це відбивається на основній меті соціально-економічного розвитку регіонів, яка полягає у підвищенні добробуту громадян. У свою чергу, пріоритети регіонального розвитку відображають наявні у країні проблеми – процеси і явища регіональної трансформації, які мають негативні наслідки та потребують ефективного регулювання.

У ході дослідження еволюції пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів було встановлено, що у різні роки перегляд пріоритетів здійснювався на основі: 2 діючих концепцій та 1 проекту концепції 2008 р., які обґрунтовують особливості сталого розвитку населених пунктів та державного управління регіональною економікою; 9 стратегій, у т.ч. чинної державної стратегії регіонального розвитку до 2015 р.; 9 програм діяльності КМУ, у т.ч. останньої програми реформ до 2014 р.; 3 законах та 1 законопроекті щодо транскордонного співробітництва, стимулювання розвитку регіонів та засад державної регіональної політики.

Аналіз, узагальнення, систематизація та порівняння пріоритетів розвитку регіонів згідно наведених вище документів дозволив зробити висновок, що процес визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів України й дотепер ґрунтується на фундаментальних положеннях Концепції державної регіональної політики 2001 р., залишаючись незмінними. З одного боку, це свідчить про послідовність управління регіональною економікою та реалізації державної регіональної політики, але з іншого – про невирішеність цих проблем протягом тривалого періоду, не ефективність існуючих механізмів

їх розв'язання, а також про необхідність пошуку нових методологічних підходів досягнення поставлених цілей та завдань. Так, основні пріоритети соціально-економічного розвитку регіонів можна звести до наступних.

Організаційно-адміністративні пріоритети передбачають узгодження інтересів держави та регіонів; розподіл повноважень між центральною та регіональною владою із тяжінням до регіонів, як центру прийняття основних рішень щодо регіонального розвитку; створення фінансової основи діяльності регіональної влади шляхом перегляду механізмів формування бюджетів.

До економічних пріоритетів відноситься розробка системи рейтингування регіонів; подолання територіальної диференціації; створення механізмів розвитку депресивних територій; формування новітніх механізмів утворення та регулювання кластерних, мережевих та інших територіально-виробничих об'єднань; створення умов для привабливого регіонального інвестиційного клімату; забезпечення інноваційної моделі регіонального розвитку на принципах сталості.

Соціальні пріоритети об'єднані єдиною метою підвищення стандартів якості життя населення та процесу надання державних послуг.

Таким чином, на основі узагальнення та систематизації існуючих теоретичних та методологічних підходів до вибору пріоритетів управління регіональною економікою, розробки регіональної економічної політики та формування на цих засадах ефективних механізмів регулювання територіального розвитку у роботі синтезовано методологічні засади для проведення досліджень за обраною темою (рис.1.9). Ці методологічні засади обґрунтовані та згруповані за двома основними принципами: відповідність сучасним суспільно-економічним тенденціям, а також адекватність проблемам регіональної економіки, що вирішуються.

Згідно розроблених методологічних засад у монографії представлено результати досліджень процесів управління регіональною економікою та формування регіональної економічної політики в умовах їх багатовекторності, багатокритеріальності цілей і завдань, а також комплексу обмежень.

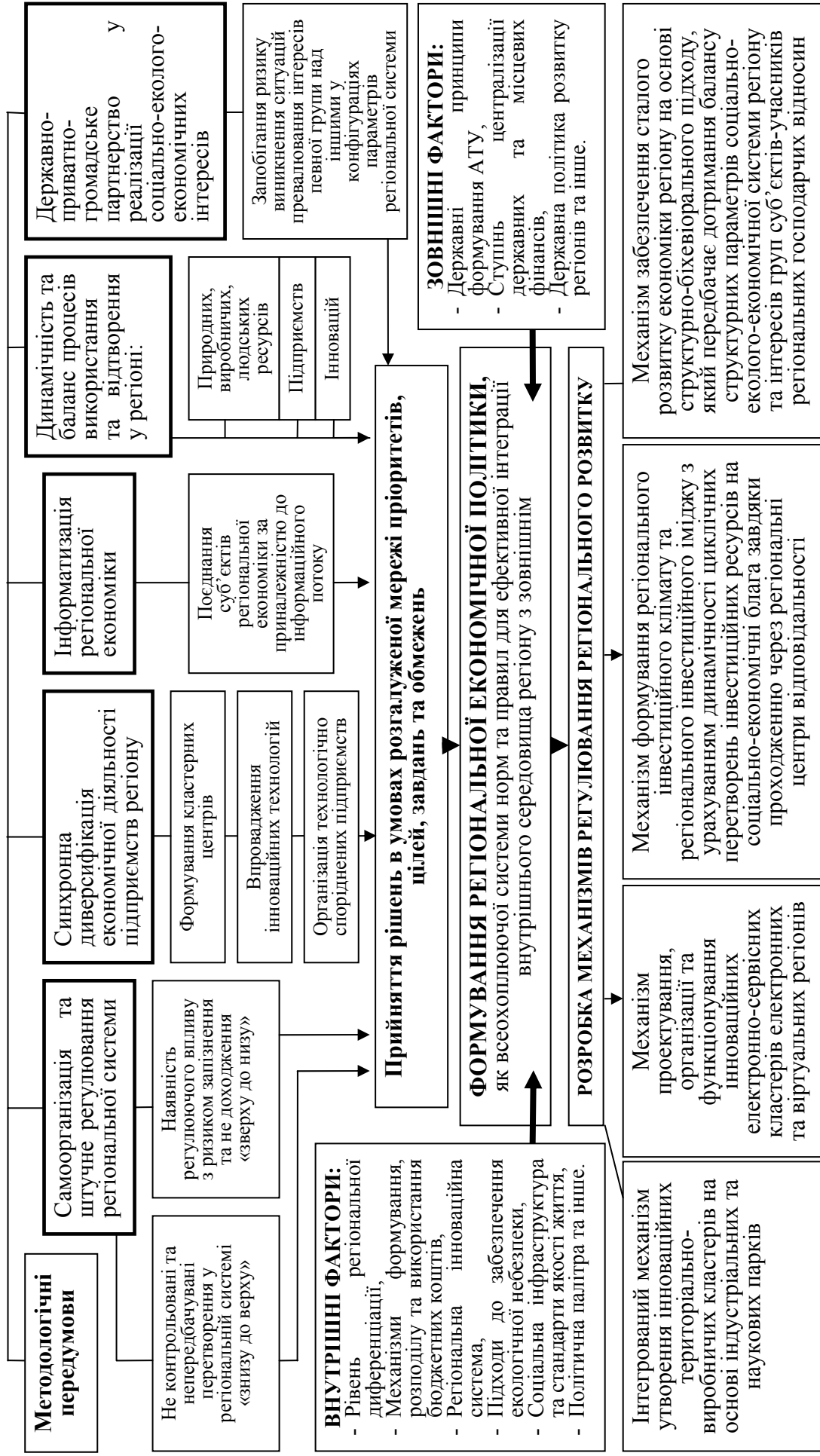

Рис.1.9 Методологічні положення дослідження процесу формування регіональної економічної політики та механізмів регулювання територіального розвитку

Джерело: розроблено автором

На основі вище наведеного було зроблено висновок, що дослідженню підлягають процеси розробки, функціонування, моніторингу результатів та удосконалення механізмів регулювання регіонального розвитку. До них віднесено механізми управління еколого-економічною рівновагою регіональних процесів; оптимізації процесу надходжень до місцевих бюджетів; формування кластерних, мережевих та інших новітніх територіально-виробничих утворень; механізми формування сприятливого регіонального інвестиційного клімату; механізми забезпечення сталого розвитку економіки регіону.

Розроблені методологічні положення дослідження формування економічної політики та механізмів регулювання регіонального розвитку передбачають низку таких передумов. Регіональна система розглядається як сукупність елементів та структурних зв'язків між ними, якій притаманні властивості систем, що організуються самостійно, а також систем, організація яких відбувається штучно через вплив регулюючого суб'єкту. Головним елементом регіональної соціально-еколого-економічної системи виступає підприємство. Враховуючи потужний промисловий комплекс регіонів України, у дослідженні припускається, що кожне велике підприємство регіону функціонує на принципах синхронної до основного виду діяльності диверсифікації, яка полягає в організації необмеженої кількості технологічно споріднених підприємств інших економічних напрямів. Одним з основних принципів регіонального розвитку є інформатизація суспільства на регіональному рівні, що передбачає переорієнтацію соціально-економічних та екологічних процесів згідно законів електронної економіки та урядування. Управління еколого-економічним регіональним балансом зводиться до забезпечення системно-структурної рівноваги у регіоні. Усі процеси та явища у регіональній економіці мають динамічний характер та пов'язані з використанням та відтворенням ресурсів регіону, його підприємств та інновацій. Реалізувати екологічні, економічні та соціальні інтереси у їх оптимальному співвідношенні, чим забезпечити сталий регіональний розвиток, можливо на основі державно-приватно-суспільного партнерства.

1.3 Стратегія економічного розвитку регіонів України

Визначені у п.1.2 пріоритети, як вектори національного розвитку, є фундаментальною основою процесу державного прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів України, на основі якого передбачаються очікувані результати та розробляються механізми їх досягнення. Такі прогнози дозволяють науково обґрунтувати вибір стратегії державного регулювання регіональних соціально-економічних процесів розвитку [334], яка являє собою сукупність механізмів довгострокової та короткострокової дії для досягнення встановлених пріоритетів [902].

З табл.1.7 видно, як протягом періоду незалежності України еволюціонували механізми реалізації державних пріоритетів регіонального розвитку, формуючи стратегічні напрями та вектори регулюючого впливу на регіональну економіку. Якщо у 1998 р. головним напрямом стратегічного розвитку регіонів було створення необхідної нормативно-правової бази, опанування методів прогнозування та планування, то у 2010 р. – економічне та фінансове забезпечення розвитку регіональної економіки, підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Як раніше зазначалося, у теперішній час, головним стратегічним документом з питань регіональної політики України є чинна Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р., прийнята КМУ у 2006 р. [700]. Однак, у інших стратегіях соціально-економічного розвитку також було представлено різні стратегічні механізми регіональних трансформаційних процесів, дослідження еволюції яких представляє науковий інтерес з точки зору повноти уявлення про підходи до управління регіональною економікою, які у різні часи розглядалися та адаптувалися для українських умов. Тільки на цій основі можливо виявити та врахувати причини і фактори негативних відхилень між плановим та фактичним рівнем ефективності впровадження механізмів регулювання регіонального розвитку, щоб науково обґрунтувати шляхи удосконалення цих механізмів.

Таблиця 1.7

Стратегічні напрями регулювання економіки регіонів згідно основних Концепцій регіональної політики України

№ з/п	Нормативні документи						
	Проект ЗУ «Про концепцію державної регіональної економічної політики» 1998р. [733]	Указ Президента України Про Концепцію державної регіональної політики 2001р. [864]	Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки, Розділ XV [866]	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року 2006р. [700]	Проект Закону України «Про засади регіон. політики» у редакції [732]	Проект Закону України «Про держ. редакції 2008р. [734]	Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» у редакції 2010р. [734]
1	2	3	4	5	6	7	
1	Законодавча база	Державне стратегічне регіональне планування	Зміцнення потенціалу регіонів та їх конкурентоспроможності	Нормативно-правове та інституційне забезпечення	Фінансово-економічне забезпечення	Економічне та фінансове забезпечення	
2	Бюджетно-фінансове регулювання та селективна державна підтримка окремих регіонів	Державна підтримка регіонів	Подолання соціально-економічних диспропорцій у розвитку регіонів	Організаційне забезпечення	Інституційне забезпечення	Забезпечення конкурентоспроможності регіонів	
3	Розвиток таких методів державного впливу, як прогнозування та програмування	Міжрегіональне та прикордонне співробітництво	Вдосконалення міжбюджетних відносин	Фінансове забезпечення	Гуманітарне забезпечення	Інституційне забезпечення	
4	Створення спеціальних (вільних) економічних зон	Розбудова інфраструктури регіонального розвитку	Транскордонне і регіональне економічне співробітництво	Науково-методичне забезпечення	Кадрове забезпечення	Соціальне та гуманітарне забезпечення	
5	Розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва	Розвиток депресивних територій	Відновлення економічної бази малих населених пунктів	-	Міжнародне співробітництво у сфері регіональної політики	Кадрове забезпечення	
6	-	Реформування бюджетної системи, формування фінансової спроможності органів місцевої влади	Адміністративно-територіальна реформа	-	-	Міжнародне співробітництво	

Джерело: розроблено автором

На відміну від Стратегії економічної та соціальної політики «Шляхом радикальних економічних реформ» 1994 р. [697], де подолання економічної кризи перших років незалежності України вбачалося тільки при наявності сильного управлінського центру, у Стратегії економічної та соціальної політики на 2000–2004 р.р. «Україна: поступ у XXI століття» [695] зазначено, що політика економічного зростання серед інших складових ґрунтується на здійсненні активної регіональної політики, яка прагне ефективного поєднання інструментів державного та регіонального управління економікою на основі балансу державних та регіональних інтересів. Тобто у Стратегії 2000 р. відбулося послаблення централізації влади, а механізми державного управління повинні були мобілізувати ресурсний потенціал регіонів та використати переваги територіального поділу і кооперації праці у найефективніший спосіб.

Так, для досягнення поставленої мети Стратегія соціально-економічного розвитку України 2000 р. передбачала низку механізмів для виконання стратегічних та оперативних завдань згідно обґрунтованих пріоритетів розвитку регіональної економіки (рис.1.10).

Враховуючи поглиблення станом на 2000 р. соціальної, економічної та екологічної диференціації регіонів України, що було виражено у падінні виробництва, зниженні рівня зайнятості та доходів населення, підвищенні рівня екологічної небезпеки на деяких територіях у 5 та більше разів, стратегічними було визнано механізми подолання кризи депресивних територій та соціально-економічного вирівнювання. Для прискорення процесу впровадження цих механізмів було передбачено невідкладне прийняття спеціального закону. Однак, у 2000 р. вийшла Постанова КМУ «Про забезпечення основних напрямків розвитку малих монофункціональних міст», у 2003 – Постанова ВРУ «Щодо стану та перспективи депресивних територій, міст та селищ України», у 2004 – Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми розвитку малих міст». Найбільш чітко інституціональне поле для впровадження стратегічних механізмів розвитку депресивних територій було сформовано лише у 2005 р. шляхом прийняття Закону України «Про стимулювання

розвитку регіонів». Оскільки, фактично депресивним регіоном є скупчення невеликих економічно моно-структурних міст, то можна вважати, що у 2010 р. інституціональну платформу реалізації зазначених механізмів було доповнено затвердженою Постановою КМУ «Державною цільовою програмою підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011 – 2015 р.р.».

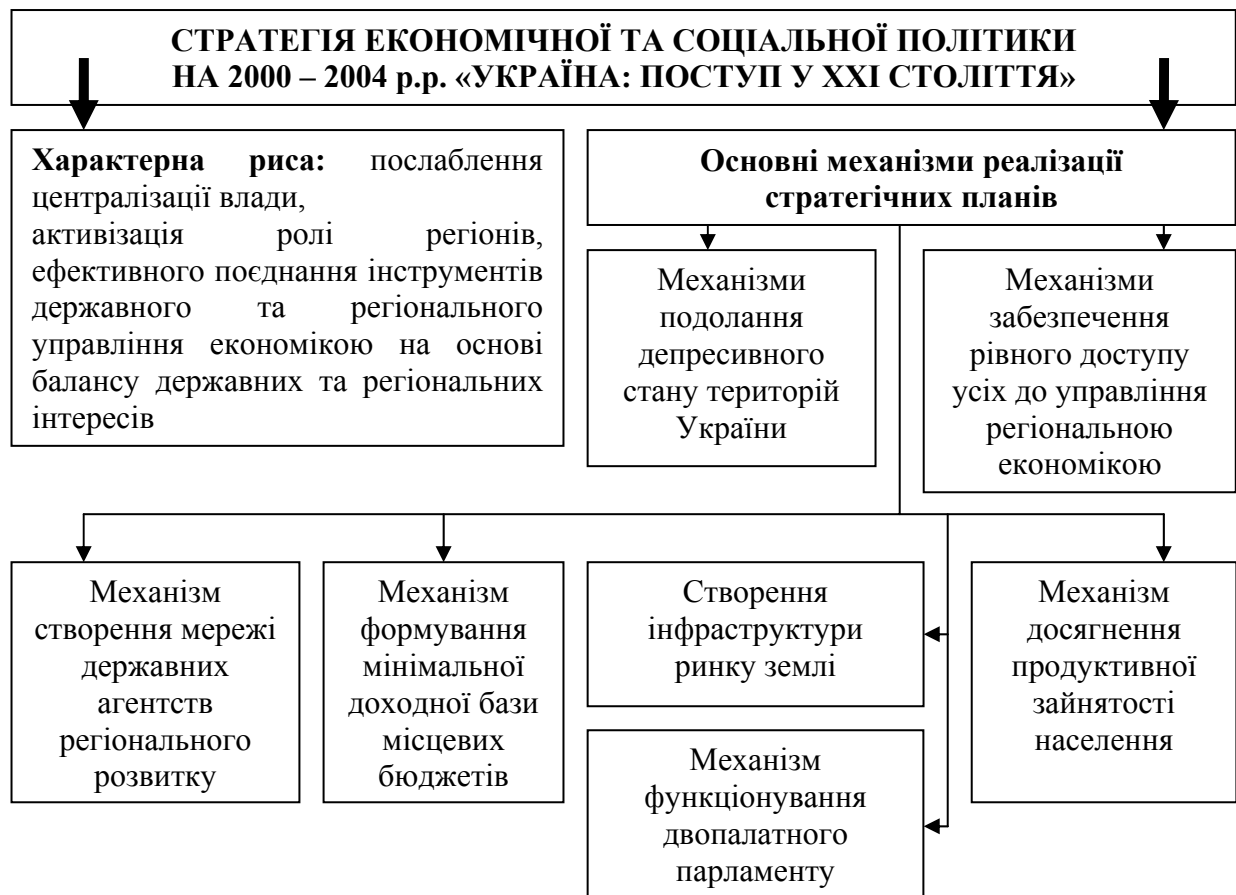

Рис.1.10 Характерні риси та механізми реалізації Стратегії економічної та соціальної політики на 2000–2004 р.р. «Україна: поступ у ХХІ століття»

Джерело: розроблено автором на основі [695]

Визнаючи первинну роль регіональної виконавчої влади та місцевого самоврядування у прийнятті рішень у процесі управління регіональною економікою, механізмом для оптимізації співвідношення прав та відповідальності між центром та регіонами, який ґрунтується на принципі забезпечення рівного доступу усіх економічних суб'єктів до процесу

регулювання регіонального розвитку, Стратегією 2000 р. було запропоновано створення мережі державних регіональних агентств розвитку.

Згідно європейського досвіду державні регіональні агентства розвитку являють собою потужний інструмент інституціональної підтримки регіональних перетворень, в основу якого покладено принцип оптимальної кооперації місцевої та центральної влади. Фактично, вони фокусують на собі процеси стратегічного планування та супроводження реалізації проектів розвитку територій, забезпечуючи врахування багатосторонніх інтересів та створюючи якісно нове економічне середовище.

В Україні формування державних регіональних агентств розвитку було загальмовано «хибністю підходу, який полягав у штучному продукуванні агенцій без урахування специфічних особливостей ... і передбачав створення підзвітних облдержадміністраціям структур, а також браком ресурсів для здійснення цього задуму» [141].

Натомість, з 2001 р. і дотепер у всіх регіонах України діють неприбуткові організації, що є аналогами державних агенцій регіонального розвитку, які було утворено завдяки підтримці іноземних донорських організацій та власній місцевій ініціативі. Асоціація громадських агенцій регіонального розвитку України об'єднала у 2004 р. 38 таких інституцій [141]. Серед них зустрічаються доволі різні організації: науково-технологічний парк Дніпропетровського регіону, Фонд розвитку міста Миколаєва, Інститут громадянського суспільства, Інститут реформ міста Києва, Агентство регіонального розвитку «Донбас», Центр муніципального та регіонального розвитку міста Лева та інші.

Доцільно відмітити у роботі громадських агенцій регіонального розвитку, як стратегічного механізму управління регіональною економікою, передбаченого Стратегією 2000 р., наступні проблеми. Не всі з цих агенцій є дієвими та реально функціонуючими. Зустрічаються організації, які існують «на папері», що пов'язано з законодавчою неврегульованістю або суперечністю наявних нормативних актів у багатьох соціально-економічних сферах, особливо у напрямі розбудови інноваційної економіки. Внаслідок відсутності єдиної

підготовки фахівців та довготривалого існування цілісної платформи принципів регіональної економіки, на якій би виховувалося не одне покоління громадян, спостерігається низький рівень соціального сприйняття українським суспільством нових форм колаборативних відносин, а також не готовністю, з причини необізнаності, органів державної влади використовувати повною мірою потенціал таких структур, як агентства регіонального розвитку.

Стратегією 2000 р. у частині реформування міжбюджетних відносин передбачалося виконання завдання по розробці механізмів, що дозволять забезпечити мінімальну доходну базу місцевих бюджетів через закріплення за ними на довгостроковій основі частини загальнодержавних податків і трансфертів. Однак, й дотепер відсутні деталізовані механізми бюджетного регулювання з урахуванням принципів регіоналізації економіки, не обґрунтовано рівень мінімальних бюджетних доходів з урахуванням особливостей регіональних економік, їх динаміки та стадії розвитку. Темпи розширення доходної бази місцевих бюджетів значно відстають від темпів зростання потреб регіонів в умовах інноваційної перебудови регіональних виробничих систем.

У 2000 р. в Україні розглядалося питання запровадження механізмів створення інфраструктури ринку землі. Однак, станом на 2012 р. цей механізм й досі не запрацював.

Прагнучи розв'язання проблеми забезпечення належного рівня соціального захисту населення України та встановлення однакових мінімально гарантованих соціальних стандартів по всій території держави незалежно від економічного стану регіонів, у 2000 р. було прийнято Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», у якому було викладено концептуальні засади та механізми досягнення поставленої мети.

Наступним важливим завданням стратегії соціально-економічного розвитку у частині активної регіональної політики на той період було визнано розроблення механізмів та програм досягнення продуктивної зайнятості. Слід зазначити, що у Законі України «Про зайнятість населення» від 1991 р. у

редакції 2012 р. відсутнє згадування про продуктивну зайнятість, а власне поняття «зайнятість» пов'язано із задоволенням власних та суспільних потреб і отриманням за це доходу у будь-якій формі [341]. У проекті змін до Закону України «Про зайнятість населення» від 2010 р. зайнятість населення була уточнена, як діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їхніх особистих або суспільних потреб, що не суперечить законодавству України та, як правило, приносить їм заробітну плату (дохід) у грошовій або іншій формі [730], але продуктивної зайнятості так і не розглядалось.

Для подолання вказаної розбіжності між стратегічними завданнями та фактичним правовим полем у 2003 р. було запропоновано, але не прийнято, проект закону щодо сприяння саме продуктивній зайнятості населення, за «допомогою якої в безпечних і здорових умовах створюються суспільно корисні ресурси й блага, а сам працівник отримує доходи, що дають йому можливість відтворювати і розвивати необхідні для праці якості та мати життєвий рівень, достатній для себе і своєї сім'ї» [735].

Як видно, зміст поняття «зайнятість» значно відрізняється у редакціях 1991 та 2003 р.р. На основі того, що зайнятість, як економічне явище, являє собою результат процесу використання та відтворення важливого людського ресурсу регіональної економіки, від його визначення та розуміння залежатимуть стратегічні напрями та механізми регулювання розвитку регіонів. У першому варіанті створено концептуальне підґрунтя для спрямування регулюючих впливів виключено на процес використання людського ресурсу. Натомість, другий варіант передбачає збалансованість процесів його використання та відтворення, що значно змінює методологічні підходи до управління економікою регіонів в цілому.

Переслідуючи мету врегулювання відносин між органами державного управління у регіонах, Стратегія 2000 р. виокремлювала завдання визначення повноважень місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також встановлення єдиного порядку вирішення питань адміністративно-

територіального устрою (далі АТУ) держави, для чого передбачалося реформувати АТУ.

З 2001 по 2008 р.р. для виконання поставленого завдання спеціальні комісії та міжвідомчі робочі групи розробляли концепції та проект закону щодо удосконалення АТУ України. Однак, й дотепер цей закон в Україні відсутній. У 2010 р. Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України був оприлюднений законопроект «Про адміністративно-територіальний устрій України», який визначає поняття, систему, принципи формування та розвитку АТУ [729].

Важливим стратегічним завданням і водночас механізмом реалізації державної регіональної політики у 2000 р. було визначено запровадження в Україні *двопалатного парламенту*. Це питання протягом останнього десятиріччя піднімалося різними політиками та науковцями, але конкретні проекти концепції реформування системи державного управління так і не було розроблено. Натомість, вчені активно досліджують цей аспект, аргументуючи перспективи та загрози бікамералізму в Україні.

Серед основних переваг створення двопалатного парламенту наводяться наступні: громадський контроль за якістю рішень в законодавчій сфері нижньою палатою парламенту, сформованою з представників соціальних груп населення регіонів держави; протистояння корупції та політичному лобізму; регіональне представництво в парламентських структурах; фундаментальне опрацювання важливих для економіки регіонів рішень; досягнення балансу інтересів держави та регіонів та інші [720,667,207,328].

До недоліків двопалатності науковці зараховують ускладнення та рутинність прийняття рішень; ймовірність протистояння між палатами; збільшення витрат на утримання парламенту; посилення федералістських прагнень регіонів; виникнення проблеми розподілу повноважень, сфер та зон відповідальності між палатами.

Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 р.р. «Європейський вибір» [694] проголошувала мету розвитку до рівня

стандартів та цінностей європейської демократії, інформаційного суспільства знань, ринкової економічної моделі, орієнтованої на соціальні пріоритети, найголовнішим з яких є забезпечення прав та свобод людини (рис.1.11).

Рис.1.11 Характерні риси та механізми реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 р.р. «Європейський вибір»

Джерело: розроблено автором на основі [694]

Розділ XI національної Стратегії розвитку 2002 р. було присвячено активній державній регіональній політиці, у фокусі якої, як і інших соціально-економічних сфер, на той період був процес інтегрування України у європейське середовище. Відтак, моделі, принципи, форми, механізми державного устрою та взаємодії центральної та регіональної влади між собою повинні були відповідати стандартам ЄС, сприяти розвитку міжрегіонального та міжнародного співробітництва територій. У зв'язку з окресленим

першочерговим завданням ставилося створення механізмів швидкого, рівномірного розвитку територій та усунення соціальних, економічних та екологічних регіональних диспропорцій.

Для подолання дивергенції розвитку регіонів механізми 2002 р. були спрямовані на структурну перебудову економіки держави на основі комплексного використання природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалу регіонів, їх наявної інфраструктури, історико-культурних традицій з урахуванням переваг та можливостей геополітичного розташування.

Наступним стратегічним завданням було визначено запровадження системи стратегічного бюджетного планування та фінансового вирівнювання на основі механізмів системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку в цілому та обґрунтування стратегій розвитку окремих регіонів. Для цього було передбачено розробити систему показників для визначення соціально-економічного стану територій для здійснення ефективного розподілу фінансових ресурсів держави між регіонами. Зазначена система повинна була враховувати показники гарантованих державою соціальних стандартів та обґрунтованих нормативів мінімальної бюджетної забезпеченості регіонів.

Для створення фінансової основи вирішення регіональних проблем Стратегією 2002 р. був передбачений механізм об'єднання фінансових ресурсів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Це завдання було реалізовано шляхом закріплення низки положень про укладання угод щодо регіонального розвитку у ст.3-5 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 2005 р. Детальний механізм ініціювання, підготовки та укладення такої угоди був визначений Постановою КМУ «Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди» від 2007 р. Таким чином, угоди про співробітництво у питаннях розвитку регіонів укладаються між КМУ та Верховною Радою АРК, обласними, Київською, Севастопольською міськими

радами [355,703]. Наприклад, у 2010 р. було укладено такі угоди з Херсонською, Донецькою, Вінницькою, Львівською, Івано-Франківською, Волинською областями [868]. Однак, станом на кінець 2012 р. за даними Рахункової палати України, заходи з реалізації угоди КМУ та Львівської області профінансовано на 61%, Волинською – 7,3%, Донецькою – 18,3%, Вінницькою – 48% [331], з чого уроблено висновок про відсутність ефективних механізмів реалізації цього стратегічного напрямку розвитку регіональної економіки в Україні.

Окрім проблемних, у Стратегії 2002 р. значна увага приділялася територіям пріоритетного розвитку зі спеціальним інвестиційним режимом (далі ТПР) та вільним економічним зонам (далі ВЕЗ). Передбачався їх подальший комплексний розвиток на основі залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для створення нових робочих місць, подолання наслідків екологічних та техногенних катастроф, запровадження нових технологій, активізації зовнішньоекономічних зв'язків, збільшення виробництва високоякісних товарів та послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури.

З 1992 р. в Україні діє Закон «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» із останніми змінами від 2006 р. Протягом періоду незалежності України це питання знаходиться у процесі постійного обговорення з пошуком шляхів вирішення наявних проблем. Так, у 1999 р. пропонувалося створити *Агентство з питань ВЕЗ* та спільну парламентсько-урядову комісію для узагальнення досвіду їх діяльності та ефективного управління. У 2000 р. було затверджено критерії визначення пріоритетних видів діяльності у ВЕЗ, а у 2005 – перелік показників визначення результатів функціонування таких територій.

Станом на 2010 р. за даними [220] в Україні функціонувало 12 ВЕЗ та 9 ТПР, а за даними [581] - 11 ВЕЗ та 72 ТПР, на яких реалізувалось 399 інвестиційних проектів вартістю 4,9 млрд. дол. США. Станом на жовтень

2012 р. кількість ВЕЗ в Україні становила 10, а ТПР 9 одиниць, якими за 2011 р. було реалізовано проектів на 2,4 млрд. дол. США [543].

У п.1.1 зазначалось, що поряд із загальним визнанням дієвості такого формування, як ВЕЗ та ТПР, існують скептичні погляди дослідників на ефективність їх функціонування. Станом на 2002 р., займаючи 10% території України, ВЕЗ виробляли лише 4% обсягу продукції вітчизняних підприємств, а ТПР – 7,7%. Наявність таких територій перешкоджає встановленню ринкового конкурентного середовища у державі через загрозу демпінгу на ринках товарів та послуг, які не відносяться до ВЕЗ або ТПР. Також тільки у 2002 р. сума державних пільг на розвиток ТПР перевищила надходження від них у бюджет України. Сумнівним, на думку експертів, є механізм створення ВЕЗ на депресивних територіях, внаслідок низької активності інвесторів щодо вкладання коштів саме у такі слабо розвинуті регіони зі зруйнованою інфраструктурою та соціальними проблемами. Також не достатньо ефективним механізмом оцінюється виведення економіки України з кризи 2008-2009 р.р. на основі її структурної перебудови за рахунок декількох ВЕЗ та ТПР, функціонування яких й досі не налагоджено [220].

Із введенням у дію у 2010 р. Податкового Кодексу України пільги та преференції учасникам ВЕЗ та ТПР було скасовано. Однак, зарубіжний досвід свідчить, що ВЕЗ – це ефективний механізм поліпшення бізнес-клімату, економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності країни. Подібні зони, будучи тимчасовими проектами, можуть використовуватися для апробації реформ в області регуляторної політики, оподаткування і полегшення ведення бізнесу в цілому [910].

На шляху до вирішення стратегічного завдання активізації міжнародної кооперації регіонів у 2004 р. було прийнято Закон України «Про транскордонне співробітництво», а у 2010 р. - Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 р.р. [699]. Для цього було передбачено розробку механізмів реалізації прикордонних проектів в рамках програм Європейського добросусідства; підвищення рівня продуктивності праці та зайнятості

населення прикордонних територій; інтенсифікації функціонування єврорегіонів та створення нових; розвитку побратимських зв'язків міст прикордонних регіонів України та РФ; заснування спільних підприємств та транскордонних економічних кластерів; розвитку підприємництва туристичної галузі; транскордонного управління охороною довкілля; розбудови виробничої та соціальної інфраструктури прикордонних регіонів та залучення інвестицій; збільшення пропускної спроможності транскордонної транспортної мережі; транскордонного співробітництва у сфері освіти, науки і культури; спільного погодження містобудівної документації прикордонних регіонів; обміну інформацією та підвищення кваліфікації кадрів організацій-учасниць транскордонного співробітництва; взаємодії територіальних громад.

У Стратегії національного розвитку 2002 р. уперше наголошувалося на підвищенні ролі регіонів у реалізації екологічної політики держави. Але конкретні механізми було визначено тільки у 2010 р. у Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 р. [350]. Так, спеціальні механізми екологізації регіональної економіки повинні були забезпечити розробку та виконання регіональних планів дій з охорони довкілля, впровадження екологічної складової в стратегічні плани розвитку міст та регіонів, урахування вимог Ольборзької хартії при оцінці ефективності регіональної економіки, сформоване до 2015 р. правове поле переходу від соціально-економічного планування до еколого-соціально-економічного планування розвитку регіонів, а також формування на цій підставі еколого-економічних макро-регіонів, класифікування до 2020 р. регіонів України за рівнями техногенно-екологічних ризиків зі створенням банку геоінформаційних даних і карт, розвиток партнерства «громадськість – влада – бізнес» з метою досягнення до 2020 р. стандартів екологічно безпечного проживання населення, зменшення негативного впливу процесів урбанізації на природне середовище.

Ретроспективний аналіз пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів (див.п.1.2) показав, що питанню передачі частини прав та відповідальності за територіальний розвиток від центральних до регіональних

органів управління приділялася увага з перших років незалежності України. У 1997 р. було прийнято чинний Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» [346], а у 1999 р. – чинний Закон «Про місцеві державні адміністрації» [347], зміст яких неодноразово змінювався та доповнювався.

Однак, й дотепер у механізмах дії публічної влади – органів державної влади та місцевого самоврядування – залишаються не розв’язані проблеми, які ускладнюють ефективне регулювання розвитку регіональної економіки. Вони полягають у відсутності оптимальної структури державного управління регіональними процесами, яке внаслідок цього є не прозорим та не підконтрольним суспільству, чого вимагають принципи європейської демократії. Проблеми поглиблення економічної диференціації регіонів, залежності місцевого самоуправління від бюджетних надходжень та надто малої частки доходів, що залишаються на місцевому рівні, гальмують розвиток соціальної сфери, перешкоджають одержанню громадянами державних послуг на всіх рівнях згідно соціальних стандартів та норм. Невідповідність наявної моделі публічного адміністрування реаліям сьогодення викликає суперечності у регіонах, конфлікти місцевих і центральних інтересів. А це, в свою чергу, веде до гальмування темпів розвитку регіональної економіки, непрозорості місцевої політики та втрати державного контролю за процесами регіоналізації.

Тому для оптимізації державного регіонального регулювання необхідними стають механізми делегування управлінських функцій органам місцевого самоврядування [924]. До таких механізмів у європейській моделі відносяться механізми надання деяких державних послуг населенню на місцевому рівні. Наприклад, у соціальній сфері – механізм призначення пенсій, субсидій та пільг на місцях; у адміністративній – механізм видачі дозволів, сертифікації та реєстрації, а також інші механізми надання муніципальних послуг. Згідно українського законодавства, повноваження щодо надання, наприклад, послуг ЖКГ населенню покладено на органи місцевого самоврядування. У межах механізмів децентралізованої моделі побудови публічної влади, ці функції можуть бути частково чи повністю передано

громаді, а саме громадській організації, у компетенцію якої може входити надання послуг і контроль їх якості.

У 2004 р. було прийнято нову Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 р. [866]. Цим документом продовжувався курс на опанування європейських принципів та механізмів регіональної економіки, яка є соціально орієнтованою, структурно інноваційною та екологічно безпечною, що відповідає прийнятій світовим співтовариством концепції сталого розвитку (рис.1.12).

Рис.1.12 Характерні риси та механізми реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 р.р. «Шляхом європейської інтеграції»

Джерело: розроблено автором на основі [866]

Стратегія 2004 р. відрізнялася від інших тим, що в цілому являла собою сукупність пріоритетів та механізмів їх досягнення у різних сферах соціально-економічного життя країни саме на перехідному етапі зміни парадигми функцій держави у процесі розвитку. Якщо раніше, реформування було спрямоване на перебудову старої адміністративної системи державного управління, то вимоги нового часу ставили завдання формування принципово нової моделі державного регулювання регіональної економіки, нової концепції ролі та місця держави у здійсненні економічного прогресу, з урахуванням ринкових процесів, відносин власності, соціальних орієнтирів та регіоналізації.

Розділ XV Стратегії 2004 р. було присвячено завданням та заходам активної державної регіональної політики, спрямованої на розвиток територій та усунення регіональних диспропорцій. Цілі державного регіонального регулювання 2004 р. майже не відрізнялись від цілей вище згадуваної Стратегії 2002 р. Однак, з них у 2004 р. виключено завдання запровадження системи фінансового вирівнювання на основі мінімальних стандартів бюджетної забезпеченості регіонів, формування інфраструктури спеціальних інституцій підтримки регіонального розвитку. Натомість, основним напрямом активної регіональної політики Стратегією 2004 р. визначалось підвищення потенціалу регіонів, який, на думку розробників Стратегії, складається з ресурсного потенціалу, загальної конкурентоспроможності території, виробничо-економічного потенціалу, рівня людського розвитку, системи інституціонального забезпечення регулювання регіонального розвитку.

Стратегія зміцнення ресурсного потенціалу регіонів та підвищення їхньої конкурентоспроможності ґрунтувалась на механізмах розвитку територій згідно принципів сталості. Ураховуючи відсутність в Україні на той час середнього прошарку бізнесу, одним з завдань зазначалося всебічне стимулювання підприємництва, що повинно було сприяти розв'язанню інших важливих задач – переорієнтації економіки регіонів з промислового на соціальний сектор, підвищення рівня продуктивної зайнятості населення, поліпшення демографічного стану та рівня життя населення, наповнення місцевих

бюджетів. Передбачалося, що для нарощення ресурсного потенціалу економіка регіонів буде розвиватися за інвестиційно-інноваційною моделлю, тобто на основі впровадження нових вітчизняних технологій у виробництво. Для цього у Стратегії знову було наголошено на необхідності удосконалення механізмів створення та функціонування вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку. Також ресурсним потенціалом регіонів та складовою їх конкурентоспроможності вважався стан навколишнього середовища та екології, але механізми інтеграції цієї складової у процеси регіональної економіки у Стратегії 2004 р. не розкриваються.

Поряд з цим головним механізмом нарощення виробничо-економічного потенціалу регіонів України вказувалося створення ефективної інфраструктури виробничої, транспортної, підприємницької та ринкової систем. Для виробничої сфери передбачалася диверсифікація виробничих галузей на рівні регіону з особливою увагою на перепрофілювання потужностей під переробку промисловість. Для підприємництва планувалося сформувати мережу організаційної (консалтингових агентств, бізнес-інкубаторів) та фінансової (кредитні спілки, гарантійні установи, фонди) підтримки. У сфері ринкового регулювання акцент був зроблений на заснуванні бірж, аукціонів товарів, у т.ч. нерухомого майна, на реформуванні земельних відносин та забезпеченні персоніфікованого обліку земельних ділянок та інших прав власності, а також на удосконаленні процесу управління комунальним господарством.

Процес реалізації інноваційної політики у регіонах передбачав основним механізмом створення мережі організацій різноманітного функціонального призначення. Сюди відносились регіональні комісії з експертизи наукових розробок, центри впровадження інновацій у виробництво, лізингові фірми для спрощення фінансового доступу до користування наявних технологій та устаткування, консалтингові агенції з питань інновацій для підприємств регіону. Окремим пунктом виділялись заходи підтримки інноваційних виробництв «повного циклу» - від проведення наукових досліджень до випуску нової або удосконаленої продукції.

Стратегія нарощення людського потенціалу регіонів передбачала реалізацію соціальних регіональних програм, врегулювання міграційних потоків між регіонами, забезпечення доступу до освіти протягом життя, вирішення питань власності на об'єкти соціальної інфраструктури та інші.

Під розбудовою системи державних органів регулювання регіонального розвитку з метою підвищення конкурентоспроможності та потенціалу регіонів у Стратегії 2004 р. розумілось удосконалення діяльності агентств регіонального розвитку, які фактично не було створено. Перш за все, це удосконалення стосувалось мети і завдань їх діяльності. Якщо у 2000 р. передбачалося, що ці агентства виконуватимуть функції встановлення партнерських стосунків між владою регіонів, центру та територіальною громадою у всіх питаннях розвитку, то тепер у функції таких агентств входило створення умов для ефективного використання інноваційних технологій, залучення інвестицій, перепідготовка кадрів з питань регіонального розвитку, формування позитивного іміджу регіонів та проведення територіального маркетингу. Останній мав на увазі формування інформаційної бази про переваги та потенціал регіону, а також представлення комплексних регіональних проектів на виставках та форумах.

У 2004 р. основи державної політики виведення депресивних територій з кризового стану потребували систематизації. На час розроблення Стратегії актуальним було питання визначення критеріїв надання регіону статусу проблемного та формування правового поля стимулювання розвитку регіонів, що відобразилось у 2005 р. у відповідному законі. Однак, не зважаючи на це, й дотепер проблеми депресивних територій залишаються не вирішеними, державними органами влади не прийнято єдиної Програми з розвитку таких територій, відсутній комплекс узгоджених між собою механізмів подолання соціальної, економічної та екологічної депресії, а система критеріїв для визначення рівня проблемності розвитку території потребує перегляду, оскільки за нею жоден регіон України не може бути визнаний депресивним.

Разом з цим, у масштабах національної економіки існує необхідність встановлення оптимального співвідношення між часткою державних коштів,

що спрямовуються на розвиток відносно стабільних та проблемних регіонів з обґрунтуванням гранично допустимого рівня міжрегіональної диференціації.

Аналогічно попереднім рокам, стратегічним напрямом удосконалення процесу управління регіональною економікою залишалось створення механізмів акумулювання на рівні регіонів обсягів фінансових ресурсів, достатніх для вирішення місцевих проблем, стимулювання ділової активності та розширення автономії місцевого управління. Адже бюджетне забезпечення регіонального розвитку у той період й дотепер характеризувалось високим рівнем залежності від дотацій Державного бюджету, тоді як європейський досвід показує співвідношення між фінансуванням регіональних програм з державного та місцевого бюджетів на користь останніх. Поряд з достатнім науковим доробком вчених України у напрямі удосконалення бюджетного процесу в цілому та міжбюджетних відносин зокрема, використання механізмів державного регулювання регіонального розвитку на основі розширення доходної бази місцевих бюджетів значно обмежено.

Таким чином, стратегічним питанням реформування міжбюджетних відносин у регіональній політиці Стратегією 2004 р. ставилася зміна фінансових відносин, у межах яких функціонують місцеві відповідальні органи влади. Якщо у Бюджетному Кодексі України редакції 2001 р. за регіонами було закріплено 17 різних джерел доходів на постійній основі, то у Кодексі редакції 2010 р. - 15. Як видно, не зважаючи на стратегічні пріоритети, фактичного розширення фіскальних повноважень місцевої влади не відбулося, в результаті чого залишився зрівняльний принцип перерозподілу коштів між регіонами та вилучення ресурсів з регіональних бюджетів понад обсяги, встановлені планами, залишилися дотаційна модель фінансового забезпечення функціонування регіонів. Згідно діючих норм міжбюджетних відносин регіон-реципієнт опиняється у вигіднішому становищі порівняно з регіоном-донором, що повністю позбавляє органи місцевої влади мотиваційних стимулів до активної соціально-економічної діяльності у регіоні. Надмірна централізація

фінансових потоків призводить до накопичення невирішених питань регіонального розвитку, низького рівня якості життя населення.

Ще у 2004 р. механізмами реалізації стратегії реформування міжбюджетних відносин було визначено формування адміністративно-територіальних одиниць з відповідною інфраструктурою на принципах об'єднання фінансових можливостей територіальних громад для ефективного вирішення локальних соціально-економічних проблем, включення до Державного бюджету спеціальної програми розвитку регіонів, перехід до прямих взаємовідносин між Державним та місцевими бюджетами, визначення критеріїв надання регіонам державної підтримки, введення конкурсної основи фінансування регіональних програм розвитку, запровадження формульної системи державних централізованих капітальних вкладень. Для зміцнення доходної частини місцевих бюджетів було передбачено формування ресурсного мінімуму, який складатиметься з місцевих податків та зборів, а також комунальної власності, закріплення за місцевими бюджетами частки загальнодержавних надходжень, яка повинна розраховуватися залежно від особливостей та рівня розвитку регіону, надання місцевим органам влади можливості самостійно регулювати ставки місцевих податків. Для розширення видаткових повноважень місцевої влади удосконаленню підлягали нормативи соціальних видатків з урахуванням місцевої специфіки. Такі механізми повинні були закріпити певний рівень автономії за місцевою владою у наповненні місцевих бюджетів та здійсненні витрат на потреби регіонального розвитку.

На відміну від попередніх, Стратегія 2004 р. змістила акценти в удосконаленні транскордонного співробітництва зі створення правового поля та встановлення зв'язків, на ефективне комплексне використання потенціалу регіонів. Для цього необхідно було розробити механізми подолання історичних упереджень населення прикордонних територій, розвитку демократії, подолання диспропорцій у рівні розвитку центральних та периферійних територій, створення функціональних органів управління. Слід зауважити, що ключовою проблемою на цьому шляху стало питання обґрунтування та

закріплення повноважень регіональної влади прикордонних територій у розв'язанні спільних проблем з регіонами інших держав, що так і залишилося прерогативою виключно держави. Натомість, регіональній владі прикордонних територій було поставлено завдання розвивати співпрацю з європейськими регіональними структурами – Конгресом місцевих та регіональних влад Європи, Палатою регіонів Ради Європи, Комітетом регіонів Європейського Союзу, Асамблеєю Європейських прикордонних регіонів та іншими.

Уперше Стратегією 2004 р. було привернуто увагу та надано рангу першої значимості проблемі розвитку малих міст з деталізацією механізмів відновлення економічної бази малих населених пунктів, які є найчисленнішою категорією адміністративно-територіальних одиниць України та відіграють величезну роль у формуванні поселенської та містоутворюючої мережі та розміщенні продуктивних сил держави.

Проблема, пов'язана з розвитком малих міст, полягає у їх абсолютній соціальній, економічній та екологічній залежності від економічного стану одного підприємства, яке є структуроутворюючим для економіки малого міста та прилеглих територій. При цьому у порівнянні з невеликими підприємствами, що мають ліквідні активи, великі підприємства моно-міст втрачають рентабельність та здатність фінансувати проекти вирішення проблем територій, серед яких надзвичайно гострими є фактична відсутність ринку праці, незадовільний стан інфраструктури надання комунальних, освітніх, медичних, транспортних послуг, важкий екологічний стан в умовах не налагодженого процесу ресурсозбереження.

Для розв'язання зазначених проблем у 2004 р. було прийнято нині чинний Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми розвитку малих міст» [342], виконання норм якої було передбачено до 2010 р. Державним пріоритетом у розвитку малих міст зазначалося створення умов для їх сталого розвитку. При цьому передбачалось визначення потенціалу кожного малого міста і залежно від цього обрання стратегічного напрямку його розвитку. Наприклад, для міст з промисловим потенціалом стратегічним напрямом

розвитку є створення нових підприємств, з сільськогосподарським потенціалом – активізація діяльності, пов'язаної з переробкою продукції сільськогосподарського призначення, з природним та історико-культурним потенціалом – розвиток туристично-рекреаційної сфери.

Таким чином, тут спостерігається певна стратегічна багатовекторність розвитку, для якої повинні бути розроблені спеціальні механізми не тільки для вирішення кожного окремого завдання, але й здійснена оптимізація та узгодження цих механізмів між собою в комплексі. Повноважень утвореної Асоціації малих міст України не достатньо для прийняття директивних рішень щодо розвитку малих міст не окремо, а у комплексі. Тому у цьому випадку необхідно розбудовувати вертикально інтегровану систему управління розвитку моно-структурних малих населених пунктів. Про відсутність координації дій свідчить той факт, що станом на 2012 р. з 362 малих міст України 61% розвиваються повільно, 33% знаходяться у депресивному стані, і тільки 6% мають позитивну динаміку виробництва [205].

На проблему надмірної подрібненості території України на окремі невеликі адміністративно-територіальні одиниці (далі АТО), що надто ускладнює конструкцію системи регулювання регіонального розвитку та вимагає укрупнення деяких вузлів управлінського впливу, вказує і стратегічний напрям реформування адміністративно-територіального комплексу Стратегії 2004 р. Великий обсяг витрат на утримання органів місцевого управління при низькій якості надання послуг населенню вказує на недосконалість правового врегулювання адміністративно-територіального устрою України (далі АТУ).

Наприклад, всупереч Конституції України й досі існують селища міського типу, сільради, селищні та міські ради. Недосконалою є класифікація міст, відсутні критерії віднесення території до того чи іншого типу адміністративно-територіального утворення: району, району у місті, селища, села тощо. Нерідко трапляються випадки, коли АТО відсутня у планово-картографічних матеріалах. У Проекті Концепції реформи АТУ України 2008 року [741] зазначено, що наявність різниці за кількістю населення, площею та

іншими параметрами між АТО одного рівня та категорії не дозволяє здійснювати їх об'єктивний порівняльний аналіз та розробляти ефективні управлінські рішення. Багато АТО не відповідають своєму кадровому, матеріально-технічному та організаційному потенціалу, що вимагає їх приєднання до інших.

Для вирішення вище наведених проблем АТУ України Стратегією 2004 р. передбачалося прийняття Закону України «Про адміністративний устрій», проект якого був оприлюднений у 2010 р. [728] та який дотепер не прийнято.

У 2006 р. Постановою КМУ було затверджено нині чинну Державну Стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р. [700] (рис.1.13).

Рис.1.13 Характерні риси та механізми реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.р.

Джерело: розроблено автором на основі [700]

Порівняємо Стратегії 2004 р. та 2006 р. Вони мають однаковий вектор розвитку державної регіональної політики: відповідність європейським стандартам, посилення ролі та відповідальності регіонів, подолання їх дивергенції, сталий розвиток на основі інноваційної економічної моделі.

Вище розглянута Стратегія 2004 р. визначає фундаментальні напрями, окреслює контури ефективної регіональної економіки та розвитку продуктивних сил. У свою чергу, Стратегія 2006 р. спирається на положення Стратегії 2004 р., розвиваючи та конкретизуючи деякі з них, виділяючи завдання нижчого рівня. Деякі положення, навпаки, звужено до окреслення загальної ідеї та принципів.

Уперше, порівняно з попередніми документами, у Стратегії 2006 р. представлено системний підхід до механізмів її реалізації. Замість окремих пріоритетів та розрізнених завдань тут наводяться сфери управління регіональною економікою. Ця практика спостерігається і у подальших законопроектах з державної регіональної політики, у механізмах яких змінюються вже не окремі завдання, а сфери управління.

Наприклад, завдання про підвищення ролі та відповідальності регіонів формулюється як сфера управління, яке торкається фінансів, транскордонного співробітництва тощо. В усіх попередніх документах необхідність здійснення транскордонного регіонального співробітництва розглядається водночас пріоритетним напрямом та механізмом регіонального розвитку, внаслідок чого виникає плутанина у поняттях та ієрархії пріоритетів. Натомість, у Стратегії 2006 р. це положення є одним із завдань підвищення конкурентоспроможності регіонів, а серед механізмів зазначено створення законодавчої бази, фінансове забезпечення, організаційне забезпечення тощо. Таким чином, уперше у Стратегії 2006 р. механізми регулювання регіонального розвитку чітко визначені та деталізовані.

Деякі положення Стратегії 2004 р. та 2006 р., на нашу думку, принципово не відрізняються, але відмінні за характером групування для вирішення проблем. Це важливо, оскільки від консолідування механізмів залежить кінцевий

ефект від їх дії. Наприклад, у Стратегії 2004 р. для зміцнення ресурсного потенціалу з метою нарощення конкурентоспроможності регіонів передбачено активізувати підприємницький сектор. А у Стратегії 2006 р. з тією ж метою передбачено, що процес активізації підприємництва повинен супроводжуватися залученням іноземних інвестицій, нарощенням науково-технічного та інноваційного потенціалу. Аналогічно з механізмом створення фінансово-кредитних умов для підприємництва, який у Стратегії 2004 р. є завданням для підвищення виробничо-економічного потенціалу, а у Стратегії 2006 р. – інструментом державної підтримки малого та середнього підприємництва.

Якщо формування інноваційної політики у Стратегії 2004 р. визначалось як загальний напрям розвитку економіки регіонів, то у Стратегії 2006 р. більше уваги приділено фінансовому забезпеченню інноваційної діяльності. Якщо у Стратегії 2004 р. було тільки запропоновано створити умови лізингу для високотехнологічного обладнання, науково-промислово-фінансові групи, центри трансферу технологій для впровадження інновацій, а заходи фінансової підтримки цих ініціатив були відсутні, то у Стратегії 2006 р. запропоновано диверсифіковані джерела фінансування інновацій. Серед них створення пайових інвестиційних фондів для реалізації інноваційних проектів із залученням ресурсів державних та місцевих бюджетів; створення умов для інвестування у високотехнологічні сфери; формування позабюджетних джерел підтримки інноваційної діяльності; конкурсне фінансування інноваційних проектів; збільшення обсягів державного замовлення на підготовку кадрів з інноваційного підприємництва.

На відміну від Стратегії 2004 р., де для кожного стратегічного пріоритету визначено розбудову спеціальної інфраструктури, що створює ефект громіздкості управління та збільшення витрат на його здійснення, у Стратегії 2006 р. формування регіональної інфраструктури будь-якого напрямку являє собою окрему сферу регіональної економіки.

Стратегія 2006 р. більш конкретизує заходи досягнення поставленої мети людського розвитку, як основи регіональної економіки. Зокрема, у освітній

діяльності акцент зроблено на посиленні інтеграції науки та освіти, у сфері зайнятості – на механізмах легалізації праці, підтримки підприємництва, розширенні переліку послуг із працевлаштування, у міграційній політиці – на створенні технополісів для запобігання відтоку наукових кадрів, укладанні міжнародних угод з питань трудової міграції тощо.

Такий напрям регіонального розвитку, як транскордонне співробітництво, майже ідентичний у обох Стратегіях. У Стратегії 2006р., на відміну від Стратегії 2004р., наголошується на можливості пайового державного фінансування проектів транскордонного співробітництва, що засвідчує визнання органами державної влади перспективності інвестування державних коштів у такі проекти.

Питання врегулювання повноважень регіонів по відношенню до центру у Стратегії 2004 р. розділено по аспектах міжбюджетних відносин, адміністративно-територіальної реформи, подолання регіональних диспропорцій, а у Стратегії 2006 р., навпаки, об'єднано у сферу управління інституціональними умовами розвитку регіональної економіки.

На відміну від Стратегії 2004 р., у Стратегії 2006р. багато уваги приділено розмежуванню державної та комунальної власності. Уперше запропоновано розширити доступ органів місцевого самоврядування до ринку внутрішніх та зовнішніх запозичень, впровадити механізми земельної іпотеки для стимулювання розвитку сіл.

Натомість, у Стратегії 2006 р., на нашу думку, досить не конкретно представлено механізми зміцнення саме фінансової самостійності регіонів. Наприклад, якщо у Стратегії 2006 р. тільки згадується про підвищення зацікавленості органів самоврядування у збільшенні доходів місцевих бюджетів, то у Стратегії 2004 р. наведено конкретні інструменти для цього.

Питання адміністративно-територіальної реформи у Стратегії 2006 р. наведено дуже звужено у порівнянні зі Стратегією 2004 р., однак, збережено ідею раціоналізації системи організації влади та оптимізації системи АТУ.

Якщо зменшення регіональних диспропорцій розвитку у Стратегії 2004 р. виокремлено як другий стратегічний напрям після зміцнення конкурентоспроможності регіонів, то у Стратегії 2006 р. це питання знаходиться на субрівні напряму узгодження діяльності центральних та місцевих органів влади для створення інституціональних умов для розвитку регіонів. Воно також дуже звужено, оскільки у 2005 р. було прийнято основний документ у сфері регулювання регіональних диспропорцій – Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів».

Велику увагу у Стратегії 2006 р. приділено реформуванню системи управління регіональним розвитком з деконцентрацією повноважень органів влади та стимулюванням участі членів громади у питаннях розробки і реалізації програм розвитку регіональної економіки. На відміну від Стратегії 2004 р., у Стратегії 2006 р. виключено такий механізм забезпечення ефективної реалізації регіональної політики, як утворення мережі агентств регіонального розвитку.

Головним нововведенням Стратегії 2006 р. у порівнянні з іншими документами було запровадження механізму укладення угод регіонального розвитку між місцевою та центральною владою для збалансування їх інтересів. Якщо попередні стратегії та концепції розглядали тільки можливість імплементації цього механізму, з визначенням його переваг та недоліків, то у Стратегії 2006 р. було наведено порядок розроблення та укладення угод розвитку, затверджений у 2007 р. В іншому, Стратегія 2006 р. спирається на вже опрацьовані на той час організаційні механізми прогнозування та програмування, розробки регіональних програм розвитку, державних цільових програм. Якщо у Стратегії 2004 р. чітко простежувався курс на одночасну підтримку депресивних територій та стимулювання розвинутих зростаючих регіонів, то у Стратегії 2006 р., на нашу думку, більше уваги приділено підтримці депресивних регіонів, про що свідчить широке висвітлення такого організаційного механізму, як програми подолання депресивного стану окремих територій.

Механізми фінансового забезпечення комплексної реалізації Стратегії 2006 р. в основному стосуються порядку фінансування регіонального розвитку з державних та місцевих бюджетів. На нашу думку, не враховуючи запропоновані диверсифіковані джерела фінансування інноваційних процесів регіональної економіки, у фінансовому забезпеченні реалізації всієї стратегії в цілому мало приділено уваги стимулюванню надходжень з інших джерел.

Так, за рахунок бюджетних програм регіонального розвитку у 2006 р. було передбачено фінансування виконання угод щодо розвитку регіонів та програми подолання депресивності територій. Для останніх виділялося 0,2% від доходів державного бюджету щороку.

За рахунок цільових субвенцій з Державного Бюджету, коштів інвесторів, цільових фондів, доходів місцевих бюджетів пропонувалося фінансувати проекти розвитку регіонів за економічними галузями. При цьому, у Стратегії 2006 р. зазначено, що коефіцієнт участі місцевого бюджету у співфінансуванні програм розвитку залежатиме від соціально-економічного розвитку кожного регіону. Таким чином, на нашу думку, це положення руйнує засади справедливого розподілу коштів між регіонами, закладені у Концепції 2001 р. та Стратегії 2004 р., проголошуючи політику наявності регіонів-донорів та регіонів-реципієнтів. Зрозуміло, що економічно відсталі регіони потребуватимуть повного фінансування з Державного Бюджету, а значить на розвинуті регіони покладено обов'язок забезпечити фінансування власного розвитку та розвитку інших регіонів.

Науково-методичне забезпечення реалізації Стратегії 2006 р. полягає в науковому обґрунтуванні інноваційної, соціальної, промислової та іншої регіональної політики, розробленні методик ефективного моделювання та прогнозування розвитку та визначенні за критерієм економічної ефективності пріоритетних напрямів господарювання у регіонах, підвищенні кваліфікації працівників органів місцевого самоврядування.

Таким чином, стратегії розвитку регіонів України відповідають пріоритетам розвитку інших країн, адаптовані під особливості перехідного

періоду української економіки. Однак, основним недоліком на шляху до реалізації положень існуючих стратегій, на наш погляд, є слабка дієвість розроблених механізмів, їх не узгодженість між собою та відсутність деталізації плану впровадження кожного з них.

Також, на нашу думку, стратегії розвитку регіонів України відрізняються надмірним рівнем подрібненості механізмів, які вирішують локальні завдання, але їх взаємодія у комплексі може бути суперечливою. Наприклад, функціонування кожного з механізмів ґрунтується на державній фінансовій підтримці, однак, інтегруючого механізму ефективного розподілу бюджетних коштів й дотепер немає. Внаслідок цього визначення пріоритетних завдань серед стратегічних завдань має суб'єктивний та ситуативний характер.

У період 2000 – 2006 р.р. змінилося 4 стратегії регіонального розвитку, кожна з яких мала свої характерні риси та особливості, спиралася на певні механізми. На нашу думку, з одного боку, це свідчить про еволюцію поглядів та концепцій розвитку регіонів України, але з іншого - це дало негативний ефект для розвитку регіональної економіки, ефект непередбачуваності та постійних змін, при яких регіональній системі достатньо важко налаштуватися на будь-який з обраних курсів розвитку. Внаслідок цього регіональна система втрачає свою стабільність та не підлягає ефективному регулюючому впливу з боку держави, що викликає хвилю нових стратегічних рішень. В цілому виникає ефект циклічності однакових причин та наслідків.

Тому, враховуючи наведені недоліки, постає необхідність у дослідженні взаємозв'язку системи державного управління та регіонального розвитку, що дасть змогу сформувати підґрунтя для оптимального управління регіональною економікою у будь-якій сфері: економічній, соціальній, екологічній.

1.4 Взаємозв'язок між системою державного управління і регіональним розвитком

1.4.1 Проблеми функціонування системи державного управління регіональним розвитком

Як було обґрунтовано вище, поряд зі сталим розвитком та інноватизацією економіки важливим стратегічним пріоритетом розвитку країн світу, у т.ч. й України, є впровадження принципу відповідального господарювання на регіональному рівні. Цей принцип передбачає підвищення ролі та відповідальності регіонів за якість та темпи розвитку продуктивних сил, активізацію процесів саморозвитку та самоврядування. На відміну від фундаментальної ідеї Європейської Хартії місцевого самоврядування, згідно якої основою самоврядного функціонування територій є *делегування органам місцевої влади повноважень центру* [317], сьогодні активно просувається принцип *підвищення ефективності реалізації регіонами цих повноважень*.

Така політика має позитивний ефект у вигляді розширення можливостей для прояву економічної, екологічної та соціальної ініціативи суб'єктів економічної діяльності регіонального рівня, що чинить позитивний вплив на кількість та інтенсивність економічних операцій у регіональній економіці, в результаті яких створюється валовий регіональний продукт та збільшується валова додана вартість.

Разом з цим, набуття регіонами певного рівня управлінської автономії істотно ускладнює процес реалізації системою державного регулювання своєї державотворчої функції, яка, у першу чергу, полягає у об'єднанні продуктивних сил матеріального та не матеріального характеру для збереження територіальної, політичної, економічної та соціальної цілісності. Між тим, явище економічного сепаратизму окремих економічних агентів може бути притаманним і регіонам в цілому, звідки напрями та характер використання продуктивних сил регіонів, мета та вектор їх розвитку можуть кардинально

відрізнитися у рамках однієї держави. Відсутність же у органів державного та національного регулювання достатніх важелів впливу, стримуючих антагоністичну поведінку регіональних еліт, дозволяє перевести таку ситуацію у ранг проблеми, для вирішення якої необхідно розробляти теоретико-методологічне підґрунтя. Приміром, у Великій Британії процес реформування системи державного управління регіональним розвитком тривав понад 25 років, протягом яких неодноразово трансформувалася і політика, і механізми взаємодії держави та регіонів [877]. Таким чином, «головним завданням державного управління регіональним розвитком стає «розблокування» регіонального (місцевого) розвитку» [768] з урахуванням необхідності збереження цілісності сукупності регіональних економік. Підтверджують існування окресленої проблеми і результати досліджень Соболя Р.Г. [809], у яких зроблено висновок про необхідність розробки окремих підходів до *регіонального і територіального* управління, оскільки регіональне управління спрямоване на внутрішній регіональний розвиток, а територіальне – на «міжрегіональне суспільне відтворення».

На рис.1.14 представлено основні ідеї низки моделей співвідношення регулюючої та регульованої системи під час встановлення зв'язків між центральною та регіональною владою у межах однієї країни, а також взаємовідносин між різними країнами у межах союзних інтеграційних утворень. Віддзеркалюючи різні сфери соціально-економічних відносин, ці моделі демонструють підходи до вирішення однієї загальної проблеми – конструювання ефективної системи відношення цілого та його частин.

На наш погляд, поряд з позитивними рисами у наведених моделях міжсистемних зв'язків державного регулювання та регіонального розвитку, можна відмітити певний недолік. Усі вони передбачають одномоментний перехід від однієї форми зв'язків центру та регіонів до іншої. Однак, таке управління може викликати економічну ентропію, яка призведе до гальмування розвитку окремих суб'єктів регіональної економіки та пошкодження всієї системи з втратою синергетичного ефекту сукупності економік регіонів.

Рис.1.14 Моделі типів співвідношення регулюючої надсистеми та регульованої підсистеми у централізованому управлінні розвитком регіонів

Джерело: розроблено автором

Тому для уникнення цих негативних наслідків запропоновано модель вибіркової децентралізації, у основі якої є принцип поступового надання окремим регіонам розширених прав та повноважень. Такі регіони повинні обиратися на основі системи зважених показників ефективності їх внутрішнього розвитку та ефективності функціонування всієї системи регіональних економік. Причому, ефективність функціонування всієї системи регіональних економік оцінюється на момент досягнення нею певного співвідношення централізації та децентралізації управління після послаблення державного регулюючого впливу для деяких регіонів на попередніх етапах.

Таким чином, модель вибіркової децентралізації дозволить забезпечити поступовий «м'який» перехід існуючої на певний момент часу системи державного управління регіональним розвитком у стан обмежених функцій та можливостей регулюючого впливу. Кожному наступному етапу збільшення кількості регіонів з високим рівнем децентралізації влади передуватиме стадія врівноваження та адаптації загальнодержавної соціально-економічної системи до нової управлінської конфігурації.

Питання взаємозв'язку між системою державного управління і регіональним розвитком є центром уваги вчених зарубіжжя. Особливо цікавим для науковців розвинутих країн є дослідження контрастів систем управління у економічно потужних державах та державах економічно та соціально відсталих з метою формування глобальних систем міждержавного управління розвитком. Зокрема, цим питанням присвячені роботи таких економістів та урядовців, як Беннет Р. [7], Бінгхем Р. [11], Ботс П. [13], Денхардт Л. [26], Джонсон Г. [55], Ізмаель Н. [52], Кінгдом Дж. [59], К'юмінгс Т. [20], Нігро Ф. [77], Рідлі Ф. [119], Хізер Дж. [42], Шульц Е. [90]. Принципи побудови оптимальних організаційних структур окремих підприємств та корпорацій розробляли Мінцберг Г. [537], Едді В. [30], Гріффін Р. [40] та багато інших, але отримані результати можуть бути використані і під час дизайну систем державного управління регіональним розвитком.

Західну наукову думку щодо побудови системи взаємодії державної та місцевої влади з метою забезпечення необхідного розвитку продуктивних сил представлено двома умовно виділеними поглядами. Представники однієї точки зору [26,11,90,55] дотримуються позиції активних державних дій та активного втручання у регіональні соціально-економічні процеси. Денхардт Л. порівнює активну державну політику по відношенню до регіонів з «голковколуюванням» [26, с. 87], процес якого повинен відбуватися з високою швидкістю, бути точковим та частим, що разом дає ефект непомітності втручання держави у господарювання суб'єктів регіональної економіки. Ключовою проблемою автор визначає пошук необхідних «точок» - явищ та процесів у регіональній системі, вплив на які міг би принести найбільший ефект. Але визначити їх можливо тільки за умов комплексного дослідження всієї державної системи зв'язків регіонів, тому що у цьому випадку можливо виявити системні ефекти, які необхідно регулювати у першу чергу. Навпаки, представники протилежних поглядів [52,77,86,42] вважають, що вплив держави на регіональні процеси повинен бути обмеженим, але інтенсивним.

Серед українських вчених проблемам державного управління регіональним розвитком на основі формування інноваційної політики, побудови інноваційно-промислових регіональних систем, розробки концепції економіки знань, нарощення інтелектуальних ресурсів регіонів присвячені останні дослідження таких вчених, як Бауліна Т.В. [158]; Бондарчук Н.В. [186]; Волосюк М.В. [224]; Гаман М.В. [230]; Груба Г.І. [265]; Королюк Ю.Г. [447]; Коротич О.Б. [448]; Лазарева Є.В. [476]; Чічкало-Кондрацька І.Б. [912] та інших. Особливості здійснення державного регулювання регіональним розвитком у перехідний період, який характеризується економічними, екологічними, суспільними, інституціональними, структурними трансформаціями, досліджували Беленцов В.М. [165]; Біла С.О. [170,768]; Покатаєва О.В. [686]; Соколов М.В. [812]; Шаблиста Л.М. [921] та інші.

Задовольняючи необхідність здійснення регулюючого впливу держави на усі складові комплексної регіональної соціально-економічної системи, науковці

активно досліджують різні об'єкти державного регулювання на регіональному рівні, серед яких регіональна економіка в цілому (Дмитриченко Л.І. [298]), міжрегіональна кооперація (Жовнірчик Я.Ф. [327]), територіальна екологічна та економічна безпека (Іванова Т.В. [384], Ткачова Н.М. [851]), процес планування у ринковій моделі економіки регіону (Марущак В.П. [521]), стандарти якості життя населення територій (Мельниченко О.А. [531]), процес залучення іноземних інвестицій у регіональну економіку (Мерзляк А.В. [534]), корпоративне управління регіональним розвитком (Супрун Н.А. [831]), ефективність управління державною власністю на регіональному рівні (Шкільняк М.М. [932]).

Проведений детальний аналіз результатів останніх наукових досліджень українських вчених з питань державного управління регіональним розвитком, які являють собою унікальні рекомендації та висновки щодо поліпшення системи регіонального регулювання, а також адаптацію кращого зарубіжного досвіду до умов перехідного періоду української економіки, дозволили синтезувати декілька основних напрямів наукової думки, які у теперішній час найактивнішим чином розробляються вченими та є найбільш запитуваними з практичної точки зору (рис.1.15). У ході аналізу існуючих теоретико-методологічних підходів було зроблено висновки про наявність невирішених проблемних питань, які формують перспективні напрями досліджень, присвячених взаємозв'язку системи державного управління та регіонального розвитку і потребують розробки теоретико-методологічного підґрунтя.

Так, для активізації інноваційних процесів на рівні регіонів шляхом здійснення державою ефективного регулюючого впливу, на думку вчених, необхідно зосередитися на: першому етапі розбудови регіональних інноваційних систем, який полягає у формуванні, оцінці, нарощенні та прогнозуванні інтелектуального капіталу територій [158]; аналізі територіальної концентрації галузей економіки для суспільного розподілу праці у процесі створення інновацій [175,500]; створенні інституціонального підґрунтя державно-приватного партнерства у регіоні та перегляді фінансових

інструментів підтримки інноваційної діяльності [186]; розробці кластерного механізму реалізації державної регіональної промислово-інноваційної політики [224]; визначенні меж використання колективних форм інноваційної діяльності [230,476]; формуванні комплексу державних цільових програм регіонального інноваційного розвитку [265]; створенні відокремлених зон «регіонів знань», розвиток яких повинен фінансуватися зі спеціального державного фонду регіонального розвитку [444]; створенні регіонів-«центрів інноваційного розвитку» на принципах інноваційного партнерства, попередній оцінці інноваційної спроможності підприємницьких структур регіонів [476]; утриманні стабільності існуючих інноваційних процесів в умовах глобалізації під впливом факторів економічних циклів [572]; налагодженні процесу модернізації та відтворення матеріальних та нематеріальних активів [803]; стимулюванні інноваційного підприємництва у регіонах [791], зокрема шляхом введення «дослідницького податкового кредиту» [899].

З метою здійснення державної політики вирівнювання регіонів у їх інноваційному розвитку Червяковою О.В. запропоновано групування регіонів, які знаходяться на початковій, завершальній стадіях формування регіонального інноваційного процесу або стадії стабільного процесу розробки та впровадження інновацій [901]. Враховуючи особливості кожної з перелічених стадій інноваційного розвитку регіонів, необхідно розробляти різні типи політики регулювання, тому що у цьому випадку регіон являє собою «науково-виробничу систему» [912], у якій процеси наукових досліджень повинні бути збалансовані з виробничими процесами.

Тому систему державного управління необхідно пристосовувати таким чином, щоб вона виконувала інтеграційні функції між наукою та виробництвом. Причому, у певних випадках доцільно використовувати таку властивість системи державного управління, як її відкритість, залучаючи до процесу регулювання регіонального інноваційного розвитку «суб'єктів наднаціонального рівня (ТНК, стратегічних альянсів, міжнародних організацій)» [912].

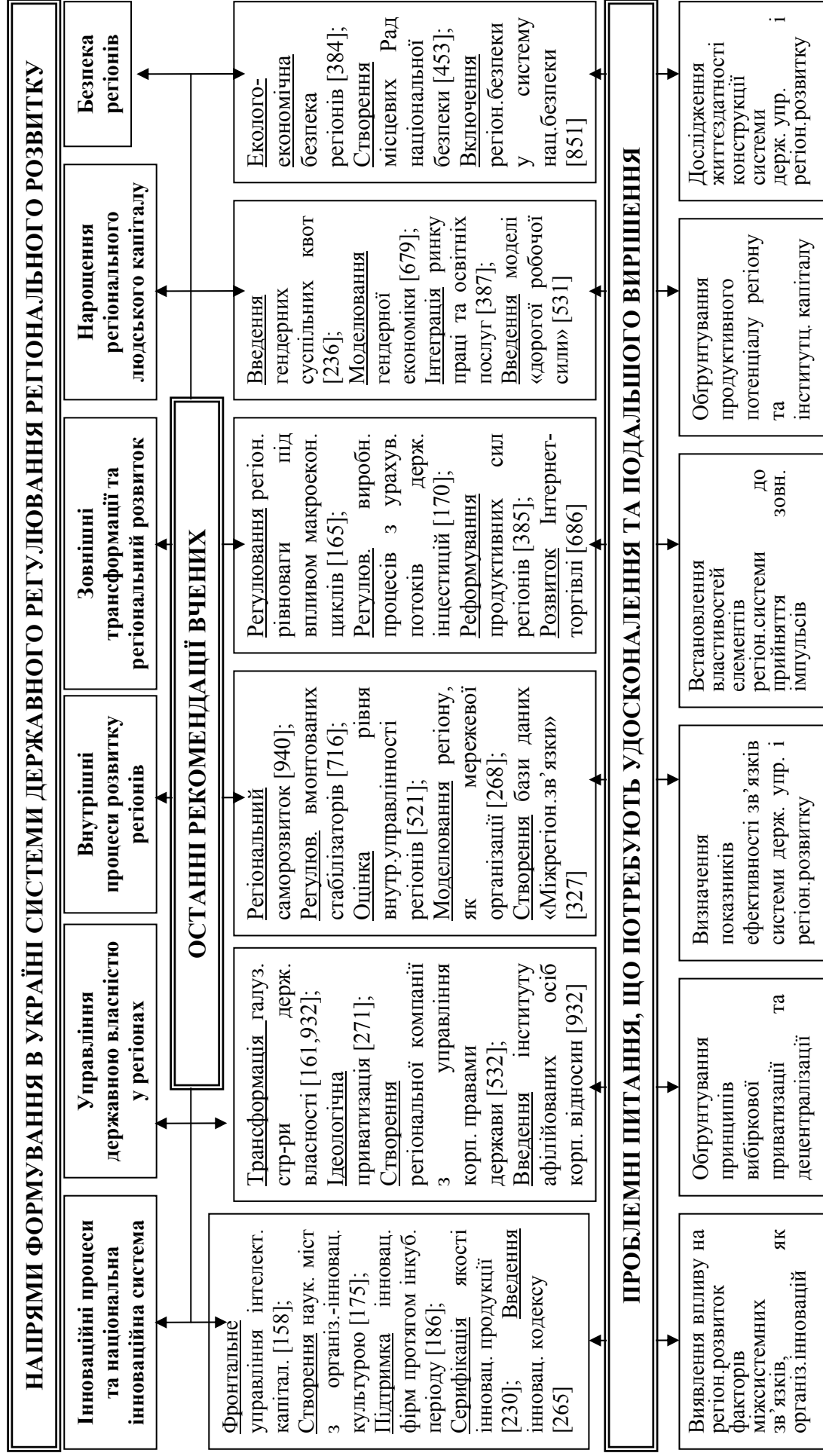

Рис.1.15 Узагальнення результатів останніх досліджень вчених України щодо підвищення ефективності функціонування системи державного управління регіональним розвитком

Джерело: розроблено автором

На нашу думку, наведені на рис.1.15 результати наукових досліджень вчених не містять практичних рекомендацій, які стосуються обґрунтування впливу міжсистемних зв'язків системи державного управління та регіональної системи на розвиток регіону. Разом з цим, такі зв'язки являють собою фактори мікро-рівня, від яких залежить ефективність взаємодії зазначених систем, як множин різних елементів. Тому пошук їх оптимальної конфігурації складає процес розробки управлінських інновацій організаційного типу, які, у свою чергу, становлять вагомую частину регіональної інноваційної системи.

Наступним напрямом формування в Україні системи державного регулювання регіонального розвитку виокремлено управління державною власністю, об'єкти якої здебільшого становлять матеріальні необоротні активи, що використовуються підприємствами на території регіонів. У цьому контексті вирішуються важливі науково-практичні питання щодо позиціонування держави, як раціонального власника, здійснення ефективного суспільного вибору та розробки відповідних механізмів володіння та розпорядження державною власністю, які, на відміну від механізмів володіння та розпорядження приватною власністю, повинні задовольняти інтересам не лише держави, але й регіональної економіки, суспільства в цілому. Це дозволить скоротити тіньовий економічний сектор, «обмежити вплив рентоорієнтованих та інших неефективних власників на підприємницький клімат» регіонів [932].

Наприклад, зустрічаються думки, що у кризові періоди економічного спаду сектор державної власності повинен розширюватися за рахунок «об'єктів інфраструктури, що забезпечують зв'язність національної економіки як системи» [161], або за рахунок підприємств з високотехнологічними наукомісткими процесами, від яких залежить стратегічний вектор розвитку регіону та всієї економіки [932]. У цій тезі опосередковано підтверджується раніше наголошена актуальність регулювання зв'язків між системою державного управління та регіональним розвитком, що при певних обставинах набуває ризиків та загроз відносно збереження єдності регіональних економік та цілісності національної економіки.

Тому не випадково вченими запропоновано здійснювати роздержавлення майна на основі логічної та обґрунтованої «Програми комплексної перебудови державного сектору економіки», яка повинна: містити розділи, присвячені оцінці діяльності органів влади на предмет їх сприяння тіньовому розподілу державної власності, аналізу впливу показників приватизації на регіональний розвиток, визначенню «портрету власника державного майна» та «приватизаційного мультиплікатора», який є відношенням зміни національного продукту до зміни обсягів інвестицій, отриманих від приватизації [271,487,786,716]; формувати організаційні механізми участі держави у корпоративних відносинах [831], а саме «довірчому управлінні акціонерними товариствами змішаної форми власності» [532]. Причому, «низька ринкова ефективність підприємств з державною часткою не повинна бути підставою для їх приватизації, а досягнення такої ефективності є завданням представників держави у господарських товариствах» [932]. Це дозволить протистояти існуючій в українській економіці негативній тенденції регіонального портфельного інвестування та прагнення використовувати тільки майнове замість управлінського права через отримання дивідендів без несення відповідальності за розвиток підприємства та регіону, а також сприяти підвищенню довіри та активності окремих економічних агентів інвестувати у підприємства з державною часткою власності та зацікавленню бути причетним до прийняття як стратегічних, так і оперативних управлінських рішень.

Очевидно, що система державного управління повинна бути добре пристосованою для різних економічних ситуацій, що виникають на регіональному рівні, мати гнучкі важелі впливу для швидкої оптимізації структури виробничих активів за ознакою форми власності при виникненні загроз гальмування регіонального розвитку. З організаційної точки зору реалізацію вище перелічених завдань можна здійснити на основі рекомендацій Шкільняка М.М., які полягають в обґрунтуванні створення Міністерства з управління державною власністю та «Центру моніторингу й координації регуляторної та приватизаційної політики» [932].

Процеси управління державною власністю тісно пов'язані з процесами збалансованого регіонального розвитку на основі оптимального співвідношення централізації та децентралізації влади. Зменшення рівня присутності держави у регіональній економіці автоматично збільшує її автономність, обумовлює формування регіональних економічних інтересів, розширює фінансову платформу для реалізації регіональних програм та проектів розвитку.

Однак, аналіз досліджень науковців у цьому напрямі показав, що зв'язку між процесами управління державною власністю та децентралізації державної влади приділяється не достатньо уваги. Зокрема, наявні теоретико-методологічні основи не дозволяють здійснювати обґрунтований вибір об'єктів приватизації у певний період розвитку регіональної економіки, вибір регіонів для послаблення або підсилення централізації влади з оцінкою впливу наслідків цих процесів на зв'язок між системою державного управління у комплексі та регіональним розвитком зокрема.

Наймасштабніші дослідження проводяться у напрямі підвищення ефективності функціонування системи державного управління регіональним розвитком в цілому, який є внутрішнім процесом змін у елементах регіональної економіки (див.рис.1.15). У різні роки обґрунтовувалися такі інтегруючі механізми державного регулювання регіональної економіки, як: укладання угод розвитку між центральною та місцевою владою [940] та прямих планових контрактів між державою та підприємством [521]; використання країнознавчого критерію для оцінки територіальних відмінностей та виявлення регіональних «суперечностей господарських систем та інструментів реалізації економічних функцій держави» [298,313]; формування професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців з орієнтацією на забезпечення регіонального розвитку [587]; «підготовка команд інноваційних менеджерів, що володіють єдиною технологією перетворень та здатні розробити колективне бачення майбутнього окремих територій, як основи кадрового забезпечення органів державної влади» [268]; впровадження системи «вмонтованих

стабілізаторів, які за формою є державним регулюванням, а за змістом – саморегулюванням регіональної економіки» [716]; утворення кластерів для оптимізації фінансових потоків у кожному окремому регіоні [358,364,789,809,898], з акцентом на інвестиційних [534,923,598], для чого необхідні міжрегіональні інвестиційні фонди у формі некомерційного партнерства для регулювання фінансового територіального вирівнювання [327]; розробка інструментів регулювання регіональних ринків із зосередженням таких функцій у спеціально створених при обласних державних адміністраціях Департаментах регуляторної політики розвитку регіональних ринків [394]; створення центру стратегічного розвитку для узгодження конфліктів інтересів економічних систем на рівні регіонів [426] або «багатофункціонального ділового центру на зразок технопарку» [474]; державне інвестування ефективних підприємств продовольчого комплексу регіону [500] та введення для них інтегрального сільськогосподарського податку [494]; господарська паспортизація суб'єктів регіональної економіки [610].

З точки зору ефективної організації взаємодії системи державного управління та регіональної системи вченими розглядаються можливості впровадження проектного підходу, згідно якого регіональний розвиток представляється як сукупність проектів, а завдання держави полягає у їх узгодженні та реалізації [433]; переорієнтації на управління геопотенціалом регіонів, що дасть змогу вирішити завдання їх геостратегічного позиціонування [458]. Натомість, у [472,789] автори вважають, що державне управління, а відтак і його міжсистемні зв'язки з регіональним розвитком, повинні бути орієнтовані на «оздоровлення нації в умовах ринкової економіки». У [823] автор обґрунтовує першочергову функцію державного регулювання, яка полягає у забезпеченні регіональним економікам міжнародних зв'язків та конкурентоспроможності в умовах глобалізації. Однак, з іншого боку, за умов сталого розвитку пріоритетом державного регулювання розвитку продуктивних сил територій повинно стати ефективне природокористування у рамках наявної

природної ємності регіонів, для чого у [489] пропонується механізм загальнодержавного обов'язкового екологічного страхування.

З метою уніфікації дій економічних суб'єктів різних рівнів необхідно встановити інституціональні зв'язки між системою державного управління та регіональним розвитком, які б формували вище згадуваний міжсистемний каркас та утримували розвиток державного управління та регіональної економіки у необхідних межах, що відповідають стратегічному вектору розвитку держави в цілому. З цього приводу, на наш погляд, слушною є пропозиція Колесник Т.В. щодо оформлення зводу правил та норм державного регулювання регіональним розвитком у вигляді спеціальних Законів України «Про управління регіональним розвитком» та «Про регулювання міжрегіонального економічного розвитку України [428].

Однак, наведені висновки вчених не включають рекомендацій, які б стосувалися розв'язання важливого протиріччя, що існує у взаємозв'язку між системою державного управління та регіональним розвитком. Воно полягає у тому, що, з одного боку, укріплення зазначених зв'язків призводить до позитивного ефекту у вигляді результативного, швидкого та коректного управлінського імпульсу від системи державного управління до регіональної системи, що позитивно позначається на регіональному розвитку в цілому. Але, з іншого боку, така ситуація викликає негативний ефект у вигляді затухання регіональної ініціативи та гальмування процесу саморозвитку. Тому для вирішення цього протиріччя необхідно дослідити та обґрунтувати можливі критерії ефективності, за якими встановлені зв'язки між системою державного управління і регіональним розвитком вважалися б оптимальними і дозволяли збалансувати цілі стратегій керованого та самостійного розвитку регіонів.

Не менш важливою проблематикою відрізняється процес державного регулювання регіонального розвитку в умовах зовнішніх трансформацій (див.рис.1.15). При сучасних динамічних змінах глобального економічного, екологічного та соціального середовища неможна ігнорувати тенденції системи міжнародних економічних відносин, яка є ієрархічно вищою за систему

державного регулювання України та безпосередньо впливає на внутрішні загальнодержавні та регіональні зміни. Тому цей аспект тільки доповнить дослідження питань державного регулювання внутрішніх регіональних економіко-еколого-соціальних процесів розвитку та допоможе скласти більш повне уявлення про перспективні напрями удосконалення механізмів взаємодії системи державного регулювання та регіональної системи для досягнення поставленої мети розвитку продуктивних сил економіки.

Серед тенденцій світових економічних процесів, які обумовлюють необхідність перегляду існуючих принципів взаємозв'язку між системою державного управління та регіональним розвитком, варто відмітити такі, як регіоналізація [926], прискорення розвитку транзитивних економік [165,812], неоінституціоналізація структурної політики [170,258,921,771] (рис.1.16).

Під регіоналізацією слід розуміти підвищення ролі регіональних економік у здійсненні національного економіко-еколого-соціального розвитку, яке супроводжується розширенням прав, але водночас і відповідальності, щодо прийняття рішень локального саморозвитку. Але поряд з цим виникає проблема забезпечення державної регулюючої системи спеціальними механізмами координації сукупності прийнятих рішень усіх регіонів з метою уникнення антагоністичних рішень та фрагментації цілей розвитку.

Транзитивні економіки, до яких належить і українська економіка, гальмують загальносвітовий розвиток, особливо на шляху до реалізації парадигми сталого господарювання на інноваційній основі. Надто низькі темпи переходу від командної до ринкової економіки, не узгодженість законодавчого поля, не прозорість економічних операцій, відсутність у економічних суб'єктів культури ведення економічної діяльності стають на заваді ефективних трансформацій у напрямі екологізації та інноватизації світових процесів виробництва продукції та послуг. Різні автори пропонують підходити до вирішення означеної проблеми з різних боків: від формування оптимальної структури власності економіки до реформування існуючих принципів та основ функціонування соціальної сфери.

Рис.1.16 Основні світові тенденції економічних процесів та напрями удосконалення системи державного управління розвитком регіонів в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [926,165,812,170,258,921,771]

Процес неоінституціоналізації структурної політики покликаний забезпечити підвищення конкурентоспроможності України на світовому ринку та ефективність її інтеграційних процесів у міжнародне економічне середовище. Основною ідеєю неоінституціоналізації структурної політики є удосконалення правового поля економічних відносин таким чином, щоб для економічних агентів брати участь у корупційних схемах, тіньовій економіці, процесах переливання капіталу у офшорні зони стало менш вигідним, ніж діяти у рамках встановлених правових обмежень. Для вирішення цієї проблеми пропонується удосконалювати податкові та кредитні механізми, стратегічні та кон'юнктурні, структуроформуючі і структурозабезпечуючі організаційні інструменти, механізми фінансового контролю в системі державного

управління, які обумовляють прийняття ефективних управлінських рішень щодо превентивного усунення ризиків відхилення фактичних результатів розвитку регіонів від планових.

Однак, на наш погляд, на початковому етапі перебудови системи державного управління регіональним розвитком згідно до вимог глобальних економічних тенденцій необхідно дослідити структурні елементи названої системи на наявність у них властивості сприйняття імпульсів зовнішнього середовища та придатності до трансформаційних процесів. Тут йдеться про налагодженість інформаційних потоків та наявних систем їх аналітичної обробки, рівня застарілості матеріальних та нематеріальних активів та їх потенціалу до проведення необхідних змін тощо.

Організаційно забезпечити масштабну перебудову економіки України та її регіонів на основі удосконалення державного управління розвитком можливо шляхом проведення комплексу взаємоузгоджених реформ. Для цього у структурі системи державного управління необхідно створити окремий орган - державну комісію для розробки і реалізації єдиної програми реформування економіки держави, яка повинна нести відповідальність за збалансованість цілей, завдань та ресурсів для їх виконання, передбачених у окремих субпрограмах розвитку [385], чого не спостерігається у Стратегіях національного та регіонального розвитку України (див.п.1.3).

У першу чергу деякими вченими пропонується запроваджувати трансформації у системі державного регулювання інвестиційної діяльності [493] та торгівельно-економічних відносин [686], оскільки саме ці галузі регіональних економік, на їх думку, забезпечують пришвидшення виробничих процесів, а значить створюють необхідне економічне підґрунтя для вирішення екологічних та соціальних проблем.

Інші науковці вважають, що у основі будь-якого реформування знаходиться процес нарощення регіонального людського капіталу, адже у теперішніх економічних умовах людський фактор виходить на перший план. Тому система державного управління повинна бути націлена на досягнення

достатнього рівня людського потенціалу, розвитку регіональної громади в цілому та кожної окремої особистості для сприйняття та реалізації програмних цілей європейського вектору розвитку. Зокрема, втілювати такий підхід у життя пропонується на основі здійснення міжрегіональних порівнянь за показником гендерної нерівності у процесі реалізації прав чоловіків та жінок [236], адже останніми роками жінки проявляють більшу економічну активність, ніж чоловіки, і стримування реалізації прав жінок автоматично впливає на стримування економічного розвитку, у той час, коли економіка регіону повинна бути гендерно збалансованою [679]; шляхом інтеграції освітньої галузі та реального виробництва [387].

На наш погляд, зазначені підходи повинні бути інтегровані у єдиній системі державного управління та пов'язані з регіональним розвитком через комплексну категорію продуктивного потенціалу регіону, яка включає не тільки економічний, екологічний та соціальний потенціал регіонального розвитку, але й потенціал, що приховує у собі дизайн системи суспільних взаємовідносин у регіоні та зв'язків з системою державного управління.

У свою чергу, конфігурація системи державного управління, пов'язаної з регіональним розвитком, повинна бути перевірена на наявний у неї запас міцності та життєздатності при різних зовнішніх збуреннях. Поряд з регулювання екологічної [384], економічної [453,826,851] безпеки регіонів необхідно дослідити та запропонувати механізми регулювання системної безпеки територій, об'єктом збереження у якій буде виступати системотворчий каркас взаємозв'язків економічних суб'єктів між собою та з органами державної влади. На наше переконання, системна територіальна безпека повинна розглядатися, як один з важливих аспектів регулювання національної та регіональної безпеки. На відміну від запропонованих у [907] підходів до оптимізації адміністративно-територіального устрою держави, оптимальний безпечний системний каркас території включає не тільки структурні елементи державної влади, але й складники економічної, соціальної та екологічної системи з урахуванням особливої категорії міжсистемного простору.

На основі вище зазначеного можна зробити наступні висновки. Від системи державного регулювання залежить стан та розвиток продуктивних сил регіональної економіки, їх внесок у майбутній економічний цикл всієї національної економіки [426]. Але, на наш погляд, ця залежність не достатньо деталізована і, зазвичай, розглядається у вигляді зв'язків макро-показників двох систем між собою. Між тим, залежність системи державного управління та регіонального розвитку, у першу чергу, проявляється у структурних зв'язках між ними, які потребують більш прискіпливого дослідження. На важливості аналізу міжсистемних зв'язків, ступеню структурної і динамічної відповідності підсистеми та надсистеми управління наголошує і вчений Дейч В.Б. у [279], обґрунтовуючи державний механізм забезпечення зв'язності частин українського суспільства у єдине ціле.

1.4.2 Обґрунтування напрямів підвищення ефективності взаємозв'язків між системою державного управління і регіональним розвитком

Інтерпретуючи визначення поняття «система» [10,938,168,190,223,861], як загальнонаукової категорії, в контексті проведених досліджень можна обґрунтувати, що система державного управління є сукупністю складових, яка характеризується певним порядком. Під порядком системи державного управління слід розуміти певну конструкцію її складових та взаємозв'язків між ними. Все це повинно у найефективніший спосіб реалізувати головну ціль функціонування досліджуваної системи державного управління – регулювання процесів у інших системах, множина яких, у свою чергу, становить складний, але цілісний об'єкт, що іменується державою.

Таким чином, показником ефективності побудови системи державного управління можна визначити ступінь керованості інших систем та процесів у них, які наявні у державі, під час досягнення результатів економічного зростання, екологічної безпеки та соціального добробуту населення. Цей показник ступеню керованості підсистеми може виступити тим критерієм

ефективності процесу проектування міжсистемних зв'язків системи державного регулювання та регіональної системи, який є складовою теоретико-методологічних засад вирішення зазначеного у п.1.4.1 протиріччя у здійсненні державного регулюючого впливу на регіональну економіку з точки зору пошуку оптимального співвідношення централізації та децентралізації влади.

Слід зазначити, серед вчених існують різні точки зору на критерій ефективності функціонування системи державного управління. У якості такого критерію пропонується: «рівень соціальної задоволеності, участі суспільства у державному управлінні, соціальної забезпеченості і захисту прав громадян, економічної і політичної безпеки» [566]; «рівень умов розвитку населення регіону: здоров'я, праці, освіти, культури, житлових та інших умов» [358]; показник «ліквідаційної вартості активів індивіда» [531]; «рівень розвитку зв'язків між регіонами України, впливу громадських структур на формування економічних зв'язків, інтенсивності міжрегіонального обміну» [327]; показники «капіталізаційної ефективності та еластичності», «лібералізаційної ефективності та еластичності» [859]; індикатори «структури економічних ресурсів, економічної ніші та її ємності, сфери економічної діяльності, економічної активності; обсягів інвестицій; темпів розвитку; стратегічного економічного потенціалу» [426] та комплексного стану керованого об'єкту [590]; показник зв'язності регіонів між собою, «заснований на рівні регіонального взаємообміну інформацією - енергією – речовиною» [279].

Через співвідношення зазначених цілей, виражених у показниках ефективності та результативності, можна виявити ключовий характер взаємозалежності між системою державного управління і регіональним розвитком (рис.1.17). Так, система державного управління відноситься до економіко-еколого-соціальної регіональної системи, як регулюючий контур до регульованого контуру. На виході системи державного регулювання, як зазначено вище, повинен бути достатньо високий рівень керованості контуру регіональної системи. Тобто внаслідок здійснення регулюючого впливу з боку суб'єкта державного регулювання регіональна система повинна переходити з

первинного у заданий стан за обмежений період часу. Тільки у цьому випадку можна стверджувати, що система державного регулювання є стійкою [316], функціонує ефективно та реалізує мету, для якої вона була створена. У протилежному випадку низького рівня керованості контуру регіональної економіки, слід констатувати низьку ефективність та слабку стійкість системи державного управління.

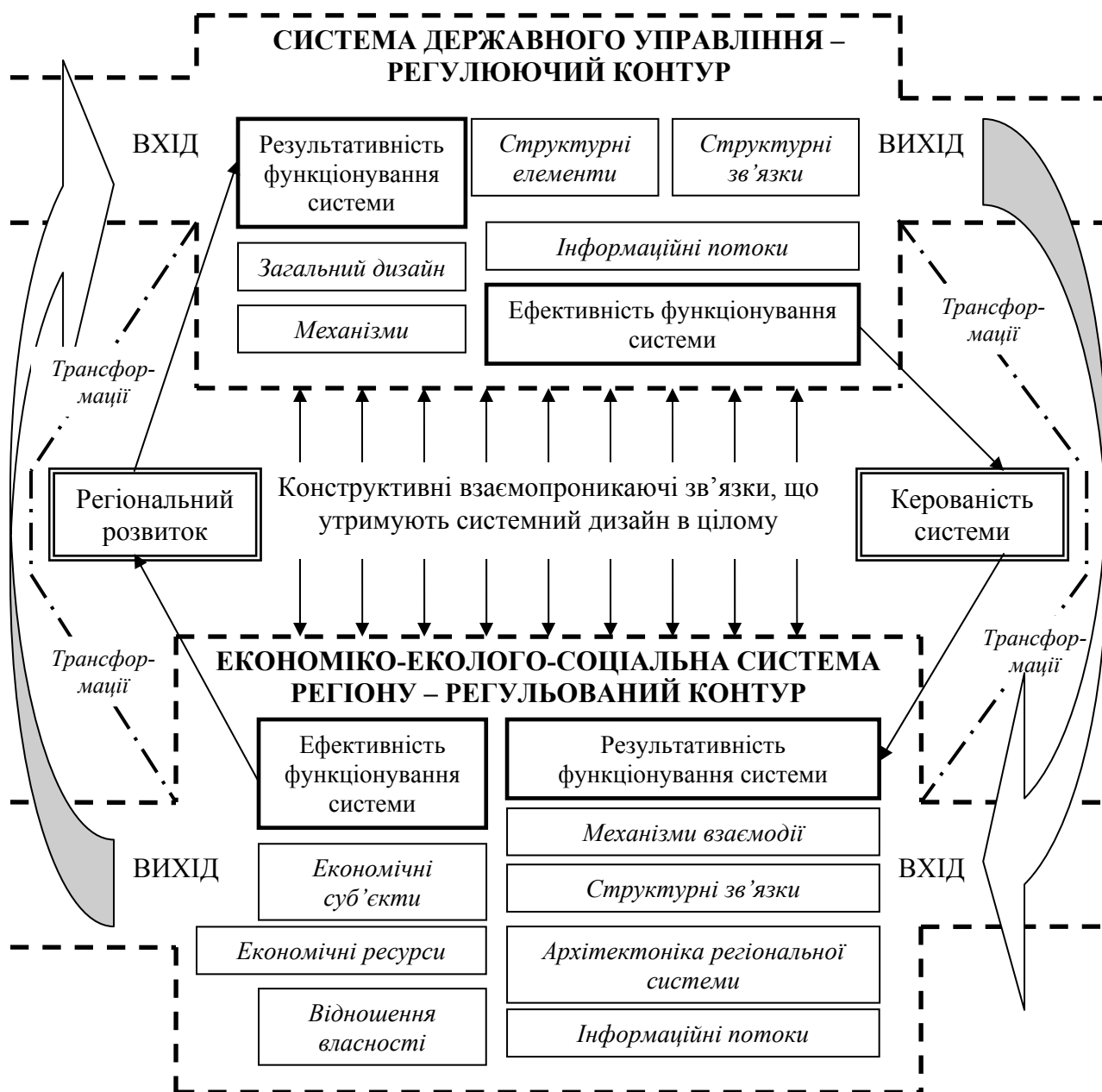

Рис. 1.17 Взаємозв'язок між системою державного управління і регіональним розвитком

Джерело: розроблено автором

Зазначимо, що у науковій думці зустрічається обґрунтування «стійкості системи», як чинника негативного впливу на регіональну економіку, який може стримувати та гальмувати природні процеси її внутрішнього саморозвитку та позитивних трансформацій окремих структурних елементів [426].

Водночас з показником ефективності, рівень керованості регіональної системи є показником результативності її функціонування. Це пов'язано з тим, що функціонувати результативно для керованої регіональної системи означає своєчасно, у повному обсязі та з абсолютно коректною інтерпретацією інформаційних потоків приймати регулюючі імпульси від надсистеми державного управління. Тому, з організаційної точки зору загальний показник керованості системи, який є вихідним для системи державного управління, слугує вхідним параметром для регіональної системи.

Регіональна економіко-еколого-соціальна система є багатомірним регульованим контуром. Згідно теорії управління взаємозв'язок регульованого (регіональна система) та регулюючого (система державного управління) контурів може бути математично виражений у наступний спосіб:

$$\begin{cases} RS(t) = A \cdot RS(t_0) + B \cdot SG(t), \\ RD(t) = C \cdot RS(t), \end{cases} \quad (1.1)$$

де $RS(t)$ - вектор показників стану регіональної системи від 1 до n , $\{RS(t) = RS_1(t); RS_2(t), \dots, RS_n(t)\}$, що буде отриманий внаслідок впливу системи державного управління протягом певного періоду на момент часу t ; $RS(t_0)$ - вектор показників початкового стану регіональної системи від 1 до n , $\{RS(t_0) = RS_1(t_0); RS_2(t_0), \dots, RS_n(t_0)\}$; $SG(t)$ вектор можливих управлінських рішень, що генеруються на виході системи державного управління від 1 до r , $\{SG(t) = SG_1(t); SG_2(t), \dots, SG_r(t)\}$; $RD(t)$ - вектор показників ефективності функціонування регіональної системи (регіонального розвитку), від 1 до 3,

$\{RD(t) = RD_1(t); RD_2(t); RD_3(t)\}$; A, B, C - матриці постійних коефіцієнтів з розмірами відповідно $(n; n)$, $(n; r)$, $(3; n)$.

У рівнянні (1.1) для вектору показників ефективності функціонування регіональної системи обрано три результуючих параметри внаслідок того, що згідно принципів сталого регіонального розвитку будь-яка територія оцінюється та аналізується у розрізі трьох аспектів: економічного, екологічного та соціального.

Для того, щоб під час здійснення державного регулювання регіональним розвитком система регіону дійсно була керованою, необхідно оптимізувати параметри моделі (1.1) за спеціальним критерієм керованості лінійних складних стаціонарних систем [460].

З метою визначення критерію керованості регіональної системи введемо додаткову матрицю керованості цієї системи, $\psi_y = \begin{bmatrix} B & AB & A^2B & \dots & A^{n-1}B \end{bmatrix}$. Як видно, ця матриця складається з постійних коефіцієнтів при показниках стану регіональної системи у момент часу t та при показниках управлінських рішень, що генеруються надсистемою державного управління. Матриця керованості регіональної системи, ψ_y , містить окремо стовпчики матриці коефіцієнтів B та добутки матриць коефіцієнтів $AB, A^2B, A^{n-1}B$ та має розмірність $(n; n \cdot r)$.

Таким чином, інтерпретуючи положення [460] визначимо, що регіональна система є абсолютно керованою з боку надсистеми державного управління тільки у тому випадку, якщо коефіцієнт системної керованості, виражений у вигляді рангу вище наведеної матриці керованості, ψ_y , дорівнює розмірності n відповідного простору значень параметрів стану регіональної системи (1.2).

На підставі порівняння фактичного значення коефіцієнту системної керованості регіону, K_{SM_f} , та його абсолютного або нормативного значення, яке, у свою чергу встановлюється з урахуванням непередбачуваних зовнішніх збурень по відношенню до регульованої та регулюючої систем, K_{SM_n} , можна визначити індекс керованості регіональної системи, I_{SM} , (1.3).

$$K_{SM} = \text{rank}(\psi_y) = n \quad (1.2)$$

$$I_{SM} = \frac{K_{SM_f}}{K_{SM_n}} \quad (1.3)$$

Використання критерію керованості регіональної системи (регульованого контуру), як сполучної ланки із надсистемою державного управління (регулюючого контуру), а також введення на його основі індексу керованості регіональних систем дозволить: оцінювати чутливість регіональної системи до запроваджуваних управлінь; формувати механізми державного регулювання регіональної системи, які, на відміну від існуючих, мають більш точний регулюючий вплив на обґрунтовані «точки ефективного тиску» регіональної системи з метою її розвитку; групувати території за рівнем керованості їх економіко-еколого-соціальних систем з метою підвищення результативності заходів міжрегіонального вирівнювання.

Слід зауважити, що на основі значень індексу керованості регіональної системи можна визначити рівень ефективності наявного у державі співвідношення між централізованим та децентралізованим управлінням регіональним розвитком (рис.1.18).

Досягнення у державі стану, який характеризується певним типом співвідношення централізації та децентралізації державного управління розвитком регіону при певному рівні індексу керованості регіональної системи, має свої переваги та недоліки (табл.1.8), які повинні бути враховані під час формування державної економічної політики та механізмів регулювання територіальним економічним зростанням, екологічною безпекою та соціальним захистом громадян.

Загальним недоліком запропонованого підходу до здійснення ефективного державного регулювання регіональною економіко-еколого-соціальною системою та її розвитком на основі визначення критерію та індексу керованості можна назвати те, що моделі (1.1)-(1.3) можна застосовувати тільки

у тому випадку, коли регіональна система є стаціонарною та розвивається у часі за законами лінійності. Це означає, що регіональна система повинна бути не змінною за своєю структурою та дизайном, не змінними повинні бути мікро-структура та мікро-дизайн її окремих елементів, а також значення результуючих показників розвитку регіональної системи повинні змінюватися залежно від фактору часу з однаковим приростом або спадом. Зрозуміло, що у реальних умовах регіональна система характеризується, навпаки, динамічністю свого внутрішнього простору, її структурним елементам притаманні усі ознаки життєвого циклу об'єктів, а розвиток системи регіону відрізняється своїм прискоренням та гальмуванням у різні періоди часу.

Рис. 1.18 Ефективність співвідношення централізованого та децентралізованого управління розвитком регіону залежно від індексу керованості регіональної системи

Джерело: розроблено автором

Характеристики типів державного управління регіональним розвитком

Тип державного управління регіональним розвитком	Переваги	Недоліки
<p>Децентралізоване управління:</p> <p>- з високим індексом керованості регіональних систем</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Регіони мають можливість реалізовувати власну політику розвитку у більшості сфер життєдіяльності. - Високий індекс керованості системи у той частині питань регіонального розвитку, управління якими є централізованим, обумовлює високий рівень прогнозованості її поведінки під впливом державного регулювання. Це дає можливість ефективно комбінувати місцеві управлінські рішення з державними. - Наявність достатнього простору для протікання процесів самоорганізації регіональної системи - Можливість вирішення місцевих проблем у найефективніший спосіб 	<ul style="list-style-type: none"> - Високий рівень фрагментарності та багатовекторності розвитку територій, внаслідок чого держава, як центральний керуючий контур, втрачає можливість здійснювати міжрегіональне вирівнювання. - Ризик мультиплікативного економічного колапсу внаслідок прийняття не ефективних рішень на місцях, при якому у державі відсутні активні важелі впливу на регіональну систему у частині питань, які регулюються децентралізовано, для стабілізації ситуації. - Відсутність можливості стандартизації певних процесів на благо громадян держави.
<p>- з низьким індексом керованості регіональних систем</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Місцеве самоврядування межує з абсолютною автономією та можливістю повністю контролювати регіональний розвиток 	<ul style="list-style-type: none"> - Порушення системної рівноваги у державі. - Не узгодженість дій регіонів та зростання економічної ентропії.
<p>Централізоване управління:</p> <p>- з високим індексом керованості регіональних систем</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Можливість цілісного розвитку держави на основі відсутності територіальних диспропорцій у розвитку. - Абсолютна прогнозованість та контроль над поведінкою регіональних систем з боку держави з можливістю її вчасної корекції. - Відсутність ризиків різкого економічного, екологічного та соціального падіння. - Відсутність дублювання однакових заходів та зусиль регіонів - Синергетичний ефект від використання продуктивного потенціалу усіх регіонів 	<ul style="list-style-type: none"> - Відсутність можливості для реалізації ініціативи на місцях. - Підвищення рівня бюрократизму та гальмування процесів через необхідність проходження рішень через центр, пропускна здатність якого обмежена. - Підвищення рівня корупції в органах державної влади внаслідок отримання ними надвисоких повноважень у вирішенні питань регіонального розвитку. - Ймовірність гальмування регіонального розвитку у довгостроковій перспективі через зниження рівня місцевої активності
<p>- з низьким індексом керованості регіональних систем</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Контроль над усіма регіональними процесами. - Можливість вирішення державних проблем за рахунок регіональних фінансових потоків. - Для деяких регіонів відсутність відповідальності за прийняті рішення та результати регіонального розвитку. 	<ul style="list-style-type: none"> - Прийняття абсолютно не ефективних рішень, які при певних обставинах можуть зашкодити розвитку регіональної системи. - Зростання тіньового сектору економіки. - Не узгодженість дій держави та регіонів, через що зростає рівень економічної ентропії.

Джерело: розроблено автором

Разом з цим, наведені недоліки істотно не впливають на практичну значимість отриманих результатів досліджень. Тому що в цілому для невеликого відрізка часу, на якому структурні зміни регіональної системи не є суттєвими, а регіональний розвиток можна описати лінійною залежністю, моделювання її керованості дозволить отримати достатньо обґрунтовані результати для прийняття ефективних рішень державного регулювання.

На виході економіко-еколого-соціальної системи регіону з певним рівнем керованості під впливом державного управління формується інтегральний показник ефективності функціонування всієї системи регіону, який полягає у регіональному розвитку (див.рис.1.15). Якщо за певний період під впливом державного регулювання регіональна система здійснила необхідні зміни у складових індикаторах регіонального розвитку, то можна констатувати, що вона функціонувала протягом цього періоду ефективно. І навпаки. Водночас, регіональний розвиток виступає мірою результативності функціонування надсистеми державного управління. Інформаційний потік, який утворюється внаслідок переходу регіональної системи з одного стану до іншого слугує вхідним для системи державного управління. Під його впливом у ній формуються подальші управлінські рішення.

Таким чином, система державного управління та регіональна система пов'язані між собою інформаційним колом, і можна стверджувати, що система державного управління прямо впливає на регіональний розвиток, як показник ефективності функціонування регіональної системи.

Регулюючий контур системи державного управління складається зі структурних елементів, структурних зв'язків між цими елементами, внутрішніх інформаційних потоків, загального системного дизайну та механізмів регулювання.

Структурні елементи являють собою окремі органи державної влади різних рівнів ієрархії, у функції яких входить регулювання регіонального розвитку і які здатні чинити навіть найменший вплив на підсумкові вихідні управлінські рішення всієї системи державного управління.

Структурні зв'язки між елементами відображають ієрархічні зв'язки між органами влади, а також різні функціональні сполучення між ними. За допомогою ідентифікації та оцінки ієрархічних зв'язків структурних елементів можна визначити силу та значимість, наприклад, експертної оцінки фахівців різних управлінь та відомств щодо певного регулюючого рішення, та заздалегідь спрогнозувати підсумковий регулюючий вектор. Особливо це важливо тоді, коли рішення щодо регіонального розвитку є апріорі конфліктними та не відповідають інтересам усіх органів державної влади. Це дозволить здійснювати регулювання регіональним розвитком на засадах рефлексивності та ще більшою мірою підвищити керованість регіональної системи внаслідок оптимізації вихідних управлінських заходів.

За допомогою моніторингу та аналізу функціональних зв'язків між елементами системи державного управління представляється можливим оцінити ступінь суперечливості регулюючих рішень, тому що чим більша кількість різних органів влади функціонально пов'язана з певним регулюванням, тим більше аспектів цього рішення необхідно врахувати, і тим більшим є потенційний рівень його суперечливості. У свою чергу, це може вплинути на остаточне прийняття або відхилення певного напрямку та інструментів регулювання регіональною системою.

На відміну від попередніх складових внутрішнього середовища регулюючого контуру системи державного управління, загальний системний дизайн відображає комплекс конфігурацій структурних елементів та зв'язків між ними. Виокремлення цього елемента продиктовано сучасними умовами управління регіональною системою, у яких важливістю набуває оцінка синергетичного ефекту від взаємодії групи складових. Тому складова загального системного дизайну характеризує ефективність взаємодії та спільного існування окремих структурних елементів у системі державного управління. Не рідко трапляються ситуації, коли введення певного інструменту державного регулювання у консоль інших механізмів призводить до того, що зменшується ефективність дії цього інструменту, зменшується ефективність дії

консолію механізмів, і у підсумку система державного регулювання характеризується мультиплікативним спадом ефективності та результативності: подвійним зниженням керованості регіональної системи та гальмуванням темпів її регіонального розвитку.

Елементи внутрішнього середовища системи державного управління чинять прямий вплив на елементи внутрішнього середовища регіональної економіко-еколого-соціальної системи, які у сукупності формують загальний продуктивний потенціал розвитку регіону (рис.1.19). Цей продуктивний потенціал розвитку регіону складається з інтелектуального капіталу, що формується економічними суб'єктами регіональної системи, фізичного капіталу, що формується наявними ресурсами природного та техногенного походження, інституціонального капіталу, що формується внаслідок існуючих у регіональній системі відносин власності.

Інституціональний капітал регіональної системи (у частині відносин власності) можна визначити, як сукупність правил, норм, регламентів, схем та механізмів щодо розподілу економічних ресурсів між економічними суб'єктами регіональної економіки, використання яких призводить до отримання регіональною економікою додаткової валової доданої вартості. Наприклад, конфігурації економічних суб'єктів та зв'язків між ними при інституціональному капіталі колишньої централізовано-планової та нинішньої ринкової економіки значно відрізняються. Причому, у певних економічних секторах значно вищу продуктивність має інституціональний капітал ринкової економіки, а у інших – інституціональний капітал планової економічної системи. З цієї позиції можна довести положення про важливість вирішення науково-практичного завдання оптимізації структури власності у регіональній економіці за критерієм найвищої економіко-еколого-соціальної ефективності.

Таким чином, формування політики державного регулювання регіонального розвитку, яка є теоретичним обґрунтуванням нових ефективних механізмів взаємодії економічних суб'єктів, у результаті становить примноження регіонального та державного інституціонального капіталу.

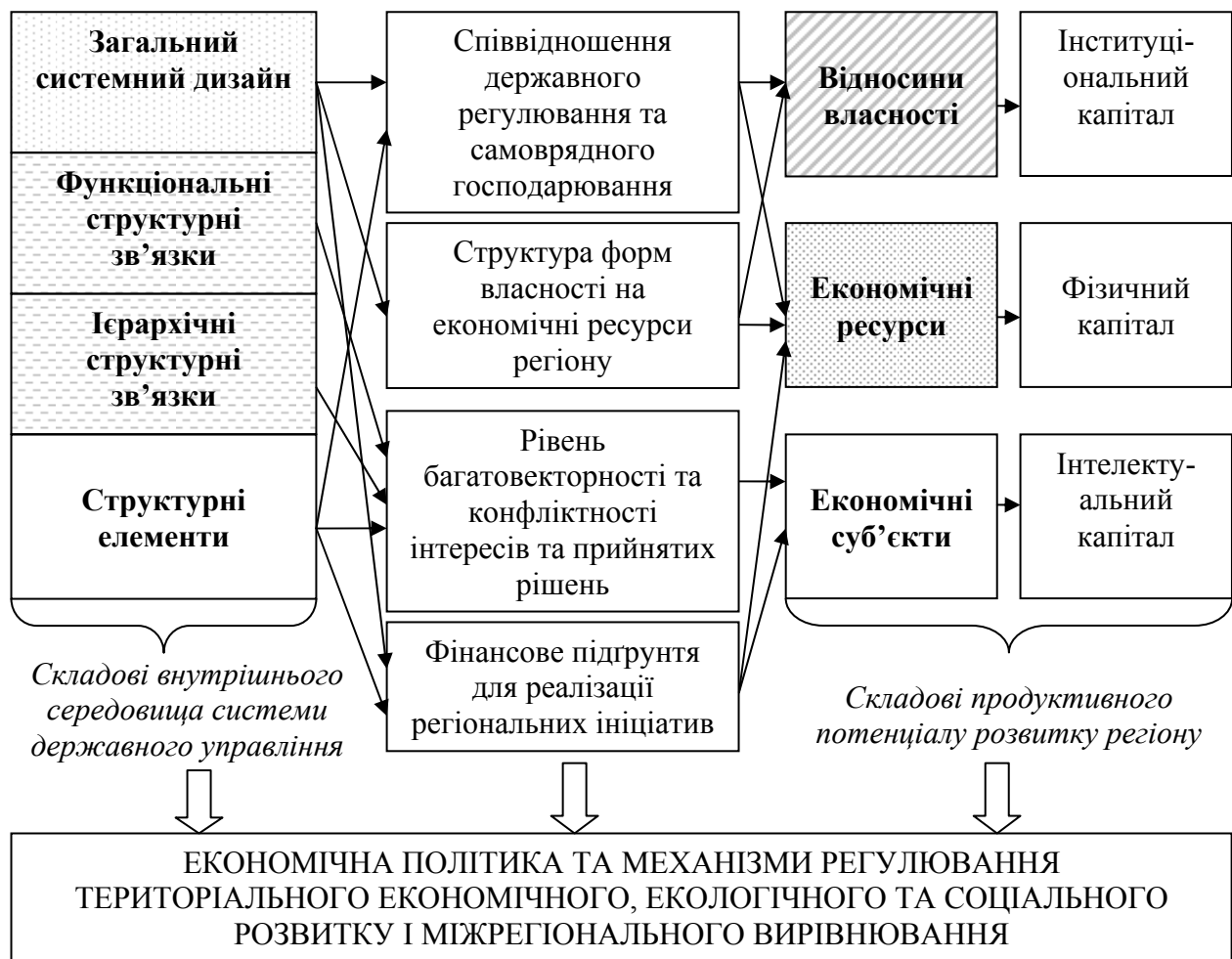

Рис. 1.19 Вплив складових системи державного управління на продуктивний потенціал розвитку регіону

Джерело: розроблено автором

На відміну від інтелектуального капіталу, інституціональний капітал має низку наступних особливих характеристик. По-перше, інституціональний капітал не може бути привласнений жодним окремим економічним суб'єктом, тому що він є колективним надбанням суспільства держави або певної території. По-друге, інституціональний капітал є обов'язковим для використання під час процесів створення благ усіма економічними суб'єктами, що обумовлює наявність його стабільної частки у вартості продукції та послуг. По-третє, інституціональний капітал не може бути взятий на облік та зарахований до складу необоротних активів окремих підприємств внаслідок неможливості у даний час існування правових основ процесу його

привласнення та методики обрахування його фактичної вартості. По-четверте, інституціональному капіталу властиві міжрегіональна, міждержавна та глобальна дифузія, як поступове проникнення на безоплатній основі у рамках міжнародної кооперації та інтеграції.

Регульований контур економіко-еколого-соціальної системи регіону поряд з вище перерахованими складовими регулюючого контуру у своєму внутрішньому просторі містить наступні елементи: економічні суб'єкти, економічні ресурси та відносини власності (див.рис.1.15). Такий поділ сприяє аналізу регіональної системи з точки зору її наявного та прогнозного продуктивного потенціалу, який визначають названі категорії, та дозволяє відповісти на ключові економічні питання: хто, за допомогою чого та як буде вести господарство з ціллю отримання найвищого ефекту у вигляді комплексного розвитку регіону.

Від характеристик окремих економічних суб'єктів, наприклад, рівня освіти та стану здоров'я фізичних осіб, рівня інноваційності виробництва та фондоозброєності підприємств залежить те, наскільки регіональна економічна спільнота у регульованій територіальній системі здатна прийняти регулюючий імпульс з певними особливостями, інтерпретувати його та інтегруватися у зовнішнє середовище для забезпечення необхідного регіонального розвитку. Характеристики складової «економічні суб'єкти» регіональної системи, на наш погляд, визначають граничну межу регіонального розвитку на певному часовому проміжку незалежно від того, які властивості мають інші складові системи, адже у цьому елементі уособлюється інтелектуальний капітал регіону, який згідно положень економіки знань визначає у сучасних умовах рівень економічного зростання.

Категорія економічних ресурсів, як складова внутрішнього середовища регульованої регіональної системи, є необхідною, але не визначальною умовою для регіонального розвитку на основі спроектованих ефективних механізмів державного регулювання. В умовах парадигми сталого розвитку зі складу економічних ресурсів регіону слід поступово виключати природні ресурси та

замішати їх наукомісткими ресурсами-субститутами, що дозволить зберегти природну регіональну ємність. Тому джерелом для отримання економічних ресурсів здебільшого буде виступати техносфера, яка, у свою чергу є продуктом інтелектуальної праці та результатом використання інтелектуального капіталу. На основі цього можна обґрунтувати першочергову увагу державного регулювання саме до складової «економічні суб'єкти» регіональної системи для забезпечення її розвитку.

Відносини власності у регіональній системі віддзеркалюють результат процесу перерозподілу наявних економічних ресурсів між економічними суб'єктами. Від ефективності цього перерозподілу залежить вихідний результат функціонування всієї системи регіону. Інститут власності для регіональної економіки є тим системотворчим чинником, який впливає на конфігурацію зв'язків між економічними суб'єктами, характер використання економічних ресурсів. На основі відносин власності можна аналізувати теперішню та прогнозувати подальшу схильність регіональної системи до генерування внутрішніх протиріч та антагоністичної поведінки економічних суб'єктів, яка може призвести до втрати всією регіональною системою того рівня керованості з боку надсистеми державного управління, який є необхідним для регіонального розвитку. Водночас, ефективний дизайн у відносинах власності на регіональні ресурси, визначення оптимального співвідношення між державною, комунальною та приватною власністю може призвести до стрімкого економічного зростання через підвищення ефективності їх використання. Причому, відносини власності, на відміну від складових «економічні суб'єкти» та «економічні ресурси», є тим елементом внутрішнього середовища регіональної системи, на який здатне прямо впливати державне регулювання, встановлюючи правила та особливості їх формування. Таким чином, шляхом додавання позитивного та негативного ефектів від певної конфігурації відносин власності у регіональній економіко-еколого-соціальной системі можна оцінювати подальший підсумковий результат того або іншого регулюючого рішення з боку органів державної влади.

Регіональний розвиток, як показник ефективності функціонування регіональної системи під впливом надсистеми державного управління залежить не тільки від вище проаналізованих складових цих систем та особливостей їх взаємодії між собою, але й від конструктивних взаємопроникаючих міжсистемних зв'язків, які утримують комплексний дизайн двох систем в цілому (див.рис.1.15).

Взаємопроникаючі зв'язки між регіональною системою та системою державного управління відображають ступінь інтенсивності, об'єднання та сумісності структурних елементів однієї системи з іншою. Ці зв'язки складаються з інформаційних каналів та мережевого сплетіння вузлів механізмів державного регулювання та функціонування регіональної економіко-еколого-соціальної системи. Це специфічний нейтральний простір між двома системами, який утримує їх разом у певній конструкції та визначає підсумкові показники ефективності та результативності – рівень системної керованості та регіонального розвитку. Саме конструктивні взаємопроникаючі міжсистемні зв'язки чинять істотний вплив на додатковий ефект, який виникає тільки у випадку синергії регульованого та регулюючого контурів. Від їх надійності, інтенсивності та ефективності залежить рівень реалізації стратегічних цілей розвитку регіонів та держави.

Таким чином, ґрунтуючись на визначенні поняття системної ефективності, що подано у [497, С.641], можна зробити узагальнюючий висновок, який полягає у наступному. Міра ефективності регулюючих рішень на виході регулюючого контуру системи державного управління визначається змінами, що відбуваються у ефективності на виході регульованого контуру регіональної системи. Ці зміни можна трактувати як регіональний розвиток та класифікувати його згідно ознак, запропонованих у п.2.1.

На підставі проведених досліджень можна довести прямий взаємообумовлюючий зв'язок між системою державного управління та регіональним розвитком. Причому, рівень регіонального розвитку, який виражається у кількісних та якісних випадкових та перманентних

трансформаціях основних економічних, екологічних та соціальних показників і є ефективністю функціонування регіональної системи та результативністю функціонування системи державного управління, залежить не тільки від стану та динаміки окремих елементів кожної з названих систем, але й від важливих проміжних категорій керованості регіональної системи та конструктивних взаємопроникаючих зв'язків, які утримують системний дизайн в цілому.

Під час формування економічної політики та механізмів регулювання регіонального розвитку необхідно особливу увагу приділити таким сферам процесу взаємодії систем державного управління та регіональної економіки, які характеризують їх сполучення. Адже кожна з систем окремо досліджена достатньо глибоко. Натомість, простір явищ та процесів, які забезпечують контактність цих систем, на наш погляд, досліджений не достатньо. Підтвердженням цьому виступають приклади, коли здійснений з боку держави регулюючий вплив на регіональну систему не приносить планового рівня результативності, тобто планових темпів регіонального розвитку. Після чого керуючими органами робиться висновок, про хибність обраних параметрів - «точок тиску» регіональної системи та відповідних регулюючих механізмів.

Тому до процесу, який забезпечує контактність регулюючого та регульованого контуру (див. рис. 1.15), можна віднести міжсистемне інформаційне сполучення, ядром якого виступає процес системно-лінгвістичного програмування траєкторій руху та точок співпадіння між ними системи державного управління та регіональної системи у часі або площині значень іншого параметру. Таке програмування передбачає створення інструментарію для коректної передачі інформації між системами та «розуміння» кожною з систем отриманого імпульсу з мінімальними втратами даних; постійний моніторинг дотримання ієрархії цілей та завдань двох систем. Процес налагодження контактності регіональної системи з системою державного управління включає декілька етапів, серед яких вибір параметрів, що проводять регулюючий імпульс системи державного управління; дизайн спеціальних оптимальних механізмів сполучення; вибір параметрів, що

приймають регулюючий імпульс у регіональній системі; вибір матриці безпосередніх регулюючих рішень.

У процесі переведення регіональної системи у плановий стан, який характеризується певним рівнем регіонального розвитку, протягом заданого періоду під впливом системи державного управління, властивість контактності двох систем має вирішальну роль.

У загальному вигляді взаємозв'язок між системою державного управління та регіональним розвитком, який є прямим та колоподібним, відбувається на основі вище зазначених властивостей сумісності параметрів входу та виходу двох систем, а також міжсистемного інформаційного сполучення, виражається наступним чином :

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{j=1}^r SG_j = f\left(\sum_{m=1}^v SGS_m\right), \quad \sum_{z=1}^P RSI_z = f\left(\sum_{j=1}^r SG_j\right), \\ \sum_{i=1}^n RS_i = f\left(\sum_{z=1}^p RSI_z\right), \\ RD_1 + RD_2 + RD_3 = f\left(\sum_{i=1}^n RS_i\right), \\ \sum_{m=1}^v SGS_m = f(RD_1 + RD_2 + RD_3), \end{array} \right. \quad (1.4)$$

де $\sum_{j=1}^r SG_j$ - сукупність управлінь від 1 до r , які здатна здійснити система

державного управління при існуючих параметрах її внутрішніх елементів;

$\sum_{m=1}^v SGS_m$ - сукупність показників стану системи державного управління від 1

до v , які характеризують її внутрішні елементи; $\sum_{z=1}^p RSI_z$ - сукупність

управлінських імпульсів від 1 до p , які фактично генерує система державного

управління по відношенню до регіональної системи під впливом інших зовнішніх збурень за умови, що регіональна система приймає ці імпульси з мінімальним викривленням; $\sum_{i=1}^n RS_i$ - сукупність показників стану регіональної системи від 1 до n , які характеризують її внутрішні елементи; RD_1, RD_2, RD_3 - інтегральні показники ефективності функціонування економічної, екологічної, соціальної підсистем регіональної системи.

На основі проведених досліджень можна сформулювати ключові властивості та їх характеристики міжсистемного зв'язку регіональної системи та системи державного управління, від яких, у свою чергу, залежить регіональний розвиток (табл.1.9).

Таблиця 1.9

Властивості міжсистемних взаємозв'язків регіональної системи та системи державного управління

Властивість	Характеристика властивості	Вплив властивості на регіональний розвиток
1	2	3
Цілісність	Ефект від сукупності зв'язків не дорівнює сумі ефектів від кожного окремого зв'язку	Форма та характер обраної конфігурації зв'язків впливає на прискорення або гальмування розвитку
Структурність	Ефективність взаємодії двох систем обумовлена не тільки властивостями окремих зв'язків, але й властивостями їх структури	Мережа основних вузлових точок зв'язків двох систем визначає швидкість інформаційних потоків між елементами та їх трансформації
Обмеженість	Відокремлення множини зв'язків від оточуючого середовища умовними межами, що мають дві системи	Рамки двох систем формують та коректують необхідний коридор та траєкторію у ньому розвитку елементів регіональних підсистем
Безмежність	Якісне різноманіття та відсутність кількісних лімітів на взаємопроникаючі зв'язки	Регіональний розвиток може відбуватися у інтенсивний спосіб шляхом модифікації елементів систем
Сумісність	Відсутність конфліктності зв'язків	Наявність єдиного вектору розвитку
Контактність	Наявність спільних вузлів дотику у різних типах зв'язків	Стабільне підґрунтя для сполучення елементів під час їх розвитку
Взаємозалежність з оточуючим середовищем	Властивості та характер впливу множини зв'язків проявляється у процесі їх взаємодії з оточуючим середовищем	При збереженні єдиного вектору розвитку внаслідок цілісності та обмеженості систем він може коректуватися під зовнішнім впливом
Ієрархічність	Наявність упорядкованості сукупності зв'язків	Прозорість, чіткість та скоординованість розвитку
Множина описів	Багатоаспектність проявів зв'язків	Багатоаспектність проявів розвитку

Джерело: розроблено автором на основі [832, С. 56]

Ці властивості дозволяють визначити економіко-еколого-соціальний розвиток територій, як результат динамічно рухливої сукупності елементів різних рівнів та систем, а також їх взаємозв'язку та взаємодії між собою.

Таким чином, одним з найважливіших аспектів формування політики та механізмів регулювання регіонального розвитку виступає процес проектування взаємозв'язку між системою державного управління та регіональною економіко-еколого-соціальною системою. Критерієм для оцінки ефективності та результативності зазначеного процесу обґрунтовано індекс керованості регіональної системи, який, у свою чергу, прямо впливає на рівень регіонального розвитку.

Для вирішення проблем регіонального вирівнювання, забезпечення територіального еколого-економічного балансу, ефективного бюджетного регулювання у частині збільшення фінансового підґрунтя для реалізації місцевих ініціатив, формування новітніх кластерних територіально-виробничих утворень, підвищення рівня інвестиційної привабливості регіону для внутрішніх та зовнішніх інвесторів, розробки інноваційної моделі сталого регіонального розвитку, оптимізації співвідношення централізованого та децентралізованого управління, модернізації економіки на основі реструктуризації власності на виробничі активи необхідно проводити постійний аналіз та синтез регіональної системи в цілому та системи державного управління.

Такий підхід дозволить здійснювати своєчасний моніторинг можливих варіантів регіонального розвитку, які залежать не тільки від окремих елементів та їх динамічних характеристик зазначених систем, але й від закономірностей побудови (морфології) цих систем та міжсистемного простору. У свою чергу, це дає можливість врахувати, окрім відомих або очевидних чинників регіонального розвитку, які генеруються окремими системними елементами, особливі фактори такі, як контактність, сумісність, конфліктність, інтенсивність, здатність формувати, інтерпретувати та приймати інформаційний імпульс, що генеруються дизайном внутрішніх зв'язків між

елементами систем та конструкцією міжсистемних зв'язків. Внаслідок цього для органів регулювання регіонального розвитку значно розширюється множина альтернатив для ефективної реалізації функцій та повноважень, збільшується кількість критеріїв, на основі яких може бути обґрунтований певний варіант регіональної політики розвитку, деталізується процедура постановки стратегічних і тактичних цілей та завдань розвитку.

Висновки до розділу 1

Аналіз та узагальнення теоретико-методологічних засад державної регіональної політики України дозволили констатувати, що існуюче наукове підґрунтя для ефективної реалізації політики розвитку продуктивних сил та регіональної економіки сформовано не повністю, має фрагментарний характер та потребує удосконалення.

Відсутність систематизованих та взаємопов'язаних між собою концептуальних основ формування системи державного управління, розробки політики регіонального вирівнювання та бюджетного регулювання, проектування кластерних та мережевих територіально-виробничих форм прискореного економічного зростання, поліпшення регіонального інвестиційного клімату, моделювання сталого розвитку регіональної економіки не дозволяє інтегрувати між собою та гармонізувати дію існуючих та нових механізмів регулювання регіональної економіки, досягти бажаного синергетичного ефекту від їх комплексного впровадження.

Все це ускладнює досягнення цілей та завдань державної політики розвитку регіонів України, пов'язаних з підвищенням рівня життя громадян, перешкоджає упорядкуванню взаємовідносин між економічними суб'єктами, гальмує наближення реальних соціально-економічних процесів до принципів та стандартів розвитку країн з інноваційним типом економіки.

Під час наукового пошуку було встановлено, що теоретико-методологічні засади формування політики та механізмів регулювання розвитку регіональної економіки України повинні враховувати основні положення сучасних теорій інновацій, сталого розвитку, інформатизації економіки, дизайну економічних механізмів, системної динаміки та інституціональної теорії. Це дозволить налагодити процеси регіональної економіки у відповідності до провідних суспільно-економічних тенденцій, побудувати консоль механізмів розвитку регіонів на макро- та мікроекономічному рівні, регулювати розвиток продуктивних сил під впливом факторів інформаційної економіки, привнести у процес планування розвитку елемент поведінки економічних суб'єктів.

Таким чином, необхідно сформувати комплекс методологічних підходів, які відповідають сучасним економічним тенденціям, не вступають між собою у протиріччя та відповідають комплексу існуючих задач, для чого необхідно дослідити сутність основних понять регіональної економіки, порівняти пріоритети та стратегії розвитку регіонів України та провідних країн світу.

Дослідження теоретичних підходів до встановлення сутності регіону, державної регіональної політики та регіонального розвитку, виявлені розбіжності у наукових поглядах щодо змісту цих понять дозволили обґрунтувати, що державна регіональна політика повинна враховувати: а) територіальний та проблемний підходи до визначення регіону, що обумовить гнучкість та комплексність механізмів регулювання економіки, дозволить оптимізувати витрати на вирішення соціально-економічних проблем у різних регіонах; б) принцип оптимальної замість тотальної конвергенції регіонів, який виходить з гіпотези про перманентність територіальної диференціації як економічного явища, що дозволить суттєво скорегувати оперативні цілі державного регулювання розвитку регіонів; в) конструктивний підхід до визначення об'єкту державної регіональної політики, який, на відміну від існуючих, передбачає конструкцію таких окремих частин об'єкту, як територія регіону, діяльність суб'єктів регіональної економіки, соціум, зв'язки між центром та регіоном, регіональна економіка в цілому та інші, що дозволить систематизувати та гармонізувати регулюючі механізми.

Ретроспективний аналіз еволюції наукових поглядів на регулювання розвитку регіональної економіки України у історичний період її незалежності дозволив виокремити наступні етапи: 1) етап (кінець 90-х р.р.) – регулювання регіональної економіки спрямоване на досягнення комплексної мети всеохоплюючого розвитку з визначенням органів місцевого самоврядування основними суб'єктами державної регіональної політики; 2) етап (2005-2007 р.р.) – регіональний розвиток розглядається тільки як наслідок економічного зростання, що обумовлює спрямування регулюючих механізмів у виключно економічну сферу; 3) етап (2008-2010 р.р.) – метою розробки

механізмів регулювання регіональної економіки визнано досягнення високих соціальних стандартів якості життя людей, що можливо за умов залучення всіх економічних суб'єктів до процесів формування та реалізації політики регіонального розвитку.

Для потреб розробки механізмів регулювання регіональної інформаційної економіки у науковий обіг введені поняття «електронний» та «віртуальний» регіон, які відрізняються за ознакою територіального сполучення окремих адміністративних одиниць або їх частин. Електронний регіон характеризується територіальною цілісністю, а віртуальний допускає просторову роз'єднаність.

В результаті досліджень встановлено, що у нормативно-правових документах України відсутнє визначення поняття «сталій розвиток», що дає підстави для наукових дискусій з приводу його змісту та основних характеристик. Тому запропоновано у складі сталого розвитку регіону розрізняти економічну, соціальну та екологічну сталість, що дозволить конкретизувати та узгодити цілі та параметри його багатокритеріальної моделі з метою підвищення ефективності регулювання.

Аналіз поточного стану і пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів України в контексті європейської інтеграції дозволив конкретизувати проблеми регіональної економіки та обґрунтувати необхідність використання певного теоретико-методологічного підґрунтя для їх вирішення.

Економіка регіонів України у порівнянні з розвинутими країнами ЄС функціонує в умовах низького рівня узгодження інтересів економічних суб'єктів, що першочергово проявляється у неврівноваженості механізмів централізованого та децентралізованого регулювання територіального розвитку. Проблеми не достатнього фінансового забезпечення реалізації програм економічного розвитку регіонів, низької якості надання державних послуг на місцях, повільного вирішення екологічних завдань тісно пов'язані з процесом формування місцевих бюджетів, який у теперішніх умовах не відповідає принципам економічної системної динаміки і тому обумовлює поширення явища «тіньової економіки». Не у повному обсязі

використовуються резерви розвитку продуктивних сил та регіонального зростання за рахунок імплементації механізмів утворення кластерних та інших новітніх мережеских формувань, інноваційних моделей сталого регіонального розвитку, що негативно позначається на регіональному інвестиційному кліматі, сприяє поширенню територіальної соціально-економічної депресії, обумовлює падіння стандартів якості життя населення України.

Для вирішення проблем регіональної економіки та підвищення ефективності її регулювання запропоновано спиратися на вихідні положення концепцій балансу між самоорганізацією та штучним регулюванням регіональної системи (для вирішення проблеми децентралізації влади), структурної стійкості еколого-економічних систем (для вирішення проблеми створення умов екологічної безпеки у регіонах), динамічної варіативності процесу регулювання бюджетних надходжень (для вирішення проблеми формування місцевих бюджетів), синхронної диверсифікації економічної діяльності підприємств регіону (для вирішення проблеми депресивних регіонів), інформатизації регіональної економіки, державно-приватно-громадського партнерства, агентно-процесного підходу у реалізації конфліктних соціально-еколого-економічних інтересів (для вирішення проблеми розробки ефективних кластерних механізмів), рівноваги процесів використання та відтворення регіональних продуктивних сил (для вирішення проблеми поліпшення регіонального інвестиційного клімату), інституціоналізму (для вирішення проблеми регулювання сталого розвитку регіональної економіки та продуктивних сил).

Шляхом системно-логічного аналізу стратегій національного та регіонального розвитку України встановлена необхідність дослідження взаємозв'язку системи державного регулювання і прийняття рішень з процесом соціально-економічних та екологічних трансформацій на регіональному рівні внаслідок виявлення таких проблем, як наявність незадовільного рівня ефективності реалізації розроблених механізмів, відсутність деталізованих планів комплексного розвитку регіонів з обґрунтованим оптимальним

розподілом ресурсів для їх впровадження. Також система державного регулювання розвитку регіональної економіки є основою реалізації пріоритетів регіональної політики і повинна відповідати особливостям вище означених методологічних підходів до вирішення наявних проблем.

Таким чином, існуюча система взаємозв'язків державного управління і регіонального розвитку потребує удосконалення, оскільки такі фактори, як загальний системний дизайн, функціональні та ієрархічні структурні зв'язки системи державного управління, інформаційні потоки істотно впливають на продуктивний потенціал регіональної економіки та її розвиток.

З метою налаштування системи державного регулювання регіональної економіки під інституціональні чинники продуктивний потенціал економіки регіону, який складається з інтелектуального та фізичного капіталу, доповнено складовою інституціонального капіталу. Інституціональний капітал являє собою сукупність державних та регіональних правил, норм, регламентів, схем та механізмів щодо розподілу між економічними суб'єктами наявних ресурсів. Це дозволить більш ефективно формувати та використовувати конкурентні переваги регіонів у їх продуктивному потенціалі та проектувати дієву систему державного регулювання розвитку регіональних продуктивних сил.

Для оцінки ефективності функціонування системи державного регулювання розвитку регіональної економіки запропоновано використовувати критерій керованості регіональної системи. Для оцінки чутливості регіональної системи до управлінського впливу органів державної влади введено індекс керованості регіональних систем. Це дозволить формувати економічні механізми, які, на відміну від існуючих, впливають на «точки ефективного тиску» у регіональній економічній системі; групувати території за рівнем керованості їх економічних систем та підвищувати результативність заходів міжрегіонального вирівнювання.

На основі зазначеного був зроблений висновок про необхідні напрями удосконалення теоретичних та методологічних засад і практичних рекомендацій щодо ефективного процесу регулювання регіональної економіки.

Розділ 2 СТАН І ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО ВИРІВНЮВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1 Класифікація розвитку і оцінки регіональних відмінностей у соціально-економічному розвитку територій

З метою формування ефективної економічної політики та механізмів регіонального розвитку, спрямованих на вирішення проблеми територіальних диспропорцій, поряд з дослідженням у п.1.1 змістом поняття «розвиток», необхідно виділити найголовніші його ознаки як економічної категорії у регіональному контексті, дослідити та класифікувати його види. На основі виділення типів розвитку регіональної економіки можна розробляти відповідні інструменти оцінки регіональних відмінностей за кожним типом, формувати політику та механізми згладжування соціально-економічного розвитку у рамках мережі точок регіонального зростання. Таким чином, у цьому параграфі монографії вирішується науково-практичне завдання обґрунтування нових ознак регіонального розвитку, за якими може проводитися більш повна оцінка міжрегіональної диференціації та відмінностей у розвитку регіонів.

Слід відзначити, що чимало науковців у своїх дослідженнях удосконалювали існуючу класифікацію регіонального розвитку. Нерідко об'єктом класифікації виступає регіон, а класифікаційною ознакою – його стан розвитку [743,412,457,934,715,584,528,324,463,459]. На наш погляд, такий підхід характеризується як статичний, оскільки не дозволяє проаналізувати розвиток території, як динамічний процес, обмежує сприйняття розвитку певним моментом часу замість його вивчення протягом необмеженого терміну, чого вимагає згадувана у розділі 1 парадигма сталого спів-функціонування соціальної, економічної, екологічної складових регіональної системи.

Найбільш поширеними можна назвати такі ознаки регіонального розвитку: напрям розвитку, сфера прояву, масштаб поширення, рівень стабільності змін, ступінь їх динамічності, рівень управління [513], джерело

походження, характер внутрішніх факторів [486], відношення економічного зростання та екологічної безпеки [238], гармонійність, стабільність, збалансованість, рівновага, конкурентоспроможність, безпека сталого розвитку [690], глибина інтеграції до світового господарства [784] та інші.

Разом з цим, для подальшого формування теоретичних основ економічної політики та механізмів регіонального розвитку необхідно систематизувати існуючі класифікаційні ознаки регіонального розвитку та науково обґрунтувати класифікацію його видів, яка б дозволяла визначати рівні регіонального розвитку для розробки довгострокових стратегічних, короткострокових тактичних та оперативних регіональних програм; регулювати трансформаційні процеси у регіоні згідно принципів пріоритетного сталого розвитку; ідентифікувати силу коливань розвитку у часовому періоді та залежно від цього налаштовувати відповідні регулюючі механізми; структурувати зміни, що відбуваються у регіональній системі, відповідно до рівня їх передбачуваності та ймовірності виникнення; розробляти заходи, спрямовані на регіональний розвиток, з урахуванням методу оцінки, який використовується для рейтингування регіонів за їх соціально-економічним станом; управляти розвитком з найменшими трансакційними витратами на здійснення допоміжних заходів, необхідних для досягнення основної мети регіонального розвитку.

Класифікація видів регіонального розвитку слугує теоретичним підґрунтям для проведення оцінки регіональних відмінностей у динаміці соціально-економічних показників різних регіонів у межах України з метою запобігання поглибленню міжрегіональної та внутрішньої регіональної диференціації. У теперішній час теоретико-методологічні засади та механізми рейтингування та проведення оцінки регіональних розбіжностей у розвитку територій викладено у нормативних актах України [698,777].

На нашу думку, існуючі підходи до визначення міжрегіональної розбалансованості [698] потребують удосконалення. Це пов'язано з тим, що вони ґрунтуються тільки на аналізі соціально-економічної сфери, не враховуючи екологічну складову, що вступає у протиріччя з принципами

сталого розвитку. Відображають тільки одну ознаку розвитку – «за сферою прояву», без прийняття до уваги інших різноманітних ознак, що характеризують динаміку, інноваційність, генезис розвитку тощо. На відміну від запропонованого індексу міжрегіональної диференціації, який ґрунтується на комплексі різноманітних соціально-економічних показників, на нашу думку, доцільно застосовувати комплекс різноманітних індексів міжрегіональної диференціації, кожен з яких відображає розбіжності у розвитку регіонів за певною ознакою та ґрунтується на певній сукупності первинних показників. Внаслідок виявлених недоліків у існуючій методиці оцінки регіональних відмінностей розвитку можливе спотворення фактичного стану міжрегіональної диференціації, не коректна інтерпретація даних та не адекватне інформаційне забезпечення процесу розробки механізмів регулювання розвитку регіонів.

У свою чергу, концептуальні засади рейтингування регіонів України, ухвалені у [777], відображають відмінності у розвитку територій з точки зору кредитних ризиків та інвестиційної привабливості для зовнішніх та внутрішніх інвесторів. Звідси сукупність критеріїв, за якими ранжуються регіони, характеризує економіку, фінанси та місцеву владу у регіонах.

Таким чином, завдання удосконалення класифікації типів регіонального розвитку має надзвичайну актуальність та своєчасність.

Класифікація видів регіонального розвитку за напрямом дозволяє виділити прогресивний та регресивний розвиток. Прогресивним регіональним розвитком вважаються зміни у параметрах функціонування регіональної системи, які можна оцінити як позитивні. Наприклад, відбувається економічне зростання, підвищуються стандарти якості життя населення, покращується загальний екологічний фон. Навпаки, регресивним регіональним розвитком визнається тоді, коли зміни у регіональній системі призводять до погіршення результатів функціонування регіонального господарського комплексу в цілому.

Однак, на нашу думку, такий підхід не повною мірою відповідає сучасним вимогам до розробки економічної політики та механізмів управління регіональною економікою. На його основі достатньо важко оцінити регіональні

відмінності у соціально-економічному розвитку територій, тому що ідентифікація змін як прогресивних або регресивних не зважена на фактор часу та стадію процесу розвитку. Такий поділ типів регіонального розвитку може бути використаний для оперативного регулювання, але для стратегічного та тактичного регулювання він може виявитися не ефективним.

З метою більшої деталізації процесів, які відбуваються під час запровадження трансформацій у регіоні, запропоновано розрізняти регіональний розвиток залежно від його стадії. В основу цієї класифікації покладено фундаментальні положення теорії економічних циклів [294,533,682,692], за якою у розвитку будь-якої системи простежуються чітко визначені стадії. Здійснюючи проекцію теорій економічних циклів на рівень регіонального розвитку, отримуємо, що не тільки стан соціально-економічної системи регіону може характеризуватися певною стадією циклу, але й ті зміни, які запроваджуються у регіоні можуть призвести до підйому, спаду, рецесії, депресії та пожвавлення.

У цьому випадку, регресивний регіональний розвиток є тільки частиною загального циклу розвитку, яка охоплює стадії спаду, рецесії та депресії. Таким чином, зазначена класифікація має практичну цінність, яка полягає у наступному. На основі наукового обґрунтування тривалості кожної зі стадій механізми регулювання регіонального розвитку можуть бути гнучко переналаштовані, наприклад, на стадію спаду або на стадію пожвавлення економіки регіону. Набір регулюючих інструментів та важелів може формуватися на засадах комплексності та системності розвитку з урахуванням усіх, негативних та позитивних, його стадій. Це, у свою чергу, дозволить попередити швидкі ситуативні управлінські рішення, які можуть бути ефективними тільки для однієї стадії регіонального розвитку у короткостроковій перспективі, але на наступних етапах економічного циклу у довгостроковій перспективі призведуть до негативних наслідків та втрати раніше отриманого ефекту.

Наприклад, для стимулювання нарощення регіонального валового продукту на стадії рецесії економічного розвитку регіону можуть бути вжиті спеціальні заходи, кількісні параметри яких не достатньо науково обґрунтовані з точки зору комплексності та циклічності економічних процесів. У подальшому на стадії економічного пожвавлення обсяги регіонального виробництва можуть суттєво перевищити існуючий попит, що може призвести до ще більшого спаду і депресії.

Як свідчить вище наведене, між стадією регіонального розвитку та механізмами регіонального регулювання у певний момент часу існує пряма взаємозалежність, результат якої можна вважати частковим на тлі загальної мети сталого регіонального розвитку, якому притаманно проходження усіх стадій економічного циклу. У загальному вигляді описаний процес управління регіональною економікою на теоретичному підґрунті класифікації розвитку за стадіями економічного циклу може бути математично формалізований так:

$$\begin{cases} I_{CSD_t}(C_{t-1}) \rightarrow \max(f(C_{t-1}, U_t) + I_{CSD_{t+1}}(C_t)) & U_t(R) \\ k \leq TC \leq m \end{cases}, \quad (2.1)$$

де $I_{CSD_t}(C_{t-1})$ - індекс комплексного сталого розвитку регіональної економіки у t -му періоді, значення якого залежить від попередньої стадії розвитку C_{t-1} та впроваджених регулюючих механізмів; $f(C_{t-1}, U_t)$ - залежність індексу комплексного сталого розвитку регіональної економіки від попередньої стадії розвитку C_{t-1} та впроваджених регулюючих механізмів U_t ; $I_{CSD_{t+1}}(C_t)$ - сукупний індекс комплексного сталого розвитку регіональної економіки, який може бути досягнутий, починаючи від t -го періоду та до закінчення всього періоду, значення якого залежить від усіх попередніх стадій розвитку та впроваджених регулюючих механізмів, теперішньої стадії розвитку та прийнятого регулюючого механізму, майбутніх стадій розвитку та прийнятих регулюючих механізмів; (R) - множина доступних регулюючих

механізмів, з якої формується комплекс прийнятих регулюючих механізмів U_t , який, у свою чергу, залежить від попередніх стадій регіонального розвитку та попередніх прийнятих механізмів, та обумовлює майбутню стадію регіонального розвитку та майбутні прийняті регулюючі механізми; $ТС$ - обсяг трансакційних витрат, необхідний для впровадження множини регулюючих механізмів U_t ; k , m - відповідно нижня та верхня межа припустимого обсягу трансакційних витрат.

За допомогою наведеної моделі можливо приймати ефективні регулюючі рішення щодо розвитку регіону на кожній зі стадій економічного циклу таким чином, щоб загальний ефект за визначений період, поділений на ці стадії, згідно обраної цілі регулювання був найбільшим. У даному випадку обраною ціллю регіонального регулювання виступає максимальне значення індексу комплексного сталого розвитку економіки регіону, який, як надалі обґрунтовано у п.5.3., дорівнює одиниці.

При розробці класифікації видів регіонального розвитку необхідно ввести таку ознаку як «за рівнем внутрішнього регіонального регулювання» та виділити у її складі стратегічний, тактичний та оперативний рівні розвитку. Це дозволяє проаналізувати регіональний розвиток у вертикальному зрізі регіональної системи та побачити взаємозв'язок процесів від вищого до нижчого рівня. Принциповим є стратегічний регіональний розвиток, оскільки від трансформацій у пріоритетах та принципах внутрішньої регіональної політики залежить вектор, швидкість, ефективність руху всієї регіональної системи. Саме стратегічний регіональний розвиток обумовлює характер протікання усіх регіональних процесів у майбутньому. Якщо стратегічний розвиток регіону відбувається повільніше, ніж розвиток на нижчих рівнях тактичного та оперативного регулювання, то можна прогнозувати кризу регіональної економічної політики з можливим порушенням сталості регіональної системи внаслідок внутрішнього ефекту «вибуху». Навпаки, якщо стратегічний розвиток характеризується більш високими темпами порівняно з тактичним та оперативним розвитком, то можна констатувати не готовність

регіональної системи реалізовувати цілі регіональної економічної політики та гальмування розвитку на усіх рівнях регулювання. У цьому випадку також можна прогнозувати кризу регіональної економічної політики внаслідок внутрішнього ефекту надмірного «навантаження» на регіональну систему.

Тактичний регіональний розвиток – це розвиток, який торкається основних та додаткових параметрів існуючих у регіоні підсистем життєзабезпечення, які можна представити у вигляді трьох основних груп: економічної, соціальної та екологічної. Фактично тактичний регіональний розвиток обумовлює переведення трансформацій, що відбулися під час стратегічного розвитку, у практичну площину.

У свою чергу, тактичний регіональний розвиток не можливий без адекватного оперативного регіонального розвитку, під яким слід розуміти зміни, що відбуваються у механізмах регіонального регулювання. Такий розвиток свідчить про гнучкість регіонального регулювання та його адаптивність до стратегічних змін. Зазначимо, що сформована економічна політика та механізми управління регіональною економікою повинні бути обґрунтовані з точки зору відповідності та узгодженості трансформацій, що плануються на кожному з рівнів регулювання до інших рівнів. У цьому випадку розвиток буде збалансованим вертикально, що сприятиме досягненню найбільшого значення індексу комплексної сталості регіону.

Одним з найважливіших аспектів регулювання регіонального розвитку в контексті наявних значних регіональних відмінностей та неможливості застосування однакових механізмів для різних регіонів є своєчасна ідентифікація змін з точки зору ступеню керованості. Ця характеристика розвитку економіки регіону доповнює обґрунтований у п.1.4 індекс керованості регіональної системи з боку системи державного управління для встановлення ефективних зв'язків між ними.

Сучасна динаміка та пришвидшення усіх суспільних взаємовідносин призводять до того, що при існуванні певного рівня свободи трансформацій у певних процесах та явищах регіональної економіки вони можуть вийти за

припустимі межі, чим нашкодити регіональній системі в цілому. Наприклад, не керований розвиток інформаційного суспільства призвів до активізації злочинної діяльності за допомогою засобів інтернет-середовища. Не керовані зміни у системі суспільних цінностей під час переходу від планової до ринкової економіки призвели до падіння рівня культури та освіченості нації, що позначилося на моральній складовій громад регіонів. З огляду на це запропоновано за ступенем керованості розрізняти не керований, частково керований та керований (сталий) регіональний розвиток.

Аналогічно керованості регіональної системи (див. п.1.4), під керованістю регіонального розвитку слід розуміти утримання трансформаційних процесів у заданих межах за допомогою наявних регулюючих механізмів. Керованим регіональний розвиток може бути визнаний тоді, коли усі процеси та явища регіональної системи змінюються у заданих межах. На нашу думку, такий розвиток можна вважати сталим. Частково керованим регіональний розвиток є у разі переважання частки керованих процесів та явищ над тими, що є не керованими. У протилежному випадку регіональний розвиток є не керованим. Математично це можна формалізувати наступним чином:

$$\left\{ \begin{array}{l}
 RG = \frac{(\sum_{i=1}^h (F_i \cdot \lambda_i)) \cdot \omega_f + (\sum_{j=1}^n (P_j \cdot \lambda_j)) \cdot \omega_p + (\sum_{l=1}^z (N_l \cdot \lambda_l)) \cdot \omega_b}{\sum_{i=1}^h F + \sum_{j=1}^n P + \sum_{l=1}^z N}, \\
 \sum_{i=1}^h \lambda_i = 1, \sum_{j=1}^n \lambda_j = 1, \sum_{l=1}^z \lambda_l = 1, \\
 \omega_f + \omega_p + \omega_b = 1
 \end{array} \right. , \quad (2.2)$$

де RG - ступінь керованості регіонального розвитку; F, P, N - відповідно керовані, частково керовані та не керовані зміни у процесах та явищах

регіональної системи; h, n, z - відповідно кількість процесів та явищ у регіональній системі з керованими, частково керованими та не керованими змінами; $\lambda_i, \lambda_j, \lambda_l$ - ваговий коефіцієнт кожного з процесів та явищ у групі відповідно керованого, часткового керованого та не керованого розвитку; $\omega_f, \omega_p, \omega_b$ - ваговий коефіцієнт групи процесів та явищ у регіональній системі відповідно з керованими, частково керованими та не керованими змінами.

Шляхом логічних міркувань можна стверджувати, що керованим регіональний розвиток буде, якщо $RG = 1$, частково керованим – при $0,5 \leq RG \leq 1$, не керованим, якщо $RG \leq 0,5$.

Концепція сталого регіонального розвитку, в основі якої знаходиться положення про гармонізацію соціальної, економічної та екологічної підсистем у регіоні (див.п.1.1.2), вимагає класифікації видів регіонального розвитку за ступенем збалансованості. Об'єктом збалансованості окрім названих підсистем можуть виступати вертикальні рівні регіонального регулювання, керовані та не керовані трансформації у процесах та явищах регіональної системи тощо. За цією ознакою регіональний розвиток може бути не збалансованим, частково збалансованим та абсолютно збалансованим (сталим).

На відміну від запропонованого у [690] показника збалансованості сталого регіонального розвитку, який відображає цілісність регіональної системи, на нашу думку, збалансованим регіональний розвиток може бути тоді, коли у параметрах різноманітних структурних елементів регіональної системи за вертикаллю або горизонталлю, спостерігатиметься рівновага при тому, що процеси та явища у цих елементах постійно трансформуються. У свою чергу, рівновагу параметрів елементів структури регіональної системи слід ототожнювати з їх оптимальним співвідношенням з точки зору досягнення максимального ефекту за обраним критерієм розвитку регіону у довгостроковій перспективі та при збереженні цілісності системи регіону. На основі того, що такий критерій розвитку регіону як рівень його комплексної сталості дозволяє врахувати необхідність економічного зростання, дотримання нормальних

стандартів якості життя населення, збереження екосистеми, саме збалансований регіональний розвиток за вказаними структурними елементами обґрунтовано можна називати сталим.

При частково збалансованому та не збалансованому розвитку механізми регулювання повинні бути спрямовані на ті структурні елементи регіональної системи, які перманентно перебувають у стадії рецесії або депресії внаслідок змін, з метою не допущення отримання меншого ефекту за обраним критерієм або порушення цілісності регіональної системи в цілому.

Практика регіонального регулювання демонструє стійку пряму залежність між ефектом від впроваджуваних змін та збалансованістю регіональної системи не тільки у її структурних елементах, але й у поведінці окремих суб'єктів або їх груп, які чинять найбільший вплив на процеси та явища у регіоні. Такий підхід дозволяє охопити матеріальну та інституціональну сфери регіональної економічної політики та привнести у регіональне регулювання елементи теорії стейкхолдерів. Цю теорію адаптовано під потреби управління підприємствами такими вченими, як Р. Фриман, Дж. Ньюболд, Дж. Луффман, А. Ледерер, А. Менделоу, С. Гошал [35,37,63,76,592]. Під час пояснення причин суспільного вибору економістами Дж. Б'юкененом та Г.Таллоком таким рушійним силам ринку, як попит та пропозиція, протиставляються особисті інтереси груп політиків та влади [15]. Однак, вплив рівня збалансованості інтересів та поведінки основних груп стейкхолдерів на розвиток регіонів практично не досліджено. Між тим, як зазначається у [123] на рівні макрорегіонів в Україні є окремі міста, громади яких чинять найбільший вплив на державну регіональну політику. Наприклад, на заході України це Львів, на сході – Дніпропетровськ, Харків, Донецьк, Луганськ, на півдні – Севастополь, на півночі – Київ. Нерідко відсутність гармонійності у інтересах та поведінці зазначених груп впливу, наявність численних протиріч призводить до деструкції трансформаційних процесів як окремо у кожному регіоні, так і в країні.

На цій підставі можна обґрунтувати доцільність введення для цілей здійснення внутрішньої регіональної політики такого виду регіонального розвитку як поведінково сталий. Під ним слід розуміти узгодження інтересів внутрішніх суб'єктів регіональної економіки, погодження кожного з суб'єктів з рівнем задоволення його інтересу та дотримання суб'єктами встановлених домовленостей під час здійснення змін, спрямованих на розвиток регіону. Поряд з поведінково сталим регіональним розвитком, збалансованість та керованість у зрушеннях соціальної, економічної та екологічної підсистем регіону при трансформаційних процесах, що є центральним принципом парадигми сталого розвитку взагалі, запропоновано визначати як структурно сталий регіональний розвиток.

У багатьох випадках аналіз розвитку регіонів України та оцінка регіональних відмінностей між ними дозволяє зробити висновок, що жоден з регіонів нашої держави сьогодні не відрізняється ідеальним рівнем сталості, тому що згідно математичної моделі визначення сталого розвитку регіонів [135, С.108-109] навіть високий рівень сталого розвитку, визначений за допомогою відповідного показника, в умовах України за виключенням м. Києва станом на 2010 – 2011 р.р. дорівнює для Харківської області – 0,82, Дніпропетровської та Донецької – 0,79, Житомирської – 0,68, для України в середньому – 0,77. При цьому індекс сталого розвитку для України в цілому у 2010 р. склав 1,83 [794]. Однак, протягом 2005 – 2011 р.р. Україна демонструє стійке відставання у сталому розвитку від розвинутих країн світу та країн с трансформаційною економікою, випереджаючи, наприклад, такі держави як Кенія та Китай (рис.2.1).

Різкий одночасний стрибок у індексі сталого розвитку країн світу у 2008 р. пов'язаний з удосконаленням методики його розрахунку, що вплинуло на чисельні значення індексу, але не вплинуло на комплекс його параметрів. Тому тенденція у рейтингу країн за рівнем сталого розвитку зберігається однаковою протягом років, з чого можна зробити декілька висновків. З одного боку, ідентичність динаміки індексу сталого розвитку різних країн під впливом

однакових зовнішніх чинників протягом майже десятиріччя свідчить про те, що у середині країн суттєвих змін для гармонізації внутрішніх суспільних відносин не відбувається. Тобто концепція сталого розвитку не реалізується на практиці як пріоритет, показники за яким країни прагнуть покращити. Якщо це припущення хибне, і країни активно вживають заходів для досягнення сталого розвитку, то тоді можна констатувати не досконалість методики оцінки сталого розвитку, яка не дозволяє здійснювати точний моніторинг різноманітних внутрішніх змін, що відбуваються у країнах.

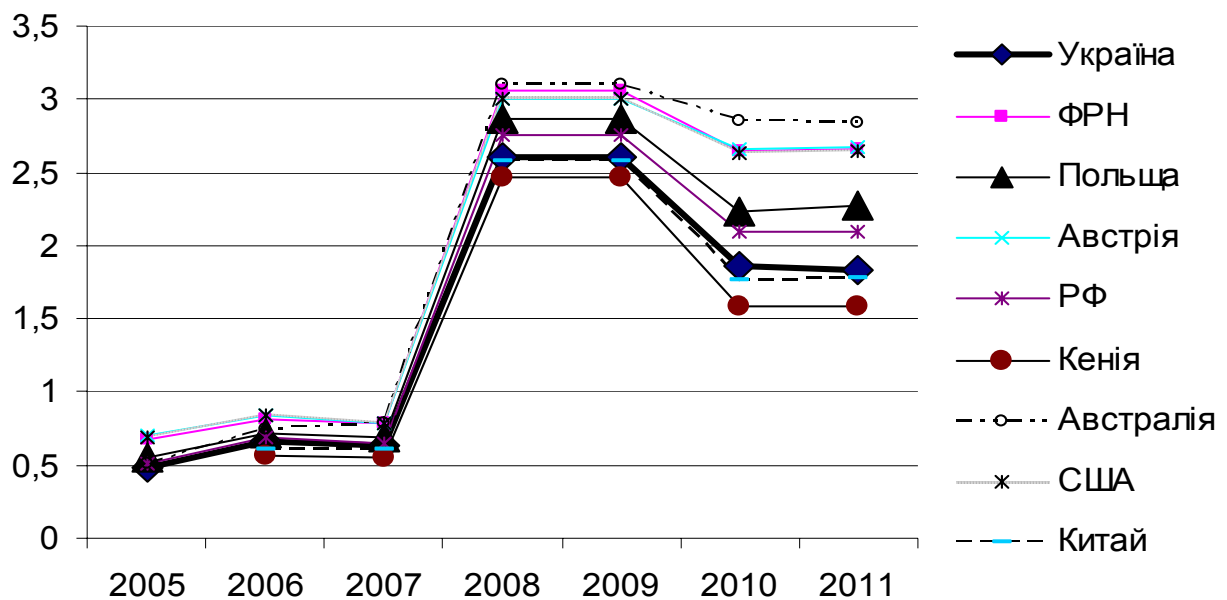

Рис.2.1 Динаміка індексу сталого розвитку України у порівнянні з деякими країнами світу

Джерело: розроблено автором на основі [794]

Цей факт ще раз підтверджує надзвичайну важливість обґрунтування цілісної класифікації регіонального розвитку за багатьма ознаками, яка може бути застосованою для оцінки відмінностей у розвитку не тільки окремих регіонів, але й країн в цілому та на основі якої можливо здійснити більш повний та детальний аналіз трансформацій, що відбуваються на різних рівнях у різних сферах територіальної системи.

Поряд з результатами досліджень Герасимчук З.В. [238, С.18], у яких запропоновано класифікувати суспільний сталий розвиток за критеріями «сумісності економічного росту та екологічної безпеки, можливості подолання екологічної кризи...», на нашу думку у структурній вазі індексів регіонального сталого розвитку надзвичайно важливою є соціальна складова. Регіональна соціальна сталість ґрунтується на соціальній безпеці та можливості уникнення соціальних криз у суспільстві. Тому розподіл регіонального розвитку за рівнем структурної збалансованості відповідає вимогам сьогодення.

На основі аналізу структури індексів сталого розвитку деяких регіонів України (рис.2.2) можна побачити, що сталість є недосконалою внаслідок істотного превалювання певних структурних елементів над іншими. Тобто результуючий індекс сталого розвитку певного регіону, що є більшим за своїм значенням у порівнянні з індексами інших регіонів, може мати менший рівень внутрішньої структурної збалансованості, а відтак слабкішу стійкість та можливість утримувати досягнутий рівень сталості. Тому аналіз структурної сталості набуває першочергового значення.

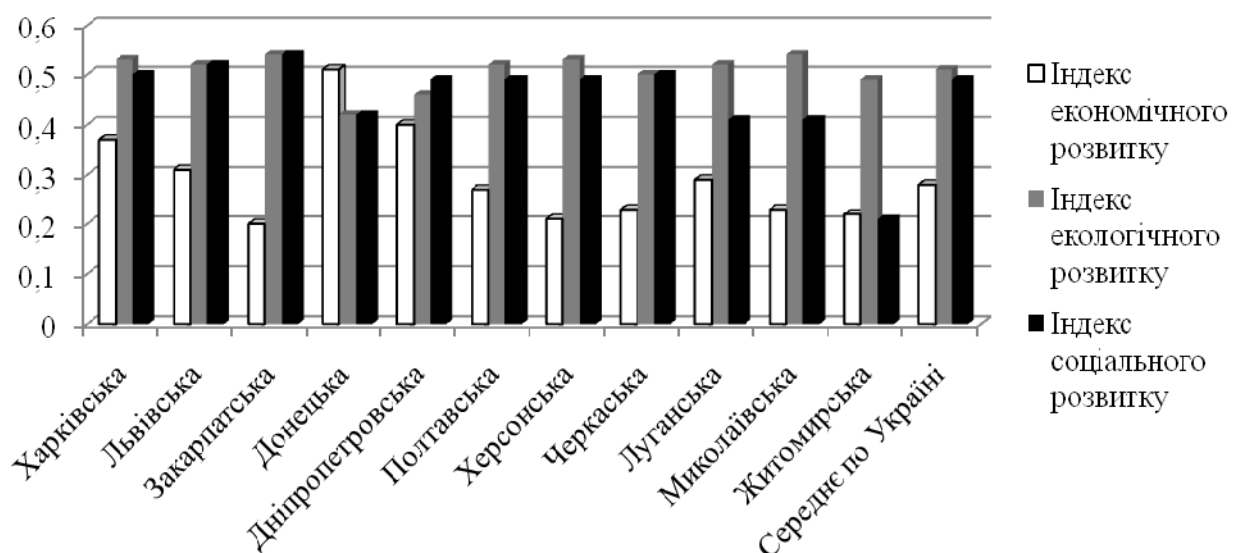

Рис.2.2 Порівняння індексів економічного, екологічного та соціального розвитку деяких регіонів України станом на 2010 р.

Джерело: розроблено автором на основі [135]

Математично вище наведене можна формалізувати у вигляді показника структурної розбалансованості сталого регіонального розвитку, SUB :

$$SUB = \frac{I_{ec}}{I_e} + \frac{I_e}{I_s} + \frac{I_{ec}}{I_s}, \quad I_{SUB} = \frac{SUB}{\overline{SUB}}, \quad (2.3)$$

де I_{ec}, I_e, I_s - відповідно індекси економічного, екологічного та соціального розвитку у загальному індексі сталого розвитку регіону; I_{SUB} - індекс структурної розбалансованості сталого регіонального розвитку; \overline{SUB} - середнє або критичне значення показника структурної розбалансованості за регіонами України.

Порівнюючи значення показника структурної розбалансованості сталого регіонального розвитку з середнім або критичним рівнем, можна констатувати, що сталий розвиток регіону є структурно рівноважним, якщо $I_{SUB} \geq 1$, та не рівноважним, якщо $I_{SUB} \leq 1$.

Виходячи зі структури середнього значення індексу сталого розвитку по Україні, можна зробити висновок, що економічний розвиток значно відстає від екологічного та соціального за виключенням Донецької та Дніпропетровської областей. Наприклад, Харківська область має вищий індекс сталого розвитку у порівнянні з Дніпропетровською (див.рис.2.2), однак структурно індекс Дніпропетровської області більш збалансований, тому що соціальний, економічний та екологічний розвиток кожний окремо знаходяться приблизно на однаковому рівні (рис.2.3). Аналогічно, загальний сталий розвиток Житомирської області наближається до рівня Миколаївської області, індекс сталого розвитку якої становить 0,72. При цьому структурно сталий розвиток Житомирської області є найбільш розбалансованим серед регіонів України.

Таким чином, на основі проведених досліджень можна обґрунтувати нову класифікаційну ознаку розвитку регіонів «за превалюючою сферою». Згідно цієї ознаки регіональний розвиток може бути з превалюючою економічною,

соціальною та екологічною сферами, а також рівноважним, коли між індексами цих сфер розвитку спостерігаються незначні відхилення.

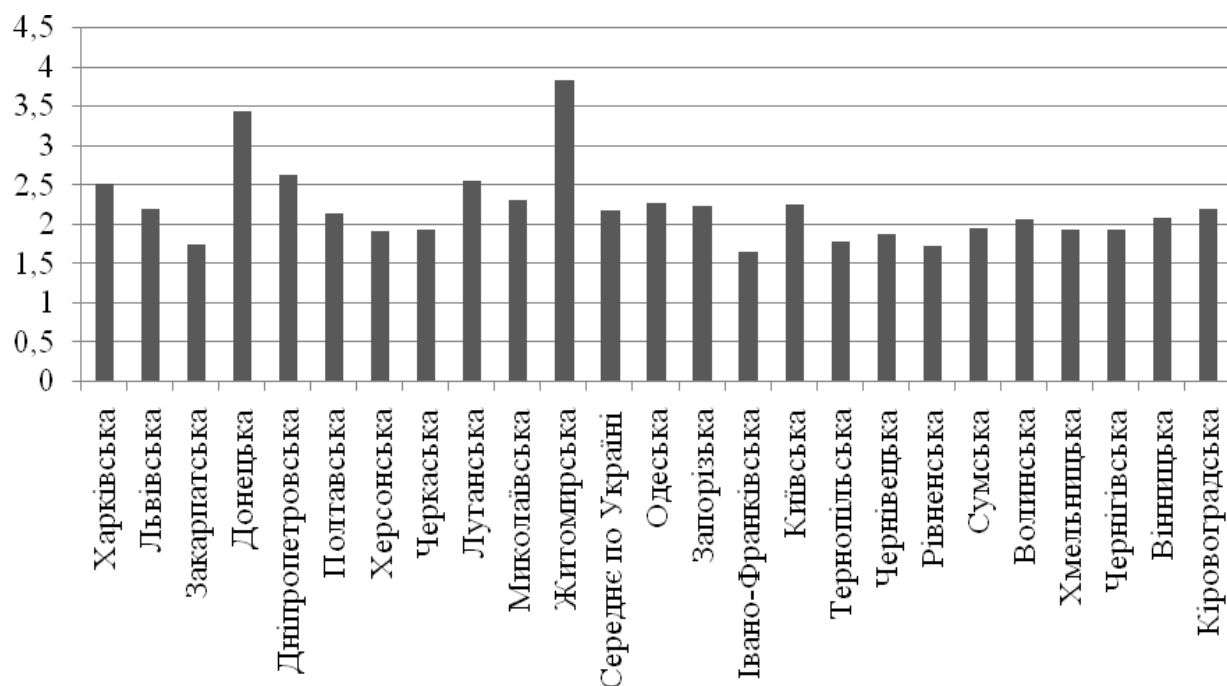

Рис.2.3 Порівняння показника структурної розбалансованості сталого розвитку регіонів України станом на 2010 р.

Джерело: розроблено автором

Аналогічно сталий розвиток може бути відмінним між регіонами залежно від того, інтереси якої суспільної групи у регіональній економічній політиці є превалюючими. За цією ознакою запропоновано розрізнати регіональний розвиток, який більшою мірою здійснюється під впливом та спрямований на задоволення інтересів громади, влади та бізнесу.

Загалом достатньо високий поведінково сталий розвиток регіону може супроводжуватися внутрішнім дисбалансом між групами інтересів, що створює умови для виникнення соціальних та політичних загроз порушення сталості та гальмування впроваджуваних змін у майбутньому. Показник поведінкової розбалансованості сталого регіонального розвитку, *BUB*, можна представити наступним чином:

$$BUB = \frac{ISC}{IG} + \frac{IG}{IB} + \frac{ISC}{IB}, \quad I_{BUB} = \frac{BUB}{\overline{BUB}}, \quad (2.4)$$

де ISC, IG, IB - відповідно індекси розвитку інтересів громади, влади та бізнесу у загальному індексі поведінково сталого розвитку регіону; I_{BUB} - індекс поведінкової розбалансованості сталого регіонального розвитку; \overline{BUB} - середнє або критичне значення показника поведінкової розбалансованості за регіонами України.

На основі математичного аналізу рівняння (2.4) можна зробити висновок, що сталий розвиток регіону є поведінково врівноваженим, якщо $I_{BUB} \geq 1$, та таким, що має внутрішній дисбаланс, якщо $I_{BUB} \leq 1$.

Загальний індекс розбалансованості регіонального розвитку за структурою та поведінкою основних стейкхолдерів, I_{UB} , може бути розрахований так:

$$I_{UB} = I_{SUB} \cdot I_{BUB} \quad (2.5)$$

Доцільно зауважити, що регіональний розвиток тісно пов'язаний з процесами відтворення основних складових, які його забезпечують. Йдеться про відтворення усіх видів природних, матеріальних та людських ресурсів, про відтворення за кількістю та галузевою приналежністю підприємств, як тимчасових або постійних об'єднань цих ресурсів, завдяки яким останні використовуються продуктивно, а також про відтворення інновацій, вираженням яких є об'єкти інтелектуальної власності.

Окремо слід наголосити на процесі відтворення інституціонального капіталу регіонів, обґрунтованого у п.1.4, що виражається у відновленні діючих та створенні принципово нових норм та правил відносин економічних суб'єктів у регіональній економіці.

Від ступеню відтворення ресурсів залежить рівень наявного та фактично реалізованого потенціалу регіону до здійснення економічних, екологічних та соціальних трансформацій згідно принципів сучасного господарювання.

Під відтворенням підприємств, як сукупності матеріальних та нематеріальних ресурсів, слід розуміти збільшення кількості підприємств у регіоні та підтримку диверсифікованої структури регіональної економіки.

В умовах становлення в Україні економіки знань не менш важливою складовою регіонального розвитку є процес відтворення інновацій, який містить сукупність заходів, необхідних для того, щоб розробка та впровадження нових технологій, виготовлення принципово нової продукції були перманентними. Це можливо у тому випадку, якщо у регіональній системі буде налагоджено постійний та ефективний взаємозв'язок між наукою та виробництвом, а також у рамках змодельованого дизайну регіональної інноваційної системи будуть здійснюватися постійні наукові дослідження з отриманням нових фундаментальних та прикладних наукових результатів.

У разі незадовільного протікання процесу відтворення у регіональній системі відбуватиметься моральне та фізичне старіння ресурсів, їх поступове вичерпання, скорочення кількості підприємств, економічні результати яких становлять основу фінансового забезпечення регіонального та Державного бюджетів, згортання регіональної економіки до моно структурної, втрата конкурентних позицій через низький рівень інноваційності продукції. Гальмування процесу відтворення інституціонального капіталу, як складової продуктивних сил регіональної економіки, може призвести до втрати регіональною системою обґрунтованого у п.1.4 рівня керованості з боку системи державного управління. Це пов'язане з тим, що норми та правила взаємовідносин економічних суб'єктів регіональної системи мають властивість застарівати, що призводить до втрати ними актуальності, їх ігнорування з боку економічних агентів та розширення тіньового сектору економіки. Процес відтворення інституціонального капіталу регіональної економіки, на нашу думку, повинен відбуватися швидше за всі інші відтворювальні процеси,

задаючи вектор розвитку регіональної економіки на короткострокову та довгострокову перспективу.

Тому для формування ефективної економічної політики та механізмів управління регіональною економікою доцільно розрізняти розвиток з високим, та низьким ступенем відтворення.

Розвиток з високим ступенем відтворення характеризується тим, що процеси використання ресурсів, скорочення кількості підприємств, вичерпання інновацій, старіння інституціонального капіталу відбуваються з меншими темпами, ніж відповідно процеси відтворення ресурсів, збільшення підприємств, створення інновацій, оновлення інституціонального капіталу. Якщо співвідношення темпів зазначених процесів негативне, то такий регіональний розвиток можна вважати розвитком з низьким ступенем відтворення, а точніше розвитком на основі вичерпання продуктивних сил.

Підкреслимо, що регіональний розвиток з високим ступенем відтворення відрізняється від інтенсивного розвитку повнотою змісту. Якщо інтенсивний розвиток передбачає здійснення трансформаційних процесів у регіоні шляхом ефективного використання наявних ресурсів, то розвиток з високим ступенем відтворення окрім процесу використання містить умову обов'язкового процесу їх відновлення та поповнення. Також показник інтенсивності відноситься тільки до процесу використання ресурсів, тоді як показник ступеню відтворення охоплює й інші елементи регіональної системи, а саме підприємства, інновації та інституціональний капітал.

В умовах сучасних динамічних трансформацій для ефективного регулювання регіонального розвитку дуже важливо розрізняти генезис змін. За генезисом доцільно виокремити розвиток, який був спричинений неповоротними процесами самоорганізації у регіоні, розвиток, який відбувається внаслідок штучного впливу, а також змішаний тип розвитку. Іншої думки дотримується автор у [189, С.21], який доводить, що самоорганізація є складовою поняття «розвиток» і не відображає його повною мірою внаслідок існування організуючих дій зовнішнього середовища.

Практика показує, що навіть при достатньо високому рівні керованості та тотальному контролі у регіональній системі виникають зміни та новоутворення, формуються новації, які були раніше не передбачені органами регіональної влади. І дуже часто механізми регулювання регіонального розвитку розробляються після запуску трансформаційних процесів з метою не запровадження, а *упорядкування* змін, що вже відбуваються у елементах або структурних зв'язках між ними у регіональній системі. Тобто на початковому етапі у дію вступають певні внутрішні природні важелі, які спричиняють розвиток у формі самоорганізації, після чого завдання керівних органів влади підтримати або стримати цей розвиток згідно критеріїв сталості всього соціально-еколого-економічного регіонального комплексу.

Самоорганізація, як внутрішня ініціація змін, може виникнути у регіоні на первинному, середньому та вищому рівні. Під первинним рівнем самоорганізації, яка спричиняє регіональний розвиток, будемо розуміти зміни, які відбуваються у кожному окремому індивіді; під середнім – трансформації у групах індивідів, об'єднаних між собою не формальними та формальними зв'язками у вигляді тимчасових колективів, родинних стосунків, підприємств та організацій тощо; під вищим – трансформації у суспільних інститутах (інституціональному капіталі), що впливають на всі елементи регіональної системи. Отже будь-який розвиток у регіоні, який відбувся поза увагою керуючих органів та не внаслідок запровадження спеціальних регулюючих механізмів можна віднести до самоорганізації.

Навпаки, трансформації, що виникають внаслідок реалізації раніше обґрунтованої державної політики, механізмів та програми дій, відноситься до розвитку, генезисом якого є штучний вплив регулюючих органів.

Одинична трансформація у регіональній економіці буде віднесена до змішаного типу розвитку за ознакою генезису, якщо частково буде викликана причинами самоорганізації, а частково – штучним впливом. Якщо розглядати трансформації у сукупності, то регіональний розвиток змішаного типу буде

характеризуватися наявністю процесів самоорганізації та процесів, що виникли через штучний регулюючий вплив.

Завданнями економічної політики регіонального розвитку, яка ґрунтується на розподілі типів розвитку за ознакою генезису, є забезпечення оптимального співвідношення процесів самоорганізації та процесів, що трансформуються під штучним впливом, для досягнення поставленої мети; не допущення конфлікту векторів самоорганізації та штучного розвитку; налагодження механізмів моніторингу та відстеження параметрів процесів самоорганізації для своєчасного реагування на загрози для сталості функціонування регіону. Регіони відмінні за рівнем співвідношення самоорганізаційних та штучних процесів регіонального розвитку. Тому оцінка цих відмінностей у межах всієї держави, налагодження відповідним чином системи державного управління та її зв'язків з регіональною системою виступають підґрунтям ефективного управління сукупністю економік регіонів.

Більш обґрунтовано дозволяє підійти до прийняття рішень щодо розробки та застосування механізмів регулювання регіонального розвитку класифікаційна ознака «за джерелом розвитку». Так, джерело розвитку може бути внутрішнє по відношенню до регіону та зовнішнє. Фактично регіональний розвиток має комбінований характер, оскільки фактори, які його спричиняють, знаходяться водночас у межах регіональної системи та поза ними. У свою чергу, внутрішній розвиток може розповсюджуватися вертикально – «знизу - вгору» та «згори - вниз», а також горизонтально. По відношенню до зовнішнього середовища регіон може бути пасивним «приймачем» змін або їх активним «ініціатором».

На основі цієї класифікаційної ознаки можна встановити відмінності між регіонами щодо ступеню їх залежності від зовнішніх або внутрішніх факторів. Наприклад, науково обґрунтовано, що на розвиток прикордонних регіонів нашої держави у деяких питаннях політика сусідніх держав чинить більший вплив поряд з державною політикою України [920,541,407]. Це стосується проблем зайнятості та соціальних гарантій, через які чимала кількість

мешканців прикордонних територій мігрують до сусідніх держав з метою працевлаштування; проблем у енергетичній сфері, у інноваційно-інвестиційній та інших. Також класифікація регіонального розвитку за вище вказаними ознаками дозволить регулювати параметри вживаних механізмів залежно від «глибини», на яку повинні проникнути запроваджувані зміни у вертикальному розрізі, або «широти», яку вони повинні охопити у горизонтальному розрізі.

«Глибину» вертикального регіонального розрізу складають первинний, середній та вищий рівень, описані вище під час пояснення виду розвитку, генезисом якого є самоорганізація.

Під «широтою» горизонтального регіонального розвитку доцільно розуміти кількість структурних сегментів певної сфери згідно обраної для аналізу ознаки, які знаходяться на одному рівні вертикалі та на які однаково спрямований регулюючий вплив.

Наприклад, регіональна політика розвитку у промислових регіонах повинна мати достатньо сильний регулюючий вплив, щоб трансформації пройшли крізь усю вертикаль від інституціональної сфери через сектор підприємств до кожного окремого індивіда. У регіонах, де сектор підприємств не достатньо розвинутий, механізми повинні мати більш м'який вплив соціального характеру, оскільки частіше вони будуть прямо торкатися мешканців території. Глибина вертикального розвитку у таких регіонах різниться. Аналогічно буде різнитися широта та механізми горизонтального регіонального розвитку. Наприклад, у регіонах, де спостерігаються усі вікові групи населення, та у, так званих, «старіючих» регіонах, де більшу частку населення складають люди передпенсійного та пенсійного віку, необхідні різні типи механізмів соціального розвитку. У першому випадку необхідні мульти-механізми, спрямовані на усі вікові групи регіону, а другому – цільові механізми, спрямовані на певну вікову категорію.

Такий підхід дозволяє врахувати відмінності регіонів за вертикаллю та горизонталлю розвитку з метою формування найефективнішої політики та механізмів реформування їх соціально-економічного укладу.

Доповнити оцінку відмінностей трансформаційних процесів у регіонах дозволить аналіз масштабів (загальний, локальний), стабільності (регулярний, дискретний), динамічності (стійкий, прискорений, повільний) та змісту (кількісний, якісний) розвитку [513].

На наш погляд, ця класифікація набуває особливої актуальності під час здійснення соціальних, економічних та екологічних реформ. Загальний розвиток, який передбачає повсюдні зміни для території всієї держави, забезпечується механізмами, які ґрунтуються на загальних для усіх регіонів параметрах процесів. Локальний розвиток, спрямований на зміни стану певної території, повинен забезпечуватися механізмами, які враховують унікальні параметри та фактори процесів, особливості та не формальні інститути, які притаманні тільки цій території.

Розподіл розвитку на регулярний (постійний) та дискретний (переривчастий, одноразовий) дозволяє більш точно скласти програму оперативних дій щодо реалізації новітніх або підтримки вже упроваджених реформ. Особливо доцільно під час регулювання трансформаційних процесів дискретного типу користуватися такими їх параметричними характеристиками як ритм і такт змін, час між змінами.

Для ефективного регіонального розвитку велике значення має ритмічність впроваджуваних змін. Вона передбачає, що у певну одиницю часу кожен суб'єкт управління регіональної економіки повинен виконати чітко встановлений обсяг завдань щодо реалізації програм розвитку. Для цього необхідно забезпечити повну узгодженість дій цих суб'єктів та постійно відстежувати можливі відхилення від встановленого ритму з ціллю своєчасного реагування та виведення параметрів трансформаційних процесів на попередньо запланований рівень. У протилежному випадку, заплановані реформи можуть бути реалізовані лише частково, що призведе до економічних втрат вкладених ресурсів та додаткових витрат на відновлення реформ.

Отже, виокремлення дискретного типу розвитку дозволить оптимально, своєчасно та у повному обсязі розподіляти фінансові та інші види ресурсів,

передбачені для реформування регіонального комплексу, розбитого на етапи впровадження змін. Це є важливим практичним результатом, оскільки саме на відсутності теоретико-методологічного підґрунтя для розподілу ресурсів під час реалізації стратегій розвитку регіонів наголошувалося у п.1.3.

Регіональний розвиток тісно пов'язаний із загальнодержавними процесами. З метою дотримання ритмічності розвитку всієї держави, регіональний розвиток доцільно оцінювати з точки зору швидкості змін, яка може бути стійкою, з прискоренням та уповільненням. На основі цієї класифікації формується відповідна стратегія розвитку, яка дозволяє зважити ризики та вигоди від короткого періоду змін при певному рівні прискорення розвитку, та довгого періоду, при уповільненні розвитку.

Аналіз швидкості розвитку регіонів України за показником обсягів реалізованої промислової продукції (рис.2.4) з урахуванням індексу цін промислової продукції показав, що у період 2005 - 2011 р.р. динаміка регіонального розвитку у більшості регіонів характеризується як змішана. Прискорення чергується зі стабілізацією та уповільненням у процесах промислового виробництва, вираженого у обсягах реалізації продукції. Наприклад, у Донецькій області приріст обсягів реалізації промислової продукції зважено на індекс інфляції у 2006 р. відносно базового 2005 р. склав 7,3%, у 2007 р. – 31,9%, у 2008 р. – 46,5%, що характеризує розвиток цього регіону за ознакою динамічності, як прискорений (рис.2.4А). Натомість, наприклад, у Полтавській області ці індекси склали відповідно 32,4%, 31,8%, 17,8% (рис.2.4Б); а у Івано-Франківській – 42,8%, 15,6%, 9,8% (рис.2.4.В), що свідчить про тип динаміки регіонального розвитку з уповільненням.

На результати групування регіонів залежно від рівня динамічності їх розвитку впливають методичні підходи, за якими обчислюється приріст показника обсягів реалізації промислової продукції. Внаслідок зміни методичного підходу регіони можуть бути перегруповані, що на практиці означає дискусійність застосування того або іншого регулюючого механізму до кожного окремого регіону та необхідність обґрунтованого вибору методики.

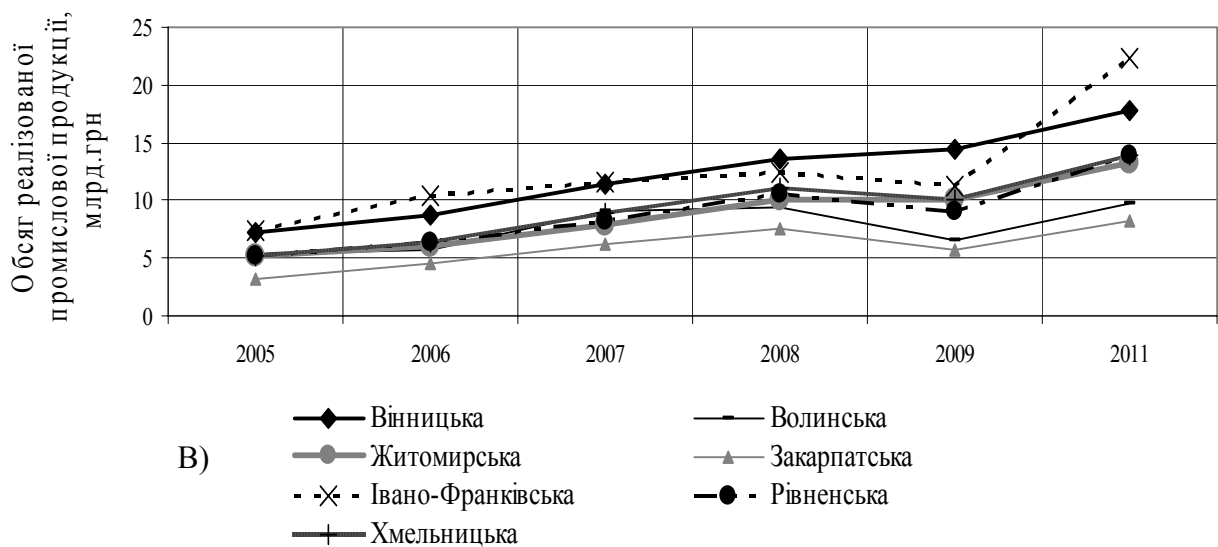
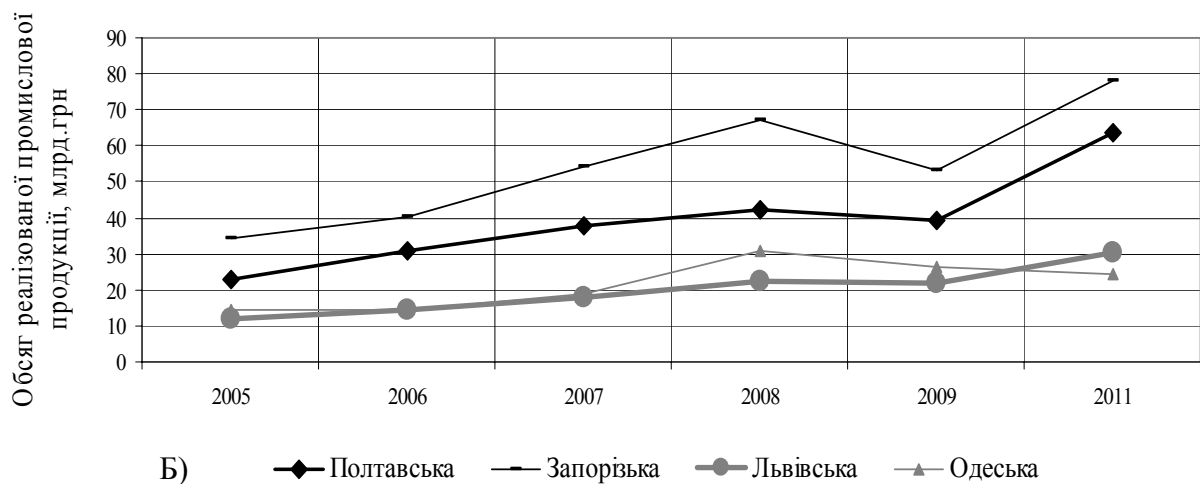

Рис.2.4 Динаміка обсягу реалізації та індексу цін промислової продукції у областях України у 2005 – 2011 р.р.

Джерело: розроблено автором на основі [762]

Так, результати аналізу рівня динамічності розвитку у передкризовий період 2005 – 2008 р.р. (див.рис.2.4) шляхом визначення середнього групового відсотку приросту реалізованої промислової продукції у вартісному виразі за кожен рік по відношенню до базового 2005 р. показали відмінні результати від попередньо наведених. За цією методикою обчислення динамічності регіонального розвитку найбільш динамічно розвивається третя група регіонів (див.рис.2.4В). Середньорічні темпи приросту реалізованої промислової продукції за цією групою складають за вказаний період 14,9%. Для другої групи регіонів цей показник становить 14,4%, для першої – 13,4%.

У 2006 р. по Дніпропетровській області обсяг реалізованої промислової продукції зріс на 14,6 млрд. грн з 69 до 83,6; по Донецькій – на 7,23 млрд. грн з 98,3 до 105,6; по Львівській – на 2,61 млрд. грн з 11,7 до 14,3; по Закарпатській - на 1,38 млрд. грн з 3,2 до 4,5; по Івано-Франківській - на 3,14 млрд. грн з 7,3 до 10,4. Однак, по відношенню до рівня 2005 р. зазначені прирости відповідно складають 21,2%, 7,3%, 22,1%, 42,9%, 42,8%.

Таким чином, більший приріст обсягів реалізації промислової продукції у вартісному виразі склав менший відсоток по відношенню до базового року, а значить і менший показник динамічності розвитку, внаслідок *різної початкової бази обчислення*. Чим вищим є рівень реалізації промислової продукції у базовому році, тим більшим повинен бути приріст у наступному році, щоб у відсотковому виразі спостерігався високий рівень прискорення. Чим меншим є рівень реалізації промислової продукції у базовому році, тим достатньо незначних змін у натуральному обсязі реалізації для того, щоб у відсотковому виразі спостерігався високий рівень прискорення розвитку.

У свою чергу, високий рівень реалізованої промислової продукції у базовому році свідчить про високий рівень промислового потенціалу регіону, а значить використання більшого потенціалу повинно приносити більший економічний результат для регіональної економіки, з чого можна зробити висновок про справедливість наведених оцінок рівня динамічності регіонального розвитку. З іншого боку, за законами розвитку економічних

систем підприємств, які виготовляють промислову продукцію, а саме законом спадної граничної віддачі від факторів виробництва та зростаючих граничних витрат на виробництво додаткової одиниці продукції, розширення обсягів виробництва промислової продукції регіональною економікою не може бути нескінченним. Тобто регіональний розвиток може характеризуватися зростаючою динамікою до певного критичного моменту, після якого ця динаміка буде спадаючою.

Отже, показник динамічності регіонального розвитку слід визначати на основі оцінки індивідуального регіонального результату розвитку за певний період з урахуванням вихідного рівня економічного потенціалу. За початковим потенціалом станом на 2005 р. Донецька область у 13 разів перевершує Івано-Франківську, а за середньорічним приростом реалізованої промислової продукції у період 2005 – 2011 р.р. – тільки у 2 рази. На цій підставі обґрунтовано, що за динамічністю регіонального розвитку Івано-Франківська область випереджає Донецьку.

Таким чином, питання оцінки регіональних відмінностей зводиться не тільки до необхідності виявлення нових ознак та типів розвитку регіональної економіки, але й до підбору оптимальної методики розрахунку рівня диференціації в умовах наявних внутрішніх та зовнішніх процесів відповідно цілям та завданням регіонального регулювання.

З урахуванням вище наведених висновків, можна стверджувати, що загальний показник динамічності регіонального розвитку, I_D , дорівнює:

$$I_D = \sum_{i=1}^m (P_i \cdot w_i), \quad P_i = \frac{\sum_{t=1}^T \Delta P_i^t}{T} \quad (2.6)$$

де m - кількість показників регіонального розвитку, за якими оцінюється його динамічність; i - номер показника регіонального розвитку; P_i - підсумкове значення показника регіонального розвитку; w_i - ваговий

коефіцієнт i -го показника регіонального розвитку; t - номер періоду; T - кількість періодів; ΔP_i^t - приріст i -го показника регіонального розвитку у t -му періоді у відсотках до базового.

Рівень динамічності регіонального розвитку запропоновано доповнити показником, який ґрунтується на новій ознаці у класифікації видів розвитку «за амплітудою коливань хвилі розвитку». За цією ознакою регіональний розвиток можна розділити на такий, що має високу, середню та низьку амплітуду коливань. При цьому числові значення високої, середньої та низької амплітуди коливань у хвилі розвитку визначаються на основі зіставлення фактичних показників усіх регіонів України за певний період часу. Під амплітудою коливань хвилі розвитку регіону доцільно розуміти різницю між найвищим та найнижчим значенням показника або групи показників, які обрано для аналізу регіональної динаміки.

Разом з амплітудою хвилі розвитку необхідно оцінювати трансформаційні процеси у регіоні за періодом хвилі розвитку. Період хвилі розвитку являє собою час, за який процеси розвитку здійснюють повний цикл «підйом – спад - підйом». Залежно від рівня прискорення регіональних змін період розвитку може скорочуватися та подовжуватися.

У вище наведеному обчисленні рівня динамічності регіонального розвитку за середньорічними показниками приросту обсягу реалізованої промислової продукції у період 2005 – 2011 р.р. по відношенню до 2005 р., Івано-Франківська область випередила Донецьку внаслідок того, що у кризовий період 2008 - 2009 р.р. у Івано-Франківській області спостерігався спад реалізації промислової продукції на 16%, а у Донецькій – на 42%. Тобто амплітуда коливань розвитку суттєво відрізнялась у цих областях. Звідси можна висунути гіпотезу про те, що при початковому високому потенціалі розвитку та високих щорічних темпах розвитку економіки регіону середньорічна динаміка його розвитку, обчислена за період циклу «підйом – спад», буде низькою внаслідок негативного впливу фактору амплітуди коливань. Навпаки, при початковому низькому потенціалі розвитку та низьких

щорічних темпах розвитку економіки регіону середньорічна динаміка його розвитку, обчислена за період циклу «підйом – спад», буде високою внаслідок позитивного впливу фактору амплітуди коливань. Чим вищим є рівень зростання регіональної економіки, тим вірогіднішими є ризики більшого її спаду у періоди зовнішніх збурень та криз.

Практичне значення виокремлення класифікаційних ознак регіонального розвитку «за амплітудою та періодом коливань хвилі розвитку» полягає у тому, що на основі такого аналізу можна спрогнозувати час та рівень регіонального економічного зростання та спаду, щоб розробити необхідні механізми запобігання або пом'якшення негативних явищ у економіці регіону, розробити відповідну стратегію регіонального економічного регулювання залежно від амплітуди та періоду коливань хвилі змін у регіоні (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Стратегії формування регіональної економічної політики та регулюючих механізмів залежно від амплітуди та періоду коливань хвилі розвитку регіону

Амплітуда коливань хвилі регіонального розвитку	Низька	Середня	Висока
Період коливань хвилі регіонального розвитку			
Короткий	Активізація	Підтримування	Стримування
Середній	Пожвавлення	Підтримування	Уповільнення
Довгий	Стимулювання	Активізація	Прискорення

Джерело: розроблено автором

Якщо регіональний розвиток характеризується коротким періодом між спадом та підйомом, а також достатньо великою різницею між значеннями показників розвитку у точках підйому та спаду, то у такій регіональній системі спостерігається найвищий рівень нестабільності, близький до рівня, коли система може опинитися на стадії дефолту. У разі такого прогнозу економічна регіональна політика повинна бути спрямована на стримування розвитку та штучне гальмування трансформаційних процесів.

Навпаки, довгий період між економічним спадом та підйомом, а також низька амплітуда коливань розвитку регіону може характеризуватися як перманентна регіональна депресія. Тому виведення регіональної економіки з цього стану можливе тільки за умов застосування політики та механізмів стимулювання розвитку, прискорення трансформаційних процесів, поживлення внутрішньої регіональної активності економічних суб'єктів.

Запроваджуючи певні зміни у регіональній економічній, екологічній або соціальній системах, доцільно класифікувати ці зміни «за поширенням». Розвиток регіональної системи, який повинен відбутися внаслідок цих змін може поширюватися у часі та у просторі. Як зазначено у [189, С.19] просторовий та часовий аспекти є важливими для оцінки розвитку регіональної системи. Так, розвиток у часі означає запровадження таких реформ, які з часом залишаються незмінними та визначають кардинальні трансформаційні процеси у регіоні, які змінюють вектор його розвитку. Розвиток у часі відрізняється від стратегічного регіонального розвитку своєю реалістичністю. Якщо стратегічний розвиток відображає рівень, відносно якого заплановано вжити реформи, то розвиток у часі відображає фактичні переломні події, які вже відбулися, та їх відповідність тенденціям розвитку глобальних соціально-економічних систем. Саме на системних змінах, як характеристики часового розвитку, наголошується і у [189, С.20].

Розвиток регіону у просторі визначає певні зміни у його територіальній системі: розширення території, налагодження транспортно-комунікаційної інфраструктури тощо. Якщо у першому випадку спостерігається кількісний тип регіонального розвитку, то у другому – якісний.

Оцінка регіональних відмінностей за кількісним та якісним типом розвитку дозволяє зіставити значимість, подальшу перспективність та важливість розвитку. Оскільки якісний регіональний розвиток відповідає інтенсивному типу господарювання, то, на нашу думку, такому типу змін слід присвоювати більший ваговий коефіцієнт під час оцінки відмінностей у

системах різних регіонів. Разом з цим, соціально-економічний регіональний розвиток повинен бути кількісно та якісно збалансований.

В умовах чималої кількості внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на стан регіональної системи, трансформаційні процеси, які виникли на принципах самоорганізації або штучно, а особливо їх наслідки, можуть бути передбачуваними та не передбачуваними. При цьому віднести певні зміни до не передбачуваних можна вже у ретроспективі по факту виникнення, тому що усі чинники, які урахуються або з тією чи іншою долею вірогідності припускаються під час розробки механізмів регулювання регіонального розвитку, автоматично відносяться до типу передбачуваних.

Передбачуваний регіональний розвиток тісно пов'язаний з параметричною характеристикою і водночас ознакою розвитку «за вірогідністю виникнення». Відповідно до фундаментальних законів теорії ймовірності вірогідними можуть бути визнані зміни у регіональній системі, якщо рівень ймовірності їх виникнення перевищує 0,5, та мало вірогідними, якщо ймовірність їх виникнення менша за 0,5 [244, С.147]. Якщо ймовірність виникнення змін у регіоні дорівнює 1 або 0, то такий регіональний розвиток визначається як абсолютно вірогідний та передбачуваний, або як абсолютно не вірогідний та не передбачуваний.

Проблема збалансованості державного та місцевого регіонального регулювання знайшла своє відображення у розподілі регіонального розвитку за внутрішніми факторами на ендогенний та екзогенний [486, С.3]. Ендогенним регіональний розвиток визнається при мінімальному втручанні держави, а екзогенним – при домінуванні державних механізмів над місцевими у регулюванні місцевого територіального розвитку.

У теперішній час активних реформ, які торкаються соціально-економічних регіональних систем доцільно розділити типи регіонального розвитку згідно методів, за допомогою яких оцінюються та прогнозуються наслідки або результати проведених реформ. Отже, за методом оцінки регіональний розвиток може бути розподілений на такий, у якому оцінюються

прогнозовані наслідки з урахуванням трендів змін у найважливіших чинниках у майбутньому, тобто за методом перспективної оцінки. А також такий, у якому оцінюються прогнозовані результати на основі минулих явищ та процесів, тобто за методом ретроспективної оцінки. Зазвичай плани щодо регіонального розвитку оцінюються у порівнянні з теперішньою економічною, соціальною та екологічною ситуацією у регіоні.

Процес впровадження будь-яких змін характеризується спадом у результатах функціонування регіональної системи у зв'язку з її адаптацією та пристосуванням до змін. Якщо у цей період оцінювати розвиток за теперішніми показниками без урахування перспективних результатів, то певні групи впливу у регіоні можуть зупинити процес реформ та перешкодити розвитку. І навпаки. Якщо у прагненні високих результатів впроваджуваних реформ вчасно не відреагувати регулюючим впливом на теперішні зміни, що вийшли за межі припустимих згідно принципів сталого розвитку, то ефективність розвитку у майбутньому може виявитися меншою, ніж заплановано.

Фінансові обмеження, у яких необхідно здійснювати розвиток регіонів України, обумовлюють необхідність виокремлення типів регіональних змін «за рівнем витрат». Залежно від характеру трансформацій, складності, масштабу, керованості, збалансованості, динамічності, інноваційності розвиток може бути низько-, середньо- та високо витратним. Однак, під час управління регіональною економікою витрати необхідно порівнювати з очікуваним ефектом у короткостроковій та довгостроковій перспективі. Причому, нерідко більш витратний механізм регіонального розвитку у довгостроковій перспективі виявляється більш економним та ефективним, і, навпаки, менш витратний механізм у майбутньому потребуватиме додаткових фінансових вкладень на своє удосконалення.

Таким чином, систематизуючи запропоновані класифікаційні ознаки та види регіонального розвитку, обґрунтовані для цілей оцінки регіональних відмінностей та формування ефективної політики регіонального вирівнювання, можна зробити наступний висновок. Уперше розроблено науково обґрунтовану

класифікацію регіонального розвитку, яка містить у собі такі класифікаційні ознаки, як рівень регіонального регулювання, ступінь керованості та збалансованості, превалююча сфера розвитку, превалюючі інтереси розвитку, генезис, амплітуда та період коливань хвилі розвитку, можливість передбачення, вірогідність, метод оцінки та рівень витрат (рис.2.5).

Запропонована класифікація відповідає принципам сталого регіонального розвитку та у подальшому складе основу для розробки регіональної інноваційної моделі сталого розвитку економіки (див.п.5.3); задовольняє потребам регіонального регулювання у систематизованій інформації для здійснення управління (стратегічного, тактичного, оперативного) з урахуванням факторів ймовірності виникнення наслідків від певної сили коливань під час розвитку, витратності впроваджуваних змін; дозволяє порівнювати рішення, що приймаються у сфері регіонального розвитку, з точки зору їх ретроспективної, перспективної та теперішньої оцінки.

Класифікація видів регіонального розвитку є теоретичним підґрунтям для вирішення проблеми подолання територіальної асиметрії за багатьма параметрами, кожний з яких відповідає певній класифікаційній ознаці. Це дозволить уникнути ризиків порушення територіальної цілісності держави, які, як зазначено у [176, С.2] виникають внаслідок поляризації регіонів за рівнем розвитку. Повнота охоплення різних аспектів розвитку регіонів, за якими можуть спостерігатися суттєві відмінності, знижує ризики низької ефективності розробленої політики та механізмів управління регіональною економікою.

Особливу практичну значимість під час розробки механізмів регіонального регулювання та вирівнювання мають методичні підходи до оцінки регіональних відмінностей у розвитку територій. Як зазначалося у п.1.2 першочерговою метою таких методик є визначення проблемних, відсталих, екологічно не благополучних, депресивних територій за ознакою соціально-економічного розвитку, здійснення рейтингування та кластеризації регіонів для різних цілей [824, С.41; 153,324,412,457,459,463,528,584,715,743, 765,777,784,934].

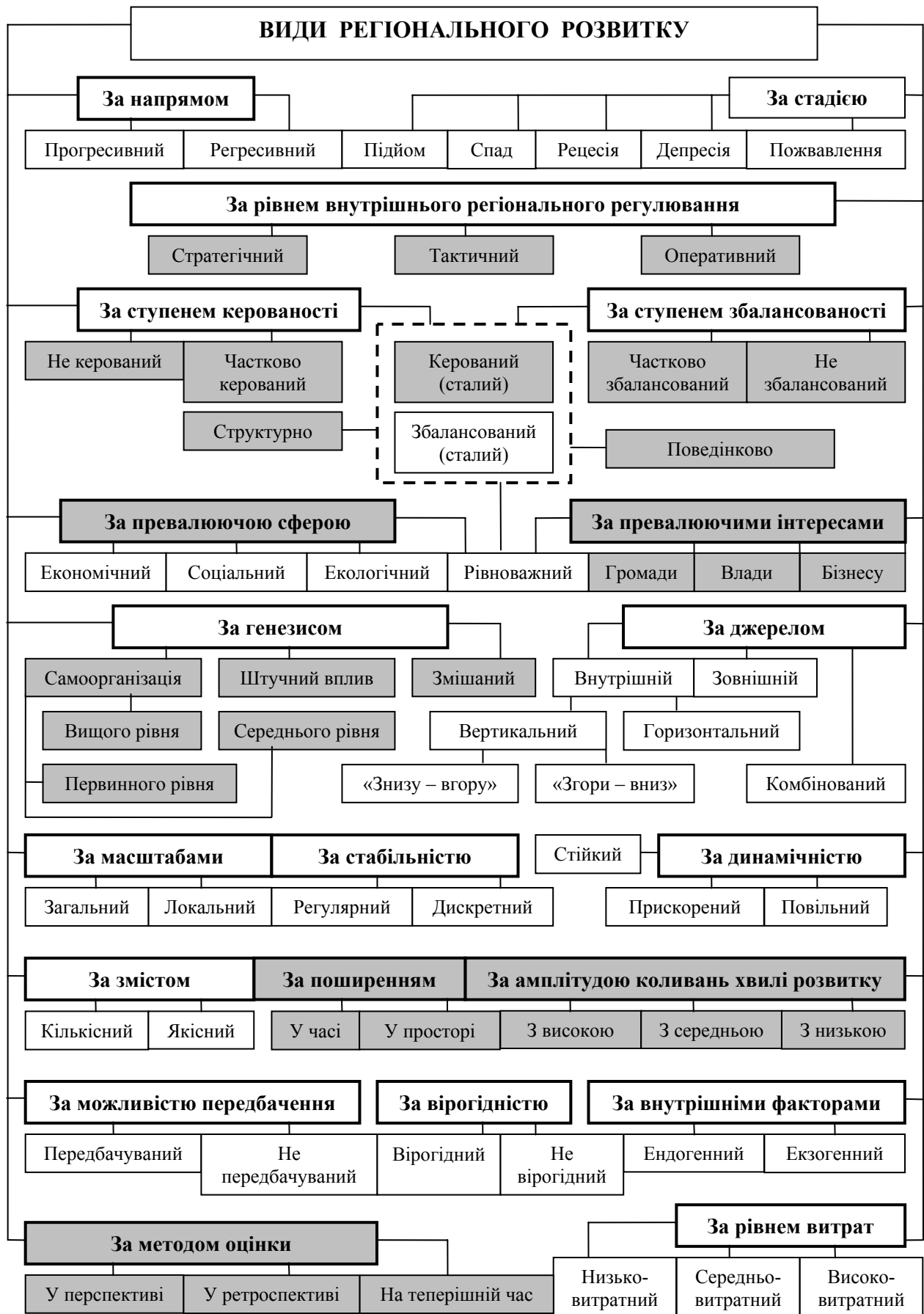

Рис.2.5 Класифікація видів регіонального розвитку

Джерело: розроблено автором

Поряд із загальноприйнятими адитивними формулами оцінки міжрегіональних відмінностей, які складаються з нормованих вхідних показників-стимуляторів та дестимуляторів, що використовуються для оцінки рівня розвитку певного регіону за обраною ознакою, постає необхідність у розробці методичних підходів для оцінки рівня регіональної диференціації у країні в цілому. Це дозволить здійснювати аналіз сукупної регіональної диференціації або збалансованості у державі за сукупністю ознак. Наприклад, у [156] запропоновано спеціальний Sigma-показник неоднорідності регіонального розвитку, за допомогою якого можна порівняти розвиток різних територій та оцінити їх регіональні відмінності.

На нашу думку, спираючись на розроблену класифікацію типів регіонального розвитку, як динамічного процесу, комплексно оцінити рівень регіональних відмінностей, які спостерігаються у регіональній системі, у державі в цілому можна по аналогії з одним із методів оцінки територіальних розбіжностей, рекомендованих у [698], наступним чином:

$$I_{RD} = \sum_{i=1}^m \frac{K_{i \min}}{K_{i \max}} \rightarrow \max, \quad (2.7)$$

де I_{RD} - інтегральний індекс регіональних відмінностей; m - кількість ознак регіонального розвитку, за якими оцінюється рівень регіональних відмінностей у державі; i - номер ознаки регіонального розвитку; $K_{i \min}$ - мінімальне значення показника регіонального розвитку, що відображає i - ту ознаку класифікації розвитку, серед групи регіонів; $K_{i \max}$ - максимальне значення показника регіонального розвитку, що відображає i - ту ознаку класифікації розвитку, серед групи регіонів.

Чим ближчим до 1 є інтегральний індекс регіональних відмінностей, тим більш збалансовано розвивається держава і меншим є рівень комплексної територіальної диференціації. І навпаки. Менший індекс регіональних

відмінностей свідчить про менш збалансований розвиток держави та наявність більшої територіальної диференціації за багатьма ознаками.

На основі запропонованого індексу регіональних відмінностей можна аналізувати стан та перспективи процесу диференціації регіонів держави, виявляти проблемні напрями, за якими диференціація буде поширюватися, якщо не вживати відповідних заходів, а визначати стабільні напрями, за якими диференціація є стабільною або скорочується.

Таким чином, у ході проведених досліджень було удосконалено класифікацію типів розвитку для цілей оцінки міжрегіональних відмінностей:

- а) науково обґрунтовано доцільність введення нових класифікаційних ознак розвитку: «за превалюючими інтересами» з розподілом типів розвитку на такі, у яких переважають інтереси громади, влади, бізнесу; «за генезисом» з розподілом типів розвитку на такий, що спричинений процесами самоорганізації, штучного впливу та змішаний; «за амплітудою та періодом коливань хвилі розвитку» з розподілом розвитку на такий, що має високу, середню та низьку амплітуду коливань, а також короткий, середній та довгий період коливань;
- б) існуючий розподіл доповнено новими видами розвитку: структурно сталий (за ступенем керованості); поведінково сталий (за ступенем збалансованості); вертикальний, горизонтальний (за характером поширення); оцінений у перспективі, ретроспективі, на теперішній час (за методом оцінки); низько-, середньо- та високо витратний (за рівнем витрат).

Запропонована класифікація типів регіонального розвитку та показник оцінки регіональних відмінностей складають теоретичну та методичну основу для розробки ефективних механізмів регулювання регіонального соціально-економічного розвитку та подолання територіальної диференціації на принципах інноваційності та сталості.

2.2 Формування основ інноваційного розвитку регіональної економіки

2.2.1 Аналіз диференціації інноваційного розвитку регіонів України

Важливим з практичної точки зору є аналіз основи розвитку регіону. За його допомогою можна оцінити, що є рушійною силою регіональних змін. Економічне зростання та нарощення фінансової бази для впровадження заходів екологічної безпеки, підтримки високих стандартів якості життя населення регіону, які здійснюються на основі реалізації первинних або проміжних ресурсів, свідчать про ресурсний тип регіонального розвитку. У разі, коли регіональний розвиток відбувається на основі продажу продукції кінцевого споживання, у структурі собівартості якої значна частка належить витратам на придбання або створення об'єктів інтелектуальної власності, то такий регіональний розвиток можна оцінювати як інноваційний. Слід зауважити, що згідно теорії економіки знань інтелектуальний капітал є одним з основних факторів розвитку, тому економічне зростання на основі реалізації цього виду капіталу також відноситься до ресурсного типу розвитку. Інноваційним регіональний розвиток буде тоді, коли шляхом *використання* інтелектуального капіталу у регіональній економіці буде виготовлятися продукція, призначена для споживання проміжними або кінцевими споживачами.

В Україні й дотепер переважає ресурсний тип розвитку, оскільки основну частку в обсязі реалізації займає природна сировина та ресурсномістка продукція. Так, в експорті України у 2011 р. частка мінеральних продуктів склала 15%, продукції хімічної промисловості – 7,9%, недорогоцінних металів та виробів з них – 32,3%; готових харчових продуктів - 4,1%, полімерних матеріалів – 1,4%, деревини – 1,6% [854]. Поряд з цим, частка інноваційної продукції у експорті 27 країн Європи у 2006 р. становила 16,2%, Японії - 20,4%, США – 26,1%, Південної Кореї – 28,7% [43]. Порівняємо деякі показники інноваційного розвитку, регіонів України та Європи (табл.2.2).

Таблиця 2.2

Порівняння показників регіонального розвитку інноваційного типу для
регіонів України та країн Європи

Показник	2005		2008		2011	
	Регіони України	Регіони Європи	Регіони України	Регіони Європи	Регіони України	Регіони Європи
Витрати на науку та дослідження, % від ВВП:	1,9	1,83	1,66	1,92	0,8	2
Витрати на науку та дослідження за джерелами фінансування, %:	100	100	100	100	100	100
у т.ч. підприємства	87,7	54,1	60	54,8	65	54,1
держава	0,48	34,5	2,8	33,8	1,59	34,9
наукові установи		0,8		0,9		1
іноземні інвестори	2,74	9	0,96	8,8	19	8,4
Частка витрат держави на науку та дослідження у загальних державних витратах, %	1,6	1,52	1,61	1,52	1,65	1,52
Кількість дослідників, зайнятих у інноваційній діяльності, тис. осіб:	105,5	2011,3	94,1	2256,2	92,4	2318,5
у т.ч. на підприємствах	35,8	705,9	36,1	813,8	37	813,6
у державному секторі	-	216,5	-	230,8	-	237,3
у наукових організаціях	69,7	1067,6	58	1187,7	55,4	1243,4
Частка зайнятих у інноваційній діяльності по відношенню до працездатного населення, %	0,51	0,95	0,42	1,03	0,49	1,04
Частка зайнятих у інноваційній діяльності по відношенню до зайнятого населення, %	0,55	37,8	0,48	39,6	0,5	40,1
Середня кількість дослідників на 1 підприємство, осіб	0,1	0,88	0,07	1	0,07	1,2
Середня кількість дослідників на 1 наукову організацію, осіб	121	266	112	296	106	310
Середній обсяг витрат на науку та дослідження на 1 дослідника, тис. євро на рік	10,1	100	12,7	106	8,6	62
Частка реалізованої інноваційної продукції у обсязі промислової продукції, %:	6,5	13,7	5,9	13,4	4,8	13,3
Кількість патентних заяв на технологічну продукцію на 1 млн. мешканців	164	21015	179	16566	167	7147
Кількість осіб, що мають науковий ступінь, тис. осіб	80,3	525	91,1	490	95,03	488

Джерело: розроблено автором на основі [43,32,81,762,284]

Коли у регіонах Європи у період з 2005 по 2011 р.р. спостерігається нарощення частки витрат на науку та дослідження по відношенню до ВВП з 1,83% до 2%, в середньому по регіонах України цей показник мав різко негативну тенденцію, скоротившись з 1,9% до 0,8%. Аналогічне явище спостерігається у показниках кількості дослідників, зайнятих у інноваційній діяльності, середній кількості дослідників на одну наукову організацію та на одне підприємство, частки зайнятих у інноваційній діяльності відносно загальної кількості зайнятого населення. При тому, що частка реалізованої інноваційної продукції у обсязі реалізованої промислової продукції по регіонах України скоротилася з 6,5% до 4,8% за період з 2005 по 2011 р.р., кількість патентних заяв на високотехнологічну продукцію за цей же період навпаки збільшилася зі 164 на 1 млн. мешканців до 167, а також кількість осіб, що мають науковий ступінь зросла на 18,3%.

У регіонах Європи обсяг реалізованої інноваційної продукції по відношенню до реалізованої промислової продукції також скоротився, але не суттєво порівняно з Україною, з 13,7% до 13,3%. Але разом з цим спостерігалось різке зменшення патентних заяв на високотехнологічну продукцію – удвічі у 2011 р. порівняно з 2008 р., а також стабільне зменшення чисельності осіб, що мають науковий ступінь. Це пов'язано з кризовими явищами 2008 р., а також значним підвищенням витрат на патентування результатів наукових досліджень та вартості навчання у аспірантурі та докторантурі європейських наукових та освітніх установ [81].

Проведене дослідження показників інноваційного розвитку регіонів свідчить про те, що в Україні науковий потенціал використовується не ефективно: при значній кількості дослідників та патентних заяв, обсяг реалізованої інноваційної продукції вдвічі менший, ніж у регіонах Європи.

Натомість у Європі запас міцності процесу впровадження у виробництво інновацій настільки високий, що він дозволяє утримувати частку реалізованої інноваційної продукції приблизно на однаковому рівні протягом 6 років при значних скороченнях нових патентних заяв та кількості дослідників.

З цього можна зробити висновок, що регіональна економічна політика України, націлена на економічне зростання за принципами сталого розвитку у довготерміновій стратегічній перспективі, повинна ґрунтуватися на спеціально розроблених механізмах регулювання системних трансформацій інноваційного типу. У свою чергу, ці механізми повинні бути зорієнтовані на регулювання процесів комерціалізації існуючих наукових розробок та переведення їх з наукової до бізнес-площини, а також на процеси інтенсифікації власне наукової діяльності дослідників наукових установ.

Під інтенсифікацією наукової діяльності слід розуміти не тільки нарощення кількості отриманих патентів, сформованих звітів, отриманих наукових ступенів, але й принципово якісний розвиток досліджень. Для цього необхідні механізми державного та регіонального рівня, які б сприяли націлюванню дослідницької діяльності на пошук нових ринкових ніш, на створення не тільки виробничих, але й споживчих інновацій, які охоплюють масовий ринок. Такі регулюючі механізми повинні сприяти інтеграції маркетингової та дослідницької діяльності, оптимізувати співвідношення між фундаментальними, прикладними дослідженнями, науково-технічними послугами та розробками.

Наприклад, у 2011 р. в середньому по регіонах України розробки склали лише 48% від загального обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт. При цьому з решти 41% - це фундаментальні дослідження [560]. При тому, що оптимальним співвідношенням між обсягами фундаментальних, прикладних досліджень та розробок вважається 1:3:9 [941], в Україні таке співвідношення становить 1:0,84 :2,26. Для порівняння у РФ у 2011 р. зазначене фактичне співвідношення становило 1:1:3 [830], у Японії у 1998 р. – 1:2:5 [892]. Наведені статистичні дані доводять необхідність аналізу регіонального розвитку з точки зору його інноваційності та розробки механізмів активізації наукових досліджень у прикладній та конструкторській сферах. У свою чергу, це дозволить розробити ефективну політику регіонального економічного вирівнювання на інноваційній основі.

У регіональному інноваційному розвитку України та Європи значно розрізняються показники структури витрат на науково-дослідну та інноваційну діяльність за джерелами фінансування (рис.2.6-2.7). Між тим, саме на основі аналізу структури витрат на інноваційну діяльність можливо визначити структуру власників інтелектуального капіталу регіонів.

В Україні протягом 5 останніх років власні кошти підприємств складають більшу частину загальних обсягів фінансування інноваційних процесів, а частка державних коштів, навпаки, скорочується. Натомість, у 2011 р. значно зросли обсяги іноземних інвестицій у інноваційну та науково-дослідну діяльність підприємств та наукових установ з 2,74% до 19%. Обсяг коштів від грантів та інших фандрайзингових заходів з 36% у 2008 р. скоротився до 14% у 2011 р., що пов'язано з підвищенням вимог до подачі заявок на іноземні конкурси та гранти, а також скороченням вітчизняного грантового фінансування внаслідок чинників фінансово-економічної кризи [560].

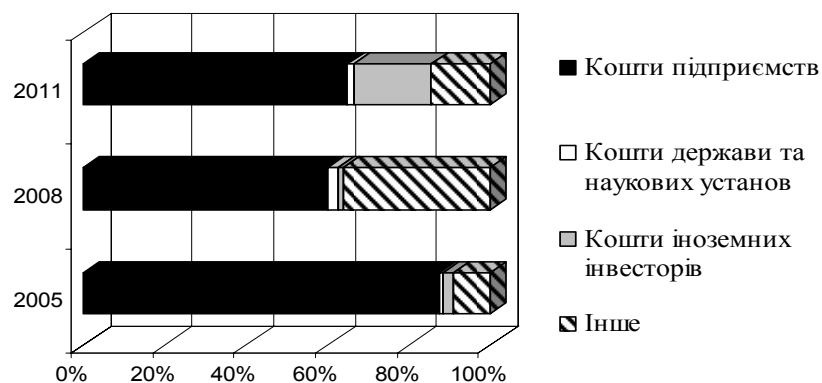

Рис.2.6 Структура фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності в середньому по регіонах України

Джерело: розроблено автором на основі [560]

На відміну від України, у регіонах Європи з 2005 до 2011 р.р. структура фінансування інноваційної та науково-дослідної діяльності залишається стабільною. При цьому спів-фінансування інновацій підприємствами та державою відбувається у сталому співвідношенні 55% до 35% [43].

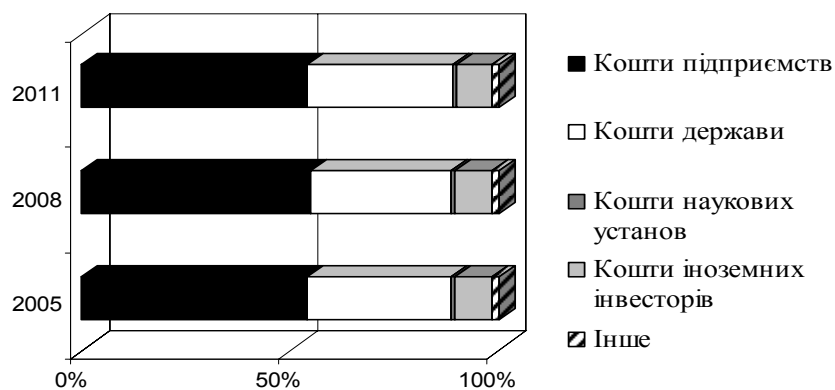

Рис.2.7 Структура фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності в середньому по регіонах Європи

Джерело: розроблено автором на основі [43]

Постійна доля капіталу іноземних інвесторів у фінансуванні інноваційних процесів на рівні 9% свідчить про активну протекціоністську регіональну політику Європи у галузі інновацій. Адже теперішні іноземні інвестиції у наукові розробки означатимуть у майбутньому частку прав власності іноземних країн у створеній інтелектуальній власності, що ставить під загрозу інноваційну незалежність регіонів Європи у довготерміновій перспективі.

Існуючі тенденції у динаміці показників регіонального розвитку інноваційного типу згідно класифікації розвитку за змістовною ознакою віддзеркалюються у показниках ефективності інноваційної діяльності, яка здійснюється у регіоні. Так, в середньому по регіонах України ефективність процесу виробництва та реалізації інновацій підприємствами знизилася (табл.2.3). Якщо у 2007 р. на 1 грн витрат на інноваційну діяльність підприємств приходилося 4,42 грн реалізованої готової інноваційної продукції, то у 2011 р. цей показник склав 2,97 грн/грн. На перший погляд, це пов'язано з позитивними явищами у інноваційному розвитку регіональної економіки, тому що обсяги реалізованої інноваційної продукції та витрат на інноваційну діяльність підприємств збільшилися. Але темпи приросту реалізації інновацій у 2011 р. склали 5% у порівнянні з 2010 р., тоді як витрати на інноваційну

діяльність за цей же період зросли на 78%, що у підсумку викликало негативний рівень ефективності інноваційної діяльності по регіонах України.

Разом з цим, при середній ефективності інноваційної діяльності підприємств регіонів за період, що аналізується, на рівні 4,36 грн/грн, середня ефективність виконаних наукових та науково-технічних робіт регіональними науковими установами складає 1,03 грн/грн. При цьому в середньому сукупні витрати на інноваційну діяльність підприємств перевищують загальні витрати на проведення наукових робіт лише на 33%. Таким чином, спостерігається не відповідність отриманих результатів від інноваційної діяльності до витрачених на неї коштів на підприємствах та у наукових установах. Причому, процеси проведення досліджень у наукових установах регіонів потребують оптимізації з точки зору пошуку резервів скорочення витрат та, водночас, підвищення якості результатів цих досліджень. Під якістю результатів досліджень з економічної точки зору слід розуміти високий рівень ринкового запиту інновацій, розроблених у наукових установах з боку проміжних та кінцевих споживачів.

У наукових установах України зайнято на 58% більше науковців та дослідників, ніж на підприємствах; середній річний обсяг реалізованої інноваційної продукції на 1 науковця, зайнятого на підприємствах регіонів, на 552% перевищує середній річний обсяг виконаних наукових робіт на 1 дослідника, що працює у наукових установах, а середній річний обсяг сукупних витрат на інноваційну діяльність підприємств регіонів у розрахунку на 1 інноватора всього на 136% більший за аналогічний показник по регіональних наукових установах. Наведені статистичні дані дозволяють зробити висновок про те, що механізми регулювання регіональної економіки з метою її розвитку на інноваційній основі повинні враховувати розподіл інноваційної діяльності на корпоративний та академічний сектори, брати до уваги особливості формування витрат та прибутків у цих секторах, термін створення, виведення на ринок та окупності інновацій. Це суттєво впливає на стратегії управління процесами проведення досліджень та виробництва інноваційної продукції, а відтак і на основні результуючі показники регіональної економіки.

Таблиця 2.3

Показники ефективності регіонального розвитку інноваційного типу в середньому по регіонах України

№ з/п	Показник	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7
1	Обсяги реалізованої інноваційної продукції до загальної суми витрат на інноваційну діяльність, грн / грн	4,42	4,51	4,86	5,03	2,97
2	Середня чисельність науковців на 1 підприємство, зайняте інноваційною діяльністю, осіб	68,96	68,31	68,95	68,71	67,7
3	Частка бюджетних коштів у загальній сумі витрат на інноваційну діяльність підприємств, %	1,33	2,80	1,59	1,08	1,04
4	Витрати на інноваційну діяльність на 1 науковця, зайнятого інноваційною діяльністю на підприємствах, тис. грн / рік	112,07	127,41	86,03	89,85	168,69
5	Бюджетні кошти на 1 науковця, зайнятого інноваційною діяльністю на підприємствах, грн / рік	1495,55	3578,78	1374,41	971,69	1755,93
6	Обсяг реалізованої інноваційної продукції на 1 науковця, зайнятого інноваційною діяльністю на підприємствах, тис. грн / рік	496,22	574,74	418,97	452,05	501,03
7	Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, млн. грн:	6700,7	8538,9	6553,7	9867,1	10349,9
8	до обсягу витрат на їх виконання всього, грн / грн	1,08	1,06	0,83	1,09	1,07
9	до обсягу фінансування з Держбюджету за функціональною класифікацією видатків за даними Казначейства, грн / грн	3,61	3,18	3,21	4,29	3,77
10	до обсягу фінансування з Держбюджету за економічною класифікацією видатків за даними Казначейства, грн / грн	0,41	0,38	0,27	0,35	0,3
11	до обсягу фінансування з Держбюджету за даними органів статистики, грн / грн	2,38	2,18	1,92	2,66	2,68
12	Частка бюджетних коштів у загальній сумі витрат на виконання наукових та науково-техн. робіт за даними органів статистики, %	45,78	48,72	43,44	41,17	40,24
13	Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт на 1 працівника наукових установ, тис. грн / рік	43,07	57,04	44,64	69,93	76,81
14	Обсяг витрат за даними органів статистики на виконання наукових та науково-технічних робіт на 1 працівника наукових установ, тис. грн / рік	39,53	53,60	53,28	63,76	71,18

продовження табл. 2.3

1	2	3	4	5	6	7
15	Бюджетні кошти за функціональною класифікацією за даними Казначейства на 1 працівника наукових установ, тис. грн / рік	11,92	17,93	13,92	16,31	20,34
16	Бюджетні кошти за економічною класифікацією за даними Казначейства на 1 працівника наукових установ, тис. грн / рік	102,62	146,95	160,67	199,01	253,83
17	Бюджетні кошти за даними органів статистики на 1 працівника наукових установ, тис. грн / рік	18,09	26,11	23,15	26,25	28,64
18	Надходження від продажу нематеріальних активів у Держбюджет, грн	523,96	45,47	103 306,74	0	170 170,00
19	Збори за послуги з охорони прав на інтелектуальну власність у Держбюджет до обсягів фінансування наукових досліджень з Держбюджету за функціональною класифікацією видатків, грн / грн	0,0044	0,0024	0,0021	0,0017	0,001
20	Збори за послуги, пов'язані з охороною прав на інтелектуальну власність, у Держбюджет до обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт, грн / грн	0,0012	0,0007	0,0006	0,0004	0,0002
21	Відношення обсягів реалізованої інноваційної продукції до обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт, разів	7,17	6,33	5,9	4,1	4,1
22	Відношення чисельності працівників наукових установ до науковців, зайнятих інноваційною діяльністю на підприємствах, разів	1,6	1,59	1,58	1,57	1,58
23	Відношення витрат на інноваційну діяльність підприємств до витрат на виконання наукових робіт за даними органів статистики, разів	1,76	1,49	1,01	0,89	1,49
24	Фінансування з Держбюджету за функціональною класифікацією наукових досліджень до фінансування з Держбюджету інноваційної діяльності підприємств, разів	12,8	7,96	16,09	26,45	18,37
25	Фінансування з Держбюджету за функціональною класифікацією наукових досліджень до фінансування інноваційної діяльності підприємств власними коштами, %	23,18	36,95	39,54	48,2	36,14
26	Фінансування з Держбюджету за екон. класиф. наукових досліджень до загальних витрат на інноваційну діяльність підприємств, разів	1,47	1,83	2,96	3,48	2,38
27	ПЕРЕВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НАД ЕФЕКТИВНОСТЮ ВИКОНАННЯ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБІТ (стр.2/стр.10), разів	1,22	1,41	1,51	1,17	0,78

Джерело: розроблено автором на основі [284,560]

Таким чином, регулюючі інструменти впливу на активізацію регіонального інноваційного розвитку повинні сприяти інтеграції діяльності наукових установ та підприємств шляхом утворення кластерних, мережових та інших новітніх територіальних науково-виробничих форм. Це обумовить досягнення найвищої сукупної ефективності процесів наукових досліджень та виробництва інновацій, оскільки вище наведений аналіз існуючих тенденцій показав, що дослідницька діяльність наукових установ значно відстає за показниками ефективності від інноваційної діяльності підприємств.

Про наявність дисбалансу у функціонуванні наукового та інноваційного секторів регіонального розвитку в Україні свідчить динаміка структури джерел фінансування наукових досліджень академічних установ та інноваційної діяльності підприємств (рис.2.8).

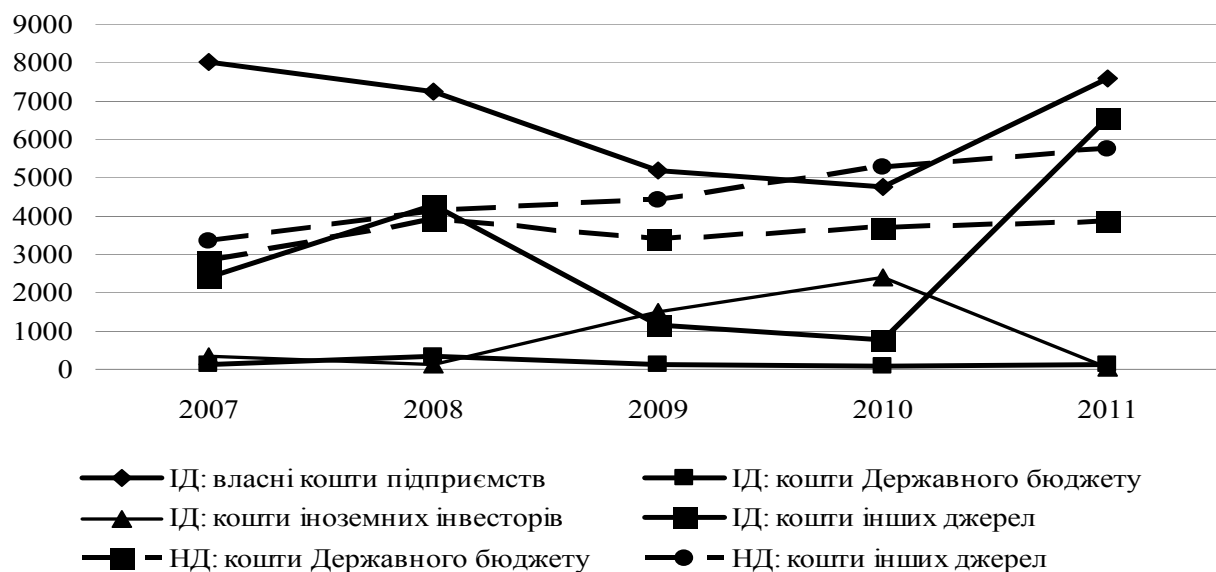

Рис.2.8 Динаміка обсягів фінансування інноваційної діяльності підприємств (ІД) та дослідної діяльності наукових установ (НД) з різних джерел по регіонах України, млн. грн

Джерело: розроблено автором на основі [762,560]

Якщо в середньому з 2007 по 2011 р.р. частка бюджетних коштів у фінансуванні інноваційної діяльності підприємств складала 1,04% з тенденцією

до скорочення, то у фінансуванні досліджень наукових установ – 40,24% з тенденцією до зростання. Підприємства фінансують процеси виробництва і реалізації інновацій здебільшого за рахунок власних та залучених коштів, обсяги яких становлять відповідно 62% та 25% у загальному фінансовому забезпеченні інноваційної діяльності приватного сектору.

Обсяги фінансування наукових досліджень з Держбюджету за функціональною класифікацією видатків в середньому у 16,4 разів щорічно перевищували обсяги фінансування з Держбюджету інноваційної діяльності підприємств з 2007 по 2011 р.р. (див. табл. 2.3). Натомість, обсяги фінансових ресурсів, що спрямовувалися на наукові дослідження з Держбюджету за функціональною класифікацією, в середньому складали щорічно 36,8% від обсягів власних коштів, що спрямовувалися на інноваційну діяльність підприємствами у регіонах. Ці дані свідчать про те, що у той час, коли держава зосереджується на підтримці наукової діяльності наукових установ, підприємства вкладають набагато більші кошти у власне виробництво інновацій. Враховуючи попереднє зауваження про те, що підприємства мають більший рівень ефективності інноваційної діяльності, на наш погляд, актуальними задачами регулювання регіонального розвитку на інноваційній основі постає перегляд методичних підходів до оцінки державних інвестицій у інновації, розробка концептуальних засад оцінки інноваційних проектів.

Показовим з точки зору аналізу пріоритетів державної регіональної політики інноваційного розвитку, які проявляються у розподілі бюджетних коштів, є наступний індикатор. В середньому, щорічно у період з 2007 по 2011 р.р. на 1 інноватора підприємств регіонів виділялося 1835 грн бюджетних коштів, у той час, коли ця сума на 1 працівника наукових установ складала 16089 грн (див. табл. 2.3). Звідси випливає необхідність оптимального розподілу бюджетних фінансових ресурсів між процесами отримання наукових результатів у ході досліджень та їх комерціалізації для цілей прискореного інноваційного розвитку кожного окремого регіону та міжрегіонального інноваційного вирівнювання для всієї держави. Це є важливою складовою

регіональної економічної політики сталого розвитку, основу якого складає інноваційна модель економіки.

Про зростаючу залежність інноваційної діяльності підприємств регіонів від кредитних ресурсів банків, венчурних та корпоративних кредиторів, інших грантодавців свідчить різке зростання обсягів коштів, що надходять з перелічених джерел на фінансування процесу виробництва інноваційної продукції українськими підприємствами, у 8,4 рази у 2011 р. порівняно з 2010 р. На тлі паралельного зростання за аналогічний період обсягів вкладень власних коштів підприємств у інноваційну діяльність у 1,5 разів, такі зрушення свідчать про регіональний розвиток на основі стимулювання інноваційної активності, про економічну стабільність, в умовах якої можливо управляти внутрішніми та зовнішніми ризиками інноваційної діяльності підприємств (див. рис. 2.8). Поряд зі збільшенням вітчизняних капіталовкладень у розробку інноваційної продукції на підприємствах, частка іноземних інвестицій у 2011 р. у загальному фінансуванні цих процесів становила 2% від рівня 2010 р., а у 2007 р. – 17% (див. рис. 2.8). Це свідчить про те, що не зважаючи на вище зазначені позитивні економічні тенденції, інвестиційна привабливість інноваційного сектору регіональної економіки все ще залишається низькою для іноземних стейкхолдерів, що проявляється у скороченні обсягів цього джерела фінансування для вітчизняних підприємств.

З одного боку, така ситуація сприяє уникненню ризиків, пов'язаних з відтоком прав на вітчизняні об'єкти інтелектуальної власності у іноземні країни, стимулюванню внутрішніх інвесторів вкладати кошти, а виробників підтримувати та розвивати процеси інноваційної діяльності. Але з іншого боку, економіка регіонів України ще не достатньо розвинута, щоб виробляти інноваційну продукцію, конкурентоспроможну на світовому ринку, без фінансових ресурсів та персональної зацікавленості іноземних інвесторів. Саме тому економічна політика регіонального розвитку поряд з внутрішньою збалансованістю у фінансуванні процесів наукових досліджень та виробництва інновацій повинна забезпечувати формування сприятливого регіонального

інвестиційного клімату, у т.ч. для іноземних інвесторів, спеціальні механізми для чого буде обґрунтовано у п.5.2.

Основою регіонального сталого розвитку є ефективне функціонування регіональної економіки, тобто здійснення продуктивних витрат, у т.ч. за рахунок державних коштів, та отримання максимального прибутку на кожен вкладений грошову одиницю. Аналіз ефективності інноваційного розвитку регіонів України повинен бути доповнений оцінкою рівня доходності тих проектів у сфері наукових досліджень, для реалізації яких державою були понесені витрати. Таку оцінку можна здійснити на основі зіставлення обсягів доходів, отриманих державою від продажу нематеріальних активів, та обсягів витрат, понесених на проведення наукових досліджень (див. табл. 2.3). З 2007 р. по 2011 р. надходження від продажу нематеріальних активів у Державний бюджет склали 274 тис. грн, тоді як витрати з Державного бюджету на проведення досліджень та розробку інновацій - 11,627 млрд. грн. Збори за послуги, пов'язані з охороною прав на інтелектуальну власність, по відношенню до фінансування наукових досліджень державними коштами в середньому за вказаний період становлять 0,002 грн/грн, а по відношенню до обсягів виконаних наукових робіт – 0,0006 грн/грн. На основі наведених даних можна констатувати низьку активність представників наукових установ у створенні об'єктів інтелектуальної власності, патентуванні винаходів, а також відсутність дієвих механізмів комерціалізації наукових розробок. Внаслідок цього державні кошти на інноваційний розвиток регіонів України витрачаються не достатньо ефективно, не приносячи бажаного прибутку у вигляді надходжень до бюджету від державних нематеріальних активів та зборів за послуги з охорони прав інтелектуальної власності. Натомість, інноваційна діяльність підприємств демонструє високий рівень рентабельності та результативності, що доводить необхідність удосконалення існуючих механізмів регулювання регіональної економіки та регіонального соціально-економічного розвитку інноваційного типу у напрямі розширення державної підтримки приватного сектору економіки.

З метою більш об'єктивного обґрунтування положень регіональної економічної політики, розробки ефективної стратегії міжрегіонального вирівнювання, механізмів регулювання розвитку регіонів, який би відповідав умовам сталості та інноваційності, необхідно зіставити результати оцінки рівня сталого розвитку регіонів України та результати оцінки рівня інноваційності їх розвитку. Щодо оцінки рівня сталого розвитку регіонів вважаємо за доцільне ґрунтуватися на результатах, представлених у [135, С.111]. Для оцінки відмінностей у інноваційному розвитку регіонів скористаємося вище запропонованими показниками ефективності науково-дослідної діяльності та діяльності з виробництва інноваційної продукції (див. табл. 2.3).

Сформуємо вибірку регіонів за наступним принципом. З групи регіонів України, що мають високий рівень сталого розвитку згідно [135], оберемо Харківську та Львівську області, які посідають перші місця у названій групі, а також Донецьку та Дніпропетровську, які посідають останні місця у групі. З сукупності регіонів, що мають середній рівень сталого розвитку аналогічним чином оберемо Полтавську, а також Волинську і Хмельницьку області. З групи регіонів, що мають низький рівень сталого розвитку – Чернігівську, Луганську, а також Житомирську області (табл.2.4).

Серед вибраних регіонів найвищий рівень рентабельності інноваційної діяльності підприємств має Полтавська область – 34 грн реалізованої інноваційної продукції на 1 грн витрат на інноваційну діяльність; найнижчий – Хмельницька область – 0,4 грн/грн. Це пов'язано з тим, що у наведеній вибірці Полтавський регіон посідає друге місце після Луганського за обсягами реалізованої інноваційної продукції у 5260,8 млн. грн при найменших середніх витратах на інноваційну діяльність у 144 млн. грн. Найбільший середній рівень витрат на інноваційну діяльність понесли підприємства Донецької області – 1871,1 млн. грн. При витратах на інноваційну діяльність підприємств у Хмельницькій області, що у 4,1 рази перевищують аналогічні витрати у Полтавській області, Хмельницька область має найнижчий середній рівень реалізованої інноваційної продукції у 110 млн. грн.

Таблиця 2.4

Оцінка регіональних відмінностей у інноваційно-економічному розвитку областей України

Показник	Середні значення показників за регіонами за період 2007 – 2011 р.р.										Регіони України
	Харків. обл.	Львів. обл.	Донецьк. обл.	Дніпроп. обл.	Полтав. обл.	Волин. обл.	Хмельн. обл.	Чернігів. обл.	Луган. обл.	Житомир. обл.	
1 Реалізована інновац. продукція до витрат на інновац. діяльн., грн/грн	5,77	19,62	3,87	2,63	33,98	7,86	0,39	12,42	22,66	3,53	4,36
2 Бюджетні кошти у витратах на інновац. діяльн. підприємств, %	6,76	4,72	0,45	7,29	0,00	0,00	0,46	13,61	0,00	4,91	1,57
3 Витрати на інновац. діяльн. на 1 інноватора підприємств, тис. грн / рік	31,30	52,17	280,59	105,89	146,44	737,70	6461	207,95	232,26	602,13	116,81
4 Наукові роботи: до заг. витрат на їх виконання, грн/грн	1,11	1,02	1,35	1,00	1,04	1,03	1,02	0,95	1,04	1,10	1,03
5 до бюдж.коштів, грн/грн	3,36	1,76	3,37	3,41	2,73	2,35	1,78	1,56	5,66	3,35	2,37
6 Бюджетні кошти у витратах на виконання наукових робіт, %	33,14	58,24	39,44	31,06	38,43	45,39	61,70	62,39	18,69	37,88	43,87
7 Витрати на виконання наукових робіт на 1 працівника наукових установ, тис.грн / рік	65,77	48,41	56,93	68,10	45,87	55,85	57,49	46,40	58,13	47,48	58,30
8 Реалізована інновац. продукція до виконаних наукових робіт, разів	1,45	16,28	11,70	3,87	85,67	90,06	14,85	14,91	65,69	12,18	5,53
9 Витрати на інновац. діяльність підприємств до витрат на виконання наукових робіт, грн/грн	0,33	0,79	5,55	1,43	2,74	11,92	89,51	4,41	7,48	9,16	1,33

Джерело: розроблено автором на основі [561-564]

Як видно з табл.2.4, при найменшій середній кількості інноваторів – 103 особи, зайнятих інноваційною діяльністю на підприємствах Хмельницької області, у підсумку на 1 інноватора цього регіону приходиться в середньому 6,4 млн. грн витрат на інноваційну діяльність на рік. Наприклад, чисельність інноваторів Харківської області складає 15,1 тис. осіб, що у 146,6 разів більше, ніж у Хмельницькій області. Однак, витрати на інноваційну діяльність у Харківській області на 29,3% менше за Хмельницьку. У підсумку серед вище обґрунтованої вибірки регіонів Харківська область має найнижчий середній рівень витрат на інноваційну діяльність на підприємствах у розрахунку на 1 інноватора - у 31,3 тис. грн на рік. Слід підкреслити, що для більш глибокого аналізу ефективності здійснення витрат на інноваційну діяльність необхідно проаналізувати структуру питомих витрат на 1 інноватора підприємств або 1 вченого наукових установ. Це дозволить з'ясувати рівень прямих та накладних витрат у інноваційних процесах регіональної економіки та виявити причини їх виникнення і резерви скорочення. Такий аналіз може скласти основу для реформування наукової галузі, а саме оптимізації існуючого майнового комплексу у напрямі скорочення не продуктивних необоротних активів та збільшення активної частини потужностей, на яких виготовлятимуться конкурентоспроможні інтелектуальні активи та інноваційна продукція.

Динаміка середньої ефективності виконання наукових досліджень за вибраними для аналізу регіонами з 2007 р. по 2011 р. загалом відповідає загальнодержавній тенденції (див. табл. 2.3, стр. 8). Найбільше її відхилення від середнього по Україні (1,03 грн/грн) за вказаний період зафіксовано у Донецькій області - на 31%, найменше – по Чернігівській області - на 7,76%.

У 90 та 85 разів обсяги реалізованої інноваційної продукції в середньому більші за обсяги виконаних наукових робіт відповідно у Волинській та Полтавській областях (рис.2.9). У Харківській області це співвідношення найнижче, і складає 1,45 разів.

Таке явище спостерігається внаслідок того, що у Волинській області у 2007 та 2008 р.р. була найвища серед регіонів частка реалізованої інноваційної

продукції у промисловій продукції – відповідно 37% та 24,7%. Високий рівень цього показника спостерігався у Волинській області також у 2000, 2001 та 2006 р.р., що засвідчує про не випадковість, а закономірність загальної тенденції, а також наявність у регіоні умов, які за певних обставин сприяють його інноваційному розвитку. Ці обставини потребують дослідження та врахування у механізмах розвитку цього регіону. як було зазначено у п.1.4, можливо вони і є тими точками регіональної системи, тиск на які з боку системи державного управління здатен принести економічний ефект.

Водночас, Волинська область посідає передостаннє місце серед вибірки регіонів за середніми обсягами виконаних наукових робіт – 18,6 млн. грн за період, що аналізується. Це спричинило вище зазначену різницю між обсягами реалізованої інноваційної продукції та обсягами виконаних наукових робіт. У Полтавській області такий розрив між обсягами реалізованої інноваційної продукції та виконаних наукових робіт виник внаслідок того, що при другому місці серед 10 областей вибірки за обсягами реалізованої інноваційної продукції, вона посідає 7 місце за обсягами виконаних наукових робіт.

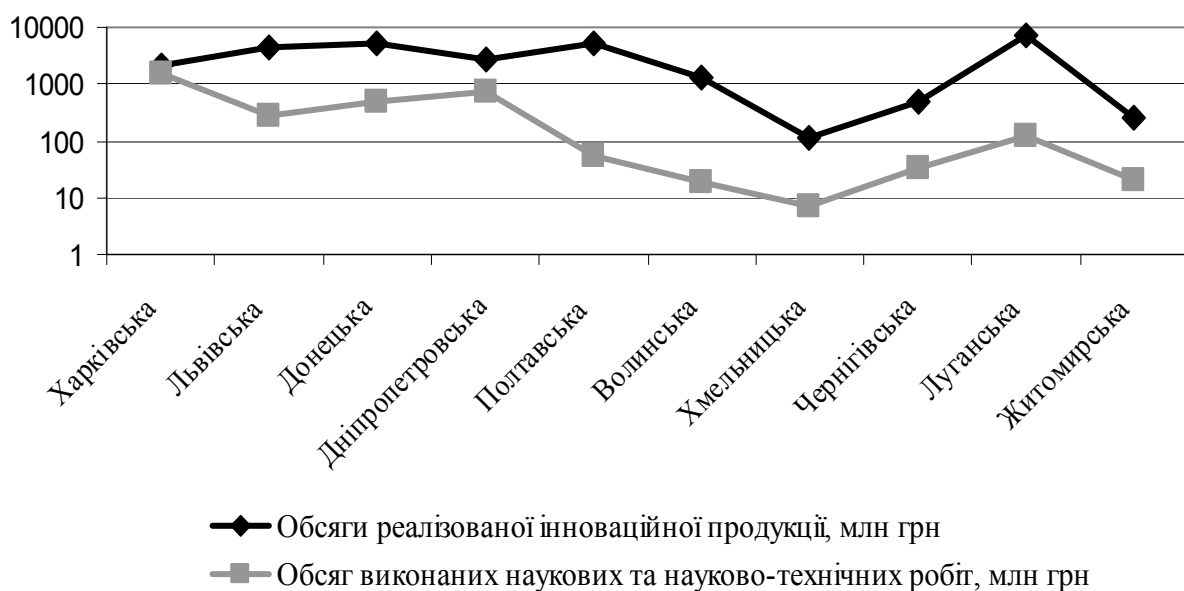

Рис.2.9 Співвідношення середнього обсягу реалізованої інноваційної продукції та виконаних наукових робіт, млн. грн

Джерело: розроблено автором на основі [561-564]

Про кардинально різні основи регіонального інноваційного розвитку свідчать дані відношень витрат на інноваційну діяльність до витрат на наукові дослідження Харківської та Хмельницької області (рис.2.10). У Харківській області на 1 грн витрат на наукові дослідження приходить 0,33 грн витрат на інноваційну діяльність. Це говорить про те, що у політиці розвитку цього регіону основним пріоритетом є процес створення об'єктів інтелектуальної власності. Тоді як у Хмельницькій області пріоритетом регіональної політики інноваційного розвитку є процес впровадження інновацій, про що свідчить аналогічний показник на рівні 89,5 грн/грн.

Якщо витрати на інноваційну діяльність Хмельницької області перевищують аналогічні витрати у Харківській області на 29,3%, як було вище зазначено, то витрати на наукові роботи у Харківській області перевищують аналогічні витрати у Хмельницькій області на 100%, що доводить наявність значних відмінностей у інноваційно-економічному розвитку територій, обраних пріоритетах регіональної інноваційної політики та необхідність розробки диференційованих механізмів для загального вирівнювання розвитку регіонів в цілому по Україні.

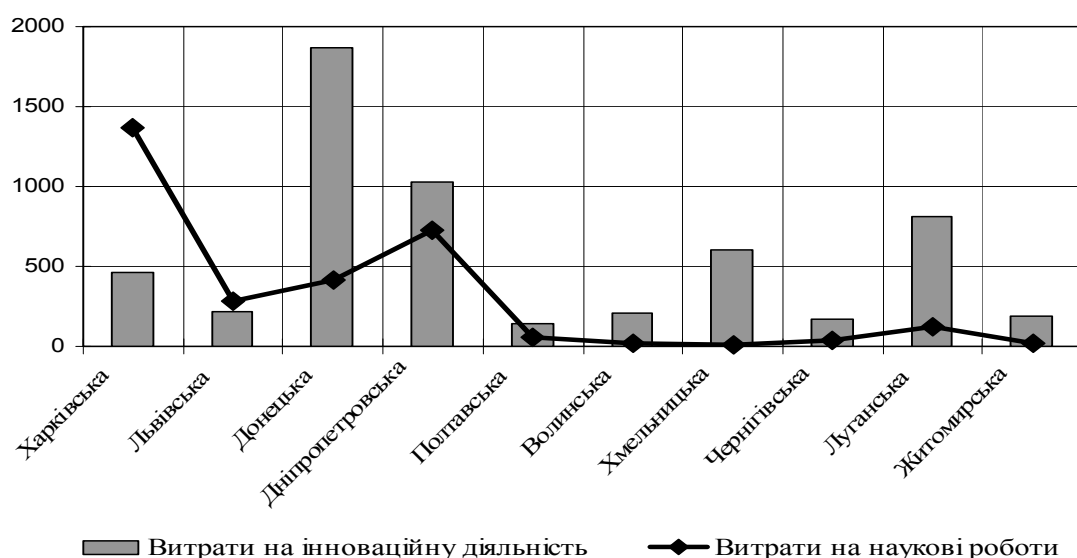

Рис.2.10 Співвідношення середніх витрат на інноваційну діяльність та наукові роботи за регіонами, млн. грн

Джерело: розроблено автором на основі [561-564]

Аналіз регіональних відмінностей у інноваційному розвитку по вибірці регіонів (див.табл.2.4) демонструє ідентичність локальних регіональних тенденцій з загальнодержавними щодо фінансування бюджетними коштами інноваційної діяльності підприємств та досліджень наукових установ.

Так, у політиці розподілу бюджетних коштів превалює першочергове фінансування напряму наукових досліджень. Однак, певні показники у розрізі регіонів вказують на те, що інструменти реалізації цієї політики у інноваційній сфері потребують удосконалення. Наприклад, разом з тим, що у Хмельницькій області найбільш економічно ефективно здійснюються процеси реалізації інноваційної продукції, ніж наукових досліджень, цей регіон має найбільшу частку бюджетних коштів (у 61,7%) серед інших статей фінансових ресурсів, що спрямовуються в області на проведення наукових досліджень.

Навпаки, Луганська область, у якій наукові роботи здійснюються найбільш економічно ефективно на рівні 5,66 грн виконаних досліджень на 1 грн витрачених бюджетних коштів, має найменшу частку фінансових ресурсів Державного бюджету (на рівні 18,6%) у структурі фінансування наукових робіт. Регіональна політика розвитку інноваційного типу повинна бути спрямована на згладжування зазначених диспропорцій.

Таким чином, узагальнений показник інноваційно-економічного розвитку регіонів, за яким можна оцінити регіональні відмінності та віднести регіон до ресурсного або інноваційного типу розвитку, доцільно розраховувати як інтегральний індекс суми вище наведених показників ефективності інноваційної діяльності, пов'язаної з проведенням наукових досліджень та виробництвом інноваційної продукції (див.табл.2.4). Для уникнення проблеми, пов'язаної з тим, що кожен з перелічених показників має свою розмірність та порядок цифр числового значення, а також з метою приведення цих показників до нормованого вигляду у діапазоні від 0 до 1 було використано формули, наведені у [135, С.17-18].

Порівняння результатів рейтингування вибірки регіонів за показниками сталого та інноваційно-економічного розвитку представлено у табл.2.5.

Рейтинг вибірки регіонів України за показниками сталого та інноваційно-економічного розвитку

Регіон	Показник сталого розвитку, <i>згідно [135, С.108]</i>		Показник інноваційно-економічного розвитку, <i>авторська розробка</i>	
	Рейтингове місце за вибіркою	Значення показника	Рейтингове місце	Значення показника
Харківський	1	0,825	2	8,96
Львівський	2	0,808	6	8,27
Донецький	3	0,793	4	8,45
Дніпропетровський	4	0,792	3	8,92
Полтавський	5	0,775	7	8,03
Волинський	6	0,756	8	8,02
Хмельницький	7	0,753	1	9,00
Чернігівський	8	0,738	9	7,53
Луганський	9	0,729	5	8,32
Житомирський	10	0,683	10	7,29

Таким чином, налагодження механізмів регіонального регулювання на інноваційний тип розвитку дозволить одночасно покращити економічний стан та екологічний фон, підвищити соціальні стандарти окремих територій та країни в цілому. Наприклад, 35% території України порушено внаслідок ведення гірничих робіт по видобутку вугілля, руди та інших корисних копалин [672, С.23]. Результати проведених досліджень щодо аналізу та оцінки рівня інноваційного розвитку регіону стають особливо актуальними для вирішення проблем саме депресивних регіонів гірничодобувної промисловості. Інтенсифікація інтелектуально місткого виробництва або впровадження механізмів інноваційного використання наявного у країні майнового комплексу підприємств добувної промисловості дозволить відновити екологічний баланс депресивних гірничих регіонів після ліквідації підприємств, скоротити викиди CO₂ у атмосферу діючими гірничодобувними підприємствами, сформувані на цих територіях умови для гідного життя громадян України. Виведення цих територій на інноваційний тип розвитку сприятливо позначиться на індексі сталого розвитку регіонів України та на індексі регіонального вирівнювання.

2.2.2 Аналіз економіко-правових умов інноваційних процесів в регіонах

Оприлюднена у 2010 р. остання редакція законопроекту «Про основи державної регіональної політики» [852], на відміну від проаналізованих у п. п. 1.2-1.3 Концепції державної регіональної політики 2001 р., та Державної Стратегії регіонального розвитку 2006 р., визначає основною метою політики регіонального вирівнювання підвищення соціально-економічних стандартів життя людей незалежно від місця проживання. Водночас єдиним шляхом економічного зростання та забезпечення соціальних гарантій на сучасному етапі розвитку визнається формування інноваційної моделі господарювання, яка спирається на процеси комерціалізації результатів наукових досліджень.

У [548] зазначається, що саме наука може стати «потужним локомотивом позитивних змін в економіці, передусім у розвитку вітчизняної високотехнологічної промисловості, поліпшенні інвестиційного клімату, а також у сприянні прогресивним структурним перетворенням». Водночас, у [548] питання розробки нової регіональної політики віднесено до стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку всієї держави, а реалізація потенціалу розвитку економік регіонів визначено пріоритетним завданням оперативного рівня.

Таким чином, інноваційна політика та політика регулювання регіональної економіки повинні бути узгоджені між собою та взаємодоповнювати одна одну. Зрушення у інноваційних процесах держави можливо прискорити при наявності потужного імпульсу від регіонів, а значні структурні та міжрегіональні дисбаланси, у свою чергу, можливо подолати на підставі функціонування ефективної міжрегіональної інноваційної моделі сталого розвитку. У цьому контексті на передній план виходить питання дослідження існуючих економіко-правових умов інноваційних процесів у регіонах, яке дозволить виявити проблемні сторони наявного інституціонального підґрунтя, особливості якого спричиняють фактичне відставання регіонів України від регіонів ЄС у інноваційному розвитку (див. п. 2.2.1), а також обґрунтувати

напрями удосконалення теоретико-методологічних положень регіонального інноваційного розвитку, які знаходяться на перехресті принципів інноваційної та регіональної політики.

Одним з найважливіших нормативно-правових документів, який через інноваційну діяльність підприємств та відносини між економічними суб'єктами опосередковано регламентує практичні механізми регіональних інноваційних процесів, є Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [335]. Трансфер технологій є завершальною стадією інноваційної діяльності та стосується сфери обігу інновацій, тобто передачі майнових прав на нематеріальні активи між економічними суб'єктами. Слід відмітити, що вплив параметрів та особливостей процесу трансферу технологій, як складової інноваційної діяльності, на розвиток економіки регіонів може бути не однозначним. Тому від тих методологічних підходів, з позиції яких визначається сутність інноваційної діяльності та процесу трансферу технологій, залежить характер, напрям і темп регіонального економічного розвитку.

Як раніше зазначалося, стратегії, програми, концепції соціально-економічного розвитку України та її регіонів останнього десятиріччя ґрунтуються на інноваційній моделі розвитку. На перший погляд, можна припустити, що у перелічених документах у першу чергу йдеться про національний інноваційний розвиток. Однак, жодне з визначень термінів «інноваційна діяльність» у [344] та «трансфер технологій» у [335] не містить однозначного тлумачення, яке б чітко було прив'язане до національної економіки в цілому та економіки регіонів України зокрема.

Навпаки, запропоновані у 2011 р. зміни до закону України про трансфер технологій [710] опосередковано розшифровують процес передачі технологій, як не тільки відносини з приводу комерціалізації *вітчизняних* технологій, але й відносини з приводу ввезення в Україну *зарубіжних* технологій. Таким чином, якщо розглядати інноваційний розвиток економіки регіонів за рахунок національних продуктивних сил, вітчизняних технологій та національної інноваційної системи, то запропоновані зміни до закону про трансфер

технологій тільки частково відносяться до нього у тій частині, яка стосується підтримки вітчизняного виробництва інновацій. У іншій частині трансфер іноземних технологій сприятиме розвитку економіки регіонів, але на інвестиційній замість інноваційної основі, водночас активізуючи інноваційну діяльність тих країн, чиї технології ввозяться в Україну (рис.2.11).

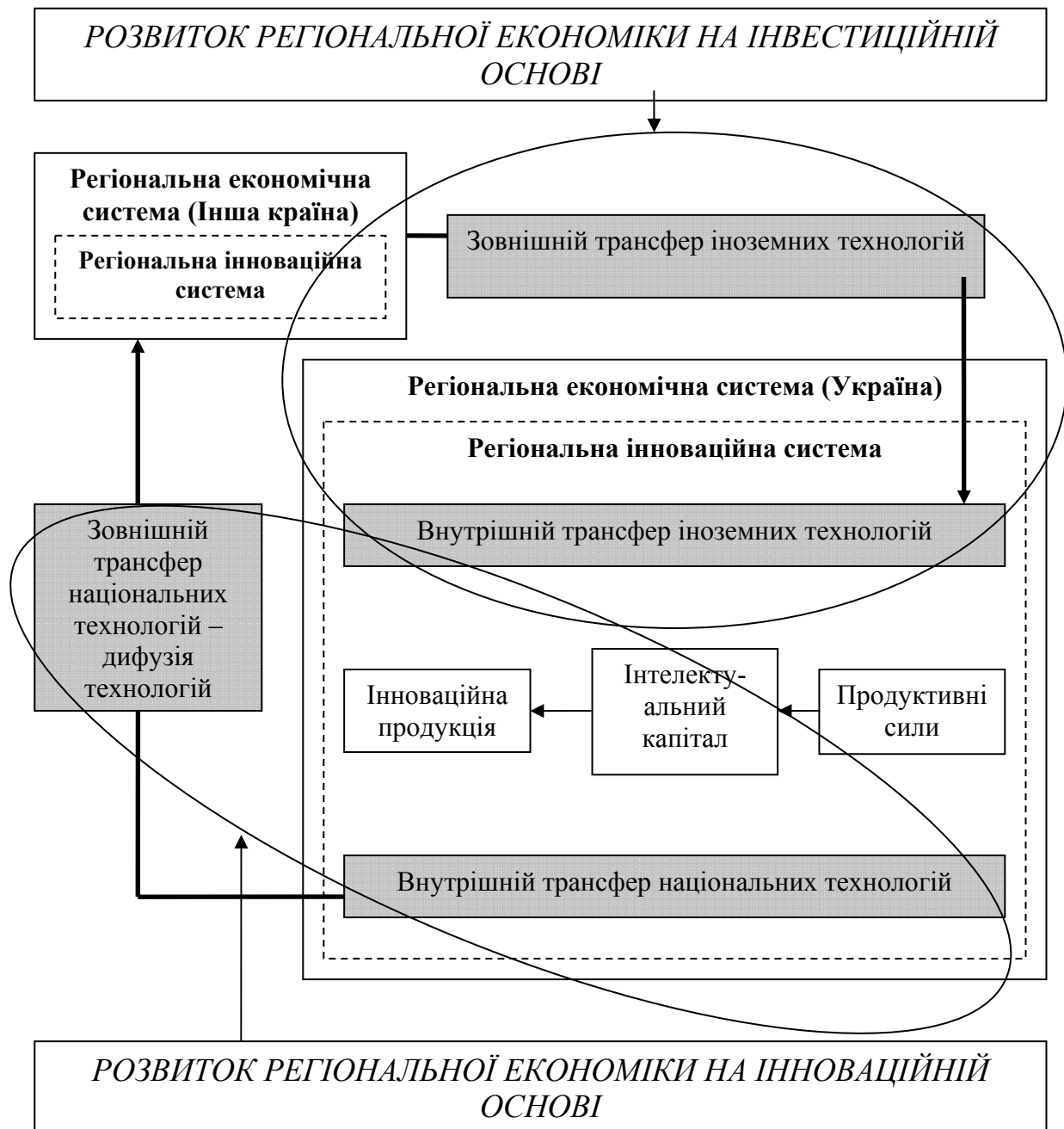

Рис.2.11 Зв'язок інноваційних процесів регіональної економіки з процесом трансферу технологій

Джерело: розроблено автором на основі [710]

У зв'язку з вищенаведеним, зазначимо, що у даному параграфі розглядатимуться саме ті економіко-правові умови інноваційних процесів, проблеми та перспективні напрями їх вирішення, які стосуються інноваційної діяльності у частині трансферу національних технологій та зумовлюють вплив цих процесів на соціально-економічний розвиток регіонів України. У свою чергу, потребує вирішення завдання обґрунтування економіко-математичної моделі збалансованих інноваційно-інвестиційних процесів у регіональній економіці за критерієм максимізації рівня розвитку продуктивних сил.

На нашу думку, одними з найголовніших напрямів у регулюванні процесу трансферу технологій, від розвитку яких залежить ефективність інноваційної діяльності у регіональній економіці, стимулювання або, навпаки, гальмування інноваційного підприємництва, створення та комерціалізація наукових розробок науково-дослідних установ, налагодження економічних зв'язків між наукою та підприємствами, є наступні. Це регулювання відносин, у яких об'єктом економічних інтересів виступають права на інтелектуальну власність, що і є предметом трансферу технологій, а також регулювання процесу надання державної фінансової підтримки здійснення трансферу технологій приватними та державними підприємствами. Розглянемо їх більш детально.

Запропонована нова редакція ст. 11 «Право на передачу технологій», яка регламентує розподіл прав на об'єкти інтелектуальної власності, на наш погляд, є однією з найбільш спірних та дискусійних в контексті управління регіональною економікою. Концептуальні засади розподілу майнових прав на інтелектуальну власність є значущими, оскільки саме відносини передачі прав на нематеріальні активи складають зміст трансферу технологій та комерціалізації результатів наукових досліджень. Від їх особливостей та дизайну потоків нематеріальних активів залежить ефективність, результативність, інтенсивність регіональних інноваційних процесів.

У новій редакції закону про трансфер технологій значно укріплюється право на об'єкти інтелектуальної власності головних розпорядників державних коштів у разі повного або часткового фінансування створення нових технологій

державними коштами. Зокрема, у п.2 ст.11 зазначено, що головні розпорядники державних коштів у разі фінансування створення технологій мають право у майбутньому передавати ці майнові права, якщо це передбачено договором.

Власне факт наявності у держави майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності вступає у протиріччя з Цивільним кодексом України [752], у якому зазначено, що держава не може бути власником майнових прав на інтелектуальні активи. Навпаки, факт наявності у держави прав власності на нематеріальні активи закріплюється п.3 ст.11, у якому зазначено, що навіть *умови* набуття прав на інтелектуальну власність виконавцем, у ролі якого виступає державне підприємство, відображаються у державних контрактах. Таким чином, якщо новітня технологія, розроблена на державному підприємстві, не стосується сфер національної безпеки, охорони здоров'я, не була профінансована за рахунок державних коштів, не є необхідною для виконання державних функцій, не визнана такою, що має використовуватися в публічних інтересах, розробник цієї технології, тобто державне підприємство, має все одно укласти з органами влади спеціальний державний контракт [411].

З наведеного випливає, що будь-яка новітня технологія може бути автоматично віднесена до вище перелічених пунктів, при яких держава обов'язково стає повним або частковим власником отриманих у ході інноваційної діяльності нематеріальних активів, а по-друге, цей державний контракт може бути укладений з будь-якими умовами, не завжди вигідними для державного підприємства-виконавця. Це означає, що інноваційна діяльність державних підприємств, де сьогодні сконцентровані достатні виробничі потужності, повністю позбавляється автономного керування з боку менеджменту цих підприємств. Автоматично знижується ефективність управлінських рішень у сфері інноваційного розвитку, оскільки вони приймаються у центрі, а не на місцях. Працівники підприємства втрачають зацікавленість у інноваційній діяльності, результати якої не створюють підстав для виникнення права приватної власності на нематеріальні активи.

Враховуючи те, що під цю регулюючу норму підпадають науково-дослідні установи, то можна зробити висновок, що перелічені проблеми фактично торкаються початкового етапу інноваційних процесів регіональної економіки – створення конкурентоспроможного інтелектуального продукту. Якщо на цьому етапі існуючі проблеми перешкоджають отриманню якісних результатів наукових досліджень з високим потенціалом майбутнього перетворення на реальні інновації, то можна прогнозувати низьку ефективність всієї інноваційної системи регіону.

На наш погляд, непередбачувані наслідки негативного характеру може мати механізм регулювання процесу здійснення трансферу технологій, створення яких відбувалось державним підприємством за рахунок коштів стороннього інвестора. Змінами до закону про трансфер технологій у п.4 ст.11 передбачено, що при закріпленні прав на результати науково-технічної діяльності за державним підприємством або науковою установою-виконавцем головний розпорядник бюджетних коштів все одно має право безоплатно використовувати ці результати з метою виконання робіт або здійснення поставок продукції для державних потреб. Закладений у цьому механізмі дизайн відносин органів влади та підприємств-виконавців науково-технічної діяльності має у собі підстави для виникнення антагоністичних економічних інтересів, що не сприяють інноваційному розвитку регіональної економіки.

Також слід відмітити, що у запропонованій органами державної влади редакції закону про трансфер технологій спостерігається певна термінологічна не узгодженість. Наприклад, у ньому використовується декілька термінів для позначення договору, а саме «договір», «державний контракт», «договір про створення», «договір про трансфер», які не відповідають жодному з видів договорів, передбачених у Цивільному Кодексі України. Наприклад, у п.3 ст.11 зазначено, що «...права на результати науково-технічної діяльності закріплюються за виконавцем на умовах, що визначаються у державних контрактах», а п.6 наведено: «у разі якщо складові технологій частково створено за рахунок власних коштів підприємств, установ, організацій і

фізичних осіб, а частково – за рахунок державних коштів, майнові права на ці складові розподіляються на підставі договору про їх створення та використовуються за умовами договору про їх трансфер» [710]. Як видно, для одного випадку визначено три види договорів. Таким чином, штучно створюються правові умови для бюрократизації інноваційних процесів, виникнення документальної плутанини та зайвих судових справ, що у результаті гальмує процес створення інновацій та підвищення рівня конкурентоспроможності регіональної економіки. Розглянемо більш детально вплив наведених норм законодавства у сфері інноваційної діяльності на розвиток економіки регіону.

Як раніше вказувалося, під час активізації інноваційної діяльності у регіоні основний акцент робиться на створенні необхідних умов для науково-дослідних установ, ВНЗ та інших наукових лабораторій, які більшою мірою є державними, тому що результати наукових досліджень вчених саме цих установ у подальшому підлягають комерціалізації. Накопичений науковий потенціал зазначених державних установ та його реалізація являється основним підґрунтям інноваційного розвитку регіону та вагомим показником інтегральної оцінки інноваційного потенціалу регіону в цілому.

Однак, вище розглянуті умови здійснення трансферу технологій, на нашу думку, вступають у протиріччя з названими завданнями, адже повністю або частково позбавляють державні установи права на інтелектуальну власність, створену у ході наукових досліджень. Держава намагається максимально контролювати здійснення трансферу технологій державними підприємствами та організаціями, та отримувати від цього економічні вигоди. Натомість, науково-дослідні установи стають пасивними учасниками регіональної економіки, а отримані результати наукових досліджень, у цьому випадку, не можна віднести до інтелектуального капіталу регіонів (див.рис.1.19), тому що вони складають національний інтелектуальний капітал. Таким чином, прагнучи інноваційного розвитку економіки регіонів, регіони фактично позбавляються основи цього розвитку – місцевого регулювання обігу нематеріальних активів.

Не зважаючи на те, що у [548] наголошувалося на необхідності створення для наукових колективів особливих економіко-правових умов організації підприємств типу start-up у спрощеному порядку для комерціалізації результатів наукової діяльності з урахуванням інтересів держави, відповідних наукових чи навчальних установ, нові норми регулювання трансферу технологій перешкоджатимуть розбудові регіональних інноваційних систем на основі інноваційного підприємництва, яке починається зі свободи ініціативи на місцях. Створення при державних дослідних університетах та інститутах невеликих інноваційних компаній spin-off стає неможливим, внаслідок відсутності у винахідника та установи, де він працює, права займатися комерційною діяльністю на основі використання інтелектуальної власності. Тоді для регіональної економіки автоматично втрачаються можливості структурних змін на користь розвитку підприємництва у інноваційному секторі, зростання рівня зайнятості за рахунок створення нових робочих місць, підвищення соціальних стандартів життя, збільшення податкових надходжень до місцевих та Державного бюджету.

Також, на наш погляд, у разі внесення запропонованих змін до закону про трансфер технологій, гальмується необхідний регіональній економіці розвиток кооперації між державними науковими установами та підприємствами, оскільки майнові правовідносини у випадку фінансування створення нових технологій у державних установах сторонніми підприємствами чітко не визначено. І головне, у цих відносинах не простежується обґрунтованого вибору оптимального співвідношення інтересів держави, розробника інновацій та зацікавленого підприємства, яке фінансово підтримувало процес досліджень. Внаслідок складності фінансових відносин між приватними підприємствами та державними науковими установами, виникнення трьохсторонніх угод, підприємства втрачають зацікавленість у співпраці, створюючи власні дослідні лабораторії та позбавляючи регіональну економіку додаткових можливостей розвитку внаслідок науково-виробничої кооперації та використання наявного інтелектуального та виробничого потенціалу науково-дослідних установ.

Політика накопичення державою прав інтелектуальної власності, які виступають ринковими продуктивними активами, може призвести до не достатньо ефективного управління ними внаслідок негативної дії економічного ефекту масштабу та подальшого прийняття рішення про роздержавлення інтелектуального майна. У свою чергу, при відсутності науково обґрунтованих принципів процесу приватизації нематеріальних активів під час роздержавлення може відбутися не справедливий перерозподіл майнових прав на інновації. Тому, на нашу думку, для розвитку регіональної економіки на інноваційній основі та створення належних економіко-правових умов інтенсифікації інноваційних процесів держава повинна суттєво обмежити свої права на об'єкти інтелектуальної власності, дозволивши державним виконавцям робіт зі створення нових технологій володіти ними та мати можливість їх комерціалізувати на законній основі.

У зв'язку з вищенаведеним, стає очевидною необхідність удосконалення принципів державної регіональної політики з урахуванням вимог інноваційного розвитку економіки регіонів. Як було зазначено у п.1.3 монографії, починаючи від проекту Концепції державної регіональної політики 1998р. і до законопроекту «Про основи державної регіональної політики» 2010р., усі документи з питань розвитку регіонів містять фундаментальні принципи децентралізації, деконцентрації влади та врахування інтересів громади при формуванні та реалізації державної регіональної політики. Принцип децентралізації означає передачу частини прав та повноважень від центральних органів влади до місцевих. Принцип деконцентрації – перерозподіл прав та повноважень з метою недопущення монополізації у вирішенні питань одним органом влади. Однак, інші принципи державної регіональної політики передбачають активне залучення представників регіональної громади до діяльності, спрямованої на інноваційний розвиток регіонів.

На нашу думку, враховуючи вищезазначені проблеми стимулювання інноваційних процесів у регіонах, можна стверджувати, що існуючий формат механізмів реалізації принципів децентралізації та деконцентрації влади не

дозволяють розбудувати вертикаль правової взаємодії між центром та територіальною громадою, в результаті чого ця вертикаль обмежується рівнем органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Принцип кооперації державної влади з територіальною громадою у процесах інноваційного розвитку економіки на практиці реалізується формально та зводиться до збору думок місцевих громадських організацій, представників приватного бізнесу та окремих громадян з приводу різних питань функціонування регіональної економіки. Однак, вагомих інструментів впливу територіальна громада фактично не використовує.

Таким чином, на наш погляд, існуючі принципи державної регіональної політики, спрямованої на інноваційний розвиток економіки регіонів, повинні бути доповнені принципом делегування частини прав, повноважень та відповідальності від центральної влади до учасників регіональних соціально-економічних процесів (рис.2.12). При наявності цього принципу подовжується вертикаль взаємодії від центру до територіальної громади, набуває значимості підкріплена правами та зобов'язаннями участь громади у формуванні регіональної політики економічного розвитку.

У прикладній площині інноваційного розвитку економіки регіонів реалізація зазначеного вище принципу делегування повноважень може відбуватися у вигляді передачі прав володіння та вільного розпорядження об'єктами інтелектуальної власності, розробку яких було профінансовано за рахунок державних коштів, від центру на місця. Адже це, у першу чергу стосується передачі прав на нематеріальні активи державним підприємствам та науковим установам, і вигоди, отримані від комерціалізації наукових розробок, автоматично повертаються у державу у вигляді додаткових прибутків державних підприємств, організацій та установ.

З метою активізації процесів інноваційного розвитку регіонів України, державі необхідно делегувати права управління об'єктами інтелектуальної власності, що були створені за рахунок державних коштів, державним підприємствам та установам-виконавцям. У разі виникнення комерційних

відносин, об'єктом яких є ця інтелектуальна власність, прибуток отримує державна установа-виконавець, тим самим підвищуючи рівень своєї фінансової автономії, та знижуючи витрати на утримання з Державного бюджету.

Рис.2.12 Теоретичні підходи до державного регулювання інноваційних процесів у регіональній економіці

Джерело: *розроблено автором*

На нашу думку, державне регулювання розвитку економіки регіонів через стимулювання інноваційної діяльності повинно здійснюватися на основі ефективних економічних механізмів лояльності, завдяки яким для державних наукових установ створюються особливі інкубаційні умови у процесі

трансферу технологій. Дієвим може бути механізм участі держави у інноваційних процесах на основі фінансування досліджень у тому випадку, коли замість прав володіння та розпорядження інтелектуальним капіталом держава отримує право встановлення певного відсотку участі у прибутку, отриманого від комерціалізації технологій, створених за рахунок державних коштів. Особливими умовами при цьому можуть бути коридор значень державного прибуткового відсотку залежно від обсягів фінансування, термін, протягом якого цей відсоток стягується тощо.

У цьому випадку економіко-правові умови державної фінансової підтримки процесів інноваційного розвитку регіональної економіки схожі до умов механізмів банківського кредитування. Ці умови розширюють права державних наукових установ на об'єкти інтелектуальної власності, але й значно підвищують відповідальність за їх комерційний потенціал. При наявній низькій економічній ефективності процесу наукових досліджень (див.п.2.2.1) це змусить керівництво наукових установ більш відповідально планувати свою діяльність та більш економічно обґрунтовано приймати інноваційні проекти у розробку. Це пов'язано з тим, що при децентралізованому регулюванні інноваційного розвитку економіки регіонів центральні державні органи не будуть відбирати інноваційні проекти з трансферу технологій, оскільки тільки установи на місцях можуть досконало знати регіональні проблеми, регіональний ринок та здійснювати більш ефективну комерційну оцінку та запит на державне фінансування. Але водночас саме регіональний консорціум «наука-влада-бізнес» відповідатимуть за кінцевий результат впровадження інноваційних проектів та рівень інноваційного розвитку регіону.

Проаналізуємо основні зміни до закону України про трансфер технологій, які стосуються державної фінансової підтримки діяльності, пов'язаної з трансфером технологій. Розглянемо їх вплив на інноваційний розвиток економіки регіонів.

Нова редакція ст. 26 «Особливості підтримки трансферу технологій» регламентує режим цільового субсидіювання процесу розробки та передачі

об'єктів інтелектуальної власності. Слід особливо підкреслити, що під режим цільового субсидіювання підпадають тільки ті проекти з трансферу технологій, які пройшли *державну реєстрацію*. Таким чином, зміни до чинного закону про трансфер технологій додають принципово новий процедурний етап – проходження інноваційним проектом обов'язкової державної реєстрації та його взяття на державний облік.

З економічної точки зору будь-який етап, який подовжує час від виникнення ідеї до отримання прибутку від її реалізації, гальмує швидкість протікання інноваційних процесів у регіоні, стримує розвиток його економіки, оскільки включення проекту з трансферу технологій до державного реєстру згідно нової редакції ст.15 здійснюється уповноваженим центральним органом влади. Встановлений максимальний термін у 5 років, протягом якого інноваційний проект знаходиться у державному реєстрі і дає його учасникам право на отримання цільового державного субсидіювання, автоматично обмежує термін окупності проекту за рахунок наданих фінансових пільг та виведення проекту на необхідний рівень прибутковості до 5 років.

Режим цільового субсидіювання трансферу технологій є інструментом стимулювання суб'єктів регіональної економіки до придбання або використання у виробничій діяльності новітніх технологій, тобто здійснення трансферу технологій. Новою редакцією закону про трансфер технологій передбачено максимальне звільнення на 75% від сплати податку на прибуток у разі закупівлі вітчизняної технології, та звільнення від сум ввізного мита у разі закупівлі зарубіжної технології. Вивільнені кошти перераховуються на спеціальні рахунки підприємств та для їх подальшого використання встановлюються спеціальні умови.

Як раніше зазначалося, на нашу думку, тут постає питання оптимального співвідношення інвестування у розвиток національних інновацій та у трансфер закордонного обладнання, адже цільове субсидіювання державними коштами платників податків стосується не тільки трансферу вітчизняних технологій, але й трансферу зарубіжних технологій в Україну. Таким чином, підприємство, яке

зацікавлене у оновленні виробничої бази, буде прораховувати вигоди та обирати економічно найефективніший варіант. Стверджувати, що економічно вигідним буде використання новітніх вітчизняних технологій, які потребують випробувань, налагодження, виробництва, майнові права на які можуть частково належати державі, проти ввезення конкурентоспроможного, апробованого зарубіжного обладнання, не представляється можливим.

З одного боку, трансфер зарубіжних технологій прискорює соціально-економічний розвиток регіону, але стримує вплив на цей розвиток факторів регіонального інтелектуального капіталу та регіональних інноваційних процесів внаслідок низької конкурентоспроможності вітчизняних технологій або низької економічної ефективності придбання саме їх замість закордонних аналогів. З іншого – такі умови сприятимуть стимулюванню створення унікальних технологій вітчизняними науковими установами, які не матимуть аналогів у світі і матимуть абсолютні переваги на ринку.

Таким чином, на підставі нових економічних механізмів підтримки трансферу технологій, запропонованих у якості змін до закону про трансфер технологій, однозначно стверджувати, що вони підтримуватимуть вітчизняного виробника технологій, а не приховано лобіюватимуть інтереси фірм, які працюють на закордонному обладнанні в умовах трансферу технологій, не представляється можливим. Відповідно ступінь ефективності регулювання регіональної інноваційної економіки на основі національних інновацій за допомогою зазначених механізмів, на нашу думку, не представляється надто високим. До того процедура отримання зекономлених коштів від реалізації проектів трансферу технологій (сум податку на прибуток та сум ввізного мита) зі спеціальних рахунків може виявитися дуже складною та забюрократизованою. Наприклад, при не використанні цих коштів протягом певного терміну, вони можуть бути автоматично перераховані до Державного бюджету та втрачені для підприємства.

Слід відмітити, що занепокоєння викликають тенденції, які вже сьогодні спостерігаються у деяких областях та свідчать про перевагу інвестицій у

закордонні технології над інвестиціями у національні інновації. Так, обласні інвестиційні агентства займаються фінансування крупних проектів регіонального соціально-економічного значення, але виключно на основі ввезення та експлуатації закордонного обладнання. Вітчизняні інноваційні проекти ці агентства не розглядають, а лише пропонують іноземному постачальнику використати елементи вітчизняної технології.

На користь того, що у інноваційній економіці регіону згідно нового законодавства, інтереси підприємств, які зацікавлені у придбанні нових технологій, захищені більше, ніж інтереси науково-дослідних установ, які зацікавлені у виробленні та комерціалізації власних технологій, свідчить наступний аналіз існуючих правових умов для інноваційної діяльності.

Пряма державна підтримка створення новітніх технологій державними установами у вигляді надання коштів Державного бюджету, тягне за собою розподіл прав власності на інтелектуальні активи на користь держави, що прописано у новій редакції ст.11. У свою чергу, не пряма державна підтримка придбання новітніх закордонних технологій підприємствами у вигляді звільнення від частини податку на прибуток та ввізного мита, не тягне за собою перерозподілу прав інтелектуальної власності, оскільки ці питання у законі про трансфер технологій не розглядаються. При цьому не розглядаються також і питання власності та економічних стимулів у разі придбання нового закордонного обладнання державними науковими установами повністю або частково за рахунок державних коштів. А це має істотне значення, оскільки йдеться про оновлення матеріально-технічної бази дослідних організацій. Таким чином, з наведеного видно, що більш жорсткі умови діяльності з трансферу технологій створюються для розробників цих технологій – державних наукових установ, у порівнянні з покупцями технологій – підприємствами усіх форм власності.

На користь інвестиційного шляху розвитку економіки регіонів говорить суттєве відставання вітчизняного технологічного укладу. І створення на застарілій матеріально-технічній базі, яка до того не використовується у

повному обсязі, конкурентоспроможних інноваційних технологій не представляється можливим.

Тому можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки здійснення трансферу зарубіжних технологій в Україну може стати пріоритетним механізмом регіонального соціально-економічного розвитку. Але у такому випадку учасники господарчої діяльності повинні бути проінформовані про пріоритети та правила ведення діяльності, щоб задекларовані принципи не розходилися з практичними діями. Натомість, сьогодні розвиток української економіки вбачається тільки на основі стимулювання регіональних інноваційних процесів, але разом з тим у цьому напрямі спостерігається надмірна зарегульованість та концентрація прав та повноважень у держави.

Також слід наголосити на проблемах важливої інституційної сфери забезпечення реалізації інноваційної політики для розвитку економіки регіонів. Як зазначено у [548], у 2010 р. було створено єдиний профільний центральний орган виконавчої влади – Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України, яке має формувати та забезпечувати реалізацію державної політики у відповідних сферах. Можна припустити, що саме воно буде тим уповноваженим центральним органом, який здійснюватиме регулювання діяльності з трансферу технологій відповідно до закону. У зв'язку з цим протиріччя виникає у наступному положенні. Згідно нової редакції п.3 ст.6 закону про трансфер технологій, саме уповноважений орган створює Українську інноваційну мережу у вигляді інтернет-ресурсу для здійснення посередництва у сфері трансферу технологій. При цьому не зрозумілим залишається питання про легітимність інших національних мереж, які вже сьогодні працюють в Україні у сфері трансферу технологій та підпорядковані іншим органам центральної виконавчої влади [569]. Якщо розцінювати мережі у сфері трансферу технологій, як вагомий елемент національної та регіональної інноваційної інфраструктури, що виконує посередницькі функції між розробником та замовником новітніх переважно вітчизняних технологій і

сприятиме інноваційному розвитку економіки регіонів, то при наявності однієї легітимної мережі, яка належить державі, можна говорити про державну монополізацію цього сектору. У разі наявності декількох мереж, навіть при існуванні законодавчої бази для їх діяльності, що поки не визначено у проекті змін до закону про трансфер технологій, не виключені інституційні протистояння та не узгодженість дій, що в цілому негативно відобразиться на інноваційних процесах в економіці регіонів.

З вищенаведених досліджень можна зробити наступні висновки. Інноваційні процеси в економіці регіонів згідно перспективного розвитку їх економіко-правових умов будуть максимально підпадати під державний контроль на основі привласнення прав на нематеріальні активи. Натомість, науково-дослідні установи регіонів, які, знаходячись на першому етапі інноваційних процесів, визначають напрям та швидкість інноваційного розвитку економіки регіонів, автоматично обмежені у майбутньому комерційному використанні власних наукових розробок, що були профінансовані за рахунок державних коштів. Внаслідок цього стримуватиметься зростання регіональної економіки. Разом з цим, політика державного регулювання регіонального розвитку передбачає реалізацію принципів децентралізації та деконцентрації влади, узгодження інтересів влади та регіональної громади у питаннях розвитку. На нашу думку, до принципів регіональної політики слід додати принцип делегування прав та повноважень від органів влади до представників територіальної громади, наприклад, делегування прав на об'єкти інтелектуальної власності у інноваційній діяльності від центральних та місцевих органів влади до юридичних осіб, що беруть участь у відносинах трансферу технологій на рівні регіонів.

2.3 Розвиток депресивних регіонів України

2.3.1 Депресивний регіон: сутність, класифікація, фактори утворення

Проблематика процесів виникнення, продовження та припинення територіальних депресій є однією з найактуальніших у економіці. Вона досліджується на рівні глобальної економічної системи, економіки континенту, країни та регіону у межах однієї держави.

У західній науковій думці депресивні території здебільшого досліджуються у контексті проблем соціально-економічного зростання. Процеси та явища, які спостерігаються у економічно та соціально відсталих районах, являють собою невід'ємну складову теорій росту, які пояснюють причини та наслідки економічного піднесення або занепаду територій з ходом часу. Депресивні території завжди розглядаються західними науковцями у тісному зв'язку з розвинутими районами для встановлення характеру та рівня взаємного впливу та закономірностей процесу розвитку. Таким чином, досліджуючи економічне зростання держав в цілому, закордонні вчені приділяють увагу депресивним територіям, як явищу, що чинить негативний вплив на цей складний процес.

У вітчизняній науці у фокусі досліджень знаходяться власне депресивні регіони, а науковий пошук спрямований на вирішення прикладних задач їх комплексного соціально-економічного розвитку. Й досі серед вчених України та близького зарубіжжя відсутній єдиний підхід до визначення поняття «депресивний регіон», що пов'язано з різними поглядами на: сутність процесів, що відбуваються на такій території; фактори утворення територіальних депресій; критерії ідентифікації економічного занепаду; методика оцінки рівня соціально-економічних проблем; підходи до типізації проблемних регіонів.

Слід підкреслити, що формування термінологічної платформи має велике прикладне значення для управління регіональним розвитком в Україні. Від ідентифікації чинників, процесів та явищ, а також результативних показників

проблемних регіонів залежить характер та ефективність розроблених державою механізмів їх виведення з кризи. Наприклад, очевидно, що механізми регулювання розвитку економіки будуть різними для східних регіонів добувної промисловості та західних гірських регіонів, хоча, як буде обґрунтовано у розділі 6, закони виникнення економіко-еколого-соціальних депресій однакові. І найгострішим при цьому є питання формування фінансових ресурсів для підтримки таких регіонів, з яким пов'язані наступні наукові завдання: обґрунтування методів ефективного розподілу коштів між різними за характером проблемними територіями; обґрунтування механізмів формування місцевих бюджетів; оптимізація частки приватного капіталу у фінансуванні регіонального розвитку з урахуванням державних та приватних інтересів; стимулювання інвестування приватного капіталу у розвиток територій.

Зазначені вище проблеми досліджували вчені економічних, географічних, соціологічних, технічних наук. Це тільки підтверджує комплексність питань проблемних регіонів: безробіття, низький рівень ВРП, міграція, екологічний занепад, погіршення демографічної ситуації, необхідність інноваційного технологічного освоєння територій. На нашу думку, регіони України, де спостерігається економічний занепад, у першу чергу, потребують нових технологічних рішень по використанню альтернативних джерел енергії, на основі яких доцільно розвивати екологічне виробництво.

Розглянемо підходи до визначення сутності та типів регіонів, розвиток яких є незадовільним (табл. 2.6-2.7). Багатоваріантність тлумачень та класифікаційних ознак територій з незадовільним рівнем розвитку свідчить про складність регіональних процесів та явищ, а також неоднозначність їх зв'язків. Слід підкреслити відносність рівня показників, який характеризує спад економіки регіону, тому що для об'єктивної оцінки глибини регіональної депресії необхідно здійснювати порівняння у межах глобальної економіки. Наприклад, у межах Європи територія України вважається однією з найбільш депресивних на основі порівняння базових показників соціально-економічного розвитку європейських та українських регіонів.

Визначення сутності регіону з незадовільним рівнем розвитку

Визначення	Джерело / автор
1	2
Депресивний регіон – регіон з високим рівнем промислово-виробничого потенціалу та низьким рівнем його реалізації внаслідок впливу переважно зовнішніх факторів економічної кризи	Постанова КМУ від 17.03.2000 № 521 «Про основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст» [709]
Депресивна територія – регіон, промисловий район, сільський район, місто обласного значення, населені пункти ліквідованих підприємств добувної промисловості, що повинні відповідати встановленим законодавством критеріям депресивності	Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 №2850-15 у редакції від 01.01.2010 [355]; Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» щодо розширення груп територій, які визнаються депресивними, та надання їм такого статусу» від 21.04.2011 № 3275-VI [333]
Депресивний регіон - регіон, що сформувався внаслідок економічних проблем	О.Гранберг, В.Селіверстов, М.Бардман, С.Гузнер [154]
Депресивний регіон – промисловий регіон, де відбувається спад у базових галузях економіки	А.Новікова, В.Лексін, А.Швецова, О.Шаблій, О.Вісьтак [582,922]
Депресивний регіон - територія, де виявлено ознаки стагнації економіки, погіршення демографічної ситуації, зниження рівня життя населення	Ф.Заставний, Я.Шевчук [361]
Депресивний регіон – територія, у головній галузі економіки якої спостерігається спад виробництва	Закон РФ «Про основи федеральної підтримки депресивних територій РФ» [876]
Депресивний регіон – регіон, де спостерігаються високі темпи економічного спаду, тобто у минулому він обіймав провідні місця за рівнем розвитку, а у теперішній час його показники нижчі за середні	Т.Максимова, М.Хвесик [513]
Депресивний регіон – адміністративно-територіальна господарська система, не здатна забезпечити суспільне та природне відтворення і має тенденцію до деградації	О.Братута [152]
Депресивний регіон – регіон, де соціально-економічний занепад обумовлений економічними факторами. Цей занепад є тривалим і його подолання не можливе за рахунок внутрішніх ресурсів території	
Відсталий регіон – регіон, де соціально-економічний занепад обумовлений природними, географічними, історичними факторами	О.Вігер, Р.Дацків, М.Дацишин [546]
Проблемний регіон – регіон, де виникла кризова ситуація і потребує зовнішнього втручання	
Кризовий регіон – регіон, де спостерігаються незворотні тенденції соціально-економічної деградації	
Інфарктний регіон – занепад поширюється концентричними колами від центру до аграрного сектору	
Проблемний регіон – регіон, у розвитку якого немає ознак сталості внаслідок низької забезпеченості ресурсами, слабкої структури економіки, що викликає необхідність державного втручання	В.Галушак [228]

1	2
Слаборозвинений регіон – Полісся, Поділля (регіони, де переважає аграрна галузь економіки)	А.Новікова [582]
Відсталий регіон – регіон, який займає периферійне географічне положення по відношенню до центру	О.Кононенко, Г.Майборода [437]
Відсталий (слаборозвинений) регіон – регіон, який характеризується тривалою відсталістю, низьким рівнем економічної інтенсивності, мало диверсифікованою економічною структурою, слабким науково-технічним потенціалом, не розвинутою соціальною сферою	І.Тургель [858]
Депресивний регіон – регіон, який характеризується високим рівнем науково-технічного потенціалу, значною часткою промисловості у структурі економіки, наявністю висококваліфікованих кадрів	
Депресивні регіони – регіони циклічної депресії, яка виникає внаслідок економічних циклів, а негативна динаміка їх соціально-економічного розвитку характеризується системністю, тривалістю, комплексністю, гостротою, багатьма аспектами, масштабністю, динамічністю	М.Барановський [152]
Депресивні регіони – регіони, у економіці яких переважає аграрний сектор	

Джерело: розроблено автором

Зокрема, рівень заробітної плати в Україні у десятки разів нижчий, ніж у розвинутих європейських країнах, а показник душевого валового внутрішнього продукту нижчий у порівнянні, наприклад, з Хорватією у 2 рази, з Норвегією – у 6 разів [181]. Тим не менш, в Україні вчені та урядовці вважають певні регіони розвинутими, а інші характеризують, як депресивні.

В умовах України шляхом здійснення типізації проблемних регіонів вирішується завдання їх групування з метою ефективного розподілу державної фінансової підтримки, яка у теперішній час реалізується через механізм надання міжбюджетних трансфертів під цільові регіональні проекти, та з метою подолання регіональної диференціації.

Уперше у нормативно-правових документах України до депресивних було віднесено малі монофункціональні міста, соціально-економічний розвиток яких залежить від однієї галузі з питомою вагою у структурі економіки більше 70%, внаслідок чого ринкові коливання суттєво позначаються на доходах міста, соціальних стандартах життя людей, рівні зайнятості та заробітної плати [709].

Таблиця 2.7

Класифікація регіонів з незадовільним рівнем розвитку

Класифікаційна ознака	Вид	Джерело / автор
За адміністративно-територіальним поділом	Малі монофункціональні міста	Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2000 № 521 «Про основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст» [709]
За адміністративно-територіальним поділом, галузевою та географічною приналежністю	Малі монофункціональні міста	Постанова Верховної Ради України від 15 травня 2003р. № 782-15 «Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України» [714]
	Військові містечка	
За адміністративно-територіальним поділом та галузевою приналежністю	Регіон	Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 №2850-15 у редакції від 01.01.2010 [355]; Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» щодо розширення груп територій, які визнаються депресивними, та надання їм такого статусу» від 21.04.2011 № 3275-VI [333]
	Промисловий район	
	Сільський район	
	Місто обласного значення	
За рівнем та динамікою соціально-економічних показників	Населені пункти у гірській місцевості	Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» щодо розширення груп територій, які визнаються депресивними, та надання їм такого статусу» від 21.04.2011 № 3275-VI [333]
	Регіон	
	Промисловий район	
	Сільський район	
За рівнем та динамікою соціально-економічних показників	Місто обласного значення	Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» щодо розширення груп територій, які визнаються депресивними, та надання їм такого статусу» від 21.04.2011 № 3275-VI [333]
	Населені пункти ліквідованих підприємств добувної промисловості	
	Структурно слабкі	
	Відсталі	
За рівнем та динамікою соціально-економічних показників	Кризові	Я.Побурко, В.Кардаш [181]
	Депресивні	
	Динамічного розвитку	
	Ті, що розвиваються	
За галузевою приналежністю (Європейський досвід)	З потенціалом до розвитку	Н.Єрмакова, А.Калоева [848], Є.Коваленко [418],
	У стагнації	
	Відсталі	
	Промислові	
За галузевою приналежністю	Сільські	Е.Файбусович [875]
	Урбанізовані	
	Рибної промисловості	
	Старопромислові	
За рівнем інноваційного розвитку	Агропромислові	М.Барановський [154]
	Добувні	
	Інноваційні	
За рівнем проблемності у інноваційній сфері	Адаптивні	А.Куклінські [103]
	Консервативні	
	Регіони середнього рівня	
За галузевим напрямом проблем	Регіони високого рівня	О.Жихор [326]
	Регіони кризового стану	
	Регіони з економічними, екологічними, етнічними, геополітичними проблемами	
	Традиційно відсталі	
За змішаними ознаками	Традиційно розвинені	О.Гранберг, В.Селіверстов, М.Бардман, С.Гузнер [261]
	Ресурсні	
	Депресивні	

За схожістю проблем та їх гостротою (для РФ)	Кризові, відсталі, депресивні	І.Тургель [858]
	Прикордонні	
	Райони Півночі	
Для потреб регіональної економічної політики	Розвинуті (опорні)	М.Карлін [719]
	Відсталі	
	Слаборозвинені	
	Депресивні	
За характером проблем	Прикордонні	З.Герасимчук [228]
	Економічно-проблемні	
	Екологічно-проблемні	
За часом формування депресивного стану	Соціально-проблемні	М.Хвесик [828], М.Карлін [719]
	Дореформені	
За факторами утворення депресивних територій	Новоутворені	В.Коломийчук [432]
	Аварія на ЧАЕС	
	Екологічне забруднення через депресанти, розташовані на суміжних територіях	
	Прикордонне положення	
	Гірська місцевість	
За генезисом депресії	Слабкий розвиток транспортної мережі та інших елементів опорного каркасу території	Я.Шевчук [928]
	Циклічно-депресивні	
	Структурно-депресивні	
	Функціонально-депресивні	
За багатьма параметрами протікання процесів у межах регіону	Залпово-депресивні	М.Дацишин [274]
	Відсталі	
	Проблемні	
	Кризові	
	Депресивні	
За величиною території	Інфарктні	М.Барановський [152]
	Точкові	
	Локальні	
	Малі	
	Середні	
За інтенсивністю розвитку депресивних явищ	Великі	М.Барановський [152]
	Кризово-депресивні	
	Глибоко-депресивні	
За швидкістю та вектором протікання депресивних явищ	Депресивні	М.Барановський [152]
	Постійна депресія	
	Наростаюча депресія	

Джерело: розроблено автором

Згодом до депресивних малих міст було віднесено військові містечка, соціально-економічний розвиток яких повністю залежить від державного бюджету, та населені пункти у гірській місцевості з низьким рівнем розвитку ринку праці, соціально-побутової інфраструктури та транспортного зв'язку.

Таким чином, депресивними моно-структурними є 33% або 100 населених пунктів України. У період з 1998 по 2002 р.р. різниця між ними та розвинутими регіонами за душевим показником валової доданої вартості збільшилася з 3,6 до 4,2 разів; за рівнем середньомісячної заробітної плати – з 2,4 до 2,7; за рівнем зареєстрованого безробіття – з 10,3 до 13,8; за обсягом інвестицій у основний капітал на душу населення – з 35,1 до 53,5 [714].

На відміну від [709,714], де перелік депресивних територій доволі звужено, згідно Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» 2005 р. з останніми змінами від 21.04.2011 р. [355,333] встановлено, що будь-яка територія України може бути визнана депресивною, якщо вона відноситься до однієї з наведених у Законі категорій. Для цього у [355] наведено методику оцінки рівня соціально-економічного розвитку, який характеризує наявність депресивного стану території, регламентовано порядок набуття територією статусу депресивної на основі статистичного моніторингу визначених у методиці показників та їх значень (табл.2.8).

Наприклад, якщо територію віднесено до категорії «промисловий район», то показник рівня зареєстрованого безробіття на цій території протягом 3 останніх років повинен перевищувати середній рівень зареєстрованого безробіття у цій категорії територій мінімум на 25% та більше.

На наш погляд, на відміну від України, у законодавстві, наприклад, РФ передбачено більш лояльні критерії визнання території депресивною. Так, згідно Закону РФ «Про основи федеральної підтримки депресивних територій Російської Федерації» [876] для цього необхідно, щоб в головній галузі (головних галузях) економіки території спостерігався спад виробництва. Головною галуззю економіки вважається та, у якій протягом останніх дванадцяти років було зайнято не менше 15% загальної кількості працюючих на даній території або частка продукції, що виробляється у цій галузі становить не менше 20% в обсязі валового регіонального продукту.

Встановленим в Україні умовам визнання територій депресивними не відповідають вугледобувні моно-структурні міста, райони закритих шахт, де

спостерігаються значні екологічні зрушення, соціальний занепад та економічна деградація. Тому прийняті у 2011 р. зміни до [355] дозволили вживати окремі цільові заходи державної підтримки розвитку саме цих регіонів.

Таблиця 2.8

Умови надання території статусу депресивної в Україні

Вид території	Показник	Значення показника до середнього у групі територій	Період статистичних спостережень, років	Коефіцієнт мінімального відхилення значення показника від середнього [702]
Регіон	Середнє значення обсягу валового регіонального продукту на одну особу у фактичних цінах	Найнижче	Останні 5	-
Промисловий район	Рівень зареєстрованого безробіття	Вищий	Останні 3	1,25
	Частка зайнятих у промисловості	Вища		1,25
	Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу	Нижчий		0,75
	Середньомісячна заробітна плата	Нижчий		0,75
Сільський район	Щільність сільського населення	Нижча	Останні 3	0,75
	Природний приріст населення	Нижчий		0,75
	Середньомісячна заробітна плата	Нижча		0,75
	Обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу	Нижчий		0,75
	Частка зайнятих у сільському господарстві	Вища		1,25
Міста обласного значення	Рівень зареєстрованого довготривалого безробіття	Вищий	Останні 3	1,25
	Середньомісячна заробітна плата	Нижча		0,75
Населені пункти [333]	З 1996 року на цій території ліквідовані вугледобувні та вуглепереробні підприємства, але не були в повному обсязі вирішені соціально-економічні та екологічні питання, передбачені проектами ліквідації зазначених підприємств			

Джерело: розроблено автором на основі [333,355,702]

Розглянемо альтернативні законодавчо встановленим підходи до визначення депресивних регіонів (див.табл.2.6). В умовах обмеженого державного фінансування ведеться постійний пошук об'єктивних критеріїв та методик групування депресивних регіонів, факторів виникнення депресії, механізмів її подолання. При цьому останні можуть бути різними для кожної групи. Це створює наукову платформу розподілу фінансових ресурсів держави між регіонами у найефективніший спосіб з метою згладжування регіональних диспропорцій та відмінностей у розвитку.

На відміну від законодавчих документів України, де депресивні території визначаються та класифікуються на основі галузевої приналежності, географічного розташування, адміністративно-територіального поділу, серед науковців відсутня єдина думка щодо ідентифікації поняття «депресивний регіон» та ознак групування таких територій.

Деякі вчені у основу поняття «депресивний регіон» закладають кількісні характеристики, інші – якісні, але у більшості випадків використовується змішаний підхід. Наприклад, А. Новікова, В. Лексін, А. Швецова, О. Шаблій, О. Вісьтак, Ф. Заставний, Я. Шевчук, Т. Максимова, М. Хвесик, О. Братута, М. Барановський вважають, що *негативна динаміка* соціально-економічних показників є ознакою депресивного регіону. Навпаки, І. Тургель, В. Галушак, О. Вітер, Р. Дацків, М. Дацишин аналогічно ЗУ «Про стимулювання розвитку регіонів» такою ознакою вважають *чітко встановлені значення* соціально-економічних показників. Ці підходи принципово відрізняються своїми концептуальними засадами. Перший підхід можна назвати динамічним, а другий – статичним. У першому підході не зрозумілим залишається рівень негативного коливання – амплітуда хвилі розвитку, обґрунтована у п.2.1, оскільки незначні природні негативні коливання не можуть бути розцінені, як входження регіональної економіки у стан депресії. У другому підході, на наш погляд, встановлення певних значень показників розвитку є не зовсім об'єктивним, тому що кожен регіон має свої особливості соціальної, екологічної, економічної систем і потребує індивідуальних значень показників

розвитку, при яких можна стверджувати, що він знаходиться у передкризовому або депресивному стані.

Як зазначалося, нерідко, визначаючи поняття «депресивний регіон» до кількісних характеристик вчені додають якісні. Наприклад, депресивними вважають виключно промислові регіони А. Новікова, В. Лексін, А. Швецова, О. Шаблій, О. Вісьтак, І. Тургель, аграрні регіони – М. Барановський [437]. Доводять, що депресивним може бути будь-який регіон незалежно від галузевої приналежності вчені Ф. Заставний, Я. Шевчук, Т. Максимова, М. Хвесик, О. Братута, О. Вітер, Р. Дацків, М. Дацишин, В. Галушак, О. Кононенко, Г. Майборода. Деякі серед названих авторів у визначенні поняття «депресивна територія» спираються на причини відставання (економічні, історичні, географічні тощо), інші аналізують фактичний стан розвитку (економічний, соціальний, екологічний), деякі вважають необхідним спиратися на можливі перспективи подальшого самостійного виходу з депресії, інші вважають за необхідне аналізувати та класифікувати механізми зовнішнього втручання у регіональну соціально-економічну систему.

Завдяки різним комбінаціям кількісних та якісних параметрів серед регіонів з незадовільним соціально-економічним розвитком виокремлюються відсталі, слаборозвинуті, проблемні, кризові тощо. Наприклад, О. Вітер, Р. Дацків, М. Дацишин відсталими вважають регіони, які характеризуються соціально-економічним занепадом внаслідок історичних або природних факторів (див.табл.2.6). Проте, М. Барановський зазначає, що основним є поняття «проблемний» регіон, а інші – похідні від нього та відображають рівень кризи, яка, у свою чергу, виступає мірою певних негативних тенденцій. Автор використовує у визначенні депресивного регіону інтегрований підхід, наголошуючи на комплексності негативних тенденцій в усіх сферах депресивної території, яка внаслідок цього не здатна самостійно відтворюватися [152]. Також комплексну природу депресії відзначають вчені О. Кононенко та Г. Майборода у дослідженні депресивних територій Придніпровського регіону [437]. На необхідності використання виключно

феноменологічного підходу у дослідженнях питань економічного зростання та занепаду територій, згідно якого слід враховувати фактор суб'єктивної оцінки економічних процесів та явищ, наголошує вчений С. Капіца [396].

Похідними від кількісних характеристик, на основі яких можна виокремити динамічну концепцію визначення поняття «депресивний регіон», є темпи та період зниження соціально-економічних показників до рівня соціально-економічної депресії. Припустимо, що мінімальна тривалість періоду, за який територія потрапляє зі стану найвищого розвитку у стан депресії, дорівнює періоду життя одного покоління на цій території. Таким чином, сукупність регіонів України з незадовільним рівнем розвитку можна розділити на дві групи: території, де протягом життя одного покоління спостерігається стрімкий перехід від зростання до занепаду, а також території, де протягом життя одного та більше поколінь утримується стан занепаду з незначними темпами змін. Й дотепер дискусійним залишається питання, яка з названих груп відповідає поняттю «депресивних», а яка – «відсталих» регіонів.

На нашу думку, природа цієї дискусії полягає у фундаментальній проблемі розподілу наявних ресурсів для підтримки регіонів, які вже мають значний нарощений економічний потенціал, рівень реалізації якого знижується, територій, які тільки потребують нарощення економічного потенціалу та регіонів, які потребують активізації процесів використання оновленого економічного потенціалу (рис.2.13).

Згідно зазначених підходів до визначення поняття «депресивний» регіон здійснюється типізація депресивних регіонів (див.табл.2.7).

Кількісні характеристики показників соціально-економічного розвитку дозволяють об'єднати території за ступенем гостроти проблем, динамікою, тривалістю та вектором їх поширення. Наприклад, поширення проблем від центру до периферії концентричними колами вчені О. Вітер, Р. Дацків, М. Дацишин вважають ознакою інфарктних регіонів. При аналізі інноваційної діяльності О. Жихор розрізняє регіони середнього, високого та кризового рівня проблемності. За динамікою соціально-економічних показників вчені

Я. Побурко, В. Кардаш розділяють регіони на структурно слабкі, економічна структура яких призведе до відставання у майбутньому; відсталі, показники розвитку яких нижчі за середньостатистичні у країні; кризові, у економіці яких відбулося різке коливання значень показників розвитку; депресивні, кризові явища яких є постійними та їх неможливо подолати без впровадження зовнішній стимулюючих заходів.

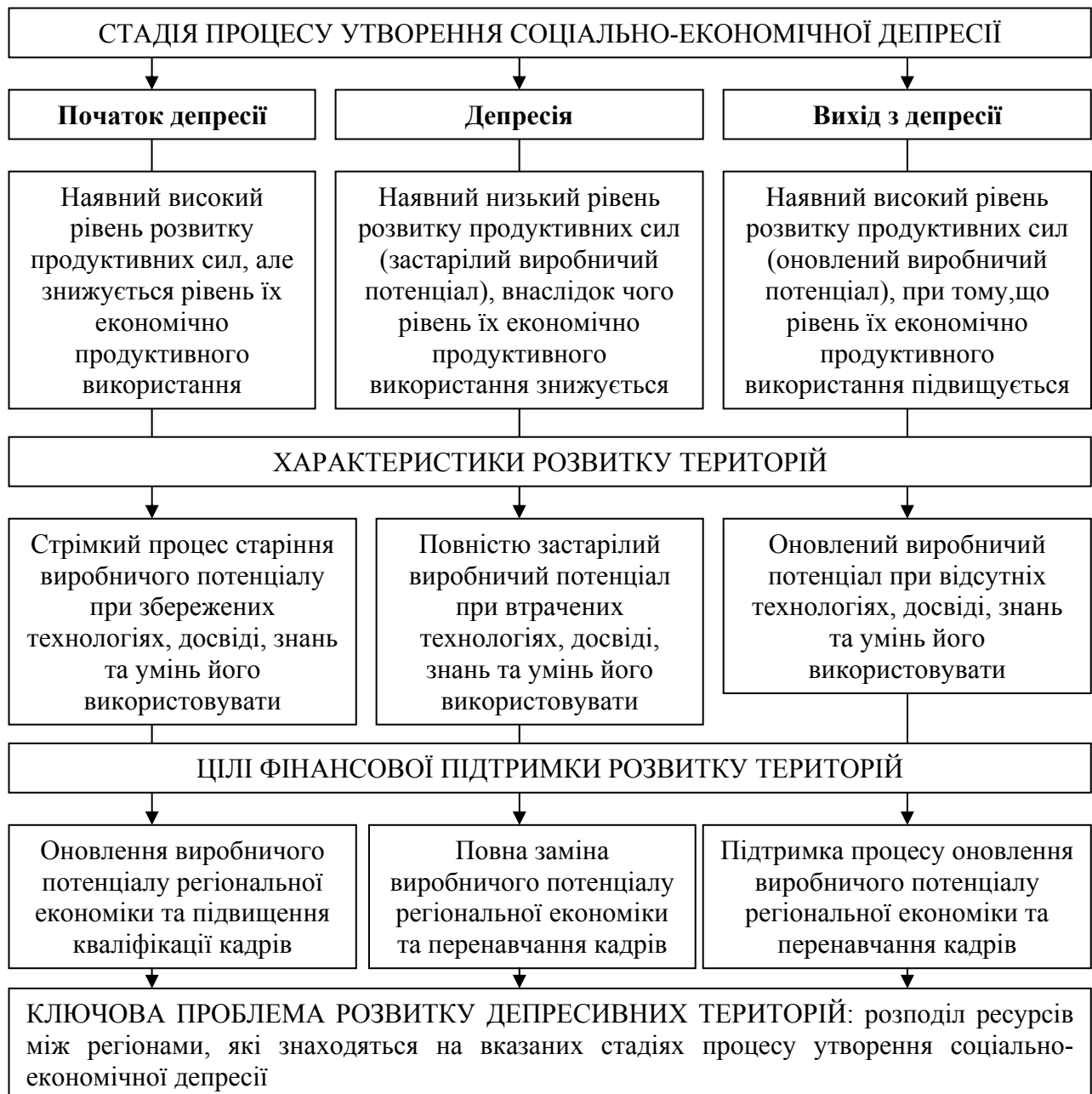

Рис.2.13 Характеристики розвитку депресивних регіонів залежно від стадії процесу утворення соціально-економічної депресії

Джерело: розроблено автором

Якісні характеристики показників дозволяють об'єднати території за схожістю соціальних, економічних, екологічних проблем, за факторами виникнення депресії. Наприклад, на основі аналізу причин занепаду територій виокремлюються регіони, занепад яких обумовлений факторами екологічної катастрофи, прикордонного положення, відсутності транспортної мережі, старіння основних фондів, вичерпання природних ресурсів, зниження попиту на продукцію (функціонально-депресивні території).

Згідно [709] факторами утворення депресивних територій малих міст визначено реструктуризацію економіки, коливання попиту, нестача кваліфікованих управлінських кадрів, відсутність соціальної інфраструктури: закладів освіти, охорони здоров'я, культури, обмеженість ринку праці у виборі професій та кількості робочих місць, міграційні процеси і погіршення демографічної ситуації, обмеженість водних ресурсів, відсутність комунальної інфраструктури: систем водо-, тепло, енергопостачання, каналізаційних мереж, переробки відходів, не налагоджені транспортна мережа та зв'язок.

Аналізуючи генезис спаду економіки регіонів України в цілому, М. Долішній наголошує на факторах переходу від командно-адміністративного до ринкового типу господарювання та руйнації усталених форм управління [759], М. Барановський – на факторах докорінної зміни господарських структур, низького рівня галузевої диверсифікації, невідповідності економічної структури місцевому природно-ресурсному потенціалу, несприятливих демографічних та екологічних тенденцій [153], О. Шаблій - на факторі довгострокових економічних хвиль М. Кондратьєва, які відображають «універсальну циклічність» виникнення, посилення та нівелювання соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку [922]. На теорії економічної циклічності ґрунтуються західні концепції, які пояснюють причини соціально-економічного розвитку і занепаду територій, а саме поляризованого, циклічно-стадійного та розвитку типу «центр-периферія».

Поряд з думкою вчених про те, що внаслідок старіння технологій виникає понижувальна К-хвиля, яка спричиняє соціально-економічні депресії на

регіональному рівні, доцільно висунути наступні контраргументи. По-перше, власне хвилі лише відображають об'єктивну реальність, яка характеризується моральним старінням технологій та економічним спадом. А чинники, які змушують циклічно приходити економіку в цілому або окремі території у занепад, і відповіді на питання, чому наявна технологічна база перестає задовольняти регіональну економіку, залишаються не зрозумілими. З цього можна зробити висновок, що є інші процеси та явища, які плинуть швидше ніж економіка, спричиняючи періодичні незворотні зміни у ній. По-друге, не досліджено наслідки взаємного впливу хвиль на глобальному, національному, регіональному та мікрорівні, і не доведено, що час виникнення депресії регіонів України співпадає з понижувальною хвилею саме загальносвітового масштабу.

Вчений С.Капіца причиною глобального розвитку вважає незворотні процеси зростання чисельності населення планети всупереч фундаментальним економічним теоріям раціонального вибору та обмеженості економічного та демографічного росту наявними ресурсами. Автор стверджує, що процеси розвитку можуть бути досліджені тільки у глобальному масштабі, а не у межах окремої території або нації. Тому замість окремих процесів та явищ депресивних територій об'єктом дослідження у теперішній час повинен стати розвиток глобальної економіки в цілому, який призвів до утворення окремих територіальних депресій [396].

На нашу думку, не зважаючи на фактори, які спричинили виникнення соціально-економічних депресій, поняття «депресивний регіон» не повинно обмежуватися тільки сферами (економічною, соціальною, екологічною) розвитку та динамікою показників, які відображають ці сфери. Це пов'язано з тим, що, як було обґрунтовано у п.2.1, згідно запропонованої класифікації типів розвитку депресивним регіон може бути визнаний за рівнем інноваційного розвитку, за його генезисом, за рівнем сталого розвитку та його збалансованістю тощо. Тому аналогічно до запропонованої у п.1.4 концепції вибіркової децентралізації влади, на наш погляд, доцільно застосувати *концепцію індивідуального визначення ознак депресії* для кожного з регіонів

України. На основі розробленого у п.2.1 інтегрального показника регіональних відмінностей для кожного регіону України визначаються основні характеристики позитивної дії, за якими він випереджає інші регіони. Таким чином, обґрунтовуються фактори росту певної регіональної економіки, після чого шляхом економіко-математичного моделювання встановлюються межі припустимих коливань цих факторів, перехід через які для даного регіону вважається початковим етапом входження у соціально-економічний депресивний стан розвитку.

2.3.2 Методи розвитку депресивних регіонів України

Від того, яким чином трактується поняття «депресивний регіон», які ознаки та властивості йому надаються, залежать методи розвитку таких територій. Як було вище зазначено, уперше офіційного визнання депресивними територіями в Україні набули малі монофункціональні міста у 2000 р. Тому перші розроблені методи розвитку депресивних регіонів України стосувалися саме цієї категорії населених пунктів. Так, серед методів розвитку депресивних монофункціональних міст за період 2000 – 2006 р.р. було визначено державну підтримку, фінансове вирівнювання, формування ринку праці та соціально-культурного середовища [342,709]. Розглянемо їх більш детально.

Метод державної підтримки депресивних моно-міст України включав заходи прямого фінансування та опосередкованого стимулювання економічної активності. До прямого фінансування належали санація містоутворюючих підприємств, надання міжбюджетних трансфертів, створення спеціального фонду підтримки депресивних територій. До заходів опосередкованого стимулювання економічної активності на територіях моно-міст було віднесено формування спеціального інвестиційного режиму, надання податкових кредитів підприємствам за створення нових робочих місць, сприяння соціально орієнтованому підприємництву, проведення земельної реформи; впровадження державної політики партнерства з приватними структурами; імплементація

інноваційних технологій виробництва, здатних диверсифікувати економіку монофункціональних міст; реалізацію проектів із захисту навколишнього природного середовища.

Метод фінансового вирівнювання, розроблений у 2000 р., передбачав перерозподіл фінансових ресурсів на користь депресивних моно-міст, для чого необхідно було виконати низку важливих завдань у бюджетній сфері. Зокрема, удосконалити процеси формування та виконання місцевих бюджетів на основі запровадження єдиних державних соціальних стандартів та пов'язаного з цим гарантованого мінімуму видатків місцевих бюджетів. Необхідно було закріпити за місцевими бюджетами науково обґрунтовані нормативи загальнодержавних податків та зборів, а також переглянути механізм надання дотацій з визначенням їх обсягу таким чином, щоб дотації не перевищували регулярних бюджетних надходжень, які мобілізуються на відповідній території.

Метод формування ринку праці депресивних моно-міст зводився до підтримки самостійної зайнятості та підприємництва серед населення, модернізації існуючих робочих місць шляхом оновлення технологічної бази підприємств, створення нових робочих місць за рахунок коштів державного фонду сприяння зайнятості населення.

Метод формування соціально-культурного середовища проблемних моно-міст включав утворення мережі об'єктів надання базових державних послуг та обслуговування населення з урахуванням галузевої спрямованості населеного пункту та демографічної ситуації у ньому. Для цього було передбачено інструменти іпотечного кредитування на будівництво житла та спеціального кредитування на модернізацію об'єктів, що надають комунальні послуги, створення освітнього простору для перекваліфікації та підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці, запровадження сімейної медицини для підвищення якості медичного обслуговування.

Таким чином, на основі аналізу запропонованих методів розвитку малих депресивних моно-міст України можна зробити висновок про необхідність розробки концептуальних основ комплексного підходу до підвищення їх

економічного потенціалу на основі виявлення конкурентних переваг, врахування специфічних особливостей у контексті регіональної, національної та світової економіки. Комплексний підхід повинен охоплювати економічну, соціальну та екологічну сфери, в основі чого знаходяться відповідні технологічні та організаційні інновації, та спиратися на комплекс взаємопов'язаних моделей поетапного виведення території з кризового стану.

Методи регулювання розвитку депресивних малих монофункціональних міст були значно розширені, коли депресивними в Україні офіційно визнали не тільки малі населені пункти, але й регіони. Низку проблем депресивних територій, методик визначення рівня регіональної депресії, а також механізми її подолання було закріплено у 2005 р. у нині чинному Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [355].

Однак, слід відзначити, що згідно [355] комплекс правових, фінансових, організаційно-адміністративних, наукових та інших заходів однаково передбачений, як для розвинутих, так і для відсталих регіонів з урахуванням їх локальних потреб. Тобто, фактично, окремого нормативного документу, присвяченого розвитку депресивних регіонів в Україні не існує. Механізм укладання угод регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та органами регіонального самоврядування дозволив зрівняти регіони у процедурі отримання державної підтримки, але передбачив варіативний характер цієї підтримки, оскільки кожен регіон згідно угоди має індивідуальну програму розвитку. Основним призначенням угод є збалансування загальнодержавних та регіональних економічних, соціальних, екологічних інтересів, викладених у державній стратегії регіонального розвитку від 2006 р. та прийнятих на її основі регіональних стратегіях розвитку.

Однак, той факт, що в Україні й дотепер існують території, які знаходяться у депресивному стані та потребують постійних значних фінансових ресурсів, свідчить про те, що для подолання кризових явищ проблемних регіонів необхідні розробка окремої політики та впровадження окремих програм соціально-економічного стимулювання цих територій. У свою чергу,

вище згадуваний Закон 2005 р., висвітлюючи на першому плані проблему значної диференціації регіонів за багатьма показниками та гальмування розвитку економіки країни в цілому внаслідок наявності депресивних регіонів, передбачає надто узагальнені стимулюючі механізми, які розповсюджуються на усю сукупність регіонів незалежно від рівня їх розвитку.

Серед них механізми досягнення рівноважного соціально-економічного розвитку територій, надання державних соціальних гарантій для громадян незалежно від місця проживання, поєднання державних та регіональних інтересів, створення сприятливого інвестиційного середовища, максимального наближення державних послуг до споживачів. Але, на наш погляд, враховуючи обґрунтовані у п.2.2.1 особливості виникнення соціально-економічної депресії на різних територіях, методи їх розвитку також повинні бути різними та мати цільовий вплив на «точки росту» систем цих регіонів. Методи розвитку депресивних територій згідно [709,355] наведено на рис.2.14.

Протягом років незалежності України спеціальні програми соціально-економічного розвитку, у т.ч. сталого, було прийнято для таких територій, як АРК до 2017 р.; м. Севастополя, району видобування та первинної переробки уранової сировини (частини Дніпропетровської та Кіровоградської областей) до 2030 р.; м. Одеси до 2015 р.; м. Судака, Українського Придунав'я, м. Євпаторії на невизначений термін [386]. Однак, станом на 2012 р. показники жодної з територій України не відповідають вимогам, наведеним у [355], щодо надання державою офіційного статусу депресивної території, хоча найбільш наближеними до депресивних визначено гірські райони Карпат, Донбас та Львівсько-Волинський басейн [181], Житомирська, Закарпатська, Черкаська, Херсонська області [218]. Це означає, що жодна з цих територій не має підстав для розробки окремої цільової програми державної фінансової підтримки для виходу з кризового стану. Навіть зміни до [355] у частині особливої підтримки депресивних гірничодобувних регіонів, які набрали чинності з 1 січня 2012 р., реалізуються не повністю внаслідок відсутності обґрунтованої концепції подолання кризи специфічних територій розвинутої добувної промисловості.

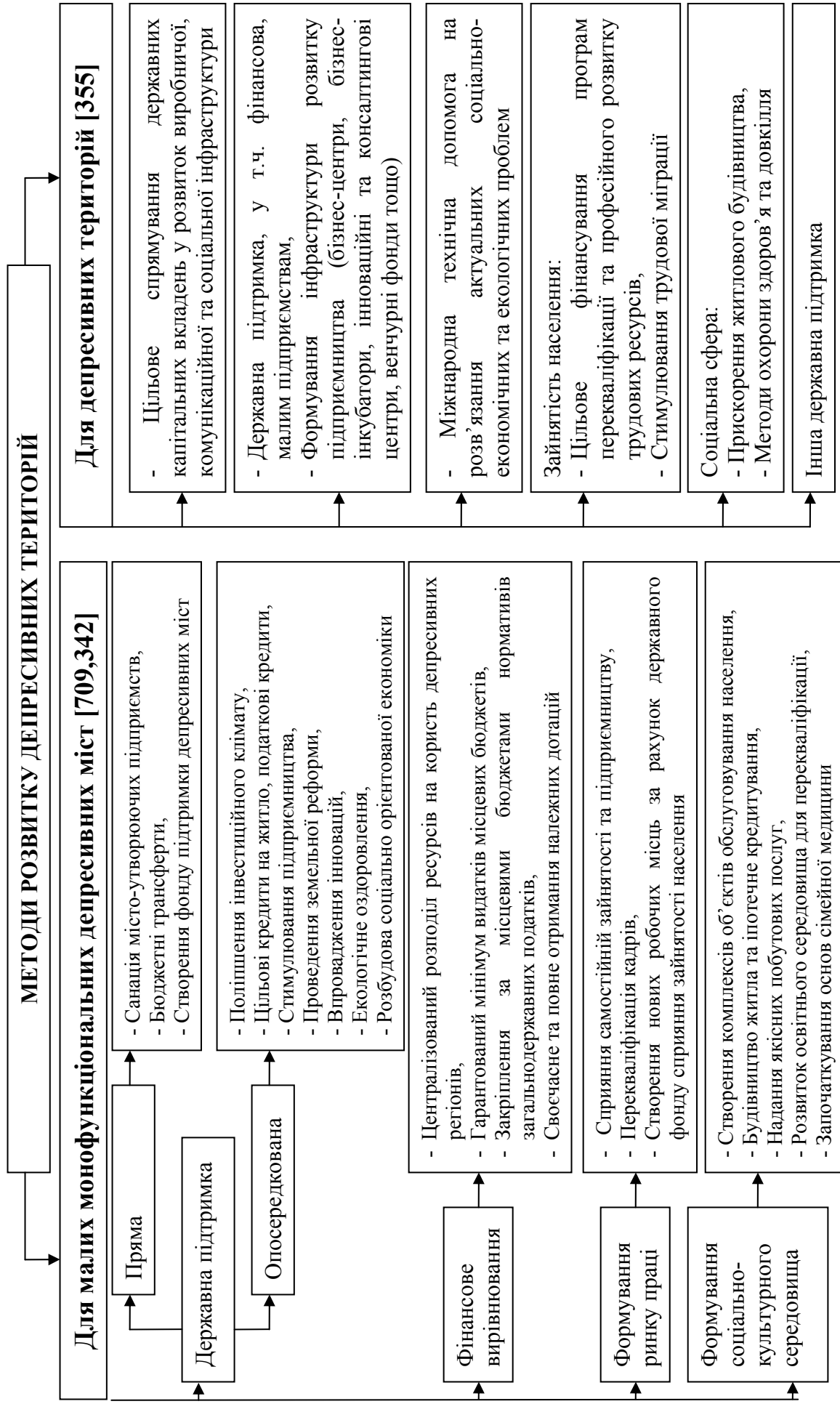

Рис.2.14 Методи розвитку депресивних територій України

Джерело: розроблено автором на основі [709,342,355]

Аналіз показників розвитку регіонів, запропонованих у [355], доводить недосконалість критеріїв визначення території депресивною. Наприклад, у [936] зазначено, що Чернігівська область має найгірші демографічні показники, проте рівень душевого доходу вище середнього по Україні. На цій підставі цей регіон не має ознак соціально-економічної депресії. Також з наявних норм виходить, що серед 27 регіонів України депресивним може бути визнаний тільки один, оскільки показник душевого валового регіонального продукту у цьому регіоні повинен бути найнижчим. Відсутність певного коридору значень соціально-економічних показників надто звужує можливості для отримання регіонами державної фінансової підтримки та розробки стимулюючих програм розвитку на підставі присвоєння їм статусу депресивних.

До недоліків існуючої системи оцінки соціально-економічного стану регіонів слід додати той, що законодавчо встановлений порядок визначення рівня депресивності території (див.табл.2.8) здебільшого охоплює макроекономічні та демографічні показники, не враховуючи екологічні індикатори, а також спирається на методику порівняння значення кожного показника регіону з середнім по групі регіонів. Для цього використовується економіко-математична модель О. Кулинича [469], яка дозволяє врахувати фактори-стимулятори, які повинні бути меншими за середнє у групі регіонів, та фактори-дестимулятори, які повинні бути більшими за середнє у групі регіонів. Граничні значення показників, при яких територія вважається депресивною, нормативно встановлені.

На наш погляд, важливим аспектом стимулювання розвитку депресивних регіонів є наукове обґрунтування шляхів удосконалення існуючої методики моніторингу та оцінки рівня соціально-економічного територіального розвитку, які повинні включати розширення кола основних показників розвитку та підбір методів побудови моделі розрахунку фактичного стану території з урахуванням динамічної природи розвитку, вірогідних явищ катастроф, нечітких множин параметрів поведінки тих або інших факторів територіальної депресії.

Так, для комплексного моніторингу стану депресивності регіонів поряд з законодавчо визначеними науковці обґрунтовують необхідність використання й інших показників. Серед них рівень інвестиційної активності, душева бюджетна забезпеченість [154]; сума інтегральних показників економічного, соціального, екологічного розвитку, які включають вартість основних засобів, індекс промислової продукції, обсяг загальних інвестицій та інвестицій у основний капітал, обсяг експорту, кількість малих підприємств на 10 тис. населення, частку ліквідованих об'єктів ЄРДПОУ, кількість населення у віці старшому за працездатний, рівень міграції, ступінь навантаження на 1 робоче місце, введення в експлуатацію житла, душевий обсяг реалізованих послуг, обсяг атмосферних викидів шкідливих речовин [437]; душеві індикатори валової доданої вартості, доходу, обсягу реалізованих товарів і послуг, основних засобів виробництва [153]. На нашу думку, серед наведених показників не вистачає тих, що характеризують рівень інноваційного розвитку територій, оскільки саме від нього залежить вірогідність потрапляння території у стан депресії, а також її рівень та період виходу з кризи.

Розглянемо альтернативні механізми подолання територіальних депресій, які пропонуються дослідниками, з урахуванням специфічних умов проблемних регіонів України та умов перехідного економічного періоду.

Не зважаючи на проголошені ще у 2000 р. (див.рис.2.14) методи державної регіональної політики щодо створення сприятливого інвестиційного клімату на депресивних територіях, в Україні й дотепер їх життєздатність підтримується за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, у той час, коли у розвинутих країнах – за рахунок приватних капіталовкладень. Основною проблемою розробки ефективних методів стимулювання розвитку депресивних регіонів на інвестиційній основі є обґрунтування оптимальних пропорцій участі держави та приватного бізнесу з урахуванням інтересів кожної сторони.

Наведені у п.1.3 висновки експертів Світового Банку щодо аналізу географічного розподілу економічної активності у регіонах світу за останні 200 років, слід доповнити наступними положеннями. Територіальний розвиток не

може бути збалансованим, оскільки зростання економіки і розповсюдження однакових соціальних стандартів забезпечується завдяки географічній концентрації виробництва. Економічна активність зосереджується у великих містах – центрах економічного тяжіння та концентрації інновацій, і супроводжується прискороною урбанізацією прилеглих населених пунктів. Тому державі недоцільно протидіяти процесам нерівномірного територіального розвитку, а її пряма участь у механізмах територіального вирівнювання є не ефективною, оскільки пов'язана з надвисокими бюджетними витратами. Також, на думку експертів, державна політика скорочення територіальних диспропорцій шляхом надання тільки державної адресної допомоги депресивним регіонам є не результативною [361,546].

Зазначене вказує на необхідність поступового скорочення державою трансфертів на утримання депресивних територій та виведення їх на рівень самоокупності шляхом стимулювання локальних бізнес-ініціатив. Методи розвитку депресивних територій повинні ґрунтуватися виключно на відносинах державно-приватного партнерства з пріоритетною роллю приватного бізнесу.

Утворення на депресивних територіях вільних економічних зон вітчизняні аналітики вважають не ефективним та ризикованим, тому що, як було зазначено у п.1.3, економічні зони розвинутих територій України функціонують незадовільно. Таким чином, необхідно розробити інші механізми розвитку проблемних регіонів, які забезпечать чіткі умови входження бізнесу на ринок відповідної території, прозорі правові норми використання земельних ділянок, необтяжливі дозвільні процедури започаткування та ведення бізнесу, забезпечення його відповідною інфраструктурою. Все це має відбуватися у межах територіального планування розвитку, за який відповідає місцева влада. Однак, станом на 2009 р. рівень забезпеченості міст містобудівною документацією в Україні складає 34%, що свідчить про відставання темпів планування територій від сформованих потреб, гальмування розвитку населених пунктів, хаотичну їх забудову, протизаконне використання територій, непрозорість відносин місцевої влади та інвесторів [361].

До вище перелічених можна додати такі методи розвитку депресивних територій, як децентралізація бюджету та розширення фінансової бази наповнення місцевих бюджетів, що передбачає більшу фінансову самостійність регіонів та можливість формувати бюджети «знизу» згідно місцевих потреб; впровадження спеціальних проектів, що дозволяють реалізувати принципи соціальної відповідальності великого бізнесу та заходи контролю за їх постійним дотриманням. До останніх, зокрема, можна віднести штрафи та економічні стимули щодо застосування на підприємствах інноваційних технологій енергозбереження, очистки викидів, розбудови соціальної інфраструктури тощо [181].

Однак, й дотепер процеси формування бюджету залишаються централізованими, фінансова самостійність великих міст гальмується необхідністю здійснення значних відрахувань у Державний бюджет, що, на нашу думку, стримує розвиток договірних відносин між центральною владою та регіонами, запроваджених у [355] для стимулювання соціально-економічного зростання. Також підвищення рівня соціальної відповідальності крупного бізнесу гальмується його небажанням здійснювати передбачені заходи внаслідок виникнення, у зв'язку з цим, додаткових витрат, зменшення прибутку, підвищення собівартості продукції, втрати нею конкурентоспроможності на світовому ринку. Адже переважна частка експорту України, як було зазначено у п.2.2.1, – це сировина та продукція первинних стадій переробки, яка конкурує на міжнародних ринках за рахунок низької вартості. Тому оплата низьких штрафів для великого бізнесу виявляється вигіднішою ніж дотримання принципів соціальної відповідальності через реалізацію дорогих проектів.

У [936] ефективними методами розвитку депресивних територій зазначаються спрощення процедури оренди землі та повернення в державну або комунальну власність підприємств, власники яких не виконують інвестиційного договору; впровадження енергоощадних технологій; налагодження транспортного сполучення; введення потужностей електро-, водо-, газо-,

теплопостачання; створення індустріальних парків та конкурентоспроможних кластерів; підтримка малого та середнього бізнесу.

На нашу думку, створення індустріальних парків за умовами, передбаченими у відповідному законі [343], може виявитися ефективним механізмом розвитку депресивних регіонів через залучення приватних інвесторів, для капіталовкладень яких передбачено суттєві пільги. Зокрема, передбачено компенсацію відсоткової ставки за залученими кредитами на п'ятирічний термін, застосування прискореної амортизації основних фондів, відшкодування 50% суми витрат на створення одного робочого місця та витрат на розробку та сертифікацію всіх видів робіт. Механізм індустріальних парків дозволить вирішити економічне питання створення ринку праці у депресивних регіонах шляхом перенавчання населення під потреби нових виробництв. Це дозволить зняти соціальну напругу, пов'язану з необхідністю мобілізації робочої сили у інші більш розвинуті регіони. Як і у дослідженнях попередніх авторів, у [936] наголошується на необхідності системного планування стратегії розвитку України та конкретних регіональних проектів.

Наукове обґрунтування положення, згідно якого регіональний занепад являє собою одну зі стадій регіонального розвитку, яка настає внаслідок загальноекономічних циклів, обумовлює відповідні методи стимулювання депресивних територій. Транспонуючи на регіональний рівень теорію М. Кондратьєва щодо пояснення повторюваності економічного занепаду внаслідок періодичного старіння технологічної бази виробництва, можна зробити висновок про необхідність урахування даного положення у прогностичних документах та механізмах розвитку територій. При цьому місцеві територіальні чинники здатні лише посилити або послабити загальноекономічну тенденцію спаду або піднесення. Зокрема, економічні стимули для підприємств, розташованих на депресивних територіях, у першу чергу, повинні стосуватися оновлення технологічної бази, впровадження технологічних інновацій та новітніх організаційних рішень. Останні мають вирішальне значення для економічного зростання, оскільки на їх основі визначаються нові напрями

використання наявного потенціалу територій, розробляються проекти створення нових підприємств, здатних покращити структуру економіки регіону, комплексно впроваджуються інноваційні технології. Зміна типу регіонального розвитку на основі зміни пріоритетної галузі виробництва, наприклад, видобувної на сільськогосподарську, – невід’ємна риса вступу території до нового економічного циклу. «Універсальна циклічність є рушійною силою, яка спричиняє виникнення, посилення і нівелювання нерівномірностей регіонального розвитку» [155].

Таким чином, з наведеного можна зробити наступні висновки. На підставі того, що жоден регіон в Україні не має державного статусу депресивної території, методи розвитку таких проблемних регіонів не розвинуті, не апробовані та мають загальний характер. Натомість, соціальні, економічні та екологічні особливості депресивних територій України, навпаки, потребують цільових деталізованих планів їх виведення з кризового стану з індивідуальним для кожного регіону або типу регіонів дизайном інструментів та механізмів. Це дозволить поступово підвищити конкурентоспроможність депресивних регіонів, наростити новий виробничий потенціал їх економічної системи, розвинути наявні та створити нові продуктивні сили для виведення території на нову траєкторію соціального піднесення та економічного зростання.

2.3.3 Механізми підвищення конкурентоспроможності депресивних гірничодобувних регіонів України

Шляхи вирішення проблеми подолання депресивності просторового розвитку в Україні розглянемо на прикладі депресивних гірничодобувних регіонів. Як було зазначено у п.2.3.2, реалізація заходів цільової державної підтримки цих регіонів, затверджених спеціальними змінами до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 01.01.2012 р., у теперішній час мають фрагментарний характер. Це дозволяє обґрунтувати необхідність здійснювати регулювання розвитком зазначених територій на основі

концептуальних засад комплексного саморозвитку та виходу проблемних гірничодобувних регіонів з кризового стану, які реалізуються через механізми підвищення їх конкурентоспроможності (рис.2.15).

Рис.2.15 Характеристики існуючої концепції та концепції комплексного саморозвитку депресивних гірничодобувних регіонів України

Джерело: розроблено автором

В Україні останнім часом швидко загострюються проблеми економічного, соціального та екологічного характеру, пов'язані з розвитком гірничодобувних регіонів. Це відбувається внаслідок наявної суперечності між необхідністю підвищення конкурентоспроможності кожного містоутворюючого підприємства гірничої промисловості та прилеглої території з одного боку, та різким падінням його здатності до розширеного відтворення – з іншого боку. У багатьох випадках це негативне явище пов'язане з вичерпанням запасів корисних копалин або їх недоступністю для видобутку та необхідністю ліквідації гірничодобувних підприємств.

У свою чергу, процес ліквідації гірничодобувного підприємства означає потрапляння регіональної економіки у депресивний стан. Через недофінансування процесу закриття шахт зростають кошторисні витрати на їх ліквідацію. Звільнених працівників необхідно працевлаштовувати або переселяти у інші регіони, що викликає додаткові витрати та соціальну напруженість. Зруйноване екологічне середовище потребує відновлення, на що не вистачає державних коштів, та з приводу чого й дотепер не вирішене питання про рівень відповідальності та контролю за виконанням обов'язків власника копалини по відновленню екологічного балансу порушеної гірничими роботами території.

Між тим, гірничодобувне підприємство являє собою майновий комплекс, який можна представити у вигляді складної технічної системи і який при використанні спеціальних інноваційних технологій може забезпечити додаткові резерви росту продуктивних сил регіону. У протилежному випадку, численні підприємства гірничої промисловості, що підлягають ліквідації, ліквідовані або перебувають у стані ліквідації, спричинятимуть для держави зростаючі витрати на їх тимчасове або довічне утримання, якщо підприємство через геотехнічні умови не може бути закрито у принципі, та зниження загального рівня конкурентоспроможності території, галузі, регіону і країни.

З наведеного вище зрозуміло, що ліквідовані гірничодобувні підприємства здебільшого розглядаються у сучасній економічній науці та

практиці, як такі, що мають нульовий рівень конкурентоспроможності через припинення основної діяльності. Однак, окреслена проблема пов'язана з важливим науково-практичним завданням, яке полягає у необхідності доведення можливості досягнення не тільки додатного, але й стійко зростаючого рівня конкурентоспроможної діяльності гірничодобувних підприємств після ліквідації за рахунок використання їх майнового комплексу, що залишився, для реалізації інших видів економічної діяльності, відмінних від видобутку копалин. Це дозволить підвищити конкурентоспроможність регіональної економіки на основі її комплексного саморозвитку.

Поставлене завдання відноситься до міждисциплінарних, оскільки поєднує дослідження наукових основ розвитку добувної галузі, регіональної економіки та конкурентоспроможності підприємств. Так, соціально-економічні проблеми гірництва, гірничодобувних підприємств і територій розв'язуються у роботах таких вчених, як Амоша О. [137], Барановський М., Галушко О., Геєць В. [234], Герасимчук З., Долішній М., Дорофієнко В., Заставний Ф., Півняк Г. [567,677], Саллі В. [400], Шашенко О. [677] та інших. Вивченню питань підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств присвятили свої наукові праці Буркинський Б., Воронкова А, Іспірян Г., Кваснюк Б., Лепа М., Паршина О. [613], Савчук С. [785] та інші.

Однак, з появою нових інноваційних технологій у галузі гірничої промисловості постала необхідність перегляду економічної політики держави та принципів приватних власників щодо управління добувними підприємствами, а саме необхідність переоцінки наявного виробничого потенціалу та рівня конкурентоспроможності підприємств, які перебувають на різних стадіях процесу ліквідації. Від цього прямо залежить швидкість та інтенсивність появи ознак депресивності просторового розвитку прилеглих територій. Зазвичай, економічний потенціал та рівень конкурентоспроможності визначаються для працюючих шахт. Питання визначення рівня конкурентоспроможності гірничодобувних підприємств після їх ліквідації, але при умові використання залишкового майнового комплексу, а відтак і

прогнозування резервів росту конкурентоспроможності та потенціалу регіональної економіки, не вирішувалися.

Як було обґрунтовано у п.1.1.2, у теперішній час метою функціонування будь-якої системи, включаючи внутрішню систему гірничодобувного підприємства, як структурного елемента регіональної економічної надсистеми, є досягнення параметрів сталого розвитку. Разом з визначеними загальними концептуальними засадами сталого розвитку постає питання перенесення його принципів на рівень окремих об'єктів, таких, як підприємства, математичної формалізації умов сталого розвитку тощо. На нашу думку, за положенням підприємства в умовній системі координат «природа - соціум - економіка» можна зробити висновок про його життєздатність або конкурентоспроможність. Якщо взаємодія підприємства з навколишнім середовищем має негативні наслідки, що може призвести до техногенних та екологічних катастроф, то перспектива зростання рівня конкурентоспроможної діяльності та вкладу у регіональну економіку такого підприємства матиме межу. Аналогічно важливим фактором конкурентоспроможності у сучасних умовах господарювання є рівень соціальної відповідальності підприємства, тобто характер його взаємодії з регіональною громадою. Здатність ефективно функціонувати у складній економічній системі характеризує конкурентоспроможність підприємства з точки зору впливу факторів ефективного стратегічного та оперативного управління.

Процес ліквідації містоутворюючого гірничодобувного підприємства ґрунтується на індивідуальному підході до кожного гірничодобувного підприємства. Це означає, що результати ліквідації та зміст поняття «ліквідоване підприємство», а відтак і його вплив на розвиток продуктивних сил регіону, у кожному випадку різняться. Для одних підприємств передбачена повна фізична ліквідація та повний демонтаж обладнання, для інших – тільки ліквідація наземного комплексу. Одні ліквідовані підприємства повністю припиняють свою роботу, а інші повинні функціонувати у режимі водовідливу, хоча вважаються ліквідованими. Таким чином, кожне ліквідоване гірниче

підприємство залишається з певною майновою базою та робочими процесами. Тоді можна стверджувати, що для гірничодобувного підприємства ліквідацію слід розглядати, як припинення основного виду діяльності з видобутку корисних копалин з можливістю розвитку на його базі інших видів економічної діяльності. З наведеного випливає важливе завдання здійснення оцінки резервів росту регіональної економіки на основі вичерпання потенціалу гірничого підприємства від диверсифікованого використання його майна.

На рівень сталості розвитку депресивних гірничодобувних регіонів впливають фактори, пов'язані з підприємствами, які знаходяться у стадії ліквідації або які вже ліквідовано (рис.2.16).

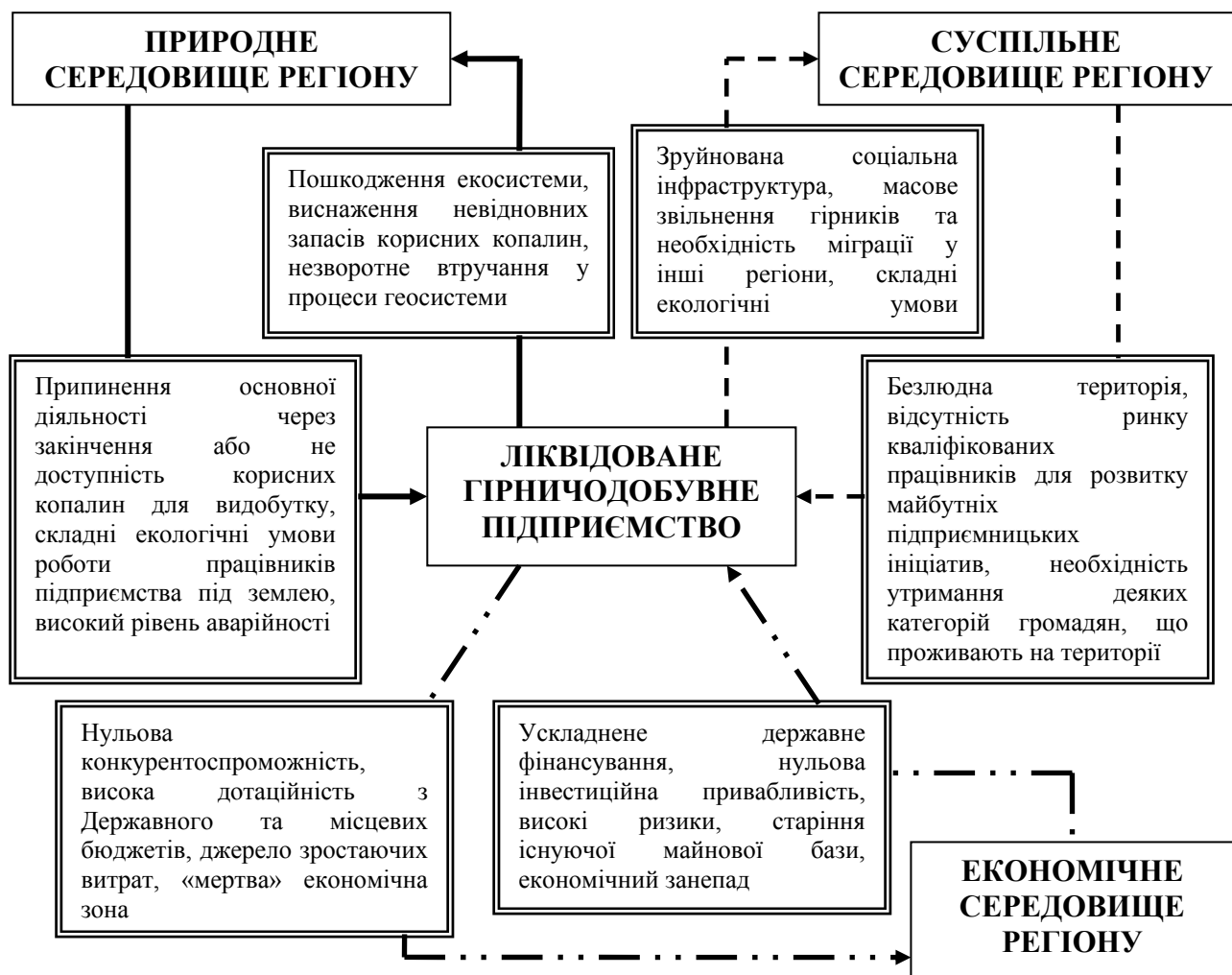

Рис.2.16 Сталий розвиток регіону під впливом чинників ліквідованого гірничодобувного підприємства

Джерело: розроблено автором

Через не доступність або надмірно високу собівартість видобутку корисних копалин у складних гірничо-геологічних умовах та застарілу базу основних виробничих фондів більшість, наприклад, вугледобувних підприємств припиняють свою діяльність з достатньо великими обсягами залишків вугілля та переходять у розряд дотаційних за рахунок коштів Державного бюджету України (див.рис.2.16). Це свідчить про різке падіння до нуля рівня їх фактичної конкурентоспроможності за основним видом діяльності, та розвиток регіональної соціально-економічної депресії.

Як раніше наголошувалося, у більшості випадків гірничодобувні підприємства є містоутворюючими. За роки становлення в Україні ринкової економіки через брак державного фінансування, через законодавчу не урегульованість питань відповідальності приватних власників гірничих підприємств за соціальну складову розвитку території, інфраструктура соціального забезпечення населення базовими послугами, такими як освіта, охорона здоров'я, відпочинок, інформаційні комунікації, транспортний зв'язок тощо, була фактично зруйнована. Якщо підприємство знаходиться у стані ліквідації, то до вищезазначеного додається гостра проблема звільнення та подальшого працевлаштування і утримання працівників та членів їх сімей. Відмова власника вирішувати ці питання призводить до соціальної напруженості, акціям протесту та масової міграції людей з цих регіонів. В результаті держава має на територіальній мапі так звані просторові «білі плями», ізольовані від загальної мережі населених пунктів.

Таким чином, для розвитку продуктивних сил депресивних гірничодобувних регіонів на основі підвищення рівня конкурентоспроможності гірничих підприємств за рахунок переорієнтації на інші види економічної діяльності існує ризик гальмування через необхідність паралельного вирішення накопичених соціальних проблем.

Найсильніший вплив діяльність гірничих підприємств творить на природну складову сталого розвитку депресивних регіонів, яку можна вважати фундаментальною та життєзабезпечуючою для системи гірничого

підприємства. Виснаження запасів корисних копалин поступово знижує конкурентоспроможність діючих підприємств та призводить до прийняття рішення про їх ліквідацію. Для ліквідованого підприємства переорієнтація його діяльності та нарощення на цьому підґрунті конкурентоспроможності в умовах екологічного лиха оточуючого середовища також достатньо ускладнена.

Ґрунтуючись на дослідженні поведінки систем, наведеному у [400], можна стверджувати, що для гірничодобувних підприємств природне середовище регіону виступає у якості головного обмежуючого чинника, системою вищого порядку, вичерпання можливостей якої веде до різкого падіння їх конкурентоспроможності та припинення діяльності, що і спостерігається останнім часом. Водночас, діяльність гірничодобувних підприємств також має руйнівну дію на регіональну природну систему.

На рис.2.17 представлено закономірність поведінки регіональної природної системи залежно від поведінки системи гірничодобувного підприємства. Природне середовище виражене показником граничної природної ємності, яка складається з запасів копалин та ємності оточуючої екосистеми. Система гірничодобувного підприємства виражена рівнем його конкурентоспроможності, який складається з обсягів прибутку та витрат.

Припустимо, що на певному відрізку часу умовної часової шкали гірничодобувне підприємство активно нарощує темпи виробництва, рівень конкурентоспроможності зростає достатньо високими темпами. Управлінська стратегія підприємства не враховує фактор природного середовища, і результати його діяльності чинять вплив на екологічні процеси території. З часом це призводить до виснаження природних ресурсів регіональної економіки, і зниження ємності оточуючого природного середовища – крива граничної ємності природного середовища на рис.2.17 починає спадати.

Однак, необхідність збереження нарощених темпів виробництва не дозволяє гірничодобувному підприємству вчасно скорегувати економічну політику з урахуванням екологічного фактору, і тому спостерігається ефект осциляції, тобто запізнення реагування економічної системи підприємства за

критерієм конкурентоспроможності на зміну умов навколишнього середовища – зона економічного сплеску на рис.2.17. Внаслідок цього протягом певного часу, попри деградацію природного середовища, рівень конкурентоспроможності гірничодобувного підприємства зростає, хоча темпи цього зростання знижуються. Але, починаючи з визначеного моменту, рівень конкурентоспроможності підприємства під впливом екологічного фактору різко падає, доходючи до нульового значення, навіть при існуючій ємності природного середовища – зона економічного колапсу на рис.2.17. Саме з цього моменту для гірничодобувного підприємства починає розглядатися варіант його ліквідації, тобто припинення основного виду економічної діяльності.

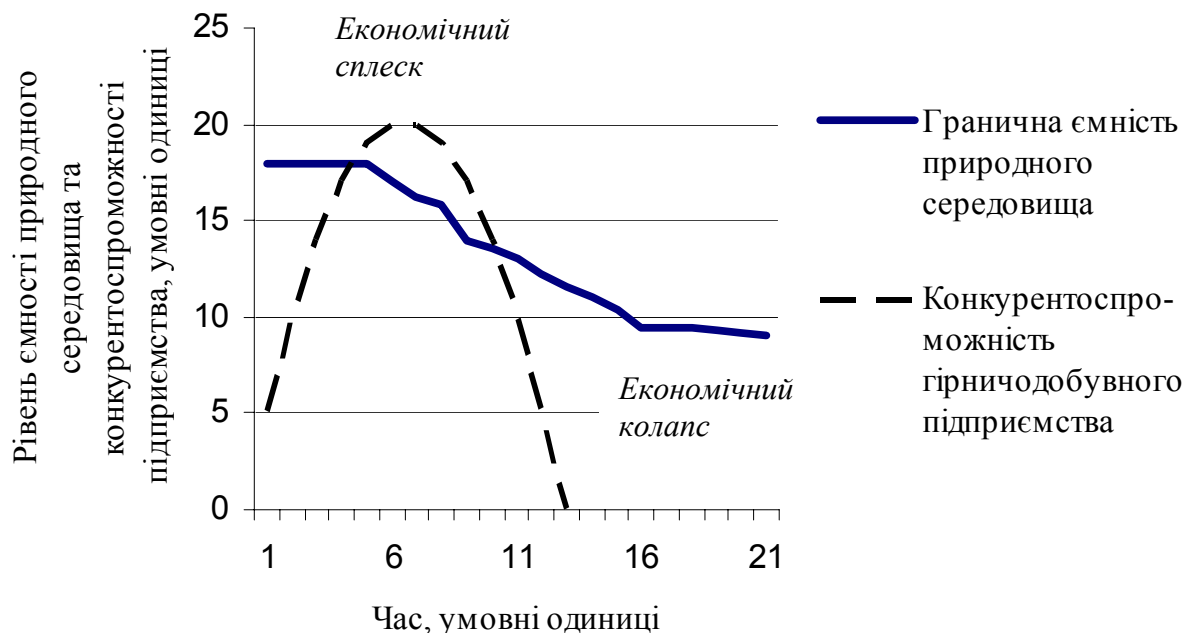

Рис. 2.17 Закономірність поведінки регіональної природної системи залежно від поведінки системи гірничодобувного підприємства до моменту його ліквідації

Джерело: розроблено автором

З рис.2.17 видно, що розвиток депресивних гірничодобувних регіонів може відбутися виключно при умові нарощення конкурентоспроможності гірничодобувних підприємств у межах граничної ємності природного

середовища. Це можливо шляхом впровадження на діючому або ліквідованому гірничодобувному підприємстві інноваційних технологій. Наприклад, вугледобувні шахти перекачують шахтну воду, яка може слугувати додатковим ресурсом для організації інших видів виробництв: фільтрації та бутелювання очищеної питної води, генерації додаткової енергії за рахунок відбирання тепла цієї води тощо. Технології альтернативної енергетики дозволять отримувати додаткову енергію без надмірного втручання у навколишнє середовище. Все це підвищує рівень конкурентоспроможності гірничодобувного підприємства, навіть після його ліквідації, чим розвиває продуктивні сили регіону. У свою чергу, прибуткова діяльність гірничодобувного підприємства з інших видів виробництв, окрім видобутку копалин, дозволить своєчасно поповнювати Державний та місцевий бюджети для вирішення екологічних та соціальних проблем регіону.

Таким чином, сучасні інноваційні технології «лялього» використання регіонального природного ресурсу, інтегровані у наявний майновий комплекс гірничодобувного підприємства, дозволять створити комплексне природно-техногенне середовище, ємність якого буде значно вища за початкове природне середовище та матиме перспективи для зростання (рис.2.18).

Так, під час ліквідації гірничодобувного підприємства, тобто прийняття рішення про припинення видобутку корисних копалин, рівень його конкурентоспроможності може бути додатним – момент припинення основного виду діяльності на часовій шкалі рис.2.18. При впровадженні інноваційних технологій та організації інших видів виробництв на базі цього підприємства його конкурентоспроможність починає зростати – зона зростання конкурентоспроможності на рис.2.18. Паралельно з цим процесом збільшується умовна ємність навколишнього природно-техногенного середовища регіону. Якщо до моменту впровадження інноваційних технологій з різким згортанням рівня виробництва та падінням конкурентоспроможності навколишнє природне середовище поступово відновлювалося внаслідок природних факторів, то з впровадженням інновацій та організацією додаткових виробництв більш

екологічного характеру, рівень ємності природно-техногенного середовища зростає більш швидкими темпами за рахунок природних факторів, а також підвищення техногенного потенціалу регіональної економіки.

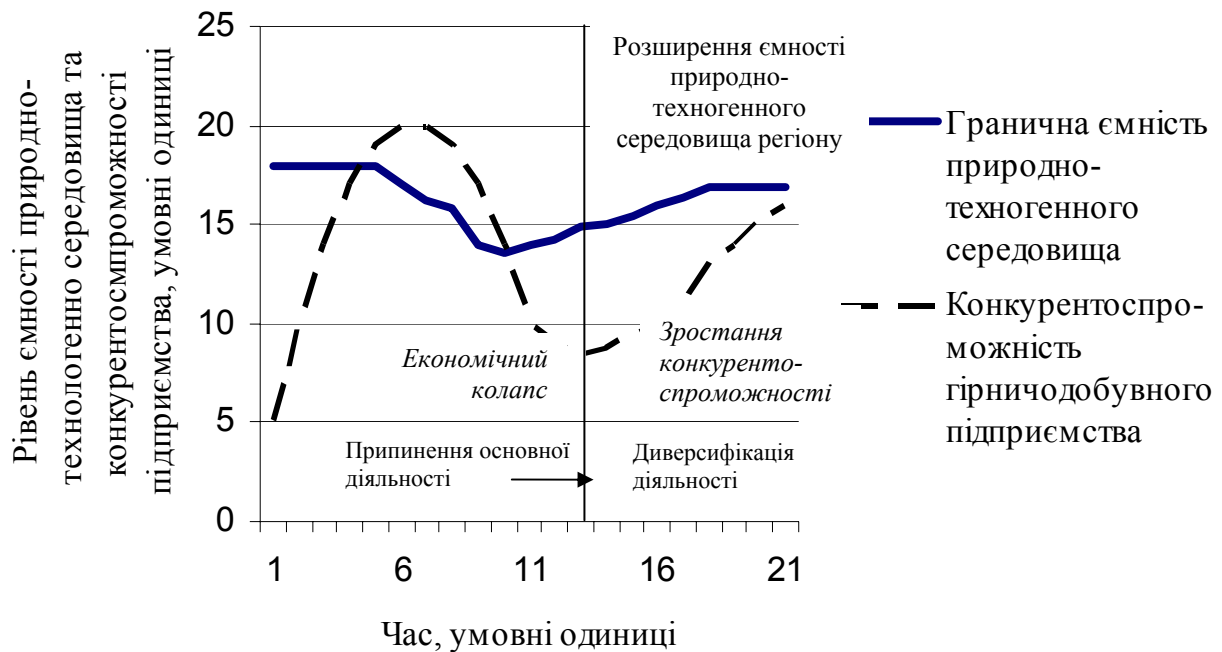

Рис.2.18 Закономірність поведінки регіональної природно-техногенної системи залежно від поведінки системи гірничодобувного підприємства після моменту його ліквідації

Джерело: розроблено автором

Таким чином, ємність природно-техногенного середовища депресивного регіону може розширюватися за рахунок підвищення конкурентоспроможності гірничодобувного підприємства на основі впровадження інноваційних технологій. Розвиток такого підприємства може вважатися сталим до тих пір, поки рівень економічної активності, виражений у показникові конкурентоспроможності, не буде перевищувати рівень ємності природно-техногенного середовища. При цьому за умовами сталого розвитку частка техногенної складової у загальній ємності природно-техногенного середовища, як системи вищого рівня по відношенню до гірничодобувного підприємства,

повинна скорочуватися, тобто природний потенціал повинен нарощуватися за рахунок природних відновлювальних процесів у регіоні.

З наведеного стає очевидним, що регулювання сталого розвитку депресивних гірничодобувних регіонів на основі підвищення конкурентоспроможності добувних підприємств з обмеженням по граничній ємності природно-техногенного середовища території можливе тільки на принципах комплексності та стимулювання ініціативи до саморозвитку. У теперішній час у розвинутих країнах одним з найефективніших механізмів реалізації цих принципів є формування територіальних виробничо-інноваційних кластерів. Регіональну кластерну політику у різні роки обґрунтовували такі вчені, як Бергман Е. [9], Капелло Р. [16], Фесер Е., Дезроджерс П. [27], Лажендік А. [61], Корнфорд Дж., Нортон Р. [78], Портер М. [83]. В Україні механізми кластеризації регіональної економіки також достатньо вивчені та досліджені вченими та практиками. Наприклад, теоретико-методологічні засади утворення кластерів в українських реаліях висвітлювали такі вітчизняні вчені, як Семенов Г. [796], Соколенко С. [811], Федулова Л. [878], Цихан Т. [897] та інші.

Якщо в Україні розгляд механізму формування виробничих кластерів для регулювання розвитку регіонів знаходиться у стадії наукового обґрунтування [167, с.131], то у розвинутих економіках він перебуває у процесі постійного удосконалення внаслідок набутого практичного досвіду регіональної влади в управлінні територіальними кластерами [28,29,4,38]. Наприклад, вчені Десроджерс П., Гласміер А. працюють над проблемою визначення більш ефективної моделі територіальних кластерів у межах регіону, заснованої на концепції спеціалізації або утворення полі-кластерів [28,29,38]. Навпаки, вчені Амін А., Срифт Н. досліджують основи управління глобальними мережами з позицій оптимального поєднання механізмів ринкового регулювання та державного впливу [4].

Приклади результативної та ефективної роботи інноваційно-виробничих кластерів, утворених у депресивних гірничодобувних регіонах України,

відсутні. Однією з причин цього є те, що увага вчених здебільшого зосереджена на дослідженні сутності кластерної територіальної форми організації виробничих процесів та обґрунтуванні доцільності її застосування в українській практиці. Але відсутні науково-практичні рекомендації, які б стосувалися тієї організаційної стадії, на якій кластер ще не функціонує, а лише утворюється. Відсутні концептуальні підходи та механізми, які, враховуючи економіко-правове підґрунтя нашої держави, дають відповідь на питання, як формувати виробничо-інноваційні кластери у депресивних регіонах на принципах комплексності та саморозвитку, щоб у їх ефективній роботі були зацікавлені усі учасники регіональних соціально-економічних процесів. Все це позначається на загальній позиції України у 2011-2012 р.р. у рейтингу конкурентоспроможності країн СНД, яка посідає 82 позицію порівняно з 55 місцем Азербайджану та 66 місцем РФ [167, С.129].

На наш погляд, в основі розробки механізму формування виробничо-інноваційних кластерів депресивних гірничодобувних регіонів повинен лежати системно-синхронний підхід. Цей підхід враховує особливості системного функціонування діючих або тих, що припинили свою діяльність, гірничодобувних підприємств в умовах синхронного диверсифікованого використання їх майнового комплексу. Також системно-синхронний підхід до формування виробничо-інноваційних кластерів передбачає інтегровані організаційно-правові умови функціонування наукових та індустріальних парків в Україні.

Оскільки, в основі будь-якого кластерного утворення знаходиться господарююча одиниця, яка згодом разом з подібними господарюючими одиницями на основі тісних економічних зв'язків між собою утворює виробничо-інноваційний комплекс. То, на нашу думку, питання формування територіальних кластерів у депресивних гірничодобувних регіонах доцільно розглядати, починаючи з рівня кожного окремого підприємства.

Як вище зазначалося, механізм кластеризації виробничої сфери регіону розглядається як антикризовий та вживається на тій стадії життєвого циклу

регіону, яка характеризується спадом виробництва, погіршенням соціальних та екологічних умов проживання людей [16, С.388]. За правилом, погіршення соціально-економічних та екологічних показників регіонального господарського комплексу є результатом попереднього зниження економічної активності підприємств регіону.

На рис.2.19 показано, що існуючі підходи до формування виробничих кластерів без ознак інноваційності на будь-якій території дозволяє *вирішувати* накопичені економічні, екологічні та соціальні проблеми, замість *попередження* їх виникнення.

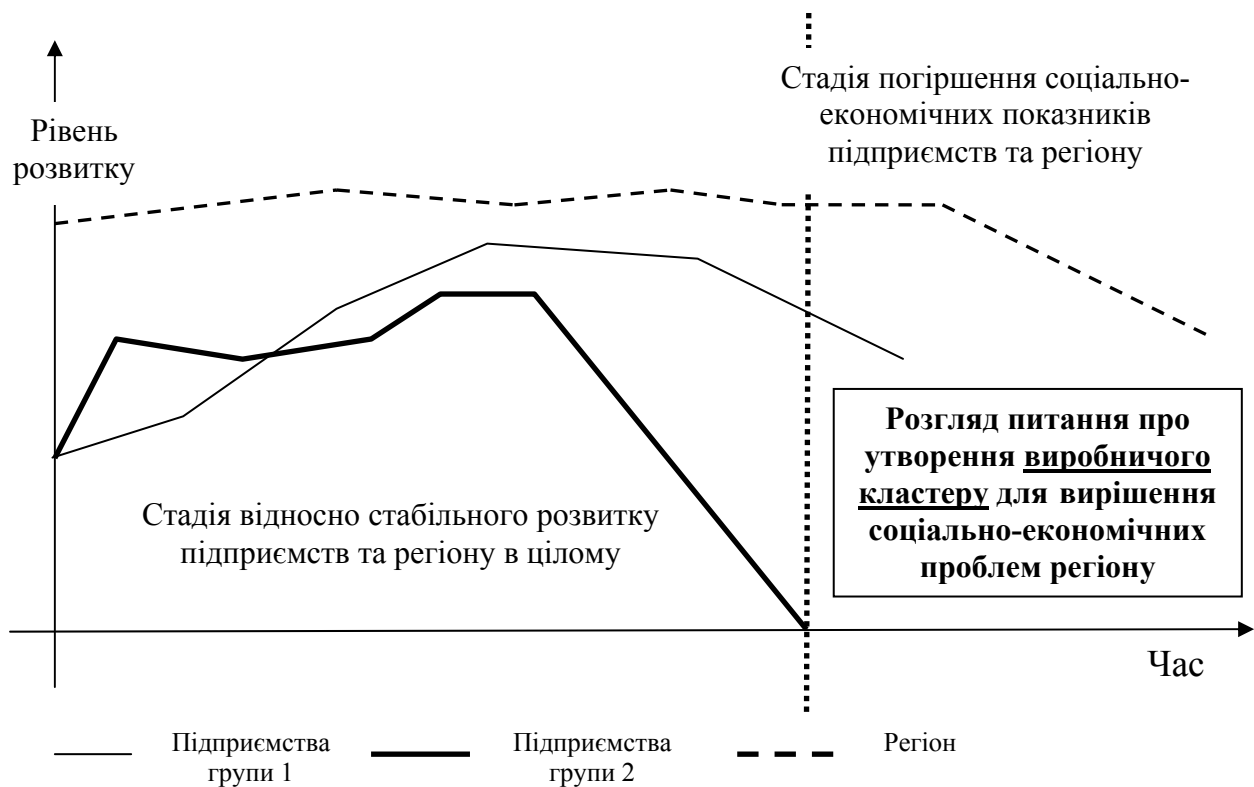

Рис.2.19 Місце формування територіальних виробничих кластерів відповідно до стадій розвитку підприємств та регіону в цілому згідно існуючих підходів

Джерело: розроблено автором

Для депресивних гірничодобувних регіонів такий підхід є не достатньо ефективним, тому що на момент впровадження механізму кластеризації

містоутворююче гірничодобувне підприємство регіону може бути вже ліквідовано через різні внутрішні або зовнішні фактори (крива підприємств групи 2 на рис.2.19), або у його господарчій діяльності може спостерігатися зниження економічних показників через системні та структурні проблеми, на подолання яких буде потрібен певний час (крива підприємств групи 1 на рис.2.19). Інертна соціально-економічна система гірничодобувного регіону, яка має певний запас міцності, сформований на стадії активного розвитку виробництва, буде реагувати на негативні тенденції роботи підприємств спочатку достатньо не квапно, а потім її показники погіршуватимуться прискореними темпами (крива регіональної економіки на рис.2.19).

Таким чином, існуючу концепцію комплексного соціально-економічного розвитку депресивних гірничодобувних регіонів (див. рис.2.15) можна охарактеризувати, як формування пост кризових кластерів, тобто впровадження низки заходів щодо об'єднання підприємств, які знаходяться на стадії економічного спаду або депресії, з метою подолання загальних економічних проблем регіональної економіки [78,83, С.10]. На наш погляд, цей підхід є не ефективним, особливо, в умовах реалізації політики міжрегіонального соціально-економічного вирівнювання, коли необхідно вживати заходи, попереджуючі загострення кризових явищ у економіці регіону. Натомість, учасники кластеру об'єднуються з метою вирішення накопичених економічних проблем замість протидії їх виникненню. Отже впроваджувати механізм формування територіальних кластерів необхідно значно раніше – на етапі, коли підприємства та регіон в цілому знаходиться на стадії активного розвитку.

Таким чином, з метою усунення зазначених недоліків існуючого підходу до формування територіальних *виробничих кластерів* запропоновано новий системно-синхронний підхід до формування *виробничо-інноваційних кластерів*, як механізму стимулювання розвитку депресивних гірничодобувних регіонів.

Системно-синхронний підхід до формування виробничо-інноваційних кластерів містить наступні положення: а) кластер – це сукупність підприємств, згуртованих на певній території, яка характеризується незадовільним станом

розвитку, та не тільки пов'язаних між собою єдиним виробничим ланцюгом, але й залежних від кластерного центру організаційно, економічно та ресурсно;

б) кластерним центром є гірничодобувне підприємство, яке має потенціал економічно, соціально або екологічно вигідного використання власного майнового комплексу, який складається з матеріальних або нематеріальних активів;

в) від початку діяльності кластерного центру синхронно до його основного виду діяльності та на його майновому комплексі впроваджуються самостійні бізнес-проекти інших економічних напрямів, кожен з яких організаційно являє собою окреме дочірнє для кластерного центру підприємство;

г) формування кластеру розглядається як процес утворення виробничо-інноваційної системи, якій притаманні цілісність, ієрархія структурних елементів, структуризація, емерджентність;

д) у основі утворення дочірніх для кластерного центру підприємств знаходяться процеси розробки та впровадження інноваційних технологій використання альтернативних джерел енергії та майнового комплексу гірничодобувного підприємства при дотриманні обмежень згідно вище обґрунтованої граничної ємності регіонального природно-техногенного середовища.

Великі промислові території гірничодобувних підприємств, з яких фактично під виробничі процеси зайнято 10 – 15%, а решта складає відчужену промислову зону, являють собою ресурс, який може бути використаний, наприклад, для розташування енергокомплексів на основі використання вітрової та сонячної енергетики, невеликих підприємств інших економічних напрямів [811, С.321]. На основі використання тепла шахтної води можливе будівництво агрокомплексів, шахтні порожнини можуть бути використані у якості складських приміщень, ліквідовані гірничодобувні підприємства можуть бути перетворені на музейно-мистецькі комплекси тощо [101,672,677]. При цьому впровадження названих бізнес-проектів повинно відбуватися якомога раніше, коли гірничодобувне підприємство знаходиться у стані економічного піднесення, синхронно до основного виду діяльності, що дозволить

диверсифікувати портфель інвестицій власника підприємства та диверсифікувати власне виробничі процеси підприємства.

Таким чином, кожне з новоутворених підприємств у рамках окремого бізнес-проекту буде ресурсно пов'язане з кластерним центром через використання єдиної ресурсної бази, організаційно пов'язане з кластерним центром через приналежність до сфери інтересів власника великого підприємства, при якому вони функціонуватимуть. Все це дозволить формувати та водночас природно «утримувати» каркас структурних елементів виробничо-інноваційного кластеру.

Якщо у певних економічних умовах гірничодобувне підприємство, яке є кластерним центром, вимушене буде згорнути основний вид діяльності, то це матиме значно менший вплив на загальну економічну ефективність цього підприємства та регіону в цілому за рахунок рентабельної діяльності інших невеликих підприємств єдиного виробничо-інноваційного кластеру, працюючих синхронно та виведених на заданий рівень рентабельності заздалегідь, до того моменту, коли показники ефективності основної діяльності кластерного центру почали погіршуватися (рис.2.20).

Таким чином, проведені дослідження дозволяють довести, що важливу роль у регулюванні розвитку депресивних гірничодобувних регіонів на основі кластерних механізмів відіграє процес саме *формування* виробничо-інноваційних кластерів, який віддзеркалює початкову стадію утворення комплексів підприємств. Для того, щоб подальше функціонування кластеру було ефективним та стабільним, гірничодобувним підприємствам ще на стадії економічного піднесення доцільно імплементувати синхронно функціонуючі бізнес-проекти шляхом диверсифікованого використання наявної ресурсної бази. Внаслідок цього процес утворення кластеру стає дещо розтягнутим у часі. Це можна віднести до недоліків запропонованого концептуального підходу. Але його перевагою є більш міцні економічні та організаційні зв'язки між підприємствами у межах кластеру, що робить цей кластер більш життєздатним, стійким до ризиків та ефективним.

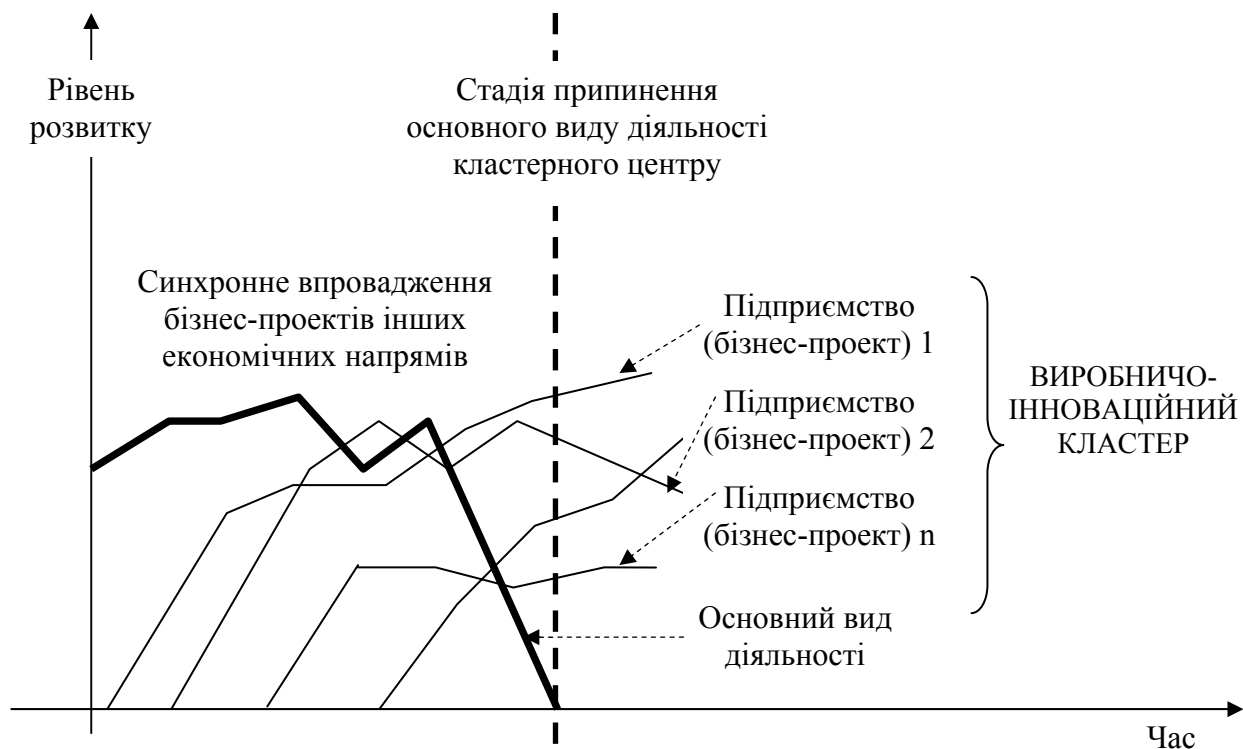

Рис.2.20 Формування територіальних виробничо-інноваційних кластерів у депресивних гірничодобувних регіонах на основі синхронно-системного підходу

Джерело: розроблено автором

Приведені вище рекомендації щодо формування виробничо-інноваційних кластерів депресивних гірничодобувних регіонів можуть бути адаптовані для вирішення завдання стимулювання розвитку й інших територій.

Як зазначалось у п.2.2.1 під час аналізу інноваційного розвитку регіонів, у структурі промислового виробництва України за 2011 р. переважає металургійне виробництво (22%), виробництво та розподілення електроенергії (18%), добувна промисловість (12,7%), машинобудування (12,4%). У структурі виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів переважають виробництво м'яса та м'ясних продуктів (14,8%) виробництво молочних продуктів та морозива (14,2%) (табл.2.9).

Кожна галузь виробництва, яка згідно наведених статистичних даних займає лідируючі позиції в економіці України, представлена низкою великих підприємств з наявним великим майновим комплексом, які складають основу

економіки тих регіонів, де вони розташовані. Більшою мірою цей майновий комплекс використовуються непродуктивно: значну частину земельних ділянок не зайнято, частина обладнання простоює. Водночас швидкі технологічні зміни чинять негативний вплив на виробничі потужності цих підприємств, моральний знос яких у більшості випадків перевищує фізичний [796, С.150].

Таблиця 2.9

Структура обсягу реалізованої промислової продукції підприємствами
України за 2011 р.

Вид економічної діяльності	Обсяг реалізації, млн. грн	Обсяг реалізації, %
Добувна промисловість	141669,8	12,7
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	166608,8	15
Легка промисловість	7739,7	0,697
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	7689,6	0,692
Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	20921,6	1,88
Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	74375,5	6,7
Хімічна та нафтохімічна промисловість	79397,1	7,15
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції: скла, керамічної плитки	31349,8	2,82
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	244220,4	22
Машинобудування	134815,2	12,14
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	200894,3	18,1
ВСЬОГО	1109682	100

Джерело: розроблено автором на основі [589]

Отже, кожне таке підприємство регіональної економіки у майбутньому (або вже сьогодні) зіткнеться з тим, що економічна ефективність знижуватиметься, і необхідно буде приймати рішення про закриття або обґрунтовувати шляхи підвищення ефективності та продовження роботи цього підприємства. Власнику необхідно буде розглядати варіанти інвестиційних проектів, які можуть бути не пов'язані з галуззю, до якої належить підприємство. За правилом такі великі підприємства у більшості випадків є

містоутворюючими для невеликих населених пунктів, а їх податкові відрахування складають значну частину Державного, місцевих бюджетів та інших соціальних фондів. Тому негативні тенденції у їх діяльності одразу позначаються на економіці регіону. Якщо звернути увагу на те, що, наприклад, частка легкої промисловості в економіці України складає всього 0,69%, виготовлення неметалевої продукції – 2,82%, то можна зробити висновок про перспективність цих напрямів для диверсифікації діяльності великих промислових підприємств та використання їх ресурсної бази під потреби кінцевого споживання.

Системно-синхронне впровадження до основного виду діяльності бізнес-проектів інших галузей промисловості на ресурсній базі великого підприємства і утворення, таким чином, виробничо-інноваційного кластеру сприятиме структурній перебудові економіки регіонів з метою досягнення оптимального співвідношення виробництва продукції проміжного та кінцевого споживання. Налаштувати наявну ресурсну базу великих промислових підприємств під виробничі процеси інших економічних напрямів з метою утворення кластеру можливо тільки за умови впровадження спеціальних інноваційних технологій, які у цьому випадку відіграють роль сполучної ланки між «старим» та «новим» виробництвом. Саме тому, кластер, утворений навколо кластерного центру (великого промислового підприємства) має характер не тільки виробничого, але й інноваційного.

Як показано на рис.2.15, формування виробничо-інноваційних кластерів у депресивних гірничодобувних регіонах України можливе у інтегрованих організаційно-правових та економічних умовах функціонування індустріальних та наукових парків. Науковий парк забезпечує процес трансферу національних інноваційних технологій від дослідницьких структур до кластерного центру, особливості якого обґрунтовано у п.2.2.2. У свою чергу, індустріальний парк забезпечує умови взаємодії кластерного центру (діючого або організаційно ліквідованого гірничодобувного підприємства) з новоутвореними підприємствами на взаємовигідних умовах для інвесторів, розробників

інноваційних технологій, регіональної влади та місцевої громади. Взаємовигідні умови співпраці інвесторів, регіональної влади та місцевої громади можуть складати один з принципів сучасної регіональної політики, який полягає у забезпеченні *приватно-науково-державного партнерства*.

Спеціальні механізми стимулювання інноваційної діяльності та співпраці між науковими установами та виробничими підприємствами вже розроблялися такими українськими вченими, як О. Амоша, З. Варналій, В. Геєць, З. Герасимчук, Б. Данилишин, В. Дорофієнко, Л. Кузьменко, В. Соловійов, Л. Федулова, М. Чумаченко, Л. Шевчук та інші. Методологічні підходи до просторової організації інноваційної діяльності, на основі яких можливо сформувані інтегровані механізми регулювання соціально-економічних змін у регіоні з урахуванням факторів просторового та інноваційного розвитку, обґрунтовано В. Онищенком. [595, С.4]. Автор наголошує на таких характеристиках інноваційного простору, як «багатовимірність та поліструктурність, які ... утворюють поля та відповідні їм структури – наукове, технологічне, інституційне, фінансово-інвестиційне, інфраструктурне, виробниче». Таке твердження прямо пов'язує принципи інноваційної моделі регіональної економіки з виробничими кластерними утвореннями.

Виробничо-інноваційний кластер депресивного гірничодобувного регіону відрізняється від, наприклад, вільної економічної зони, яка також може виступати одним з механізмів стимулювання розвитку цих регіонів, наявністю не тільки чітко вираженого кластерного центру (гірничодобувного підприємства), але й комплексу інструментів впливу державного та ринкового характеру на процеси, що відбуваються у кластері. Однак, фінансово-виробничих зв'язків у межах кластеру не достатньо для того, щоб на майновому комплексі гірничодобувного підприємства синхронно до його основного виду діяльності впроваджувалися інноваційні технології та утворювалися нові підприємства. Необхідно забезпечити постійний приток у кластер новітніх ідей щодо виробництва та реалізації конкурентоспроможної продукції. Для цього необхідно включити виробничо-інноваційний кластер у

регіональну, а випадку депресивних гірничодобувних регіонів – міжрегіональну, інноваційну систему.

Таким чином, механізми, які регулюватимуть *окремо* відносини підприємств у межах виробничо-інноваційного кластеру, і *окремо* у площині інноваційних процесів регіону, на нашу думку, не принесуть бажаного ефекту. Тільки поєднання умов функціонування індустріального та наукового парку [348,343] дозволить створити єдину інтегровану основу для процесів створення та розподілу доданої вартості під час виробництва, а також процесів створення та розподілу прав на інтелектуальну власність. забезпечити результативну роботу виробничо-інноваційного кластеру, підібрати максимально відповідні один одному організаційні та економіко-правові елементи для сприятливих та безконфліктних відносини господарюючих суб'єктів у сфері виробництва та інноваційної діяльності.

Згідно [343] індустріальний парк – це земельна ділянка, на якій може здійснюватися промислове виробництво, господарська та науково-дослідна діяльність. Юридичне оформлення індустріального парку зводиться до організаційно-правових дій щодо вилучення з земельного фонду регіону, відведення та визначення на місцевості земельної ділянки, якій надається статус індустріального парку. На основі наведеного визначення можна зробити висновок, що індустріальний парк є за своєю сутністю територіально-виробничим кластером, оскільки має прив'язку до конкретної території, на якій повинні здійснюватися різні види економічної діяльності, у т.ч. наукової.

З рис.2.21. видно, що у територіально-виробничому кластері індустріального парку наявна прозора ієрархія його суб'єктів. У такому кластері може бути ініціатор утворення індустріального парку, керуюча компанія, на яку покладаються усі обов'язки з облаштування території парку, та учасники парку – господарські товариства і фізичні особи-підприємці. Набуття певним економічним суб'єктом регіональної економіки статусу ініціатора та керуючої компанії залежить від того, у чий власності перебуває земельна ділянка, призначена для індустріального парку.

Рис.2.21 Організаційні засади утворення територіально-виробничих кластерів індустріальних парків

Джерело: розроблено автором на основі [343]

Отже, як видно з рис.2.21, територіально-виробничий кластер у вигляді індустріального парку є тільки частковою складовою механізму регулювання розвитку депресивних гірничодобувних регіонів на основі виробничо-інноваційних кластерів. Він забезпечує просторовий розвиток та облаштування території, економічне піднесення регіону за рахунок збільшення податкової бази, формування інвестиційного клімату, активізацію виробничих процесів, соціальну відповідальність бізнесу перед місцевою громадою, державно-приватне партнерство у питаннях землекористування та визначення місцевою

владою пріоритетного напрямку діяльності індустриального парку, необхідного для прискореного розвитку депресивного гірничодобувного регіону в цілому.

Не зважаючи на те, що в індустриальному парку передбачено ведення науково-дослідної діяльності, на практиці ця складова загального механізму розвитку депресивного гірничодобувного регіону може виявитися не достатньо ефективною. Це пов'язано з тим, що інноваційна діяльність ґрунтується на результатах науки, створених у рамках наукових шкіл, які, у свою чергу, формуються десятиріччями. Сформувані наукові школи за короткий термін або перемістити наукові установи інших регіонів на територію індустриального парку практично не можливо та економічно не вигідно. При цьому нормативно-правове поле індустриального парку та закладені у ньому організаційні та економічні інструменти регулювання відносин господарюючих суб'єктів не розповсюджуються на питання спільного створення об'єктів інтелектуальної власності, розробки, виробництва та впровадження інноваційної продукції.

Таким чином, доведено, що для ефективного розвитку депресивних гірничодобувних регіонів умови функціонування територіально-виробничого кластеру у вигляді індустриального парку повинні бути інтегровані з умовами функціонування інноваційного кластеру у вигляді наукового парку (рис.2.22).

На відміну від індустриального парку, науковий парк є юридичною особою, яка створюється за ініціативи наукової установи разом з іншими юридичними особами – господарчими суб'єктами. У загальному розвитку депресивної території науковий парк забезпечує ефективне функціонування регіональної інноваційної системи, розробку потрібних ринку інновацій, прозорий та правовий трансфер технологій, партнерство між наукою та бізнесом у питаннях створення та спільного володіння об'єктами інтелектуальної власності.

Інтеграція локальних економіко-правових умов функціонування індустриального та наукового парків у єдину основу для регулювання регіонального розвитку депресивних гірничодобувних територій на основі механізму виробничо-інноваційних кластерів дозволить вибудувати

вертикальні функціональні відносини між основними учасниками регіональної економіки: приватним бізнесом, місцевою владою, розробниками інновацій, та забезпечити активізацію виробничих процесів з урахуванням принципів інноваційної економічної моделі.

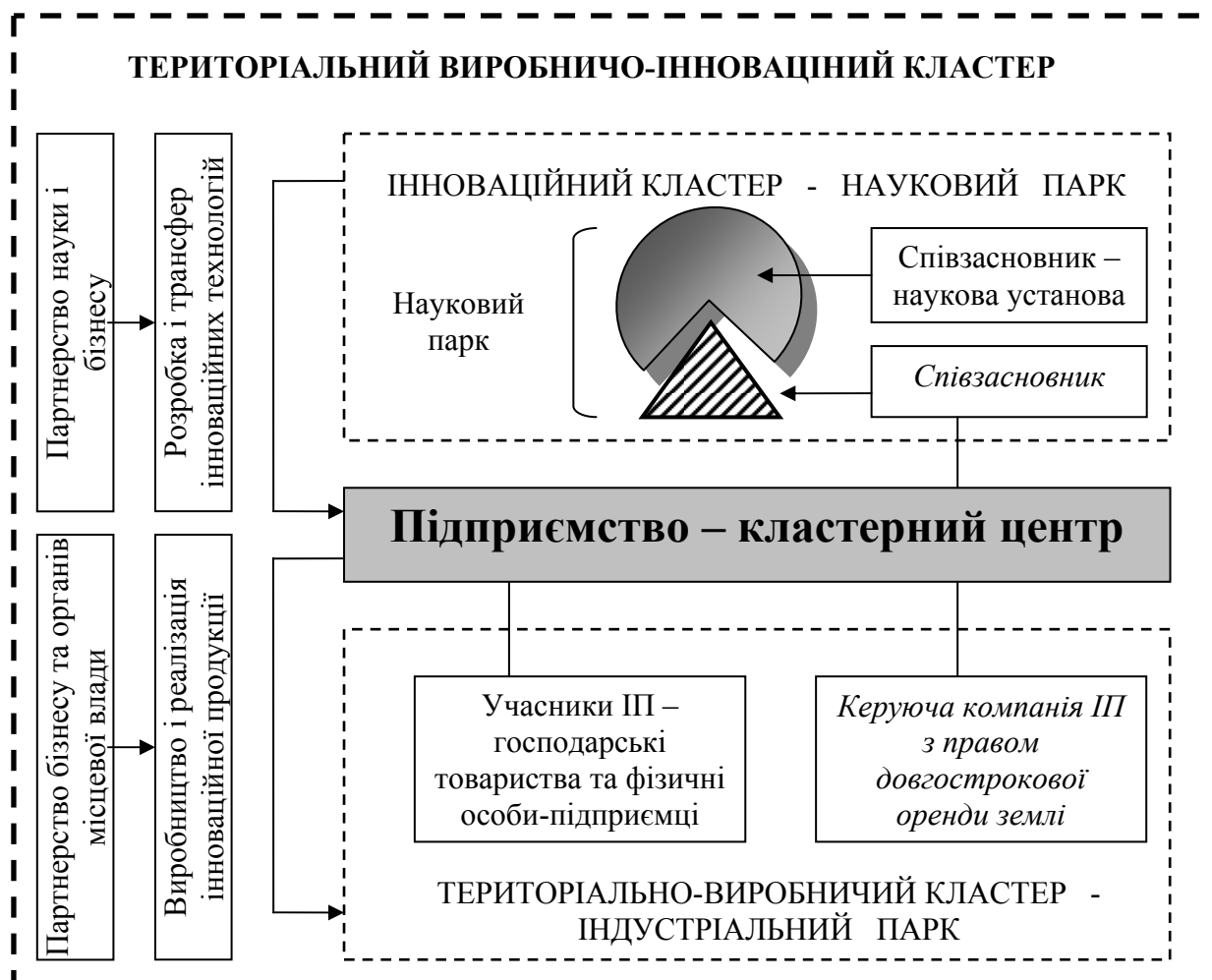

Рис.2.22 Організаційні засади інтегрованого механізму утворення територіальних виробничо-інноваційних кластерів на основі індустріальних та наукових парків

Джерело: розроблено автором

На основі проведених досліджень можна зробити наступні висновки. Проблема стимулювання розвитку депресивних гірничодобувних регіонів України може бути вирішена на основі системно-синхронного підходу, який передбачає впровадження механізму утворення територіальних виробничо-

інноваційних кластерів. Для того, щоб перевести зазначений інтегрований механізм у практичну площину необхідно інтегрувати існуючі локальні умови регулювання виробничих відносин та інноваційної діяльності, оскільки саме вони дозволяють поєднати різних учасників регіональної економіки та регламентувати можливості та обмеження кожного з учасників. Аналіз показав, що такими локальними умовами можуть бути організаційна та економіко-правові основи функціонування територіально-виробничого кластеру у вигляді індустріального парку та інноваційного кластеру у вигляді наукового парку, поєднуючою ланкою яких є єдине гірничодобувне підприємство – кластерний центр. Платформа наукового парку забезпечує науково-приватне партнерство між наукою та бізнесом з приводу розробки інновацій, а індустріального парку – приватно-державне партнерство з приводу впровадження інновацій у виробництво на благо економіки регіону.

Висновки до розділу 2

Одним із завдань на шляху розв'язання проблеми регіонального вирівнювання є обґрунтування пріоритетних процесів, явищ та ознак регіональної економіки, за якими необхідно подолати територіальну диференціацію. В основі цього знаходиться класифікація типів регіонального розвитку, розроблена для цілей державного регулювання.

На основі досліджень існуючих теоретико-методологічних засад процесу регіонального вирівнювання в Україні було встановлено, що наявна класифікація типів розвитку характеризує стан регіональної економіки у певний момент часу та не дозволяє проаналізувати її розвиток, як динамічний процес, який триває протягом необмеженого терміну. Також сформовані на теперішній час класифікаційні ознаки регіонального розвитку дозволяють визначити регіональні відмінності у соціально-економічній сфері без урахування екологічної, що не відповідає принципам сталого розвитку, та відображають одну ознаку розвитку території «за сферою прояву», без прийняття до уваги інших ознак, що характеризують його динаміку, інноваційність, генезис тощо. Обмежена класифікація типів розвитку регіональної економіки звужує площину можливого регулювання розвитку регіонів з метою їх соціально-економічного вирівнювання.

Для формування ефективної економічної політики, інструментів складання об'єктивних рейтингів та механізмів міжрегіонального вирівнювання класифікація видів розвитку повинна слугувати підґрунтям для: визначення рівнів розвитку регіональної економіки з метою розробки стратегічних, тактичних та оперативних регіональних програм; ідентифікації сили коливань хвилі розвитку з метою більш точного налаштування відповідних механізмів; структурування змін у регіональній системі відповідно до рівня їх передбачуваності та ймовірності виникнення; управління розвитком з мінімальними трансакційними витратами.

Вирішенню зазначених питань сприяло удосконалення теоретичних підходів до оцінки міжрегіональних відмінностей у процесі управління

регіональним вирівнюванням на основі введення таких класифікаційних ознак розвитку, як превалюючі інтереси економічних суб'єктів, генезис, амплітуда та період коливань хвилі розвитку; таких видів розвитку, як структурно сталий (за ступенем керованості), поведінково сталий (за ступенем збалансованості), вертикальний, горизонтальний (за характером поширення), оцінений у перспективі, ретроспективі, на теперішній час (за методом оцінки), низько-, середньо- та високо витратний (за рівнем витрат).

У ході досліджень було встановлено, що удосконалення потребує методика оцінки регіональних відмінностей. Поряд з існуючим індексом міжрегіональної диференціації, який враховує комплекс соціально-економічних індикаторів, запропоновано застосовувати більш складний інтегральний показник регіональних відмінностей, який містить комплекс індексів міжрегіональної диференціації, відображаючих розбіжності у розвитку регіонів за різними класифікаційними ознаками. Це дозволить підвищити рівень об'єктивності оцінки фактичного стану міжрегіональної диференціації в країні на основі розширення кола враховуваних ознак та прийняття до уваги не абсолютних, а відносних показників - індексів відмінності між станами регіонів, поліпшити коректність інтерпретації даних та адекватність інформаційного забезпечення процесу розробки механізмів регулювання розвитку регіонів.

Методичні основи процесу регулювання регіонального вирівнювання було доповнено запропонованими економіко-математичними моделями розрахунку показників ступеня керованості та динамічності регіонального розвитку, а також структурної, поведінкової та загальної розбалансованості сталого розвитку регіональної економіки.

Враховуючи те, що в Україні й дотепер переважає ресурсний тип розвитку економіки, при якому основну частку в обсязі реалізації займає природна сировина та ресурсномістка продукція, актуальною залишається проблема стимулювання розвитку продуктивних сил регіонів на інноваційній

основі. Саме рівень інноваційного розвитку регіональної економіки повинен стати основним пріоритетом політики регіонального вирівнювання в Україні.

Аналіз диференціації інноваційного розвитку регіонів України у період з 2005 по 2011 р.р. показав, що частка витрат на науку та дослідження у ВВП скоротилася з 1,9% до 0,8%, при тому, що аналогічний показник у ЄС збільшився з 1,83% до 2%; обсяги іноземних інвестицій у інноваційну та науково-дослідну діяльність підприємств та наукових установ зросли з 2,74% до 19%, при тому, що у ЄС доля капіталу іноземних інвесторів у фінансуванні інноваційних процесів зберігається постійною на рівні 9%, засвідчуючи активну протекціоністську регіональну політику Європи у галузі інновацій.

Частка реалізованої інноваційної продукції у обсязі реалізованої промислової продукції зменшилася на 1,7% поряд зі збільшенням патентних заяв на високотехнологічну продукцію на 3 одиниці у розрахунку на 1 млн. мешканців та збільшенням кількості осіб з науковим ступенем на 18,3%. У регіонах ЄС відповідний показник реалізованої інноваційної продукції скоротився на 0,4%, кількість патентних заяв та осіб з науковим ступенем скоротилася удвічі. Це свідчить про те, що в Україні, на відміну від країн ЄС, науковий потенціал зростає, але його продуктивність скорочується.

Середня ефективність виконаних наукових та науково-технічних робіт регіональними науковими установами в Україні за вказаний період склала 1,03 грн/грн., а виробництва та реалізації інновацій підприємствами - 4,36 грн/грн. Надходження від продажу нематеріальних активів у Державний бюджет за цей же період склала 274 тис. грн, тоді як витрати з Державного бюджету на проведення досліджень та розробку інновацій - 11,627 млрд. грн. На основі наведених даних простежується не відповідність отриманих результатів від інноваційної діяльності до витрачених на неї коштів на підприємствах та у наукових установах регіонів.

Обсяги фінансування наукових досліджень з Держбюджету за функціональною класифікацією видатків в середньому у 16,4 разів щорічно перевищували обсяги фінансування з Держбюджету інноваційної діяльності

підприємств. В середньому, щорічно на 1 інноватора підприємств виділялося 1835 грн бюджетних коштів, а на 1 працівника наукових установ - 16089 грн.

Таким чином, регіональна економічна політика України, націлена на економічне зростання та міжрегіональне вирівнювання, повинна ґрунтуватися на спеціально сформованих механізмах регулювання системних трансформацій у інноваційній сфері. У свою чергу, ці механізми повинні бути зорієнтовані на інтенсифікацію процесів розробки та впровадження інновацій.

Аналіз економіко-правових умов, що існують для здійснення інноваційних процесів, дозволив з'ясувати наступні проблемні аспекти, які гальмують інноваційний розвиток регіональної економіки. До них відносяться відсутність можливості формування ринку наукових розробок внаслідок концентрації прав на інтелектуальні активи, створені державними науковими установами, у центральних органах влади; відсутність концепції захисту національних інновацій від трансферу зарубіжних технологій; наявність економічних переваг інвестиційних процесів над інноваційними; відсутність регулювання ринку посередницьких послуг у сфері інновацій. Це заважає розвитку відносин науки та приватного бізнесу у процесі комерціалізації результатів наукових досліджень у національному форматі з оптимізацією параметрів процесу проникнення на вітчизняний ринок закордонних інновацій.

Удосконалити існуючі економіко-правові умови інноваційних процесів у регіональній економіці запропоновано на основі реалізації принципу делегування прав, повноважень та зобов'язань держави науково-дослідним установам. На відміну від теперішнього механізму участі держави у створеному науковими установами інтелектуальному капіталі, за рахунок чого діє принцип централізації та концентрації влади, запропоновано механізм участі держави у результатах комерціалізації науковими установами власних наукових розробок, за рахунок чого реалізується вище зазначений принцип делегування прав, повноважень та зобов'язань держави.

Найгострішою проблемою на шляху ефективної реалізації політики регіонального вирівнювання в Україні постає наявна соціально-економічна та

екологічна депресивність просторового розвитку деяких територій, подолання якої у теперішніх умовах може відбутися виключно на засадах формування економіки інноваційного типу.

Дослідження генезису соціально-економічної та екологічної депресивності просторового розвитку дозволило зробити висновок, що поняття «депресивний регіон» не повинно обмежуватися наявністю критичного стану розвитку у економічній, соціальній та екологічній сферах, а включати ознаки депресивності згідно типів розвитку вище запропонованої класифікації розвитку. На відміну від існуючого підходу, це дозволить індивідуально для кожного регіону визначати проблемні аспекти розвитку, що мають вірогідність перетворитися на фактори виникнення просторової депресивності.

Методи розвитку депресивних регіонів України повинні формуватися на основі загальних принципів скорочення державного фінансування регіональної господарчої системи, налагодження відносин державно-приватного партнерства та виведення територій на рівень самоокупності шляхом стимулювання локальної бізнес-ініціативи та поліпшення інвестиційного клімату. Однак, ці методи в Україні й дотепер не апробовані внаслідок відсутності регіонів, яким державою надано офіційний статус депресивних.

На прикладі фактично депресивних гірничодобувних регіонів України у монографії запропоновані шляхи вирішення комплексної проблеми подолання депресивності просторового розвитку на основі інтенсифікації інноваційних процесів у економіці проблемних територій.

Доведено, що умовою сталого розвитку депресивних гірничодобувних регіонів та, відповідно, містоутворюючих гірничодобувних підприємств є не перевищення сумарного споживання ресурсів для виробничої діяльності над ресурсною ємністю природно-техногенного середовища регіону, як складної системи вищого рівня. Обґрунтовано, що у протилежному випадку динаміка розвитку системи підприємства та природно-техногенної системи регіону характеризуватиметься ефектом осциляції, який супроводжується різким

економічним сплеском та подальшим падінням економічних результатів, що призведе до повторного утворення територіальної депресії.

Під час досліджень була науково обґрунтована необхідність розглядати гірничодобувне підприємство депресивного регіону після припинення основного виду економічної діяльності з видобутку корисних копалин, як таке, що має економічний потенціал та може наростити певний рівень конкурентоспроможності у межах ємності природно-техногенного середовища регіону, якщо на наявному майновому комплексі впроваджувати новітні бізнес-проекти інших економічних галузей та утворювати нові підприємства. Це можливо на основі розробки та реалізації інноваційних технологій по використанню ресурсного потенціалу гірничодобувного підприємства.

Для цього запропоновано концепцію комплексного саморозвитку депресивних гірничодобувних регіонів з досягненням рівня самодостатності економіки, яка ґрунтується на системно-синхронному підході до формування територіальних виробничо-інноваційних кластерів, у основі яких знаходяться інтегровані організаційні та економіко-правові умови функціонування індустріального та наукового парків в Україні. Це дозволить: зосередити увагу регулюючих органів на процесах, що відбуваються на стадії формування кластеру та попередити виникнення у регіоні економічних, соціальних та екологічних проблем, пов'язаних зі зниженням ефективності діяльності основних містоутворюючих гірничодобувних підприємств; забезпечити інтеграцію депресивного регіону у міжрегіональну інноваційну систему; створити підґрунтя для ефективної реалізації одного з найголовніших принципів регіональної політики – державно-приватно-наукового партнерства; подолати диференціацію у рівні розвитку регіонів країни.

Розділ 3 РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК В УМОВАХ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

3.1 Проблеми фінансового забезпечення розвитку економіки регіонів України та аналіз існуючих шляхів їх вирішення

Формування політики та механізмів розвитку регіональної економіки з метою забезпечення однакових стандартів проживання людей на усій території України є результатом дії багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів. З одного боку, ефективність міжрегіонального згладжування ґрунтується на ефективності функціонування територіальних економічних систем. Рівень розвитку економіки регіону, його підсилюючі та гальмуючі чинники, є внутрішньою умовою, яка характеризується певною унікальністю для кожного регіону. Однак, з іншого боку, забезпечення зростання економіки регіонів залежить від загальнодержавних принципів регулювання бюджетного процесу, в результаті якого здійснюється перерозподіл фінансових потоків у державі.

Таким чином, в умовах динамічних суспільних трансформацій завжди буде існувати актуальне науково-практичне завдання, яке полягає в обґрунтуванні таких механізмів та інструментів бюджетного регулювання, які б відповідали особливостям розвитку різних територій однієї держави і водночас забезпечували вирівнювання параметрів соціально-економічних систем регіонів. Як наголошувалося у п.1.2, завжди потребуватиме оптимізації рівень централізації та децентралізації регулювання бюджетного процесу.

Так, у 2000 р. у Зведеному бюджеті України 30,2% склали доходи і 37,1% видатки місцевих бюджетів, тоді як вченими обґрунтовано, що ці показники згідно світової практики фінансового забезпечення місцевого урядування повинні складати не менше 50% [406]. Це свідчить про надмірну централізацію бюджетного регулювання в Україні та низький рівень фінансової автономії регіонів, яка є основною причиною гальмування розвитку та вирівнювання економіки територій.

Також важливими показниками для оцінки стану бюджетного процесу у країні є частка доходів місцевих бюджетів у ВВП та відношення обсягу видатків бюджетів усіх рівнів до ВВП. Доходи місцевих бюджетів у ВВП за вирахуванням трансфертних надходжень зменшилися у період з 2001 по 2011 р.р. з 8,8% до 6,5% [484], а обсяг видатків у ВВП знизився за аналогічний період з 37,6% до 21,5 [926].

Зазначені тенденції вказують на скорочення фінансової основи для ефективного розвитку регіональної економіки та падіння обсягів суспільно значимих товарів та послуг, які виробляються та надаються громадянам за рахунок державних коштів, що негативно позначається на рівні життя людей по всій території країни. Тому неодноразово вчені наголошували на необхідності проведення незалежної оцінки відповідності українських принципів бюджетного процесу на рівні органів місцевого самоврядування до вимог міжнародних конвенцій [225], нормативних актів ЄС та СОТ [360] у цій сфері, які, у свою чергу, ґрунтуються на більш, ніж вікових економічних традиціях.

Державна фіскальна та монетарна політика завжди були у центрі уваги вчених-економістів. Класики (Д. Рікардо, Дж. Мілль, Ф. Еджворт, А. Пігу, Ж.-Б. Сей [22,98,673,835]), кейнсіанці (Дж. Кейнс, Т. Мальтус, Т. Аттвуд, В. Фостер, В. Катчінгс, Р. Кан [12, 57-58, 75]), представники австрійської економічної школи (Ф. Хайєк, П. Ботке, Ю. Бьом-Баверк, М. Росбард, К. Менгер, Л. Мізес [102,70,88,41,162]) відстоювали різні підходи до визначення ролі держави у формуванні ринкового попиту та пропозиції, інфляції, економічного зростання, інвестування та накопичення через інструментарій державних видатків, податкових ставок, грошових інтервенцій.

Науковим дослідженням питань бюджету в цілому, фінансового регулювання та планування, формування інструментарію бюджетного вирівнювання та перерозподілу бюджетних коштів між територіальними одиницями, методів податково-бюджетної і грошово-кредитної політики, вдосконалення фінансового механізму регіонального розвитку, місцевих бюджетів в контексті особливостей розвитку економіки України присвячені

фундаментальні праці українських вчених В. Андрущенка, С. Аптекаря [138], В. Базилевича [147], Й. Бескида [164], С. Буковинського [197-198], О. Василика, С. Вовканича [221], А. Гальчинського, В. Гейця, А. Даниленка, М. Долішнього [302], А. Єпіфанова, О. Заруби, С. Злупко, Т. Клебанової, В. Кравченка [455], І. Лукінова, І. Луніної [501], А. Мороза, В. Москаленка, С. Мочерного, М. Савлука, І. Сала, В. Суторміної М. Чумаченка, І Чугунова [918] та інших; російських вчених А. Александрова, Е. Вознесенського, А. Гранберга, Л. Дробозіна, В. Дяченка, Є. Коломіна, Н. Ларіної, С. Лушиної, Л. Павлової, Г. Поляка, В. Радіонової, М. Сичова та інших.

У теперішній час особливу увагу науковців привертають проблеми формування місцевих бюджетів в контексті стимулювання інноваційного розвитку регіонів [118]. Так, аспекти регіонального регулювання місцевих фінансових потоків в умовах політики регіонального федералізму, яка активно впроваджується у зарубіжних країнах, висвітлюються у дослідженнях таких зарубіжних вчених, як Р. Агранофф [2], Р. Беннетт [7], А. Вагнер, Р. Воттс [117], Р. Гнейст, Р. Кауфман, Д. Кінг, С. Кеннет [56], П. Леслі [64], Р. Меркадо [69], П. Макгрейв, У. Оуейтс, П. Рассел, К. Рау, Х. Роузен, Дж. Хіллі, К. Фостер та інших. Однак, погляди цих вчених на бюджетний процес потребують адаптації для умов економіки регіонів України. Це пов'язано з тим, що перехідний етап економіки України характеризується налагодженням та реформуванням процесів та механізмів взаємодії вертикально та горизонтально інтегрованих бюджетів, як основних ланок процесів руху бюджетних коштів у країні. І головними проблемами на цьому шляху постають імплементація принципів міжбюджетних відносин та міжрегіонального соціально-економічного вирівнювання, які знайшли поширення у розвинутих країнах, до українських реалій; пошук ефективних джерел формування доходів бюджетів в умовах обмеженості фінансових ресурсів; здійснення ефективних бюджетних видатків з урахуванням необхідності забезпечення простого та розширеного відтворення в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Переважна більшість українських вчених єдині у думці щодо необхідності розширення прав та повноважень, а відтак і відповідальності, регіональної влади у бюджетному процесі [148,200,225,282,307,399,406,508,578,612,829,873,877,890]. Зустрічається думка, що поряд з місцевою владою у систему бюджетних відносин слід інтегрувати громадський сектор для підвищення прозорості та результативності бюджетних видатків [877]. Наприклад, для оцінки рівня співвідношення прав та повноважень держави та органів місцевого самоврядування під час формування та використання фінансових ресурсів пропонується визначати індекс фінансової централізації [754], критерій Парето-ефективності місцевих фінансів [926], індекс податкової децентралізації та схему децентралізації видатків [508], інтегральний показник бюджетної децентралізації [293].

Гострим питанням залишається розробка механізмів збалансованого територіального вирівнювання на основі обчислення та розподілу міжбюджетних трансфертів. Як зазначено у [600], за період 2002 – 2010 р.р. десятьом з 24 регіонів України субвенції з Державного бюджету не надавалися, але стягувалися міжбюджетні трансферти, що засвідчує існування об'єктивної фінансової диспропорції у розподілі бюджетних коштів.

Тому, розрахунок міжбюджетних трансфертів в Україні пропонується здійснювати на основі: прогнозного обсягу доходів та видатків територій [200], у т.ч. окремо видатків на освіту [210], мінімальних душевих бюджетних видатків для виконання завдань місцевої та державної влади [225], коефіцієнта соціальної видаткоспроможності регіону, як відношення душевих видатків на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення до аналогічного загальнодержавного показника [148], загального коефіцієнту доходу- та видаткоспроможності регіону [225], доходів території у групі ідентичних територій та індексу виконання плану за доходами [930], внесків територій у доходи зведеного бюджету [225]; переліку делегованих місцевій владі функцій з поступовим його розширення [148]; визначення рівня соціально-економічного регіонального розвитку [180,406,467] з урахуванням

його систематичної варіації [890], системних та еволюційних закономірностей розвитку для трансфертів на соціальний захист, освіту та спорт [612]; інвестиційної привабливості територій для інвестиційних трансфертів [850]; індексу відносної податкоспроможності регіону за прибутковим податком з громадян, фінансового нормативу бюджетної забезпеченості, коефіцієнту вирівнювання та кількості мешканців і споживачів соціальних послуг [210]; індексу середньої податкоспроможності та середнього душевого ВРП території [900]; рівня життя населення та регіонального екологічного навантаження [225]; європейського рівня нормативів соціальних потреб зважено на час для їх досягнення [913]; рівня бюджетної забезпеченості однієї штатної одиниці та кількості штатних одиниць у державних установах регіону; кількості населених пунктів адміністративно-територіальної одиниці; обсягу додаткових витрат на обслуговування гірських населених пунктів - для трансфертів на утримання органів місцевого управління, а також корегувальних коефіцієнтів видатків на естетичне виховання, підтримку театрів, музеїв - для трансфертів на утримання закладів культури та мистецтва [282].

Не зважаючи на існуючу в Україні проблему територіальних диспропорцій та необхідності міжрегіонального вирівнювання через бюджетний механізм, що обґрунтовано у розділі 2, у результаті досліджень науковці, яких умовно можна розділити на дві групи, приходять протилежних думок щодо ідентифікації цієї проблеми та шляхів її вирішення.

Перша група вчених визначають перерозподіл бюджетних коштів між розвинутими та відсталими регіонами «суспільною необхідністю» [200], «принципом бюджетного коменсалізму» [890], вдосконалюючи механізми бюджетного вирівнювання шляхом введення коефіцієнту врахування кількості підпорядковуваних бюджету територіальних одиниць [151], обґрунтовуючи доцільність надання трансфертів бюджетам гірських територій на розвиток транспорту, зв'язку, туризму [397], наголошуючи на необхідності запровадження прямих міжбюджетних відносин державного бюджету з місцевими [930], пропонуючи здійснювати перерозподіл фінансових ресурсів

між бюджетами шляхом визначення реального «податкового потенціалу» регіону [838,470,873,539,813] або рівня регіональної душової валової доданої вартості [406], розподіляючи інвестиційні субвенції на ті, що забезпечують органи місцевого самоврядування необоротними активами для виконання делегованих повноважень, і ті, що спрямовуються на соціально-економічний розвиток регіонів [514,389]. Оцінювати ефективність міжбюджетних трансфертів вченими, які належать до першої групи, пропонується на основі зіставлення матриці опитувань та профілю регіонального розвитку [151], спеціального коефіцієнту фінансового вирівнювання [225], незалежної оцінки ефективності використання трансфертів [151].

Науковці другої групи наполягають на припиненні практики «зрівнювання можливостей адміністративно-територіальних одиниць» [225], переході до «вирівнювання умов діяльності територій із раціональним використанням наявного потенціалу, замість вирівнювання кінцевих результатів» [926], переході від системи бюджетного вирівнювання до системи врахування стану розвитку соціальної сфери регіону [812], зміні концепції бюджетного вирівнювання на концепцію бюджетного регулювання через розширення дохідної бази місцевих бюджетів [467] або на концепцію економічної ефективності функціонування місцевого самоврядування через створення інвестиційного клімату та підприємницького середовища [606], здійсненні регіональної політики на принципах територіальної податкової справедливості та об'єктивності надання трансфертів регіонам [838], розподілі міжбюджетних трансфертів виключно на основі потенціалу регіонів до економічного зростання [499]. Деякі прихильники цієї точки зору зазначають, що державне втручання у розподіл бюджетних коштів повинен бути оптимальним за критерієм підтримки здорової конкуренції між регіонами та індикатором раціональності державних інвестицій з максимальним ефектом на національному рівні [926].

З метою вирішення проблеми забезпечення громадян України рівними за якістю та кількістю соціальними послугами незалежно від місця проживання на

основі удосконалення бюджетного процесу перспективними напрямками визначаються використання «внутрішнього агломераційного синергетичного ефекту» від взаємодії бюджетів нижчого та вищого рівнів [890], підвищення ефективності вертикального та горизонтального бюджетного регулювання [406], запровадження принципів державно-приватного партнерства під час надання суспільних послуг з розширенням можливостей приватних підприємств надавати громадянам соціальні послуги [225,913]. З приводу останнього напрямку зустрічається й інша думка, яка полягає у тому, що приватний сектор через породження негативних екстерналій не спроможний ефективно та соціально справедливо надати громадянам низку послуг, які, у цьому випадку, повинні вироблятися виключно державою [399].

Однак, на думку вчених, найбільш ефективними для усереднення рівня соціально-економічного розвитку територій України є механізми максимізації бюджетних надходжень та оптимізації видатків.

Особливо актуальним для розв'язання це питання стає у контексті набуття регіонами певної фінансової автономії, оскільки тоді органи місцевого самоврядування повинні мати теоретико-методологічне підґрунтя, ефективний інструментарій для самостійного здійснення бюджетного регулювання в умовах розширених прав та обов'язків [517], а також при непередбачуваному та мінливому впливі геополітичних та гео економічних чинників [397]. Адже існуючі методи регулювання фіскальної системи іноді гальмують процес інтеграції приватного бізнесу та місцевої влади, стають на заваді розвитку виробничо-інвестиційних процесів та стимулювання збільшення доходів як окремих економічних суб'єктів, так і регіону в цілому [829], викликають «податкові шоки» [499].

Неодноразово у наукових дослідженнях наголошувалось на необхідності реформування існуючої податкової системи, яка повинна виконувати функцію не тільки поповнення бюджетних фондів, але й сприяння розширеному відтворенню [838], не вступати у протиріччя з системою грошово-кредитних відносин [578], враховувати соціальну та екологічну складову сталого

регіонального розвитку [812,451], ґрунтуватися на об'єктивній оцінці здатності регіональної економіки витримати певний податковий тиск.

Для врахування вище перелічених складових у теперішній час у науці розглядаються наступні регулюючі інструменти. Наприклад, у [829] під час обчислення ставок податків, що включаються у дохідну частину місцевих бюджетів, запропоновано використовувати коефіцієнт податкоємності продукції та послуг, у [456] - визначати потреби соціально-економічного розвитку регіонів, рівень трудової та господарської ініціативи, інвестиційної активності, у [838,470] - розраховувати індекс податкового потенціалу території на основі структури податкових надходжень, у [210] - розраховувати індекс податкоспроможності, у [470] – душевий приріст доходів та видатків, у [424] - показники фінансової стійкості та безпеки місцевих бюджетів, у [391] – визначати рівень податкового навантаження на економіку регіону на основі обчислення показників людського розвитку.

Таким чином, вирішувати проблему забезпечення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, стимулювання регіонального розвитку та збільшення обсягів доходів місцевих бюджетів в Україні вчені пропонують за рахунок: передачі місцевим бюджетам частини загальнодержавних податків [754,180], серед яких податок на прибуток підприємств [225,329,508,606,782], ПДВ [508,606], акцизний збір [782], об'єднання непрямих податків у єдиний місцевий податок з основних фондів підприємств [269]; використання резервів розширення виробництва продукції та послуг з урахуванням структури регіональної економіки та інфляційного чинника [829]; запровадження податку на нерухомість [231,210,606]; регулювання обсягів доходів населення, отримання прибутків від комунальної власності та підприємницького сектору економіки [856]; регулювання співвідношення податкових надходжень та регіональної валової доданої вартості [512]; зниження рівня тіньового сектору та підвищення ефективності процесу приватизації [329]; надання податкових пільг [606,389], а також інвестиційної податкової знижки та інвестиційних податкових кредитів [375]

підприємствам регіону; введення регіональних податків [782]; включення єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва у доходи місцевих бюджетів та введення регіональної надбавки до загальнодержавного податку з доходів фізичних осіб [262]; посилення контролю за процедурою декларування доходів юридичних і фізичних осіб, отриманих поза фіскальною системою [389]; перегляду доходів, що враховуються при встановленні обсягів трансфертів, на сонові визначення рівномірності розподілу індексу податкоспроможності регіону та темпу росту фактичних показників доходів [930]; зміни структури статей доходів на основі встановлення їх фіскальної значимості та складності адміністрування і мобілізації [424]; попередження ухилення від сплати податків шляхом активізації руху фінансових потоків економічних суб'єктів через регіональний банківський сектор [180,841]; використання позабюджетних коштів з урахуванням їх векторної дії [754]; надання бюджетних позик та здійснення процентних відрахувань від доходів [225]; використання векселів місцевих позик [841]; отримання додаткових дотацій місцевими бюджетами залежно від внеску території у процес досягнення цілей регіону [255]; розміщення вільних бюджетних коштів на депозитах банків [687]; територіального самооподаткування через залучення коштів населення території під реалізацію разових соціально-побутових заходів та емісії облігацій місцевих позик [525].

Як вище зазначалося, поряд з процесом формування місцевих бюджетів не менш актуальною проблемою розвитку регіональної економіки є забезпечення ефективного процесу здійснення бюджетних видатків, які виконують важливі економічні функції. Якщо бюджетні видатки є інструментом надання державою суспільних послуг населенню, то результативність цього процесу доцільно оцінювати на основі визначення приросту чисельності та рівня освіти населення регіону, частки громадян, які користуються послугами державних закладів освіти, охорони здоров'я, культури [841]. Якщо державні видатки виконують функцію бюджетних інвестицій для створення економічної основи для подальшого розвитку

регіональної економіки, то їх ефективність слід оцінювати на основі рівня зносу необоротних активів, необхідних для надання суспільних послуг, обсягів фінансування інновацій та рівня розвитку людського капіталу [375,514]. В умовах інституціональної економіки важливим напрямом удосконалення процесу здійснення бюджетних видатків є обґрунтування та оптимізація трансакційних витрат на проведення реформ бюджетного регулювання на основі інституційних змін [492].

Для того, щоб з'ясувати останні тенденції розвитку бюджетного регулювання в Україні, розглянемо ті елементи категорійного апарату, яким приділяється найбільша увага вчених з точки зору уточнення та поглиблення змісту. Саме ці категорії визначають перспективні напрями формування політики та механізмів розвитку регіональної економіки в умовах бюджетного процесу. Так, здебільшого автори дискутують з приводу удосконалення тлумачення понять власне бюджетного [148,202,606,360,525], державного фінансового регулювання [456,789] та регулювання міжбюджетних відносин [148,210,225,255,510]; обґрунтовують сутність та особливості бюджетних: доктрини [280], системи [917], унітаризму [900], устрою [307], політики [375,441,492], процесу [325,606], механізму [612], інвестицій [514], самодостатності [508], вирівнювання [202,930], стратегії [441], потенціалу [484]; обговорюють зміст та генезис дотацій, субвенцій та субсидій [148], власних, закріплених, регуляційних доходів [406,293,813], регіональної податкової [838,391,375] та економічної політики [329]; розрізняють поняття податкоспроможності регіону, податкового потенціалу та податкової бази регіону [838]; досліджують сутність регіональних фінансів [391], економічних інтересів регіону [825], місцевих бюджетів [518,512,424,451], людського капіталу [606], фінансових ресурсів регіону [687].

Вперше з метою удосконалення теоретичних засад бюджетного регулювання вченими у науковий обіг введено полі-структурні поняття; «рівень регулювання доходів (видатків) бюджету регіону» [917], «структурний дефіцит» бюджету в умовах повної зайнятості [269] «соціальна держава» [539],

які дозволяють розробити принципово нові методичні підходи до формування дохідної частини бюджетів та здійснення видатків.

Концептуальні засади розробки механізмів ефективного бюджетного регулювання з метою стимулювання розвитку регіональної економіки у наукових дослідженнях закладаються на основі виділення нових класифікаційних ознак різних категорій. Серед них слід виокремити класифікації: бюджетних стандартів за рівнем управління (державні, регіональні, місцеві) [609]; суперечностей інтересів економічних суб'єктів у бюджетному процесі [825]; фінансової допомоги регіонам залежно від цілей її надання (стимулююча, підтримуюча, регулююча) [151]; доходів бюджету за здатністю влади впливати на джерела бюджетних надходжень [282], а також за ознаками вертикального розподілу функцій держави та ступеня фіскальної автономії (дійсно власні, квазі-власні, умовно-власні, розщеплені загальнодержавні та грошові трансфертні доходи; загальні, цільові) [813]; системи формування доходів та видатків місцевих бюджетів [782], принципів районування територій за здатністю узгоджувати місцеві та державні інтереси у бюджетному процесі [329]; бюджетних інвестицій за їх роллю в соціально-економічному розвитку регіону (інвестицій у бюджетний сектор, інфраструктуру, соціальний захист, реальний сектор економіки) [514]; етапів становлення місцевих фінансів [510] та міжбюджетних відносин [930]; бюджетного дефіциту (активний, пасивний) та ефективності бюджетної політики за ознакою стадії бюджетного процесу [280]; інструментів бюджетного регулювання за стадіями та суб'єктами бюджетного процесу [525]; бюджетного потенціалу (статичний, динамічний) [484].

Серед новітніх механізмів розвитку регіональної економіки на основі бюджетного регулювання слід відмітити ті, що стосуються секторів комунальної власності, просторової організації та організаційної структури бюджетної системи, фінансування програм розвитку регіонів, балансу інтересів економічних суб'єктів та інші (рис.3.1). Ці механізми становлять основу бюджетного регулювання у перехідний період економіки України.

Рис.3.1 Механізми розвитку регіональної економіки на основі бюджетного регулювання

Джерело: розроблено автором

Багато вчених відмічають дієвість та ефективність вирішення проблем бюджетного регулювання з метою стимулювання розвитку регіональної економіки на основі утворення різноманітних грошових фондів. Наприклад, науковцями рекомендується формувати позабюджетні територіальні фонди розвитку на основі об'єднання коштів підприємств і місцевих бюджетів [754]; регіональні цільові фонди стимулювання малого бізнесу на основі постійних відрахувань з місцевих бюджетів та сум, отриманих внаслідок міжнародних позик [180]; муніципальні трансфертні фонди на основі внесків територіальних громад із високою податкоспроможністю для подальшого розподілу серед громад з низькою податкоспроможністю [255]; регіональні фонди підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку територій [782]; загальнодержавні фонди фінансового вирівнювання [930]; фонди територіального розвитку на основі зборів з економічних суб'єктів з подальшим наданням цим суб'єктам різноманітних пільг та привілеїв [890]; позабюджетні компенсаційні фонди для фінансування соціальних заходів у регіоні [812].

Розроблена політика та механізми розвитку регіональної економіки повинні бути фінансово забезпечені через ефективне регулювання бюджетного процесу. Для цього необхідно обрати серед низки існуючих оптимальні інструменти для проведення достовірних розрахунків основних економічних параметрів, які становлять основу прийняття регулюючих рішень.

У теперішній час науковий доробок у сфері методичного забезпечення вирішення проблем бюджетного регулювання з метою розвитку регіональної економіки складають графічні та економіко-математичні моделі, які залежно від типу вирішуваних завдань можна згрупувати наступним чином:

моделі для прийняття рішень щодо розподілу бюджетних ресурсів: розподілу бюджетних коштів між бюджетами різних рівнів [890,855,389,424]; розподілу міжбюджетних трансфертів на основі комбінації економетричного аналізу, симультивних систем рівнянь та оптимізаційних моделей [855]; розподілу бюджетних ресурсів на основі виділення еластичних статей видатків по відношенню до бюджетних доходів [293]; розподілу фінансових ресурсів за

принципом «золотого перетину» [539]; розподілу бюджетних коштів за критерієм рівномірності розвитку регіону [374];

розрахункові моделі для визначення фінансових показників: розрахунку показників бюджету на основі матриці коефіцієнтів податкоємності та вектору бази оподатковування [829]; розрахунку обсягу інвестиційних ресурсів, необхідних для регіонального розвитку [850]; розрахунку обсягу податкових надходжень [470], у т.ч. з урахуванням динаміки та циклічності зміни основних чинників регіональної економіки [517,202,365,262,510]; розрахунку обсягів доходів та видатків на основі використання адаптивних механізмів та апарату довгострокової пам'яті часових рядів [499]; розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів місцевого рівня на основі урахування динаміки доходів, які включаються у індекс податкоспроможності території [255,891]; розрахунку обсягу необхідних інвестиційних грантів з урахуванням економічного потенціалу регіону [855]; розрахунку інтегрального індикатора бюджетної безпеки регіонів та держави [430]; розрахунку обсягу тимчасового касового розриву при виконанні місцевих бюджетів на основі врахування коштів спеціального фонду місцевого бюджету, розміщеного на депозитах банків [467]; розрахунку інтегрального індексу ідеальної регіональної економіки [374]; розрахунку ставки податку на нерухомість [525]; розрахунку обсягів видатків та доходів залежно від стадії регіонального розвитку та соціокультурних і соціо-психологічних цінностей суспільства [399]; розрахунку обсягів видатків місцевих бюджетів за допомогою коефіцієнта сукупної генерації доходів [525];

динамічні моделі, які відображають макет процесів, що відбуваються у межах бюджетного процесу і впливають на регіональну економіку: бюджетного регулювання [917,202], у т.ч. за критерієм співвідношення цільового використання коштів бюджету, очікуваних результатів та супутнього документального навантаження на розпорядників коштів [325]; бюджетного планування за критерієм соціальної корисності [891]; реалізації бюджетної стратегії економічного зростання [441,187,783]; формування регіональної економічної політики на основі показників виробничої, споживчої,

інвестиційної і бюджетної сфер регіону [814]; формування регіонального бюджету з використанням фільтру Калмана, який дозволяє оцінити стан динамічної системи економіки регіону [516], та на основі гібридного сценарно-прецедентного прийняття рішень в умовах невизначеності та ліміту часу [516];

оптимізаційні моделі: оптимізації обсягу душевих бюджетних видатків залежно від частки надходжень з території у зведеному бюджеті України [917]; оптимізації рівня податкового навантаження на економіку регіону на основі залежності між величинами податкових ставок і обсягами податкових надходжень до бюджету [891]; оптимізації обсягів інвестиційних та поточних видатків [360]; оптимізації обсягів загальних видатків бюджетів [525];

балансові моделі, які забезпечують прийняття рішень щодо бюджетного регулювання в умовах декількох критеріїв розвитку регіональної економіки: балансу бюджетної та грошово-кредитної політики держави [683]; балансу економічних інтересів суб'єктів регіональної економіки [825]. На основі різних наукових підходів до тлумачення поняття «економічного балансу» у розвинутих країнах розроблено декілька концепцій формування бюджетної політики. За першою концепцією, на якій ґрунтується бюджетна політика України, бюджет щороку повинен бути збалансованим за доходами та видатками. За другою – баланс бюджету повинен досягатися не кожен рік, а кожен економічний цикл. За третьою – першочерговим є досягнення балансу економіки, а не бюджету як фінансового плану [538];

оціночні моделі: оцінки стандартів життя в малих містах на основі відношення необхідних та фактичних обсягів фінансування закладів соціальної інфраструктури [609]; дворівневої оцінки ефективності управлінських рішень у соціальній сфері [812]; оцінки фіскальних шоків [499]; оцінки бюджетної самодостатності регіонів на основі критеріїв спроможності економіки до розширеного відтворення суспільного сектору [508,782]; оцінки фінансової стійкості, стабільності, надійності місцевих бюджетів [202,424,451,539]; оцінки податкового потенціалу регіону [891]; оцінки рівня бюджетного дефіциту та його фінансування залежно від динаміки надходжень та видатків місцевого

бюджету та показників регіональної економіки [269]; оцінки ефективності використання бюджетних коштів [360,492,538]; оцінки ефективності планування та виконання бюджетних програм [360]; оцінки впливу інституту власності на економічне зростання регіонів [499]; оцінки впливу міжбюджетних трансфертів на податкові надходження місцевих бюджетів [855].

Не зважаючи на існування значного наукового фундаменту, обґрунтованих науково-практичних рекомендацій, розвиток регіональної економіки в Україні й дотепер гальмується недосконалістю бюджетного процесу, умови якого не дозволяють ефективно та повною мірою фінансово забезпечити цей розвиток. Тому для вирішення накопичених проблем у Програмі економічних реформ Президента України на 2010 – 2014 р.р. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» закладено основи реформування системи міжбюджетних відносин з урахуванням вище проаналізованих результатів досліджень вчених [725]. Ця реформа покликана підсилити фінансову забезпеченість місцевих бюджетів та підвищити рівень добробуту населення незалежно від території проживання. Розглянемо основні проблеми та шляхи їх розв'язання, які виділені серед інших проблем у вища згадуваній Програмі економічних реформ (рис.3.2).

Найактуальнішими питаннями бюджетного регулювання у Програмі економічних реформ [725] визначено низький рівень надходжень до місцевих бюджетів (10-13% власних доходів з урахуванням міжбюджетних трансфертів у загальному обсязі надходжень [882]) і принципова не спроможність цих бюджетів утримувати соціальну інфраструктуру та інвестувати економіку регіону, для чого відсутня законодавчо визначена процедура. Як зазначено у [725], обсяги доходів деяких селищних бюджетів спроможні компенсувати тільки заробітну плату адміністративного апарату. Все це стоїть на заваді територіального вирівнювання соціально-економічного розвитку України. Тому для вирішення цього питання у ст. 64, 66, 69 зміненого Бюджетного Кодексу України (далі БКУ) [203] розширено перелік доходів, які враховуються та не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

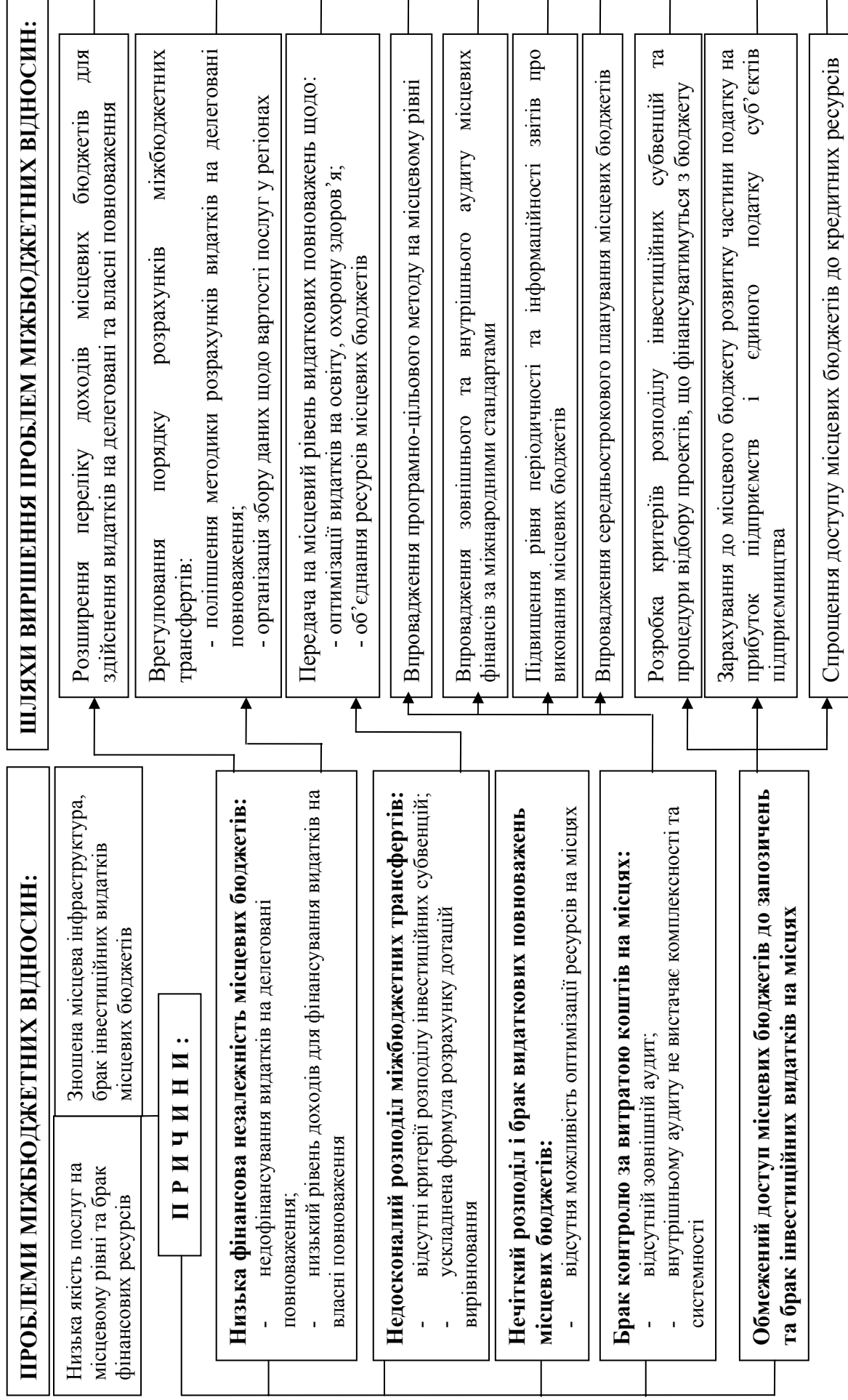

Рис.3.2 Проблеми та напрями реформування системи міжбюджетних відносин в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [725]

Проблему відсутності диференційованого підходу до розподілу міжбюджетних трансфертів на основі врахування вартості послуг у різних регіонах [449] запропоновано вирішувати на основі удосконалення методики обчислення видатків місцевих бюджетів. У ст. 94, 95 попередньої редакції БКУ було передбачено врахування різної вартості державних послуг у регіонах під час обчислення міжбюджетних трансфертів шляхом включення демографічних, кліматичних та географічних факторів у розрахунок коригувальних коефіцієнтів видатків місцевих бюджетів. Однак, ця методика була визнана не достатньо ефективною через відсутність в Україні єдиної системи соціальних норм та нормативів для визначення обсягів коштів, необхідних для реалізації кожного виду зобов'язань місцевої влади [565]. Чинний Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» встановлює загальні принципи визначення норм та нормативів соціального розвитку без конкретизації розрахункових формул та методик врахування вище перелічених факторів [337]. Таким чином, удосконалення методики розрахунку видатків місцевих бюджетів дозволить більш ефективно здійснювати розподіл бюджетних коштів між окремими регіонами.

Проблему низької ефективності місцевих видатків внаслідок високого рівня централізації владних повноважень у [725] передбачено розв'язувати шляхом надання місцевій владі прав оптимізувати мережу бюджетних установ, регулювати видатки на певну соціальну сферу загалом, об'єднувати ресурси місцевих бюджетів. Також деякі видатки місцевих бюджетів, які через обмеженість доходів не можуть бути профінансовані повністю, у ст. 88-90 БКУ запропоновано відносити до делегованих.

Відсутність зовнішнього та внутрішнього аудиту місцевих фінансів та низький рівень їх контрольованості у теперішній час вирішується шляхом програмно-цільового бюджетування, моніторингу й оцінки ефективності використання бюджетних коштів, впровадження міжнародних стандартів фінансового аудиту, перегляду періодичності та змісту звітів про виконання місцевих бюджетів тощо.

З метою підвищення ефективності інвестиційних бюджетних видатків у Програмі економічних реформ [725] передбачено розробку інвестиційних планів, впровадження методики оцінювання проектів регіонального значення, включення процесу державного інвестування у бюджетний процес, формування організаційних структур, створення бази даних державних активів і потреб у інвестиціях, започаткування Фонду майбутніх поколінь для фінансування соціальних інвестиційних проектів, інституційні зміни у регулюванні бюджетів розвитку для здійснення капітальних видатків на регіональні потреби розвитку.

Зокрема, у новій редакції БКУ значно розширено перелік доходів і видатків місцевих бюджетів розвитку. Наприклад, до доходів бюджету розвитку віднесено єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва та податок на прибуток підприємств (крім підприємств і фінансових установ комунальної власності). Таким чином, значно підсилено роль бюджету розвитку, як фінансового механізму реалізації стратегічної програми вирівнювання та розвитку регіональної економіки.

Також однією з причин низького рівня інвестиційних видатків місцевих бюджетів є обмежений доступ місцевої влади до фінансових запозичень. У ст.73, 74 нового БКУ допускається поповнення місцевого бюджету за рахунок отриманих позик фінансових установ на покриття тимчасових касових розривів не тільки за загальним фондом, але й за бюджетом розвитку, що значно поліпшує фінансове забезпечення розвитку регіональної економіки.

Проведені реформи міжбюджетних відносин викликали дискусії серед експертів. Наприклад, автор у [231] зазначає, що скасування секторних нормативів призведе до непрозорості розрахунку бюджетних видатків, оскільки разом з цим зникне необхідність визначення еталонної території, на прикладі якої ці нормативи розраховуються, та можливість оцінити достатність розрахованих видатків для реалізації бюджетних програм. Аналогічної думки дотримується автор у [842], вказуючи, що саме секторні нормативи регламентують витрати коштів на місцях, покращують розрахунок потреб у видатках на конкретні програми, забезпечують відповідність бюджетних

надходжень до необхідних видатків. Без цих нормативів виділені державою кошти не будуть збалансовані з необхідними видатками. Тоді перед місцевою владою виникне проблема скорочення видатків та об'єктів утримання або пошуку додаткових джерел фінансування.

Щодо удосконалення розподілу інвестиційних субвенцій, передбаченого програмою реформ, у [231,882] наголошується на суттєвому впливі інституціонального фактору на цей процес, внаслідок чого реальне бюджетне інвестування буде стримуватися суб'єктивними чинниками. Також, спираючись на Європейську Хартію місцевого самоврядування, автор наголошує на важливості удосконалення механізму стягування плати за землю та урахування ринкової вартості землі під час встановлення бази оподаткування, що тільки розширить дохідну базу місцевих бюджетів, у т.ч. для здійснення інвестиційних видатків розвитку економіки регіонів.

Таким чином, на основі систематизації та узагальнення існуючих результатів наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених можна зробити наступні висновки. Між станом бюджетного процесу та регіональним розвитком існує прямий взаємозв'язок. Невідповідність завдань, повноважень та функцій місцевої влади існуючому рівню її фінансової автономії та фінансової забезпеченості для виконання цих завдань, повноважень та функцій спричиняє дисбаланс і недостатність фінансового підґрунтя для розвитку регіональної економіки на принципах сталості та інноваційності в цілому.

Це тягне за собою високий рівень дотаційності економіки переважної більшості регіонів України, концентрацію місцевих видатків у соціальній сфері та неможливість інвестувати регіональну економіку, орієнтацію міжбюджетних трансфертів на поточні замість довгострокових зобов'язання, залежність від політичних рішень центральної влади щодо обсягів та напрямів міжбюджетних трансфертів, методика розрахунку яких, у свою чергу, також є не досконалою. Негативний вплив на механізми бюджетного регулювання розвитку продуктивних сил та регіональної економіки чинять фактори пріоритетності фінансування видатків, які враховуються під час визначення

обсягів міжбюджетних трансфертів, та ігнорування усіх інших статей видатків, не менш важливих для розвитку; розрахунку міжбюджетних трансфертів без урахування особливих нормативів видатків територій; непередбачуваних змін центральними органами влади коефіцієнтів формули розподілу трансфертів; ризику зацікавленості місцевої влади знижувати обсяги доходів для отримання більшого обсягу трансферту та відсутності економічних ініціатив для збільшення обсягів бюджетних надходжень.

Тому процес бюджетного регулювання потребує удосконалення та підсилення деяких положень існуючих наукових засад, формування новітніх концепцій, розробки оптимізаційних моделей, обґрунтування інноваційних механізмів, які б відповідали сучасним динамічним принципам економічного розвитку регіонів в цілому, дозволяли сформувати основу фінансової маневреності місцевих бюджетів, чутливо реагували на зміни у регіональних соціально-економічних процесах.

3.2 Протиріччя між процесами бюджетного регулювання та розвитку регіональної економіки

Спираючись на існуючий науковий доробок з проблематики удосконалення теоретико-методологічних засад процесу бюджетного регулювання з метою забезпечення соціального благополуччя та зростання регіональної економіки, слід відмітити певні напрями подальшого розвитку наукової думки, які дозволяють обґрунтувати ефективні механізми регулювання регіональної полі-структурної системи в цілому.

Так, проведені дослідження взаємного впливу параметрів процесів бюджетного регулювання та регіонального розвитку дозволили виявити фундаментальні протиріччя, відсутність розв'язання яких гальмує економічний прогрес та порушує гармонійність необхідних для країни та регіонів зв'язків між бюджетною та соціально-економічними системами (рис.3.3).

Перше протиріччя існує між фактичною сутністю основоположних категорій бюджетних доходів та видатків і тим змістом, який присвоєно цим поняттям у ході бюджетного регулювання.

Формуючи доходи бюджету місцевого рівня, перерозподіляючи їх між різними функціональними або економічними напрямками та здійснюючи у подальшому бюджетні видатки, принципами бюджетного регулювання, таким чином, передбачено розбиття налагодженого у регіоні грошового потоку на окремі його стани: вхідний та вихідний. Ці стани віддзеркалюють фази бюджетного процесу: відповідно надходження у бюджет грошових потоків і перетворення їх на наявний фінансовий ресурс «доходи», а також здійснення видатків з бюджету та перетворення наявних фінансових ресурсів знову у грошовий потік. При цьому кожному з цих станів характерний єдиний найголовніший параметр – обсяг у грошовому еквіваленті, який планується на майбутній період часу. Наприклад, у 2011 р. у Дніпропетровській області було заплановано отримати 7,2 млрд. грн. податкових надходжень за загальним фондом (плановий вхідний грошовий потік) і витратити за цим же фондом на

потреби житлово-комунального господарства 376,8 млн. грн (плановий вихідний грошовий потік) [252].

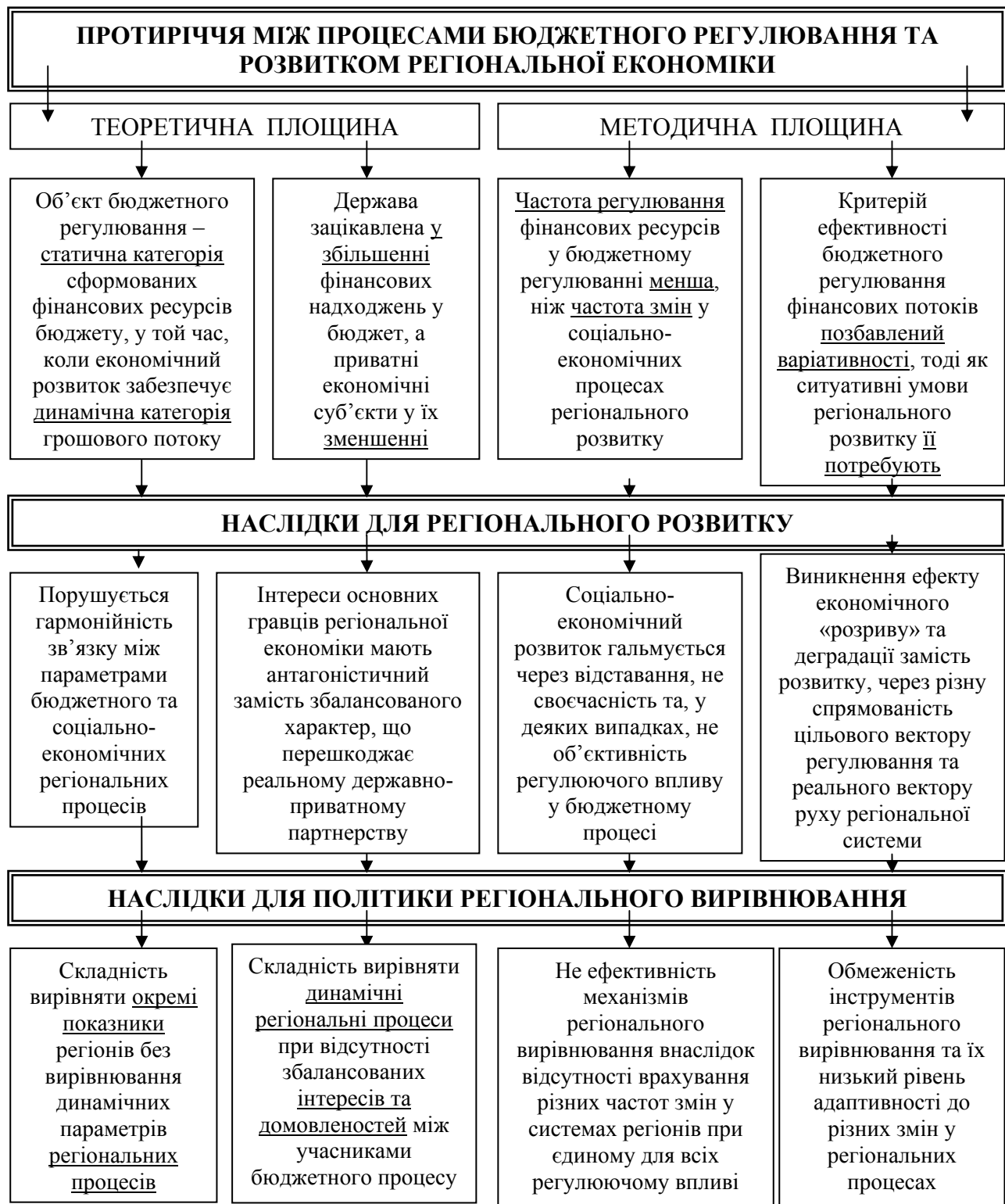

Рис.3.3 Протиріччя між процесами бюджетного регулювання та розвитку регіональної економіки

Джерело: розроблено автором

Отже, об'єктом у бюджетному регулюванні на регіональному рівні фактично виступають фінансові ресурси регіону, утворені внаслідок наявного грошового потоку, які спочатку необхідно сформувавши, вилучивши з економічної системи регіону, розподілити та перетворити на зворотний грошовий потік, віддавши назад у економічну систему.

Тобто у центрі уваги бюджетного регулювання знаходиться певна статична категорія, для якої визначена величина та період досягнення цієї величини. У той же час, як зазначено у [322, С. 187-192], за генезисом грошовий потік є категорією динамічною, рухливою та гнучкою, що проявляється у його безперервності, колоподібності та цілісності. Його розбиття на вхідний та вихідний з позиції цілісної регіональної економіки є штучним та відносним, тому що вихідний грошовий потік для господарчих суб'єктів регіону є водночас вхідним для регіонального бюджету. Тому можна стверджувати, що грошовий потік є також цілісним та не роздільним, який виконує функції об'єднання одночасно усіх суб'єктів регіональної економіки та утримання економічного каркасу території.

Внаслідок регулювання грошових потоків у регіональній економіці, як статичної категорії, що виражається у плановому встановленні обсягів фінансових ресурсів, які повинні надійти до місцевого (регіонального) бюджету, виникає так званий ефект «підтягування» економічних показників. Цей ефект характеризується тим, що за будь-яких економічних обставин забезпечуються встановлені бюджетні надходження без врахування подальших наслідків цього ефекту для економічних суб'єктів регіону, що проілюстровано на прикладі Зведеного бюджету України, який являє собою консолідований результат функціонування економік регіонів держави (рис.3.4-3.6).

Так, на рис.3.4 видно, що за виключенням 2009 р., коли повною мірою проявилися наслідки світової фінансової кризи, обсяг планових та фактично отримуваних податкових надходжень у Державний та місцеві бюджети України стабільно зростає, повторюючи траєкторію зростання ВВП. Однак, починаючи з 2009 р., спостерігається тенденція перевищення темпів зростання планових та

отримуваних податкових надходжень над темпами зростання ВВП, що відображається у зближенні відповідних кривих.

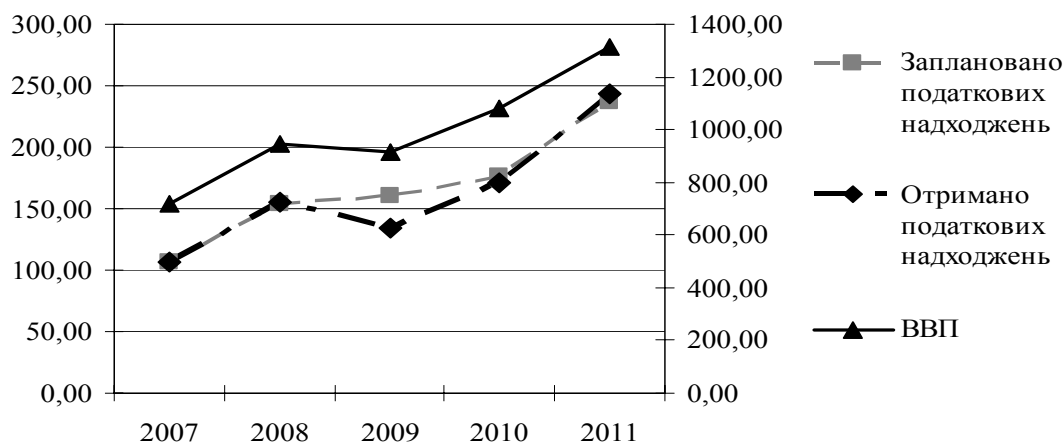

Рис.3.4 Динаміка податкових надходжень у Зведений бюджет України у порівнянні з динамікою валового внутрішнього продукту, млрд. грн

Джерело: розроблено автором на основі [252,289]

Аналіз даних на рис.3.5 дозволяє побачити, що у жодному році за період з 2008 по 2011 р.р. темпи приросту ВВП не перевищували темпів планових та фактичних податкових доходів у Державний та місцеві бюджети України. Навпаки, у після кризові 2009 – 2011 р.р. спостерігається затухання приросту ВВП поряд зі стрімким зростанням податкових надходжень. При цьому фактично сформовані фінансові ресурси у Зведеному бюджеті України від наявних вхідних грошових потоків дещо перевищують заплановані, що свідчить про не співпадіння параметрів розвитку економіки регіонів та бюджетного регулювання.

Про певну розбалансованість між бюджетним регулюванням та реальними економічними процесами у регіонах країни свідчить і зростаюча за вказаний період частка бюджетних податкових доходів у ВВП при відомому гальмуванні приросту останнього (рис.3.6). Це означає, що швидкість вилучення фінансових ресурсів у економічних суб'єктів перевищує швидкість їх розширеного відтворення та розвитку економіки, через що скорочуються

інвестиційні можливості економічних суб'єктів, стимулюється збільшення обсягів прихованих прибутків.

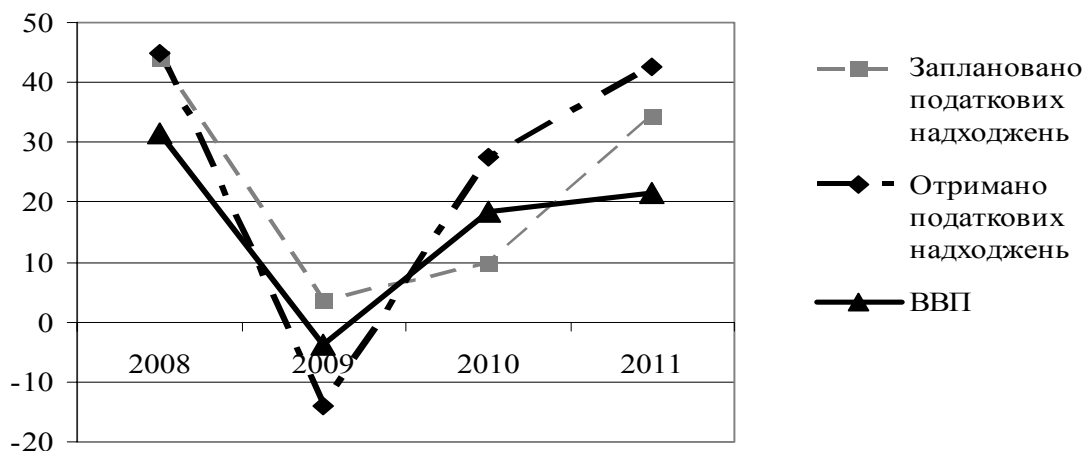

Рис.3.5 Динаміка темпів приросту податкових надходжень у Зведений бюджет України у порівнянні з приростом валового внутрішнього продукту, %

Джерело: розроблено автором на основі [252,289]

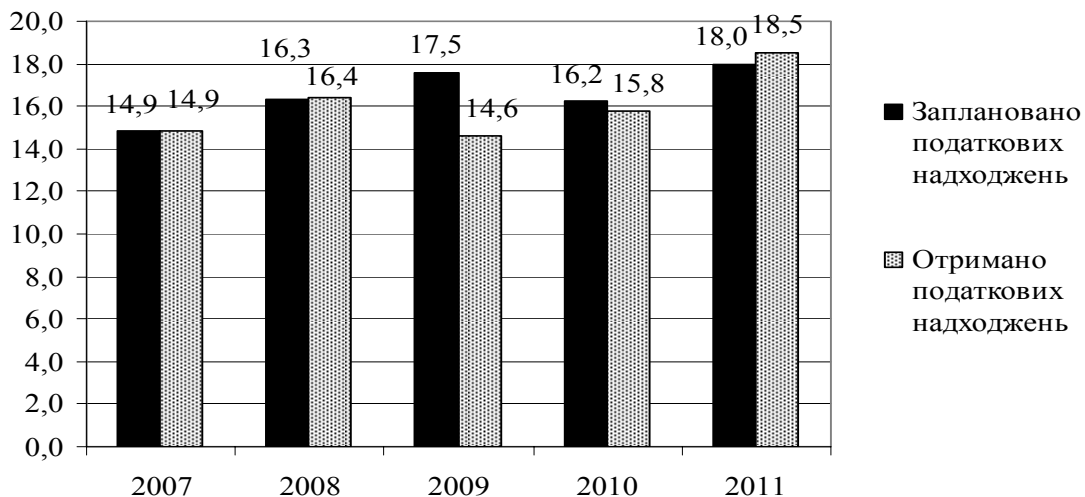

Рис.3.6 Частка податкових надходжень у Зведений бюджет України у валовому внутрішньому продукті, %

Джерело: розроблено автором на основі [252,289]

Якщо у короткостроковій перспективі збільшення обсягів податкових надходжень у місцеві бюджети регіонального рівня матиме позитивні наслідки

для соціально-економічної сфери через формування розширеної бази для здійснення бюджетних видатків з метою забезпечення рівних стандартів життя громадян на території держави, збільшення державних інвестицій у проекти загального регіонального значення, то у довгостроковій перспективі така стратегія бюджетного регулювання може мати негативні наслідки, які проявляться у скороченні податкової бази та фактичних обсягів податків, що відраховуються, внаслідок надмірного фіскального тиску і викличуть дисбаланс всієї регіональної економіки.

Таким чином, у ході дослідження розбіжностей між сутністю бюджетних доходів та видатків, яка впливає з природи цих понять, і тими принципами, згідно яких відбувається бюджетне регулювання на існуючих наукових засадах, можна зробити наступні висновки.

У теперішній час бюджетне регулювання зосереджує увагу на статичних категоріях обсягів фінансових ресурсів, які необхідно отримати у місцевий бюджет і які підлягають подальшому розподілу з нього. У той же час, в основі цих фінансових ресурсів знаходиться динамічна категорія фінансового потоку, порушення динамічних параметрів швидкості, інтенсивності, регулярності якого призведе до зменшення цільових обсягів фінансових ресурсів.

Метою регулювання бюджетного процесу є досягнення планового максимально можливого обсягу бюджетних надходжень, тоді як, на наш погляд, необхідно зосередитися на грошовому потоці, як такому. Необхідно здійснювати моніторинг та підтримувати власне невинний процес циркуляції грошових коштів, ставлячи за ціль досягнення поряд зі статичними динамічних характеристик вхідного фінансового потоку у бюджет. Навіть якщо у ході такого регулювання у певний момент часу буде забезпечено ситуативний максимум обсягів бюджетних доходів, менший за плановий бюджетний дохід, встановлений у попередній ситуації, що характеризувалася іншими умовами розвитку регіональної економіки, то з точки зору системного підходу у довгостроковій перспективі він буде більш ефективним для всієї регіональної економічної системи.

На наше переконання, у ході розв'язання цього протиріччя може бути кардинально змінена політика регіонального вирівнювання в Україні. Адже об'єктом вирівнювання у цьому випадку стануть соціально-економічні процеси у регіоні та їх динамічні характеристики замість статичних макроекономічних показників. Спрямування бюджетних дотацій вирівнювання буде відбуватися згідно іншого принципу: забезпечити не однакові стандарти проживання людей на всій території України, а однакові умови та характеристики протікання процесів, які через певний період призведуть до зрівняння соціально-економічних стандартів.

Друге протиріччя між процесами бюджетного регулювання та розвитку регіональної економіки знаходиться у площині філософії відносин між регулюючим суб'єктом-розпорядником бюджетних коштів, зацікавленим у збільшенні бюджетних надходжень, тобто державою, та економічними суб'єктами-донорами, зацікавленими у підтримці власного економічного розвитку та зменшенні відрахувань до бюджету. Сучасні економічні процеси потребують балансу інтересів головних учасників регіональної економіки. Суб'єкт-реципієнт фінансових потоків повинен у деяких ситуаціях поступатися часткою грошових надходжень у бюджет на користь забезпечення процесу розвитку суб'єктів-донорів, які, у свою чергу, повинні працювати прозоро без переводу отримуваних прибутків у тіньовий сектор.

Однак, умовна точка рівноваги відносин держави та приватного сектору знаходиться у постійному русі, що означає ситуативність, не стабільність параметрів балансу інтересів та необхідність їх відслідковувати та прийняти парадигму функціонування у постійно мінливому середовищі, як закону, усіма учасниками регіональної економіки. Але це можливо тоді, коли головним у бюджетному процесі стане власне процес трансферу грошових коштів від фондів економічних суб'єктів до бюджетних фондів держави; коли у коло інтересів держави - одержувача коштів, потрапить вихідний вузол грошового трансферу - економічні суб'єкти зі своїми цілями, і навпаки, коли бюджет, як вхідний вузол грошового трансферу, стане частиною кола інтересів

економічних суб'єктів; коли регулювання бюджетного та соціально-економічних процесів у регіоні буде сенситивним, гнучким та ситуативним, тобто забезпечувати послаблення, наприклад, податкового тиску на економічних суб'єктів у моменти спаду їх економічної активності, а також його підсилення у моменти економічного зростання з єдиною метою забезпечення безперервного процесу руху грошових коштів у регіональній економіці.

Все це дасть змогу встановити економічно гармонійні відносини державно-приватного партнерства під час регулювання регіонального розвитку на основі ефективного бюджетного регулювання.

Третє виявлене у ході досліджень протиріччя полягає у тому, що процес бюджетного регулювання має таку частоту регулюючого впливу на вхідні та вихідні по відношенню до бюджету фінансові потоки, яка не співпадає з частотою змін, що відбуваються у соціально-економічних процесах регіонів, та характеризується водночас високим рівнем інертності та неповороткості, а також підвищеним ступенем хаотичності. Інертність та неповороткість бюджетного регулювання проявляється у тому, що, наприклад, рішення щодо обсягів бюджетних надходжень приймається один раз на початку планового річного періоду, після чого тільки корегується. Тобто стратегічний регулюючий вплив, який у подальшому позначається на усіх процесах регіональної економіки здійснюється одноразово залежно від стану регіональної системи на початок планового періоду. Наступні коригуючі рішення щодо бюджетних надходжень носять не системний характер та спричинені впливом окремих факторів, як то коливаннями цін на ресурси, інфляцією, ситуативною ринковою кон'юнктурою під час приватизації об'єктів державної власності тощо. Аналогічно вносяться корективи у процес здійснення видатків бюджету. У цьому проявляється хаотичність бюджетного регулювання в цілому.

Так, на основі аналізу даних на рис.3.7а),б) можна зробити висновок, що протягом останнього десятиріччя регулювання бюджетних надходжень та видатків відбувалось не збалансовано, не ритмічно та при відсутності

наукового обґрунтування оптимальних моментів прийняття низки бюджетних рішень, про що свідчить стрибкоподібний характер ламаних кривих.

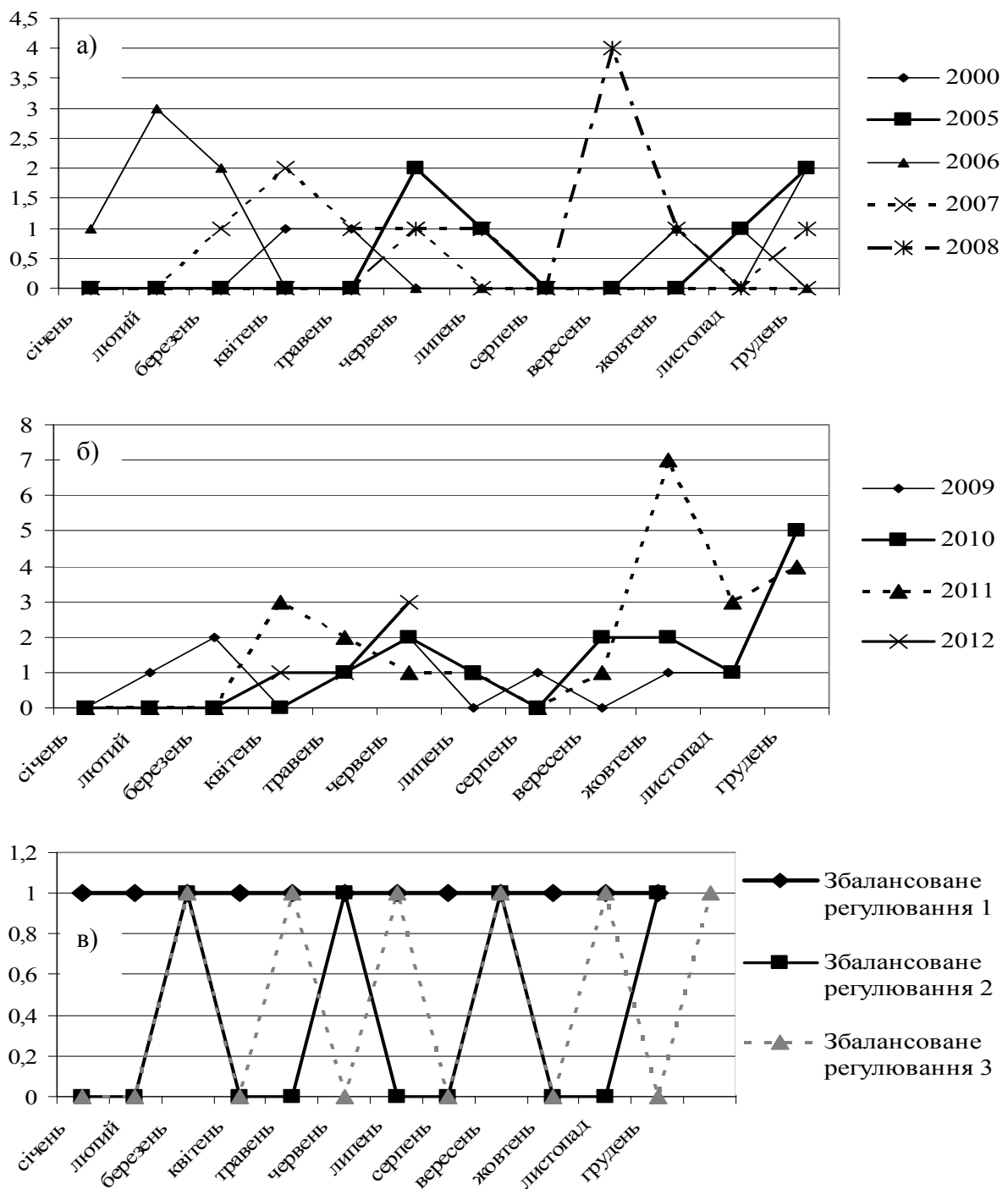

Рис.3.7 Динаміка кількості внесених змін до Державного бюджету України, як показник збалансованості та ритмічності процесу бюджетного регулювання

Джерело: складено автором на основі [217]

Таким чином, на основі рис.3.7а),б) можна довести, що головні бюджетні регулюючі рішення щодо обсягів доходів та видатків Державного бюджету носять одноразовий характер та безперервно розповсюджуються на весь фінансовий рік. У свою чергу, прийняття додаткових рішень відрізняється своєю хаотичністю та залежністю від випадкових факторів.

Разом з цим, у сучасних швидкоплинних умовах річний термін – це достатньо великий період, за який під впливом зовнішніх факторів регіональна соціально-економічна система і процеси у ній можуть зазнавати змін декілька разів. Тоді прагнучи максимізувати кінцевий ефект у вигляді отримання найбільшого у складених умовах бюджетного доходу у короткостроковій перспективі, а також підтримати динамічні параметри соціально-економічних процесів у регіонах для збереження балансу регіональної економіки у довгостроковій перспективі, необхідно розбити процес бюджетного регулювання на декілька окремих стратегічних регулюючих рішень протягом всього річного терміну (рис.3.7в). Процес прийняття цих рішень, на відміну від існуючого, є ритмічним з чітко обґрунтованою частотою: одне рішення на місяць (збалансоване регулювання 1), одне рішення на квартал (збалансоване регулювання 2), одне рішення на два місяці (збалансоване регулювання 3) тощо. Ці рішення залежатимуть не тільки від одиничних факторів, але й від групи чинників, які характеризуватимуть стан регіональної економіки комплексно та у динаміці. На момент прийняття чергового регулюючого рішення здійснюватиметься моніторинг та оцінка стану регіональної системи, на основі чого на кожному часовому проміжку регулювання обсягів бюджетних надходжень та видатків буде оптимальним. Це обумовить досягнення оптимального загального результату на кінець річного періоду при розв'язанні попередніх протиріч, оскільки бюджетне регулювання стане більш чутливим до динаміки регіональної економіки.

Якщо не приділити уваги розв'язанню зазначеної проблеми наявності різних частот здійснення бюджетного регулюючого впливу та виникнення змін соціально-економічного стану регіональної системи, то може виникнути явище

«економічного флаттеру», яке негативно позначиться на розвитку регіонів. Воно полягає у значних економічних коливаннях, які можуть стати руйнівними для регіональної економіки, якщо при досягненні певного рівня швидкості соціально-економічних процесів центр пружності економіки регіону не співпадає з центром фіскального тиску у бюджетному регулюванні. Як вже зазначалося, в умовах прискорення економічних процесів явище «економічного флаттеру» стає вірогідним.

Четвертим протиріччям, що існує між процесом бюджетного регулювання та соціально-економічними процесами регіонального розвитку (див.рис.3.3), є відсутність наукових засад варіативного бюджетного регулювання при широкій різноспрямованості змін параметрів соціально-економічних процесів у регіоні.

В основі сучасної концепції процесу забезпечення надходження доходів у місцеві бюджети знаходиться фундаментальне положення про формування такого фіскального інструментарію, при якому бюджетні доходи повинні збільшуватися на кожному етапі прийняття управлінського рішення. Як вище зазначалося, цей принцип відповідає короткостроковій перспективі економічного розвитку. Враховуючи те, що регіональна економіка являє собою динамічну систему, то справедливим буде відмітити, що згідно теорії системної динаміки за певних обставин досягнення цілі короткострокового періоду може негативно вплинути на цілі довгострокового періоду. Тому локальний результат у певний момент часу повинен бути оптимізований не тільки по відношенню до цілей цього моменту, але й відносно завдань стратегічного характеру, які знаходяться у більш віддаленій перспективі.

На графіку рис.3.8а показано, що у той час, коли динаміка ВРП, віддзеркалюючи регіональні економічні процеси, має хвилеподібний характер, ставки податків встановлюються одноразово на певному рівні. Наприклад, ставка податку на прибуток підприємств протягом 2012 р. складає 21%, на доходи фізичних осіб, отримані від роботодавця – 15-17%, ПДВ – 20%. При такому співвідношенні динаміки поведінки ВРП та податкових ставок можна

визначити, що при падінні ВРП в економіці спостерігатиметься податковий тиск (зона податкового тиску на графіку рис.3.8а), оскільки обсяги виробництва і реалізації продукції та послуг у цей час скорочуються, а податкові ставки залишаються попередніми.

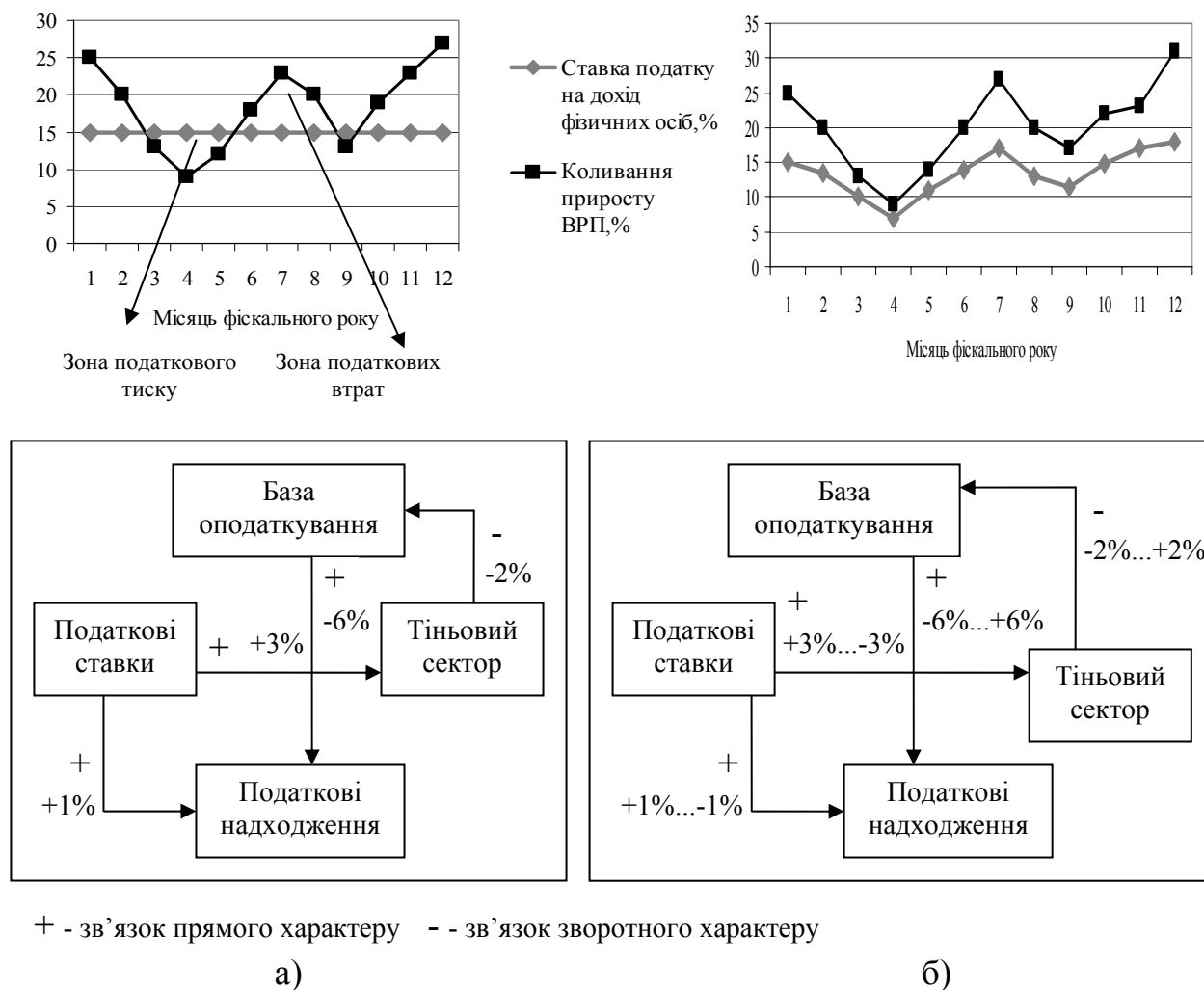

Рис.3.8 Проектування бюджетного регулювання за принципами прийняття моно-векторних рішень (а) та варіативних полі-векторних рішень (б) методом системної динаміки

Джерело: розроблено автором на основі гіпотетичних даних

Саме у момент вище описаного дисбалансу між процесом бюджетного регулювання та соціально-економічними процесами регіональної економіки спрацьовує негативна петля динаміки регіональної системи (схема рис.3.8а).

Між рівнем податкових ставок та обсягом податкових надходжень до бюджету існує прямий зв'язок: чим більшим є рівень ставок податків, тим більшими є обсяги податкових надходжень. Припустимо, що еластичність податкових надходжень за рівнем податкових ставок складає 1%. Разом з цим, між рівнем податкових ставок та тіньовим сектором регіональної економіки також існує прямий зв'язок, але його еластичність є більшою і дорівнює 3%. Це означає, що у той час, коли при підвищенні податкової ставки на 1% бюджетні надходження зростуть на 1%, тіньовий сектор розшириться на 3%. У свою чергу, між розміром тіньового сектору та базою оподаткування існує зворотній зв'язок, тобто чим більшим є розмір тіньового сектору економіки, тим меншими є обсяги доходів, прибутків тощо, які підлягають оподаткуванню. Еластичність обсягу бази оподаткування за розміром тіньового сектору економіки, нехай, складає -2%. У результаті добутку названих еластичностей і при прямому зв'язку між обсягом бази оподаткування та бюджетними надходженнями отримуємо, що при збільшенні податкової ставки на 1%, обсяг бюджетних надходжень зменшиться на 6%. Отже, збільшення податкових ставок, у найближчому періоді може призвести до тимчасового підвищення податкових надходжень до бюджетів, однак у подальшому частина підприємств вимушена буде ліквідуватися через низьку рентабельність діяльності або перейти у тіньовий сектор, що у віддаленому періоді, навпаки, призведе до зменшення бази оподаткування, зменшення бюджетних доходів та позначиться на економіці регіону в цілому негативно.

Аналогічний ефект виникає і тоді, коли при економічному спаді податкові ставки залишаються не змінними і їх вплив на тіньовий сектор відсутній, але спрацьовує еластичність тіньового сектору за рівнем економічного спаду, що в результаті також призводить до негативної петлі динаміки регіональної економіки.

Навпаки, при зростанні економіки, підвищенні рівня ВРП та стабільних податкових ставках спостерігатимуться податкові втрати для держави (зона податкових втрат на графіку рис.3.8а), тому що саме у цей період доцільно

застосовувати більш високі податкові ставки на надприбуток, який є вищим за середній рівень прибутку не тільки по галузі підприємств або групі фізичних осіб, але й за попередній період.

Таким чином, з наведеного можна зробити висновок, що процес бюджетного регулювання на основі прийняття моно-векторних рішень, не гнучких до змін у соціально-економічних процесах регіональної економіки, є не достатньо ефективним через не здатність подолати негативну петлю динаміки регіональної економічної системи, через понесення втрат грошових надходжень у бюджет у вигляді недоотриманих доходів та відсутність орієнтації на довгострокову перспективу.

На графіку рис.3.8б видно, як при бюджетному регулюванні на основі прийняття варіативних полі-векторних рішень рівень встановлених податкових ставок є рухливим у межах певного коридору значень та відповідає динаміці регіонального розвитку: при економічному спаді податкові ставки знижуються та послабляється податковий тиск на регіональну економіку, однак, при економічному підйомі податкові ставки збільшуються. Причому, накопичений виробничий потенціал у період економічного спаду при зменшених ставках податку дає можливість здійснити економічний підйом на рівень вищий, ніж він би був у існуючих умовах бюджетного регулювання при незмінних податкових ставках і податковому тиску (див. графік рис.3.8а).

Внаслідок цього отримані бюджетні надходження у період економічного підйому та при підвищених податкових ставках не тільки перекривають недоотримані доходи бюджету у період економічного спаду та зниження податкових ставок, але й приносять додаткові надходження, які є більшими у порівнянні з існуючою на теперішній час системою зв'язків параметрів між процесом бюджетного регулювання та регіональним розвитком.

Рухливість податкових ставок відповідно до динаміки регіональної економіки, наявність обґрунтованого коридору їх значень дозволяють відновити баланс між процесом бюджетного регулювання та соціально-економічними процесами регіонального розвитку та отримати позитивний

ефект від негативної петлі динаміки регіональної системи (схема рис.3.8б). Припустимо, що в умовах економічного спаду податкові ставки знижуються на 1%. Разом з цим, тінізація регіональної економіки гальмується або під впливом інших факторів відбувається її детінізація. Тоді тіньовий сектор не розширюється на гіпотетичні 3%, як у попередніх умовах, у чому полягає отримання умовного ефекту, або скорочується на 3%, у чому полягає отримання прямого ефекту. У свою чергу, база оподаткування не скорочується (умовний ефект) або, навпаки, збільшується (прямий ефект) на 2%, що у результаті не скорочує (умовний ефект) або збільшує (прямий ефект) бюджетні надходження на 6%.

Таким чином, зменшення податкових ставок, у найближчому періоді може призвести до тимчасового зменшення податкових надходжень до бюджетів. Однак, у подальшому з'являться нові підприємства через привабливий рівень рентабельності діяльності, економіка частково детінізується, відбудеться накопичення потенціалу для подальшого зростання та реалізації стратегічних цілей розвитку, що у віддаленому періоді, навпаки, призведе до збільшення бюджетних доходів та позитивно позначиться на економіці регіону та країни.

Висвітлені у даному параграфі протиріччя між процесами бюджетного регулювання та розвитку регіональної економіки в Україні, які реально виникли на тлі різноспрямованих цілей та не збалансованих механізмів, засвідчують необхідність обґрунтування нової концепції та механізмів регулювання бюджетних надходжень, як основи бюджету будь-якого рівня, з урахуванням динамічної природи соціально-економічного регіонального розвитку. Розв'язання зазначених протиріч дозволить сформувати вертикально та горизонтально інтегровану систему механізмів бюджетного регулювання, які сприятимуть всебічному розвитку економіки регіонів.

3.3 Концепція трансфертно-варіативного підходу та механізм бюджетного регулювання з метою розвитку регіональної економіки

Згідно результатів досліджень, проведених у п.3.2, можна констатувати, що бюджетне регулювання повинно відповідати стадіям циклу динамічного розвитку регіональної економіки. Це повинно бути виражено у прийнятті державним регулюючим органом кількісно варіативних та якісно полі-векторних рішень на основі перманентного та прогнозованого процесу балансування між підвищенням та зниженням фактичного фіскального тиску на регіональну економіку з метою інтенсифікації або стримування її розвитку. Це дозволить отримувати умовний та реальний ефект у вигляді відповідно не допущення скорочень або підвищення бюджетних надходжень у довгостроковій перспективі та стабільного підвищення цих надходжень у короткостроковій перспективі (рис.3.9).

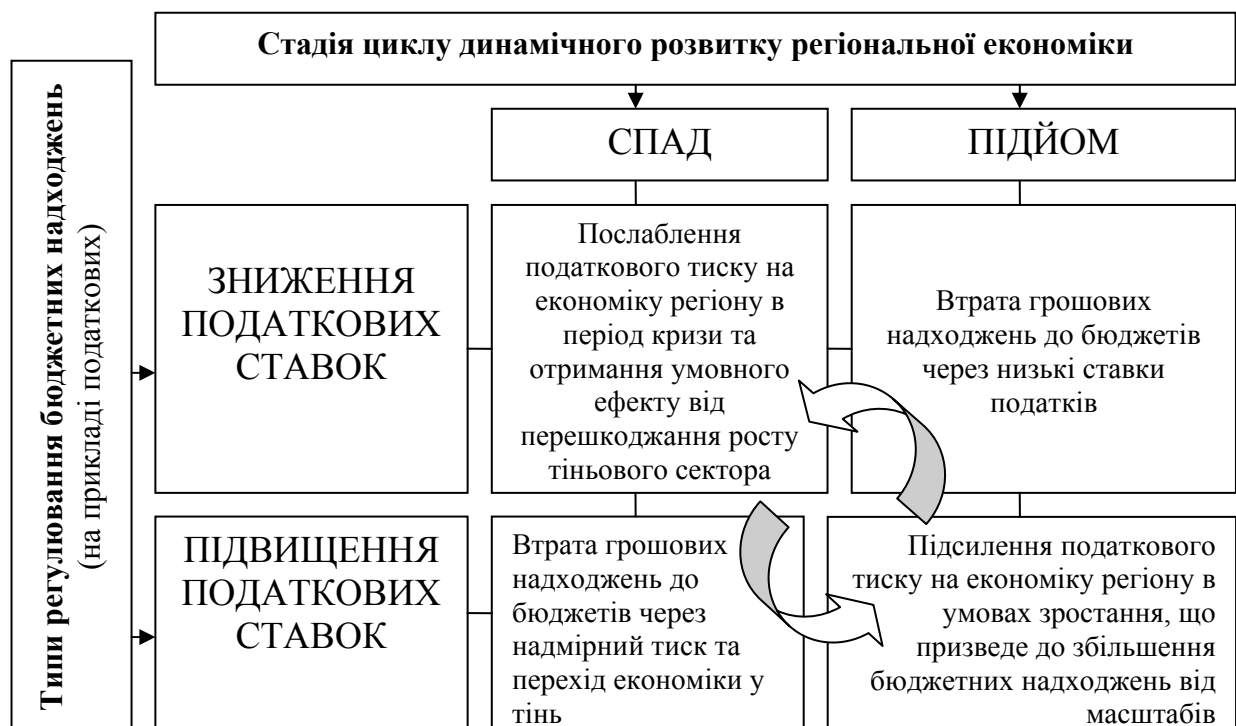

Рис.3.9 Варіативні полі-векторні рішення в контексті існуючих зв'язків між процесами бюджетного регулювання і розвитку регіональної економіки

Джерело: розроблено автором

Аналіз існуючих протиріч між регулюванням бюджетного процесу та соціально-економічним регіональним розвитком дозволив обґрунтувати необхідність здійснення бюджетного регулювання з метою забезпечення міжрегіонального вирівнювання та розвитку регіональної економіки на основі положень запропонованої концепції трансфертно-варіативного підходу. Вихідні складові цієї концепції, а також розроблені на її основі принципи формування політики регіонального вирівнювання та розвитку представлені на рис.3.10.

Запропонована концепція трансфертно-варіативного підходу до бюджетного регулювання ґрунтується на таких вихідних складових, як власне трансферт та варіативність бюджетного регулювання. За своїм змістом ці складові дозволяють інтегрувати процес бюджетного регулювання з процесом розвитку регіональної економіки.

Об'єктом бюджетного регулювання згідно концепції трансфертно-варіативного підходу виступає динамічний неоднорідний за характером потік вхідних та вихідних грошових коштів – трансферт. Причому, у даному контексті трансферт розглядається як економічне явище, що не може бути віднесено до певного економічного суб'єкта. Тобто для дотримання принципу комплексного бюджетного регулювання цілісною системою регіональної економіки та її динамічним розвитком, грошовим потоком слід управляти в цілому без його подрібнення на вхідний та вихідний для певного суб'єкту економіки регіону. У цьому випадку регулюючий вплив можна зосередити на динамічних характеристиках грошового потоку не тільки для окремого економічного суб'єкта, а для всієї регіональної економіки з урахуванням короткострокового та довгострокового періоду.

Таким чином, згідно концептуальних засад трансфертно-варіативного підходу дещо змінюється мета бюджетного регулювання. На відміну від цілей забезпечення кількісних характеристик вхідних відносно Державного або місцевих бюджетів грошових потоків, які утворюють бюджетні фінансові ресурси, метою трансфертно-варіативного бюджетного регулювання є підтримка динамічних параметрів трансферту у межах всієї економіки регіону.

Рис.3.10 Концепція трансфертно-варіативного підходу до регулювання бюджетного процесу з метою забезпечення розвитку регіональної економіки

Джерело: розроблено автором

Трансферт, як базовий елемент концепції трансфертно-варіативного підходу до бюджетного регулювання, складається з таких елементів, як початковий вузол (економічний суб'єкт-донор), власне грошовий потік, кінцевий вузол (економічний суб'єкт-реципієнт).

На відміну від існуючих підходів до бюджетного регулювання, у яких розглядається виключно кінцевий результат вхідного грошового потоку до бюджету будь-якого рівня, у трансфертно-варіативному бюджетному регулюванні з метою забезпечення комплексного розвитку регіональної економіки розглядається не тільки кінцевий результат, але й початкові умови грошового потоку. Тобто враховуються ті особливості, що на момент здійснення регулюючого впливу притаманні економічним суб'єктам-донорам, від яких грошовий потік виходить. Такий підхід дозволяє розширити перелік параметрів, на основі яких приймаються рішення під час бюджетного регулювання, шляхом включення показників економічного стану підприємств та фізичних осіб, які є платниками податків.

Таким чином, грошові потоки, які надходять до бюджету будь-якого рівня у трансфертно-варіативному підході до бюджетного регулювання розглядаються комплексно, як трансферти. Це також дозволяє врахувати не тільки державні економічні інтереси, виражені у прагненні отримати максимум коштів у бюджет, але й інтереси економічних суб'єктів-донорів, які прагнуть мінімізувати власні платежі до бюджету.

Здійснення бюджетного регулювання, об'єктом якого виступає трансферт, а не вхідний грошовий потік до бюджету, як частина трансферту, має позитивні наслідки для вирішення проблеми міжрегіонального вирівнювання та розвитку депресивних регіонів. Зокрема, у міжрегіональному вирівнюванні змінюється акцент з досягнення однакових результатів функціонування економіки на різних територіях держави, на досягнення однакової динаміки соціально-економічних процесів на цих територіях. При зазначеному регулюванні відпадає необхідність у створенні окремих режимів для стимулювання розвитку регіонів, що мають ознаки депресії просторового

розвитку, оскільки трансферт за своїм змістом дозволяє врахувати економічний стан підприємств депресивних регіонів. Внаслідок цього скорочуються витрати на прийняття інституціональних змін щодо встановлення спеціальних норм ведення господарства на таких територіях, оскільки бюджетне регулювання, у основі якого знаходиться трансферт, є комплексним та інтегрованим.

Варіативність бюджетного регулювання у рамках концепції трансфертно-варіативного підходу дозволяє забезпечити чутливість та гнучкість управлінського реагування на ті зміни, які відбуваються в економіці регіону.

Бюджетне регулювання з метою розвитку регіональної економіки може вважатися варіативним, якщо фактично підвищується частота здійснення регулюючого впливу державним органом влади на процеси бюджетних надходжень та видатків. Ця частота бюджетного регулювання являє собою обґрунтовану оптимальну кількість моментів прийняття регулюючих рішень, які стосуються бюджетних надходжень та видатків, шляхом розбиття певного періоду на стадії, кількість яких кратна визначеним моментам. Таким чином, на відміну від існуючого бюджетного регулювання, у якому рішення щодо параметрів процесів бюджетних надходжень та видатків приймаються тільки один раз на початку встановленого періоду, варіативне бюджетне регулювання передбачає прийняття таких рішень декілька разів адекватно змінам у регіональній економіці.

Також варіативність бюджетного регулювання проявляється у прийнятті полі-векторних регулюючих рішень щодо бюджетних надходжень та видатків. Ці рішення полягають у зменшенні або збільшенні фіскального тиску на економіку регіону у межах встановленого коридору значень залежно від стадій циклу розвитку регіональної економіки.

На відміну від теперішніх принципів регулювання, наприклад, процесу бюджетних надходжень, коли вектор регулюючих рішень має виключно єдину спрямованість – збільшувати надходження у бюджет за допомогою різноманітних інструментів та механізмів, трансфертно-варіативне бюджетне регулювання ґрунтується на тому, що регулюючий вплив може бути

спрямований не тільки на збільшення, але й на зменшення надходжень у бюджет залежно від стану регіональної економіки у кожен момент прийняття рішення з урахуванням петель системної динаміки економіки у довгостроковій перспективі розвитку.

Таким чином, рішення, регулюючи бюджетні надходження, приймаються з урахуванням основних параметрів регіональної економічної системи ситуаційно, тобто у кожний окремий період часу. Ці рішення орієнтовані на досягнення локального (моментного) оптимуму розвитку регіональної економіки у короткостроковій перспективі та глобального (термінального) оптимуму у довгостроковій перспективі. Саме варіативність бюджетного регулювання, яка забезпечує його чутливість та гнучкість по відношенню до трансформацій у регіональній економіці, є тим основоположним базисом концепції, на якому у подальшому формується регіональна політика в цілому.

Практична реалізація запропонованої концепції спирається на розроблений механізм бюджетного регулювання у регіоні, який за своєю сутністю не вступає у протиріччя з існуючими на теперішній час механізмами забезпечення бюджетних надходжень та здійснення бюджетних видатків, а лише доповнює їх тими складовими та етапами, які дозволять впровадити модель трансфертно-варіативного бюджетного регулювання з урахуванням динаміки регіонального економічного розвитку.

Так, на підготовчому етапі механізму трансфертно-варіативного бюджетного регулювання складається генеральний план дій: визначаються основні управління та організації, які за своїми функціями будуть задіяні у цьому механізмі, проектується попередня схема їх взаємодії. Особливу увагу на цьому етапі слід приділити обґрунтуванню необхідних інформаційних потоків для кожного виконавця – вхідних, вихідних - для забезпечення ефективного функціонування механізму.

На другому етапі відбувається виявлення динамічних параметрів соціально-економічних процесів у регіоні, аналізуються їх основні чинники. Результатом виконання цього етапу є побудова, а у подальшому корекція,

прогнозних економіко-математичних моделей та програм для моніторингу та оцінки регіонального розвитку саме з точки зору його динаміки.

На відміну від другого етапу, де об'єктом аналізу виступають об'єктивні процеси, на третьому етапі досліджуються основні суб'єкти-донори регіонального та Державного бюджетів. Їх доцільно групувати за ознакою «вид бюджетних надходжень». Тоді шляхом виявлення економічних інтересів та проблем розвитку груп підприємств та фізичних осіб можна врахувати низку суб'єктивних чинників та його вплив на процес здійснення бюджетних надходжень за кожною статтею. Також у ході цього етапу встановлюється баланс інтересів учасників регіональної економіки.

На четвертому етапі впровадження механізму трансфертно-варіативного регулювання створюється спеціальний аналітичний центр з питань бюджету і регіонального розвитку. Необхідність створення такої функціональної одиниці продиктована наступними факторами.

По-перше, у багатьох регіонах відсутні такі структури, результатом діяльності яких були б комплексні аналітичні звіти, що дозволяють побачити зв'язки та тенденції між бюджетним регулюванням та соціально-економічними процесами території, та розроблені на цій підставі пропозиції щодо формування регіональної політики вирівнювання. Державна податкова адміністрація акумулює дані щодо податкових надходжень, а решта статей бюджетних надходжень не входять до кола її уваги. Державна казначейська служба акумулює інформацію щодо бюджетів усіх рівнів, здійснює моніторинг тих доходів та витрат, що стосуються бюджетних підприємств та установ, але не відслідковує соціально-економічні процеси у регіоні в цілому. Управління статистики займається методологічними засадами обчислення та збору даних без формування висновків та рекомендацій щодо удосконалення регулювання регіонального розвитку. Існуючі підрозділи головного фінансового управління функціонально забезпечують процес виконання місцевих бюджетів на території області. Однак, така функція цього управління, як реалізація державної бюджетної політики у регіоні, дає підстави запропонувати, щоб вище

зазначений принципово новий аналітичний центр з питань бюджету та розвитку був створений у рамках саме фінансового управління.

По-друге, не дивлячись на тотальну інформатизацію соціально-економічних регіональних процесів, й дотепер спостерігається розрізненість даних та відсутність єдиної регіональної бази даних щодо цих процесів та стану регіонального розвитку. Кожна з перелічених вище організацій має власну базу даних, доступ до якої обмежений. Разом з цим, для ефективного трансфертно-варіативного бюджетного регулювання кожен масив даних є важливим. Тому створення єдиного аналітичного центру з питань бюджету та розвитку продиктовано необхідністю інтеграції роздільно існуючих інформаційних ресурсів для розробки та прийняття регіональним керівництвом ефективних та своєчасних регулюючих рішень.

До функцій центру належать практична реалізація принципів та положень трансфертно-варіативного підходу бюджетного регулювання, аналіз даних, підготовка звітів та пропозицій щодо оптимального рівня фіскального тиску на регіональну економіку у кожний момент прийняття бюджетного рішення протягом фінансового року залежно від стану системи, а також у відповідності до короткострокових та довгострокових цілей.

На п'ятому етапі механізму трансфертно-варіативного бюджетного регулювання розробляється, а у подальшому удосконалюється, процесна карта області, яка являє собою комплексну динамічну модель взаємозв'язку процесів та груп суб'єктів економічної діяльності у регіональній економіці. Фактично у цій карті представлено зведені економічні, соціальні та бюджетні процеси з визначенням їх динамічних параметрів, а також основні суб'єкти-учасники з визначенням їх основних інтересів та проблем розвитку.

На відміну від теперішньої концепції бюджетного регулювання, згідно якої основні регулюючі рішення приймаються на основі комплексу статичних показників у динаміці за декілька попередніх періодів, механізм реалізації концептуальних положень трансфертно-варіативного підходу до бюджетного регулювання передбачає, що рішення приймаються на основі комплексу

процесів, які спостерігаються у динаміці. Визначаються їх динамічні характеристики. Введення у процесну карту таких елементів, як суб'єктів-реципієнтів та суб'єктів-донорів грошових потоків дозволяє відстежувати, моделювати та прогнозувати поведінку цих учасників та відповідно визначити, як зміниться динаміка соціально-економічних процесів у регіональній економіці, при певному поведінковому сценарії. Таким чином, процесна карта являє собою комплекс об'єктивно-суб'єктивних динамічних характеристик.

На основі процесної карти області на шостому етапі проектується єдина електронна інформаційна мережа з виділенням прямої лінії «платник на зв'язку» з метою отримання оперативної інформації у аналітичному центрі щодо відповідно об'єктивних динамічних параметрів та суб'єктивного бачення проходження процесу бюджетного регулювання та інших соціально-економічних та екологічних процесів у області. Це дозволить своєчасно реагувати на зміни у поведінці регіональних економічних суб'єктів.

Якщо моніторинг змін у процесній карті області, який відбувається на сьомому етапі механізму, фіксує часткові або повні, істотні або не істотні трансформації у соціально-економічних процесах, що відбуваються у регіоні, у цьому випадку здійснюється повернення на п'ятий етап і удосконалюється регіональна процесна карта.

У разі ухвалення сформованих на восьмому етапі пропозицій щодо трансфертно-варіативного бюджетного регулювання на визначений період на сесії обласної ради, на дев'ятому етапі механізму здійснюється контроль за ефективністю регулюючого бюджетного впливу на регіональну економіку згідно прийнятих рішень.

При фіксуванні високої або достатньої ефективності бюджетного регулювання продовжується моніторинг трансформацій у процесній карті та розробка подальших висновків та рекомендацій. При встановленні низької або незадовільної ефективності та дійовості прийнятих рішень відбувається повторний аналіз та удосконалення процесної карти соціально-економічного розвитку регіону (рис.3.11).

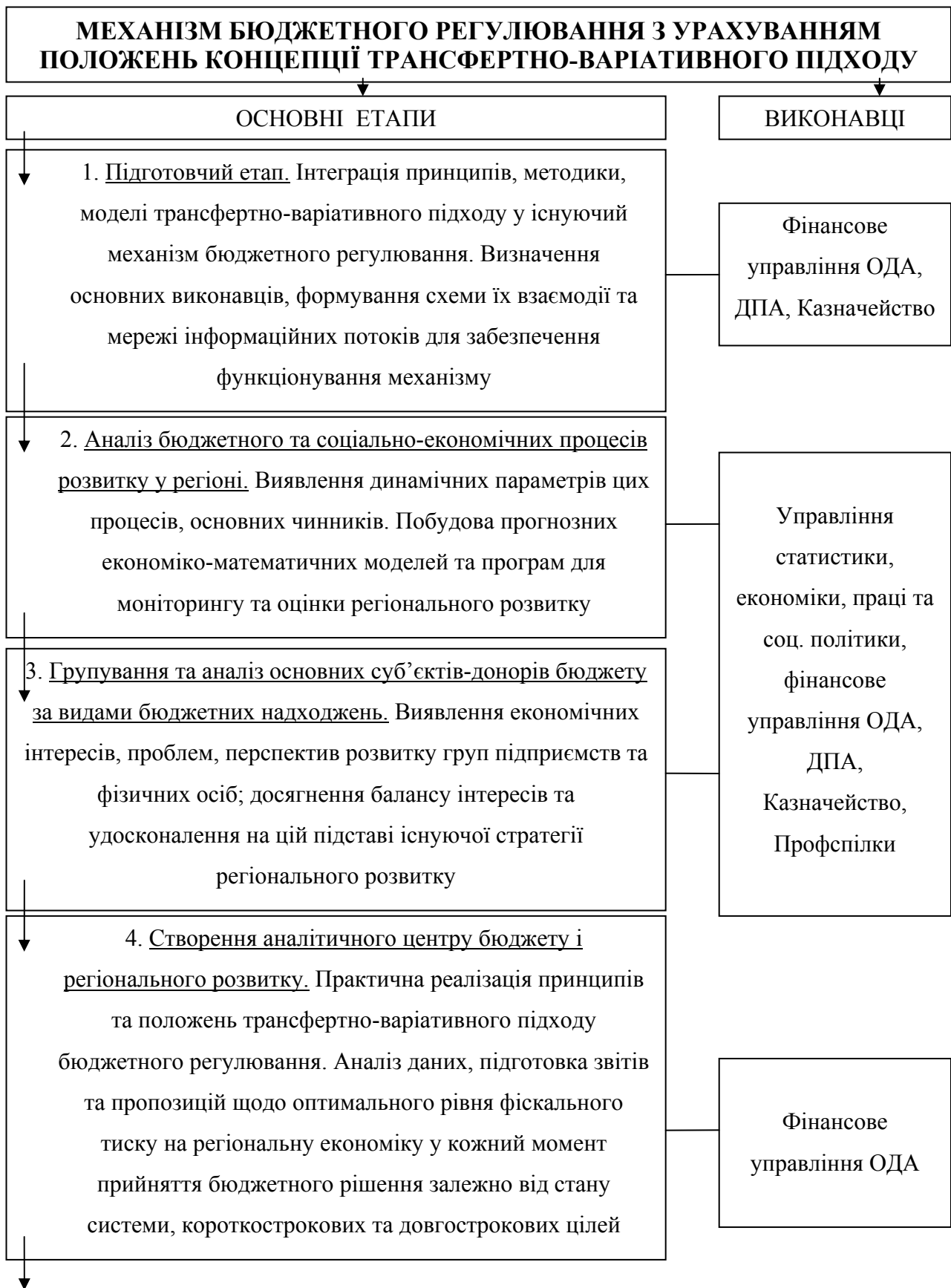

Рис.3.11 Механізм бюджетного регулювання з урахуванням положень концепції трансфертно-варіативного підходу

Джерело: розроблено автором

продовження рис.3.11 Механізм бюджетного регулювання з урахуванням положень концепції трансфертно-варіативного підходу

Джерело: розроблено автором

Запропонована у ході досліджень концепція трансфертно-варіативного підходу до бюджетного регулювання з метою розвитку регіональної економіки, а також запропонований на її основі механізм повністю відповідають обґрунтованим у попередніх розділах монографії принципам та моделям сталого просторового розвитку на інноваційних засадах.

Шляхом дослідження та моніторингу інноваційних процесів, що відбуваються у регіональній економіці прогнозується ємність природно-техногенного середовища регіону.

Так визначивши ємність природно-техногенного середовища регіону, можна спрогнозувати у короткостроковій та довгостроковій перспективі максимальне зростання регіональної економіки при дотриманні основного обмеження, яке полягає у функціонуванні регіональної економіки у межах названої ємності. У цьому випадку можна стверджувати, що регіональний розвиток відбувається на засадах сталості, оскільки економічна система не порушує екологічну систему більш високого рівня.

У свою чергу, прогнозний рівень максимального зростання регіональної економіки буде враховано у трансфертно-варіативному бюджетному регулюванні наступним шляхом. Залежно від запасу міцності регіональної економіки по відношенню до ємності природно-техногенного середовища встановлюються відповідні динамічні параметри трансферту (грошового потоку у регіональній економіці) для кожного регіону індивідуально. У такий спосіб гальмується або прискорюється процес вичерпання потенціалу зазначеної ємності. Відповідно до встановленої динаміки трансферту, яка відповідає динаміці соціально-економічних процесів у регіоні обґрунтовується варіативність бюджетного регулювання – вектори та частота прийняття регулюючих рішень щодо бюджетних надходжень та видатків.

3.4 Методичні основи ефективного регулювання бюджетних надходжень з метою розвитку регіональної економіки

3.4.1 Бюджетні надходження, їх характеристики, фактори і типи регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу

У відповідності до запропонованої у п.3.3. концепції, бюджетне регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу (див.рис.3.10) являє собою комплекс обґрунтованих оптимальних рішень щодо обсягів бюджетних надходжень та видатків у певному періоді залежно від динамічних параметрів соціально-економічних процесів розвитку економіки регіону. Цей комплекс рішень складає основу стратегії бюджетного регулювання у регіоні та визначається за допомогою економіко-математичної моделі рекурентного співвідношення Р. Беллмана за методом динамічного програмування.

Розглянемо методичні основи ефективного бюджетного регулювання згідно принципів концептуального трансфертно-варіативного підходу на прикладі регулювання бюджетних надходжень з метою забезпечення розвитку регіональної економіки у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Згідно класифікації доходів бюджету, поданої у Бюджетному Кодексі України (далі БКУ) [203], усі бюджетні надходження поділяються на чотири базові групи: податкові надходження, P , неподаткові надходження, H , доходи від операцій з капіталом, K , трансферти, T . Для зручності постановки наукової задачі та розробки економіко-математичної моделі методом динамічного програмування будемо вважати, що сукупність перелічених бюджетних надходжень є «системою бюджетних надходжень», S , на яку чиниться регулюючий вплив. Це поняття не розглядається як складова формального категорійного апарату бюджетного регулювання. Воно є ситуативним та не формальним, введеним для цілей даного дослідження. Між тим, об'єднання бюджетних надходжень має ознаки системи: вхід (надходження грошових коштів у бюджет) та вихід (здійснення бюджетних видатків), внутрішній

системний процес (перерозподіл грошових коштів, що надійшли у бюджет), регулювання (управління бюджетними надходженнями) та обмеження (коридор гранично припустимих управлінських дій).

Стан системи бюджетних надходжень, S , характеризується такими показниками, як обсяг бюджетних надходжень, I , який характеризує інтенсивність грошових потоків у бюджет, та побічні витрати на організацію та підтримку процесу бюджетних надходжень, C . Наприклад, для податкових надходжень організаційні витрати складатимуться з витрат, необхідних для налагодження ефективної системи адміністрування податків; для неподаткових надходжень – з витрат, пов'язаних з комерційним використанням державного майна та веденням господарської діяльності на його основі; для трансфертів – з витрат на підготовку та подання запитів, інвестиційних проектів, грантових аплікаційних форм тощо.

Особливого значення витрати на налагодження процесу адміністрування бюджетних надходжень відіграють у теперішніх умовах інформатизації та автоматизації управління, коли системи з електронного документообігу мають достатньо високу ціну.

Обсяги бюджетних надходжень та витрат залежать від багатьох факторів регіональної економіки, включаючи ринкові коливання, рівень інфляції, конкуренції, чисельність населення, кількість підприємств у регіоні та багато інших: $I = f(x_i, x_{i+1} \dots x_{M-1})$, $C = f(x_j, x_{j+1} \dots x_{L-1})$. У цьому проявляється зв'язок бюджетного з соціально-економічними процесами у регіоні. Кожен показник обсягу бюджетних надходжень та побічних витрат на їх організацію має власну унікальну залежність від кожного окремого фактора, виражену унікальною функцією.

Однак, керуючись принципами та положеннями концепції трансфертно-варіативного підходу до бюджетного регулювання щодо його комплексності та динамічності, слід підкреслити, що бюджетне регулювання на основі цього підходу потребує аналізу динамічних параметрів показників обсягів бюджетних надходжень та витрат на їх організацію, замість статичних, які б інтегрально

відображали характер залежності результуючих показників від факторів регіональної економіки.

Динамічними параметрами результуючих показників стану системи бюджетних надходжень, а саме обсягів бюджетних надходжень та витрат на їх організацію, є швидкість зміни цих показників, $\partial I, \partial C$. Необхідно визначити параметри, відносно яких буде враховуватися швидкість змін бюджетних надходжень та організаційних витрат під час варіативного регулювання. Цими параметрами можуть виступати будь-які фактори, визначені експертним шляхом як такі, на які доцільно у подальшому чинити регулюючий вплив та від яких система бюджетних надходжень залежить істотно.

На нашу думку, інтегрально відобразити характер залежності результуючих показників обсягу бюджетних надходжень та організаційних витрат від факторів регіональної економіки доцільно шляхом встановлення іншої залежності цих результуючих показників від таких чинників, як час, t , та рівень інтенсивності, p .

Таким чином, спочатку досліджується вплив факторів регіональної економіки на обсяги бюджетних надходжень та витрат на їх організацію, після чого визначається залежність швидкості зміни їх величин від факторів часу та

інтенсивності,
$$\frac{\partial I}{\partial t} = \frac{\partial f(x_i, x_{i+1} \dots x_{M-1}, t, p)}{\partial t}, \quad \frac{\partial I}{\partial p} = \frac{\partial f(x_i, x_{i+1} \dots x_{M-1}, t, p)}{\partial p},$$

$$\frac{\partial C}{\partial t} = \frac{\partial f(x_j, x_{j+1} \dots x_{L-1}, t, p)}{\partial t}, \quad \frac{\partial C}{\partial p} = \frac{\partial f(x_j, x_{j+1} \dots x_{L-1}, t, p)}{\partial p},$$
 що і є

характеристиками стану системи бюджетних надходжень.

У якості рівня інтенсивності бюджетних надходжень, який опосередковано впливає і на витрати на їх організацію, виступають такі чинники, як рівень податкових ставок, p_{II} , для податкових бюджетних надходжень; рівень встановленої рентабельності, p_H для комерційної діяльності на основі використання державного майна; рівень цін продажу матеріальних та нематеріальних державних активів, p_K , для бюджетних

надходжень від операцій з капіталом; рівень трансфертних потоків, p_T , для бюджетних надходжень від отриманих трансфертів.

Таким чином, під час трансфертно-варіативного бюджетного регулювання стан системи бюджетних надходжень характеризується швидкістю зміни обсягу бюджетних надходжень та швидкістю зміни обсягу організаційних витрат за кожним з чотирьох джерел відносно часу та рівня інтенсивності (табл.3.1).

У свою чергу, як було зазначено раніше, саме на параметрах швидкості бюджетних надходжень та витрат на їх організацію позначаються ті реальні соціально-економічні та екологічні процеси, які відбуваються у регіональній економіці на момент прийняття регулюючого рішення. Чим нижча швидкість вказаних показників, тим глибшими є процеси утворення депресії просторового розвитку. І навпаки, достатньо велика швидкість вказує на розвиток регіону.

Таблиця 3.1

Матриця стану системи бюджетних надходжень під час регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу у загальному вигляді

Показник	Джерела бюджетних надходжень			
	Податкові надходження, P	Неподаткові надходження, H	Доходи від операцій з капіталом, K	Трансферти, T
Характеристики стану системи бюджетних надходжень				
I	$\frac{\partial I_P}{\partial t}; \frac{\partial I_P}{\partial p}$	$\frac{\partial I_H}{\partial t}; \frac{\partial I_H}{\partial p}$	$\frac{\partial I_K}{\partial t}; \frac{\partial I_K}{\partial p}$	$\frac{\partial I_T}{\partial t}; \frac{\partial I_T}{\partial p}$
C	$\frac{\partial C_P}{\partial t}; \frac{\partial C_P}{\partial p}$	$\frac{\partial C_H}{\partial t}; \frac{\partial C_H}{\partial p}$	$\frac{\partial C_K}{\partial t}; \frac{\partial C_K}{\partial p}$	$\frac{\partial C_T}{\partial t}; \frac{\partial C_T}{\partial p}$

Джерело: розроблено автором

У якості фазових змінних, на які у подальшому буде спрямований безпосередній регулюючий вплив та які визначають стан системи бюджетних надходжень, а саме певні величини наведених характеристик швидкостей показників бюджетних надходжень та витрат на їх отримання, виступають час (конкретний момент періоду розвитку регіональної економіки, обраного для

аналізу та прогнозування розвитку регіональної економіки на основі бюджетного регулювання) та інтенсивність бюджетних надходжень (табл.3.2).

Таблиця 3.2

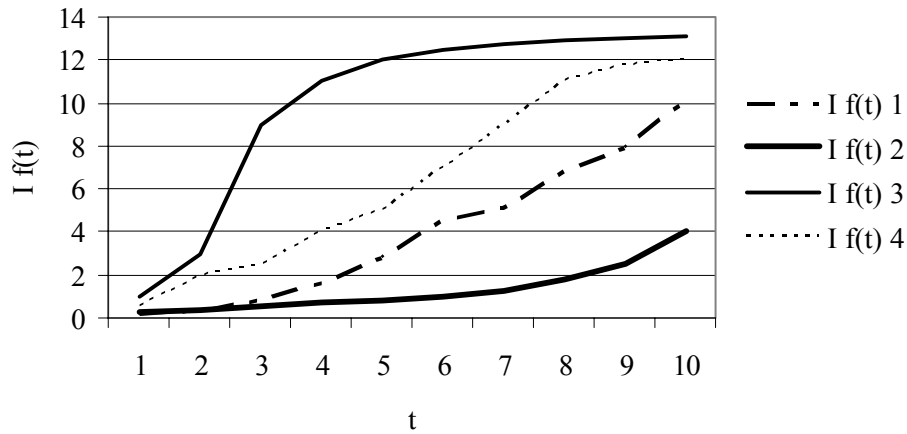
Матриця станів системи бюджетних надходжень під час регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу залежно від фазових змінних (на прикладі податкових надходжень)

Фазова змінна часу, t	Податкові надходження, Π		Фазова змінна інтенсивності, p_{Π}	Податкові надходження, Π	
	Швидкість зміни обсягу податкових надходжень, I_{Π}	Швидкість зміни обсягу організаційних витрат, C_{Π}		Швидкість зміни обсягу податкових надходжень, I_{Π}	Швидкість зміни обсягу організаційних витрат, C_{Π}
1	$\frac{\partial I_{\Pi}(1)}{\partial t}$	$\frac{\partial C_{\Pi}(1)}{\partial t}$	1	$\frac{\partial I_{\Pi}(1)}{\partial p}$	$\frac{\partial C_{\Pi}(1)}{\partial p}$
2	$\frac{\partial I_{\Pi}(2)}{\partial t}$	$\frac{\partial C_{\Pi}(2)}{\partial t}$	2	$\frac{\partial I_{\Pi}(2)}{\partial p}$	$\frac{\partial C_{\Pi}(2)}{\partial p}$
...
N	$\frac{\partial I_{\Pi}(N)}{\partial t}$	$\frac{\partial C_{\Pi}(N)}{\partial t}$	M	$\frac{\partial I_{\Pi}(M)}{\partial p}$	$\frac{\partial C_{\Pi}(M)}{\partial p}$

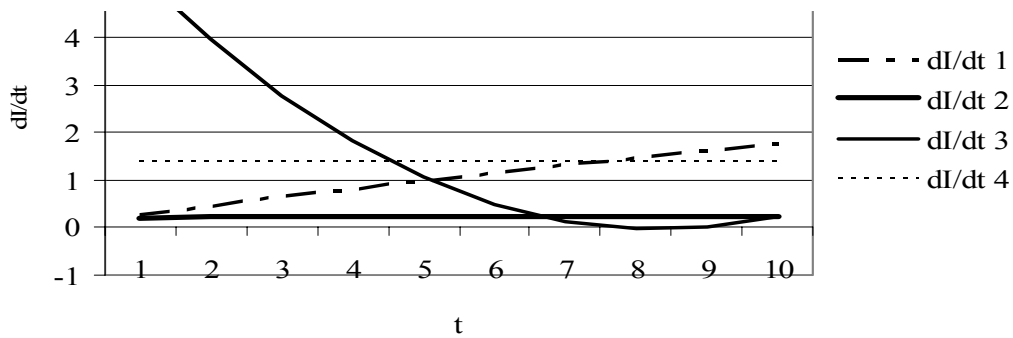
Джерело: розроблено автором

Під час бюджетного регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу істотне значення має тип функції, за допомогою якої описана залежність, наприклад, бюджетних надходжень за одним з джерел від часу та показника інтенсивності.

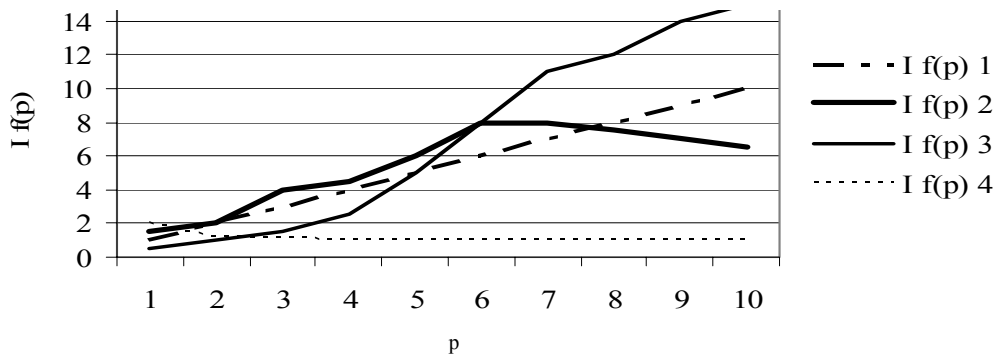
Якщо у першому гіпотетичному варіанті, серед інших варіантів, представлених на рис.3.12а, залежність обсягу бюджетних надходжень від часу визначається степеневою функцією, $I = at^b$, то, наприклад, у третьому варіанті – поліноміальною функцією третього порядку, $I = at^3 + bt^2 + ct + d$. Від типу функції залежить швидкість зміни показників у часі. Порівняємо динамічну характеристику швидкості змін, що відбуваються у обсягах бюджетних надходжень залежно від фазової змінної «час» за цими двома наведеними гіпотетичними варіантами.

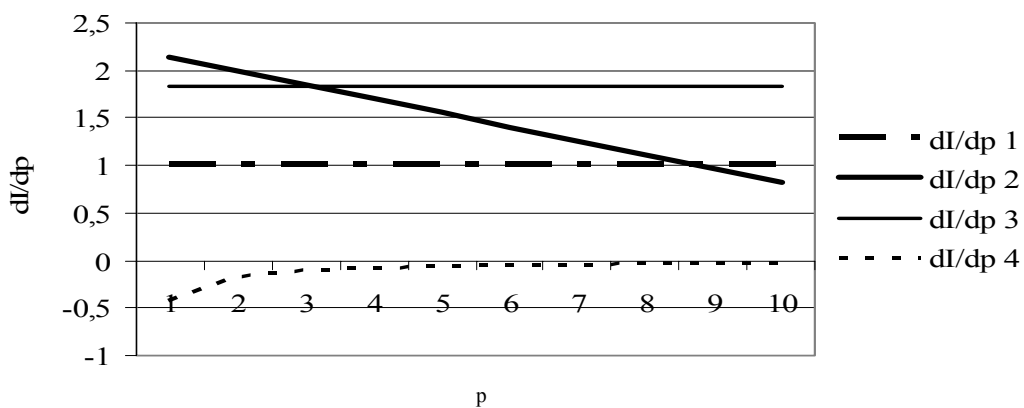
а

б

в

д

Рис.3.12 Характеристики стану системи бюджетних надходжень: обсяг бюджетних надходжень залежно від а) часу, в) інтенсивності; швидкість зміни обсягу бюджетних надходжень залежно від б) часу, д) інтенсивності

Джерело: розроблено автором

Наприклад, у восьмому періоді, $t = 8$, на рис.3.12б швидкість бюджетних надходжень, якщо тенденцію їх зміни у часі можна описати степеневою функцією (варіант 1 на графіку), складе 1,45, а, якщо тенденція їх зміни у часі описується поліноміальною функцією (варіант 3 на графіку), то відповідна швидкість складе (-0,03). При цьому швидкість бюджетних надходжень у другому періоді, $t = 2$, згідно степеневій функції складе 0,46, а згідно поліноміальної функції - 3,95.

З наведеного гіпотетичного прикладу можна зробити наступні висновки. Якщо система бюджетних надходжень знаходиться у стані, який відповідає восьмому періоду на рис.3.12б та характеризується наведеними вище динамічними параметрами, то з точки зору обсягу бюджетних надходжень кращим є такий характер соціально-економічних процесів у регіоні, який дає зміну обсягів бюджетних надходжень залежно від часу згідно степеневій функції. Це пов'язано з тим, що у наступному дев'ятому періоді згідно цієї функції обсяг бюджетних надходжень зросте на 1,45 умовних пунктів, тоді, як згідно поліноміальної функції, він, навпаки, знизиться на 0,03 умовних пункти.

У той же час, якби система бюджетних надходжень перебувала у стані, який відповідає другому періоду на рис.3.12б, то максимальний приріст обсягів бюджетних надходжень у наступному третьому періоді на 3,95 умовних пунктів очікувався би у тому випадку, коли характер поведінки обсягів бюджетних надходжень у часі був би описаний поліноміальною функцією. При степеневій функції зазначений приріст склав би лише 0,46 умовних пункти.

На основі проведеного аналізу можна обґрунтувати, що тип поведінки бюджетних надходжень у часі, вираженого певною функціональною залежністю, який репрезентує динаміку соціально-економічних процесів у регіоні в цілому, істотно впливає на характер управлінських рішень щодо вибору моментів здійснення регулюючого впливу на систему бюджетних надходжень протягом встановленого періоду бюджетного регулювання. Це має практичну цінність під час бюджетного регулювання згідно концепції трансфертно-варіативного підходу.

Для розв'язання зазначеного у п.3.2 протиріччя, яке полягає у наявному низькому рівні гнучкості та варіативності бюджетного регулювання при, навпаки, високому рівні динаміки соціально-економічних процесів, на основі вище наведених досліджень можна сформуваати наступні практичні рекомендації. Якщо поведінка обсягів бюджетних надходжень у часі протягом загального терміну, складеного з десятиох окремих періодів, буде описана степеневою функцією, то послаблений бюджетний тиск на регіональну економіку доцільно здійснювати на початку терміну, поступово його збільшуючи на кінець. У разі представлення поведінки обсягів бюджетних надходжень у часі згідно поліноміальної функції третього порядку, регулюючий вплив буде кардинально протилежним: у перших періодах доцільно здійснювати підсилений бюджетний тиск на регіональну економіку, поступово послабляючи його у завершальних періодах. Таке трансфертно-варіативне регулювання на основі аналізу динамічних характеристик стану системи бюджетних надходжень дозволить отримати максимально можливі обсяги бюджетних надходжень у короткостроковому періоді без завдання шкоди процесам регіональної економіки у довгостроковому періоді.

Дослідимо динамічну характеристику швидкості змін бюджетних надходжень залежно від фазової змінної «інтенсивність» для попередньо описаних гіпотетичних варіантів 1 та 3. Як видно з рис.3.12д, швидкість бюджетних надходжень не залежить від рівня інтенсивності (наприклад, від рівня встановленої податкової ставки для податкових бюджетних надходжень), оскільки вихідна залежність обсягів бюджетних надходжень від параметру інтенсивності для обох варіантів є лінійною (див.рис.3.12в). Тому у коридорі значень інтенсивності бюджетних надходжень від 1 до 10 умовних пунктів, швидкість зміни обсягів бюджетних надходжень за варіантом 1 дорівнює 1, а за варіантом 2 – 1,83. Це означає, що якою б інтенсивністю не характеризувався стан системи бюджетних надходжень, її збільшення на 1 умовну одиницю призведе до збільшення обсягу бюджетних надходжень. Тільки більшим цей приріст буде для лінійної функції варіанту 2.

Навпаки, при збільшенні рівня інтенсивності з 3 до 4 умовних пунктів можна очікувати приріст обсягу бюджетних надходжень на 1,54 умовних пункти, якщо характер зміни обсягів бюджетних надходжень від параметру інтенсивності описується поліноміальною функцією четвертого порядку (варіант 2 на рис.3.12в). Разом з цим, обсяг бюджетних надходжень зменшиться на 0,76 умовних пункти, якщо у межах цього тренду рівень інтенсивності підвищити з 9 до 10 умовних пункти (див.рис.3.12д).

Таким чином, у гіпотетичному прикладі при реагуванні регіональної економіки на зміни інтенсивності бюджетних надходжень згідно поліноміальної функції четвертого порядку, регулюючий вплив на фазову змінну «інтенсивність» має межу, при переході через яку внаслідок надмірного бюджетного тиску економіка регіону характеризуватиметься спадом та зменшенням загального обсягу бюджетних доходів. Ця межа дорівнює 8 умовним пунктам гіпотетичного прикладу.

У варіанті 4 залежності обсягів бюджетних надходжень від рівня інтенсивності, описаної степеневою функцією (див.рис.3.12в), спостерігатиметься зниження бюджетних доходів при будь-якому значенні рівня інтенсивності, оскільки швидкість надходжень у бюджет у цьому випадку є стабільно від'ємною величиною (див.рис.3.12д). У цьому випадку доцільно дотримуватися рівня інтенсивності у 1 умовний пункт, оскільки зменшення обсягу бюджетних надходжень у цьому випадку буде найменшим.

Проведений аналіз гіпотетичного прикладу дозволяє зробити наступні висновки та практичні рекомендації. З точки зору бюджетного регулювання, одним з завдань якого є забезпечення стабільності доходів бюджету, найкращим станом системи бюджетних надходжень є такий, який характеризується постійною додатною швидкістю зміни обсягу бюджетних надходжень залежно від рівня інтенсивності (варіант 1, 3 на рис.3.12в,д). При такому стані можна констатувати, що зазначена швидкість є не еластичною по відношенню до рівня інтенсивності. Тоді коридор регулюючих впливів на систему бюджетних надходжень через фазову змінну «інтенсивність» є не

обмеженим. Однак, недоліком лінійної залежності між обсягами бюджетних надходжень та рівнем їх інтенсивності є обмежений приріст цих надходжень. До якого б рівня не піднімалося значення інтенсивності, більше встановленого приросту бюджетних доходів при збільшенні рівня інтенсивності на 1 умовний пункт регіональна економіка забезпечити не зможе.

Якщо головним завданням бюджетного регулювання визначено забезпечення максимальних доходів бюджету, то оптимальним станом системи бюджетних надходжень у цьому випадку є такий, який характеризується стохастичною додатною швидкістю зміни обсягу бюджетних надходжень залежно від рівня інтенсивності (варіант 2 на рис.3.12в,д). На відміну від попереднього, цей стан характеризується швидкістю, яка є еластичною по відношенню до рівня інтенсивності. Тоді при певних значеннях фазової змінної «інтенсивність» у наперед відомому коридорі значень можна отримати достатньо великий приріст обсягів бюджетних надходжень.

Однак, недоліком такої нелінійної залежності між обсягами бюджетних надходжень та рівнем інтенсивності є надто обмежені коридори значень останньої, при яких швидкість є додатною, тобто такою, що характеризує позитивну динаміку вихідних соціально-економічних процесів у регіональній економіці. Наприклад, для варіанту 2 на рис.3.12в,д цей коридор дорівнює 2-7 умовних пунктів рівня інтенсивності бюджетних надходжень. У свою чергу, для варіанту 4 цього коридору взагалі не існує. Таким чином, за додатної нелінійної залежності обсягів бюджетних надходжень від рівня інтенсивності, обсяг бюджетних надходжень може суттєво збільшитися при певному рівні останньої, але цей результат буде одноразовим та не стабільним. Натомість, механізми бюджетного регулювання втратять свою маневреність, гнучкість, варіативність та сенситивність по відношенню до регіональної економіки.

Таким чином, можна обґрунтувати вплив типу функціональної залежності бюджетних надходжень від рівня інтенсивності, який репрезентує динаміку соціально-економічних процесів у регіоні в цілому, на характер управлінських рішень щодо встановлення рівня інтенсивності бюджетних надходжень, що, у

свою чергу, має практичну цінність під час бюджетного регулювання згідно концепції трансфертно-варіативного підходу.

Відповідно до викладеного можна виокремити види бюджетного регулювання за класифікаційною ознакою «рівень варіативності регулюючого впливу» (рис.3.13). З практичної точки зору це дозволить систематизувати доступні регулюючі рішення відносно системи бюджетних надходжень та науково обґрунтовувати їх прийняття у тому або іншому випадку динаміки регіональних соціально-економічних процесів.

Так, при абсолютно варіативному типі бюджетного регулювання, який характеризується еластичною швидкістю зміни обсягів бюджетних надходжень залежно від параметрів часу та інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, завдання регулюючого впливу зводиться до пошуку оптимальної комбінації моменту часу для його здійснення та рівня інтенсивності бюджетних надходжень з точки зору максимізації ефекту за обраним критерієм.

Наприклад, для податкових бюджетних надходжень у цьому випадку необхідно визначити, коли протягом звітного періоду та який саме рівень податкової ставки запровадити для того, щоб отримати максимальний обсяг бюджетних надходжень без завдання шкоди регіональній економіці у довгостроковій перспективі.

При напів-варіативному типі бюджетного регулювання, який характеризується еластичною швидкістю зміни обсягів бюджетних надходжень залежно від одного з параметрів часу або інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, а залежно від іншого – не еластичною, завдання регулюючого впливу зводиться до пошуку оптимального значення одного з параметрів. У цьому випадку регіональна економіка може бути регульованою на основі бюджетних важелів тільки за одним з наведених параметрів.

Абсолютно не варіативне бюджетне регулювання є не еластичним за параметрами часу та інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, що обумовлює необхідність пошуку інших факторів та інструментів регулюючого впливу.

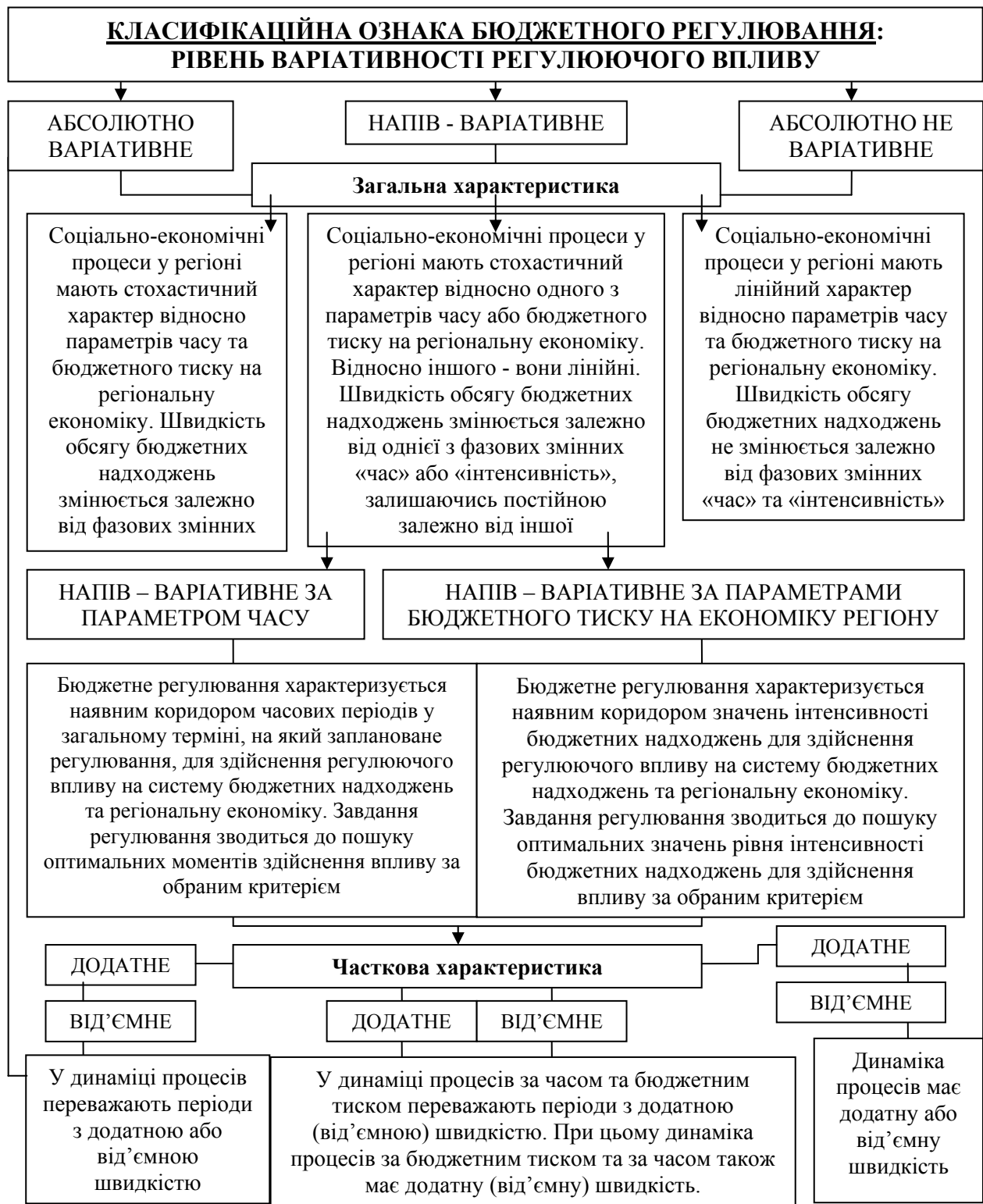

Рис.3.13 Класифікація типів бюджетного регулювання за рівнем варіативного регулюючого впливу

Джерело: розроблено автором

На відміну від існуючого, процес бюджетного регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу є багатоетапним. Це означає, що загальний,

наприклад, річний термін розділяється на окремі періоди, етапи, кроки, t , на кожному з яких приймається певне регулююче рішення. Підсумкова кількість таких кроків, N , визначається експертним шляхом залежно від динаміки регіонального розвитку, необхідності моніторингу змін у регіональній економіці та організаційно-економічної доцільності здійснення регулюючого впливу на регіональну систему з певною наперед визначеною частотою.

На кожному окремому кроці, t , бюджетного регулювання відносно кожної з вище перелічених груп бюджетних надходжень, які формують стан системи бюджетних надходжень, можуть бути прийняті рішення, які полягають у: збільшенні обсягів бюджетних надходжень на a відсотків, $\uparrow a$; зменшенні обсягів бюджетних надходжень на b відсотків, $\downarrow b$; відсутності змін у бюджетних надходженнях, \rightarrow . Значення відсотку збільшення або зменшення бюджетних надходжень можуть приймати певні величини з множин значень, $a \in A, b \in B$. Фактично цей регулюючий вплив стосується згадуваної вище фазової змінної інтенсивності бюджетних надходжень за кожним джерелом.

Таким чином, матрицю варіацій управлінських рішень під час регулювання бюджетних надходжень протягом декількох кроків загального періоду можна представити у наступному вигляді (табл.3.3).

Таблиця 3.3

Матриця варіацій локальних оптимальних управлінь у регулюючих рішеннях під час регулювання бюджетних надходжень на основі трансфертно-варіативного підходу

№ кроку t	Джерела бюджетних надходжень			
	Податкові надходження, P	Неподаткові надходження, H	Доходи від операцій з капіталом, K	Трансферти, T
Локальні оптимальні управління				
1	$P_1(a_1 \uparrow, b_1 \downarrow, \rightarrow)$	$H_1(a_1 \uparrow, b_1 \downarrow, \rightarrow)$	$K_1(a_1 \uparrow, b_1 \downarrow, \rightarrow)$	$T_1(a_1 \uparrow, b_1 \downarrow, \rightarrow)$
2	$P_2(a_2 \uparrow, b_2 \downarrow, \rightarrow)$	$H_2(a_2 \uparrow, b_2 \downarrow, \rightarrow)$	$K_2(a_2 \uparrow, b_2 \downarrow, \rightarrow)$	$T_2(a_2 \uparrow, b_2 \downarrow, \rightarrow)$
3	$P_3(a_3 \uparrow, b_3 \downarrow, \rightarrow)$	$H_3(a_3 \uparrow, b_3 \downarrow, \rightarrow)$	$K_3(a_3 \uparrow, b_3 \downarrow, \rightarrow)$	$T_3(a_3 \uparrow, b_3 \downarrow, \rightarrow)$
...
N	$P_N(a_N \uparrow, b_N \downarrow, \rightarrow)$	$H_N(a_N \uparrow, b_N \downarrow, \rightarrow)$	$K_N(a_N \uparrow, b_N \downarrow, \rightarrow)$	$T_N(a_N \uparrow, b_N \downarrow, \rightarrow)$

Джерело: розроблено автором

Кожне регулююче рішення, R_t , наприклад, на першому кроці ($t=1$), являє собою комбінацію локальних оптимальних управлінь $R_1 = \{P_1; H_1; K_1; T_1\}$. Кожна комбінація локальних оптимальних управлінь відрізняється своєю сутністю, характером впливу та наслідками для стану системи бюджетних надходжень та регіональної економіки в цілому.

Якщо, припустимо, локальні оптимальні управління першого кроку становлять комбінацію типу $R_1 = \{P_1 \uparrow a_1; H_1 \downarrow b_1; K_1 \rightarrow; T_1 \rightarrow\}$, то це означає, що економічні процеси у регіоні перебувають на стадії підйому, і саме у цей момент доцільно підвищити рівень податкових надходжень через підвищення податкових ставок на a відсотків. Натомість, управління державною власністю відбувається не достатньо ефективно. Це відображається на зниженні, наприклад, доходів від підприємств державної форми власності, що зараховуються до обласного бюджету, на b відсотків. У свою чергу, таке рішення можливо реалізувати через зниження рівня рентабельності діяльності державних підприємств та очікуваних прибутків від неї. Також, прогнозна динаміка операцій з капіталом та отримуваних трансфертів не демонструє явно виражених коливань, що обумовлює фактичну відсутність управлінь по цих джерелах бюджетних надходжень. Така комбінація локальних оптимальних управлінь характеризує бюджетне регулювання, як таке, що абсолютно ґрунтується на податкових надходженнях.

У разі, коли локальні оптимальні управління першого кроку становлять комбінацію типу $R_1 = \{P_1 \downarrow a_1; H_1 \downarrow b_1; K_1 \uparrow a_1; T_1 \uparrow a_1\}$, то таке бюджетне регулювання можна охарактеризувати як капітало- та трансфертно орієнтоване, а регіональну економіку – як ресурсно орієнтовану внаслідок низького рівня конкурентоспроможності. Такий висновок обґрунтовується тим, що у ситуації спаду економічних процесів та вимушеного зниження податкових бюджетних надходжень, низької ефективності використання державного майна, бюджет на цьому кроці доцільно поповнювати за рахунок продажу державних активів, а також шляхом отримання трансфертів у вигляді прямих перерахувань з

Державного бюджету, або бюджету вищого рівня, якщо трансфертно-варіативне регулювання застосовується для районного, міського бюджетів. Однак, на перший погляд така не приваблива комбінація регулюючих управлінь, може виявитися найбільш ефективною саме на цьому кроці через наявність сприятливої кон'юнктури на ринку відповідних активів, у разі реалізації яких держава матиме найбільшу вигоду.

Комплекс регулюючих рішень, прийнятих протягом загального періоду щодо бюджетних надходжень залежно від динамічних параметрів регіонального розвитку складає сукупність локальних оптимальних управлінь,

прийнятих за кількість кроків, N , $\sum_{t=1}^N R_t = \left\{ \sum_{i=1}^N (\Pi_t, H_t, K_t, T_t) \right\}$. На основі

визначення типів комбінацій локальних оптимальних управлінь бюджетне регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу можна розділити на податково-, комерційно, капітало- та трансфертно- орієнтоване. У свою чергу, від типу бюджетного регулювання залежить економічна політика розвитку того або іншого регіону (рис.3.14).

Якщо бюджетне регулювання характеризується, як податково, комерційно або капітало-орієнтоване, то відповідна економічна політика відповідає перехідному розвитку. Це означає, що шляхом розвитку економічних процесів, які забезпечують інші бюджетні надходження, здійснюється перехід від моно-економіки з одним джерелом доходів бюджету до полі-економіки з декількома джерелами. Трансфертно-орієнтоване бюджетне регулювання обумовлює економічну політику виведення регіону з депресивного стану, який виражається у залежності економіки від трансфертів. При комбінованому регулюванні стає можливою політика стимулювання регіонального розвитку, коли необхідно оптимізувати регіональні економічні процеси, стимулювати ті процеси, які є не ефективними, та інтенсифікувати ефективні процеси. Тотальне бюджетне регулювання, коли забезпечуються бюджетні доходи однакового рівня за усіма чотирма групами надходжень, відповідає економічній політиці інноваційного розвитку.

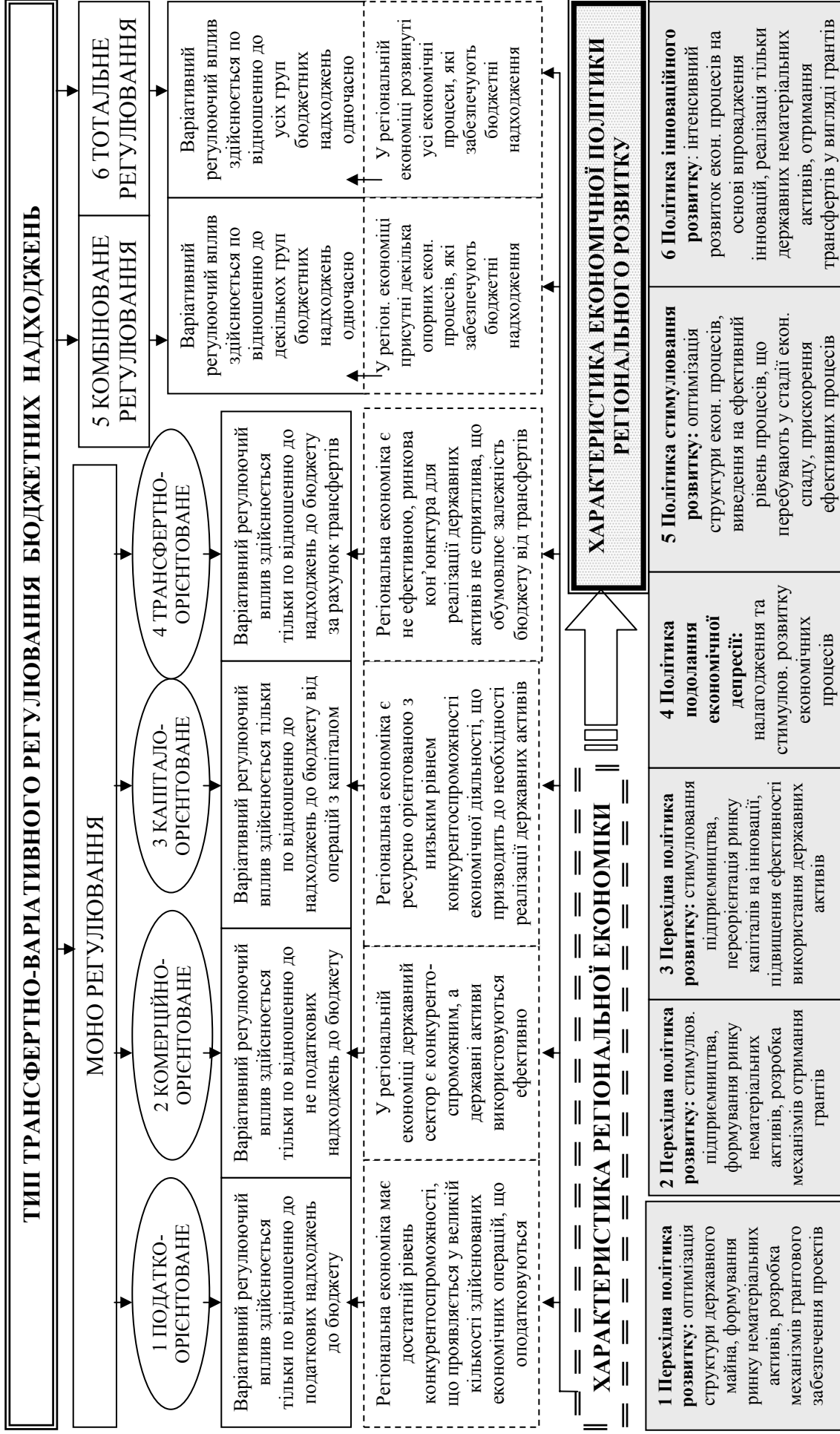

Рис.3.14 Формування економічної політики розвитку регіонів України залежно від типу трансфертно-варіативного регулювання бюджетних надходжень. Джерело: розроблено автором

Відмітимо, що з метою поглиблення змісту бюджетного регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу та розширення його предмету, в усіх чотирьох групах бюджетних надходжень доцільно виокремити такі, що відносять до доходів загального та спеціального фонду обласного бюджету згідно ст.68, 69 БКУ [203], Державного та бюджетів інших рівнів бюджетної системи. Тоді сукупність послідовних локальних оптимальних управлінь дещо розшириться і являтиме собою вираз

$$\sum_{t=1}^N R_t^{3,c} = \left\{ \sum_{i=1}^N (\Pi_t^3; H_t^3; K_t^3; T_t^3); \sum_{i=1}^N (\Pi_t^c; H_t^c; K_t^c; T_t^c) \right\}.$$

Такий розподіл має значення під час регулювання процесу складання бюджетів усіх рівнів на принципах трансфертно-варіативного регулювання з урахуванням балансу між стратегією підтримки існуючих соціально-економічних процесів на території бюджетного регулювання та стратегією розвитку. Це пов'язано з тим, що надходження загального фонду бюджету обумовлюють здійснення відповідних видатків, які призначені для реалізації основних функцій та завдань держави, органів місцевого самоврядування на певній території, які стосуються підтримки належних стандартів якості життя громадян та забезпечення рівних умов проживання незалежно від регіону.

Навпаки, надходження до спеціального фонду бюджету передбачають здійснення у подальшому таких витрат та видатків, які сприяють стратегічному розвитку території. Наприклад, до надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів віднесено надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів, ст.69 БКУ, капітальні видатки з якого згідно ст.71 БКУ спрямовуються на «соціально-економічний розвиток регіонів; виконання інвестиційних програм (проектів); ... будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів; інші заходи, пов'язані з розширеним відтворенням» [203], що пов'язано з довгостроковою перспективою економічного зростання регіону та підвищення у подальшому рівня життя громадян.

Так, якщо у комплексі локальних оптимальних управлінь варіативного регулювання щодо бюджетних надходжень на певному кроці планового

періоду, розподілених на загальний та спеціальний фонди, превалюють управління, які складаються зі збільшення надходжень до загального фонду, а надходження до спеціального фонду у своїй більшості зменшуються або залишаються не змінними,

$$\sum_{t=1}^N R_t^{3,c} = \left\{ \begin{array}{l} \sum_{i=1}^N (\Pi_t^3 \uparrow a_t; H_t^3 \uparrow a_t; K_t^3 \uparrow a_t; T_t^3 \rightarrow); \\ \sum_{i=1}^N (\Pi_t^c \uparrow a_t; H_t^c \rightarrow; K_t^c \downarrow b_t; T_t^c \rightarrow) \end{array} \right\}, \text{ то можна констатувати, що}$$

ті процеси у регіоні, які забезпечують доходи спеціального фонду місцевого бюджету розвиваються слабо або знаходяться у стадії спаду, внаслідок чого стратегією бюджетного регулювання на даному кроці є підтримка існуючого рівня соціально-економічного відтворення.

У протилежному випадку, коли у варіації управлінь певного кроку планового періоду спостерігається збільшення надходжень до спеціального фонду бюджету темпами, що перевищують приріст надходжень до загального

фонду бюджету,
$$\sum_{t=1}^N R_t^{3,c} = \left\{ \begin{array}{l} \sum_{i=1}^N (\Pi_t^3 \downarrow b_t; H_t^3 \rightarrow; K_t^3 \uparrow a_t; T_t^3 \rightarrow); \\ \sum_{i=1}^N (\Pi_t^c \uparrow a_t; H_t^c \uparrow a_t; K_t^c \rightarrow; T_t^c \rightarrow) \end{array} \right\}, \text{ можна}$$

зробити висновок про регіональну бюджетну стратегію розширеного відтворення, засновану на об'єктивних економічних процесах, які перебувають на стадії підйому та від динаміки яких залежить поповнення спеціального фонду, а відтак і стратегічний розвиток регіону.

Таким чином, для забезпечення ефективного бюджетного регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу необхідно вирішити науково-практичну задачу вибору моментів для здійснення регулюючого впливу на чотири групи бюджетних надходжень. Цей регулюючий вплив, як зазначалось вище, полягає у збільшенні, зменшенні на певний відсоток або незмінності обсягів цих надходжень. Шукані моменти повинні бути підібрані таким чином, щоб сумарний ефект від регулювання протягом загального періоду, розбитого

на декілька кроків, які і являють собою множину моментів, був максимальним. На цій підставі формується стратегія трансфертно-варіативного бюджетного регулювання на визначений період, яка являє собою послідовність регулюючих рішень, складених з варіації локальних оптимальних управлінь по кожній статті бюджетних надходжень. Ця стратегія враховує динамічні параметри соціально-економічних процесів у регіоні та забезпечує досягнення максимального ефекту. У свою чергу, максимальний ефект являє собою кількісне вираження цілей та завдань бюджетної політики у комплексі.

3.4.2 Оптимізація параметрів регулювання бюджетних надходжень

Спираючись на обґрунтовані у п.3.4.1 характеристики бюджетних надходжень, закономірності їх динаміки залежно від факторів часу та інтенсивності, типи регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу, представляється можливим побудувати оптимізаційну модель, яка відповідно до концептуальних засад трансфертно-варіативного підходу дозволить визначити оптимальну кількість прийнятих регулюючих рішень та оптимальний вектор впливу на регіональну економіку з урахуванням довгострокової перспективи розвитку.

На кожному кроці, t , під впливом обраного регулюючого рішення, R_t , система бюджетних надходжень переходить зі стану S_{t-1} у стан S_t : $S_{t-1} \xrightarrow{R_t} S_t$. Враховуючи зв'язок процесу бюджетних надходжень з соціально-економічними процесами регіону, наявність обґрунтованих у п.3.2 позитивних та негативних петель динаміки регіональної системи, можна стверджувати, що під впливом регулюючого рішення, R_t змінює свій стан і регіональна економічна система в цілому. Причому, послідовності різних регулюючих рішень, кожне з яких складається з варіації локальних оптимальних управлінь (див.п.3.4.2), відповідає послідовність станів системи бюджетних надходжень, а відтак і регіональної економічної системи. Процес

переходу системи бюджетних надходжень з одного стану до іншого є марковським, тобто таким, у якому відсутня післядія. Це означає, що кожен наступний стан системи бюджетних надходжень залежить тільки від її попереднього стану та прийнятого регулюючого рішення: $S_t = f(S_{t-1}; R_t)$, і прямо не залежить від тих ретроспективних станів та регулюючих рішень, які привели систему у стан S_{t-1} .

У результаті кожного кроку загального планового терміну виникає економічний ефект, φ_t , який залежить від попереднього стану системи бюджетних надходжень та прийнятого на цьому кроці регулюючого рішення: $\varphi_t = f(S_{t-1}; R_t)$. Саме цей економічний ефект і виступає критерієм оптимальності всього процесу бюджетного регулювання на основі трансфертно-варіативного підходу у регіоні шляхом врахування динамічних параметрів функціонування регіональної економіки. Загальний економічний ефект, який можна отримати за N кроків складається з суми ефектів на

кожному кроці, тобто за своєю природою він є адитивним: $\sum_{t=1}^N \varphi_t$.

Показник, який характеризує економічний ефект від здійсненого бюджетного регулювання та водночас виступає критерієм його оптимізації, визначається експертним шляхом згідно цілей та завдань державної політики розвитку. Ним може бути, наприклад, дефіцит бюджету, як різниця між доходами та видатками. Тоді бюджетне регулювання буде прагнути скорочення дефіциту. Частка ВВП що розподіляється через Зведений бюджет, яка при ефективному бюджетному регулюванні прагне максимуму. Рівень державного боргу, який повинен скорочуватися, мінімальна заробітна плата, яка повинна збільшуватися тощо.

Для цілей трансфертно-варіативного бюджетного регулювання, яке враховує динаміку соціально-економічних процесів у регіоні на основі встановлення позитивних та негативних петель зв'язку цих процесів, критерієм

ефективності та оптимальності прийняття регулюючих рішень у цьому дослідженні прийнято показник фактично-умовного бюджетного доходу.

Показник фактично-умовного бюджетного доходу являє собою суму загального фактичного обсягу бюджетних надходжень, ΔBH_{ϕ} , у грошовому виразі за кожним з джерел протягом планового періоду, який залишиться після вирахування організаційних витрат на отримання цих надходжень, та загального умовного обсягу бюджетних надходжень, ΔBH_y , у грошовому виразі за кожним з джерел, який буде отримано у майбутньому внаслідок ефекту від дії позитивної економічної петлі після вирахування ефекту від дії негативної економічної петлі:

$$\sum_{t=1}^N \varphi_t = \Delta BH_{\phi} + \Delta BH_y = \sum_{t=1}^N BH_{\phi t} + \sum_{t=1}^N BH_{yt}, \quad (3.1)$$

$$\begin{aligned} \sum_{t=1}^N BH_{\phi t} = & \sum_{t=1}^N (I_{П\phi t} + I_{H\phi t} + I_{K\phi t} + I_{T\phi t}) - \\ & - \sum_{t=1}^N (C_{П\phi t} + C_{H\phi t} + C_{K\phi t} + C_{T\phi t}) \end{aligned}, \quad (3.2)$$

$$\sum_{t=1}^N BH_{yt} = \sum_{t=1}^N (I_{Пyt} + I_{Hyt} + I_{Kyt} + I_{Tyt}) - \sum_{t=1}^N (C_{Пyt} + C_{Hyt} + C_{Kyt} + C_{Tyt}), \quad (3.3)$$

де $\sum_{t=1}^N BH_{\phi t}$, $\sum_{t=1}^N BH_{yt}$ - відповідно обсяг фактичних та умовних

бюджетних надходжень у грошовому виразі за N регулюючих кроків; $I_{П\phi t} + I_{H\phi t} + I_{K\phi t} + I_{T\phi t}$ - обсяги фактичних бюджетних, відповідно, податкових, не податкових, від операцій з капіталом, трансфертних надходжень у грошовому виразі на t -му регулюючому кроці; $C_{П\phi t} + C_{H\phi t} + C_{K\phi t} + C_{T\phi t}$ - обсяги фактичних витрат на організацію, відповідно, податкових, не податкових, від операцій з капіталом, трансфертних надходжень у грошовому

виразі на t -му регулюючому кроці; $I_{Пyt} + I_{Hyt} + I_{Kyt} + I_{Tyt}$ - обсяги умовних бюджетних, відповідно, податкових, не податкових, від операцій з капіталом, трансфертних надходжень у грошовому виразі, передумови для отримання у майбутньому яких створено на t -му регулюючому кроці; $C_{Пyt} + C_{Hyt} + C_{Kyt} + C_{Tyt}$ - обсяги умовних витрат на організацію, відповідно, податкових, не податкових, від операцій з капіталом, трансфертних надходжень у грошовому виразі, передумови для понесення у майбутньому яких створено на t -му регулюючому кроці.

Розглянемо елементи, з яких складаються фактичні та умовні бюджетні доходи та витрати на організацію їх отримання у короткостроковій та довгостроковій перспективі (табл.3.4).

Слід відзначити, що у табл.3.4 подано не повний перелік елементів, з яких складаються фактичні та умовні бюджетні надходження та витрати. Цей перелік може бути доповнений, скорочений або змінений залежно від цілей, завдань, особливостей процесу організації бюджетного регулювання та конкретних умов функціонування регіональної економіки.

Як зазначалося раніше, умовні надходження та умовні організаційні витрати можна отримати у довгостроковій перспективі протягом наступних планових періодів, умови для чого створюються внаслідок регулюючих рішень, прийнятих у поточному періоді.

Так, до умовних податкових надходжень у межах даного дослідження віднесено ті бюджетні доходи, які було б гіпотетично отримано при відсутності тіньового сектора в економіці регіону. Якщо регулюючий вплив у поточному періоді буде таким, що стимулюватиме податкову прозорість здійснення економічних операцій, то умовний податковий дохід у майбутньому становитиме ту частку податків, яку отримає бюджет від частини економіки, що набула прозорості. Відповідно умовними витратами на організацію цих доходів, як і для організації надходження фактичних доходів, залишаться витрати на утримання апарату адміністрування податків та боротьбу з існуючим тіньовим сектором економіки.

Складові елементи фактичних та умовних бюджетних надходжень та витрат на їх організацію

Джерело бюджетних надходжень	Короткострокова перспектива протягом планового періоду		Довгострокова перспектива протягом наступних планових періодів	
	Обсяг фактичних надходжень	Обсяг фактичних витрат на організацію надходжень	Обсяг умовних надходжень	Обсяг умовних витрат на організацію надходжень
Податкові	Фактична база оподаткування, помножена на податкову ставку	Витрати на утримання апарату адміністрування податків, підготовку змін у податковій системі, боротьбу з тіньовою економікою	База оподаткування, помножена на податкову ставку у тіньовому секторі економіки	Витрати на утримання апарату адміністрування податків та боротьбу з тіньовим сектором економіки
Не податкові	Дохід від комерційного використання державних активів: сума доходів наявних у регіоні державних підприємств	Витрати на операційну діяльність державних підприємств, пов'язану з отриманням доходу від використання державних активів	Дохід від комерційного використання державних активів при реалізації стратегії інноваційного оновлення активів	Операційні витрати на утримання інноваційного обладнання і на створення та використання нематеріальних активів
Операції з капіталом	Дохід від продажу державних активів: сума доходів від реалізованих активів по групам	Трансакційні витрати на організацію процесу продажу державних активів	Дохід від продажу державних активів по їх ринковій вартості, яка змінюється у часі	Трансакційні витрати на пошук покупця та організацію продажу державних активів певної якості та ціни
Трансферти	Отримані трансферти з інших бюджетів, гранти, технічні допомоги урядів інших країн	Витрати на підготовку запитів, обґрунтувань, проектів, аплікаційних форм та документів	Отримані гранти, допомога урядів інших країн через набутий досвід реалізації проектів	Витрати на підготовку певної кількості запитів, проектів, аплікаційних форм

Джерело: розроблено автором

Додатковий дохід від комерційного використання державних активів може бути отриманий у майбутньому у складі не податкових бюджетних надходжень при умові реалізації у теперішній час стратегії інноваційного оновлення активів. У сучасних умовах інноваційної економіки найбільшою продуктивністю характеризуються наукомісткі активи. Тому очікується, що стратегія інноватизації державного сектору виробництва у майбутньому забезпечить збільшення доходів державних підприємств. Умовними майбутніми витратами при цьому є операційні витрати на утримання інноваційного обладнання і на підтримку безперервного процесу створення та використання державних нематеріальних активів.

Умовні надходження від операцій з капіталом представлено у вигляді доходу від продажу державних активів по їх ринковій вартості, яка змінюється у часі. Припускається, що під впливом регулюючого рішення про продаж державного майна або продовження його утримання на балансі держави його ринкова вартість у наступних періодах зміниться. Якщо вона збільшиться, то бюджет отримує додатковий дохід у вигляді різниці між теперішньою та майбутньою ціною на активи, що реалізуються. Відповідно умовні витрати на здійснення операцій з капіталом складаються з трансакційних витрат на пошук покупця та організацію продажу державних активів певної якості та ціни. Залежність обсягів трансакційних витрат від ціни, а відтак і від регулюючого рішення, може бути як прямою, так і оберненою, і визначається виключно зовнішніми ринковими факторами.

Умовним доходом від трансфертів можна вважати певну стабільність в отриманні грантів, допомоги урядів інших країн через набутий досвід реалізації проектів і створений позитивний імідж управління цими проектами. Чим більшу кількість запитів подає регіон у вітчизняні та зарубіжні фінансові фонди, тим більш знаним він стає у світі і користується більшою довірою у грантодавців. Умовні витрати для цього типу надходжень становлять витрати на створення проектних груп та аналітичних центрів по роботі з відповідною інформацією, підготовку проектів, участь у семінарах.

Розглянемо види економічного ефекту від прийняття вище обґрунтованих регулюючих рішень відносно системи бюджетних надходжень (табл.3.5).

Особливу увагу слід звернути на економічний ефект, який має додатний та від'ємний характер, тобто виступає у якості умовних доходів та витрат, що виникають у довгостроковій перспективі під впливом дії позитивних та негативних петель регіональної економічної динаміки. Різновиди економічного ефекту від регулювання бюджетних надходжень не вичерпуються наведеними у роботі і можуть бути доповнені шляхом опитування експертів та визначення найбільш вірогідних з них.

Шляхом вибору певного виду економічного ефекту для подальшого врахування у економіко-математичній моделі трансфертно-варіативного бюджетного регулювання, формується прогнозний сценарій розвитку регіональної економіки, від якого залежатимуть стан системи бюджетних надходжень та характер прийнятих регулюючих рішень.

Врахування різних сценаріїв розвитку економічних подій у регіоні є надзвичайно важливим для прогнозування економічного ефекту від умовних бюджетних надходжень та витрат у довгостроковій перспективі. Чим більша кількість сценаріїв буде сформована та включена у розрахункову модель, тим ефективнішим буде трансфертно-варіативне бюджетне регулювання.

Для податкових надходжень у разі прийняття рішення про збільшення податкових ставок у довгостроковій перспективі проявиться дія негативної петлі економічної динаміки (див.рис.3.8), що призведе до зменшення податкових надходжень внаслідок збільшення тіньового сектору. Автоматично будуть збільшуватися витрати на виявлення тіньових доходів, що негативно позначиться на умовному економічному ефекті бюджетного регулювання.

Зменшення податкових надходжень повинно призвести до зменшення витрат на їх обслуговування, що дасть позитивний ефект через позитивну петлю економічної динаміки. Але цей варіант, скоріше, є гіпотетичним, ніж реальним, та включений у дослідження для повноти варіантів сценаріїв розвитку подій регіональної економіки.

Таблиця 3.5

Економічний ефект від прийняття регулюючих рішень про зменшення, збільшення або відсутність змін у бюджетних надходженнях

Регулюючі рішення по джерелам бюджетних надходжень	Короткострокова перспектива протягом планового періоду		Довгострокова перспектива протягом наступних планових періодів	
	Обсяг фактичних надходжень	Обсяг фактичних витрат на організацію надходжень	Позитивна петля економічної динаміки	Негативна петля економічної динаміки
	Податкові (податкова ставка):			
Збільшити	збільшиться / зменшиться / не зміниться	збільшиться / зменшиться / не зміниться	витрати зменшаться / не зміняться (гіпотетичні варіанти)	надходження зменшаться внаслідок збільшення тіньового сектору; витрати на виявлення тіньових доходів збільшаться
Зменшити	зменшиться / збільшиться / не зміниться	зменшиться / збільшиться / не зміниться	надходження збільшаться внаслідок зменшення тіньового сектору; витрати зменшаться / не зміняться	витрати збільшаться (гіпотетичний варіант)
Змін немає	не зміниться	не зміниться	скорочення надходжень внаслідок збільшення тіньового сектору відсутнє та збільшення витрат на виявлення тіньових доходів відсутнє	збільшення надходжень внаслідок зменшення тіньового сектору відсутнє та зменшення витрат на виявлення тіньових доходів відсутнє
	Не податкові (рівень рентабельності)			
Збільшити	зменшиться / збільшиться / не зміниться	зменшиться / збільшиться / не зміниться	витрати зменшаться / не зміняться	дохід зменшиться, а витрати збільшаться внаслідок застарілої матеріальної бази виробництва
Зменшити	зменшиться / збільшиться / не зміниться	збільшиться / зменшиться / не зміниться	дохід збільшиться, а витрати зменшаться / не зміняться внаслідок оновлення матеріальної бази виробництва	витрати збільшаться

продовження табл.3.5

Змін немає	не зміниться	не зміниться	витрати зменшаться / не зміняться	дохід зменшиться, а витрати збільшаться внаслідок старіння матеріальної бази виробництва
Операції з капіталом (ціна реалізації активів, рівень доходності)				
Збільшити	збільшиться	не зміниться / збільшиться / зменшиться	витрати на утримання активів зменшаться, витрати на придбання аналогічних активів зменшаться	можливий дохід від комерційного використання активів втрачатиметься, витрати на придбання аналогічних активів збільшаться
Зменшити	зменшиться	не зміниться зменшиться / збільшиться	витрати на утримання активів зменшаться, витрати на придбання аналогічних активів зменшаться, якщо ціна продажу є більшою за майбутню ціну купівлі	можливий дохід від комерційного використання активів втрачено, витрати на придбання аналогічних активів збільшаться, якщо ціна продажу є меншою за майбутню ціну купівлі і ця різниця є більшою, ніж у попередньому випадку
Змін немає	не зміниться	не зміниться	можливий дохід не зміниться, витрати на утримання зменшаться / не зміняться	можливий дохід від продажу втрачений, можливий дохід від продажу зменшиться, витрати на утримання збільшаться
Трансферти (кількість запитів та суми цих запитів)				
Збільшити	збільшиться	збільшиться / не зміниться	надходження збільшаться внаслідок отриманого досвіду	витрати на організацію подачі запитів збільшаться, надходження зменшаться внаслідок зміни політики грантодавця
Зменшити	зменшиться	зменшиться / не зміниться	витрати на організацію подачі запитів зменшаться	можливі доходи від отримання трансфертів втрачені
Змін немає	не зміниться	не зміниться	витрати на організацію подачі запитів зменшаться	можливі доходи від отримання трансфертів втрачені

Джерело: розроблено автором

При прийнятті рішення про зменшення податкових ставок у довгостроковій перспективі, навпаки слід очікувати ефект від дії позитивної петлі економічної динаміки, пов'язаної з де-тінізацією економіки та збільшенням податкових надходжень, а також зменшенням витрат на виявлення фактів ухилень від сплати податків.

Якщо регулююче рішення під час варіативного бюджетного регулювання полягає у тому, щоб залишити незмінним рівень інтенсивності бюджетних надходжень, то у якості ефекту від позитивної динамічної петлі економіки можна визначити відповідно відсутність скорочень у надходженнях внаслідок збільшення тіньового сектору та відсутність збільшень витрат на виявлення тіньових доходів, якби було прийняте рішення збільшити податкову ставку, а також у якості ефекту від негативної динамічної петлі можна визначити відсутність збільшених надходжень внаслідок зменшення тіньового сектору та відсутність зменшених витрат на виявлення тіньових доходів, якби було прийняте рішення про зменшення податкової ставки.

Для не податкових надходжень у довгостроковій перспективі прогнозується сценарій зменшення доходу та збільшення витрат при прийнятті рішення про збільшення рівня рентабельності комерційного використання державних активів. Рівень рентабельності при відсутності інвестицій у необоротні активи можна збільшити шляхом підвищення ціни, збільшення обсягу реалізації продукції та послуг, вилучення коштів, які розподілялись з прибутку до фондів інвестиційного розвитку. Розглядати перші два варіанти є доволі оптимістичним сценарієм при існуючих ринкових обмеженнях. У третьому випадку автоматично виникає проблема швидкого старіння матеріальної бази виробництва державних підприємств, що і викликає ефект негативної петлі економічної динаміки. За відсутністю інвестиційних витрат їх загальний обсяг зменшиться, що можна розцінювати як позитивний ефект від прийнятого регулюючого рішення.

Протилежним до вище описаного буде економічний ефект, отриманий у довгостроковій перспективі за джерелом не податкових надходжень, якщо

регулюючим рішенням буде зменшення рівня рентабельності комерційного використання державних активів, яке має наслідком зменшення обсягу прибутку, що вилучається з державного підприємства до бюджету та збільшення обсягів інвестиційних видатків. У цьому випадку певна частина прибутків направлятиметься на інвестиційно-інноваційне оновлення, що, з одного боку призведе до підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг державних підприємств та збільшення доходу у бюджет (позитивна динамічна петля), а з іншого - підвищить рівень витрат, оскільки більш дороге обладнання потребуватиме більших витрат, а його удосконалення – підтримки наукомісткого процесу створення інновацій (негативна динамічна петля). Негативним економічним ефектом позначиться на не податкових надходженнях у довгостроковій перспективі відсутність динаміки у регулюючому рішенні. Це пов'язано з тим, що необоротні активи підприємств підлягають старінню з часом. Тому першочергово проявиться дія негативної динамічної петлі, описаної для регулюючого рішення про збільшення рівня рентабельності використання державних активів, з незначним позитивним ефектом у вигляді скорочення витрат на операційну діяльність через відсутність капітальних вкладень та можливе виведення з виробничого процесу певних активів.

Розглянемо економічний ефект довгострокової перспективи для бюджетних надходжень від операцій з капіталом, який чималою мірою залежить не тільки від прийнятих рішень, але й від зовнішніх факторів коливань ринкової кон'юнктури. Так, прийняття регулюючого рішення про збільшення ціни реалізації державних активів матиме позитивний ефект у перспективі від відповідної петлі динаміки через зменшення (ліквідацію) витрат на утримання цих активів. Також умовний економічний ефект може виникнути, якщо через певний час ціна на реалізовані активи на ринку зменшиться до такого рівня, що буде меншою за теперішню ціну реалізації, від чого виникне позитивна умовна маржа. Однак, не залежно від того, на якому рівні визначена ціна державних активів, факт їх продажу позбавляє бюджет доходів від їх комерційного використання, що складає ефект негативної

динамічної петлі. Ця петля також проявиться у тому, що при збільшенні ринкової ціни на державні активи у майбутньому над теперішньою ціною, за якою вони були реалізовані, виникне від'ємна умовна маржа.

Зменшення ціни реалізації державних активів призведе до позитивного та негативного ефектів аналогічних тим, що виникають при збільшенні ціни. Однак, негативний ефект буде більшим, ніж у попередньому випадку, якщо у майбутньому ціни на державні активи, що реалізовані у теперішній час, зростуть. Адже різниця між теперішньою ціною реалізації та майбутньою ринковою ціною купівлі буде більшою у разі прийняття регулюючого рішення про встановлення невисокої ціни продажу активів держави.

У разі відсутності регулюючих рішень про збільшення або зменшення ціни реалізації державних активів, очікуваний дохід бюджету залишиться не змінним, а витрати зменшаться у довгостроковій перспективі внаслідок дії позитивної петлі динаміки. Інші типи умовних ефектів щодо виникнення маржі при коливаннях цін відповідають ефектам від попередніх регулюючих рішень по цьому джерелу бюджетних доходів.

Для трансфертів прийняття регулюючого рішення про їх збільшення у довгостроковій перспективі призведе до ефекту мультиплікативного збільшення отриманих грантів та технічної допомоги, тому що регіон набуватиме досвід підготовки та адміністрування подібних грантових проектів, що становитиме позитивну петлю економічної динаміки. Негативною петлею буде викликане збільшення витрат на організацію подачі більшої кількості запитів, збільшення витрат на організацію процесу впровадження проекту, а також зменшення трансфертних надходжень внаслідок зміни політики грантодавця по відношенню до регіону, країни, напрямам проектів тощо.

Якщо змістом регулюючих рішень є зменшення або відсутність змін у обсягах грантових надходжень, то позитивним ефектом у цих випадках буде зменшення витрат на організацію подачі необхідних запитів, а негативним – зменшення можливих надходжень від отриманих грантів через втрату відповідними працівниками досвіду реалізації таких проектів.

Враховуючи те, що кожна зі складових у (3.2)-(3.3) залежить від динамічних параметрів швидкості зміни обсягів бюджетних надходжень та витрат на їх організацію, які, у свою чергу, коливаються у часі та у множині значень бюджетного тиску на регіональну економіку, формули (3.2)-(3.3) трансформується у (3.4)-(3.5):

$$\sum_{t=1}^N BH_{\phi t} = \sum_{t=1}^N \left\{ \begin{aligned} & f\left(\frac{\partial I_{\Pi\phi}(t)}{\partial t}; \frac{\partial I_{\Pi\phi}(p)}{\partial p}\right) + f\left(\frac{I_{H\phi}(t)}{\partial t}; \frac{I_{H\phi}(p)}{\partial p}\right) + \\ & + f\left(\frac{I_{K\phi}(t)}{\partial t}; \frac{I_{K\phi}(p)}{\partial p}\right) + f\left(\frac{I_{T\phi}(t)}{\partial t}; \frac{I_{T\phi}(p)}{\partial p}\right) - \\ & - f\left(\frac{\partial C_{\Pi\phi}(t)}{\partial t}; \frac{\partial C_{\Pi\phi}(p)}{\partial p}\right) - f\left(\frac{C_{H\phi}(t)}{\partial t}; \frac{C_{H\phi}(p)}{\partial p}\right) - \\ & - f\left(\frac{C_{K\phi}(t)}{\partial t}; \frac{C_{K\phi}(p)}{\partial p}\right) - f\left(\frac{C_{T\phi}(t)}{\partial t}; \frac{C_{T\phi}(p)}{\partial p}\right) \end{aligned} \right\}, \quad (3.4)$$

$$\sum_{t=1}^N BH_{\gamma t} = \sum_{t=1}^N \left\{ \begin{aligned} & f\left(\frac{\partial I_{\Pi\gamma}(t)}{\partial t}; \frac{\partial I_{\Pi\gamma}(p)}{\partial p}\right) + f\left(\frac{I_{H\gamma}(t)}{\partial t}; \frac{I_{H\gamma}(p)}{\partial p}\right) + \\ & + f\left(\frac{I_{K\gamma}(t)}{\partial t}; \frac{I_{K\gamma}(p)}{\partial p}\right) + f\left(\frac{I_{T\gamma}(t)}{\partial t}; \frac{I_{T\gamma}(p)}{\partial p}\right) - \\ & - f\left(\frac{\partial C_{\Pi\gamma}(t)}{\partial t}; \frac{\partial C_{\Pi\gamma}(p)}{\partial p}\right) - f\left(\frac{C_{H\gamma}(t)}{\partial t}; \frac{C_{H\gamma}(p)}{\partial p}\right) - \\ & - f\left(\frac{C_{K\gamma}(t)}{\partial t}; \frac{C_{K\gamma}(p)}{\partial p}\right) - f\left(\frac{C_{T\gamma}(t)}{\partial t}; \frac{C_{T\gamma}(p)}{\partial p}\right) \end{aligned} \right\}, \quad (3.5)$$

На підставі того, що ефективним бюджетне регулювання буде вважатися тоді, коли фактичний та умовний майбутній бюджетний дохід, що залежить від регулюючих рішень, прийнятих у теперішній час, буде найбільшим, можна стверджувати, що функція цілі економіко-математичної моделі регулювання системи бюджетних надходжень на концептуальних засадах трансфертно-варіативного підходу буде також прагнути свого максимального значення і за методом динамічного програмування прийме вигляд рекурентного співвідношення Р. Беллмана:

$$\begin{aligned} & \Delta BH_{\phi t}(S_{t-1}) + \Delta BH_{yt}(S_{t-1}) = \\ & = \max \left[\begin{aligned} & \Delta BH_{\phi t}(S_{t-1}; R_t) + \Delta BH_{yt}(S_{t-1}; R_t) + \\ & + \Delta BH'_{\phi N}(S_{N-1}) + \Delta BH'_{yN}(S_{N-1}) \end{aligned} \right], \end{aligned} \quad (3.6)$$

$$\begin{aligned} S_{t-1} = & \left(\sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(t-1)}{\partial t}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(t-1)}{\partial t}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{iy}(t-1)}{\partial t}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(t-1)}{\partial t}; \right. \\ & \left. \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(p(t-1))}{\partial p}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(p(t-1))}{\partial p}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(p(t-1))}{\partial p}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(p(t-1))}{\partial p} \right); \end{aligned} \quad (3.7)$$

$$S_t = \left(\sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(t)}{\partial t}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(t)}{\partial t}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{iy}(t)}{\partial t}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(t)}{\partial t}; \right.$$

$$\left. \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(p(t))}{\partial p}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(p(t))}{\partial t}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(p(t))}{\partial t}; \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(p(t))}{\partial t} \right),$$

де $\Delta BH_{\phi t}(S_{t-1}); \Delta BH_{yt}(S_{t-1})$ - відповідно загальний фактичний та умовний бюджетний дохід, який можна отримати до кінця встановленого терміну бюджетного регулювання від усіх джерел бюджетних надходжень, якщо система бюджетних надходжень знаходиться у стані S_{t-1} ; $\Delta BH_{\phi t}(S_{t-1}; R_t); \Delta BH_{yt}(S_{t-1}; R_t)$ - відповідно загальний фактичний та умовний бюджетний дохід, який буде отримано на t -му кроці від усіх джерел бюджетних надходжень внаслідок знаходження системи бюджетних надходжень у стані S_{t-1} та здійснення регулюючого впливу R_t ; $\Delta BH'_{\phi N}(S_{N-1}); \Delta BH'_{yN}(S_{N-1})$ - відповідно загальний фактичний та умовний бюджетний дохід, який буде отримано за весь період, що залишився від t -го кроку до N -го, залежно від станів системи бюджетних надходжень та регулюючих впливів, які будуть досягнуті та здійснені у цьому залишковому

періоді; i - номер джерела бюджетних надходжень; $\sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(t-1)}{\partial t}$ - швидкість зміни обсягу бюджетних надходжень залежно від фактору часу за чотирма джерелами на кроці $(t-1)$; $\sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(p(t-1))}{\partial p}$ - швидкість зміни обсягу витрат на організацію бюджетних надходжень залежно від фактору інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку за чотирма джерелами при рівні інтенсивності p , який був введений на кроці $(t-1)$.

Таким чином, науково-практична задача оптимізації регулювання системи бюджетних надходжень трансфертно-варіативного зводиться до вибору оптимальних моментів часу, t , у яких доцільно зменшувати, збільшувати або залишати не змінним рівень інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, p . При цьому, забезпечується отримання максимальних бюджетних надходжень за чотирма джерелами, визначеними БКУ, у короткостроковій та довгостроковій перспективі, що виражено у фактичних та умовних майбутніх бюджетних надходженнях.

Змоделюємо функцію процесу отримання фактичного та умовного ефекту $\Delta BH_{\phi t}(S_{t-1}; R_t); \Delta BH_{yt}(S_{t-1}; R_t)$, яка характеризує закономірність зміни стану системи бюджетних надходжень залежно від прийнятих рішень щодо збільшення, зменшення або не змінності рівня інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку у кожний окремий момент часу.

Якщо регулююче рішення полягає у збільшенні обсягів бюджетних надходжень за кожним i -тим з 4 джерел на a_i відсотків, то економічний ефект у вигляді фактично отриманих та умовних майбутніх обсягів бюджетних надходжень складатиметься з: приросту (зменшення) фактичних бюджетних доходів за кожним джерелом внаслідок наявної швидкості зміни обсягів бюджетних надходжень у момент часу t ; приросту (зменшення) витрат на організацію фактичних бюджетних надходжень за кожним джерелом внаслідок наявної швидкості зміни обсягів організаційних витрат у момент часу t ;

приросту (зменшення) фактичних бюджетних доходів за кожним джерелом внаслідок збільшення наявного рівня інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, p_i , на j_i умовних пунктів, які відповідають a_i відсоткам; приросту (зменшення) витрат на організацію фактичних бюджетних надходжень за кожним джерелом внаслідок збільшення наявного рівня інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, p_i , на j_i умовних пунктів; приросту (зменшення) умовних бюджетних доходів за кожним джерелом внаслідок наявної швидкості зміни умовних обсягів бюджетних надходжень у момент часу t під впливом динамічної позитивної петлі регіональної економіки; приросту (зменшення) витрат на організацію умовних бюджетних надходжень за кожним джерелом внаслідок наявної швидкості зміни обсягів організаційних витрат у момент часу t під впливом динамічної негативної петлі регіональної економіки; приросту (зменшення) умовних бюджетних доходів за кожним джерелом внаслідок збільшення наявного рівня інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, p_i , на j_i умовних пунктів, які відповідають a_i відсоткам, під впливом динамічної позитивної петлі регіональної економіки; приросту (зменшення) витрат на організацію умовних бюджетних надходжень за кожним джерелом внаслідок збільшення наявного рівня інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, p_i , на j_i умовних пунктів під впливом динамічної негативної петлі регіональної економіки. Математично зазначений економічний ефект має наступний вигляд:

$$\sum_{i=1}^4 \varphi_{it} = \left[\begin{aligned} & \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(t)}{\partial t} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(t)}{\partial t} + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(p_i + j_i)}{\partial p} - \\ & - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(p_i + j_i)}{\partial p} + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{iy}(t)}{\partial t} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(t)}{\partial t} + \quad \text{для } R_{it} = \uparrow a_i\%, \quad (3.8) \\ & + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{iy}(p_i + j_i)}{\partial p} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(p_i + j_i)}{\partial p} \end{aligned} \right]$$

При регулюючому рішенні, яке полягає у зменшенні обсягів бюджетних надходжень за кожним i -тим з 4 джерел на b_i відсотків економічний ефект у вигляді фактично отриманих та умовних майбутніх обсягів бюджетних надходжень складатиметься з елементів, аналогічних попередньому рішенню за виключенням того, що обсяги фактичних та умовних бюджетних доходів та витрат залежатимуть від швидкості їх змін при зменшенні рівня інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, p_i , на j_i умовних пунктів, які відповідають b_i відсоткам:

$$\sum_{i=1}^4 \varphi_{it} = \left[\begin{array}{l} \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(t)}{\partial t} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(t)}{\partial t} + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(p_i - j_i)}{\partial p} - \\ - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(p_i - j_i)}{\partial p} + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{iy}(t)}{\partial t} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(t)}{\partial t} + \\ + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{iy}(p_i - j_i)}{\partial p} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(p_i - j_i)}{\partial p} \end{array} \right] \quad \text{для } R_{it} = \downarrow b_i\%, \quad (3.9)$$

На відміну від попередніх, регулююче рішення про не змінність фіскального тиску на регіональну економіку супроводжується економічним ефектом, який окрім інших аналогічних складових містить обсяги фактичних та умовних бюджетних доходів та витрат, які залежатимуть від швидкості їх змін при наявному рівні інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку, p_i , який залишився з попереднього кроку ($t - 1$):

$$\sum_{i=1}^4 \varphi_{it} = \left[\begin{array}{l} \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(t)}{\partial t} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(t)}{\partial t} + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{i\phi}(p_i(t-1))}{\partial p} - \\ - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{i\phi}(p_i(t-1))}{\partial p} + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{iy}(t)}{\partial t} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(t)}{\partial t} + \\ + \sum_{i=1}^4 \frac{\partial I_{iy}(p_i(t-1))}{\partial p} - \sum_{i=1}^4 \frac{\partial C_{iy}(p_i(t-1))}{\partial p} \end{array} \right] \quad \text{для } R_{it} = \rightarrow, \quad (3.10)$$

У наведених прикладах для спрощення пояснення представлено ідеальну ситуацію, коли по всім чотирьом джерелам бюджетних надходжень приймаються однакові регулюючі рішення: збільшити, зменшити або залишити не змінними. У свою чергу, бюджетне регулювання згідно концептуальних основ трансфертно-варіативного підходу, як було обґрунтовано вище, передбачає, що рішення можуть комбінуватися. Тоді функція процесу отримання фактичного та умовного ефекту $\Delta BH_{\phi t}(S_{t-1}; R_t); \Delta BH_{yt}(S_{t-1}; R_t)$, яка характеризує закономірність зміни стану системи бюджетних надходжень залежно від прийнятих рішень, являтиме собою суму чотирьох рівнянь, аналогічних залежностям (3.8)-(3.10).

Не зважаючи на динамічність, гнучкість та сенситивність трансфертно-варіативного підходу до бюджетного регулювання наявних регіональних соціально-економічних процесів, множина доступних для прийняття регулюючих рішень може бути суттєво звуженою через існування низки економічних обмежень (рис.3.15).

Існуючі обмеження для прийняття регулюючих рішень відносно системи бюджетних надходжень стосуються: безпосередньо процесу регулювання та полягають у введенні лімітів на рівень інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку; бюджетної системи в цілому та містять обмеження по показниках ефективності та результативності складеного бюджету; регіональної економіки та складаються з обмежень за певними макроекономічними показниками.

Система обмежень регулюючого впливу на бюджетні надходження повною мірою відповідає положенням концепції трансфертно-варіативного регулювання, а саме принципу визнання динамічної сутності об'єкту регулювання, яким виступають вхідні та вихідні фінансові потоки бюджету. Тому запропоновані обмеження також у своїй сутності мають співвідношення поточних та планових значень показників, як ознаку динаміки розвитку, якої повинна досягти регіональна економіка при певній стратегії трансфертно-варіативного бюджетного регулювання у наступних періодах.

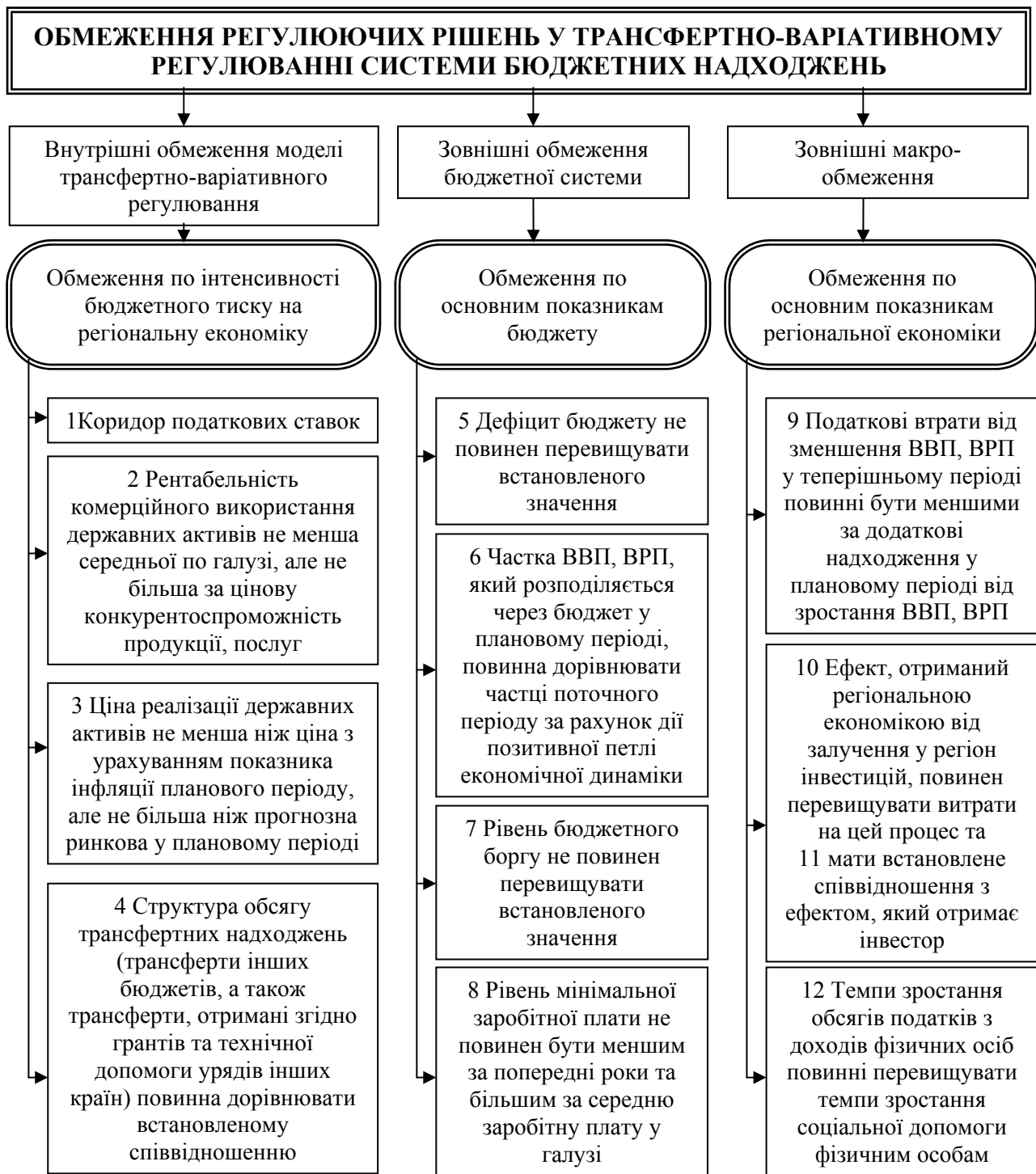

Рис.3.15 Обмеження на прийняття регулюючих рішень під час трансфертно-варіативного бюджетного регулювання

Джерело: розроблено автором

Так, рівень податкових ставок під час прийняття регулюючих рішень може варіюватися у певному коридорі, нижня межа якого відповідає граничному обсягу бюджетних податкових надходжень, необхідних для

здійснення державою гарантійних зобов'язань у вигляді визначеного обсягу видатків. Верхня межа податкового коридору повинна бути такою, щоб рівень прибутковості діяльності підприємств після сплати податків був достатнім для заохочення підприємницької ініціативи та розвитку підприємств на інвестиційно-інноваційній основі; залишок доходу фізичних осіб після сплати податків був достатнім для нормального відтворення фізичних та духовних потреб людини з можливістю інвестування у нарощення людського капіталу; ціна вітчизняної продукції та послуг після включення у вартість податків не перевищувала ціну ринкової рівноваги.

Рентабельність комерційного використання державних активів обмежується нижнім середнім рівнем рентабельності по галузі та верхнім рівнем рентабельності, доцільним для врахування у ціні продукції та послуг при наявному ринковому співвідношенні попиту та пропозиції.

У результаті варіативного регулюючого рішення відносно надходжень від операцій з капіталом повинна бути встановлена ціна реалізації державних активів з урахуванням показника інфляції. Причому, слід враховувати трендовий рівень інфляції за декілька наступних за поточним періодів. Це дозволить компенсувати втрати бюджету внаслідок майбутнього знецінення грошових коштів, отриманих від продажу активів у поточному періоді. Зі збільшенням кількості майбутніх періодів, за які враховується рівень інфляції, зменшуються ризики недоотримання бюджетних коштів у періоді прийняття регулюючого рішення. Через вплив фактору теперішніх цінових очікувань на майбутній ринковий попит, ціна реалізації державних активів не повинна перевищувати прогнозовану ринкову ціну на аналогічні активи.

Як раніше зазначалося, регіональна політика інноваційного розвитку передбачає поступовий перехід від трансфертів, отриманих з інших бюджетів, що фактично є перерозподілом існуючих обсягів бюджетних коштів, до трансфертів, отриманих на конкурентних засадах у вигляді грантів та технічної допомоги урядів інших країн, що являє собою додаткові надходження коштів у бюджет. Тому у якості обмеження для варіативних регулюючих рішень

висувається таке співвідношення зазначених видів трансфертів, у якому переважають трансфертні надходження від грантів та фінансових трансфів іноземних урядів та фондів.

Встановлений під час бюджетного регулювання рівень показників інтенсивності податкового тиску на регіональну економіку прямо пов'язаний з обсягами бюджетних надходжень, а відтак і іншими показниками, на основі яких оцінюється ефективність складеного бюджету. Тому обмеження, виставлені по бюджету (див.рис.3.15), істотно впливають на комбінації локальних бюджетних управлінь та отриману внаслідок цього бюджетну стратегію в цілому. Так, варіативні управління щодо збільшення, зменшення на певний відсоток або не змінності обсягів бюджетних надходжень за рахунок регулювання інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку повинні бути такими, щоб забезпечити дефіцит бюджету встановленого рівня, утримати постійну частку ВВП, ВРП, який розподіляється через бюджет, у поточному та плановому періодах, що дозволяє реалізувати принцип прийняття полі-векторних рішень (див.рис.3.8б).

У свою чергу, за рахунок отриманих бюджетних надходжень рівень бюджетного боргу не повинен перевищувати обґрунтованого значення, а рівень мінімальної заробітної плати, закладеної у бюджет на поточний період, не повинен бути меншим за попередні роки та більшим за середню заробітну плату у галузі. У цьому випадку можна забезпечити позитивну динаміку основоположного показника ефективності бюджетного процесу, а також наблизити рівень державних соціальних гарантій до фактичного ринкового з урахуванням приватного сектору економіки. Якщо рівень мінімальної заробітної плати, закладеної у бюджет, буде більшим за середню заробітну плату у приватному секторі, то це може викликати зниження економічної активності суб'єктів та підвищення зацікавленості в державному утриманні, зниження прибутковості діяльності підприємств через необхідність підвищення витрат на заробітну плату працівників, а також збільшення тіньового сектору економіки за рахунок операцій з виплати тіньової заробітної плати.

Передбачений у трансфертно-варіативному регулюванні зв'язок між бюджетним та соціально-економічними процесами, проявляється у лімітах множини регулюючих рішень по макро-показниках регіональної економіки. Встановлений у поточному періоді рівень інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку повинен бути таким, щоб у наступних періодах забезпечити зростання ВВП, ВРП. Як було раніше обґрунтовано, це можливо тоді, коли при зменшенні ВВП, ВРП зменшується бюджетний тиск на економіку. У такий спосіб буде компенсовано поточні втрати від зменшення бюджетних надходжень, викликаних поточним зменшенням ВВП, ВРП, за рахунок збільшення цих показників, а відтак і бюджетних надходжень у наступних бюджетних періодах.

Також для підтримки певного рівня економічної активності фізичних та юридичних осіб регіональної економіки, а також забезпечення ефективності державних інвестицій у людський капітал доцільно приймати такі локальні бюджетні управління, щоб забезпечити темпи зростання обсягів податків з доходів фізичних осіб та прибутків підприємств, які б перевищували темпи зростання соціальної допомоги, наданої державою фізичним особам та юридичним особам при працевлаштуванні або наданні послуг певним категоріям громадян.

Ефект, отриманий регіональною економікою від освоєння інвестицій, повинен перевищувати витрати на процес їх залучення та мати встановлене співвідношення з ефектом, який отримує інвестор. Адже нерідко у регіональній економіці трапляються ситуації, у яких використовуються ресурси одного регіону, а податки від цього процесу сплачуються у бюджет іншого регіону. Для уникнення цього негативного явища, на наш погляд, економічно не справедливого розподілу коштів, введено відповідне обмеження на регулювання системи бюджетних надходжень.

Таким чином, для забезпечення реалістичності трансфертно-варіативного регулювання системою бюджетних надходжень та зв'язку бюджетного з соціально-економічними процесами регіональної економіки, а також з метою

досягнення функції цілі (3.6) у ході прийняття варіативних регулюючих рішень (3.8)-(3.10) необхідно враховувати запропоновані обмеження, математично формалізовані у загальному вигляді так:

$$\left\{ \begin{array}{l}
 1) \quad p_{\Pi_{\text{exp}}}^{\min} \leq p_{\Pi} \leq p_{\Pi_{\text{exp}}}^{\max}, \\
 2) \quad \overline{p_{H_{br}}} \leq p_H \leq \left(\frac{P-C}{C} \right)_m \\
 3) \quad \left[P_t = f \left(\sum_{j=1}^M I_{\text{inf}_{t+j}} \right) \right] \leq p_K(t) \leq [P_m = f(t+j)] \\
 4) \quad p_{Tb} : p_{Tgr} : p_{Tfc} = d : z : q \\
 5) \quad B_{df} \leq W_{\text{exp}} \\
 6) \quad \frac{(\Pi + H + K + T)_t}{GDP(GRP)_t} = \frac{(\Pi + H + K + T)_{t+j}}{GDP(GRP)_{t+j}} \\
 7) \quad BD \leq Q_{\text{exp}} \\
 8) \quad S_{\min_{t-1}} \leq S_{\min_t} \leq \overline{S_{br}} \\
 9) \quad \text{if } R_{it} = \downarrow b\%, \quad \left| -\Delta \sum_{i=1}^4 I_{iqt} \right| \leq \left| \Delta \sum_{i=1}^4 I_{iy(t+1)} \right| \\
 10) \quad IE \geq IC \\
 11) \quad IE_r : IE_d = l : h \\
 12) \quad \Delta \Pi_{ind} \geq \Delta ST,
 \end{array} \right. \quad (3.11)$$

де $p_{\Pi_{\text{exp}}}^{\min}, p_{\Pi_{\text{exp}}}^{\max}$ - відповідно мінімальний та максимальний рівень податкової ставки для різних видів податків, визначений експертним шляхом або за допомогою іншого інструментарію; p_{Π}, p_H, p_K - відповідно рівень податкових ставок, рентабельності комерційного використання державних активів, доходності реалізації державних активів, які встановлюються у ході трансфертно-варіативного регулювання для різних податків, державних підприємств, груп державних активів; $\overline{p_{H_{br}}}$ - середній рівень рентабельності

комерційної діяльності у галузі, у якій комерційно використовуються державні активи; $\left(\frac{P-C}{C}\right)_m$ - рівень співвідношення прибутку та витрат у середній ринковій ціні на аналогічну продукцію та послуги, які складають результат комерційного використання державних активів; $\left[P_t = f\left(\sum_{j=1}^M I_{inf_{t+j}}\right) \right]$ - ціна реалізації державних активів залежно від рівня інфляції, прогнозованого на наступні за t -им періоди, кількість яких складає від 1 до M ; $[P_m = f(t+j)]$ - ціна реалізації державних активів, значення якої прогнозується залежно від фактору ринкових коливань попиту та пропозиції у наступному за t -им, $(t+j)$ -му періоді; P_{Tb}, P_{Tgr}, P_{Tfc} - відповідно обсяг бюджетних надходжень від трансфертів з інших бюджетів, отриманих грантів та технічної допомоги урядів інших країн; d, z, q - відповідно значення співвідношення обсягів бюджетних надходжень від трансфертів з інших бюджетів, отриманих грантів та технічної допомоги урядів інших країн; B_{df} - рівень бюджетного дефіциту, що виникне у ході трансфертно-варіативного регулювання; W_{exp} - припустимий рівень бюджетного дефіциту, встановлений експертним шляхом або за допомогою іншого інструментарію; $\frac{(\Pi + H + K + T)_t}{GDP(GRP)_t}, \frac{(\Pi + H + K + T)_{t+j}}{GDP(GRP)_{t+j}}$ - відповідно обсяг бюджетних надходжень за чотирма джерелами у t -ому та наступному $(t+j)$ -му періодах по відношенню до ВВП (ВРП) цих періодів; BD - рівень бюджетного боргу, що виникне у ході трансфертно-варіативного регулювання; Q_{exp} - припустимий рівень бюджетного боргу, встановлений експертним шляхом або за допомогою іншого інструментарію; $S_{\min_{t-1}}, S_{\min_t}, \overline{S_{br}}$ - відповідно мінімальний у попередньому $(t-1)$ -му і теперішньому t -му періоді, а також середній по галузям рівень мінімальної заробітної плати;

$$\left| -\Delta \sum_{i=1}^4 I_{i\phi t} \right|, \left| \Delta \sum_{i=1}^4 I_{iy(t+1)} \right| - \text{відповідно зменшення обсягу фактичних бюджетних}$$

надходжень у t -му періоді та збільшення обсягу умовних бюджетних надходжень у наступному $(t+1)$ -му періоді у ході трансфертно-варіативного бюджетного регулювання; IE, IC - відповідно ефект від вкладених у економіку регіону інвестицій та витрати, понесені на організацію процесу їх залучення; IE_r, IE_d - відповідно ефект від вкладених у економіку регіону інвестицій для регіону та інвестора; l, h - відповідно значення співвідношення ефекту від вкладених у економіку регіону інвестицій для регіону та інвестора; $\Delta\Pi_{ind}, \Delta ST$ - відповідно приріст податкових надходжень з доходів фізичних осіб та приріст соціальної допомоги фізичним особам з бюджету.

Вирішення поставленої науково-практичної задачі не вступає у протиріччя та є актуальним для існуючої процедури складання прогнозу бюджету на два бюджетні періоди, що йдуть наступними за плановим, передбаченої програмно-цільовим методом бюджетного процесу [203]. По-перше, власне процес прогнозування бюджетних надходжень на три бюджетних періоди може передбачати прийняття комплексу управлінських рішень на трьох кроках залежно від трирічних трендів регіональних соціально-економічних процесів. По-друге, під час складання бюджетних прогнозів використовуються базові макроекономічні показники, які носять індикативний характер, що фактично відображає зв'язок бюджетного з соціально-економічними процесами регіону. Однак, результат вирішення задачі, інструментом для отримання якого є запропонована економіко-математична модель, дозволить спиратися не тільки на статичні значення цих макропоказників, але й на їх динамічні характеристики, що забезпечить наукове обґрунтування варіативного управління бюджетними надходженнями. По-третє, комплексність та системність врахування факторів регіональної економіки у вирішуваній задачі, встановлення позитивних та негативних петель зв'язку соціально-економічних процесів з бюджетним дозволить більш

реалістично визначати гранично припустимі обсяги дефіциту бюджету та державного боргу, частку ВВП, що перерозподіляється через бюджетний механізм, та інші цільові показники ефективності бюджетного регулювання. По-четверте, у ході вирішення поставленої наукової задачі буде отримане оптимальне співвідношення між інтересами держави та регіональних економічних суб'єктів, що відобразиться у балансі між фіскальним тиском на регіональну економіку та її вектором і динамікою розвитку. Адже за кожним джерелом бюджетних надходжень стоять економічні суб'єкти регіону, які створюють соціально-економічні процеси у регіоні. Таким чином, гнучке, динамічне регулювання обсягів джерел надходжень до бюджету прямо впливає на їх інтереси та регіональний розвиток.

3.4.3 Апробація методики регулювання бюджетних надходжень

Адекватність запропонованої економіко-математичної моделі оптимізації параметрів регулювання бюджетних надходжень на принципах концепції трансфертно-варіативного підходу було перевірено для зведеного бюджету Дніпропетровської області за період 2007-2011 р.р. У якості бюджетних надходжень були проаналізовані надходження від стягування податку з доходів фізичних осіб, збору за надання дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, доходи від державної власності та підприємницької діяльності.

Бюджетне регулювання за обраними для апробації статтями бюджетних надходжень у Дніпропетровській області у вказаний період мало постійний характер та не відрізнялось чутливістю до соціально-економічних процесів регіону (табл.3.6), що виражено у стабільності податкових ставок з доходів фізичних осіб та рівня збору за розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, навіть у той час, коли доходи фізичних осіб знизилися з 3,9 до 3,7 млрд. грн у кризовий період 2008 – 2009 р.р., а надходження від збору за надання дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг знизилися з 0,9 до 0,7 млн. грн з 2007 по 2011 р.р.

Таблиця 3.6

Розрахунок показників економіко-математичної моделі трансфертно-варіативного регулювання системи бюджетних надходжень (на прикладі зведеного бюджету Дніпропетровської області)

№з/п	Показник	2007	2008	2009	2010	2011	
		ПОКАЗНИКИ БЮДЖЕТНИХ НАДХОДЖЕНЬ ПРИ ІСНУЮЧОМУ РЕГУЛЮВАННІ					
1	Податкові надходження / Загальнодержавні податки: Податок з доходів фізичних осіб, млн. грн	3126,036	3963,749	3745,649	4404,718	5196,139	
2	Податкові надходження / Місцеві податки: Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, млн. грн	0,917	0,922	0,808	0,753	0,742	
3	Не податкові надходження: Доходи від власності та підприємницької діяльності, млн. грн	17,344	33,717	64,633	63,8	35,108	
4	Ставка податку з доходів фізичних осіб, част. од.	0,17	0,17	0,17	0,17	0,17	
5	Ставка збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, грн	340	340	340	340	340	
6	Середній рівень рентабельності державних підприємств, част. од.	0,05	0,05	0,065	0,07	0,09	
7	Всього надходжень, млн. грн	3144,298	3998,389	3811,09	4469,272	5231,99	
8	Всього надходжень за 5 років, млн. грн	20655,041					
9	Організаційні витрати на збір податку з доходів фізичних осіб, млн. грн	93,781	138,731	187,282	308,33	405,298	
10	Організаційні витрати на Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, млн. грн	0,009	0,013	0,016	0,022	0,024	
11	Витрати на ведення господарської діяльності з використанням державних активів, млн. грн	16,477	32,031	62,048	62,524	34,757	
12	Всього витрат, млн. грн	110,267	170,776	249,346	370,877	440,08	
13	Всього витрат за 5 років, млн. грн	1341,349					
14	Податок з доходів фізичних осіб за вирахуванням відповідних витрат, млн. грн	3032,254	3825,018	3558,366	4096,388	4790,84	
15	Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг за вирахуванням відповідних витрат, млн. грн	0,908	0,909	0,792	0,73	0,718	
16	Доходи від власності та підприємницької діяльності за вирахуванням відповідних витрат, млн. грн	0,867	1,685	2,585	1,276	0,351	
17	Всього надходжень за вирахуванням витрат, млн. грн	3034,03	3827,612	3561,744	4098,394	4791,909	
18	Всього надходжень за 5 років за вирахуванням витрат, млн. грн	19313,692					

ПОКАЗНИКИ БЮДЖЕТНИХ НАДХОДЖЕНЬ ПРИ ТРАНСФЕРТНО-ВАРІАТИВНОМУ РЕГУЛЮВАННІ						
		1084,882	305,848	120,898	530,032	1533,25
19	Швидкість зміни обсягу податку з доходів фізичних осіб залежно від часу					
20	Швидкість зміни збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг залежно від часу	-0,142	-0,064	-0,04	-0,028	-0,022
21	Швидкість зміни доходів від власності та підприємницької діяльності залежно від часу	-18,871	35,548	18,582	-19,589	-28,785
22	Швидкість зміни обсягу податку з доходів фіз. осіб залежно від рівня ставки	995,314	995,314	1102,79	998,758	845,24
23	Швидкість зміни збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг залежно від ставки	0,0183	0,0183	0,0183	0,0156	0,014
24	Швидкість зміни доходів від власності та підприємницької діяльності залежно від рівня рентабельності	19,458	20,659	20,879	19,789	19,871
25	Швидкість зміни організаційних витрат на збір податку з доходів фізичних осіб залежно від часу	79,263	79,263	79,263	79,263	79,263
26	Швидкість зміни організаційних витрат на збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг залежно від часу	0,009	0,004	0,003	0,002	0,001
27	Швидкість зміни витрат на ведення господарської діяльності з використанням державних активів залежно від часу	-17,667	33,902	18,817	-17,622	-30,115
28	Швидкість зміни організаційних витрат на збір податку з доходів фізичних осіб залежно від ставки	65,321	65,3	67,458	65,312	64,321
29	Швидкість зміни організаційних витрат на збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг залежно від ставки	0,002	0,002	0,002	0,008	0,004
30	Швидкість зміни витрат на ведення господарської діяльності з використанням державних активів залежно від рівня рентабельності	10,654	9,384	10,124	11,364	12,315
31	Вплив позитивної петлі економічної динаміки на зміни обсягу податку з доходів фізичних осіб залежно від часу	341,78	218,054	1189,33	1230,879	978,1
32	Вплив позитивної петлі економічної динаміки на зміни збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг залежно від часу	0,015	0,037	0,047	0,021	0,042
33	Вплив позитивної петлі економічної динаміки на зміни доходів від власності та підприємницької діяльності залежно від часу	21,894	18,32	24,987	21,346	19,978
34	Вплив негативної петлі економічної динаміки на зміни організац. витрат на збір податку з доходів фізичних осіб залежно від часу	24,324	25,123	21,148	20,981	22,654
35	Вплив негативної петлі економічної динаміки на зміни організац. витрат на збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг залежно від часу	0,007	0,004	0,005	0,001	0,001

36	Вплив негативної петлі економічної динаміки на зміни витрат на ведення господарської діяльності з використанням державних активів залежно від часу	10,212	21,301	15,915	8,621	6,651
37	Податок з доходів фізичних осіб, млн. грн	3621,146	4155,976	4958,095	4944,867	6296,108
38	Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, млн. грн	1,875	1,245	1,405	1,873	2,012
39	Доходи від власності та підприємницької діяльності, млн. грн	18,344	45,317	55,987	61,8	45,789
40	Ставка податку з доходів фізичних осіб, част. од.	0,17	0,18	0,175	0,19	0,198
41	Ставка збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, грн	340	340	320	300	300
42	Середній рівень рентабельності державних підприємств, част. од.	0,03	0,07	0,09	0,05	0,04
43	Всього надходжень, млн. грн	3641,366	4202,539	5015,488	5008,541	6343,91
44	Всього надходжень за 5 років, млн. грн			24211,847		
45	Організаційні витрати на збір податку з доходів фізичних осіб, млн. грн	104,834	152,876	186,308	259,432	337,645
46	Організаційні витрати на збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та послуг, млн. грн	0,012	0,018	0,024	0,028	0,078
47	Витрати на ведення господарської діяльності з використанням державних активів, млн. грн	15,474	34,456	44,791	51,43	40,989
48	Всього витрат, млн. грн	120,321	187,351	231,123	310,891	378,713
49	Всього витрат за 5 років, млн. грн			1228,402		
50	Податок з доходів фізичних осіб за вирахуванням відповідних організаційних витрат, млн. грн	3516,311	4003,1	4771,787	4685,434	5958,463
51	Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та послуг за вирахуванням витрат, млн. грн	1,862	1,226	1,381	1,844	1,933
52	Доходи від власності та підприємницької діяльності за вирахуванням відповідних витрат, млн. грн	2,87	10,861	11,196	10,37	4,8
53	Всього надходжень за вирахуванням витрат, млн. грн	3521,045	4015,187	4784,364	4697,649	5965,197
54	Всього надходжень за 5 років за вирахуванням витрат, млн. грн			22983,445		

Джерело: розроблено автором на основі [252,285]

Поряд зі зменшенням обсягів джерел бюджетних надходжень, відповідні організаційні витрати на їх адміністрування по Дніпропетровській області за оцінками експертів зросли з 2007 по 2011 р.р. з 93 до 405 млн. грн для податку з доходів фізичних осіб та з 0,009 до 0,024 млн. грн для місцевого збору за надання дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг. На основі наведених статистичних даних, а також з урахуванням того, що ВРП Дніпропетровської області у кризовий період 2008 – 2009 р.р. скоротився зі 104 до 93 млрд. грн, доходи фізичних осіб у 2009 р. становили 90,2% від рівня 2008 р., обсяг роздрібної торгівлі знизився з 22 до 20 млрд. грн [562], можна констатувати відсутність зв'язку бюджетного регулювання з тими соціально-економічними процесами, які фактично відбуваються у регіональній економіці.

Аналогічно з табл.3.6 видно, що протягом періоду, який аналізується, вилучення прибутків від комерційного використання активів комунальної форми власності також збільшувалося, не зважаючи на те, що рівень доходів та витрат зменшувався. Так, з 2007 по 2011 р.р. рівень вилучення названих прибутків на користь бюджету збільшився з 0,05 до 0,09%. Тоді як загальні доходи підприємств комунальної власності знизилися в середньому на 8-9%. На цій підставі можна зробити висновок про відсутність принципу врахування під час бюджетного регулювання не тільки короткострокової перспективи планового періоду, але й довгострокової перспективи наступних за плановим періодів, у яких вступають у дію ефекти позитивної та негативної петель економічної динаміки.

Для практичного вирішення поставленої наукової задачі було розроблено спеціальну економіко-математичну модель системної динаміки у програмному середовищі AnyLogic. В основу цієї моделі було покладено результати апроксимації рядів даних зміни бюджетних надходжень та витрат на організацію їх стягнення залежно від часу та рівня інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку (рис.3.16). Це дозволило підтвердити факт неоднозначності поведінки показників бюджетних надходжень та організаційних витрат зведеного бюджету Дніпропетровської області, а також

визначити швидкості їх зміни у часі та залежно від зміни рівня податкових ставок та вилучення прибутків від комерційного використання активів комунальної власності на користь бюджету. Ці динамічні параметри впливають на розвиток регіональної економіки у короткостроковому плановому періоді

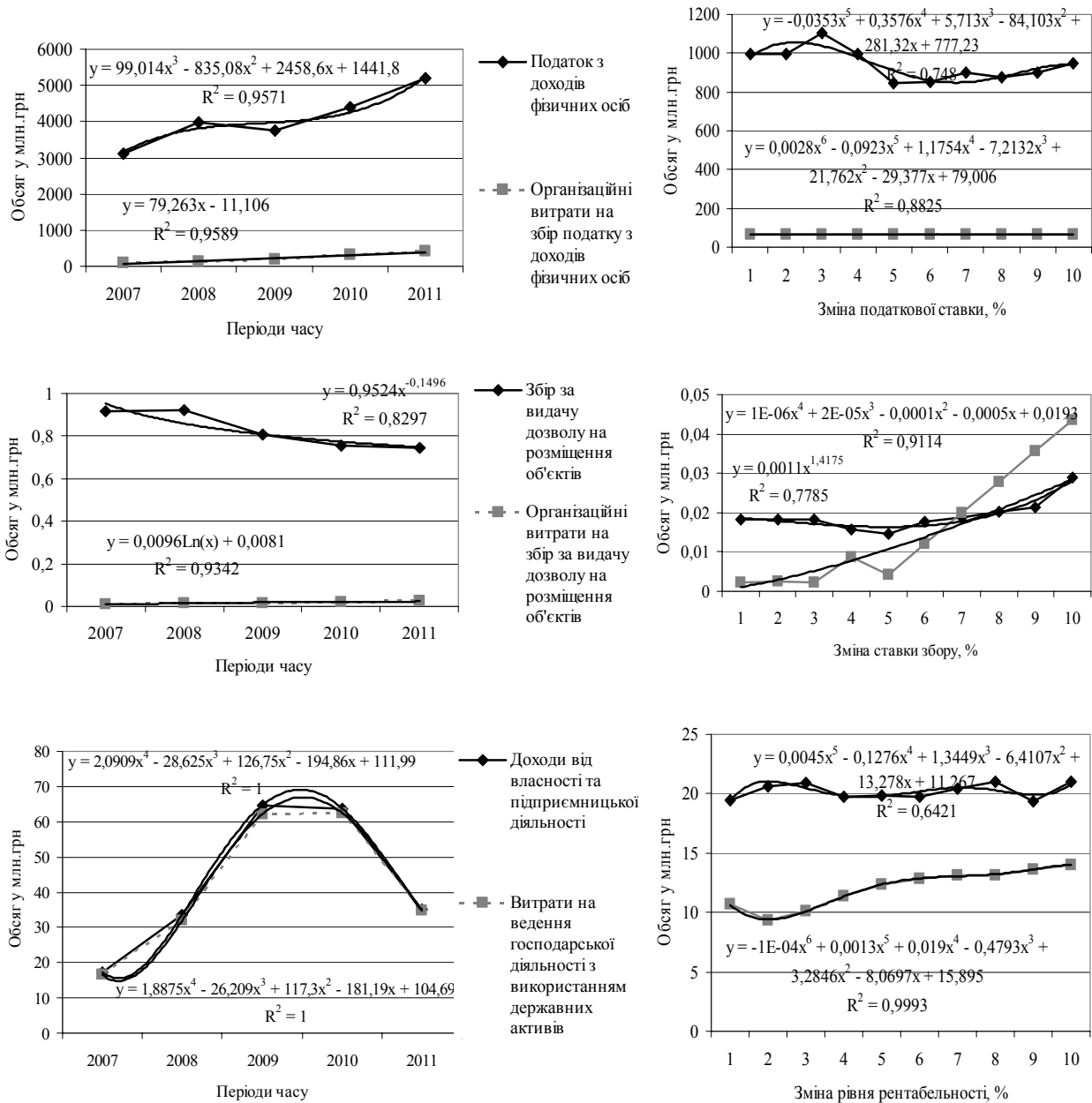

Рис.3.16 Апроксимація рядів даних зміни бюджетних надходжень та витрат на організацію їх стягнення залежно від часу та рівня інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку для оптимізації параметрів бюджетного регулювання (на прикладі Дніпропетровської області)

Джерело: розроблено автором

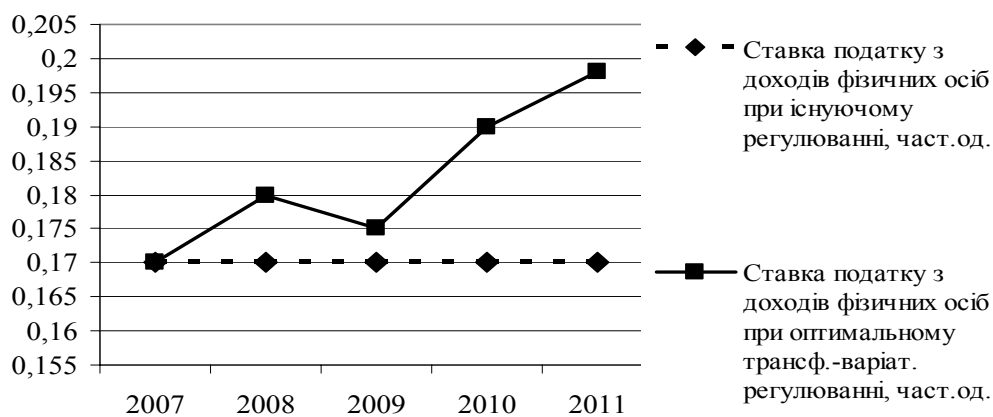
У свою чергу, за допомогою вище згадуваної моделі системної динаміки було розраховано вплив позитивної та негативної петель динаміки економіки Дніпропетровського регіону на організаційні витрати та бюджетні надходження від стягуваного податку з доходів фізичних осіб, збору за розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг на території області, а також від варіювання рівнем рентабельності комунальних підприємств, а саме тією частиною доходу від основної діяльності, що вилучається на користь зведеного бюджету регіону (див.табл.3.6). Отримані дані становлять динамічні параметри показників умовних обсягів бюджетних надходжень та умовних обсягів організаційних витрат на їх забезпечення у довгостроковій перспективі наступних за плановим періодів, умови для отримання яких створюються у плановому періоді внаслідок прийняття оптимальних регулюючих рішень трансфертно-варіативного бюджетного регулювання протягом декількох етапів.

Розрахунок оптимізаційної моделі трансфертно-варіативного бюджетного регулювання для 5-етапного періоду 2007 – 2011 р.р. дозволив встановити, що ставка податку з доходів фізичних осіб відповідно до соціально-економічних процесів економіки Дніпропетровської області, а також з урахуванням короткострокової та довгострокової перспективи повинна була складати відповідно по роках: 17%, 18%, 17,5%, 19%, 19,8% (див.табл.3.6, рис.3.17а).

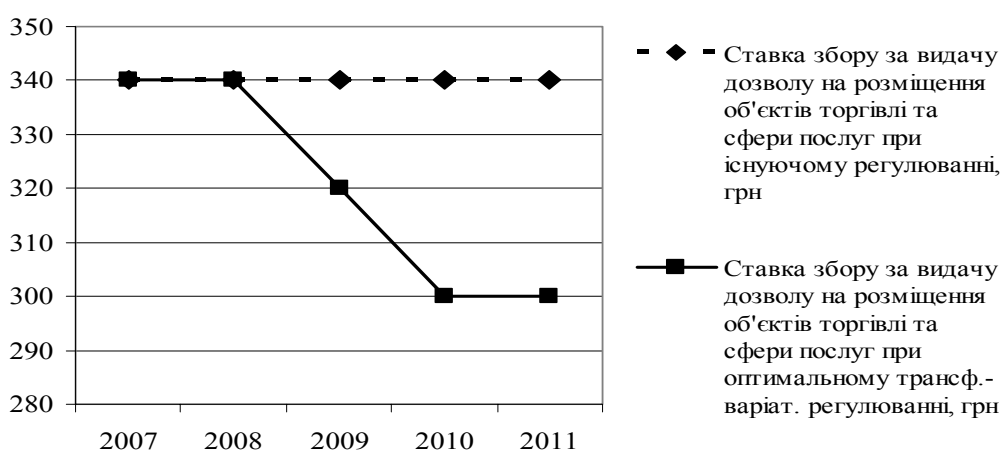
Оптимальним варіативним регулюючим впливом на бюджетні надходження та організаційні витрати на їх адміністрування у межах джерела «збір за надання дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг» згідно моделі було встановлено у період 2007-2011 р.р. ставку на рівні відповідно 340, 340, 320, 300, 300 грн. (див.табл.3.6, рис.3.17б).

Оптимальний рівень рентабельності для комерційного використання активів комунальної форми власності повинен був становити згідно проведених розрахунків протягом 2007-2011 р.р. відповідно 0,3%, 0,7%, 0,9%, 0,5%, 0,4% (див.табл.3.6, рис.3.17в).

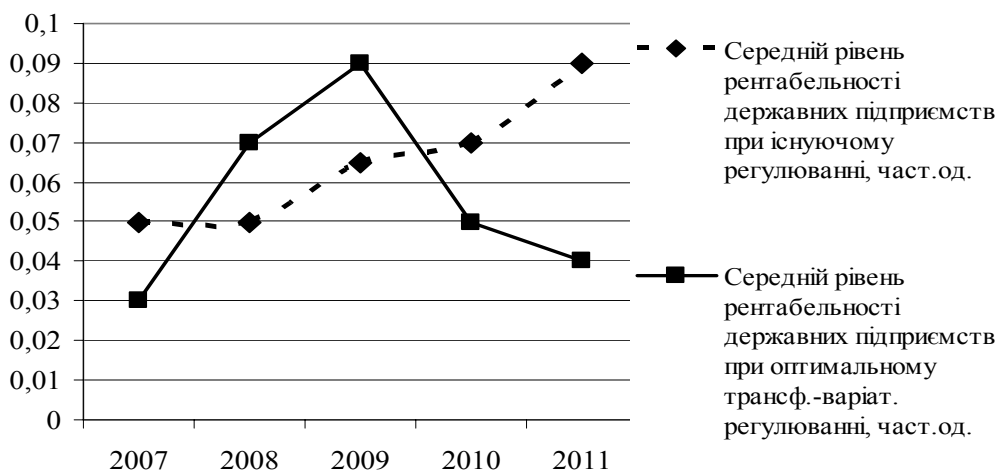
Таким чином, забезпечується варіативність регулюючого впливу, його полі-векторність та зв'язок з процесами розвитку регіональної економіки.

а)

б)

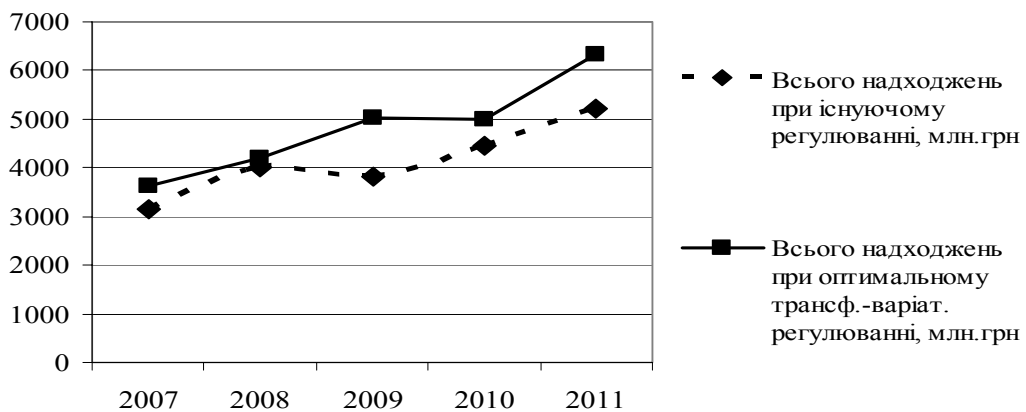

в)

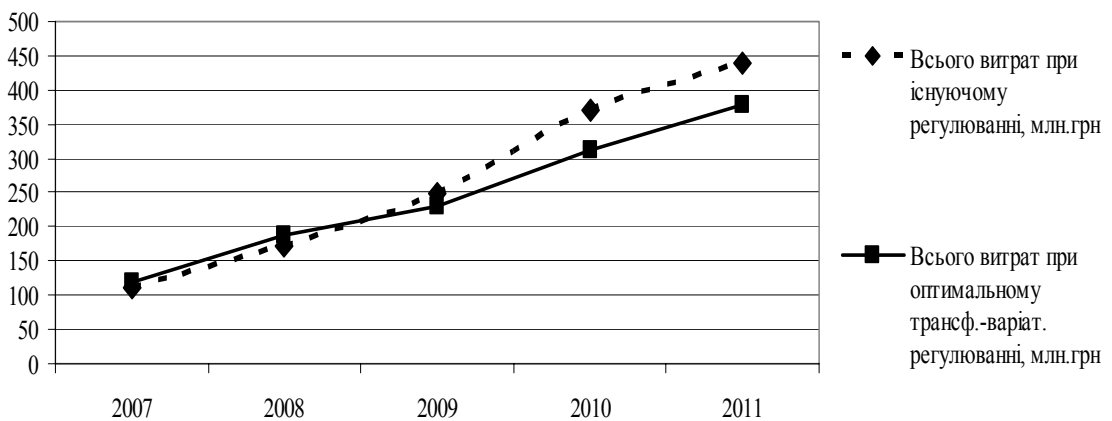
Рис.3.17 Порівняння оптимальних стратегій регулюючих рішень (а,б,в) під час трансфертно-варіативного та існуючого бюджетного регулювання на прикладі Дніпропетровської області

Джерело: розроблено автором

При дотриманні показників оптимального бюджетного регулювання, наведених на рис.3.17, на основі трансфертно-варіативного підходу виконується цільова функція максимізації обсягів бюджетних надходжень за визначений період. Динаміка загального ефекту (загальних бюджетних надходжень та витрат на їх адміністрування) від бюджетного регулювання при існуючому та трансфертно-варіативному підході наведена на рис.3.18. Порівняння показників ефективності бюджетного регулювання з метою розвитку економіки регіону дозволило встановити розбіжності між підходами.

а)

б)

Рис.3.18 Порівняння ефекту від прийняття регулюючих рішень у рамках оптимальних стратегій під час трансфертно-варіативного та існуючого бюджетного регулювання на прикладі Дніпропетровської області

Джерело: розроблено автором

Так, за умов оптимального трансфертно-варіативного регулювання загальний обсяг бюджетних надходжень зведеного бюджету Дніпропетровської області від трьох джерел, що розглядалися під час апробації, за період 2007-2011 р.р. склав 24,2 млрд. грн, що на 17% більше за обсяг надходжень, фактично отриманий від існуючого типу бюджетного регулювання. Загальний обсяг організаційних витрат склав 1,2 млрд. грн, що на 8,5% менше за фактичні витрати. Загальний обсяг надходжень за вирахуванням витрат склав 22,9 млрд. грн, що на 19% більше за фактично отриманий обсяг надходжень (див.табл.3.6, рис.3.18а,б).

Таким чином, на підставі проведених розрахунків було доведено адекватність та практичну значимість запропонованого концептуального трансфертно-варіативного підходу до регулювання системи бюджетних надходжень та розробленої економіко-математичної моделі.

На основі використання результатів проведених досліджень суб'єкт бюджетного регулювання отримує можливість гнучко та чутливо здійснювати багатоетапні управління з метою забезпечення максимізації бюджетних надходжень та з урахуванням динаміки соціально-економічних процесів регіональної економіки у короткостроковому та довгостроковому періодах при існуючій системі обмежень.

Розроблені концепція та економіко-математична модель дають змогу здійснювати ефективне регулювання розвитку регіональної економіки та формувати дієву політику міжрегіонального вирівнювання шляхом створення однакових умов у регіонах України з точки зору динамічних параметрів регіональної економіки.

Висновки до розділу 3

Розвиток продуктивних сил і регіональної економіки, подолання територіальної диференціації, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України залежить від принципів бюджетного регулювання, згідно яких в економіці відбувається формування, розподіл та використання державних та приватних фінансових ресурсів, які, у свою чергу, становлять фінансову основу для соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів.

Систематизація та узагальнення існуючих тенденцій розвитку регіональної економіки України в теперішніх умовах бюджетного регулювання дозволили зробити висновок, що ключовою проблемою фінансового забезпечення розвитку продуктивних сил в Україні є невідповідність завдань, повноважень та функцій місцевої влади існуючому рівню фінансової автономії регіонів. Це спричиняє дисбаланс у системі державного регулювання через неможливість місцевої влади виконати поставлені завдання щодо розвитку регіонів у повному обсязі. Недостатність фінансового забезпечення гальмує розвиток регіональної економіки на принципах сталості та інноваційності.

Встановлено, що від зазначеної основної проблеми обмеженого фінансового забезпечення розвитку економіки регіонів України походять інші проблеми, серед яких високий рівень дотаційності економіки певних регіонів, концентрація місцевих видатків у соціальній сфері та низький рівень інвестування виробничого сектору регіональної економіки за рахунок державних коштів, орієнтація міжбюджетних трансфертів на реалізацію поточних замість довгострокових зобов'язань, дискусійна теоретико-методологічна основа визначення обсягів міжбюджетних трансфертів та їх залежність від політичних рішень центральної влади тощо.

Аналіз існуючих шляхів вирішення окреслених проблем показав, що здебільшого вони орієнтовані на удосконалення просторової організації та організаційної структури бюджетної системи України, розробку нових механізмів фінансування програм розвитку регіонів з встановленням балансу інтересів економічних суб'єктів, удосконалення податкової та грошово-

кредитної систем, підвищення ефективності управління комунальною власністю, забезпечення обґрунтованості та прозорості здійснення міжбюджетних трансфертів і видатків місцевих бюджетів.

Зіставлення наявних проблем та існуючих рекомендацій щодо їх вирішення дозволило виявити, що між процесом бюджетного регулювання в Україні та сутністю розвитку регіональної економіки існують певні протиріччя.

Виявлені у ході досліджень протиріччя між процесами бюджетного регулювання та регіонального розвитку полягають у тому, що об'єктом бюджетного регулювання є статична категорія сформованих фінансових ресурсів бюджету, у той час, коли в основі забезпечення економічного розвитку знаходиться динамічна категорія грошового потоку; державні економічні інтереси не співпадають з інтересами економічних суб'єктів, а саме мета збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів є антагоністичною до мети економічних суб'єктів збільшити обсяги прибутків, що залишаються у їх розпорядженні після оподаткування; частота регулювання грошових потоків у бюджетному регулюванні не співпадає з частотою змін у процесах регіональної економіки; критерій ефективності бюджетного регулювання, який полягає у збільшенні фінансових ресурсів держави, не є варіативним в умовах варіативного ситуаційного розвитку регіональної економіки.

Наведені проблеми та виявлені протиріччя дозволили обґрунтувати необхідність формування концептуальних засад процесу фінансового забезпечення розвитку економіки регіонів, розробки комплексної оптимізаційної моделі та інноваційних механізмів, які відповідають сучасним динамічним принципам економічного розвитку регіонів, створюють можливості місцевих бюджетів до фінансової маневреності, дозволяють підвищити рівень їх чутливості до змін у регіональних соціально-економічних процесах та інтегруються у комплекс механізмів регіонального вирівнювання, кластеризації, поліпшення інвестиційного клімату та сталого розвитку економіки регіонів України.

У роботі обґрунтовано, що теоретико-методологічним підґрунтям для вирішення наведених вище проблем та протиріч повинні стати концептуальні засади трансфертно-варіативного підходу до бюджетного регулювання з метою розвитку регіональної економіки.

На відміну від наявних теоретичних підходів, об'єктом бюджетного регулювання тут виступає трансферт - динамічний потік вхідних та вихідних грошових коштів, який складається з початкового вузла (економічного суб'єкта-донора), власне грошового потоку та кінцевого вузла (економічного суб'єкта-реципієнта); метою бюджетного регулювання є підтримка динамічних, замість статичних, параметрів трансферту шляхом підвищення частоти регулюючого впливу у бюджетному регулюванні, прийняття полі-векторних регулюючих рішень щодо бюджетних надходжень та видатків залежно від стану регіональної економіки та визначеного критерію ефективності бюджетного регулювання у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Це дозволить забезпечити вирівнювання динамічних, замість статичних, параметрів соціально-економічних процесів у різних регіонах та залежно від цього диференціювати частоту регулюючого впливу, встановити баланс інтересів учасників бюджетних відносин, а також адаптувати процес бюджетного регулювання до змін у соціально-економічних процесах регіонів.

На основі запропонованої концепції було розроблено механізм бюджетного регулювання, який, на відміну від існуючих, передбачає створення аналітичного центру з питань бюджету і регіонального розвитку з метою аналізу даних, підготовки звітів та пропозицій щодо оптимального рівня бюджетного тиску на регіональну економіку на кожному етапі прийняття регулюючого рішення залежно від стану економіки, короткострокових та довгострокових цілей її розвитку; містить етап розробки процесної карти регіону на плановий період з метою зведення у єдину модель економічних, соціальних та бюджетних процесів з визначенням їх динамічних параметрів та основних суб'єктів-учасників; включає процес створення регіональної електронної інформаційної мережі для отримання оперативної інформації у

аналітичному центрі щодо бюджетного та соціально-економічних процесів регіону з виокремленням у ній прямої лінії «платник на зв'язку» з метою отримання оперативної суб'єктивної інформації щодо бюджетного та соціально-економічних процесів, які відбуваються у регіональній економіці.

З метою розробки методичних основ ефективного бюджетного регулювання для забезпечення розвитку регіональної економіки було досліджено характеристики та фактори бюджетних надходжень, на основі чого визначено типи бюджетного регулювання згідно концепції трансфертно-варіативного підходу.

У результаті досліджень було зроблено висновок, що основними характеристиками бюджетних надходжень, які слід брати до уваги під час бюджетного регулювання, виступають обсяг бюджетних надходжень та організаційні витрати на їх забезпечення. Динамічними параметрами названих характеристик є швидкість бюджетних надходжень та швидкість виникнення організаційних витрат, які, у свою чергу залежать від факторів часу та інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку. Виділені характеристики та встановлені фактори склали основу для оптимізації параметрів регулювання бюджетних надходжень.

Також визначені характеристики та фактори бюджетних надходжень дозволили обґрунтувати нові класифікаційні ознаки бюджетного регулювання, а саме рівень варіативності регулюючого впливу та пріоритет формування бюджетних надходжень.

За рівнем варіативності регулюючого впливу бюджетне регулювання поділяється на абсолютно варіативне, напів-варіативне (за фактором часу, за фактором бюджетного тиску на регіональну економіку). Це дає можливість аналізувати бюджетне регулювання на предмет його відповідності динамічному середовищу регіональної економіки з обґрунтуванням можливостей його удосконалення та ризиків.

За пріоритетом формування бюджетних надходжень бюджетне регулювання поділяється на моно регулювання (податково-, комерційно-,

капітало-, трансфертно-орієнтоване), комбіноване і тотальне регулювання. Це створює нову платформу для аналізу регіональної економіки з точки зору джерел бюджетних надходжень, які вона фактично забезпечує, розширює наукові засади регіонального вирівнювання, дозволяє приймати більш обґрунтовані рішення щодо встановлення параметрів бюджетного регулювання у певний період часу.

Під час оптимізації параметрів регулювання бюджетних надходжень на основі трансфертно-варіативного підходу доведено, що оптимальне регулювання бюджетних надходжень з метою розвитку регіональної економіки має бути спрямоване на максимізацію обсягів бюджетних надходжень з вирахуванням витрат на їх організацію у короткостроковій перспективі планового періоду та довгостроковій перспективі наступних за плановим періодах, які формуються під впливом позитивних та негативних петель динаміки регіональної економіки.

Регулювання бюджетних надходжень являє собою комплекс рішень щодо збільшення, зменшення на певну величину або не змінності рівня бюджетного тиску на економіку регіону, вираженого у таких показниках, як рівень податкових ставок, рентабельності комерційного використання державних активів, ціни реалізації державних активів, обсягу не бюджетних трансфертів, у різні моменти часу протягом планового періоду; передбачає обмеження по рівню бюджетного тиску на економіку регіону, по рівню ефективності складеного бюджету, а також по рівню динаміки соціально-економічних процесів регіональної економіки, що склало основу оптимізаційної економіко-математичної моделі трансфертно-варіативного бюджетного регулювання

Практичну значимість запропонованого концептуального трансфертно-варіативного підходу до регулювання бюджетних надходжень, а також адекватність розробленої економіко-математичної моделі було доведено на прикладі Дніпропетровської області.

За умов дотримання визначених оптимальних параметрів трансфертно-варіативного бюджетного регулювання загальний обсяг бюджетних

надходжень зведеного бюджету Дніпропетровської області за період 2007-2011 р.р. повинен був на 17% бути більшим за фактичний обсяг надходжень, отриманий від існуючого типу бюджетного регулювання.

У свою чергу, обсяг організаційних витрат на адміністрування бюджетних надходжень за цей же період міг бути на 8,5% менше за фактичні витрати. Загальний обсяг надходжень за вирахуванням організаційних витрат повинен був на 19% бути більшим за фактично отриманий.

Розділ 4 КЛАСТЕРНІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

4.1 Концептуальні засади формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень на основі агентно-процесного підходу

Змішаний тип регіональної економіки України, коли відносини економічних суб'єктів відбуваються в умовах «вільного ринку» та централізованого впливу, передбачає наявність у регіональних органів влади ефективних механізмів регулювання соціально-економічного регіонального розвитку, які являють собою новітні кластерні та мережеві територіально-виробничі утворення. При наявності таких утворень підвищується ефективність реалізації пріоритетів та стратегій державної регіональної політики, обґрунтованих у розділі 1, збільшується рівень чутливості та відповідності між бюджетним регулюванням та динамікою соціально-економічних процесів у регіональній економіці, зв'язок між якими досліджено у розділі 3.

У розділі 2 монографії висвітлювалося питання формування виробничо-інноваційних кластерів з метою стимулювання розвитку депресивних гірничодобувних регіонів шляхом інтеграції економіко-правових засад функціонування наукових та індустріальних парків. Однак, для того, щоб цей механізм працював ефективно у сучасних економічних умовах необхідно дослідити та удосконалити існуючі теоретико-методологічні засади кластерної політики в цілому. Необхідно виявити істотні фактори впливу на процес формування і функціонування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень, що знаходяться в організаційній площині. Також необхідно доповнити існуючі типи кластерів та мереж, у т.ч. ті, що було раніше наведено у роботі, новими, які відповідають сучасним суспільно-економічним тенденціям та технологічним трендам і можуть задовольнити потреби країни та регіонів у прискореному розвитку регіональної економіки на принципах сталості та інноваційності.

Шляхом гносеологічного аналізу та на основі системного підходу визначимо рівні, складові та ефективність регулювання розвитку регіональної економіки залежно від етапів формування до впровадження регіональної економічної політики (рис.4.1). Це дозволить з'ясувати, яких саме рівнів економічної політики від її формування до реалізації торкається процес утворення територіальних кластерів та мереж у теперішній час, та які рівні необхідно задіяти для того, щоб механізм кластерів та мереж працював ефективно у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

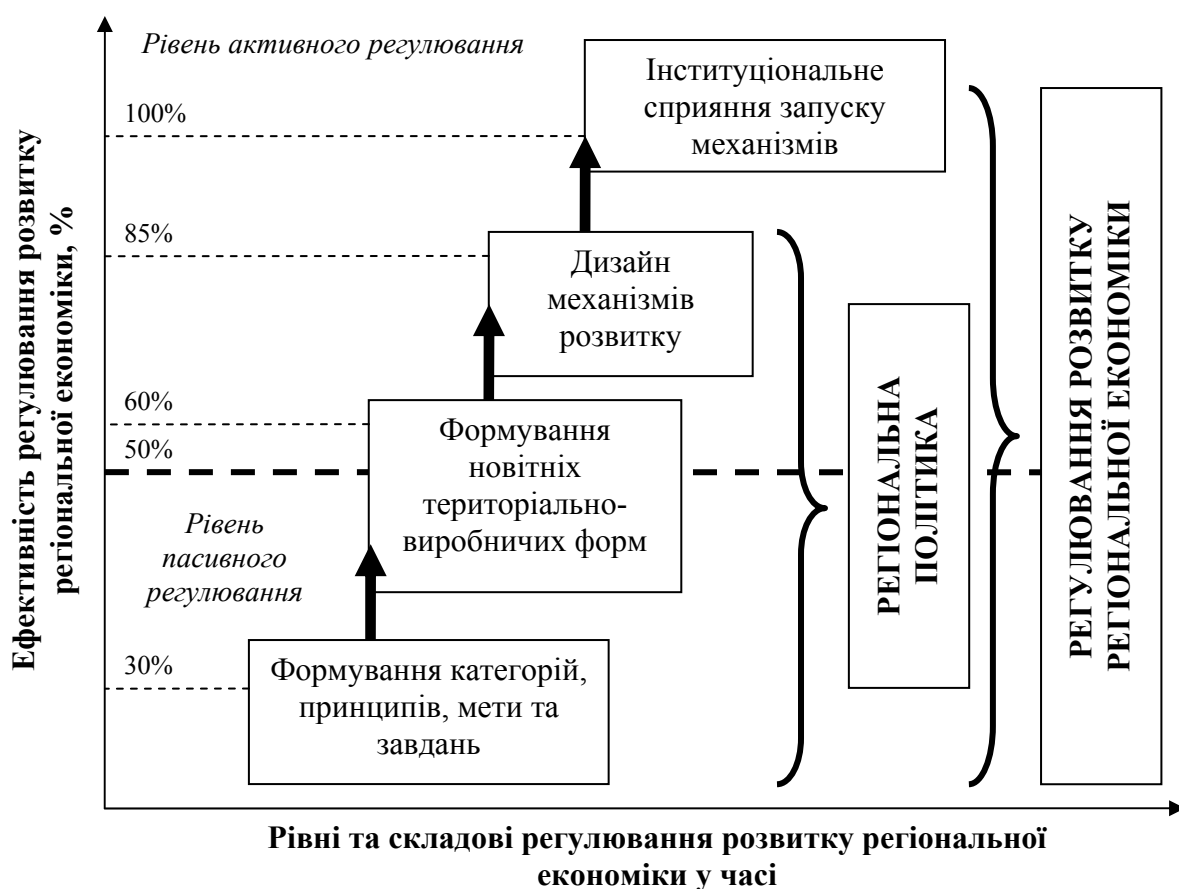

Рис.4.1 Регулювання розвитку регіональної економіки: рівні, складові, ефективність

Джерело: розроблено автором

Умовний простір процесів регулювання розвитку регіональної економіки можна розділити на пасивний та активний рівні. У пасивному регулюванні присутній такий елемент, як розробка принципів, цілей та завдань, визначення

категоріального апарату регіональної політики. Не зважаючи на те, що саме ця складова передбачає втілення стратегічного бачення розвитку регіональної економіки та продуктивних сил у певні фундаментальні засади регіональної політики, ефективність такого регулювання, на нашу думку, складає приблизно 30%. Це пов'язано з тим, що на цьому етапі регулювання носить теоретичний характер у вигляді регіональної політики, а безпосередньо регулюючого впливу на економіку згідно визначених концептуальних засад, як такого, ще не відбувається. Оскільки регулюючі органи не здійснюють прямий або опосередкований вплив на регіональну економічну систему, то на підставі цього таке регулювання можна охарактеризувати, як пасивне.

Складова формування новітніх територіально-виробничих форм реалізації регіональної політики знаходиться на етапі переходу від пасивного до активного регулювання розвитку регіональної економіки, ефективність якого тут може скласти до 60%. Цей елемент регіонального регулювання передбачає розробку конфігурацій різних об'єктів на системних засадах, які через взаємодію будуть забезпечувати розвиток регіону, реалізуючи раніше сформовані цілі, принципи тощо.

Безпосередньо параметри взаємодії, як динамічного процесу, елементів новітніх кластерних та мережевих утворень проектуються під час дизайну механізмів розвитку, які покликані забезпечити безперебійний, швидкий та економічно ефективний «рух» регіональної економічної системи до поставленої мети сталого розвитку на інноваційних засадах.

Однак, досягнення цього етапу регулювання розвитку регіональної економіки, яке у цьому випадку повністю ідентифікується як активне, складає тільки 85% загальної можливої ефективності регулюючого впливу на економіку регіону. На нашу думку, саме такий відсоток ефективності може забезпечити регулювання на основі регіональної політики, яка характеризується усіма вище переліченими складовими. Решта 15% ефективності залежить від інституціонального сприяння запуску механізмів, під яким слід розуміти особистісний вплив, лобі окремих суб'єктів або їх груп на користь

функціонування всієї регіональної економічної системи згідно сформованої на першому рівні регіональної політики.

У комплексі регіональна політика, як статичне теоретичне підґрунтя, та інституціональне сприяння запуску механізмів розвитку, як динамічний процес, що відбувається на цьому підґрунті, складають загальний процес регулювання розвитку регіональної економіки та можуть забезпечити досягнення 100% запланованої ефективності, яка очікується від здійснення регулюючих заходів.

Таким чином, як було показано на рис.4.1, концептуальні засади щодо формування кластерних, мережевих та інших новітніх територіально-виробничих форм у регіональній економіці ґрунтуються на наукових положеннях регіональної економічної політики та водночас слугують вихідною платформою для розробки комплексу механізмів регулювання регіонального соціально-економічного та екологічного розвитку в цілому.

Причому, процес формування кластерів та мереж повинен враховувати не тільки пріоритети та стратегічні напрями регіональної економічної політики, але й чинники дизайну механізмів розвитку, а також фактори процесу інституціонального забезпечення впровадження цих механізмів.

Наведений у п.2.3 огляд досліджень, присвячених кластерній політиці у сфері стимулювання розвитку депресивних регіонів, необхідно доповнити.

Так, питання розробки концептуальних засад формування кластерних та мережевих територіальних утворень має особливу актуальність для України, оскільки, на відміну від інших країн Європи, в Україні й дотепер відсутні спеціальні законодавчі документи, які регулюють питання утворення, діяльності та ліквідації кластерів [299], не беручи до уваги норми, регламентуючі функціонування наукових [348], індустриальних [343] та технологічних [354] парків. При цьому на території України станом на початок 2012 р. функціонують 17 кластерів переважно у сфері культури, туризму, легкої промисловості та сільського господарства [299].

Аналізуючи дані, представлені на рис.4.2, можна зробити наступні висновки. По-перше, з 25 регіонів України, у т.ч. АР Крим, тільки на території 7

сформовано кластерні утворення, що свідчить про значну обмеженість використання регіональною владою такого дієвого механізму реалізації регіональної економічної політики, як кластеризація.

- 1.** Інноваційно-технологічний кластер «Сорочинський ярмарок»
2. Регіональний кластер виробників екологічної продукції
3. Кластер деревообробки «Полісся Рокитнівщини» **4.** Інноваційний кластер «Впровадження»
5. Транспортно-туристичний кластер «Південні ворота» **6.** Швейний кластер
7-10. Кластери «ЕкоЕнерго», «Байдари-тур», «Водні ресурси», «Здоров'я»
11. Кластер народних художніх промислів «Сузір'я»
12-14. Швейний, будівельний, туристичний кластери
15-17. Мелітопольські кластери сільського туризму, бджільництва, Інноваційно-технологічний кластер малого та середнього машинобудівного бізнесу

Рис. 4.2 Кластери України станом на 27.02.2012 р.

Джерело: розроблено автором на основі [299]

По-друге, кластери функціонують переважно у тих областях, які за рівнем свого економічного розвитку, соціальних стандартів життя населення, бюджетного самозабезпечення займають останні місця у рейтингу регіонів України. Так, за рівнем конкурентоспроможності у 2011 р. Запорізька, м. Севастополь, Полтавська, Рівненська, Івано-Франківська, Хмельницька, Херсонська області зайняли відповідно 6, 7, 9, 17, 19, 20, 27 місця [366, С.7]. З одного боку, це свідчить про намагання влади підвищити

конкурентоспроможність цих регіонів шляхом застосування механізму кластеризації, але з іншого, можна зробити висновок про не достатню ефективність роботи цих кластерів, або їх перебування на стадії формування та початку життєвого циклу, який не може супроводжуватися швидким економічним зростанням. Також незначна ефективність функціонування цих кластерів в цілому не може впливати на загальний результат економічного регіонального розвитку. Натомість, такі області, як Дніпропетровська, Київська, Харківська, Донецька, які посідають перші місця за рівнем конкурентоспроможності, мають значний науково-виробничий потенціал офіційно зареєстрованих кластерів та інноваційних мереж не мають.

Все це засвідчує необхідність розробки концептуальних засад формування кластерних та мережевих територіальних утворень з метою диференційованої, ефективної, науково обґрунтованої реалізації державної політики регіонального соціально-економічного розвитку. Це дозволить виявити особливості формування кластерів у різних регіонах України, розробити низку підходів та інструментів залежно від типів регіонального розвитку, описаних у п.2.1, щоб ефективно вживати механізм кластеризації по всій території України у різних сферах суспільного життя.

Основоположниками теорії кластеризації економіки можна вважати таких зарубіжних вчених, як У. Айзард, який представляє школу просторового аналізу економічного зростання [51], Т. Андерссон, розробника вибіркової державної політики залежно від типу та особливостей різних кластерів [6], Дж. Бекаттіні, який досліджував особливості розвитку італійських промислових округів [50], Е. Бергман [9], М. Бест, С. Бруско, Ф. Вуд, російські економісти А. Горкін та Л. Смірнягін, які одними з перших ввели у економічний обіг поняття «кластер» [97], Р. Грехем, Д. Дервент, М. Кітінг, об'єктом досліджень якого була територія та регіональна політика Західної Європи [409], А. Льош, А. Маршалл, який досліджував фактори концентрації малих та середніх підприємств [65], Л. Нести, П. Пател, М. Портер, який розробляв кластерний механізм підвищення національних та регіональних конкурентних переваг [84],

С. Поппер, Б. Робсон, С. Розенфельд, якому належать праці з питань формування стратегій розвитку кластеру [87], П. Роувинен, О. Солвелл, Г. Ліндквіст, які займалися розробкою державних програм динамічного зростання регіональних кластерів на засадах партнерства [96], японський економіст Х. Шибусава, який досліджував кіберпростір регіону [93], О'Шонессі Дж., Й. Шумпетер, Р. Енсен, М. Енрайт, які досліджували типи державної кластерної політики та внутрішніх механізмів взаємодії підприємств у кластері [31] та інших.

Основою для розвитку кластерних підходів в Україні у різні роки слугували роботи таких науковців, як О. Амоша, Ю. Бажал, П. Борщевський, Є. Безвушко, З. Варналій, Н. Внукова, М. Войнаренко, В. Геєць, М. Долішній, В. Дубницький, В. Золотарьов, О. Крайник, А. Кузнецов, М. Латинін, О. Ліберман, Н. Мікула, С. Мочерний, А. Прочан, В. Семиноженко, С. Соколенко, Ю. Тарасенко, В. Федоренко, Т. Цихан, І. Швець та інших.

Серед останніх результатів досліджень, спрямованих на розв'язання проблеми реалізації регіональної політики, розвитку підприємств, удосконалення державного регулювання в Україні на сонові кластерних утворень, можна виділити розробку кластерних механізмів, призначених для охорони навколишнього середовища у рекреаційно-туристичній сфері [136] та для підвищення ефективності яких деякі автори пропонують використовувати інструментарій субконтрактів та аутсорсингу [247], а також маркетингу [685]. Питання державного регулювання промислових регіональних кластерів висвітлено у [188]. Фундаментальними є праці [193,321,419], у яких на прикладі кластеру молочного сектору харчової промисловості в Україні обґрунтовано загальну стратегію формування інтегрованого територіального утворення для цілей розвитку продуктивних сил регіональної економіки. Зокрема, у [193] акцент зроблено на регулюванні фінансових потоків у кластері на основі поєднання теорії бенчмаркінгу та ситуаційного аналізу. Аналогічно фінансовим механізмам роботи кластерів присвячено дослідження у [461].

Чимало досліджень стосується реалізації кластерних механізмів у певних сферах регіональної економіки. Так, у теперішній час існує науковий доробок щодо теоретико-методологічних підходів до створення кластерів на базі підприємства поштового зв'язку [507,524], кабельної [680] та деревообробної промисловості [717], нерудних будівельних матеріалів [749], агросфери [179], народних текстильних промислів [277,330], підприємств машинобудівної галузі Донецької області [666]. Окремо можна виділити розроблені підходи до формування «сервісного металокластеру на принципах суперпроцесингу, субконтрактингу, аутсорсингу, «кластерної лінзи», «кластерної моделі розвитку морегосподарського комплексу приморських регіонів України» [321,419].

У теперішній час вченими активно досліджуються особливості функціонування внутрішніх та міжнародних кластерів, обґрунтовуються переваги кластерної моделі для розвитку високотехнологічної сфери економіки України [308,415], вивчається досвід створення та регулювання технологічних кластерів у країнах ЄС [887].

У існуючих розробках кластерні механізми адаптовано до вирішення проблем ендогенного розвитку регіонів [277,330], оцінки соціально-економічного розвитку регіонів та виявлення факторів територіальної асиметрії [222], оптимізації господарства регіонів [552], моніторингу економічної безпеки територій [127], ціноутворення [573], підвищення ефективності функціонування виробничих підприємств в економіці регіону [801], розвитку регіональних зовнішньоекономічних відносин [839].

Разом з існуючими науковими засадами, динамічні зміни, які відбуваються у внутрішньому та зовнішньому регіональному середовищі, обумовлюють необхідність розробки нового концептуального підґрунтя процесу формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень, на основі яких здійснюється реалізація регіональної економічної політики, розвивається регіональна економіка.

Методологічною основою розробки нової концепції проектування кластерів для регулювання розвитку регіональної економіки слугує економічна

думка пост неокласичного періоду історичного розвитку економіки, втілена у теоріях інституціоналізму, ігор, синергетики, системної динаміки, дизайну економічних механізмів, рефлексивного управління, трансакційних витрат, еконофізики, а також положення системного та дискретно-подієвого підходів.

Мета та завдання процесу формування кластерних та мережевих утворень, як механізму регулювання розвитку регіональної економіки, у новітніх економічних умовах відповідають та водночас дещо трансформують головну мету та завдання розробки регіональної економічної політики (рис.4.3).

Так, акцентуалізація гуманістичного напрямку дослідження економіки, коли на передній план виходять фактори ірраціональної поведінки, суб'єктивних уявлень та ситуаційного прийняття рішень економічними агентами, змушує внести відповідні корективи у основні завдання процесу формування та регулювання кластерних та мережевих утворень.

На відміну від існуючих, розроблені завдання передбачають підбір оптимального дизайну кластеру, у якому ключову роль відведено економічним агентам та аутсайдерам, їх інтересам; сприяння соціалізації та екологізації процесів функціонування кластеру, який повинен виконувати не тільки економічну, але й соціальну та екологічну місії, що передбачено парадигмою сталого просторового розвитку на інноваційній основі; налагодження внутрішніх та зовнішніх інформаційних потоків для своєчасного, безперебійного живлення діяльності кластеру та його інноваційного розвитку та інше. Слід відзначити, що поставлені завдання повністю відповідають та враховують у практиці формування кластерів обґрунтовані у п.1.4 особливості взаємозв'язків між системою державного управління і регіональним розвитком.

Таким чином, як показано на рис.4.3 у меті державної регіональної політики значно підсилено складову задоволення потреб особистісного розвитку та соціальної інтеграції людини, яка може бути реалізована на основі виконання завдань розкриття потенціалу людини, збереження культурно-етнічного різноманіття, кооперації регіональних еліт поряд з вирівнюванням розвитку та нарощенням конкурентоспроможності регіонів.

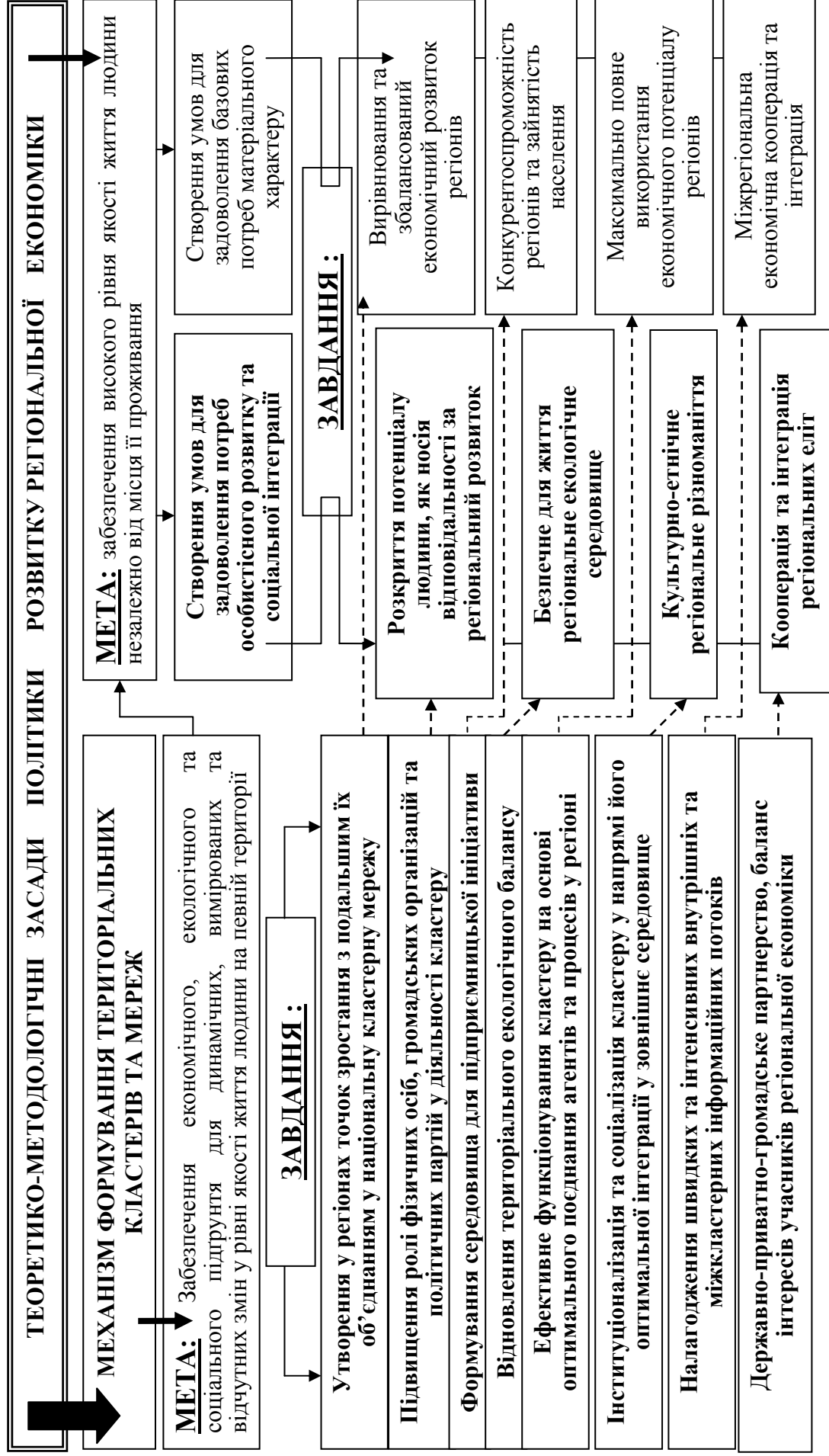

Рис.4.3 Теоретико-методологічні засади політики розвитку регіональної економіки на основі механізму формування територіальних кластерів та мереж

Джерело: розроблено автором

Шляхом інтеграції вище зазначених найновітніших економічних теорій з існуючими у теперішній час науковими засадами регіоналістики можна обґрунтувати основні принципи формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень, які відповідають принципам державної регіональної економічної політики (рис.4.4).

Для того, щоб у сучасних умовах невизначеності та прийняття ірраціональних рішень кластерні та мережеві утворення стали ефективним механізмом реалізації регіональної економічної політики, необхідно, щоб в організаційних та правових аспектах моделювалися та прораховувалися інституціональні положення. При цьому, існуюча нормативна база повинна використовуватися якомога повніше, для уникнення ефекту «переписування» законів під економічний інтерес. Суттєвим удосконаленням існуючих принципів кластеризації, на нашу думку, повинно стати моделювання таких стратегій поведінки учасників кластеру, при яких кооперативні дії були б вигіднішими, ніж індивідуальні. Це дозволить уникнути опортуністичної поведінки економічних суб'єктів та забезпечити надійність кластерних зв'язків.

Принцип статички та динаміки дозволить зосередити увагу у регулюванні регіонального розвитку шляхом впровадження кластерних та мережевих механізмів на статичних та динамічних категоріях, якими у кластері відповідно є економічні суб'єкти та процеси. Регулювання кластерної статички дозволить підтримувати функціональність, стійкість, життєздатність кластерної системи, а регулювання кластерної динаміки дозволить забезпечити трансформації, якісні та кількісні перетворення, рух та розвиток кластеру.

Враховуючи культурно-історичну неоднорідність регіонів України, а також спираючись на завдання створення національної мережі кластерів, як опорного каркасу точок зростання для національної економіки, необхідним є принцип змістовного різноманіття діяльності кластеру. Таким чином, окрім економічної та інших сфер, кластер повинен охоплювати сферу культури та історії тієї території, на якій він розташований, щоб реалізовувати функцію збереження повноти традицій та регіональних не формальних інституцій.

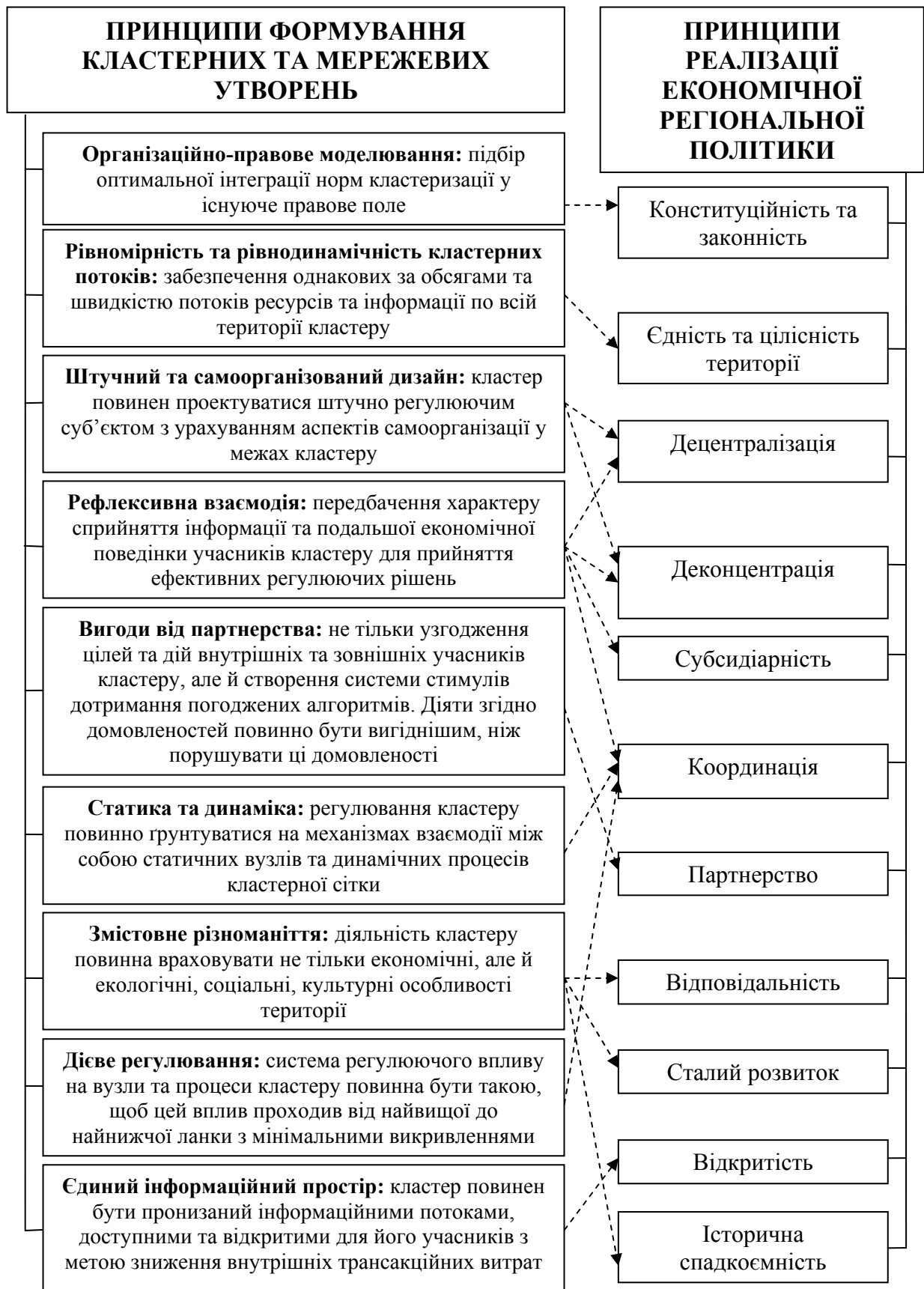

Рис.4.4 Принципи формування кластерних та мережових утворень у контексті принципів реалізації економічної регіональної політики

Джерело: розроблено автором

Необхідною ознакою ефективного кластеру є просторова збалансованість його внутрішнього розвитку, що забезпечується шляхом моніторингу та підтримки приблизно однакової динаміки протікання економічних процесів. Це дозволило обґрунтувати принцип рівномірності та рівнодинамічності кластерних потоків інформації, матеріальних та фінансових ресурсів, який у свою чергу породжує явище самоорганізації у кластері, адже при високому рівні динаміки розвитку контролювати не формальні відносини між учасниками кластеру достатньо важко для суб'єкту регулювання. Між тим, саме неформальні інституції породжують нові, іноді більш ефективні, зв'язки. Тому основоположним принципом формування кластерів та новітніх територіально-виробничих мереж повинно стати припущення того, що дизайн кластеру може бути частково штучний, а частково самоорганізований, і це тільки підвищить результативність його діяльності та ефективність реалізації державної регіональної політики в цілому.

Сучасні методи регулювання регіональної економіки повинні враховувати особливості поведінки основних учасників соціально-економічних процесів. Тому важливим під час проектування кластерів є дотримання принципу рефлексивної взаємодії, який дозволить певною мірою одушевити ті економічні моделі, які покладено в основу відносин учасників кластеру, внести у процес регулювання фактор невизначеності, пов'язаний з нечіткою логікою та уявленнями окремих економічних індивідів.

Поряд з тим, що поняття «регулювання» передбачає високий рівень керованості та підконтрольності елементів системи регулюючому центру або функціонування цих елементів у межах встановлених центром правил, слід наголосити, що у певних ситуаціях регулювання не відповідає зазначеному змісту. Тобто система регулювання є, а запланований ефект від неї відсутній через низьку контрольованість та керованість процесів. Саме тому запропоновано принцип дієвості регулювання, тобто розробки такої структури управління, яка б дозволила охопити усі ланки, елементи та процеси кластеру, позбавити економічних суб'єктів антагоністичних принципів поведінки. Також

важливою умовою формування кластерів є створення банку інформації, а також системи її розповсюдження. Це дозволить уникнути високих трансакційних витрат на її пошук, обробку та аналіз учасниками кластеру. Саме ці аргументи покладено в основу принципу єдиного кластерного інформаційного простору.

Спираючись на результати досліджень розділу 1 щодо існуючих теоретико-методологічних засад державної регіональної політики та наявних проблемних питань її розробки та реалізації, запропоновано нову концепцію агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень (рис.4.5), яка містить такі положення:

1. Концепція агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень є складовою регіональної економічної політики та обумовлює розвиток характеристик, функцій, базових компонент та типів прояву цієї політики. На основі цієї концепції розробляються відповідні механізми регіонального регулювання.

2. Базовими компонентами, які складають зміст концепції, є кластерна агентна сукупність, динаміка кластерних процесів та безпосередньо процес формування кластерних та мережевих утворень.

3. Кластер представлено у вигляді сукупності економічних агентів, як статичних основних вузлів територіального утворення, та комплексу процесів, як динамічних ланцюгів кількісних та якісних перетворень матеріальних ресурсів та інформації, спрямованих на реалізацію мети та завдань кластеру.

4. Зв'язки між окремими агентами на першому етапі проектування кластеру встановлюються штучно, але у процесі його функціонування природно виникають інші різноманітні зв'язки, які потребують моніторингу та оцінки з точки зору ефективності роботи кластеру. Наприклад, не передбачена зміна раніше запланованого контрагента на іншого є зв'язком, що виник природно без участі проектанту кластеру. Регулюючою реакцією на це повинна стати оцінка ефективності зміни конфігурації кластеру та прийняття рішення про допуск такого самоорганізаційного новоутворення або його відхилення та повернення до первинного стану.

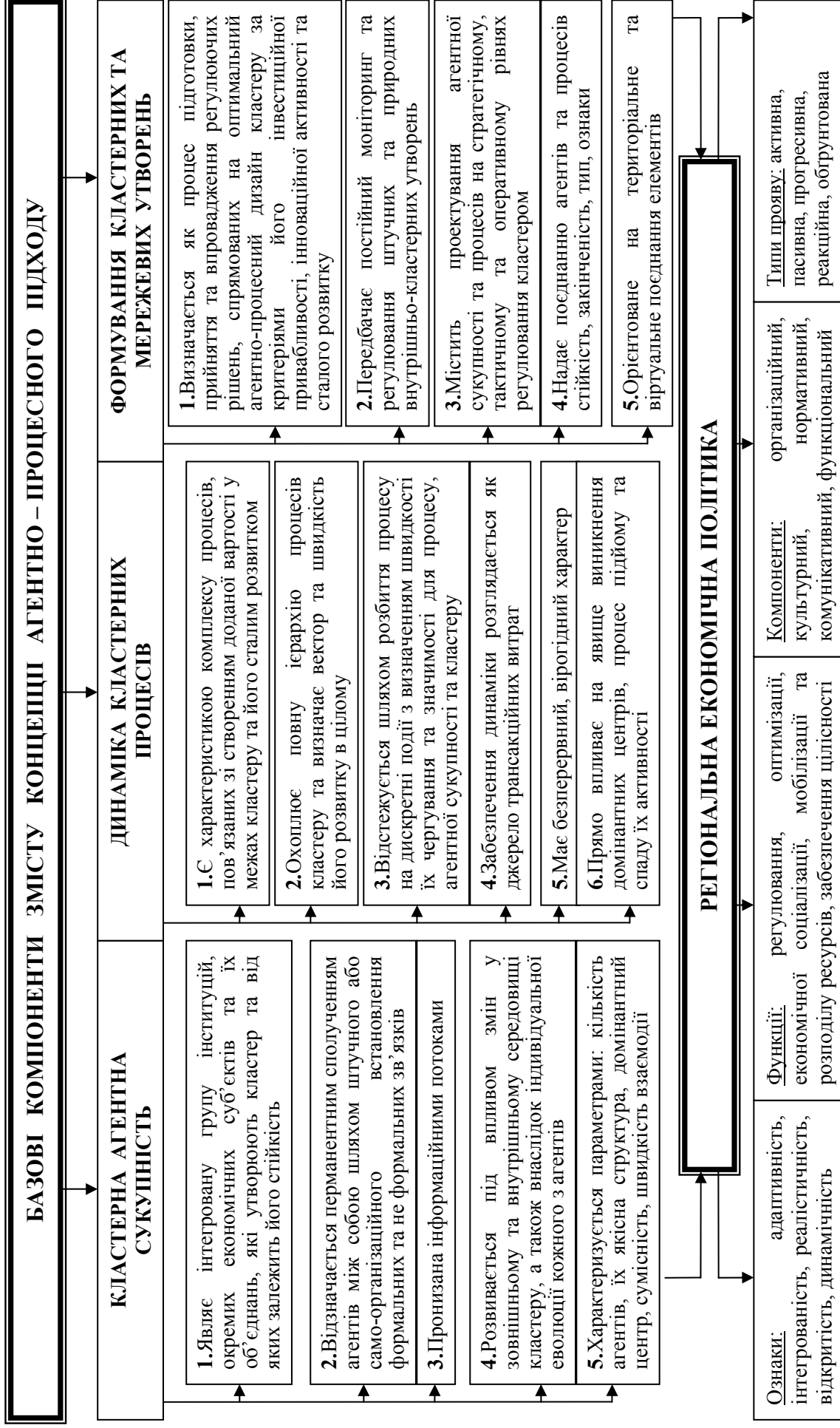

Рис.4.5 Концептуальні основи агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережеских утворень

Джерело: розроблено автором

5. Зв'язки між агентами кластеру доцільно класифікувати за рівнем значимості для його функціонування на значимі, середньої значимості, не значимі та відсутні. Значимі агентні зв'язки утримують оптимальний дизайн кластеру, обумовлюють його стійкість та життєздатність. Зв'язки середньої значимості впливають на підвищення ефективності функціонування кластеру, але не суттєво, ґрунтуються на основоположних значимих зв'язках та у разі порушення останніх також припиняють своє існування. Не значимі зв'язки між агентами мають ментальний рефлексивний характер та не носять економічної характеристики. Це означає, що в уявленні певного агенту про загальний дизайн кластеру присутні дані про існування іншого агенту, однак руху між ними інформації або інших ресурсів не відбувається. У разі, якщо агент кластеру не має інформації про існування іншого агенту, такий зв'язок можна ідентифікувати, як відсутній.

6. Утримуючим елементом агентної сукупності та необхідною умовою її існування виступають інформаційні потоки. Їх припинення або гальмування позначається на конфігурації кластеру та ефективності його функціонування. Забезпечення надійного та якісного інформаційного сполучення між агентами, під яким слід розуміти збір, сортування, передачу і прийняття економічних, екологічних та соціальних даних необхідних обсягів, параметричних характеристик з мінімальною вартістю, є однією з функцій регулювання розвитку кластеру.

7. Агентна сукупність є відкритою системою, яка чутлива до факторів зовнішнього середовища та водночас здатна чинити вплив на нього, що призводить до комплексного розвитку кластеру. Окрім синергетичного ефекту наявної агентної сукупності на вектор та динаміку кластерного розвитку впливає потужний чинник індивідуальної еволюції кожного з агентів, викликаной особливостями їх мікроструктури та власними уявленнями про соціально-економічне та екологічне середовище кластеру та регіону, до якого вони належать.

8. Для оцінки кластерної агентної сукупності використовуються такі параметричні характеристики, як кількість агентів, їх якісна структура, доміантний центр, сумісність та швидкість взаємодії між ними. Якісна структура агентів кластеру визначає його інноваційну, інвестиційну, виробничу спрямованість. Наявність інституцій соціальної та екологічної сфери забезпечує функціонування кластеру на принципах сталості.

9. Як складній системі, агентній сукупності властиве довільне виникнення або штучне утворення доміантного центру, по відношенню до якого інші агенти знаходяться на лінії периферії. Доміантний центр характеризується найбільшою кількістю значимих зв'язків (див. положення 5), найбільшим обсягом інформаційних потоків, найшвидшою індивідуальною еволюцією та, як наслідок, найвищою ефективністю діяльності.

10. Створення доданої вартості у межах кластеру з урахуванням принципів сталості представлено у вигляді комплексу процесів, які характеризуються груповою або одиничною динамікою. Вона охоплює повну ієрархію процесів у кластері та визначає вектор та швидкість його розвитку, на відміну від агентної сукупності, яка здатна тільки додатково впливати на ці стратегічні складові функціонування кластеру. Це відбувається внаслідок ведення агентами економічної діяльності на принципах рефлексивності, коли рішення приймаються на основі суб'єктивної системи уявлень. Однак, фактично ці рішення об'єктивно корегуються параметрами протікання процесів перетворення матеріальних та не матеріальних ресурсів залежно від існуючого інтелектуально-виробничого потенціалу кластеру.

11. Процес, як динамічна одиниця кластеру, функціонально пов'язує певну частину агентів між собою не залежно від існуючих між ними зв'язків.

12. Кожен процес у кластері є дискретним, оскільки представляється у вигляді відокремлених подій. Це дозволяє відстежити динаміку кластеру на мікрорівні. Кількість шарів структурування на події всього процесу, окремої ланки процесу, періоду у ланці, такту періоду, фрагменту такту залежить від необхідності для регулювання розвитку кластеру.

13. Динаміка кластерних процесів являє собою безперервний потік подій, на швидкість та вірогідність якого чинить значний вплив поведінка сукупності агентів. Тому підвищення динаміки кластерних процесів є джерелом трансакційних витрат, які пов'язані з витратами на оцінку та пошук оптимальних параметрів процесної динаміки з точки зору зовнішнього до кластеру середовища, а також забезпечення досягнення цих параметрів у внутрішньому середовищі кластеру (рис.4.6).

Рис.4.6 Трансакційні витрати забезпечення динаміки кластерних процесів
Джерело: розроблено автором

14. Якщо у певному секторі кластеру спостерігається підвищення динаміки кластерних процесів у порівнянні з іншими секторами, і при цьому

величина трансакційних витрат не перевищує середню по усіх кластерних процесах, то можна констатувати формування передумов для виникнення доміантного кластерного центру. Така закономірність ґрунтується на тому, що підвищення рівня динаміки процесів, сконцентрованих у певній групі або окремому агентному вузлі, означає прискорення трансформацій, перетворень, набуття агентами повноти інформації та досвіду, у результаті чого можливими стають інновації, що в цілому обумовлює розвиток та лідерство у кластері.

15. Формування кластерних та мережевих утворень являє собою конструювання взаємопов'язаних між собою агентної та процесної сукупностей на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях регулювання за критеріями інвестиційної привабливості, інноваційної активності та сталого розвитку кластеру при обмеженнях по обсягу трансакційних витрат, що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі кластеру, необхідності задоволення мінімального рівня інтересів різних груп агентів. В результаті цього кластерне поєднання агентів та процесів набуває стійкості, закінченості, унікального типу, ознак та властивостей.

16. Одним з ключових завдань при формуванні кластерних утворень визначено проектування механізмів постійного моніторингу та регулювання процесів самоорганізації, що відбуваються у кластері на засадах рефлексивної взаємодії агентів.

17. Конструювання кластерів та інших мережевих формувань передбачає не тільки територіальне, але й віртуальне поєднання елементів. Якщо у територіальному кластері динаміка процесів забезпечується шляхом скорочення витрат часу та грошей на здійснення угод та створення доданої вартості за рахунок близького територіального розташування агентів, то у віртуальному кластері рівень економічної активності підвищується за рахунок сполучення агентів на основі інформаційно-комунікаційних мереж.

Приведені концептуальні положення являють собою удосконалене теоретичне підґрунтя процесу реалізації державної регіональної економічної політики через механізми утворення територіально-виробничих кластерів та

мереж. На відміну від існуючих, концепція агентно-процесного підходу дозволяє під час формування кластерів та мереж врахувати не тільки етапи їх розробки та проектування, інтеграції організаційно-економічних механізмів, але й важливий етап інституціонального супроводження процесу впровадження кластерного механізму у дію, що пов'язано з чинниками особистісних інтересів та можливостей впливу окремих суб'єктів регіональної економіки на хід соціально-економічних процесів у регіоні.

4.2 Понятійний апарат, етапи, загальні засади політики і механізму формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень розвитку регіональної економіки

На основі наведених у п.4.1 положень концепції агентно-процесного підходу до формування кластерів та мережевих новітніх територіально-виробничих утворень з метою розвитку регіональної економіки представимо у концентрованому вигляді систему понять та визначень цієї концепції (рис.4.7). Деякі категорії концептуального підходу, такі як кластерні зв'язки між агентами кластерної сукупності, було обґрунтовано вище. Тому визначимо ті поняття, які потребують додаткових пояснень.

Удосконалення існуючого понятійного апарату дозволить суттєво розширити наукове уявлення, яке склалося на теперішній час, про ті процеси, у першу чергу, організаційного характеру, які реально відбуваються у кластері або територіально-виробничій мережі під час її функціонування. Досліджена та сформована категоріальна система дозволить врахувати певні принципи та властивості поведінки у часі та просторі структурних елементів кластеру згідно новітніх економічних теорій, що обумовить загальне підвищення стійкості кластеру до впливу внутрішніх та зовнішніх негативних чинників.

На відміну від існуючих, агентно-процесний підхід до формування кластерів та територіально-виробничих мереж розвитку регіональної економіки передбачає приділення значної уваги зовнішньому середовищу кластеру. Тому поряд з існуючими поняттями, які вже використовуються у науці під час обґрунтування кластерних механізмів, для оцінки та регулювання зовнішнього середовища кластерного або мережевого територіально-виробничого утворення запропоновано оперувати й іншими категоріями.

Зокрема, запропоновано проектувати не тільки внутрішню структуру кластеру, але й його зовнішню систему зв'язків, для чого введено поняття «зовнішній інтеграційний дизайн», який показує об'єкти та характер їх кореляції з кластером в цілому та його окремими структурними одиницями.

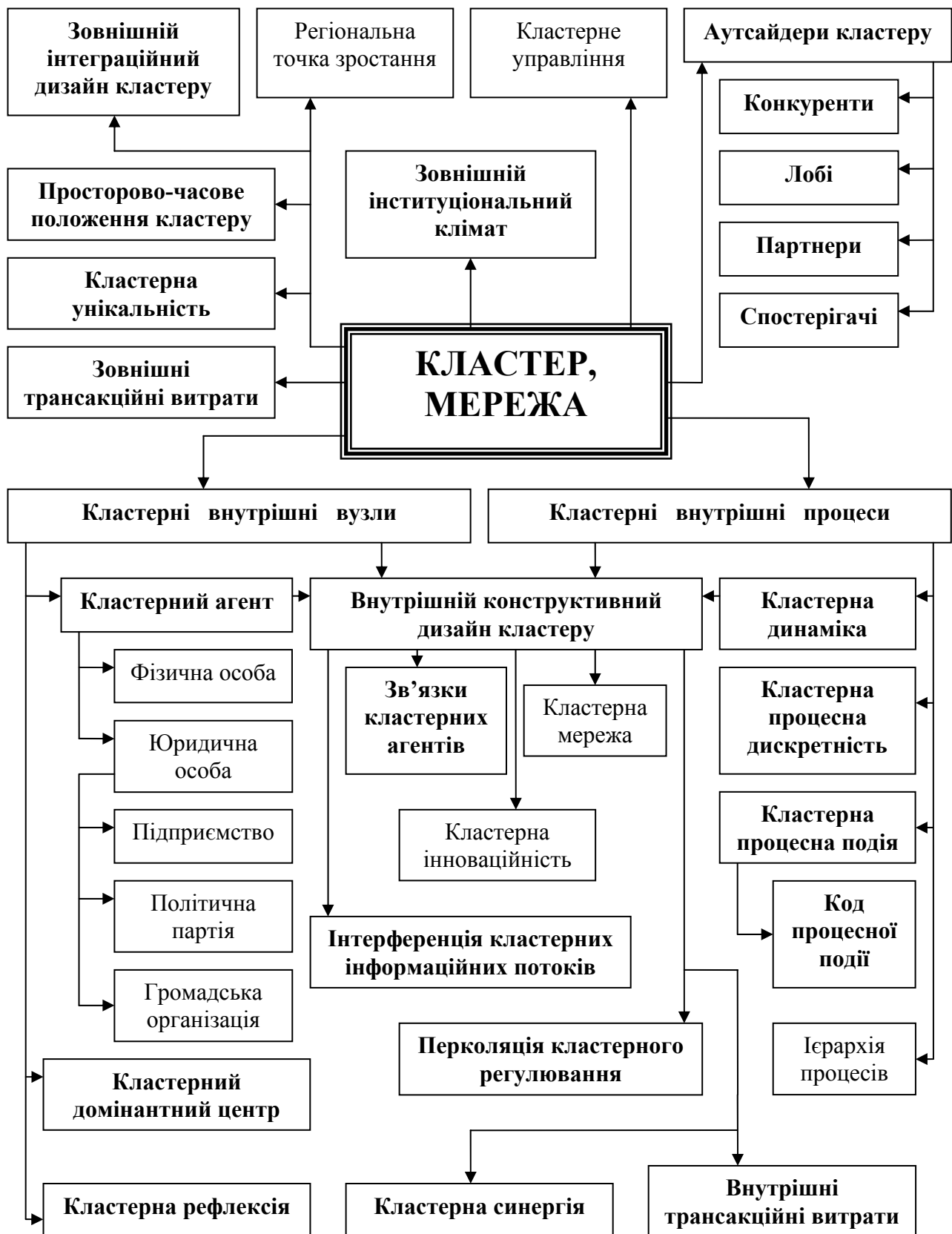

Рис.4.7 Понятійний апарат концепції агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень
Джерело: розроблено автором

Ефективне регулювання кластеру з урахуванням факторів зовнішнього середовища не можливе без оцінки ризиків, викликаних поведінкою зовнішніх учасників. Для цього введено поняття «аутсайтери кластеру», яких за характером ставлення до кластеру поділено на конкурентів (негативне ставлення), лобі (позитивне ставлення з високою особистою зацікавленістю), партнерів (позитивне ставлення з поміркованою особистою зацікавленістю), спостерігачів (нейтральне ставлення).

На відміну від характеристики кластеру у одновірній площині, яка характеризує його територіальне положення, вважаємо за доцільне використовувати двовірну площину, яка дозволяє оцінити його просторово-часове положення. Оцінка стадії кластерної хвилі розвитку дозволить прогнозувати подальший підйом або спад у його функціонуванні та розробляти на цій основі відповідну стратегію регулювання для найкращої реалізації цілей та завдань регіональної політики.

Категорія «кластерна унікальність» відображає інноваційність кластеру, його конкурентні переваги, унікальні риси у порівнянні з іншими кластерами регіону, країни та світу, що особливо важливо визначати під час проектування територіально-виробничого об'єднання. Ця категорія пов'язує процес формування кластерів та мереж з інноваційними процесами, що відбуваються в економіці регіону. За своїм змістом кластерна унікальність відображає рівень інноваційності об'єднання підприємств у регіоні, який складається з рівня організаційної інноваційності кластеру, а також рівня інноваційності результатів функціонування кластеру. Чим більшою є сукупний рівень інноваційності кластеру, тим більшим є рівень його унікальності.

Для позначення сукупності формальних (правових) норм та неформальних правил, виражених у традиціях, стилі мислення та життя суспільства, впливових судженнях його членів тощо, у межах яких функціонує кластер, вжито поняття «зовнішній інституціональний клімат».

Внутрішнє середовище кластеру доцільно розділити на кластерні внутрішні вузли та процеси. Кластерні внутрішні вузли характеризуються

статичною позицією та виконують кластероутворюючу та підтримуючу функції. До них відносяться агенти, домінантний центр та кластерна рефлексія.

На відміну від існуючих підходів, у яких кластер розглядається як сукупність підприємств, у агентно-процесному підході формування кластерів до категорії агентів віднесено фізичних осіб, політичні партії та громадські організації, відносини та суспільна позиція яких складають внутрішнє інституціональне поле кластеру. Перелічені економічні агенти своїми діями здатні впливати на економічну діяльність підприємств та загальну ефективність функціонування кластеру.

До вузлових категорій віднесено таке важливе поняття як «кластерна рефлексія». Вона означає результат колективних роздумів агентів кластеру щодо процесів та явищ зовнішнього та внутрішнього кластерного середовища, які складаються у колективне уявлення про економічну реальність, ступінь інформованості та ставлення аутсайдерів кластеру, їх методи стратегічної та тактичної поведінки. Нерідко кластери ототожнюють з регіональними точками зростання, віддаючи їм перевагу поряд з іншими механізмами регулювання регіональної економіки.

Таким чином, кластер перетворюється на комплексну самостійну одиницю підвищеної економічної активності, отриману внаслідок сполучення багатьох інших мікроекономічних одиниць, які разом повинні визначити вектор та динаміку прискореного розвитку регіону в цілому. У цьому зв'язку актуальним стає аналіз сукупної рефлексії кластеру, віддзеркаленої у стратегічних планах діяльності кластеру, на предмет ступеня розбіжності суб'єктивних уявлень агентів кластеру з об'єктивною реальністю, тобто на предмет життєздатності та конкурентоспроможності цих стратегічних планів у складених соціально-економічних умовах.

Реалістичність кластерної рефлексії та ефективність формування та регулювання кластером або мережевим територіально-виробничим утворенням з метою реалізації регіональної економічної політики залежить від того наскільки інформаційні потоки, що циркулюють між агентами та живлять

процес складання сукупності уявлень та суджень про економічне середовище, здатні до взаємного проникнення.

У можливості поєднання різних за природою та характером інформаційних потоків відображається рівень інтеграційної побудови кластеру, коли інформація, призначена для одного типу агентів є відкритою та доступною для іншого типу агентів. У цьому випадку картина уявлень кожного з агентів кластеру є більш повною, а кластерна рефлексія в цілому має більшу вірогідність бути об'єктивною. Інтерференція інформаційних потоків у регіональних кластерах, на нашу думку, є необхідною умовою для інноваційного розвитку. Це пов'язано з тим, що одним з методів наукової творчості є комбінування несумісних підходів, властивостей об'єктів, принципів, що за суттю і є інформаційною інтерференцією. Також інтерференція кластерних інформаційних потоків проявляється у явищі підсилення або послаблення амплітуди коливань хвилі трансформаційних змін у кластерному середовищі.

З метою позначення процесу розповсюдження регулюючого впливу крізь неоднорідне агентно-процесне середовище кластеру від регулюючого центру до найнижчих ієрархічних рівнів запропоновано ввести поняття «перколяція кластерного регулювання». Від того, наскільки швидко розповсюджується регулюючий вплив між агентною сукупністю кластеру, наскільки правильним є рефлексивне відображення цього впливу в уявленні кожного з агентів, залежить ефективність регулювання кластером в цілому. Вона проявляється у різниці між силою вихідної регулюючої дії та силою регулюючої дії, яка доходить до агента заключної ланки ієрархічного ланцюжка. Чим меншою є зазначена різниця, тим вірогідність ефективного регулювання є вищою. І навпаки.

Зверхадитивний ефект від взаємодії агентів кластеру, який проявляється у економічній, екологічній, соціальній, інституціональній, інноваційній та інших сферах, у концепції агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих утворень позначено категорією «кластерна синергія». За її допомогою можна здійснювати оцінку значимості кластеру, як складного

утворення, прогнозувати результативність регулюючих рішень, визначати, що для економіки регіону є ефективнішим функціонування підприємств окремо або їх об'єднання у кластер з певною низкою можливостей, але й обмежень.

Для того, щоб оцінити сутність дискретної події певного кластерного процесу запропоновано вживати термін «код процесної події». В умовах господарювання на принципах сталості він складається з трьох оцінок значимості події для економічного, екологічного та соціального розвитку кластеру та регіональної економіки. Визначення кодів процесних подій слугує основою для оцінки ефективності події, процесу в цілому з точки зору цілей та завдань кластеру, а також для прийняття рішень щодо ліквідації події, як ланки кластерного процесу, заміни її на іншу або активізації.

Сукупність агентів та процесів кластеру складає його внутрішній конструктивний дизайн, від якого залежить кластерна рефлексія, інтерференція інформаційних потоків, перколяція регулювання, кластерна синергія.

У табл.4.1 представлено класифікацію видів основних понять концепції агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих новітніх територіально-виробничих утворень.

Таблиця 4.1

Класифікаційні ознаки та види основних понять формування кластерів та мережевих територіально-виробничих утворень на основі концепції агентно-процесного підходу

Поняття	Класифікаційна ознака	Вид	Визначення
Дизайн кластеру	За середовищем	Внутрішній конструктивний	Відображає зв'язки між агентами кластеру
		Зовнішній інтеграційний	Відображає зв'язки кластеру з зовнішніми аутсайдерами
Трансакційні витрати	По відношенню до змін	Постійні	Залишаються постійними не залежно від інтенсивності змін у дизайні кластеру
		Змінні	Змінюються залежно від інтенсивності змін у дизайні кластеру

продовження табл.4.1

Трансакційні витрати	За середовищем	Зовнішні	Виникають при взаємодії кластеру з зовнішнім середовищем
		Внутрішні	Виникають у внутрішньому середовищі кластеру
Зв'язки кластерних агентів	За приналежністю до дизайну кластеру	Формальні	Функціональні, закріплені дизайном кластеру
		Не формальні	Особистісні, не закріплені дизайном кластеру
	За джерелом походження	Штучні	Встановлені суб'єктом, який проектує кластер
		Само-організаційні	Встановлені самостійно агентами кластеру
	За значимістю	Значимі	див.п.5 положень концепції агентно-процесного підходу
		Середньої значимості	
		Не значимі	
Відсутні			
Процесна подія	За значимістю	Економічно значима	Економічний ефект, що виникає внаслідок події переважає над екологічним та соціальним
		Екологічно значима	Екологічний ефект, що виникає внаслідок події переважає над економічним та соціальним
		Соціально значима	Соціальний ефект, що виникає внаслідок події переважає над екологічним та економічним
Зовнішні зв'язки інтеграційного дизайну	За напрямом впливу	Зв'язок - вплив	Відображає зв'язок, при якому кластер або кластерний агент впливає на аутсайдера
		Зв'язок - залежність	Відображає зв'язок, при якому кластер або кластерний агент залежить від аутсайдера
Кластерна унікальність	За характером	Унікальність дизайну	Інноваційність у поєднанні агентів та процесів між собою
		Унікальність змісту діяльності	Інноваційність результатів діяльності кластеру: інноваційна продукція, послуги
	За рівнем розповсюдження	Регіональна	Інноваційність кластеру для певного регіону, країни, всього світу
Національна			
Світова			

Зовнішній інституціональний клімат	За умовами для кластеру	Сприятливий	Формальні та не формальні норми та правила сприяють ефективній роботі кластеру
		Нейтральний	Робота кластеру підпорядковується стандартним формальним та не формальним нормам та правилам
		Не сприятливий	Формальні та не формальні норми та правила гальмують ефективну роботу кластеру
		Відсутній	Робота кластеру не регламентується формальними та не формальними нормами та правилами
Кластерний домінуючий центр	За розташуванням	З симетричним розташуванням у дизайні кластеру	Центр територіально розташовано симетрично по відношенню до інших агентів
		З асиметричним розташуванням у дизайні кластеру	Центр територіально розташовано не симетрично по відношенню до інших агентів
Кластерна рефлексія	За повнотою	Абсолютна	Уявлення усіх агентів кластеру щодо соціально-економічних процесів абсолютно співпадають між собою
		Часткова	Уявлення усіх агентів кластеру щодо соціально-економічних процесів частково співпадають між собою
		Відсутня	Уявлення усіх агентів кластеру щодо соціально-економічних процесів абсолютно не співпадають
	За ступенем реалістичності	Реалістична	Більше 50% суджень та уявлень агентів кластеру співпадають з реальністю
		Суб'єктивна	Менше 50% суджень та уявлень агентів кластеру співпадають з реальністю
	За об'єктом	Внутрішня	Відображає уявлення агентів кластеру про його внутрішні процеси
Зовнішня		Відображає уявлення агентів кластеру про зовнішні процеси	

Інтерференція кластерних інформаційних потоків	За ступенем охоплення	Повна	Усі інформаційні потоки доступні та відкриті для усіх агентів кластеру
		Обмежена	До певних інформаційних потоків доступ певних агентів кластеру обмежений
	За силою	Сильна	Провокує кардинальні зміни у кластерному середовищі
		Слабка	Стримує зміни у кластерному середовищі
Перколяція кластерного регулювання	За характером	Додатна	Відображає процес розповсюдження регулюючого впливу
		Від'ємна	Відображає процес блокування розповсюдження регулюючого впливу
	За швидкістю	Швидка	Відображає короткий період розповсюдження / блокування регулюючого впливу
		Повільна	Відображає довгий період розповсюдження / блокування регулюючого впливу
Кластерна синергія	За приналежністю до сфери діяльності	Економічна	Прояв зверхадитивного ефекту від роботи кластеру у економічній сфері
		Соціальна	Прояв зверхадитивного ефекту від роботи кластеру у соціальній сфері
		Екологічна	Прояв зверхадитивного ефекту від роботи кластеру у екологічній сфері
	За характером впливу	Пряма	Ефект від взаємодії агентів у кластері більший ніж від діяльності кожного окремо
		Зворотна	Ефект від взаємодії агентів у кластері менший ніж від діяльності кожного окремо

Джерело: розроблено автором

На основі узагальнення науково обґрунтованих положень, отриманих у п.4.1 під час досліджень мети, завдань та принципів концептуального агентно-процесного підходу, а також досліджень понятійного апарату та класифікації основних понять, можна сформулювати послідовність укрупнених етапів процесу формування кластерних, мережевих та інших новітніх територіально-виробничих форм реалізації економічної регіональної політики (рис.4.8).

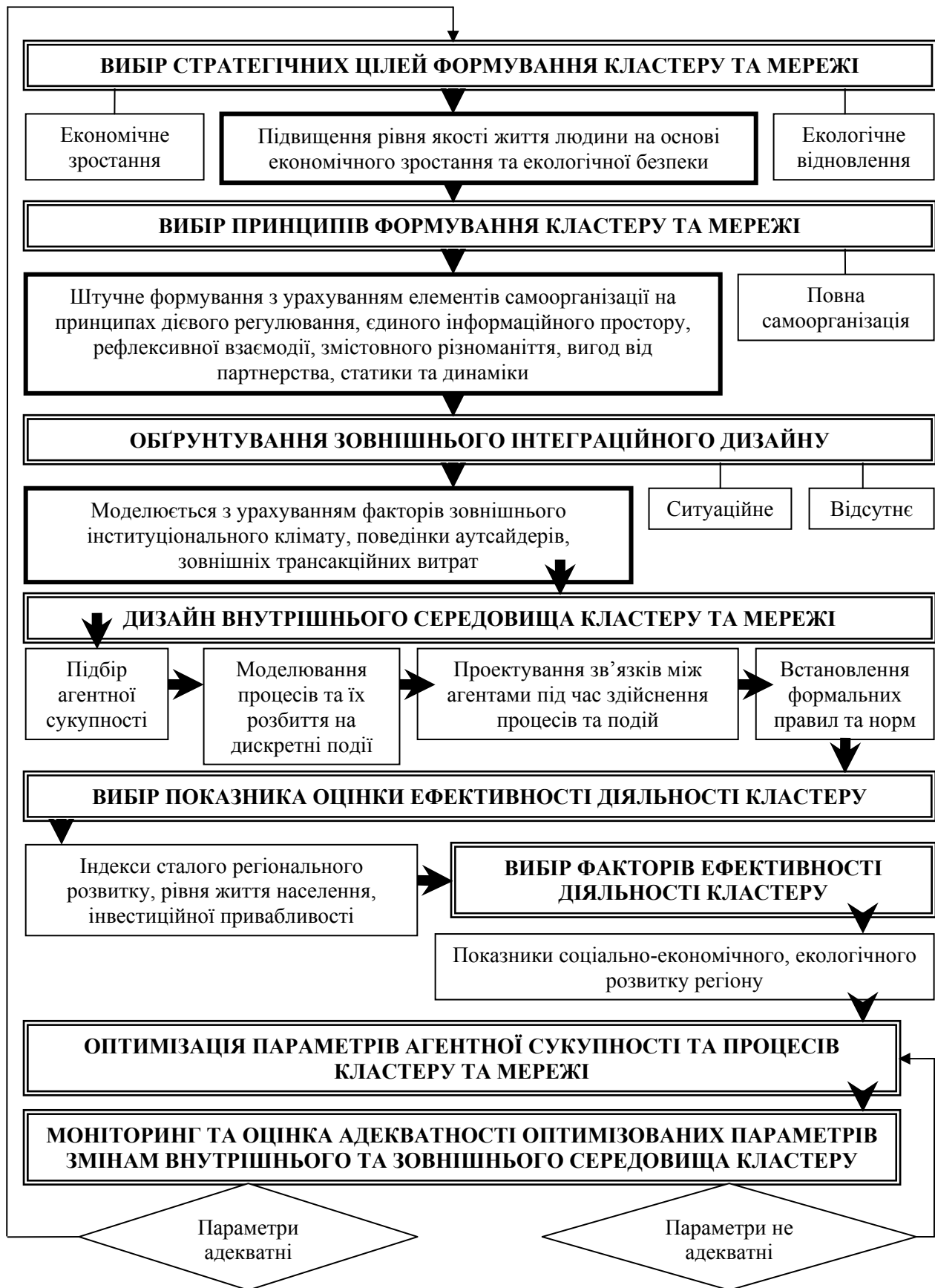

Рис. 4.8 Структурно-логічна послідовність етапів формування кластерних та мережових виробничих форм реалізації регіональної економічної політики

Джерело: розроблено автором

В умовах відсутності в Україні законодавчої бази щодо формування регіональних кластерів, чітко вибудована послідовність етапів проектування зовнішнього та внутрішнього дизайну кластеру, оптимізації параметрів його агентної сукупності та комплексу процесів має велике практичне значення для органів регіонального регулювання з точки зору реалізації політики розвитку.

З метою більш глибокого розуміння об'єкту дослідження, яким виступає процес розробки регіональної економічної політики, в контексті запропонованої концепції агентно-процесного підходу до формування кластерів звернемось до історичного генезису цього поняття.

Термін «політика» походить від давньогрецького поняття «поліс», під яким розуміли певну самоорганізацію міської громади у визначеній формі з встановленням управлінської ієрархії, розподілом функцій, обґрунтуванням принципів спільної життєдіяльності [378].

Однак, з дослідження трансформацій, яких зазнало поняття «політика», можна зробити наступний висновок. Якщо у витоках його формування стояли процеси самостійного вибору членами громади порядку та форм взаємодії між собою, то сьогодні зміст політики кардинально змінився і складається з цілей, завдань та механізмів, які встановлюються у певній сфері життєдіяльності регулюючим суб'єктом [933,688]. Тобто на сьогоднішній день переважна більшість економічних суб'єктів не може безпосередньо приймати рішення щодо конкретних механізмів господарювання. На цій підставі можна констатувати, що поняття «політика» змінило свій зміст з природного формування правил за участю усіх членів громади на штучне формування за участю певної групи управлінців.

Регіональну економічну політику визначають як комплекс заходів, що здійснюються державою, органами місцевого самоврядування, спрямованих на регулювання економічних процесів, що відбуваються на рівні регіонів [150,233,272]. Тобто економічній політиці притаманна масштабність: високий рівень положення регулюючих суб'єктів у ієрархії управління та доволі широкий об'єкт регулювання, яким виступає регіон.

Разом з цим, формувати ефективні територіально-виробничі кластери запропоновано на основі агентно-процесного підходу, який передбачає, що у центрі економічних процесів кластеру розглядаються мікро-об'єкти, якими виступають окремі організації та економічні агенти. При цьому, згідно обґрунтованого поняття кластерної рефлексії (див. рис.4.7) кожен з таких об'єктів мікроекономічного рівня може мати власну систему уявлень про економічні процеси, тобто власну економічну політику. Зрозуміло, що чим вищим є рівень економічної політики, тим більш тотальним є її вплив на інші політики нижчих рівнів, які, не зважаючи на це, існують. Такий висновок не вступає у протиріччя з теоріями інституціональної економіки [115,18,1,235], рефлексивного управління [580], теорії ігор [571].

На основі наведеного можна констатувати, що регіональна економічна політика при умові її реалізації шляхом формування кластерів на основі агентно-процесного підходу, повинна дещо змінити свій зміст, додавши до державних цілей та механізмів регулювання розвитку, які формуються штучно, ті, що виникають на рівні окремих економічних суб'єктів та формуються на принципах самоорганізації. Тобто зміст поняття «регіональна економічна політика» повинен містити увесь комплекс зв'язків та процесів між економічними суб'єктами з урахуванням їх, іноді протилежних, інтересів з припущенням певної частки процесів самоорганізації. Тільки тоді сформований кластер буде працювати ефективно.

У цьому зв'язку необхідний такий набір механізмів регулювання, який буде у найоптимальніший спосіб забезпечувати розвиток економіки регіону згідно обраного критерію, яким у теперішній час виступає пріоритет сталого розвитку економіки на інноваційній основі.

Трактувати поняття «механізм» можна згідно теорії механізмів та машин [140,184,314,591], що належить до технічних наук та, як зазначено у [401], всебічно описує штучні механізми, а також згідно новітньої теорії дизайну економічних механізмів [44-46,66,67,71-74,377,576], яка відноситься до економічних наук та описує природні, суспільні механізми (табл.4.2).

Порівняння наукових підходів до визначення поняття «механізм»

Характеристика наукового підходу	Теорія механізмів та машин (технічні науки)	Теорія дизайну економічних механізмів (економічні науки)
Представники та час виникнення	Ейлер Л., Кардано Дж., Амонтон Г., Кулон Ш., Чебишев П., Коріоліс Г., Монж Г., Рьоло Ф., XVIII ст. [140]	Гурвіц Л., Ерроу К., Карлін С., Саппес П., Рейтер С. [44-46], Маскін Е. [66,67], Майерсон Р., Шмідлер Д., Сонненшайн Х. [71-74], Саттеруейт М., Вікрі У., кінець XX – початок XXI ст.
Визначення поняття «механізм»	Це сукупність тіл, які здійснюють необхідні рухи, рухливо пов'язані між собою, торкаються одне одного та слугують для передачі та перетворення руху [140]	Це формальна модель передачі інформації у економічних процесах, системах, яка передбачає певне агрегування інформації від різних економічних суб'єктів у центрі та прийняття ним остаточних рішень [377]
Основний елемент механізму	Фізичне тіло	Економічний агент, яким може виступати окрема фізична особа, організація, підприємство.
Базовий процес механізму	Передача параметрів руху (траєкторії та швидкості) від одного тіла до іншого	Передача інформації (змісту, рівня правдивості) від одного економічного агента до іншого
Фундаментальний принцип механізму	«Ціле превалює над частковим». Рух кожного з тіл обмежений на стільки, на скільки це необхідно для функціонування всього механізму за критерієм ефективності, встановленим розробником	«Суспільне переважає над приватним». Інтереси та вигоди кожного з економічних агентів визначають стратегії їх поведінки. Стратегії поведінки кожного з економічних агентів повинні призводити до максимізації ефекту, необхідного розробнику механізму
Мета функціонування механізму	Виконання певної задачі, визначеної розробником	Виконання певної задачі, визначеної розробником
Походження механізму	Штучне. Шляхом конструювання	Природне. Через існування «невидимої руки», що регулює ринкову взаємодію. Штучне. Шляхом дизайну певним регулюючим суб'єктом

Джерело: розроблено автором

Узагальнено механізм з точки зору технічного та економічного підходу має спільне визначення, яке зводиться до порядку, послідовності взаємодії елементів під час певної діяльності або процесу для досягнення єдиної мети, визначеної розробником механізму [314,591,45]. Технічний механізм має вхідну

ланку, яка отримує рух від двигуна, та вихідну ланку, поєднану з робочим органом машини або покажчиком приладу [184].

Якщо інтерпретувати складові технічного механізму у контексті кластерного або мережевого механізму регулювання розвитку регіональної економіки, то вхідною ланкою будуть теперішні показники стану економічної, соціальної та екологічної підсистем регіонального комплексу. Наприклад, обсяг валової доданої вартості у економіці регіону, обґрунтований у п.2.2.1 рівень ефективності інноваційної діяльності підприємств, стандарти якості життя населення на території регіону, стан відтворення навколишнього природного середовища, обґрунтований у п.2.3.1 рівень ємності природно-техногенного середовища регіону та інші.

У свою чергу, вихідною ланкою, за якою оцінюється ефективність функціонування кластерного економічного механізму, виступає індикатор сталого розвитку, з урахуванням його структурного балансу, рівень інвестиційної привабливості регіональної економіки, частка інноваційної продукції у регіональному валовому продукті та у експорті регіону тощо.

У процесі регулювання за допомогою кластерного механізму регулюючим суб'єктом, тобто органом регіональної влади, задаються такі умови та сценарії дій інших економічних суб'єктів (фізичних осіб, підприємств), при яких функціонування цих суб'єктів у заданих рамках обмежень призводить до виконання поставлених завдань та цілей регіонального розвитку. При цьому розвиток передбачає постійні зміни у стані регіонального господарського комплексу, викликає зміни вихідного сигналу та, як наслідок, обумовлює необхідність постійного перегляду внутрішніх та зовнішніх умов функціонування кластеру.

Науковцями та практиками розроблено чимало різноманітних організаційно-економічних механізмів регулювання регіонального розвитку. Однак, проблеми міжрегіональної диференціації, низької якості життя населення, відставання регіонів та України в цілому за рівнем сталого та інноваційного розвитку залишаються не вирішеними. Як зазначено у [401],

однією з причин названих проблем може бути порушення цілісності між регулюючим механізмом та регіональною системою, як об'єктом регулювання, під час досліджень, на чому також наголошувалося під час досліджень взаємозв'язку системи державного регулювання (див. п.1.4), а також процесу бюджетного регулювання (див. розділ 3) з реальними процесами, що відбуваються у регіональній економіці. Дуже часто увагу приділяють окремо механізмам, а окремо процесам, що відбуваються у регіоні. Насправді, між цими двома складовими повинна існувати певна залежність, як між правилами гри та фактичною поведінкою економічних агентів, що перетворює механізм та регіональну систему на єдине ціле. Тільки тоді, коли ця умова виконується, можна спостерігати регіональний розвиток.

Ефективній інтеграції розроблених кластерних та мережевих механізмів у середовище регіональної економічної системи сприяє його дизайн. Це конструктивний підхід, який дозволяє створити такі умови, при яких егоїстичні, опортуністичні дії кожного з економічних агентів у сумі призведуть до оптимального рішення з точки зору загальної цільової функції. Тобто важливим для регіональної влади є розробка такого дизайну кластеру, при якому через задоволення індивідуальних потреб максимізується суспільна вигода [576].

Особливо гостро питання ефективного дизайну механізмів постає під час реалізації принципів сталого регіонального розвитку. Коли необхідно, щоб спільні природні та людські ресурси використовувалися повільніше, ніж відтворювалися, на тлі прагнення окремих підприємств збільшити власну вигоду. У цьому випадку природні ринкові механізми мають низьку ефективність, чим обумовлюють необхідність втручання єдиного центрального регулюючого органу.

Одним з ключових принципів формування кластерів на основі агентно-процесного підходу обґрунтовано створення єдиного інформаційного простору та налагодження інформаційних потоків, які складаються з даних про потенційні або фактичні дії економічних суб'єктів (див.рис.4.4). Саме інформаційні потоки, перетворюючись та проходячи крізь економічних

суб'єктів, змушують кластерний механізм працювати, а регіональну економічну систему розвиватися у потрібному напрямі. У цьому контексті набуває важливості така допоміжна функція регіонального регулювання, як акумулювання точної, своєчасної та достатньої інформації.

Про певну обмеженість інформаційного забезпечення прийняття регулюючих рішень та розробки економічних механізмів розвитку регіональної економіки свідчить той факт, що у 2005 р. частка тіньової економіки України склала 28% до загального обсягу ВВП [542], у 2011 р. – 52,8% [773]. Тобто значна частина соціально-економічних процесів проходить поза системою прозорого моніторингу та аналізу інформації, на основі чого приймаються управлінські рішення. У цьому криється ще одна причина низької ефективності регулювання регіональної системи, незадовільної роботи існуючих в Україні кластерів (див.рис.4.2). Відсутність достовірної інформації викривляє очікуваний результат та робить регулюючі механізми не дієвими. При цьому, дизайн кластерного економічного механізму, розробленого на основі агентно-процесного підходу, передбачає концентрацію повної інформації у регулюючому центрі з урахуванням наявності асиметричної інформації у економічних агентів кластеру. Однак, у практиці регулювання розвитком українських регіонів центральний керуючий орган може мати обмежену інформацію, а найбільш повні та достовірні дані сконцентровано у економічних суб'єктів – представників приватного бізнесу та власників капіталу.

На нашу думку, для підвищення ефективності регулювання розвитку регіональної економіки в умовах України на основі адаптації теорії дизайну економічних механізмів, яка значною мірою орієнтована на відносини економічних суб'єктів у Internet-середовищі, та на основі практичного впровадження положень концептуального агентно-процесного підходу до формування кластерів, необхідно розробити теоретико-методологічне підґрунтя для запровадження систем електронного урядування, спроектувати спеціальні новітні електронні мережеві територіально-віртуальні утворення. У цьому випадку виконуватиметься одна з головних умов ефективності регулюючих

механізмів – контроль за інформаційними потоками та концентрація необхідної інформації у регулюючому органі.

У свою чергу, повнота інформації, своєчасність її отримання, швидкість обігу та достовірність змісту є основою для формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень на інституціональних засадах, що є однією з умов реалізації концепції агентно-процесного підходу. Однак, теоретичне підґрунтя та методичні підходи до управління інституціональними процесами, що відбуваються у регіональній економіці для формування ефективно функціонуючих кластерів фактично відсутні.

Таким чином, з метою врахування інституціональних чинників під час проектування зовнішнього та внутрішнього середовища кластерних та мережевих утворень необхідно обґрунтувати теоретичні засади та методичні підходи оцінки стану і динаміки регіональної економіки на предмет можливостей формування стійких та ефективних кластерних та мережевих інтеграційних об'єднань з мінімальними ризиками виникнення антагоністичних економічних інтересів агентів регіональної економіки. Це складає зміст зовнішнього інтеграційного дизайну кластеру або територіально-виробничої мережі, як одного з етапів їх проектування.

4.3 Інституціональні засади формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень

4.3.1 Оцінка передумов формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень на основі індексу суспільної розрізненості у регіональній економіці

Формування та дизайн кластерних та мережевих механізмів регулювання регіонального розвитку, обґрунтування оптимальних шляхів економічного зростання регіональної економіки не можливі без урахування факторів соціального середовища, методологічним підґрунтям для чого слугує теорія інституціоналізму. Представники інституціональної наукової школи Веблен Т. [115], Коммонс Дж. [18], Адамс Г. [1], Мітчелл У., Гелбрейт Дж. [235] відстоювали положення про ірраціональну поведінку економічних суб'єктів замість раціональної, а також визнавали верховенство соціальних норм, правил, звичок над усталеними законами економіки. Як зазначав Гурвіц Л. [44], поняття «інститут» є набагато ширшим за поняття «економічного механізму» внаслідок того, що для кожного інституту, як норми або правила, може існувати достатньо широкий спектр параметрів та послідовностей дій, які складають певні механізми та впливають на їх конфігурацію. Тобто інститутом варто називати сукупність певних економічних механізмів.

Науково обґрунтована у п.4.1 концепція агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень передбачає, що у теперішній час для розробки економічної політики та механізмів регулювання регіонального розвитку необхідно визначати модель співвідношень найбільш впливових дійових осіб регіональної економіки. Саме вони здатні лобювати сценарії її розвитку, впливати на інвестиційну привабливість регіону, гальмувати та прискорювати трансформації у соціальній та екологічній сферах для забезпечення сталого розвитку, формувати конструкції кластерів, мереж для реалізації економічної регіональної політики у

найефективніший спосіб. Все це складає основу описаних у п.4.2 категорій зовнішнього інституціонального клімату та внутрішнього конструктивного дизайну кластеру, а також кластерної рефлексії.

Тенденції врахування інституціонального чинника у регулюванні соціально-економічних процесів відбиваються в інструментарії, який використовується для аналізу стану країн та регіонів. Поряд з суто економічними оцінками на перший план виступають якісні показники, що дозволяють оцінити суспільний клімат на певній території, який, на думку вчених-інституціоналістів, і визначає параметри протікання усіх інших процесів. Наприклад, саме показник інституціонального середовища, який характеризує наявну платформу для відносин бізнесу та влади в економіці, займає перше місце серед 12 інших індикаторів у інтегральному індексі оцінки конкурентоспроможності регіонів [366].

На підтвердження актуальності та своєчасності запропонованої концепції агентно-процесного підходу формування кластерів та мереж з метою реалізації державної регіональної політики, наведемо низку показників, що використовуються західними країнами для оцінки, навіть не власне розвитку, а створених на певній території передумов для нього.

Тобто за допомогою цих індексів можна оцінити ті можливості та загрози, які існують у соціально-економічному середовищі території, з точки зору впровадження тих або інших механізмів просторового розвитку.

Для висвітлення певних проблем, що існують в Україні у інституціональному полі і які необхідно вирішувати за допомогою розробки регулюючих кластерних механізмів, проаналізуємо рейтинг нашої держави у порівнянні з іншими країнами за низкою показників.

Так, за індексом суспільної інтеграції, який є базовою складовою показника глобальної інтеграції, Україну віднесено до категорії «слабких» держав після Нігерії, Панами та Нікарагуа [39]. Цей індекс дозволяє оцінити наявність у громадян держави важелів та механізмів, завдяки яким дії влади є контрольованими на предмет їх відповідності інтересам громади. Індекс

суспільної інтеграції України складає 67 п. у той час, коли, наприклад, у США він дорівнює 89 п., Германії – 83 п., Аргентині – 75 п.

За показником людського розвитку у 2007 р. Україна посіла 77 місце з 176 країн, поступившись Колумбії та Венесуелі [367]. При цьому трансформації у людському капіталі України мають негативний характер, тому що індекс людського розвитку України з 2007 р. по 2010 р. знизився з 0,79 до 0,71 [568]. Разом з цим, саме рівень людського розвитку проявляється у характері, особливостях та структурі інституціонального середовища регіону.

За розвитком електронного урядування, яке свідчить про відкритість та доступність влади, ступінь контрольованості інформаційних потоків, у 2012 р. Україна посіла 68 місце у світі та 9 місце з 10 країн східної Європи. Індекс E-government склав 0,5 п. Наприклад, РФ посідає 27 місце у світі та 1 місце серед країн східної Європи з відповідним індексом 0,73 п. Очолюють рейтинг країн Європи та посідають 2 місце у світі після США за рівнем електронного розвитку Нідерланди з відповідним індексом на рівні 0,91 п. [110].

Науковою школою академіка Лібанової Е.М. розробляються концептуальні засади державної політики соціального залучення та відторгнення [568], які мають пряме відношення до визначення груп впливу у суспільстві. У результаті досліджень було визначено, що у 2009 р. лише 18% населення України займали активну позицію у нинішніх умовах життя, решта – очікували змін, знаходилися у пошуку, не змогли визначитися; 55,7% вважали, що жоден інститут у державі не захищає громадян, 8,3% та 6,2% схилилися до думки, що їх захищає відповідно церква та ЗМІ. Лише 30,9% зі 100% опитуваних вважали, що вони впливають на політичну ситуацію у країні. Тільки 23,5% громадян переважно віком 41-55 років визнали власну відповідальність за суспільну ситуацію.

На нашу думку, наведені дані можна інтерпретувати у світлі регулювання розвитку регіональної економіки на основі формування кластерів та мереж наступним чином. Переважна більшість населення регіонів України є суспільно пасивною та вважають себе скоріше аутсайдерами економічних процесів, ніж їх

активними учасниками. Це означає, що регулювання регіональної економіки фактично позбавлене фундаментальної опори у вигляді такої потужної групи впливу, як громада. Як наслідок, така ситуація значно ускладнює впровадження реформ та реалізацію державної регіональної економічної політики. Також це свідчить про існування ризику надто високого рівня розрізненості сформованої агентної сукупності кластеру, яка перешкоджає встановленню кластерних зв'язків та налагодженню кластерних процесів.

У наведених вище показниках інституціональний чинник відображається як стан норм та правил. Наприклад, наявність або відсутність у громади регіону прав власності, доступу до інформації, прозорості дій влади тощо у певний момент часу є статичними категоріями. Разом з цим інституціональний чинник необхідно досліджувати у динаміці, з точки зору його впливу на поведінку учасників, яка, у свою чергу, впливає на регіональний розвиток.

З цим пов'язане важливе науково-практичне завдання в контексті запропонованої концепції агентно-процесного підходу до формування кластерів, яке полягає у вивченні явища розрізненості суспільства, економічних агентів, що може викликати протистояння, гальмування прогресу у межах кластеру та регіону в цілому. Це складає 3 та 4 етапи формування зовнішнього інтеграційного та внутрішнього структурного дизайну кластерів згідно розробленої у п.4.2 структурно-логічної послідовності (див. рис. 4.8).

Таким чином, для ефективного формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень з метою реалізації регіональної економічної політики необхідно провести аналіз та оцінку наявного регіонального середовища за допомогою нового інтегрального індексу регіональної суспільної розрізненості (Public Fragmentation Index, PFI). Це дозволить виявити потенційні можливості та загрози процесів об'єднання економічних агентів регіональної економіки у кластерні та мережеві формування на предмет рівня позитивного синергетичного ефекту від цього, а також негативного руйнівного ефекту, який з'являється через конфліктність інтересів учасників регіональної економіки.

Регіональний індекс суспільної розрізненості відрізняється від існуючих інтегральних індексів оцінки рівня розвитку регіонів за рахунок наступних положень: а) об'єктом оцінки виступають інститути та механізми, процеси та явища, які обумовлюють суспільну розрізненість та перешкоджають суспільній інтеграції у будь-якій сфері регіональної економіки; б) метою оцінки є виявлення передумов для виникнення конфліктів інтересів економічних агентів, які перешкоджають регіональному розвитку та проявляються у фрагментарності, подрібненості, роздільності; в) динамічний підхід до побудови індексу передбачає інтеграцію граничних індикаторів, кожен з яких виражений за допомогою диференційного числення та характеризується набором параметрів (швидкість, темп, прискорення) зміни певного первинного показника у момент часу; д) сукупність статичних первинних показників, які відображають стан регіональної економіки у момент часу сформовано на основі абсолютних та відносних показників, які характеризують розрізненість інтересів економічних агентів у регіональній системі та групуються за політичною, економічною та соціальною розрізненістю (табл. 4.3).

У центрі уваги оцінки рівня регіонального розвитку за допомогою вище перелічених індексів, у яких враховується інституціональний чинник, знаходиться явище інтеграції, як об'єднання окремих структурних елементів у єдине ціле на принципах системності.

Наприклад, індекс суспільної інтеграції оцінює рівень взаємодії, кооперації, об'єднання влади та громадян, що, на думку розробників цього індексу, виражено у механізмах протидії корупції. Індекс електронного урядування також відображає ступінь інтеграції влади та громадян за допомогою спеціальних засобів електронної комунікації. Глобальний індекс конкурентоспроможності економіки території характеризує рівень інтеграції та взаємозв'язку між економічним зростанням та особистісним ростом кожної окремої людини у державі. Індекс сталого розвитку визначає загальну глобальну інтеграцію економічної, соціальної та екологічної сфер функціонування комплексної регіональної системи.

Таблиця 4.3

Індекси оцінки розвитку територій, у яких враховується інституціональний чинник

Параметр	Індекс суспільної інтеграції (Public Integrity Index)	Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index)	Індекс сталого розвитку (Sustainable Development Index)	Індекс електронного урядування (E-Government Index)	Індекс суспільної розрізненості (Public Fragmentation Index)
Розробник	Центр суспільної інтеграції США [39]	Всесвітній економічний форум [366]	Інститут прикладного системного аналізу НАН та Міністерства економіки України [134]	ООН, Мережа публічного адміністрування [110]	Розроблено автором
Об'єкт оцінки	Інститути та механізми публічного контролю за діями влади на предмет відповідності інтересам громадян	Набір інститутів, стратегій, факторів, які визначають рівень продуктивності країни	Рівень гармонійності взаємодії економічної, соціальної та екологічної складових	Механізми надання державних послуг за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій	Інститути та механізми, процеси та явища, які обумовлюють суспільну розрізненість та перешкоджають суспільній інтеграції
Мета оцінки	Виявити ступінь відкритості та прозорості влади, оцінити існуючі передумови для виникнення корупції	Визначити фактори економічного розвитку та «багатства націй», виявити «потенціал зростання» економік	Визначити ступінь збалансованості та системної узгодженості територіального розвитку	Визначити рівень інформаційних зв'язків електронних елементів уряду між собою та з громадянами	Виявлення передумов для виникнення конфліктів інтересів економічних агентів, які перешкоджатимуть регіональному розвитку через фрагментарність, подібність, роздільність цих інтересів
Область використання	Розробка механізмів подолання корупції та доступу ЗМІ до процесів, що відбуваються у владі	Розробка механізмів підвищення економічного зростання, інвестиційної привабливості, доходів громадян	Розробка економічних, соціальних та економічних механізмів сталого розвитку	Розробка механізмів інформатизації економіки, соціального сектору	Формування регіональної економічної політики суспільного об'єднання, розробка механізмів кластеризації на основі агентно-процесного підходу
Концептуальна основа	Теорії державного управління та адміністрування	Комплекс класичних, неокласичних, інституціональних теорій	Вчення В. Вернадського про ноосферу	Теорія інформаційного суспільства	Інституціональні теорії, рефлексивне управління, теорія ігор

продовження табл. 4.3

Тип даних, що використовуються	Експертні та групові оцінки	Експертні та групові оцінки, статистичні дані	Статистичні дані, експертні та групові оцінки	Статистичні дані, експертні та групові оцінки	Статистичні дані, експертні та групові оцінки
Методологія розрахунку	Побудова інтегрального індексу за комплексом статистичних показників, вимірних у певний момент часу, які мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти	Побудова інтегрального індексу за комплексом статистичних показників, вимірних у певний момент часу, які мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти	Побудова інтегрального індексу за комплексом статистичних показників, вимірних у певний момент часу, які мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти	Побудова інтегрального індексу за комплексом статистичних показників, вимірних у певний момент часу, які мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти, залежно від стадій розвитку країни	Побудова інтегрального індексу за комплексом динамічних граничних показників, виражених за допомогою диференційного числення, які відображають зміну показника у часі та мають індивідуальні та групові вагові коефіцієнти
Склад показників	<p>1. <u>Громадянське суспільство</u>, <u>публічна інформація</u> (громадські організації, свобода ЗМІ)</p> <p>2. <u>Вибори</u> (участь громадян у виборах, відкритість фінансових звітів партій)</p> <p>3. <u>Контрольованість влади</u> (законодавчої, виконавчої, судової)</p> <p>4. <u>Адміністрування та державні послуги</u></p> <p>5. <u>Регулюючі механізми</u> (інститут омбудсмена, доступність відкриття бізнесу)</p> <p>6. <u>Антикорупційний механізм</u>, <u>верховенство права</u></p>	<p>1. Якість інститутів</p> <p>2. Інфраструктура</p> <p>3. Макроекономічна стабільність</p> <p>4. Здоров'я та початкова освіта</p> <p>5. Вища освіта</p> <p>6. Ефективність ринку товарів та послуг</p> <p>7. Ефективність ринку праці</p> <p>8. Розвиненість фінансового ринку</p> <p>9. Технологічний рівень</p> <p>10. Розмір ринку</p> <p>11. Конкурентоспроможність бізнесу</p> <p>12. Інноваційний потенціал</p>	<p>1. Економічний вимір</p> <p>2. Екологічний вимір</p> <p>3. Соціально-інституціональний вимір</p> <p>3.1. <u>Суспільство знань</u></p> <p>3.2. <u>Людський потенціал</u></p> <p>3.3. <u>Інституціональний розвиток</u> (політична свідомість, вплив релігійних інституцій, ефективність державної влади, політична ситуація в країні, активність на виборах, кількість віруючих та релігійних організацій, довіра до суддів, ЗМІ, церкви, Президента, Верховної Ради, Уряду)</p> <p>3.4. Якість життя</p>	<p>1. <u>Послуги on-line</u> (кількість відвідувань національного сайту та мов презентації інформації, кількість електронних послуг, що надаються Урядом)</p> <p>2. <u>Телекомунікація</u> (кількість користувачів Internet, послуг стаціонарного телефону, мобільного зв'язку, стаціонарного підключення до Internet)</p> <p>3. <u>Людський капітал</u> (грамотність дорослого населення, рівень освіти)</p>	<p>1. Політична розрізненість</p> <p>2. Економічна розрізненість</p> <p>3. Соціальна розрізненість (детальніше див. рис.4.9)</p>

Джерело: *розроблено автором*

Натомість, на нашу думку, перелічені підходи до побудови індексів оцінки регіонального суспільного середовища з урахуванням інституціональних чинників передбачають оцінку стану інтеграції у регіоні, не досліджуючи при цьому ті фактори, які їй фактично перешкоджають. Тобто, не досліджуючи протилежне явище інтеграції, яке полягає у суспільній розрізненості, генезисом якої є фрагментарність інтересів економічних агентів. Можливо, це здаватиметься парадоксальним, але виявлення регіональної суспільної розрізненості у різних сферах економіки регіону, аналіз її рівня дозволить розробити регіональну політику інтеграції, засновану на подоланні роздільності через узгодження інтересів економічних агентів.

Такі показники, як індекс економічної та політичної свободи [89], свободи преси [34], демократизації [25] не слугують теоретичним підґрунтям для вирішення проблеми формування регіональної політики вирівнювання та об'єднання, оскільки, навпаки, обумовлюють стимулювання протиставлення однієї суспільної групи решті груп громадян через лобювання необхідності надання цій групі особливих прав та свобод у діях.

Таким чином, індекс регіональної суспільної розрізненості кардинально відрізняється від існуючих індексів своєю сутністю, в основі якої лежить аналіз та оцінка наявних суспільних антагонізмів, які перешкоджають інтеграції.

Відповідно до вище зазначеної сутності оцінки рівня регіонального розвитку за індексом регіональної суспільної розрізненості її метою є виявлення передумов для виникнення конфліктів інтересів економічних агентів у різних сферах функціонування регіональної системи, які у майбутньому можуть зашкодити впровадженню реформ, реалізації економічної політики, формуванню кластерних механізмів та регіональному розвитку в цілому. У той час, коли для проектування кластерів та мереж необхідна суспільна інтеграція замість фрагментарності, подрібненості та роздільності.

Розвиток регіональної економіки є динамічним процесом, який характеризується багатомірним масивом різних показників, кожен з яких має певні параметри. Однак, існуючі методичні підходи до побудови інтегральних

індексів оцінки рівня регіонального розвитку передбачають використання одномірних масивів показників, математично формалізованих у вигляді лінійних моделей, що дозволяє оцінити стан регіональної системи, як статичну категорію, у певний момент часу. На наш погляд, у цьому існує певне протиріччя між регіональним розвитком, як динамічним, не лінійним процесом, та інтегральними індексами, що оцінюють його як статичне, лінійне явище у певний момент часу.

Також під час складання рейтингів регіонів за рівнем розвитку, нормалізація показників відбувається по групі регіонів, тобто індивідуальний результат кожного окремого регіону порівнюється з середнім, максимальним або еталонним груповим значенням. На наш погляд, такий принцип дещо обмежує процес оцінки регіонального розвитку, не дозволяє врахувати, що стартовий економічний потенціал регіонів та їх можливості до динамічного руху є різними. Це проявляється у тому, що рівень зростання показника, який для слаборозвинутого регіону є високим індивідуальним результатом, для розвинутого регіону може вважатися не достатнім.

У цьому зв'язку, оцінка регіональної суспільної розрізненості для ефективного формування кластерів на основі концепції агентно-процесного підходу повинна ґрунтуватися не тільки на групових порівняннях соціально-економічних результатів розвитку регіонів України між собою, але й на порівнянні індивідуальних результатів розвитку кожного окремого регіону протягом визначеного періоду часу. Це дозволить більш об'єктивно оцінити динаміку процесів, які відбуваються у регіоні та розробити стратегію формування кластерів та реалізації регіональної економічної політики залежно від початкового стану регіональної системи та її динамічних характеристик.

Тому для формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень на основі концепції агентно-процесного підходу необхідно розробити такий індекс оцінки рівня суспільної розрізненості, який би враховував багатомірні масиви параметрів показників, ґрунтувався на їх динамічних характеристиках поряд із статичними, передбачав не лінійність

зміни значень показників у часі, містив індивідуальний результат розвитку за певним показником кожного окремого регіону протягом визначеного періоду часу поряд з його відносним результатом у групі регіонів у визначений момент часу. Це дасть змогу оцінити рух регіональної системи, виявити його властивості як динамічної категорії у певний момент часу, який водночас є стартовим для подальших змін, які, таким чином, можуть бути прогнозованими; врахувати відмінні стартові потенціали регіонів. Адже згідно існуючих теоретичних поглядів збалансована система показників регіону складає фундаментальну основу механізмів формування політики регіонального розвитку та послідовності конкретних дій для її реалізації [240].

У відповідності до викладених положень побудови регіонального індексу суспільної розрізненості кожен первинний показник, Y_{ij} , який відображає стан та динаміку суспільної розрізненості у регіональній системі та використовується для розрахунку індексу, характеризується параметрами ($j = a, b, c, d$), що є ідентичними до динамічних властивостей регіональних процесів: швидкість ($j = a$), темп змін ($j = b$), прискорення ($j = c$), а також статичної властивості системи: стан ($j = d$).

Динамічний параметр швидкості зміни первинного показника суспільної розрізненості характеризує здатність регіональних соціально-економічних процесів, які віддзеркалюються у ньому, до функціонування таким чином, щоб цей показник змінився (збільшився або зменшився) на певну величину за наступну одиницю часу. За допомогою цього параметру можна оцінити наскільки швидко поширюється або скорочується суспільна розрізненість у регіоні за даним показником.

Динамічний параметр темпів змін показника суспільної розрізненості характеризує інтенсивність та силу регіональних процесів, внаслідок чого приріст показника за наступну одиницю часу може скласти велику або малу частку від свого попереднього значення. Знаючи критичне значення показника регіональної суспільної розрізненості та темпи його змін, можна спрогнозувати

критичний момент часу, через який буде досягнута гранична фрагментарність інтересів економічних агентів, після якої спостерігатиметься підвищена конфліктність та надто ускладнені умови для об'єднання економічних агентів.

Динамічний параметр прискорення характеризує здатність регіональних процесів функціонувати динамічно, через що нарощується або зменшується приріст показника стану регіональної системи. На основі цього параметру корегується швидкість змін у суспільній розрізненості, що істотно впливає на прогнозований час досягнення показником критичного значення з точки зору загрози цілісності регіональної системи та її кластерного утворення.

Статичний параметр стану суспільної розрізненості відображає досягнутий регіональною системою рівень фрагментарності інтересів агентної сукупності на певний момент часу, що є стартовим потенціалом для подальших динамічних змін (поширення або скорочення суспільної розрізненості) і характеризує індивідуальні особливості економічних систем регіонів.

Врахування усіх наведених параметрів під час розрахунку індексу регіональної суспільної розрізненості дозволить зосередитися на аналізі та оцінці тенденцій у розвитку регіону поряд з нарощеним потенціалом певних показників у визначений момент часу. Саме тенденції розвитку, як було обґрунтовано у п.2.1, характеризують його динамічну сутність. Використання такого підходу у регулюванні регіонального розвитку дозволить більш ефективно формувати кластерні та мережеві територіально-виробничі або електронно-віртуальні утворення для реалізації цілей та завдань регіональної економічної політики.

Таким чином, індекс регіональної суспільної розрізненості можна представити як функцію від багатомірного масиву первинних даних:

$$PFI_k = f(Y_{kij}); \quad Y_{kij} = \begin{bmatrix} y_{k1a} & y_{k1b} & y_{k1c} & y_{k1d} & y_{k1g} \\ y_{k2a} & y_{k2b} & y_{k2c} & y_{k2d} & y_{k2g} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ y_{kma} & y_{kmb} & y_{kmc} & y_{kmd} & y_{kmg} \end{bmatrix}, \quad (4.1)$$

де PFI_k - індекс регіональної суспільної розрізненості k -го регіону; Y_{kij} - багатомірний масив вхідних показників k -го регіону для побудови індексу суспільної розрізненості у момент часу t ; y_{k1a} - швидкість змін 1-го показника суспільної розрізненості у момент часу t для k -го регіону; y_{k2b} - темп змін 2-го показника суспільної розрізненості у момент часу t для k -го регіону; y_{k2c} - прискорення 2-го показника суспільної розрізненості у момент часу t для k -го регіону; y_{kmd} - індивідуальний рівень m -го показника суспільної розрізненості, досягнутий на момент часу t k -тим регіоном за період T ; y_{kmg} - груповий рівень m -го показника суспільної розрізненості, досягнутий на момент часу t k -тим регіоном відносно групи інших регіонів; m - кількість вхідних показників, відібраних експертним шляхом для оцінки регіональної суспільної розрізненості.

Кожен первинний показник, Y_{kij} , перед тим, як бути включеним у кінцеву модель визначення індексу регіональної суспільної розрізненості, розраховується як функція від параметрів швидкості, темпів змін, прискорення, які, у свою чергу, залежать від фактору часу, t , а також досягнутого індивідуального за період часу, T , та групового на момент часу, t , рівнів регіональної суспільної розрізненості:

$$\begin{aligned}
 Y_{kij} &= f(y_{kia}; y_{kib}; y_{kic}; y_{kid}; y_{kig}) = \\
 &= f\left(\left(\frac{df(t)}{dt}\right)_{ki}; \left(\frac{d \ln(f(t))}{dt}\right)_{ki}; \left(\frac{d^2 f(t)}{dt^2}\right)_{ki}; y_{kid}; y_{kig}\right), \quad (4.2)
 \end{aligned}$$

де $\left(\frac{df(t)}{dt}\right)_{ki}$ - похідна першого порядку функції зміни первинного показника Y_i k -го регіону у часі; $\left(\frac{d \ln(f(t))}{dt}\right)_{ki}$ - логарифмічна похідна від функції зміни первинного показника Y_i k -го регіону залежно від часу;

$(\frac{d^2 f(t)}{dt})_{ki}$ - похідна другого порядку функції зміни первинного показника Y_i k -го регіону у часі.

У загальному вигляді значення первинного показника, яке враховується під час розрахунку індексу регіональної суспільної розрізненості, можна записати як функцію зважених складових:

$$\begin{cases} Y_{kij} = \left| \left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{ki} \cdot \omega_a + \left(\frac{d \ln(f(t))}{dt} \right)_{ki} \cdot \omega_b + \left(\frac{d^2 f(t)}{dt} \right)_{ki} \cdot \omega_c \right| \cdot y_{kid} \cdot y_{kig}, & (4.3) \\ \omega_a + \omega_b + \omega_c = 1 \end{cases}$$

де $\omega_a, \omega_b, \omega_c$ - відповідно ваговий коефіцієнт динамічних параметрів швидкості, темпів та прискорення змін показника Y_{ki} у часі;

$(\frac{df(t)}{dt})_{ki}; (\frac{d \ln(f(t))}{dt})_{ki}; (\frac{d^2 f(t)}{dt})_{ki}$ - відповідно значення швидкості, темпів змін та прискорення показника Y_{ki} у момент часу t .

Параметри швидкості, темпів змін, прискорення, індивідуального та групового рівня показників регіональної суспільної розрізненості мають різний порядок цифр у значеннях, а також змінюються у різних діапазонах. Для приведення їх до нормалізованого вигляду та підстановки у (4.3) використаємо модель нормалізації значень показників, запропоновану у [134]:

$$\left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{kti}^n = \left(1 + e^{\frac{\left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{kti} - \overline{\left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{ki}}}{\sigma \left(\left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{ki} \right)}} \right) \quad (4.4)$$

$$\overline{\left(\frac{df(t)}{dt} \right)_i} = \frac{\sum_{t=1}^T \left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{ti}}{T}, \quad \sigma \left(\left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{ki} \right) = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^T \left(\left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{kti} - \overline{\left(\frac{df(t)}{dt} \right)_{ki}} \right)^2}{1+T}}, \quad (4.5)$$

де $(\frac{df(t)}{dt})_{kti}^n$ - нормалізована швидкість зміни первинного показника Y_i k -го регіону залежно від часу для моменту часу t ; $\overline{(\frac{df(t)}{dt})_{ki}}$ - середня швидкість зміни первинного показника Y_i k -го регіону залежно від часу за загальний період T ; $(\frac{df(t)}{dt})_{kti}$ - фактична вхідна швидкість зміни первинного показника Y_i k -го регіону у момент часу t ; $\sigma((\frac{df(t)}{dt})_{ki})$ - середнє квадратичне відхилення швидкості зміни первинного показника Y_i k -го регіону.

Аналогічним чином за допомогою рівнянь (4.4)-(4.5), які відображають процес приведення до єдиного вигляду значень показників у часі, нормалізуються такі складові моделі (4.3), як темп, прискорення змін, а також індивідуальний рівень показника регіональної суспільної розрізненості.

У свою чергу, на відміну від попередніх параметрів показників, нормалізацію групового рівня показника регіональної суспільної розрізненості необхідно проводити у групі, а не у часі, що математично формалізується шляхом використання моделі, наведеної у [134], наступним чином:

$$y_{ki}^n = (1 + e^{\frac{y_{ki} - \bar{y}_i}{\sigma(y_{ki})}}), \quad (4.6)$$

$$\bar{y}_{ki} = \frac{\sum_{k=1}^N (y_{ki})}{N}, \quad \sigma(y_{ki}) = \sqrt{\frac{\sum_{k=1}^N (y_{ki} - \bar{y}_i)^2}{1 + N}}, \quad (4.7)$$

де y_{ki}^n - нормалізований груповий рівень первинного показника Y_i k -го регіону для моменту часу t ; \bar{y}_i - середній рівень первинного показника Y_i у групі з N регіонів; y_{ki} - фактичний вхідний рівень первинного показника Y_i k -

го регіону у момент часу t ; $\sigma(y_{ki})$ - середнє квадратичне відхилення рівня первинного показника Y_i k -го регіону у групі з N регіонів.

Розглянемо приклад розрахунку нормалізованих динамічних параметрів показника кількості політичних партій для Донецької області, який, як буде обґрунтовано далі, є важливою складовою індексу регіональної суспільної розрізненості, який, у свою чергу, становить підґрунтя для оцінки передумов впровадження у регіональній економіці кластерних та мережевих форм реалізації державної регіональної політики (табл.4.4).

Таблиця 4.4

Розрахунок динамічних та статичних параметрів показника кількості політичних партій у Донецькій області, як складника індексу регіональної суспільної розрізненості

Рік	Традиційний підхід	Запропонований підхід з урахуванням динамічних параметрів, індивідуального та групового стану показника			
	Кількість політичних партій (вхідні значення)	Кількість політичних партій, $f(t)$	Швидкість зміни кількості політичних партій, $\frac{df(t)}{dt}$	Темп зміни кількості політичних партій, $\frac{d \ln(f(t))}{dt}$	Прискорення зміни кількості політичних партій, $\frac{d^2 f(t)}{dt}$
2005	844	859,66	134,68	0,156	-134,68
2006	958	953,0165	67,34	0,07	-33,67
2007	1032	1007,627	44,893	0,044	-14,964
2008	1056	1046,373	33,67	0,032	-8,417
2009	1086	1076,427	26,936	0,025	-5,387
2010	1068	1100,983	22,446	0,02	-3,741
Нормалізація динамічних параметрів показника кількості політичних партій на 2010 рік згідно (4.4)-(4.5)					
-	3,189	-	1,401	1,418	-2,999
Нормалізація статичного параметру індивідуального рівня показника кількості політичних партій на 2010 рік згідно (4.4)-(4.5)					
-	-	4,46	-	-	-
Нормалізація статичного групового рівня показника кількості політичних партій на 2010 рік по групі інших регіонів згідно (4.6)-(4.7)					
-	-	2,8	-	-	-
Значення інтегрального показника кількості політичних партій згідно (4.3), яке буде включено у розрахунок індексу регіональної суспільної розрізненості					
-	3,189	$(1,401 \cdot 0,33 + 1,418 \cdot 0,33 - 2,999 \cdot 0,33 \cdot 4,46) \cdot 2,8 = 0,74$			

Джерело: розроблено автором

Слід зауважити, що методом регресійного аналізу було встановлено, що кількість політичних партій Донецької області змінюється у часі згідно логарифмічної функції $f(t) = 134,68 \ln(t) + 859,66$ з $R^2 = 0,94$. На цій основі було розраховано швидкість, темп та прискорення зміни зазначеного показника з 2005 по 2010 р.р., а також проведено нормалізацію цих параметрів та індивідуального рівня показника станом на 2010 р.

Враховуючи те, що для дослідження динамічних процесів розвитку регіональної економіки з метою формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень на принципах агентно-процесного підходу такі параметри, як швидкість, темп та прискорення будь-якого первинного показника суспільної розрізненості мають однакове значення, то у розрахунку показника кількості політичних партій для згідно (4.3) вагові коефіцієнти було прийнято по 0,3 для кожної складової.

Відмітимо, що аналіз динаміки різних показників регіональної суспільної розрізненості показує, що вони мають різні типи функціональних залежностей від фактору часу: лінійні, нелінійні (логарифмічні, степенні, поліноміальні різних порядків). Це доводить актуальність використання запропонованого підходу до побудови інтегрального індексу регіональної суспільної розрізненості, який відображає усю повноту та різноманіття динамічних процесів у регіоні, враховує індивідуальні та групові особливості початкового стану регіональної системи за певним показником та динамічні параметри зміни цього показника у часі. У цих умовах проектування кластерів має достатньо повне інформаційне забезпечення щодо стану та динаміки процесів, які впливають на подрібненість інтересів економічних агентів регіону.

Розглянемо склад показників розвитку регіональної економіки, які, на нашу думку, відображають вплив інституціональних чинників на регіональні соціально-економічні процеси, а також мають пряме відношення до регіональної суспільної розрізненості, яка, у свою чергу, обумовлює ефективність та можливість формування кластерних та мережевих утворень у певному регіоні на основі концепції агентно-процесного підходу (рис.4.9).

Рис. 4.9 Складові індексу регіональної суспільної розрізненості для аналізу передумов формування кластерних та мережових утворень у регіональній економіці

Джерело: розроблено автором

Як раніше зазначалося, для зручності розрахунку індексу регіональної суспільної розрізненості усі первинні вхідні показники згруповано за політичною, економічною та соціальною розрізненістю, які утворюють відповідні субіндекси I_P, I_E, I_S (див. рис.4.9). Вибірку первинних вхідних показників, чії динамічні та статичні параметри включено у модель індексу регіональної суспільної розрізненості, було сформовано та розподілено на групи шляхом використання методу гносеологічного аналізу та теорії розпізнавання образів.

Слід відзначити, що під час обґрунтування складників індексу регіональної суспільної розрізненості були враховані тільки ті результати досліджень щодо формування вибірки зазначених показників, які ґрунтуються на наявній емпіричній базі. Ті показники регіонального розвитку, які за змістом є фактором регіональної суспільної розрізненості, але фактичні статистичні дані по них відсутні, не враховувалися. Наприклад, для України відома кількість великих фінансово-промислових груп, чії економічні інтереси є суперечливими та являють собою фактор економічної розрізненості, який негативно впливає на формування кластерних утворень внаслідок фрагментарної територіальної агентної сукупності, але для регіонів такі дані відсутні, через що включити цей показник до складу індексу регіональної суспільної розрізненості на даний час неможливо.

Зі складу індексу регіональної суспільної розрізненості, за допомогою якого здійснюється оцінка передумов формування територіальних кластерів та мереж, виключено екологічний субіндекс та первинні показники екологічного розвитку регіону. Це пов'язано з тим, що, на нашу думку, у межах екологічної сфери інтереси економічних агентів не є суперечливими, оскільки кожен громадянин не заперечує необхідність збереження навколишнього середовища для можливості продовження життя на цій території. Суперечності виникають між економічною та екологічною сферами, коли один і той самий об'єкт природи, з одного боку задовольняє інтерес збереження навколишнього середовища для продовження життя, але з іншого, задовольняє інтерес

досягнення певного рівня економічного благополуччя деяких економічних агентів. Вивчення та аналіз перехресної міжсекторальної суспільної розрізненості є предметом подальших наукових досліджень.

У субіндексі політичної суспільної розрізненості (див. рис.4.9) такі показники, як кількість політичних партій, громадських організацій, політичних фракцій та постійно діючих комісій у обласній раді, характеризують кількість груп впливу у регіональній економіці, економічні агенти яких відрізняються напрямами економічних інтересів. Це складає потенційний ризик суперечливості та конфліктності цих інтересів, що негативно позначиться на прийнятті рішень, наприклад, щодо розподілу певних ресурсів. У свою чергу, формування кластеру передбачає наявність певного дизайну, встановлення зв'язків між агентами та узгодження їх дій з метою реалізації цілей регіональної економічної політики. Чим більше існує різноспрямованих інтересів, тим складніше об'єднати економічних агентів у кластер, оскільки можуть виникнути проблеми не прийняття цілей політики, яка реалізується через кластер, не визнання кластерного центру та регулюючого суб'єкту. У цьому контексті, на нашу думку, кластер або мережеве утворення повинні бути не тільки виробничими, але й політико-виробничим.

Показники чисельності населення регіону на 1 депутата обласної ради, кількості міст та сіл у області відображають потенційні розділені територіальні групи, які також фактично представляють різні економічні інтереси. Особливо гостро це проявляється під час розподілу коштів місцевих бюджетів, коли на депутатів, міських та сільських голів покладено обов'язки вирішення проблем території та отримання на конкурентних засадах фінансування під реалізацію інвестиційних проектів. У цьому випадку проявляється суспільна розрізненість. Чим більшою є кількість депутатів, міських та сільських голів, тим потенційно вищим є рівень регіональної політичної фрагментарності, який тягне за собою підвищення рівня роздільності економічних інтересів. Також, з одного боку, наявність, наприклад, достатньої кількості депутатів у обласній раді, характеризує різноманітність та об'єктивність думок та не упередженість

рішень, але з точки зору формування кластерних та мережових виробничих утворень це ускладнює процес об'єднання економічних агентів.

Опосередковано вказують на існування суспільної розрізненості між громадянами та владою показники оцінки нестабільності державної політики та регіональної влади. Якщо територіальна громада у своїй більшості вважає, що її інтереси та інтереси регулюючих органів є протилежними, то процес впровадження реформ, формування ефективних виробничих кластерів гальмується соціальним опором та відсутністю підтримки мешканців території.

Субіндекс економічної розрізненості (див. рис.4.9) містить 11 показників, кожен з яких, на нашу думку, відображає певні економічні процеси, що можуть слугувати у тому або іншому випадку платформою для фрагментації економічних агентів. Так, кількість підприємств, кількість малих підприємств, частка останніх у загальній кількості господарчих суб'єктів прямо відображають регіональну економічну розрізненість, оскільки саме підприємства, як економічні одиниці, конкурують між собою за ресурси, ринки збуту тощо, що викликає антагоністичні інтереси з приводу одних і тих самих об'єктів. До того в умовах існуючого явища поглинання переважна більшість середніх та малих підприємств входять у більш укрупнені структури приватних холдингів та промислових груп, представляючи інтереси власників капіталу вищого рівня. Враховуючи те, що саме підприємства складають переважну більшість агентної сукупності кластерів та мереж, надзвичайно високий рівень економічної розрізненості у регіоні не дозволить створити ефективно працюючий виробничий кластер. Таким чином, рівень економічної конкуренції та розрізненості повинен бути оптимізованим, а інтереси учасників підпорядковані завданням кластеру, а не зовнішнім аутсайдерам.

Під час формування кластерів на основі концепції агентно-процесного підходу для реалізації регіональної економічної політики одним з ключових аспектів є аналіз існуючої розрізненості у підприємницькому середовищі. Фундаментальною є економічна роздільність агентів на групи власників ресурсів та найманих працівників, а також групи зайнятих та безробітних. Тому

наступні первинні вхідні показники субіндексу економічної розрізненості відображають стан зайнятості населення у регіоні з урахуванням фактору наявності у зайнятих прав власності на капітал, який в умовах перехідної економіки є потужним інституціональним чинником розвитку всієї регіональної економічної системи. Сюди віднесено показники кількості найманих працівників малих підприємств на 1 власника, кількості найманих працівників усіх підприємств до їх власників, відношення не зайнятого населення до зайнятого (див. рис.4.9). Чим більша кількість найманих працівників приходить на 1 власника підприємств, тим рівень економічної розрізненості у підприємницькому середовищі нижчий, тому що менша кількість власників передбачає меншу кількість векторів економічних інтересів, а більша сукупність агентів, працюючих на 1 власника означає більший рівень їх згуртованості. Аналогічно наявність у регіоні дисбалансу між зайнятим та безробітним населенням на користь останніх слугуватиме основою для обґрунтування особливостей дизайну кластеру, його агентної сукупності, сфери діяльності, які б відповідали інтересам більшої половини населення території, позбавленої робочих місць. У цьому випадку кластер вирішуватиме проблему підвищення рівня зайнятості населення, створення робочих місць та інтенсифікації підприємницького середовища у регіоні.

Спираючись на програмно-цільові принципи державного регулювання розвитку регіональної економіки на принципах сталості та інноваційності, можна стверджувати, що регіональна програма розвитку, як самостійний проект, являє собою водночас об'єкт фінансування коштами бюджетів різних рівнів, а також джерело отримання цих коштів іншими економічними суб'єктами-виконавцями цієї програми. Таким чином, кожен регіональний програму представляє певний колектив економічних агентів, зацікавлених у її впровадженні. Тому показник кількості регіональних програм, на які розподіляються бюджетні кошти і які лобіюються певними економічними суб'єктами для реалізації цілей та стратегії розвитку регіону, являє собою складник регіональної економічної розрізненості.

Передумови для виникнення надмірної економічної фрагментарності у регіоні, яка заважатиме формуванню кластерних та мережевих утворень, відображають наступні показники. Чим більшим є відношення доходу до витрат на 1 особу, меншою частка населення з середньодушовим доходом за межею прожиткового мінімуму, більшим відношення приватного житлового фонду до державного, вищим індекс конкурентоспроможності території, тим ризик для виникнення конфліктів інтересів агентів на економічному підґрунті нижчий через достатній рівень задоволення економічними агентами власних базових економічних потреб.

Розглянемо первинні показники субіндексу соціальної розрізненості (див. рис.4.9). На відміну від політичної та економічної розрізненості, де основними носіями конфліктних інтересів є колективи економічних індивідів, такі, як політичні партії, підприємства, лобі, соціальна розрізненість характеризує фрагментарність інтересів та уподобань окремих громадян, що не пов'язано з необхідністю прийняття чітких рішень щодо розподілу економічних ресурсів, але має відношення до формування соціальних настроїв та виникнення різноманітних утворень на принципах самоорганізації. У свою чергу, врахування самоорганізації, яка у багато чому спирається на саме соціальні тренди, у регіональній системі є одним з принципів формування кластерів та мережевих територіально-виробничих утворень для реалізації регіональної економічної політики на основі агентно-процесного підходу.

Показники кількості зареєстрованих друкованих видань, мов цих видань, кількості телерадіокомпаній, кількості релігійних організацій відображають соціальну розрізненість у регіоні на основі фрагментарності поглядів, світоглядних принципів, смаків його мешканців. Наприклад, збільшення засобів масової інформації у регіоні свідчить про існування ризику подання суперечливих даних на користь інтересів різних економічних агентів, що автоматично впливає на розподіл регіональної громади та ускладнює процес виявлення об'єктивних фактів. У таких умовах розрізненість у інформаційному регіональному полі може стати негативним чинником для формування

кластеру, який повинен ґрунтуватися на принципі відкритості, достовірності та повноти інформаційних потоків.

Також інформаційна розрізненість регіональної громади, яка суперечить принципам побудови ефективного кластеру на основі агентно-процесного підходу, проявляється у показниках відношення кількості користувачів Internet та відвідувачів сайтів обласної ради та адміністрації до населення регіону. Формування інформаційного суспільства не можливе без наявності у громадян базових умінь та навичок користування інформаційними технологіями. Тому розрізненість регіональної громади за ознакою наявності доступу до Internet та вмінь ним користуватися може суттєво гальмувати процес впровадження кластерних механізмів регіонального регулювання для реалізації цілей економічної політики.

Соціальна фрагментарність регіону може виникнути на підставі існуючих гендерних диспропорцій, суспільного відношення до інституту шлюбу та родини, а також рівня злочинності, що відображено у відповідних показниках (див. рис.4.9). Саме ці складники соціальної розрізненості економічного середовища регіону характеризують не формальний бік інституціонального чинника: традиції, відношення, правила поведінки.

Аналіз соціальних аспектів регіональних процесів істотно доповнить інформаційне забезпечення прийняття рішень щодо особливостей, дизайну зовнішнього та внутрішнього середовища інтеграційного об'єднання економічних агентів під час формування кластеру або інших мережевих територіально-виробничих утворень на певній території поряд з відомим рівнем політичної та економічної розрізненості.

Таким чином, індекс регіональної суспільної розрізненості математично можна виразити у вигляді наступного рівняння:

$$PFI_k = I_{kP} \cdot \omega_P + I_{kE} \cdot \omega_E + I_{kS} \cdot \omega_S, \quad \omega_P + \omega_E + \omega_S = 1 \quad (4.8)$$

$$PFI_k = \sum_{i=1}^{m_P} Y_{Pki} \cdot \omega_P + \sum_{i=1}^{m_E} Y_{Eki} \cdot \omega_E + \sum_{i=1}^{m_S} Y_{Ski} \cdot \omega_S, \quad (4.9)$$

де I_{kP}, I_{kE}, I_{kS} - відповідно субіндекси політичної, економічної, соціальної розрізненості k -го регіону; $\omega_P, \omega_E, \omega_S$ - відповідно ваговий коефіцієнт субіндексів політичної, економічної та соціальної розрізненості;

$\sum_{i=1}^{m_P} Y_{Pki}, \sum_{i=1}^{m_E} Y_{Eki}, \sum_{i=1}^{m_S} Y_{Ski}$ - відповідно сума значень показників субіндексу

політичної, економічної, соціальної розрізненості k -го регіону.

Таким чином, на підставі вище зазначеного можна сформулювати наступне наукове положення: чим вищим є індекс регіональної суспільної розрізненості у економічному середовищі регіону, тим більшою є фрагментарність інтересів економічних суб'єктів і тим складніше формувати на цій території ефективний інноваційний кластер або інше новітнє територіально-виробниче утворення. І навпаки.

На основі індексу регіональної суспільної розрізненості стає можливим здійснити групування регіонів України за рівнем фрагментації регіонального економічного середовища та виявлення можливостей та ризиків проектування у регіонах кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень. У свою чергу, для кожної з груп регіонів розробляється окрема стратегія формування кластерів та мереж у короткостроковій або довгостроковій перспективі розвитку регіональної економіки.

4.3.2 Стратегії формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень у регіонах України, згрупованих за індексом суспільної розрізненості

Практичне застосування моделей (4.3)-(4.9) для розрахунку індексу регіональної суспільної розрізненості, який складається з вище обґрунтованих показників (див. рис. 4.9), для регіонів України дозволило здійснити їх групування для цілей ефективного формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень на основі концепції агентно-процесного

підходу (табл.4.5). У свою чергу, на підставі групування регіонів за індексом суспільної розрізненості та виявлення спільних та відмінних рис у їх економічному середовищі з точки зору фрагментарності інтересів, їх конфліктності та багатовекторності, представляється можливим розробити відповідні стратегії формування кластерів та мереж територіального розвитку.

Таблиця 4.5

Стратегії формування кластерів та мереж для регіонів України,
згрупованих за індексом регіональної суспільної розрізненості

Область	Індекс регіональної суспільної розрізненості станом на 2011 р.				Характеристика групи	Стратегія формування кластерів
	Загальний	Рівень політ. розріз.	Рівень екон. розріз.	Рівень соц. розріз.		
Луганська	4,22	1,2	1,36	1,65	Регіони з низькою суспільною розрізненістю	Активних дій з мінімальними ризиками
Дніпропетровська	4,37	1,26	1,36	1,74		
Донецька	4,63	1,17	1,75	1,7		
Черкаська	4,77	1,58	1,48	1,7		
Житомирська	4,79	1,79	1,33	1,66		
Вінницька	4,86	1,76	1,31	1,78		
Запорізька	5,1	1,24	2,14	1,71	Регіони з середньою суспільною розрізненістю	Активних дій на випередження з підвищеними ризиками
Сумська	5,21	2,07	1,48	1,66		
Волинська	5,28	1,77	1,42	2,08		
Харківська	5,33	1,27	2,4	1,65		
Тернопільська	5,35	1,72	1,88	1,74		
Хмельницька	5,81	1,95	1,53	2,32		
Івано-Франківська	6,45	1,5	3,2	1,74	Регіони з суспільною розрізненістю вище за середню	Пасивних дій з високою ймовірністю переходу до активних дій
Полтавська	6,49	3,36	1,46	1,66		
Кіровоградська	6,93	3,2	2,03	1,7		
Чернігівська	7,17	3,95	1,36	1,85	Регіони з суспільною розрізненістю близькою до високої	Спостережень
АРК Крим	7,31	2,81	2,33	2,17		
Херсонська	7,43	4,23	1,48	1,7		
Миколаївська	7,51	2,77	3,08	1,65		
Чернівецька	7,74	3,24	2,7	1,78		
Одеська	13,15	1,59	9,83	1,72	Регіони з надвисокою суспільною розрізненістю	Очікувань
Закарпатська	14,76	1,27	10,5	2,97		
Київська	17,7	8,95	6,94	1,8		
Львівська	105,81	3,01	1,55	101,2		

Джерело: розроблено автором

Як було обґрунтовано у п.4.1 (див. рис.4.1), найвищу ефективність та результативність розвитку регіональної економіки можна досягти на рівні саме активного її регулювання, яке, на відміну від пасивного регулювання, містить такі складники, як дизайн механізмів розвитку та інституційне сприяння введенню цих механізмів у дію для реалізації цілей регіональної політики.

Вирішення завдань розробки ефективного дизайну механізмів регіонального розвитку та забезпечення інституціонального сприяння впровадженню цих механізмів ґрунтується на розробленій у п.4.1 теоретико-методологічній основі концептуального агентно-процесного підходу до формування кластерів, тому що цей концептуальний підхід передбачає штучне проектування кластеру, як об'єднання економічних агентів, а також встановлення між ними різних типів зв'язків. У свою чергу, кластер являє собою один з механізмів реалізації регіональної економічної політики. Також у процесі об'єднання економічних агентів враховуються їх економічні інтереси, встановлюється баланс між ними, що є інституціональним сприянням ефективному функціонуванню загального кластерного механізму.

Як раніше зазначалося, методично вирішення вказаних вище завдань супроводжується розробленою економіко-математичною моделлю розрахунку індексу регіональної суспільної розрізненості, у якій склад показників відображає фрагментарність інтересів агентної сукупності регіону, а динамічні параметри цих показників відображають процеси, які відбуваються у регіоні, що дозволяє оцінити можливості формування кластерів на певній території для реалізації цілей та завдань регіональної політики, а також обрати оптимальну стратегію регулювання розвитку економіки (рис.4.10).

При надвисокому рівні індексу регіональної суспільної розрізненості, коли фрагментарність інтересів економічних агентів у певному регіоні у визначений момент часу різко збільшується порівняно з попередніми роками, а також з іншими регіонами, можна констатувати наявність високого рівня ентропії у регіональному економічному середовищі. Це означає, що об'єднати та систематизувати відносини економічних агентів у кластері доволі складно.

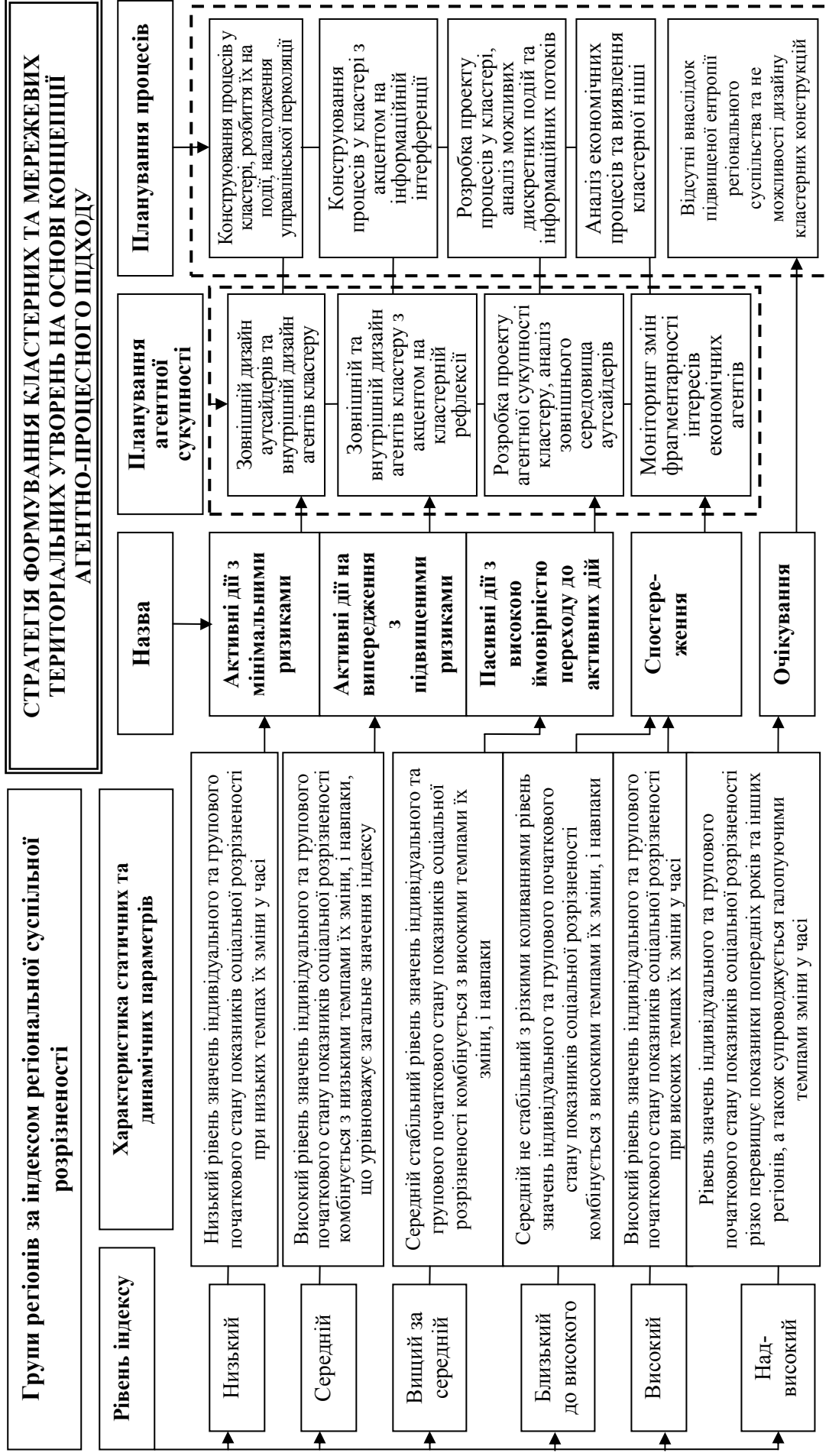

Рис.4.10 Зміст стратегій формування кластерних та мережових територіальних утворень для регіонів України, згрупованих за індексом регіональної суспільної розрізненості

Джерело: розроблено автором

В умовах надвисокого рівня індексу регіональної суспільної розрізненості, динамічне поширення фрагментарності інтересів економічних агентів може зруйнувати кластерну конструкцію та призвести до незадовільної ефективності реалізації регіональної економічної політики розвитку.

Як показують розрахунки, саме економічна розрізненість у Одеській та Закарпатській областях на рівні відповідно 9,8 та 10,5 п.п. спричинила різке підвищення інтегрального індексу суспільної розрізненості при доволі середніх показниках політичної розрізненості (рис.4.11а). У Київській області водночас спостерігається надвисока політична та економічна розрізненість, що свідчить про підвищену інституціональну фрагментарність та роздільність сфер впливу на наявні економічні ресурси.

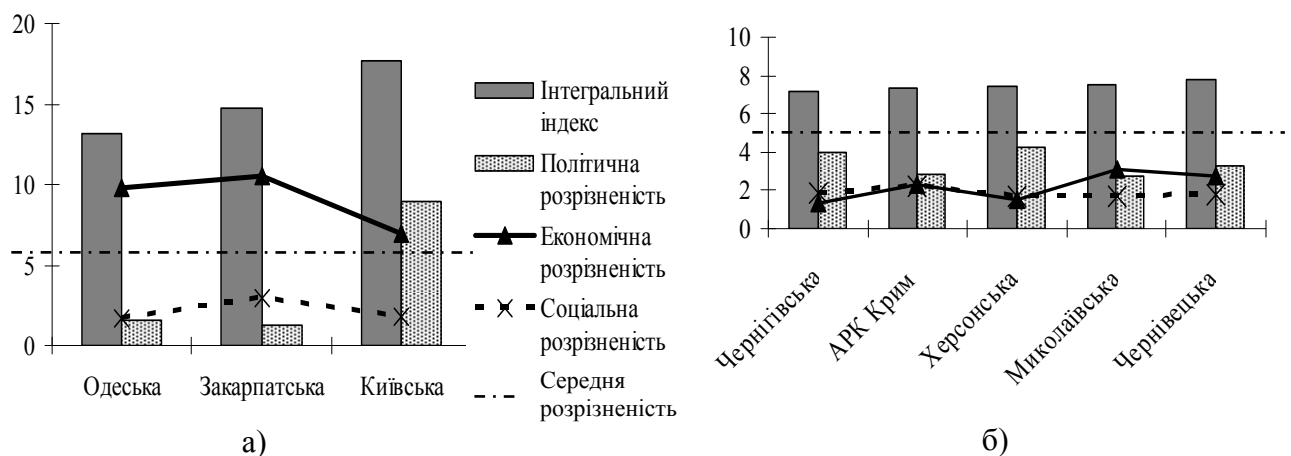

Рис.4.11 Групи областей України з надвисоким, а), та близьким до високого, б), індексом регіональної суспільної розрізненості станом на 2011 р.

Джерело: розроблено автором

Унікальною є структура суспільної розрізненості у Львівській області. При середніх показниках політичної та економічної розрізненості, тут спостерігається галопуюча розрізненість у соціальній сфері через релігійну роздільність громади цього регіону. Так у 2011 р. кількість релігійних організацій на 100 тис. осіб у Львівській області складала 2183 од. при середньому рівні цього показника у 915 од. по регіонах України. Сума

динамічних параметрів швидкості, темпів та прискорення для цього показника склала 10,7 при середній сумі по регіонах України у 4,14.

Тому до формування кластерних механізмів реалізації регіональної політики у регіонах з надвисоким рівнем суспільної розрізненості доцільно застосовувати стратегію очікувань, яка характеризується відсутністю активного або пасивного регулювання регіонального розвитку через механізм кластерів.

Високий та близький до високого рівень індексу регіональної фрагментарності відображає достатньо високий початковий рівень суспільної розрізненості та високі темпи її поширення (див. рис. 4.10). Але, на відміну від надвисокого рівня, коливання значень статичних та динамічних параметрів показників суспільної розрізненості хоча і носять різкий характер, але мають низьку частоту появи, що свідчить про наявність певних стримуючих факторів спонтанного підвищення суспільної розрізненості. На відміну від ентропії при надвисокій фрагментарності економічних інтересів, у цьому випадку спостерігається системність взаємодії економічних агентів між собою, а динаміка їх поведінки є певною мірою передбачуваною та прогнозованою.

Регіони України, які віднесено до групи з рівнем суспільної розрізненості близьким до високого (рис.4.11б) характеризуються приблизно однаковою соціальною розрізненістю та за виключенням Миколаївської області відрізняються переважанням політичної фрагментарності над економічною, що засвідчує неоднорідність інституціонального середовища у цих регіонах та складність узгодження інтересів численних політичних груп під час формування кластерів.

При високому та близькому до високого рівні індексу регіональної фрагментарності доцільно застосовувати стратегію спостереження, яка відображає первинний етап пасивного економічного регулювання, коли здійснюється моніторинг та аналіз соціально-економічних процесів, що відбуваються у регіоні, визначається наявне інституціональне поле з метою виявлення унікальної кластерної ніші, розробки принципових засад кластерних та мережевих конструкцій, формування партнерської агентної сукупності.

Стратегія пасивних дій з високою ймовірністю переходу до активних дій передбачена для формування кластерів та мережових територіально-виробничих утворень у тих регіонах, де індекс регіональної суспільної розрізненості вищий за середній, але ще не близький до високого (рис. 4.12). Враховуючи те, що у цих регіонах або початковий стан розрізненості регіональної громади, або динаміка її поширення є високими при інших середніх параметрах вхідних показників, то у такій ситуації неможливо ідентифікувати ці території, як не придатні для формування кластерів у даний момент часу, але й штучно конструювати кластери та реалізовувати через них регіональну політику при існуючому рівні розрізненості зарано. Тому формування кластеру тут здійснюється у режимі попереднього проектування агентної сукупності з аналізом групи аутсайдерів кластеру та конструювання соціально-економічних процесів з економічним обґрунтування їх розбиття на окремі дискретні події та налагодженням інформаційних потоків.

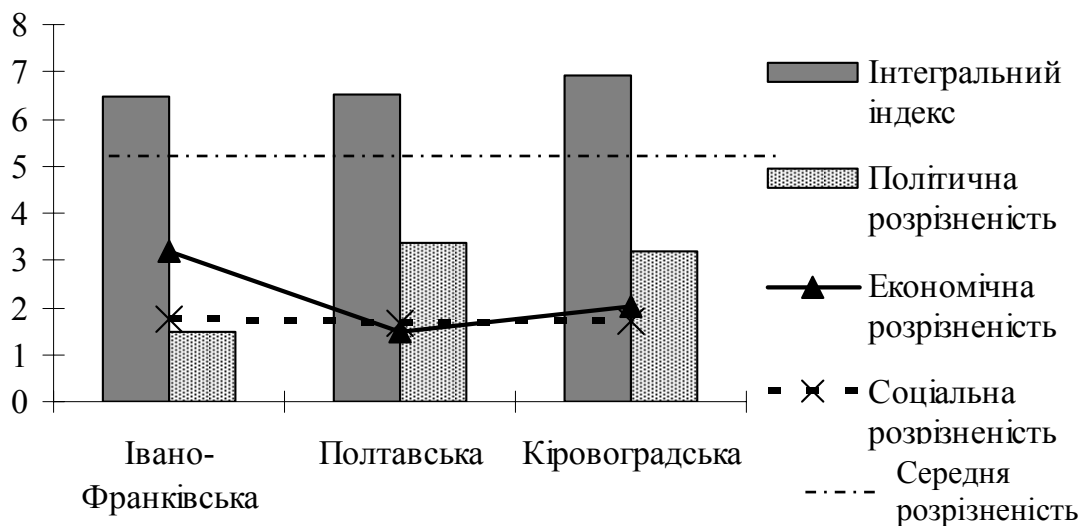

Рис.4.12 Групи регіонів України з індексом регіональної суспільної розрізненості вищим за середній у 2011 р.

Джерело: розроблено автором

Серед трьох регіонів на рис.4.12, у яких суспільна розрізненість трохи перевищує середню, у Полтавській та Кіровоградській областях політична

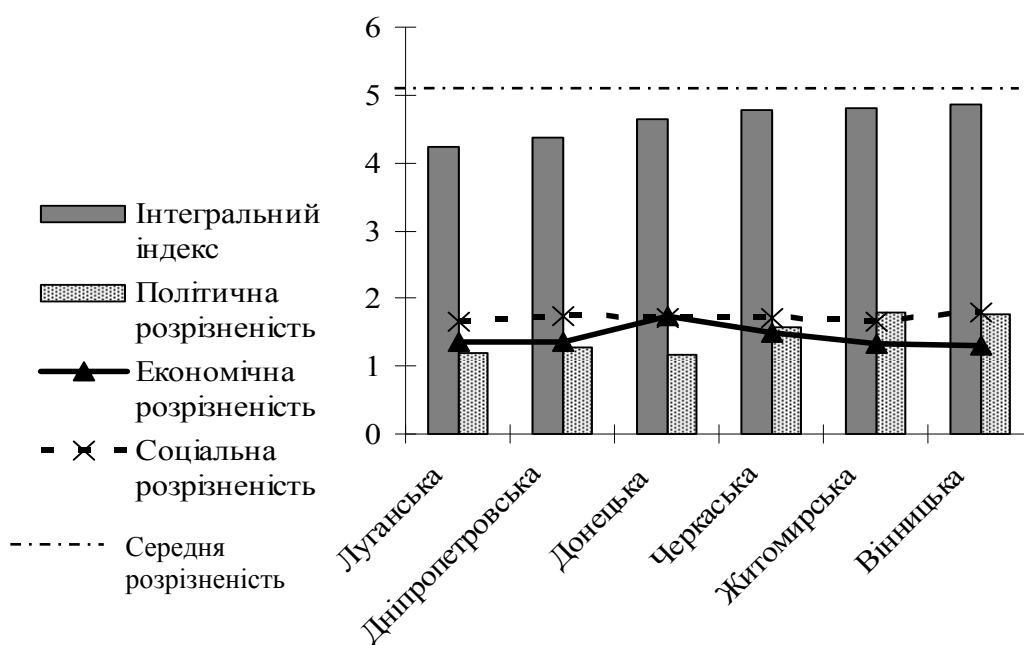
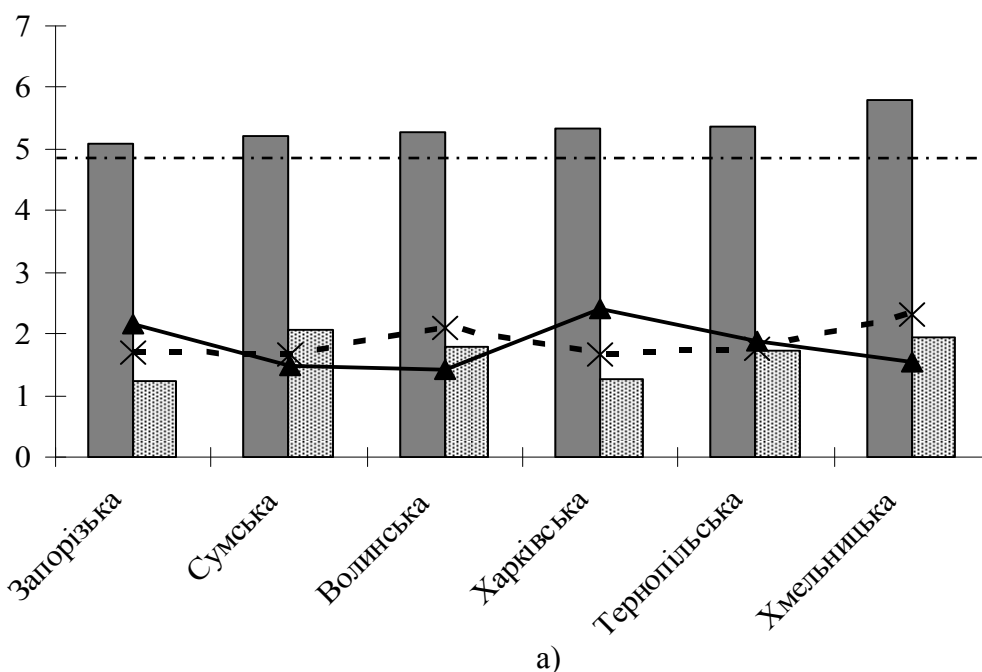
розрізненість (відповідно 3,3 та 3,2 п.п.) вища за економічну (відповідно 1,4 та 2 п.п.), а у Івано-Франківській області – навпаки, економічна розрізненість складає 3,2 п. а політична – 1,5 п. При цьому рівень соціальної розрізненості залишається приблизно однаковим на рівні 1,6 – 1,7 п.п. Не зважаючи на те, що ці регіони за інтегральною фрагментарністю інтересів економічних агентів потрапили у одну групу, структурно ця фрагментарність є різною, а значить і вище згадуване проектування кластерних утворень у межах стратегії пасивних дій повинно мати свої особливості.

Так, для Полтавської та Кіровоградської області неоднорідним є середовище аутсайдерів кластеру, що створює ризики не ефективного проектування зовнішнього інтеграційного дизайну кластеру. Також усталеність економічних інтересів та наявний розподіл економічних ресурсів між агентами цих регіонів автоматично формує агентно-процесну платформу кластеру згідно наявних агентних груп та зв'язків між ними. Протилежні особливості має процес формування кластерів у Івано-Франківській області.

Формування кластерів на основі стратегії активних дій на випередження з підвищеними ризиками відбувається у тих регіонах, які мають середній рівень регіональної суспільної розрізненості (рис.4.13а). Ці регіони характеризуються високим початковим рівнем розрізненості, але доволі низькими темпами її поширення, які, у свою чергу, врівноважують загальне значення інтегрального індексу регіональної суспільної розрізненості. Та навпаки: можуть мати високі темпи поширення регіональної розрізненості, але низький її початковий стан, що в цілому не дає підстав фіксувати високу фрагментарність інтересів.

У цьому випадку стратегією передбачено активне проектування кластерної агентної сукупності та процесів. Але вказана вище нерівномірність статичних та динамічних параметрів вхідних показників індексу регіональної розрізненості обумовлює наявність ризиків появи внутрішніх та зовнішніх збурень та підвищення рівня фрагментарності інтересів агентів кластеру, що негативно вплине на ефективність його формування і функціонування. Тому, особлива увага при даному типі стратегії приділяється кластерній рефлексії для

моніторингу поведінки економічних агентів, а також інформаційній інтерференції для забезпечення повної, своєчасної та достовірної інформації про процеси, що відбуваються у регіоні.

б)

Рис.4.13 Групи регіонів України з середнім, а), та низьким, б), індексом регіональної суспільної розрізненості у 2011 р.

Джерело: розроблено автором

Наприклад, у Запорізькій, Харківській, Тернопільській областях, де економічна розрізненість перевищує політичну, можна прогнозувати, що ризики порушення системного функціонування кластеру виникнуть на тлі економічних конфліктів. Тому інформаційні потоки повинні бути налагоджені, у першу чергу, на збір, аналіз та моніторинг економічної поведінки агентів. Навпаки, у Сумській, Волинській, Хмельницькій областях політична фрагментарність вища за економічну, і на цьому тлі можуть виникнути розбіжності у цілях та завданнях регіональної політики, що реалізується через кластер, у стратегічному векторі розвитку кластеру, що негативно позначиться на ефективності його функціонування.

У разі низького рівня суспільної розрізненості у регіоні, коли вона має низький початковий стан та поширюється повільними темпами зі скороченням у певних періодах, доцільно застосовувати стратегію активних дій з мінімальними ризиками. Вона передбачає безпосередній дизайн внутрішнього та зовнішнього кластерного середовища, конструювання кластерних процесів, впровадження механізмів внутрішньої кластерної перколяції та активну реалізацію регіональної економічної політики на основі функціонування кластерного утворення.

Як показано вище на рис.4.13б, регіони з низьким рівнем суспільної розрізненості мають приблизно однакову її структуру: політичну, економічну та соціальну. Також, за виключенням Донецької області, у решти регіонів не спостерігається значних розривів між політичною та економічною розрізненістю, що засвідчує стабільний розвиток регіональної системи при наявній роздільності інтересів регіональних агентів у економічній та політичній площині, а також засвідчує існуючі домовленості між агентами та їх виконання. Натомість, у регіонах цієї групи спостерігається стабільне перевищення соціальної розрізненості над економічною та політичною.

Наприклад, у Вінницькій та Черкаській областях це відбувається за рахунок значної кількості релігійних організацій та гендерної диспропорції. Тому функціонуючі на цій території кластери у своїй політиці повинні

враховувати традиційні, національні, релігійні та культурні особливості економічних агентів для уникнення соціальних протиріч та суперечностей. У Дніпропетровській та Донецькій областях соціальна розрізненість має високий рівень за рахунок великої порівняно з іншими регіонами у групі кількості друкованих ЗМІ та телерадіокомпаній, а також через високий рівень злочинності. Тому одним із завдань функціонування кластерів у цих регіонах повинно бути підвищення соціальних стандартів життя людей шляхом створення нових робочих місць, стимулювання підприємницького середовища для уникнення соціального розколу на підґрунті відсутності легальних економічних можливостей для задоволення власних потреб.

У ході досліджень структури індексу регіональної суспільної розрізненості (див. рис.4.11-4.13), на основі якого доцільно приймати рішення щодо вибору стратегії формування кластерних та мережевих територіальних утворень згідно концепції агентно-процесного підходу, було сформульовано гіпотезу про існування нової закономірності регіональної економіки, яка полягає у наступному. Регіони, які відрізняються у своїй групі високим рівнем політичної розрізненості мають при цьому середній або низький рівень економічної розрізненості (Київська, Чернігівська, Херсонська, Полтавська, Кіровоградська, Сумська, Хмельницька, Житомирська, Вінницька області). І навпаки, при високому рівні економічної розрізненості спостерігається низький рівень політичної розрізненості.

Встановлений факт існування зворотного зв'язку між рівнем політичної та економічної регіональної розрізненості потребує наукового доведення та обґрунтування, виявлення чинників та наукового підґрунтя для його пояснення, що, у свою чергу відкриває перспективи розробки нових підходів формування та реалізації регіональної політики розвитку на інституціональних засадах.

З метою наукового обґрунтування існування зворотного зв'язку між політичною та економічною фрагментарністю інтересів економічних агентів розглянемо декілька показників регіонального розвитку, частина з яких є первинними вхідними показниками, що увійшли до складу індексу регіональної

суспільної розрізненості (див. рис.4.9) та, на нашу думку, достатньо яскраво відображають виявлене явище.

Проаналізуємо динаміку показника кількості зареєстрованих політичних партій на 100 тис. осіб населення по регіонах України (рис.4.14). Як раніше зазначалося, саме політичні партії, представники яких мають доступ до регулювання розвитку регіонів та дизайну необхідних механізмів через отримання владних повноважень, віддзеркалюють інтереси місцевої громади, бізнесу та, таким чином, є водночас носіями економічних інтересів, а також конструкторами інститутів та інституцій, необхідних для реалізації регіональної економічної політики, зокрема, через кластерний механізм.

Рис.4.14 Кількість політичних партій на 100 тис. осіб населення, як інституціональний чинник формування кластерів та мережевих територіально-виробничих утворень

Джерело: розроблено автором на основі [761,762]

У період з 2005 по 2010 р.р. кількість політичних партій по відношенню до населення регіонів України зросло, при тому, що чисельність населення скоротилася. В середньому по Україні приріст зазначеного відносного показника за вказаний період склав 56,6%. Найменшим він був у Донецькій області – 32,3%, найбільшим у Київській – 90,2%. Приміром у Запорізькій

області кількість політичних партій на 100 тис. осіб населення збільшилася на 72,6%, у Вінницькій – на 80,4% [762, С.68-101; 761, С.109-110]. Це свідчить про підвищення впливу інституціонального фактору на економічний розвиток регіонів, що пов'язано з неодноразовими радикальними змінами у політиці України за вказаний період.

Виходячи з того, що кожна політична партія є економічним агентом зі сформованою системою інтересів та розробленою стратегією дій, то зростання їх кількості доводить, що динаміка рівня політичної розрізненості регіональної економіки в Україні в цілому має позитивну тенденцію.

У свою чергу, багатоваріантність векторів економічних інтересів та сценаріїв поведінки груп економічних агентів ускладнює розробку дієвих механізмів регулювання розвитку регіону та їх впровадження регулюючим органом, перешкоджає формуванню кластерних та мережевих утворень, побудованих за принципом кооперації та компромісу інтересів. Завжди присутній ризик, що регіональна економіка не встигне досягти бажаного ефекту через те, що розроблені та впроваджені механізми будуть змінені на інші внаслідок політичних трансформацій.

Тому одним з актуальних завдань є моделювання такої системи регіональної економіки та територіально-виробничої форми реалізації економічної політики, при яких рівень політичної розрізненості буде оптимальним з точки зору досягнення усталеності функціонування регіонального господарського комплексу у стабільному, але неоднорідному інституціональному середовищі.

Порівняємо відносні значення основних показників регіонального економічного розвитку за 2010 р., з кількістю політичних партій у розрахунку на 100 тис. осіб населення.

Найбільшим рівнем політичної розрізненості у 2010 р. з представленої на рис.4.14 вибірки регіонів характеризуються Житомирська та Херсонська області на рівні 51 політичної партії на 100 тис. осіб населення, а також Вінницька – на рівні 46. Разом з цим, перелічені регіони на 100 тис. осіб мають

найнижчий відносний рівень валового регіонального продукту у 1430 млн. грн., реалізованої промислової продукції у 930 млн. грн., інвестицій в основний капітал у межах від 150 до 230 млн. грн., експорту у 30 млн. дол. США, імпорту у межах від 14 до 33 млн. дол. США (рис.4.15).

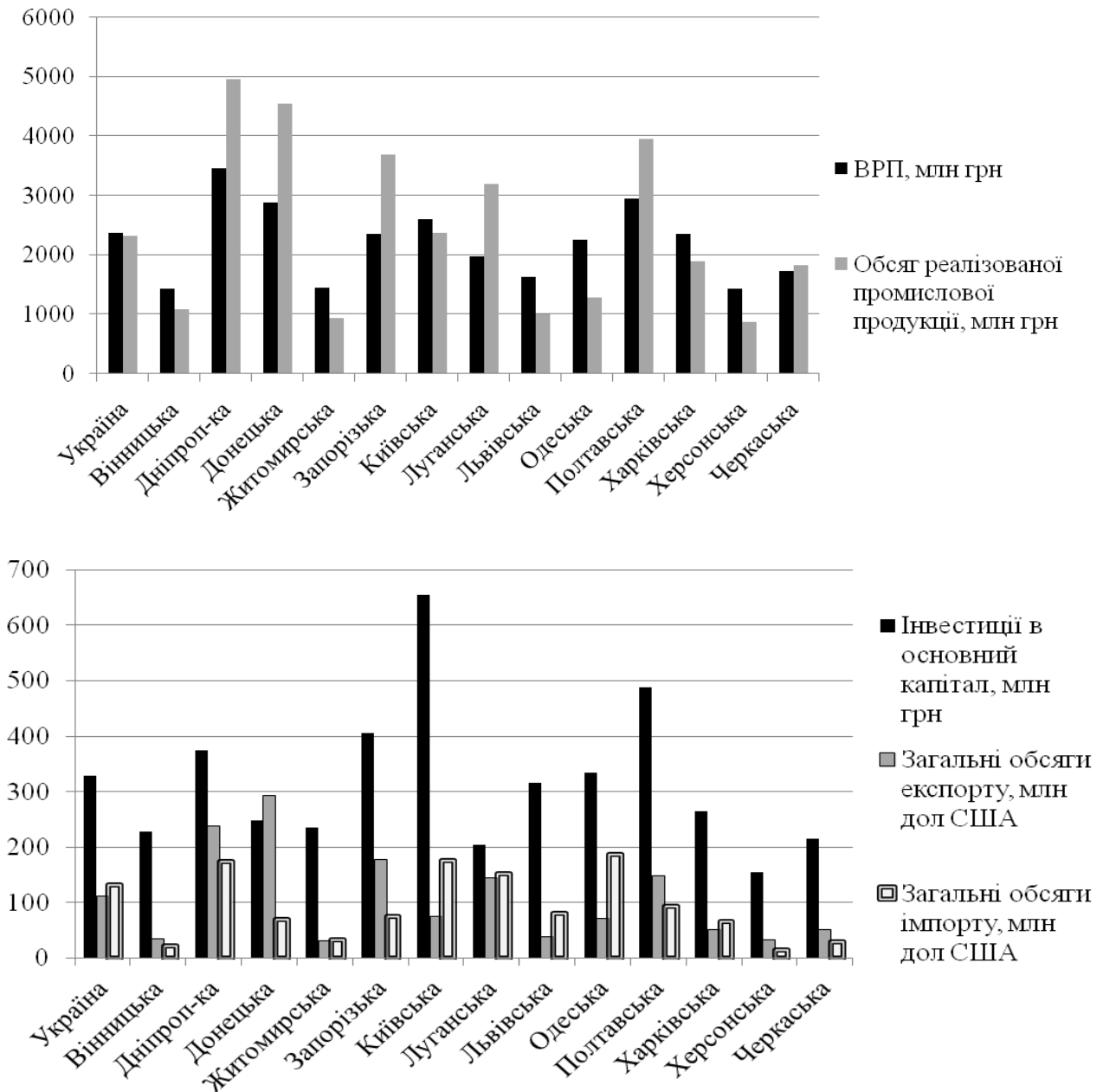

Рис.4.15 Економічний дисбаланс регіонів України у 2010 р. у відносних показниках на 100 тис. осіб населення

Джерело: розроблено автором на основі [761,762,822]

Навпаки, найменший показник політичної розрізненості у 2010 р. мають Донецька, Дніпропетровська та Одеська області на рівні відповідно 23, 28, 30 політичних партій на 100 тис. осіб населення. Також ці області у розрахунку на 100 тис. осіб мають найбільший рівень валового регіонального продукту відповідно у 2887, 3461, 2253 млн. грн., реалізованої промислової продукції відповідно у 4547, 4954, 1293 млн. грн., інвестицій в основний капітал у межах від 247 до 374 млн. грн., експорту у межах від 238 до 293 млн. дол. США, імпорту у межах від 173 до 187 млн. дол. США.

На основі наведених статистичних даних можна довести існування фактичного зворотного зв'язку між рівнем розрізненості регіональної громади за політичною ознакою та рівнем економічного розвитку території. Чим більший виробничий потенціал має регіон в Україні, тим меншою кількістю політичних партій характеризується суспільно-політичне життя його громади. Це означає, що у економічно розвинутих регіонах інституціональний фактор політичного характеру чинить менший вплив, ніж інституціональний фактор сфери бізнесу. Інакше кажучи, політика у цих регіонах віддзеркалює, у першу чергу, економічні процеси. Питання вибору вектору розвитку нації, формування етнічної самобутності, розбудови державності менше впливають на рівень фрагментарності та конфліктності інтересів економічних агентів. Розрізненість інтересів, норм, правил функціонування у розвинутих регіонах вища в економічному секторі, ніж у політичному, що підтверджує порівняльний аналіз динаміки кількості підприємств (рис.4.16) та політичних партій (див.рис.4.14) по регіонах.

Так, у вище згадуваних Житомирській, Херсонській, Вінницькій областях, що мають найбільшу кількість політичних партій на 100 тис. осіб населення, спостерігаються найнижчі показники кількості підприємств – у середньому 1900 суб'єктів господарчої діяльності на 100 тис. осіб. Навпаки, Донецька, Дніпропетровська та Одеська області з найменшою кількістю політичних партій на 100 тис. осіб населення мають найбільшу кількість підприємств – у середньому 3050 на 100 тис. осіб.

Рис.4.16 Кількість підприємств на 100 тис. осіб населення, як інституціональний чинник формування кластерів та мережевих територіально-виробничих утворень

Джерело: розроблено автором на основі [761,762]

Таким чином, на основі емпіричних досліджень сформулюємо гіпотезу про існування зворотного зв'язку між рівнем економічного розвитку території та рівнем політичної розрізненості, вираженої у показнику кількості політичних партій на 100 тис. осіб населення, а також про існування прямого зв'язку між рівнем економічного розвитку території та рівнем економічної розрізненості, вираженої у показнику кількості підприємств на 100 тис. осіб.

Перевіримо адекватність цього положення шляхом застосування методу кореляційного аналізу.

Так, аналіз даних по регіонах України з 2005 по 2010 р.р., за виключенням міст Києва та Севастополя, показав від'ємний коефіцієнт кореляції (- 0,61) між показником кількості політичних партій та показниками валового регіонального продукту, обсягів імпорту, експорту та реалізованої промислової продукції у розрахунку на 100 тис. осіб населення. Натомість кореляція між показником кількості підприємств та аналогічними економічними показниками у розрахунку на 100 тис. осіб є позитивною (0,69).

На основі отриманих значень коефіцієнтів кореляції можна зробити висновок про те, що висунута гіпотеза на первинній стадії перевірки підтверджується. Однак, слід зауважити, що це є попереднім висновком, оскільки предметом подальших досліджень стане розширення емпіричної бази, збільшення кількості показників, застосування сучасних методів аналізу великих масивів даних.

Представимо обґрунтовану залежність між рівнем економічного розвитку та економічною та політичною регіональною розрізненістю на рис.4.17.

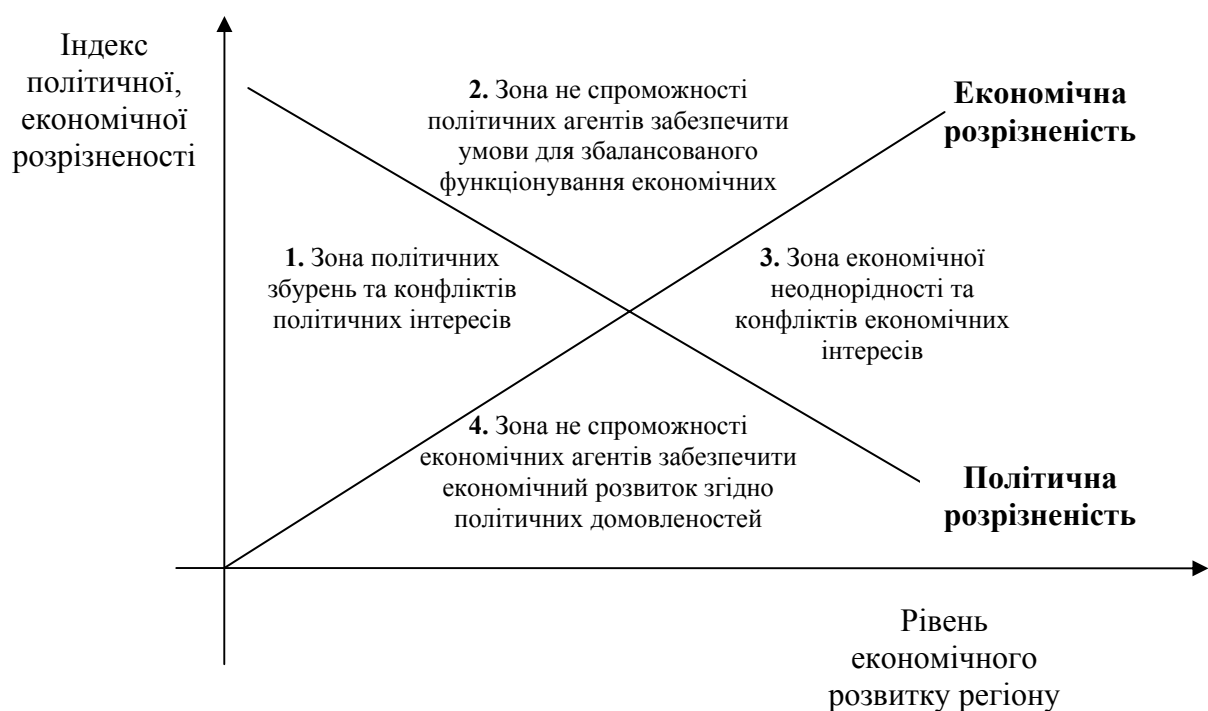

Рис.4.17 Залежність рівня економічної та політичної регіональної розрізненості від рівня регіонального економічного розвитку

Джерело: розроблено автором

З метою удосконалення наукових засад прийняття рішень щодо вибору стратегії формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень для реалізації регіональної економічної політики розглянемо чотири зони, у яких може перебувати регіон залежно від прояву інституціонального чинника, вираженого політичною та економічною розрізненістю:

1 зона політичних збурень та конфліктів політичних інтересів відображає такий стан регіону, коли при загальному низькому рівні економічного розвитку території політичні інтереси переважають над економічними, що викликає фрагментарність та роздільність саме на політичному підґрунті;

2 зона не спроможності політичних агентів забезпечити умови для збалансованого функціонування економічних агентів характеризується таким станом інституціональної сфери, таким рівнем розрізненості, при яких економічні агенти зможуть забезпечити економічний розвиток регіону більший, ніж цього фактично дозволяє існуюча політична фрагментарність. Тобто висока фрагментарність політичних інтересів у цьому випадку стримує активні дії економічних агентів, а відтак і регіональний економічний розвиток;

3 зона економічної неоднорідності та конфліктів економічних інтересів віддзеркалює ситуацію, при якій високий рівень економічного регіонального розвитку характеризується переважанням економічних інтересів над політичними, що обумовлює суспільний розкол на економічному фундаменті;

4 зона не спроможності економічних агентів забезпечити економічний розвиток згідно політичних домовленостей характеризується таким рівнем розрізненості територіальної громади, при якому збалансовані політичні інтереси сприяють високому економічному розвитку території, але економічні агенти внаслідок певних причин не спроможні його забезпечити. Тобто низька роздільність економічних агентів, яка межує з низьким рівнем конкуренції, стримує територіальний розвиток.

Встановлені тенденції зміни політичної та економічної розрізненості залежно від рівня економічного розвитку регіону можна пояснити шляхом виділення типів регіонів за ознакою національних потреб, джерелом для задоволення яких слугує та або інша територія. Економічно розвинуті регіони слугують основою для виробництва матеріальних благ та задоволення матеріальних потреб кожного окремого економічного суб'єкта, регіональної громади та країни в цілому, що і передбачено сутністю економічної діяльності. Тому більш сильно на формування механізмів регіонального розвитку тут

впливає поведінковий інституціональний чинник бізнес-сфери. Менш економічно розвинуті регіони слугують культурно-історичною основою для задоволення духовних потреб та формування ідеологічної платформи, і інституціональний фактор політичної сфери тут чинить найбільший вплив.

Обґрунтований зв'язок між інституціональним чинником та рівнем економічного розвитку регіонів підтверджується аналізом напрямів діяльності сформованих кластерів на території регіонів України (див.рис.4.2). У менш економічно розвинутих регіонах кластери охоплюють туристичну сферу, культуру, легку промисловість, сільське господарство. У більш розвинутих – технологічне виробництво та промисловість.

Таким чином, на основі проведених досліджень можна зробити наступні висновки. Регіональна економіка являє собою не тільки виробничий потенціал, природно-географічний комплекс та соціальну громаду, що характеризується ознаками чисельності, статі, віку тощо, а, у першу чергу, представляє сукупність різних груп індивідів, яким притаманне прагнення задоволення приватних суперечливих інтересів за допомогою встановлених у суспільстві та регіоні загальних та локальних інституцій та інститутів – офіційних та не офіційних форм організації спільної економічної життєдіяльності людей у суспільстві. Це достатньо сильно впливає на результативність та ефективність реалізації регіональної економічної політики.

Тому для розв'язання цієї проблеми було розроблено наукові засади формування кластерів та мереж, як механізму реалізації економічної політики у регіонах, на принципах концепції агентно-процесного підходу. Саме цей підхід дозволяє врахувати інституціональний чинник регіональних процесів, а також динамічність регіонального розвитку. Все це знайшло відображення у методичних засадах формування кластерів, а саме у розробленому індексі регіональної суспільної розрізненості. На основі оцінки регіонів за цим індексом представляється можливим обрати оптимальну стратегію формування кластерів на даній території у певний часовий період.

4.4 Теоретичні основи формування кластерних та мережеских утворень в умовах інформатизації регіональної економіки

4.4.1 Інформатизація економіки в процесі реалізації державної політики розвитку продуктивних сил: генезис, фактори, проблеми та перспективи

Як було обґрунтовано у розділі 1, у соціально-економічних процесах регіонів країн світу сьогодні спостерігаються швидкі зміни принципів ведення господарчої діяльності, організації суспільних відносин. Трансформація внутрішніх та зовнішніх зв'язків між економічними суб'єктами та об'єктами, глобалізація, інновації, сталість свідчать про постійний розвиток регіональної економіки. Поряд з перевагами розвитку, які полягають у підвищенні стандартів життя, появі нового змісту глобального громадянства, виробництві нових економічних благ з'являються і проблеми. Серед них поширення соціально-економічної дивергенції між розвинутими та відсталими регіонами; екологічні катастрофи, які ставлять під загрозу функціонування екосистеми, а відтак і факт існування людства та можливостей для задоволення потреб, гендерна нерівність, значний розрив між багатими та бідними тощо. При цьому розв'язання цих важливих і масштабних проблем повинно відбуватися саме на рівні окремих регіонів.

Враховуючи існуючі теоретичні та методичні розробки, результати яких наводилися у попередніх розділах, слід зазначити, що одне з найважливіших завдань на шляху розв'язання вище наведених проблем, полягає у дослідженні впливу факторів інформатизації соціально-економічних відносин на регіональну економіку. Це дозволить створити новітні форми організації територіально-виробничої взаємодії у межах процесів сталого розвитку, розробити механізми регулювання регіонального розвитку та ефективної реалізації державної економічної політики в Україні.

Також існуючі особливості тотальної інформатизації, її переваги, ризики та наслідки для суспільства в цілому викликають необхідність дослідження

перспектив проектування новітніх «електронних регіонів», «електронних кластерів та економічних мереж», «електронної регіональної економіки».

Як зазначалося у п.1.2, з прийняттям у 1992 р. Програми ООН «Порядок денний на XXI століття» країни світу об'єдналися навколо реалізації концепції сталого розвитку, яка передбачає гармонійне поєднання соціальних, економічних та екологічних змін. Концепція сталого розвитку, у якій досягнення мети високих соціальних стандартів життя людей передбачено на основі впровадження нових форм та механізмів економічної діяльності з урахуванням необхідності збереження глобальної екосистеми та відтворення природних ресурсів, створює теоретико-методологічне підґрунтя для розв'язання проблем людства.

Так, при аналізі стану розвитку регіонів, результати якого обговорювалися на світовому рівні уперше у 1976 р. на Першій Конференції ООН з питань регіональної політики і розвитку міст та населених пунктів, і востаннє у 2010 р. на Саміті ООН по цілям розвитку тисячоліття, можна дійти висновку, що розвиток продуктивних сил територій так і не набув ознак сталості внаслідок наявності вище перерахованих проблем у регіональній економіці, які й дотепер не вирішено.

З огляду на це, для реалізації концепції сталого розвитку у країнах світу у теперішній час активно застосовується новітній метод інформатизації регіональної економіки, за допомогою якого будується принципово нова стала економічна модель «виробництво-споживання».

У наукових працях дослідники пропонують чимало назв нової моделі функціонування регіональної економіки: інформаційна, інтелектуальна, постіндустріальна, цифрова, електронна, кіберекономіка, економіка знань [905,129], вікіноміка [837]. Як видно, й досі не існує єдиного терміну для нового типу економічної моделі, відсутній систематизований категоріальний апарат, класифікація основних понять, не існує й єдиних теоретико-методологічних підходів до організації взаємодії економічних суб'єктів у регіональній економіці з урахуванням процесу інформатизації.

Вчені висувають різні думки щодо історії виникнення концептуальних засад інформаційної економіки. Наприклад, у [905] зазначено, що уперше на державному рівні питання формування цифрової економіки почали обговорювати у США. Там з'явилося поняття «інформаційної супермагістралі». Натомість у [381] стверджується, що уперше на урядовому рівні проблематику процесів інформатизації було окреслено в Японії у 1969 р. та зроблено прогноз, що головним продуктом виробництва та споживання найближчим часом стане інформація, а власне поява терміну «інформаційна економіка» також приписується дослідженням професора Токійського технологічного університету Ю. Хаяши. У 1976 р. питання комп'ютеризації суспільства піднімалося у Франції. У 1993 р. Комісією ЄС у доповіді «Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість - виклики XXI століття та шляхи у нього» зазначалося, що інформаційна економіка має суттєвий потенціал для реалізації концепції сталого розвитку. А вже у 1994 р. у доповіді «Європа та глобальне інформаційне суспільство» було представлено розуміння електронної промисловості, інформаційного та комунікаційного бізнесу. Цей документ став основою прийняття Європейським парламентом Плану дій переходу Європи до інформаційної економіки [129].

Остаточно, розбудова світової інформаційної економіки, у якій провідну роль відведено інформатизації регіональних економічних систем, розпочалася після підписання у 2000 р. у Окінаві країнами «Великої вісімки», Хартії глобального інформаційного суспільства. Метою цієї Хартії визначено перехід суспільства до нової фази прогресу на основі впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, налагодження глобальних інформаційних мереж транскордонної торгівлі, розробки концепцій та механізмів захисту інтелектуальної власності, а також підвищення довіри споживачів до електронних послуг.

В ухваленій у 2010 р. Стратегії розвитку Європи до 2020 р. одним з трьох основних пріоритетів трансформаційних процесів, які повинні відбутися у продуктивних силах на рівні економіки окремих регіонів, визначено всебічне

інтелектуальне зростання, тобто розбудова економіки знань та нарощення інформаційного потенціалу Європи, як майбутнього виробника інформаційно-комунікаційного обладнання та інформаційних послуг для цифрової економіки.

Наведені документи засвідчують надзвичайно високий рівень актуальності досліджень напрямів та шляхів реалізації регіональної політики розвитку продуктивних сил та регіональної економіки на основі врахування факторів процесу інформатизації.

Доцільно підкреслити, що появи вищезазначених документів передували наукові розробки та прогнози вчених різних країн світу, у т.ч. й України. Так, створення третього у світі комп'ютеру у 1952 р. належить українським вченим. У 70-80-ті роки минулого століття академік В.Глушков вперше сформулював ідеї інформатизації економіки такі, як введення електронних грошей, впровадження державних автоматизованих систем управління [369]. Пізніше на цих ідеях зародилася українська наукова школа економічної кібернетики та штучного інтелекту.

Таким чином, на основі ретроспективного аналізу історії виникнення та розвитку процесу інформатизації економіки можна побачити, як у різних країнах світу виникали поодинокі теорії нової інформаційної ери, котрі у подальшому трансформувалися у глобальну модель економічних відносин на принципах сталого розвитку. І в цьому процесі не останнє місце належить Україні, де більше ніж половину століття тому склалися умови для інформатизації багатьох економічних процесів на рівні регіонів.

Під процесом інформатизації регіональної економіки слід розуміти упорядкування інформації та інформаційних потоків, а також налагодження системи управління ними для забезпечення досягнення поставлених цілей розвитку. Раніше було обґрунтовано, що однією зі складових регіонального продуктивного потенціалу виступає інтелектуальний капітал (див. п.1.4.2, рис.1.19), який, у свою чергу, складає частину наявної у регіональній економіці інформації. Таким чином, можна стверджувати, що метою процесу інформатизації економіки є ефективне створення, розподіл та використання

інтелектуального капіталу шляхом перетворення наявної інформації на інтелектуальний капітал та оптимізації обігу інформаційних потоків. Відповідно до цього формування кластерних та мережових утворень в умовах інформатизації економіки має відбуватися не тільки за ознакою приналежності економічних агентів до одного виробничого ланцюжку, але й за ознакою приналежності до однакових, суміжних, перехресних інформаційних потоків.

Розглянемо основні характеристики процесу інформатизації, які водночас є факторами, що чинять значний вплив на розвиток продуктивних сил та регіональної економіки (рис.4.18).

Рис.4.18 Основні характеристики процесу інформатизації, як фактори розвитку продуктивних сил та регіональної економіки

Джерело: розроблено автором на основі [905,129,837]

Першою характеристикою процесу інформатизації і водночас фактором розвитку регіональної економіки є *глобальність*. За допомогою інформаційних баз даних та мереж передачі інформації соціально-економічна взаємодія між економічними агентами може відбуватися у регіонах у межах однієї країни або різних країн, розширюється та стає більш динамічним ринок. Це впливає на розвиток продуктивних сил та економіку кожного окремого регіону наступним чином. Змінюється рівень конкурентоспроможності наявного у регіоні фізичного, інтелектуального та інституціонального капіталу у порівнянні з регіонами інших більш або менш розвинутих країн, що може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Соціально-економіко-екологічна система регіону стає більш відкритою для інформаційних інтервенцій, що збільшує її вразливість до зовнішніх факторів. З'являється можливість об'єднання продуктивних сил регіонів у макро-кластери та макро-мережі з принципово новими конструктивними рішеннями та результатом функціонування, на відміну від описаних у п.п.2.3, 4.1-4.3 територіальних виробничо-інноваційних та територіально-виробничих кластерів.

Другим фактором розвитку продуктивних сил регіонів в контексті інформатизації економіки виступають *знання*, які під час інформатизації набувають ознак вихідного продукту і водночас вхідного ресурсу. У інформаційній економіці інформація, особливо такий її різновид, як знання, стає продуктом виробництва та державним стратегічним активом. У свою чергу, доступ до інформації, а саме знань, стає ключовою умовою соціально-економічного розвитку. Таким чином, регулювання регіональної економіки повинно містити особливий контур управління інформаційними потоками: формуванням, розподілом та розповсюдженням інформації. Структура регіонального продуктивного потенціалу повинна змінюватися у бік нарощення інтелектуального капіталу та зменшення фізичного.

Третім чинником, який створює особливі умови для розвитку регіональної економіки під впливом процесу інформатизації є *партнерство*. Нова модель інформаційної економіки спирається на принцип колективізму та

роботу колективного інтелекту, коли завдяки необмеженому доступу до інформаційних мереж з'являється можливість приймати рішення колективно. Наприклад, у процесі створення нового продукту можуть брати участь усі без виключення економічні агенти незалежно від фаху, статі, віку, місця знаходження, організаційно-правової форми тощо. Таким чином, спільне володіння інформацією, як і спільне володіння будь-яким іншим ресурсом, породжує нові економічні відносини партнерства [905,129,837]. Для розвитку регіональної економіки під впливом фактору партнерства у створенні та володінні інформацією виникає науково-практичне завдання знайдення оптимального співвідношення між рівнем доступу та конфіденційності інформації, щоб з одного боку, колективний інтелект дав можливість розглянути економічні процеси та явища з якомога більшої кількості точок зору та розробити ефективне та збалансоване регулююче рішення, але з іншого - перешкодити виникненню негативного ефекту «інформаційного забруднення», внаслідок якого інформацію можна втратити.

Для того, щоб державна політика розвитку продуктивних сил та регіональної економіки з урахуванням факторів інформатизації відбулася, нагальним завданням виступає проектування відповідної інфраструктури інформаційного економічного середовища, наповнення її ефективними програмами та підготовка фахівців та користувачів.

Під інфраструктурою інформаційного економічного середовища регіону слід розуміти мережу інформаційних центрів-утримувачів баз даних, до функцій яких входить управління певною інформацією (генерація, розподіл, інтервенція) та надання послуг за допомогою електронних засобів комунікації. Для того, щоб ця мережа працювала, необхідно перевести процеси діяльності економічних суб'єктів регіональної економіки таких, як, наприклад, отримання довідок, реєстрація підприємств, здійснення платежів, користування державними послугами, колективне прийняття рішень тощо, у електронну площину за допомогою спеціально розроблених автоматизованих систем управління. Також слід провести тотальну підготовку фахівців для

обслуговування регіональних електронних мереж та підготовку мешканців для користування ними. Все це забезпечить окремому регіону та Україні в цілому інтеграцію у світовий інформаційний простір, розширить можливості для реалізації принципів соціально-економічного сталого розвитку.

Слід підкреслити, що процес інформатизації економіки в Україні відбувається повільно та не достатньо системно з концентрацією на центральному рівні без розповсюдження у повній мірі на регіони. Станом на березень 2011 р. кількість користувачів мережі Інтернет досягла 54% [410], а у 2009 р. складала лише 22,6% [869], хоча у 2003 р. всесвітньою мережею користувалося лише 4,5% українців при європейському рівні на той час у 36% [369]. Це свідчить про те, що майже половина населення України, переважно сільські райони, не мають доступу до всесвітньої інформаційної мережі. І це не випадково, адже на тлі значного соціально-економічного розриву між містами та селами, в умовах відсутності у селах інфраструктури для надання життєво необхідних базових послуг, процес інформатизації економіки посідає одне з останніх місць у черзі невирішених проблем. Тому це стає серйозним перешкоджанням на шляху до формування регіональних кластерних та мережевих утворень в умовах інформатизації економіки.

Про рівень інформатизації регіональної економіки, на нашу думку, не можна судити за кількістю користувачів мережі Internet у великих містах. Тому що, не випадково новітню економічну модель регіональної економіки називають постіндустріальною, підкреслюючи її сервісний характер, коли домінантним сектором економіки виступає сфера послуг з переважною частиною тих, що надаються за допомогою електронних засобів комунікації.

Таким чином, існуючий інформаційний простір великих міст України поки не відповідає змісту, меті та функціям інформаційної регіональної економіки, оскільки відсутня належна інфраструктура, налагоджені правові, економічні, організаційні механізми інформатизації основних послуг, господарчих та соціальних взаємовідносин, які здатні суттєво спростити певні процедури, вивільнити час, зменшити витрати, у т.ч. енергії, запобігти проявам

корупції тощо, не сформовані єдині концептуальні засади та принципи управління інформацією з метою розвитку продуктивних сил та регіональної економіки. Як зазначається у [369], процес інформатизації регіональної економіки в Україні позбавлений необхідної інтелектуальної складової, оскільки головною його задачею у теперішній час є впровадження технічних систем передачі інформації та зв'язку. Натомість, на основі роботи автоматизованих систем управління інформацією повинні розроблятися стратегії розвитку держави, бюджетного регулювання, сталого регіонального зростання, реструктуризації галузей господарства та інше. Тоді у теперішніх умовах регіональні економічні агенти можуть бути тільки користувачами технічних електронних засобів комунікації, залежними від імпортованих інноваційних технологій та систем. Тоді як, у інформаційній економіці для розвитку продуктивних сил та нарощення продуктивного потенціалу регіонів передбачено створення новітнього інформаційного продукту (знань, інтелектуального капіталу), його експорт та отримання економічного зиску.

Спираючись на обґрунтовану вище необхідність дослідження процесу інформатизації регіональної економіки, а також на основні характеристики інформаційної економіки, які є водночас факторами розвитку продуктивних сил регіонів (див.рис.4.18), можна зробити висновок, що новітніми територіально-виробничими формами реалізації регіональної економічної політики в умовах нової моделі інформаційної економіки, на нашу думку, можуть бути «електронний» та «віртуальний» регіон.

Визначимо відмінність цих понять. «Електронний регіон» (область) – це регіон, у якому існує певна інформаційна інфраструктура, за допомогою якої відбувається електронна взаємодія регіональних економічних агентів (фізичних осіб, юридичних інституцій та органів державної влади) між собою під час вирішення різних спільних питань. При цьому «електронний регіон», підключений до світової інформаційної мережі, а відтак і до світової інформаційної економіки, зберігає свою головну ознаку – адміністративно-територіальну цілісність та єдність.

Однак, територіально цілісний «електронний регіон» вступає у протиріччя з основними характеристиками інформаційної економіки (див.рис.4.18). Внаслідок глобальності, всеохоплюючого партнерства та вільного пересування знань у економіці регіон, як закрита соціально-економічна система, втрачає своє значення, тому що світові економічні процеси інтегруються у єдиний інформаційний простір електронної економіки. Разом з тим, декілька регіонів або економічних агентів різних регіонів можуть об'єднуватися у єдиному інформаційному полі для вирішення спільних проблем за допомогою засобів комунікації без порушення територіальної цілісності та перетину кордонів.

На нашу думку, такий транскордонний кластер або мережа, утворені для вирішення спільних проблем, можна назвати «віртуальним регіоном», оскільки території різних кутків держави, континенту, планети, які мають схожі соціальні, економічні, екологічні проблеми, можуть ефективно об'єднатися навколо їх розв'язання тільки у віртуальному середовищі. На цій підставі можна обґрунтувати необхідність введення нового поняття «віртуального регіону» (кластеру, мережі), як об'єднання важливих проблем одної тематики, для вирішення яких необхідна участь всієї світової громади. На відміну від «електронного регіону», контури якого є територіальними та чітко визначені, «віртуальний регіон» може змінюватися залежно від появи або зникнення вогнищ певної проблеми на різних територіях у межах глобальної економічної системи. Таким чином, у визначенні «електронного регіону» реалізується територіальний підхід, а «віртуального» - проблемно-тематичний.

Обидві форми територіально-виробничої взаємодії у інформаційній економіці, електронна та віртуальна, сприяють позитивним зрушенням під час реалізації державної регіональної політики щодо розвитку продуктивних сил. Відбувається структурна перебудова економіки, нарощення інтелектуального капіталу, концентрація фізичного капіталу у невиробничій сфері, надаються інформаційні електронні послуги. З'являється інформаційний сектор регіональної економіки, у якому створюються робочі місця та регіональна

додана вартість. Як наслідок, суттєво модернізується регіональна інфраструктура та розширюється спектр послуг, формуються об'єднання економічних агентів на основі ефективних інформаційних зв'язків. Завдяки інформатизації регіональної економіки забезпечується участь економічних агентів у регулюванні регіонального розвитку через доступ до інформаційних потоків. Збільшується мобільність інформації, прискорюється економічна діяльність, збільшується обсяг доходів. Завдяки автоматизації соціально-економічних процесів відбувається оптимізація ресурсів, змінюється структура витрат. «Електронний» та «віртуальний» регіон дозволяють зберегти обґрунтовану у п.2.3 ємність регіонального природно-техногенного середовища, чого вимагають принципи сталого розвитку.

Розглянемо стан питання та правові підстави впровадження в Україні такої форми реалізації регіональної економічної політики, як «електронний регіон». Цей аспект відноситься до вирішення задачі проектування інтеграції кластерів та мереж у зовнішнє середовище, що є частиною формування кластерного зовнішнього інституціонального клімату (див.рис.4.7).

З перших років незалежності в Україні існував центральний орган, відповідальний за процеси інформатизації економіки. З метою забезпечення економічних агентів своєчасною, достовірною та повною інформацією на основі використання інформаційних технологій у 1998 р. було прийнято Закон України «Про концепцію Національної програми інформатизації» [345] та Закон України «Про Національну програму інформатизації» [349], спрямовані на застосування інформаційних технологій у різних сферах життя країни; формування бази національних інформаційних ресурсів та систем інформаційно-аналітичної підтримки діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; формування вітчизняного ринку інформаційних продуктів і послуг.

Згідно зазначених нормативних документів до пріоритетів інформатизації регіональної економіки віднесено соціальну сферу, систему життєзабезпечення, екологію та природокористування. Метою інформатизації є створення цілісної

системи інформаційних засобів для ефективного управління регіоном, яка складається з інформаційно-аналітичних центрів; прогнозує соціально-економічні показники розвитку регіону; забезпечує практичне використання отриманих даних для вирішення конкретних завдань; сприяє доступу економічних агентів до інформації.

Однак, серед проблем, що дотепер залишаються не вирішеними з моменту прийняття у 1998 р. Національної програми інформатизації та прийняття у 2004 р. удосконаленої програми «Електронна Україна» [731], слід навести такі, як застаріла інформаційна база органів влади, недосконала законодавча база, проблемний доступ, особливо у сільській місцевості, до мережі Інтернет, міграція спеціалістів у сфері інформатики за кордон, низький рівень комп'ютерної грамотності населення, не розвинуті електронне урядування, комерція та інші засоби інформаційної економіки. На думку розробників Програми 2004 р., передбачені заходи повинні були сприяти зростанню прибутковості та підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств, підвищенню їх інвестиційної привабливості, збільшенню продуктивного потенціалу регіонів України. Для громадян успішне виконання зазначеної Програми створило б нові можливості для життя й праці, підвищення власного добробуту. Економічні агенти могли б отримувати електронні державні послуги у доступній, швидкій та економічній формі: від електронної комерції до системи медичної телематики та дистанційної освіти [731]. Не зважаючи на об'єктивні переваги, законопроект з реалізації Програми «Електронна Україна» й дотепер не ухвалено.

У 2007 р. знову активно обговорюються шляхи вирішення проблем повільної інформатизації економіки України внаслідок неналежного виконання Національної програми інформатизації. Результатом цього стало прийняття нового Закону «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 р.р.» [351] та Плану заходів по його виконанню. Якщо основною метою Національної програми інформатизації 1998 р. було забезпечити громадян інформацією за допомогою інформаційних технологій, то

головна ціль закону 2007 р., присвяченого розвитку інформаційного суспільства, – надання кожній людині шляхом використання сучасних технологій можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи сталому розвитку країни.

Не зважаючи на існуючі проблеми у галузі інформатизації регіональної економіки в Україні, окремі проекти регіонального рівня з інформатизації процесів соціально-економічної взаємодії економічних агентів успішно реалізуються або готуються до впровадження. Так, у березні 2010 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України було визначено завдання із забезпечення електронного функціонування органів місцевої влади та надання державних електронних послуг [778]. Для апробації проекту було обрано Одеську, Миколаївську та Дніпропетровську області. Миколаївська міська рада прийняла Програму «Електронне управління та електронна демократія в м. Миколаєві на 2010 – 2015 р.р.», яка має на меті використання інформаційно-комунікативних технологій у роботі органів місцевого самоврядування. Проект «Електронний регіон» впроваджено у м. Одесі та готується до реалізації у м. Львові [860]. У Дніпропетровській області розпочато реалізацію проекту «Електронне село», спрямованого на інтеграцію сільських територій у інформаційно-телекомунікаційне середовище регіону, надання адміністрації села доступу до оперативної інформації та бази даних нормативно-правових актів України [727].

Таким чином, на основі проведених досліджень можна зробити висновок, що механізм створення «електронного» та «віртуального» регіонів є елементом процесу інформатизації економіки з метою розвитку продуктивних сил регіонів та реалізації державної регіональної політики. У свою чергу, інформаційна економіка являє собою новітню модель реалізації концепції сталого розвитку.

4.4.2 Концептуальні засади формування електронно-сервісних кластерів та мереж у регіональній інформаційній економіці

Як було показано на рис.4.18, економіка характеризується постійною зміною домінуючих концепцій розвитку, які ґрунтуються на макроекономічних та мікроекономічних факторах. В умовах стрибкоподібного революційного прогресу політика регулювання регіональною економікою повинна відрізнятися високим рівнем гнучкості та адаптивності до внутрішніх та зовнішніх змін. Теоретико-методологічні засади формування регіональної економічної політики повинні відповідати державним пріоритетам та світовим тенденціям, а механізми її реалізації відрізнятися інноваційністю та реалістичністю відносно наявної ресурсної бази регіону.

Однією з ключових основ процесу сталого розвитку у світі визнано розбудову інформаційної економіки на рівні регіонів. З одного боку, така економічна модель відкриває чималі можливості. Але з іншого – тотальна і надзвичайно швидка інформатизація економіки вимагає розробки для регіонального регулювання нових теоретичних підвалин, а також новітніх механізмів внутрішньої регіональної економічної взаємодії, які б підвищували конкурентоспроможність регіону та складали ядро регіональної інноваційної моделі сталого розвитку економіки.

Процеси інформатизації регіональної економіки не вступають у протиріччя з, наприклад, запропонованим у п.2.3 механізмом розвитку депресивних гірничодобувних регіонів на основі створення виробничо-інноваційних кластерів шляхом інтеграції економіко-правових засад наукових та індустріальних парків (див.рис.2.22), а тільки доповнюють його та удосконалюють загальний комплекс та дизайн механізмів реалізації державної політики розвитку продуктивних сил та регіональної економіки.

Таким чином, підвищений інтерес викликають питання розробки концептуальних засад функціонування в Україні кластерних форм реалізації регіональної економічної політики в умовах інформаційної економіки, які

реалізують обґрунтовані у п.4.4.1 особливості «електронного» та «віртуального» регіону, орієнтовані на принципи та характеристики сучасної моделі цифрового суспільства з метою ефективного регулювання регіонального розвитку та інтеграції у світовий інформаційний простір.

Функціонал моделі сталого регіонального розвитку прагне підвищення якості життя населення на основі економічного зростання, структурної перебудови економіки та створення додаткових економічних можливостей. При цьому обов'язковою умовою є збереження навколишнього середовища, що, у свою чергу, виражено у функціонуванні регіональної економіки таким чином, щоб наявні природні ресурси відтворювалися швидше, ніж споживалися.

Як було зазначено у п.4.4.1, після підписання Хартії глобального інформаційного суспільства у 2000 р., країни світу, у т.ч. й Україна, визнали процес розбудови інформаційної економіки одним з базових методів досягнення сталого розвитку, оскільки вона є соціальною з точки зору можливостей залучення широких верств населення до процесу спільного прийняття рішень під час регулювання розвитку, економічною, оскільки змінює структуру економіки та створює принципово нові економічні ніші, підвищує рівень ВРП регіонів в цілому, а також екологічною внаслідок того, що значно скорочуються витрати природних ресурсів під час ведення господарчої діяльності економічними суб'єктами.

В Україні діє три основних закони, які регламентують процес інформатизації економіки: «Про концепцію Національної програми інформатизації» 1998 р., «Про Національну програму інформатизації» 1998 р., «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» 2007 р. Однак, не зважаючи на це, процеси інформатизації економіки регіонів України відбуваються дуже повільно, що свідчить про необхідність перегляду існуючих концептів регіональної політики шляхом врахування факторів розвитку продуктивних сил та регіональної економіки, які породжує інформатизація. Серед них глобалізація, роль знань в економіці, як продукту та водночас ресурсу, партнерство під час прийняття рішень.

Інформаційна революція останніх років диктує принципово нові вимоги до управлінських структур усіх рівнів. Стратегічне планування регіонального регулювання економіки доцільно здійснювати з урахуванням тотальної економічної інтеграції та уніфікації основних соціально-економічних процесів. Для регіону, як для окремої соціально-економічної одиниці держави, це означає внутрішнє умовне укрупнення та злиття економічних агентів, об'єднаних навколо вирішення єдиного завдання. Тобто глобалізаційний підхід на рівні регіону передбачає ліквідацію кордонів між організаціями та розбудову наскрізних інформаційних магістралей, які пронизують різних економічних агентів для швидкого та ефективного перетворення та обробки інформації під час здійснення процесів соціально-економічного розвитку регіону. У той же час, регіон також підлягає зовнішньому впливу глобалізації з усіма вище переліченими наслідками, але на рівні держави, континенту, світу.

Природним наслідком наведених тенденцій інформатизації внутрішніх і зовнішніх регіональних зв'язків, які об'єднуються та вливаються у світовий інформаційний потік за допомогою сучасних технологій, стає створення нового формату регіональної економіки, яка поступово переходить у електронну площину, чим змінює принципи та підходи до організації підприємств.

Автоматизовані технології виробництва змінюють структуру споживання ресурсів, а відтак і понесених витрат. Електронний бізнес потребує суттєвих коректив у законодавчій базі, розумінні виробничих ресурсів, моделей обліку фінансової діяльності та розрахунку ефективності, а також загальної економіки електронного підприємства. Інформатизація спричиняє структурні зрушення у секторах економіки регіону, створюючи нову інформаційну промисловість.

Постіндустріальна інформаційна (електронна) економіка є сервісно орієнтованою. Тобто інформаційні комплекси технологій та програмного забезпечення дозволяють електронізувати базові процеси життєдіяльності, перевівши їх у формат надання електронних послуг: отримання довідок, медичне обслуговування, дистанційна освіта тощо. Наприклад, у Франції станом на 2012 р. налічувалося близько 600 електронних послуг, що складає

приблизно 66% всіх послуг, що надаються державою (всього близько 900). В Іспанії в електронний вигляд переведено 1225 послуг від центральної, регіональної та місцевої влади [297].

Основним продуктом виробництва у інформаційній економіці є знання та інформація. Внаслідок цього електронна регіональна економіка дещо втрачає залежність від географічних факторів, наявних природних ресурсів, дешевої робочої сили, а стає конкурентоспроможною завдяки нарощенню людського потенціалу, здатного генерувати нові ідеї та створювати додану вартість за рахунок інтелекту. Більшість активів регіону переходять у нематеріальну площину. На зміну проблемі географічного розміщення продуктивних сил у регіоні, приходиться проблема створення продуктивних сил інформаційної економіки та інтеграції їх у світовий інформаційний економічний простір.

Одним з головних принципів нової моделі інформаційної регіональної економіки є колаборативність її учасників. Модель колаборативної інформаційної економіки, названої вікіномікою, описав у своїх працях вчений Д. Тапскотт [837]. Можливості сучасних інформаційних технологій дають необмежений доступ усім бажаючим до будь-яких інформаційних ресурсів. Кожен може зробити свій внесок у вирішення тієї чи іншої економічної, соціальної, екологічної проблеми регіону незалежно від віку, статі, рівня освіти та місця знаходження. Таким чином, економічну вигоду отримає кожен індивід при умові досягнення певної критичної маси учасників, об'єднаних навколо економічного проекту у достатній кількості для його реалізації, оскільки ідеї та пропозиції колективного інтелекту роблять цей проект інноваційним та конкурентоспроможним на ринку. Інтелектуальна вага, іншими словами, рівень інтелектомісткості продукту інформаційної колаборативної економіки вимірюється кількісним та якісним складом учасників, що взяли участь у його проектуванні та виробництві.

Як зазначалося раніше, загально визнаною територіально-виробничою формою реалізації державної політики ефективного соціального та економічного розвитку економіки регіонів є утворення кластерів. Кластери

виступають об'єктом стратегій розвитку регіонів та регулювання регіональної економіки, оскільки здатні підвищити конкурентоспроможність, інноваційність та продуктивність. Слід відмітити, що на сьогодні існує більше двадцяти визначень поняття «кластер» та класифікаційних ознак для групування видів кластерів. Однак, враховуючи мету даного дослідження, зосередимось на вивченні стану та перспектив формування в Україні регіональних кластерів, які ґрунтуються на принципах сучасної моделі інформаційної економіки.

У загальному розумінні кластер – це сукупність однорідних елементів, ідентичних об'єктів, що утворюють групу одиниць [810]. У економіці уперше бізнес-кластером позначив організаційну форму консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг, видатний економіст М. Портер [914]. Фактично, сучасний кластер являє собою сконцентровану на певній географічній території групу взаємозалежних компаній, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих послуг, науково-дослідних інститутів, ВУЗів та інших організацій, споживачів, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги одне одного та кластеру в цілому. У кластерах існує можливість знижувати витрати на утримання спільного для всіх учасників кластеру обладнання, а інформація, знання та досвід, а також інші ресурси, стають надзвичайно мобільними, за рахунок чого прискорюється та підсилюється соціально-економічний розвиток окремих економічних агентів, кластеру та регіону в цілому. Завданням кластеру є формування у своїх межах повного виробничого циклу від зародження ідеї до виробництва готової продукції. Також кластерний підхід, замість галузевого, може використовуватися при розподілі фінансових коштів, які надаються не окремій галузі, а кластерному об'єднанню підприємств.

Таким чином, на основі вище зазначеного можна стверджувати, що головними ознаками більшості існуючих територіально-виробничих кластерів є наступні. Географічна близькість розташування структурних одиниць кластеру, що обумовлює економію загальних для кластеру витрат та збільшує швидкість пересування ресурсів, у т.ч. інформації. Орієнтація на підвищення

конкурентоспроможності за рахунок тісної співпраці учасників кластеру та приналежності до одного ланцюжка додавання вартості. Структурними одиницями кластеру виступають фізичні, юридичні особи, державні та громадські органи. Основним результатом роботи територіально-виробничого кластеру є виготовлення конкурентного та якісного матеріального продукту та надання супутніх послуг.

На рис.4.19 наведено основні порівняльні характеристики територіально-виробничого та новітнього електронно-сервісного кластеру, як ефективної форми регулювання розвитку продуктивних сил та регіональної економіки, орієнтованої на сталий розвиток.

Так, на відміну від територіально-виробничого кластеру, який функціонує у географічному територіальному просторі, електронно-сервісний кластер функціонує у електронному віртуальному полі інформаційної економіки регіону. Це означає, що структурні одиниці такого кластеру (економічні агенти) не пов'язані географічно і на них не впливає фактор територіального розташування генераторів інформації, адже основний обмін інформацією та знаннями здійснюється за допомогою мережевих інформаційних технологій. Таким чином, у електронно-сервісному кластері генератори інформації можуть знаходитись у будь-якій точці регіону, країни, інших країн.

Якщо основним результатом функціонування територіально-виробничого кластеру є виготовлення конкурентоспроможної продукції, і його структурні одиниці (економічні агенти) об'єднуються за ознакою приналежності до певного виробництва, то у електронно-сервісному кластері результат його функціонування – це надання якісних послуг, вичерпне розв'язання існуючої проблеми або генерація нових знань. Що стосується структурних одиниць, то у новітньому кластері вони об'єднуються за принципом приналежності до циклу надання однієї послуги для різних груп суб'єктів або комплексу послуг для певної групи суб'єктів. Це цілком відповідає ідеї інформаційної економіки та постіндустріального колаборативного суспільства, яка ґрунтується на сервісно-орієнтованому підході у електронному полі.

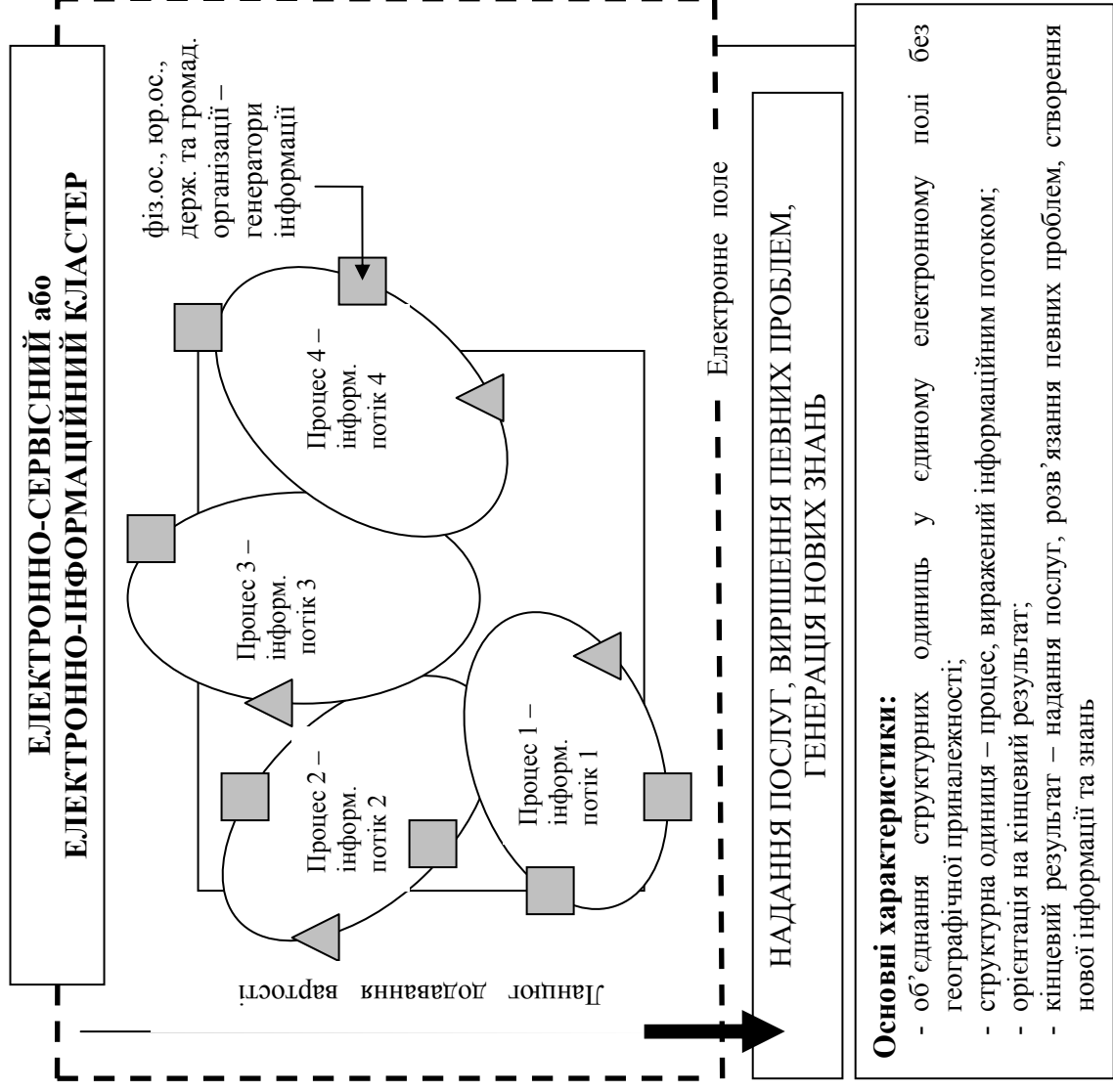
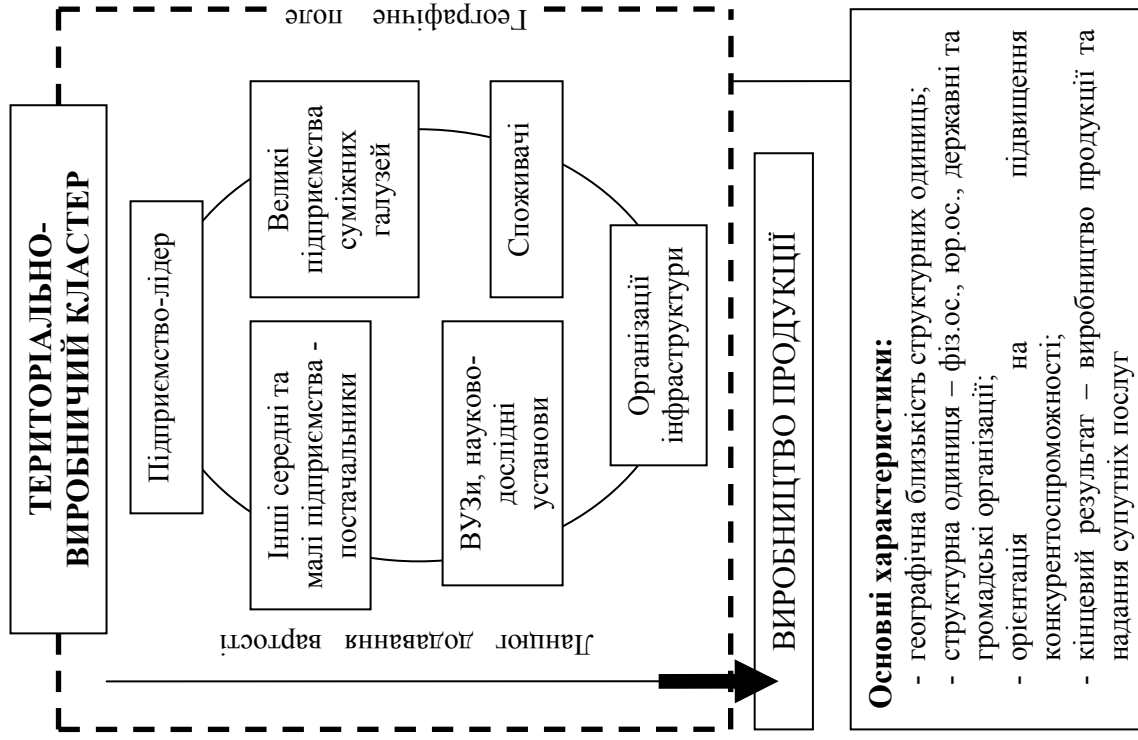

Рис. 4.19 Порівняння характеристик територіально-виробничого та електронно-сервісного кластеру

Джерело: розроблено автором

Таким чином, електронно-сервісний кластер створює організаційне підґрунтя для ефективного регулювання сфери послуг регіональної економіки в умовах процесів інформатизації. Звідси, «електронно-сервісний» кластер відображає електронну площину його функціонування, а також головний результат об'єднання економічних суб'єктів – надані послуги, вирішені проблеми або створені нові знання та інформація.

Наступною відмінною ознакою електронно-сервісного кластеру від територіально-виробничого є його структурні одиниці. Так, територіально-виробничий кластер формується з окремих підприємств, державних установ та фізичних осіб – агентів регіональної економіки.

Структурною одиницею електронно-сервісного кластеру є процес, який входить до циклу надання послуги різним групам суб'єктів або комплексу послуг для однієї групи суб'єктів, тематично відноситься до розв'язання поставленої проблеми, є складовою загального процесу генерації нових знань. Процес у такому кластері виражено інформаційним потоком, який є наскрізною інформаційною магістраллю, що проходить через об'єкти-генератори інформації, які мають відношення до цього процесу.

Таким чином, принципова відмінність електронно-сервісного кластеру від територіально-виробничого полягає у наступному. У першому групуються *об'єкти та економічні агенти*, зазвичай за галузевою ознакою, а у другому – на початковому етапі *процеси* за ознакою тематичної спорідненості до послуги або проблеми, а на остаточному етапі - *об'єкти-генератори інформації* навколо певного процесу. Ефективність функціонування електронно-сервісного кластеру меншою мірою залежить від економічного стану об'єкта-генератора інформації, а більшою мірою залежить від його інформаційного внеску у кінцевий результат роботи кластеру. Об'єктами-генераторами інформації можуть виступати аналогічні об'єкти територіального кластеру, але при формуванні кластеру вони відіграють другорядну роль. Навпаки головну увагу під час формування електронно-сервісного кластеру приділено соціально-економічним процесам регіональної економіки.

На цій основі запропоновано другий варіант назви електронно-сервісного кластеру, а саме «електронно-інформаційний» відповідно до інформаційних потоків, які покладено в основу утворення кластеру та які відображають певні соціально-економічні процеси.

Таким чином, електронно-сервісний (електронно-інформаційний) кластер ґрунтується на принципах порушення територіальних та об'єктних кордонів, колаборативній замість конкурентної сутності економічної діяльності; відрізняється електронною площиною функціонування та взаємодії економічних агентів кластеру за допомогою сучасних інформаційних технологій; є електронно-сервісною формою реалізації нової регіональної економічної політики, орієнтованої на надання послуг, генерацію інформації та знання; має тематичний (проблемний) підхід з внутрішнім попроцесним поділом. Електронно-інформаційний кластер орієнтований на результат, формується навколо конкретної проблеми для її вирішення, складається з набору інформаційних потоків, що мають відношення до вирішення цієї проблеми, відображають конкретний процес та проходять через певних економічних агентів, які є генераторами інформації і тому відносяться до того чи іншого електронно-сервісного кластеру.

Формування в Україні електронно-сервісних (електронно-інформаційних) регіональних кластерів, орієнтованих на принципи та характеристики сучасної моделі цифрової економіки, можуть стати дієвим механізмом регулювання розвитку регіональної економіки на основі розробки та впровадження новітніх інструментів інформатизації та інтеграції у світовий інформаційний простір.

Процесний підхід до формування кластерів дозволяє представити надання соціально-економічної послуги або розв'язання певної проблеми регіону у вигляді низки процесів та поєднати всіх учасників, які мають відношення до процесу єдиним інформаційним ланцюжком. На нашу думку, такий кластер є достатньо регульованим, оскільки інформаційний потік, за допомогою якого здійснюється облік, аналіз та контроль параметрів процесу, дає повне уявлення

про стан цього процесу, висвітлює переваги та недоліки, особливо у порівнянні з іншими процесами у єдиному сервісному кластері.

Процесний підхід у електронно-сервісному кластері може сприяти ефективному розподілу державних та приватних коштів на реалізацію програм регіонального розвитку, проведенню політики стимулювання та стримування трансформаційних процесів, оскільки відображає «технологію» розв'язання проблеми або надання послуги з її перевагами та ризиками. У межах одного процесу інформаційний потік, поєднуючи різні об'єкти-генератори інформації, дасть уявлення про їх стан та перспективи розвитку. При цьому кількість об'єктів одного інформаційного потоку певного процесу необмежена.

Об'єднання учасників кластеру за принципом приналежності до певного процесу дозволяє аналогічно територіально-виробничому кластеру підвищити їх конкурентоспроможність на основі реалізації принципу колаборативності. Оскільки інформаційний потік потребує швидкого та безперешкодного руху, тому усі об'єкти-генератори єдиної інформаційної магістралі у межах процесу повинні характеризуватися певним рівнем розвитку. А їх внесок та доля участі у процесі та у загальному розв'язанні проблеми підлягають оцінці, що в подальшому впливатиме на заходи регулювання регіонального соціально-економічного розвитку. Об'єкти-генератори інформації можуть бути учасниками різних процесів та різних кластерів водночас згідно виконуваних ними функцій. Таким чином, участь у різних процесах та кластерах висвітлює різноспрямованість видів діяльності генератора і ступінь якості та ефективності кожного з них. На основі аналізу роботи регіонального електронно-інформаційного кластеру можна робити висновки про необхідність створення спеціальних об'єктів-генераторів інформації, яких не вистачає в об'єднанні та які підвищували б ефективність окремого процесу та кластеру в цілому.

Також процесний тип кластеру дозволяє виявити спільні точки дотику різних процесів у розв'язанні однієї проблеми або під час надання послуги, на основі чого можуть прийматися відповідні регулятивні та нормативні акти на рівні міста, регіону та держави в цілому. На нашу думку, електронно-сервісні

кластери, сформовані згідно процесного підходу, є більш керованими органами державної та регіональної влади у порівнянні з територіально-виробничими кластерами, оскільки вони чітко структуровані, орієнтовані на досягнення бажаного результату, об'єднані одним інформаційним потоком.

Розглянемо приклади можливих електронно-сервісних кластерів, як новітніх механізмів регулювання регіонального економічного розвитку в умовах інформатизації регіональної економіки.

Однією з найголовніших проблем регіонального сталого розвитку є підтримка малого та середнього бізнесу. Розв'язання цієї проблеми пов'язане з необхідністю удосконалення процесів надання низки послуг державних та приватних установ. Таким чином, у регіоні може бути сформований електронно-сервісний кластер «Підприємництво», процеси у якому будуть інформатизовані. Це дозволить надавати послуги у електронному вигляді через інформаційні мережі. Цей кластер матиме визначене завдання – стимулювати та створювати умови для розвитку у регіоні малого та середнього класу підприємців. Для цього необхідно спроектувати складові цього кластеру, обґрунтувати його оптимальний дизайн, тобто процеси та супутні їм інформаційні потоки, після чого визначити об'єкти-генератори інформації, що беруть участь у кожному з процесів.

Припустимо, що електронно-сервісний регіональний кластер «Підприємництво» складається з наступних процесів: підготовка кадрів, формування банку ідей, фінансове забезпечення, реєстрація підприємства, господарювання (рис.4.20). Відповідно призначенню кожен з названих процесів електронно-сервісного кластеру, ґрунтуючись на певному інформаційному потоці, має результатом послугу, яка надається новостворюваним підприємствам: отримання спеціальних знань, діагностика бізнес-ідеї, доступ до фінансових ресурсів, реєстрація підприємства, підтримка ведення діяльності та прийняття управлінських рішень. Кожен процес інформатизований за допомогою сучасних інформаційних технологій, що разом складає електронно-інформаційне поле кластеру. Серед генераторів інформації у певному процесі

можуть бути різні економічні агенти згідно концепції проектування кластеру. Якщо територіально-виробничі кластери у більшості випадків утворюються стихійно внаслідок географічних, історичних або ринкових умов, то електронно-сервісні кластери можуть бути штучними, створеними через проектування інформаційного середовища регіональної економіки для вирішення певної проблеми або надання послуг.

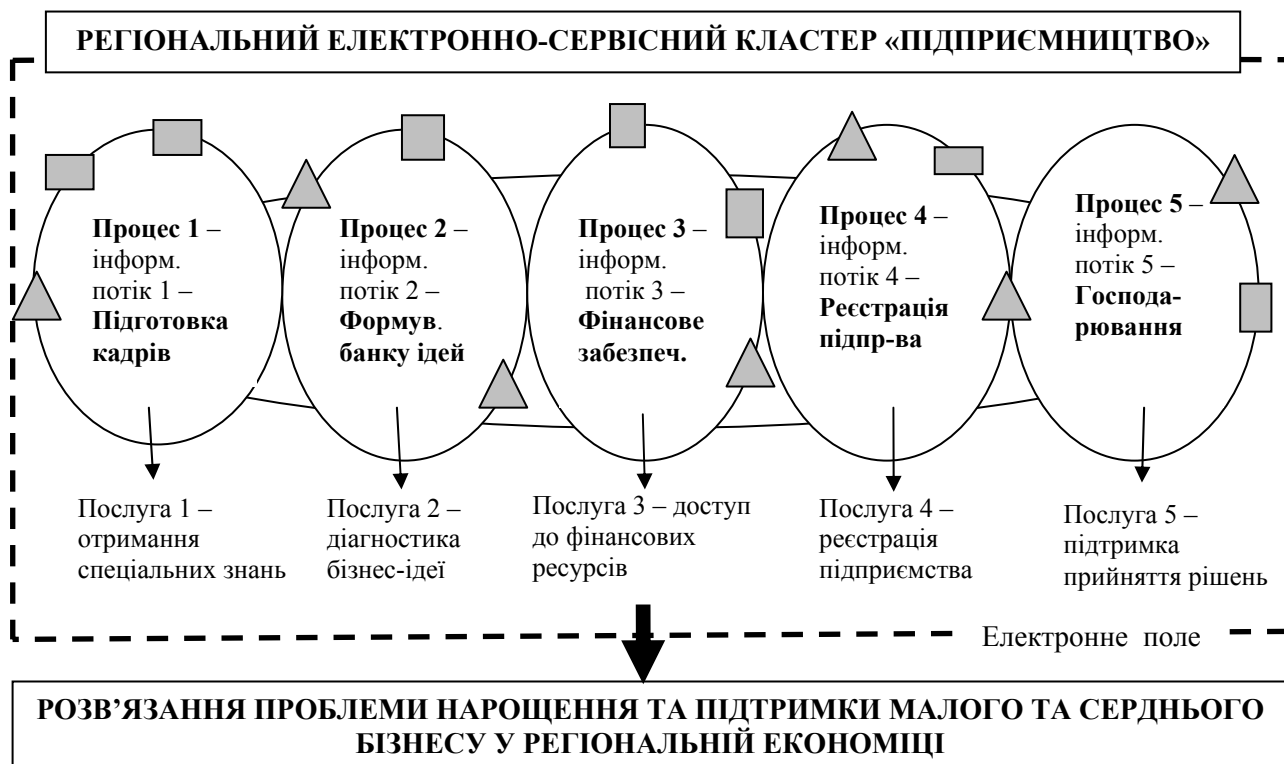

Рис.4.20 Приклад регіонального електронно-сервісного кластеру

Джерело: розроблено автором

Наведемо приклад генераторів інформації, які можуть бути у регіональному електронно-сервісному кластері «Підприємництво». Так, до процесу підготовки кадрів повинні відноситися державні та приватні заклади освіти, тренінгові центри, окремі фахівці, які за допомогою різних методик формально та не формально впливають на підготовку потенційних підприємців. До процесу формування банку ідей можуть мати відношення інноваційні центри, дослідницькі установи, експертні асоціації, окремі особи, спільну

діяльність яких у єдиному інформаційному полі можна ототожнити з «мозковим штурмом» і так далі.

Особливу увагу серед представлених на рис.4.20 процесів заслуговує інформатизований процес реєстрації підприємств, який дає регіональній економіці в цілому та економічним агентам зокрема істотний соціально-економічний ефект. Слід відзначити, що автоматичні інформаційні системи реєстрації суб'єктів господарчої діяльності вже використовуються у країнах СНД. Так, у Республіці Молдові Державним підприємством «Центр державних інформаційних ресурсів «Registru» розроблено спеціальну автоматизовану систему управління для обліку та реєстрації підприємств – Державний реєстр правових одиниць [260]. В результаті здійснення процесу реєстрації у електронно-сервісному кластері (див.рис.4.20), економічний агент отримує послугу – електронну реєстрацію підприємства. Така послуга суттєво відрізняється від існуючої системи «єдиного вікна» для підприємців.

На сьогоднішній день в Україні згідно законодавству діє три види «єдиного вікна» для підприємців [204]. Перше «єдине вікно» відноситься до процесу державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та регламентується [339,896], друге – до процедур, пов'язаних із дозвільною системою, що регулюється згідно [340], а третє визначає спрощені механізми реалізації інвестиційних проектів [352]. «Єдині вікна» державної реєстрації та дозвільної системи функціонують в усіх обласних центрах України.

Визначимо принципові розбіжності у підходах діючих «вікон» та підходах, що закладено у формування послуги «єдиного вікна» у регіональному електронно-сервісному кластері. Так, дозвільне вікно або державне реєстраційне вікно дає підприємцеві можливість отримати відповідно засвідчення права на свою діяльність та код державного реєстру, подавши пакет документів щодо цих двох етапів у єдине місце. Однак, окрім цього залишається достатня кількість інших державних установ, які слід пройти для того, щоб підприємство отримало право працювати. Це податкова адміністрація, органи державної статистики, фонди державного соціального

страхування, пожежна інспекція, санстанція, банківська установа. У Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» зазначено, що державний реєстратор автоматично передає дані у податкову адміністрацію та статистичне управління [339,896], що дає підстави деяким дослідникам стверджувати про фактичну реалізацію принципів повного «єдиного вікна». Однак, згідно інструкції [911], підприємець повинен особисто подати та отримати пакет документів, зокрема, у податкову адміністрацію та органи державної статистики. Таким чином, наведеними останніми нормами у принципі порушуються засади «єдиного вікна» для започаткування власного бізнесу, і на практиці така важлива соціально-економічна послуга не надається. Тоді, є усі підстави стверджувати, що фактично діюче сьогодні «єдине вікно» реєстрації підприємств надає не повний спектр послуг.

Між тим, на нашу думку, перелічені вище установи, що беруть участь у створенні нового підприємства, є об'єктами-генераторами інформації, яка повинна бути об'єднана у інформаційну магістраль у межах єдиного процесу реєстрації підприємства. Під процесом реєстрації підприємства у електронно-сервісному кластері розуміється реєстрація «під ключ» у електронній формі. Тобто після прийняття необхідних документів у «єдине вікно» припиняється особиста участь підприємця у подальшому процесі реєстрації та отримання необхідних довідок та кодів незалежно від форми власності новостворюваного підприємства. У цьому «єдиному вікні» підприємець має змогу отримати повний пакет документів, необхідний для початку господарювання та укладання угод.

Це позбавляє економіку регіону від складних корупційних схем, оскільки підприємець не контактує з представниками установ, набагато спрощує та пришвидшує процедуру реєстрації, чим не викликає остраху у підприємців, дозволяє поповнювати бюджет регіону, оскільки ця процедура може вийти з тіні та оподатковуватися внаслідок ліквідації таких тіньових послуг у фірмах-посередниках та внаслідок надання цих послуг державою через використання спеціальної автоматизованої системи. При цьому, послуга повної реєстрації, що

надається державою у електронний спосіб є абсолютно конкурентоспроможною у порівнянні з послугами, що надають приватні компанії. Для підприємця послуга реєстрації у електронно-сервісному кластері є набагато дешевшою за вартість, яку виставляють фірми-посередники і яка збільшується на розмір хабаря. Збільшується рівень довіри підприємців до держави, оскільки у цьому випадку вона несе відповідальність за юридичну точність оформлення реєстраційних документів, на основі чого зменшуються юридичні законні підстави для рейдерського привласнення бізнесу внаслідок не коректного оформлення реєстраційних документів.

Процеси у прикладі регіонального електронно-сервісного кластеру «Підприємництво» (див.рис.4.20) було скомпоновано згідно проблемного підходу. Аналогічно, цікавим для впровадження є процесний електронний кластер «Супермаркет послуг». Окрім проблемного у архітектурі кластеру може використовуватися об'єктний підхід. Такими об'єднаннями з окремими вже реально діючими автоматизованими процесами можуть бути регіональні електронно-сервісні кластери «Городянин», «Студент», які дозволяють підвищити урегульованість, конкурентоспроможність, доступність та ефективність взаємозалежних соціальних процесів та послуг, які надаються мешканцям регіону.

Таким чином, запропонований новітній механізм регіонального регулювання економіки, а саме електронно-сервісний кластер, працює на принципах інформатизації та колаборативності, оскільки у одному процесі єдиного кластеру об'єднано усі структури, що мають відношення до надання послуг різним категоріям населення у електронному полі. Такі кластери здатні підвищити ефективність регіональної економіки, підвищити якість життя населення та забезпечити гармонійну взаємодію з навколишнім середовищем.

Повертаючись до вище згадуваної проблеми відсутності системної реалізації проектів з інформатизації регіональної економіки, слід відмітити, що у деяких регіонах України вже спостерігаються спроби систематизації інформаційних процесів, спрямованих на надання послуг. Наприклад, в рамках

Стратегії розвитку Дніпропетровської області було прийнято регіональний проект «Відкрита влада», метою якого є електронізація послуг, що надають органи влади. Цей проект передбачає зведення усіх інших проектів по використанню можливостей Інтернету в соціальній сфері, економіці, у тому числі в сфері підтримки малого і середнього бізнесу, в інших галузях. Очікується, що програма буде працювати на модернізацію економіки, створювати додаткові горизонти для бізнесу, в тому числі – підвищувати інвестиційну привабливість регіону [297].

На основі вищенаведених результатів досліджень можна зробити висновок про необхідність розробки наукового підґрунтя та механізмів регіонального регулювання новітніх соціально-економічних відносин, що виникають на тлі глобального переходу до інформаційного суспільства. Україна має законодавче підґрунтя для впровадження новітніх інформаційних проектів, чималу кількість яких вже реалізовано у різних регіонах. Однак, питання постає у площині якості реалізації цих проектів, досягнення ними поставленої мети в умовах відсутності належної інфраструктури та системного підходу до управління такими проектами, низького рівня комп'ютерної грамотності громадян, не відповідності законодавчих актів процесам електронного суспільства тощо. Між тим, впровадження електронного урядування, електронних послуг визнано світовою спільною, як один зі шляхів сталого розвитку. Тому, регулювання розвитку економіки регіонів потребує нових концептуальних засад та новітніх механізмів з урахуванням принципів та пріоритетів сервісно-орієнтованої колаборативної електронної економіки знань. Для розв'язання поставленого завдання запропоновано механізм формування регіонального електронно-сервісного кластеру, який здатний підвищити рівень конкурентоспроможності окремих економічних агентів кластеру, регіону та національної економіки в цілому, підвищити стандарти якості життя громадян України, подолати соціально-економічну диференціацію.

Висновки до розділу 4

На основі проаналізованих у розділі 1 пріоритетів та стратегій державної регіональної політики, визначених у п.2.1 типів, ознак та властивостей розвитку регіональної економіки, встановлених у п.2.3 причин не достатньо ефективного функціонування кластерів в Україні, розроблених у розділі 3 новітніх підходів до бюджетного регулювання, орієнтованого на забезпечення розвитку регіональної економіки у короткостроковій та довгостроковій перспективі, обґрунтована нова концепція агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих територіально-виробничих форм реалізації регіональної економічної політики.

Згідно запропонованої концепції кластер представлено у вигляді агентної сукупності та комплексу дискретних подій у соціально-економічних процесах регіону. Доведено, що ефективність штучного проектування агентної сукупності кластеру залежить від формальних та не формальних зв'язків між економічними агентами, які встановлюються на принципах самоорганізації, від характеристик домінантного кластерного центру, а також від вектору та темпів індивідуальної еволюції економічних агентів в процесі рефлексивної взаємодії з оточуючим середовищем. Подано, що ієрархія кластерних процесів та вірогідна швидкість чергування подій у них складають разом кластерну динаміку, забезпечення якої є джерелом трансакційних витрат та підвищення якої закономірно викликає появу кластерного домінантного центру.

Таким чином, формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень зведено до конструювання взаємопов'язаних між собою агентної та процесної сукупностей на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях регулювання регіональної економіки за критеріями інвестиційної привабливості, інноваційної активності та сталого розвитку кластеру при обмеженнях по обсягу трансакційних витрат, що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі кластеру, а також по мінімальному рівню задоволення інтересів різних груп агентів. В результаті дотримання названих обмежень поєднання агентів та процесів у кластері або мережі

набуває стійкості, цілісності, унікального типу, ознак та властивостей, які відповідають принципам сталого та інноваційного просторового розвитку.

Розроблені концептуальні засади створюють теоретичне підґрунтя для реалізації регіональної економічної політики через механізм утворення кластерів та мереж, яке, на відміну від існуючих, дозволяє врахувати не тільки етапи проектування кластерів та інтеграції їх організаційно-економічних механізмів між собою, але й важливий етап інституціонального супроводження процесу впровадження кластерного механізму у дію, який пов'язаний з чинниками особистісних інтересів та можливостей впливу окремих суб'єктів регіональної економіки на хід соціально-економічних процесів у регіоні.

Розроблений понятійний апарат, який ґрунтується на положеннях концепції агентно-процесного підходу, покладений в основу удосконалення теоретичних засад процесу формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень, які, на відміну від існуючих, передбачають: проектування оптимального зовнішнього інтеграційного та внутрішнього конструктивного дизайну кластеру з урахуванням наявних груп аутсайдерів кластеру, рівня повноти та реалістичності кластерної рефлексії, виникнення кластерного ефекту у економічній, соціальній, екологічній сфері та характеру впливу на нього кластерної синергії; використання принципів повноти та інтенсивності інтерференції кластерних інформаційних потоків, а також додатності та швидкості перколяції кластерного регулювання.

Це дозволяє підвищити ефективність функціонування кластерів та мереж з точки зору їх керованості, балансу інтересів учасників та реалізації пріоритетів і стратегій політики розвитку регіональної економіки на основі сучасних суспільно-економічних тенденцій.

На основі концептуальних положень, розробленого понятійного апарату стає можливим виділити базові етапи проектування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень, які, на відміну від існуючих, містять складові обґрунтування показника оцінки можливості формування кластеру у економічному середовищі певного регіону (для визначення зовнішнього

інтеграційного дизайну кластеру), обґрунтування показника оцінки ефективності функціонування кластеру (для визначення внутрішнього конструктивного дизайну кластеру), розробки методичних підходів до оптимізації параметрів агентної сукупності та процесів у кластері, узгодження принципів налагодження системи інформаційного забезпечення моніторингу та оцінки адекватності оптимізованих параметрів до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі кластеру.

Проведені дослідження дозволили зробити висновок, що регіональна економічна політика при умові її реалізації шляхом формування кластерів на основі агентно-процесного підходу, повинна враховувати не тільки державні цілі регулювання розвитку економіки регіонів, але й цілі основних груп економічних суб'єктів, які проявляються під час процесів їх економічної самоорганізації. Також регіональна економічна політика повинна бути орієнтована на забезпечення процесної динаміки у економіці регіонів поряд з досягненням певного рівня її статичних параметрів. У цьому випадку регіональна економіка розвиватиметься динамічно та результативно внаслідок встановлення балансу різноспрямованих інтересів економічних агентів та підтримки динаміки функціонування основних процесів.

У свою чергу, під час розробки кластерних та мережевих механізмів реалізації регіональної економічної політики на перший план виходить фактор дизайну цих механізмів з урахуванням особливостей внутрішнього та зовнішнього середовища кластеру. Цей конструктивний підхід відповідає обґрунтованим у п.1.4 новітнім положенням побудови системи державного управління, більш тісно пов'язаної з процесом розвитку регіональної економіки, а також дозволяє створити такі умови, при яких опортуністичні дії кожного з економічних агентів у регіональній економіці у сумі призведуть до оптимального рішення з точки зору загальної цільової функції, визначеної для територіально-виробничого кластеру та регіону в цілому.

З метою здійснення оцінки передумов формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень у певних регіонах

запропоновано використовувати індекс суспільної розрізненості у регіональній економіці, який складає інституціональні засади проектування кластерів та мереж на основі агентно-процесного підходу.

Розроблений індекс регіональної суспільної розрізненості (Public Fragmentation Index, PFI) відрізняється від існуючих інтегральних індексів оцінки рівня розвитку регіонів за рахунок наступних положень: 1) об'єктом оцінки виступають інститути та механізми, процеси та явища, які обумовлюють суспільну розрізненість та перешкоджають суспільній інтеграції у будь-якій сфері регіональної економіки; 2) метою оцінки є виявлення передумов для виникнення конфліктів інтересів економічних агентів, які перешкоджають регіональному розвитку та проявляються у фрагментарності, подрібненості, роздільності регіональної агентної сукупності; 3) динамічний підхід до побудови індексу дозволяє врахувати початковий стан рівня регіональної суспільної розрізненості, граничні параметри (швидкість, темп, прискорення) зміни первинних показників у момент часу, виражених за допомогою диференційного числення, індивідуальний результат регіону щодо зміни рівня суспільної розрізненості протягом періоду часу, а також відносний результат регіону щодо зміни рівня суспільної розрізненості у певний момент часу у групі регіонів; 4) сукупність первинних показників, які відображають динаміку регіональної економіки протягом певного періоду часу, сформовано на основі абсолютних та відносних показників, які характеризують розрізненість інтересів економічних агентів та групуються за політичною, економічною та соціальною розрізненістю.

За результатами розрахунку індексу регіональної суспільної розрізненості регіони України було згруповано на такі, що мають низький, середній, вище за середній, близький до високого, надвисокий рівень регіональної суспільної розрізненості. Відповідно до цього обґрунтовано, що під час формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень у перелічених групах регіонів слід застосовувати відповідно стратегію активних дій з мінімальними ризиками, активних дій на випередження з підвищеними

ризиками, пасивних дій з високою ймовірністю переходу до активних дій, спостережень, очікувань.

На основі спостережень статистичних даних висунуто гіпотезу про існування зворотного зв'язку між рівнем економічного розвитку регіону та рівнем політичної розрізненості його суспільного середовища. Чим вищим є рівень розвитку регіональної економіки, тим меншим є рівень політичної розрізненості у регіоні. І навпаки.

Враховуючи сучасні тенденції розбудови електронної економіки, а також раніше введенні поняття «електронного» та «віртуального» регіонів (див.п.1.1), обґрунтовано перспективність проведення досліджень у напрямі формування кластерних та мережевих утворень під впливом чинників процесу інформатизації економіки.

Встановлено, що у теперішній час відсутня єдина думка щодо часу та місця зародження ідей процесу інформатизації економіки, який може слугувати основою для розробки інноваційних механізмів реалізації державної політики розвитку продуктивних сил.

Шляхом синтезу існуючих поглядів запропоновано визначати процес інформатизації економіки, як упорядкування інформації та інформаційних потоків, а також налагодження системи управління ними для забезпечення досягнення поставлених цілей розвитку. Метою процесу інформатизації економіки є ефективне створення, розподіл та використання інтелектуального капіталу шляхом перетворення наявної інформації на інтелектуальний капітал та оптимізації обігу інформаційних потоків. Відповідно до цього формування кластерних та мережевих утворень в умовах інформатизації економіки має відбуватися не тільки за ознакою приналежності економічних агентів та процесів до одного виробничого ланцюжку, але й за ознакою їх приналежності до однакових, суміжних, перехресних інформаційних потоків.

Дослідження особливостей інформаційної економіки дозволили обґрунтувати наступні фундаментальні фактори розвитку продуктивних сил та

регіональної економіки: глобальність, подвійна сутність знань, як продукту та ресурсу, партнерство під час прийняття рішень.

Аналіз стану процесу інформатизації регіональної економіки в Україні дозволив виявити проблеми, які зводяться до відсутності необхідної інформаційної інфраструктури, яка охоплює усю територію регіону, відсутність концептуальних засад управління інформаційними потоками у регіоні, низький рівень грамотності економічних агентів у користуванні інформаційно-комунікаційними системами.

Для вирішення зазначених проблем та з метою підвищення ефективності реалізації державної політики розвитку продуктивних сил та регіональної економіки обґрунтований механізм формування електронно-сервісного (електронно-інформаційного) кластеру, який доповнює механізм формування територіально-виробничих кластерів тим, що: економічні агенти-генератори інформації групуються залежно від приналежності до певного соціально-економічного процесу, а процеси об'єднуються залежно від участі у розв'язанні певної проблеми розвитку регіону; у основі взаємодії економічних агентів знаходиться інформаційна магістраль, а власне відносини між економічними агентами відбуваються у віртуальному середовищі за допомогою електронних засобів комунікації; результатом функціонування електронно-сервісного кластеру є надані послуги, розв'язані проблеми, створені знання та інформація.

Поданий механізм дозволяє сформувати кластер з високим рівнем регульованості, оскільки інформаційний потік, за допомогою якого здійснюється облік, аналіз та контроль параметрів кластерних процесів, дає повне уявлення про їх стан, переваги та ризики; сприяє ефективному розподілу державних та приватних коштів на реалізацію програм регіонального розвитку згідно представлення розвитку у вигляді процесів, а також проведенню політики стимулювання та стримування трансформаційних процесів, оскільки відображає «технологію» розв'язання проблеми або надання послуги; дозволяє виявити точки дотику різних процесів у наданні однієї послуги; знижує рівень тінізації економіки внаслідок електронізації соціально-економічних процесів.

Розділ 5 ПОЛІПШЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ

5.1 Регіональний інвестиційний клімат: сутність, категорії, підходи до регулювання

Для забезпечення ефективного регулювання розвитку регіональної економіки поряд з механізмами формування новітніх кластерних територіально-виробничих, електронних та віртуальних комплексів, описаних у розділі 4, потребують пошуку та обґрунтування принципово нові підходи до формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату. Як раніше було обґрунтовано, утворені інноваційно-виробничі кластери та комплекси у просторовому або електронному середовищі є відповідною інфраструктурою для розвитку регіону. У свою чергу, інвестиційний клімат – це необхідна умова, яка забезпечить ефективну роботу цієї інфраструктури на основі безперервного та динамічного процесу оновлення капіталу, зміни форм вартості у часі та створення нової регіональної доданої вартості.

З огляду на це, перед регіональною владою постає важливе практичне завдання не лише підвищити обсяг інвестиційного потоку в економіку регіону, але й створити умови для підвищення рівня економічної ефективності інвестицій з точки зору інвестора та забезпечення їх соціальної результативності з точки зору місцевої громади.

Стійке та ритмічне залучення активів у процес створення доданої вартості є фундаментальною основою економічної динаміки, руху та розвитку економіки. Ці філософські категорії в контексті накопичення факторів виробництва та їх використання розглядалися вченими ще з часів становлення економічної науки. Так, дослідженнями природи капіталу та причин благополуччя націй займався основоположник ринкової економіки Сміт А. Розробка мультиплікатору накопичення, який показує збільшення національного доходу залежно від обсягу первинних інвестицій, стала одним з

найвагоміших результатів наукової діяльності Кейнса Дж. Залежність економічного зростання від факторів росту доходів та виробничих потужностей на основі росту інвестицій представлена у моделі вчених Харрода Р. та Домара Є., а від фактору технічного прогресу – у моделі Солоу Р. Характер процесу інвестування залежно від фактору інновацій досліджувався Шумпетером Й. Інвестиційна теорія циклічних коливань в економіці представлена у роботі Хансена Є. [883], у якій, зокрема, автор спирається на теорію накопичення капіталу та стрибкоподібного економічного росту українського вченого Туган-Барановського М.

Проблему ефективного розподілу інвестицій залежно від ризиків та очікуваних доходів досліджував відомий вчений Марковіц Г. Також проблему розробки наукової методології формування регіонального інвестиційного клімату розв'язували у своїх наукових працях такі зарубіжні вчені, як Абалкін Л., Бейлі Дж., Долан Е., Дорнбуш Д., Самуельсон П., Стиглиць Дж., Тейлор Д., Фішер С., Фрідмен М., Хікс Д., Шарп У., Шпітгоф А. та інші; українські вчені Адамов Б., Амоша О., Бажал Ю., Бланк І., Богиня Д., Буркинський Б., Варналій З., Гальчинський А., Геєць В., Губський Б., Долішній М., Макогон Ю., Мокій А., Пересада А., Побурко Я., Поважний О., Шаблиста Л., Хобта В., Цал-Цалко Ю., Чумаченко М., Чухно А. та інші.

Для вирішення проблеми активізації інвестиційних процесів на регіональному рівні у науковій літературі досліджуються її найрізноманітніші аспекти. Вивчається сутність інвестицій та доповнюється їх класифікація; встановлюються нові зв'язки інвестиційних процесів з процесами державного регіонального регулювання; досліджуються умови спеціальних зон інвестування на певних територіях, роль фінансових інституцій у стимулюванні інвестиційної діяльності, методи оцінки регіональних інвестиційних проектів, природа інвестиційних ризиків та інвестиційного потенціалу регіону, фактори формування інвестиційного клімату, зміни у структурі економіки регіону під впливом іноземних інвестицій, чинники накопичення капіталу та його інвестування в економіку регіону, зв'язок

регіональних інвестицій та інновацій; розробляються моделі оптимізації, прогнозування та оцінки ефективності інвестиційних процесів у регіоні.

Весь цей науковий доробок складає наукову основу для реалізації ефективної регіональної інвестиційної політики на основі дієвих організаційно-економічних механізмів поліпшення та формування сприятливого інвестиційного клімату у регіональній економіці.

Інвестиційна політика та її механізми є частиною загальної регіональної політики сталого розвитку та спрямована на забезпечення інвестиційної привабливості регіону, безпечного та стабільного протікання інвестиційних та бізнес процесів у ньому з урахуванням інтересів учасників, а також підвищення рівня конкурентоспроможності та просторового розвитку території у національній та світовій економіці.

Сутність регіонального інвестиційного клімату пов'язана з цілою низкою первинних та похідних категорій, серед яких «інвестиція», «інвестиційна діяльність», «інвестиційний потенціал», «інвестиційна активність», «інвестиційна привабливість», «інвестиційна політика та стратегія» тощо. Розглянемо деякі з них.

Під економічною категорією «інвестиція» сьогодні зазвичай розуміють майнові та інтелектуальні цінності або капітал, що вкладається в економічні об'єкти різних видів діяльності для отримання прибутку або досягнення певного соціального, екологічного ефекту [554,515,191]. Наведене визначення уточнюється шляхом урахування фактору часу, протягом якого очікується отримання ефекту [792], інноваційного чинника інвестиційних процесів [545], спрямованості інвестицій на забезпечення сталого розвитку [125]. Якщо попередні визначення мають статичний характер, то, наприклад, у [676] автор визначає інвестиції з позиції динамічного підходу, як суспільні відносини з приводу формування інвестиційного інтересу щодо реалізації наявних інвестиційних ресурсів і вибору варіанта оптимального їх розподілу у процесі підтримання та розвитку продуктивних сил. Звідси інвестиційна діяльність – це сукупність практичних дій, спрямованих на реалізацію інвестицій [554,191], або

особлива форма реалізації прав власності [845]. Інвестиційний процес – це взаємодія суспільних ресурсів, раціональне поєднання яких забезпечує зростання на основі подолання структурних диспропорцій економіки [429]. У [681] доведено, що інвестиційний процес є коливальним, динамічним та стохастичним процесом, який характеризується своєю циклічністю.

Визначення державою цілей, завдань, пріоритетів та заходів забезпечення регіонального інвестиційного процесу називають регіональною інвестиційною політикою [554,414]. У більш широкому розумінні вона являє собою комплекс дій місцевої влади щодо реалізації конкурентних переваг регіону, мінімізації місцевих ризиків та стимулювання вкладення капіталу у пріоритетні галузі економіки, визначені стратегією розвитку регіону [276].

Результатом ефективної регіональної інвестиційної політики та інвестиційного процесу є формування у регіоні сприятливого інвестиційного клімату. Так, у роботі [529] автор представляє ієрархічну систему понять, пов'язаних з інвестиційною проблематикою, у якій інвестиційний клімат регіону містить у собі категорії інвестиційної привабливості, активності, потенціалу, ситуації та ресурсів, а також представляється «у трьох вимірах: як система відносин, середовище діяльності та система відліку інвестування». Автор підкреслює, що інвестиційний клімат регіону може мати різний ступінь сприятливості залежно від певної групи інвесторів. У [884] інвестиційний клімат складається з категорій інвестиційного потенціалу, інвестиційних ризиків та інвестиційної активності у розрізі регіональної економіки, виду економічної діяльності або галузі промисловості.

Загалом у наукових працях регіональний інвестиційний клімат визначається як комплекс умов, чинників та характеру відносин суб'єктів, що впливають на інвестиційні процеси в регіоні [545,884,779]. Але зустрічається думка про те, що інвестиційний клімат є характеристикою виключно рівня національної економіки та державного регулювання і не повинен розглядатися на рівні окремого регіону, оскільки властивостями інвестиційного клімату є, у першу чергу, правові та політичні умови для інвестиційних процесів [442].

Найбільшу увагу науковці приділяють дослідженню понять інвестиційного потенціалу та інвестиційної привабливості регіону. При цьому існуючі визначення інвестиційного потенціалу території можна розділити на дві принципові групи: ті, що пояснюють його сутність через ресурси, які сконцентровані у регіоні та можуть бути інвестовані у інші об'єкти [545,125]; ті, що пояснюють його сутність через ресурси, сконцентровані у регіоні та у які можуть бути здійснені інвестиції [884,853,779].

Інвестиційну привабливість регіональної економіки визначають як: співвідношення економічного ефекту та ризиків інвестиційного стимулювання у регіоні, яке виникає через взаємодію регіонального інвестиційного потенціалу та інвестиційного клімату [779]; співвідношення інвестиційного потенціалу та інвестиційних ризиків, яке обумовлює положення території у світовому інвестиційному русі капіталів [884]; ситуацію, від стану якої залежить інвестиційний інтерес та прийняті рішення про інвестування [676].

Окрім наведених, категоріальний апарат інвестиційної проблематики складають й інші наукові поняття. Наприклад, для забезпечення національної безпеки у сучасних умовах набуває актуальності інвестиційна безпека, яка характеризує можливості та загрози, які виникають у регіональній економіці під час реалізації проектів державних стратегічних напрямів [503]. Фінансові ресурси банківських установ у певних просторових межах визначаються, як інвестиційний капітал території [515]. Для позначення складної системи структурних елементів регіону та взаємозв'язків між ними, що разом забезпечують ефективні інвестиційні процеси, введено поняття «інвестиційного комплексу» регіону, яке є значно ширшим за уявлення про регіональну інвестиційну інфраструктуру [570]. З метою підвищення ефективності державного управління процесом формування інвестиційного клімату регіону доцільно враховувати показники еластичності обсягів інвестицій за пільгами, що надаються підприємствам, та за витратами на регіональну інфраструктуру, запропоновані у [191]. У свою чергу, оцінку економічного розвитку регіону, як позитивної зміни його продуктивних сил та господарських відносин з приводу

їх використання [779], запропоновано здійснювати за допомогою комплексного показника фінансової стійкості регіональної економічної системи. Цей показник характеризує темпи відтворення продукції, які прагнуть прискорення при існуючих обмеженнях у вигляді необхідності справедливого пропорційного розподілу цієї продукції між економічними агентами регіональної економіки та використання обмеженого продуктивного потенціалу регіону [908].

На наш погляд, дуже своєчасним в умовах економічної глобалізації є введення таких понять, як інвестиційний маркетинг регіону та вартість регіонального інвестиційного пакету. Під інвестиційним маркетингом регіону розуміють просування інвестиційного потенціалу регіону як товару на вітчизняному та світовому ринках інвестицій. Вартість регіонального інвестиційного пакету складається з набору показників, які характеризують сфери інвестування, окупність та прибутковість інвестицій, соціальну відповідальність інвестора перед регіональною громадою [853].

З метою формування сприятливого інвестиційного клімату у регіоні вченими вирішується низка проблем. Зокрема, розробляються основи державної регіональної інвестиційної політики [570,554,845,676,792,414], у т.ч. на територіях пріоритетного розвитку [276,515], механізми залучення та використання інвестиційних ресурсів [923,429], встановлюється вплив чинників на регіональні інвестиційні процеси [434,570,503,681,442], обґрунтовуються засади управління інвестиційною привабливістю, потенціалом та кліматом регіонів [434,570,276,515,681,383,529,676,545,125,884,442,853,191,779], досліджуються закономірності просторового розміщення інвестицій [276] та дотримання балансу інтересів учасників регіональних інвестиційних процесів [515,845,908], формується концепція забезпечення фінансової стійкості регіональної економічної системи [908], розбудовується комплексна модель інвестиційного розвитку регіону [125].

Серед найвагоміших результатів останніх досліджень шляхів соціально-економічного розвитку регіонів України на основі формування сприятливого територіального інвестиційного клімату можна виділити наступні.

Встановлено, що найбільш суттєво на інтенсивність протікання регіональних інвестиційних процесів впливають такі чинники, як характер функціонування регіональної інвестиційної інфраструктури та процеси приватизації [434], галузева структура регіональної економіки [276], обсяг кредитів, наданих банківською сферою, облікова ставка НБУ [503], пріоритети інвесторів, які виражаються у пошуку ресурсів, ринків або прагненні ефективності, а також орієнтири підприємств на зовнішні або внутрішні ринки [529], стан внутрішнього ринку, інноваційної системи та процесів світової кооперації [792], прямі іноземні інвестиції [434,884,442,779], регіональний коефіцієнт покриття експортом імпорту [442], внутрішні регіональні інвестиційні ресурси [191]. Оцінку інвестиційної привабливості підприємств регіону та їх подальше рейтингування запропоновано здійснювати на основі визначення їх внеску у загальні економічні результати регіону та спроможності повернути отримані інвестиційні ресурси [434].

Регіональну інвестиційну політику та економічні механізми для її реалізації рекомендується формувати на основі: оптимізації пропорцій капітальних вкладень, джерелом яких повинні бути амортизаційні відрахування підприємств, по регіонах України [570,503]; впровадження регресійного оподаткування, коли зменшення податкового навантаження прямо залежить від збільшення результатів інвестиційної діяльності, та надання підприємствам інвестиційного податкового кредиту [554]; збільшення кількості малих підприємств регіону, які формують внутрішні інвестиційні ресурси регіональної економіки [276]; оптимізації участі держави у інвестиційних процесах, що виражається у балансі між стабільністю та розвитком економіки, темпах структурних і технологічних перетворень, загальному рівні накопичення [845] оптимізації структури джерел інвестування [529]; страхування ризиків інвесторів за рахунок використання активів регіональних органів влади [923]; визначення інвестиційної активності та інвестиційної привабливості для групування об'єктів інвестування по регіонах та видах економічної діяльності [676]; залучення іноземних інвестицій шляхом продажу

акцій діючих підприємств регіону або шляхом реалізації інвестиційних проектів у галузях регіону, що здатні швидко розвиватися та наповнювати місцеві бюджети [792]; партнерства між економічними суб'єктами, які формують інвестиційний потенціал регіону, з метою узгодження інвестиційних відносин [545]; оптимізації розподілу іноземних інвестицій між регіонами та галузями економіки [884]; децентралізації функцій та повноважень між органами державного управління та місцевого самоврядування [429]; «зведеного балансу інвестиційного забезпечення регіону», за допомогою якого можна оцінити відповідність обсягів джерел інвестиційних вкладень та структури об'єктів цих вкладень [853]; створення вигідних умов кредитування банківським сектором інноваційної галузі [191].

Інвестиційну привабливість та інвестиційний клімат регіонів дослідники оцінюють за допомогою: інтегральних індексів різних груп показників [554,276,442]; прогнозування обсягів виробництва у регіоні [681]; визначення інвестиційного потенціалу регіону, який складається з виробничо-фінансового, соціального, природно-ресурсного потенціалу і факторів негативного впливу (частки збиткових підприємств, малозабезпеченого населення, рівня безробіття, злочинності тощо) [383]; індикаторів, що визначають сприятливість інвестиційного середовища регіону та показників, що характеризують економічну та інноваційну активність суб'єктів господарської діяльності [529]; розрахунку інвестиційного потенціалу регіону, як сукупності внутрішніх та зовнішніх інвестицій по відношенню до регіональної економіки з урахуванням зміни вартості грошей у часі [125]; встановлення співвідношення рівня регіонального інвестиційного потенціалу та ступеню його використання [853].

Для оцінки ефективності спеціальних економічних зон запропоновано використовувати: показники бюджетної та соціальної ефективності, структурованості капіталовкладень та експортної орієнтованості інвестицій [276]; методику встановлення трибічного балансу інтересів учасників реалізації спеціального режиму інвестиційної діяльності у вигляді суми часток прибутку, які належать інвестору, банку та місцевому бюджету [515].

Ефективними організаційними механізмами реалізації державної інвестиційної політики можна визнати створення системи державних інвестиційних банків [845], розробку програм реструктуризації великих промислових підприємств та координації інвестиційно-інноваційного процесу [923], кластеризацію регіонів за типами інвестиційного клімату, а також розробку сценаріїв розвитку регіональної економіки [529], ранжування галузей економіки регіонів залежно від щільності зв'язків підприємств галузі та етапу її життєвого циклу [792], формування інтеграційно-інвестиційної групи підприємств для акумулювання власних та залучених коштів [545], створення Державного банку реконструкції та розвитку для надання довгострокових кредитів на розбудову інфраструктури територій [429], застосування стимулюючих заходів залежно від того, на якій стадії життєвого циклу знаходиться інвестиційний потенціал регіону – формування, нарощування або оптимізація; створення Банку даних про інвестиційний потенціал регіонів України [853], створення при облдержадміністраціях Рад та Комітетів з інвестицій, Комісій з ризиків, інвестиційних аналітичних відділів та регіональних консультативних маркетингових агентств [414], створення Фонду стимулювання бюджетних капіталовкладень в обласному бюджеті [908].

Враховуючи достатній науковий доробок, на нашу думку у складеній системі знань щодо формування регіонального інвестиційного клімату існують певні аспекти, що потребують удосконалення та подальшого розвитку.

Так, категоріальний апарат інвестиційної проблематики містить поняття, що відображають інвестиційний клімат статично, у той час, коли доцільно розглядати процеси та явища з динамічної точки зору їх розвитку та особливостей трансформацій. Дискусійним залишається питання побудови ієрархії понять, які відображають інвестиційні процеси у регіональній економіці, та визначення їх змісту, від чого залежить процес побудови комплексу механізмів регулювання інвестиційного клімату. З методичної точки зору й дотепер не існує єдиної методики визначення показників інвестиційної привабливості, активності, потенціалу, клімату регіону. Залишається

необхідність встановлення параметричних характеристик цих складних об'єктів з метою їх декомпозиції, що, на нашу думку, зробить управління інвестиційними процесами у регіоні більш зручним та прозорим. Не вирішеною залишається проблема комплексного регулювання інвестиційними процесами у регіоні на основі єдиної концепції формування регіонального інвестиційного клімату з позицій динамічного підходу. Розробки потребують оптимізаційні моделі, які б дозволяли визначати оптимальні параметри регулювання інвестиційного клімату регіону в цілому, замість окремих його складових.

На рис.5.1 представлено систему ієрархічних взаємозв'язків існуючих та запропонованих автором понять, що мають відношення до розв'язання проблеми формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату.

На відміну від подібних існуючих, запропонована система, окрім внутрішньої, містить зовнішню по відношенню до регіону підсистему формування інвестиційного клімату; окрім статичних враховує динамічні характеристики інвестиційного клімату; окрім загальновідомих включає такі нові категорії, як процесний інвестиційний потенціал, інвестиційна динаміка, безперервність, швидкість, напрям, інтегрованість та коректність, інвестиційна перспектива, інвестиційний конфлікт, інвестиційний атракційний сигнал, інтенсивність та поширюваність інвестиційного атракційного сигналу, інвестиційні очікування, полюс очікувань, траєкторія очікувань, інвестиційні ризики потенціалу, динаміки, перспективи, очікувань та сигналу.

Згідно рис.5.1 базовим індикатором комплексу інвестиційних процесів у регіональній економіці, на нашу думку, виступає інвестиційна привабливість. Вона є досить абстрактним поняттям, оскільки відображає бажання внутрішніх та зовнішніх інвесторів вкладати кошти у економіку регіону. Вимірювання інвестиційної привабливості за допомогою індексу інвестицій в економіку регіону за певний період часу, на наш погляд, є не досить коректним, оскільки ці індекси відображають активну стадію інвестиційних процесів, тоді як поняття «привабливість» характеризується певними передінвестиційними обставинами, які призводять до активних інвестиційних дій.

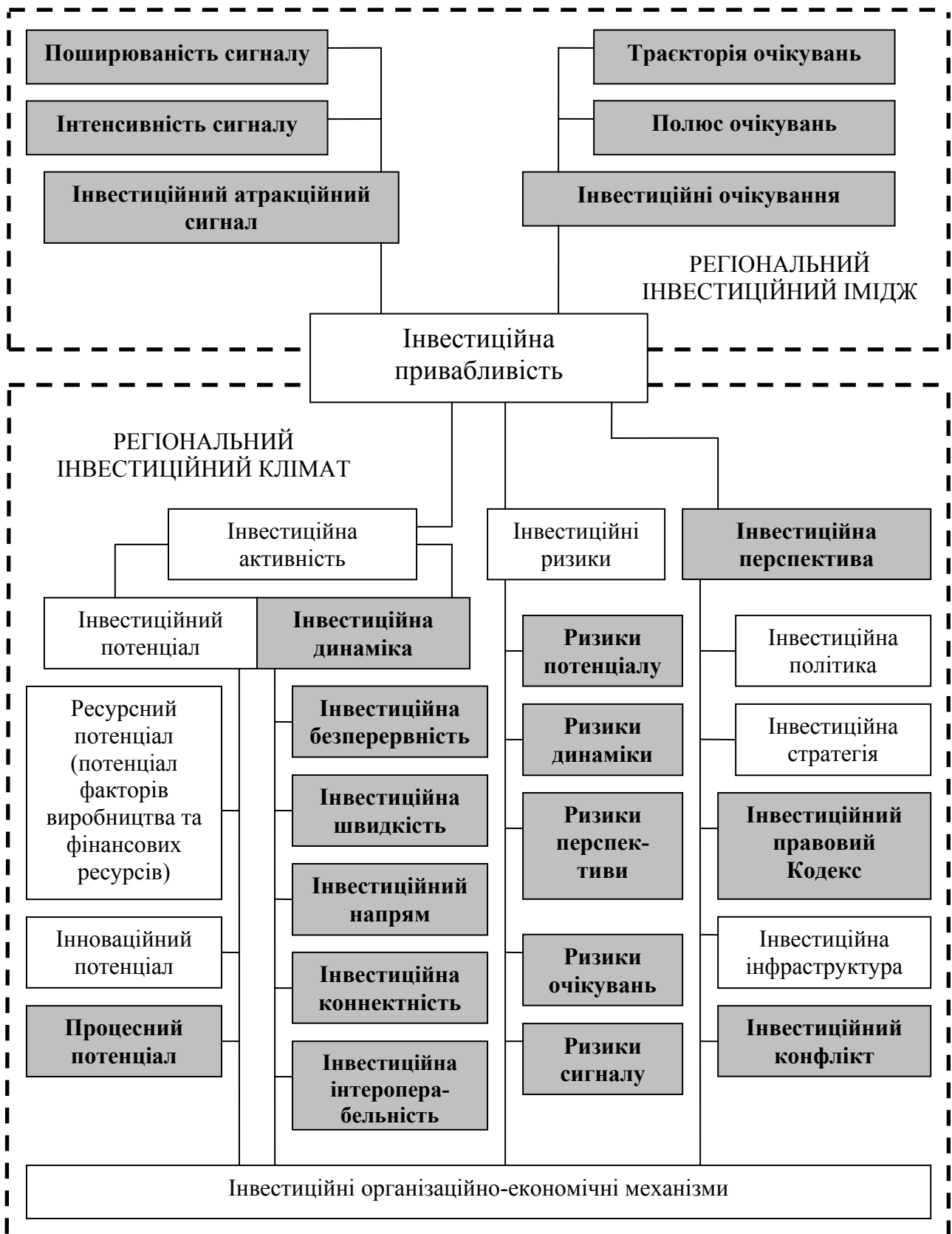

Рис.5.1. Ієрархія категорій процесу формування регіонального інвестиційного клімату

Джерело: розроблено автором

З одного боку, інвестиційна привабливість регіональної економіки формується під впливом об'єктивних характеристик тих інвестиційних процесів, які відбуваються у регіоні. В сумі ці характеристики дають іншу категорію - *інвестиційний клімат*. Таким чином, інвестиційний клімат є внутрішньою підсистемою регіональної економіки – складовою інвестиційної привабливості. З іншого боку, привабливість регіону для інвесторів формується під впливом зовнішніх характеристик, які є похідними від внутрішніх, тобто від інвестиційного клімату регіональної економіки. Разом зовнішні характеристики інвестиційної привабливості регіону складають його *інвестиційний імідж* або систему показників та образів, через яку сприймається регіон в уявленні інвестора. Особливо інвестиційний імідж регіону є важливим для іноземних інвесторів, які мають власну систему цінностей, бізнес-культури та традицій. Однак, сам по собі інвестиційний імідж регіону є лише відображенням регіонального інвестиційного клімату у зовнішньому середовищі.

Таким чином, під час регулювання регіонального інвестиційного клімату, формалізованого у показнику інвестиційної привабливості, опосередковано здійснюється регулювання регіонального інвестиційного іміджу.

У внутрішній регіональній системі інвестиційна привабливість складається з інвестиційної активності (інвестиційного потенціалу та динаміки), ризиків та перспективи. На відміну від існуючих підходів до декомпозиції поняття «інвестиційний потенціал», на нашу думку, у ньому слід розрізняти ресурсний, інноваційний та процесний потенціали.

Виокремлення у інвестиційному потенціалі регіональної економіки зазначених складових дозволяє доповнити структурну композицію продуктивного потенціалу розвитку регіону (див.рис.1.19) з метою підвищення ефективності державного управління розвитком регіональної економіки. Так, ресурсний потенціал загального інвестиційного потенціалу регіональної економіки відповідає фізичному капіталу у регіональному продуктивному потенціалі, інноваційний – інтелектуальному, процесний – частково відповідає інституціональному капіталу з точки зору організаційно-правового

забезпечення протікання інвестиційних процесів, а частково є тією новою характеристикою, на яку слід звернути увагу під час побудови ефективної системи державного управління розвитком економіки регіонів.

Раніше зазначалося, що різні дослідники під інвестиційним потенціалом регіону розуміють обсяг фінансових ресурсів, які можуть інвестуватися, або обсяг виробничих ресурсів, які можуть бути об'єктом інвестицій. У запропонованій ієрархії понять (див.рис.5.1) ці два підходи об'єднано у ресурсний потенціал регіону.

Якщо ресурсний потенціал регіону відображає обсяг наявних матеріальних ресурсів, які у більшості своїй є не відновлювальними або мають межу відновлення (наприклад, модернізація основних виробничих засобів обмежується характеристиками нового технологічного укладу), то інноваційний потенціал представляє собою сукупність нематеріальних активів, які є відновлювальним ресурсом, та використання яких обумовлює інноваційний розвиток регіону.

З огляду на динамічний підхід до формування регіонального інвестиційного клімату, статична наявність певних видів ресурсів в регіоні не може повністю відображати його інвестиційний потенціал, оскільки важливими стають ті процеси, які відбуваються у регіоні за участю цих ресурсів. З метою аналізу всі процеси можна розділити на дві групи: процеси споживання ресурсів та процеси їх відновлення. Наприклад, процес споживання трудового ресурсу відбивається у рівні зайнятості, трудових відносинах, робочому навантаженні, а процес його відновлення – у рівні заробітної плати, якості соціальних послуг, доступності культурного відпочинку тощо. Процес комплексного використання ресурсів регіону відображається у рівні підприємницької ініціативи та показниках діяльності середніх та малих підприємств, і так далі. Отже, інвестиційний процесний потенціал регіону – це комплекс процесів за кількісною та якісною структурою, які відбуваються у регіональній економіці, пов'язані з використанням або відновленням наявних видів ресурсів, створенням нових ресурсів, а також забезпечують регіональну

інвестиційну та економічну динаміку. Процеси можуть впливати на формування регіонального інвестиційного клімату як позитивно, так і негативно. Тому оцінка саме процесного потенціалу регіону у загальному інвестиційному потенціалі є надзвичайно важливою та необхідною для застосування ефективних економічних та правових важелів для підвищення інвестиційної привабливості регіональної економіки.

Інвестиційна активність, як складова регіональної інвестиційної привабливості, не може включати тільки інвестиційний потенціал регіону, навіть з таким динамічним елементом, як процесний потенціал. Власне поняття «активність» передбачає рух у часі та просторі, інтенсивність певних дій, які, у свою чергу, не можливі без таких властивостей, як швидкість та напрям руху, відповідність елементів системи, що рухається, одне одному та їх здатність до взаємного поєднання. Саме такий комплекс параметричних характеристик інвестиційної активності виокремлено на рис.5.1 у складову «інвестиційна динаміка», особливості якої буде більш детально розглянуто нижче.

Якщо регіональна інвестиційна активність відображає фактичний статичний та динамічний стан явищ та процесів, що складають регіональну інвестиційну привабливість, то для врахування сценарію її подальших змін з точки зору внутрішнього регіонального середовища необхідно ввести таку категорію, як «інвестиційна перспектива». Вона складається з відомих понять регіональної інвестиційної політики та стратегії, а також містить запропоновані автором поняття інвестиційного правового кодексу та інвестиційного конфлікту. Принципи взаємовідносин між учасниками інвестиційних процесів регіону, виражені у інвестиційній політиці, задекларовані пріоритети та напрями інвестиційного розвитку, виражені у інвестиційній стратегії, повинні мати відповідне правове підґрунтя, яке б закріплювало науково обґрунтовані порядок та засади запроваджуваних організаційно-економічних механізмів формування інвестиційного клімату регіональної економіки.

В Україні у теперішній час налічується понад 100 різних нормативно-правових актів, регулюючих інвестиційні процеси. Тому за результатами

проведених досліджень встановлена необхідність створення єдиного інвестиційного кодексу законів, який би містив окремий розділ з приводу здійснення інвестицій у регіональну економіку та враховував би концепцію регіонального сталого розвитку.

Вагомим чинником складової «регіональна інвестиційна перспектива» для формування регіонального інвестиційного клімату є «інвестиційний конфлікт» (див.рис.5.1). Елемент інвестиційного конфлікту відповідає сучасній теорії інституційних економічних поглядів, яка обґрунтовує фактор ірраціональної поведінки економічних суб'єктів, як такий, що визначає вектор розвитку всієї соціально-економічної системи. В основі такої поведінки лежить потреба у реалізації економічними агентами власних інтересів, які здебільшого не збігаються з інтересами інших учасників інвестиційних відносин, що викликає явище конфлікту інтересів. Такі розбіжності у потребах економічних суб'єктів можуть суттєво гальмувати розвиток економіки регіону або, навіть, вносити корективи у інвестиційну політику та стратегію, чим впливати на інвестиційну активність та загальний рівень сприятливості регіонального інвестиційного клімату.

У зовнішній по відношенню до регіональної економіки системі її інвестиційна привабливість складається з інвестиційного атракційного сигналу та інвестиційних очікувань, що разом складає регіональний інвестиційний імідж. У цих компонентах відбивається те, як регіональна економіка демонструє свої інвестиційні можливості та переваги, і, головне, як це сприймається потенційними інвесторами.

Процеси формування внутрішнього інвестиційного клімату та зовнішнього інвестиційного іміджу регіональної економіки тісно пов'язані між собою. Від того, як регіон позиціонує себе на ринку інвестиційних можливостей, а також від того, які очікування мають інвестори відносно регіону, залежить його внутрішня інвестиційна активність та інвестиційна перспектива. Навпаки, чим вищою є внутрішня регіональна інвестиційна активність та прозорішою є інвестиційна перспектива, тим результативнішим

буде позиціонування регіону в економіці макро- та глобального рівня, а також більш позитивними будуть очікування потенційних інвесторів щодо соціально-економічного розвитку економіки цього регіону.

Інвестиційний атракційний сигнал (див.рис.5.1) відображає запит або пропозицію, які надходять від регіону, щодо використання інвестиційних ресурсів, реалізації інвестиційних проектів у вигляді інформаційного потоку та потоку спеціальних дій, спрямованих у зовнішнє економічне середовище. Цьому сигналу властиві інтенсивність та поширюваність, які відповідно характеризують силу, якість та щільність інформаційного потоку та потоку спеціальних дій, а також їх просторове охоплення та розповсюдження. Поширюваність інвестиційного атракційного сигналу також може виражатися у охопленні певних груп інвесторів, цільових ринків тощо.

Інтенсивність та поширюваність інвестиційного атракційного сигналу зважується на інвестиційні очікування учасників інвестиційних процесів регіону, країни та світу в цілому. Для оцінки інвестиційних очікувань важливо визначити їх полюс, тобто вихідне ставлення інвесторів до соціально-економічної системи регіону: позитивне, нейтральне, негативне. Динаміку інвестиційних очікувань можна виразити за допомогою поняття «інвестиційна траєкторія», яка характеризує спрямованість регіонального розвитку в очікуваннях інвесторів. Від полюсу та траєкторії інвестиційних очікувань залежить позиція регіону у системі координат регіонального інвестиційного іміджу. У інвестиційних очікуваннях відбивається суб'єктивне бачення інвесторами регіональної інвестиційної активності та перспективи, яке здатне суттєво впливати на прийняття інвестиційних рішень.

Усі можливі негативні сценарії розвитку кожного з компонентів регіонального інвестиційного клімату та іміджу зібрано у елементі інвестиційні ризику, який на відміну від існуючих підходів, містить групування ризиків потенціалу, динаміки, перспективи, очікувань та сигналу. Ризики інвестиційного потенціалу пов'язані з негативними тенденціями щодо кількості та якості виробничих та фінансових ресурсів регіону, інноваційного потенціалу

– зі зменшенням економічно привабливих інноваційних рішень, процесного потенціалу – з порушенням балансу споживчих та відновлювальних процесів. Ризики інвестиційної динаміки характеризуються повільним протіканням інвестиційних процесів, не визначеним напрямом, відсутністю достатньої для динамічного руху здатності до поєднання елементів соціально-економічної системи регіону. Ризики інвестиційної перспективи виражаються у нечіткій стратегії та політиці, відсутності законодавчої врегульованості, можливостях виникнення конфлікту інтересів економічних агентів. Зі слабкою та локальною політикою просування регіону у зовнішньому середовищі пов'язані ризики інвестиційного атракційного сигналу, а з загостренням негативних очікувань потенційних інвесторів – відповідні ризики інвестиційних очікувань.

Для оцінки ефективності функціонування внутрішньої та зовнішньої підсистем регіональної інвестиційної привабливості доцільно порівняти позицію регіону за рейтингом регіонального інвестиційного іміджу та рейтингом регіонального інвестиційного клімату.

5.2 Поліпшення регіонального інвестиційного клімату на основі динамічного підходу

Маючи значний природно-виробничий потенціал, розвинуті наукові школи для створення інновацій, темпи соціально-економічного розвитку регіонів України залишаються доволі повільними. Виникає протиріччя між наявними можливостями для розвитку економіки та фактичним рівнем їх використання. Багато у чому проблемним питанням у розв'язанні цього протиріччя вбачається не достатня ефективність інвестиційних процесів, які відбуваються у регіонах нашої держави. Не дивлячись на реальні кроки регіональної влади зробити інвестиційний клімат регіонів більш сприятливим для інвесторів, останні ще й досі квапляться з активним вкладанням коштів у регіональну економіку. Між тим, саме від інвестиційних процесів залежить сталий розвиток територій, який супроводжується гармонійним поєднанням завдань екологічної, економічної та соціальної підсистем регіону.

Особливо гостро проблеми формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату проявляються на депресивних територіях, де інтенсивність протікання інвестиційних процесів навіть при наявних сприятливих умовах гальмується виснаженим станом природно-ресурсного потенціалу, відсутністю можливостей для впровадження інновацій.

Таким чином, постає об'єктивна необхідність у розробці принципово нових концептуальних засад формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату для здійснення динамічного регіонального розвитку; побудови на цій основі моделі регулювання інвестиційних процесів у регіоні.

Ґрунтуючись на висновках, зроблених у п.5.1, поняття *регіонального інвестиційного клімату* з позицій сучасної політики розвитку регіональної економіки можна визначити, як умови для безперервного, динамічного циклу перетворення інвестиційних ресурсів на соціально-економічні блага завдяки проходженню через центри відповідальності у межах визначеної адміністративно-територіальної одиниці.

Зазвичай регіональний інвестиційний клімат прийнято вважати статичною категорією, яка характеризується наявністю певних умов для здійснення інвестицій в соціально-економічну сферу регіону. Однак, на нашу думку, регіональний інвестиційний клімат слід розглядати, як динамічне явище, яке доцільно оцінювати не тільки за показниками умов інвестування в регіональну економіку, але й за показниками реальних економічних та інвестиційних процесів, що відбуваються у регіоні. Адже нерідко виникають обставини, коли існують певні економіко-правові умови для інвестування, регіональна програма розвитку передбачає різні преференції для інвесторів, однак реальні інвестиційні процеси протікають доволі повільно. Це свідчить про необхідність розробки нових концептуальних засад та моделей формування регіональної політики щодо сприятливого інвестиційного клімату.

Чимало дослідників розмежовують категорії економічних та соціальних благ, обираючи одну з них у якості критерію регіонального розвитку. Наприклад, у [376] таким критерієм обрано рівень життя населення, що виражається у показнику кількості соціальних послуг на душу населення, натомість у [575] регіональний розвиток характеризується показником валового регіонального продукту.

На нашу думку, такий теоретико-методологічний підхід віддзеркалює фундаментальну наукову задачу соціально-економічних відносин, яка полягає у розподілі наявних економічних ресурсів між процесами виробництва та споживання благ. Вочевидь на різних етапах розвитку регіону ці пріоритети можуть змінюватися. Тому у концепції та моделі поліпшення регіонального інвестиційного клімату поняття соціальних та економічних благ нероздільні. Сприятливий регіональний інвестиційний клімат забезпечується наявністю відповідної системи та комплексу різноманітних організаційно-економічних механізмів регулювання вищезначеного процесу «виробництво-споживання». У свою чергу, базові складові процесу «виробництво-споживання» являють собою своєрідні центри відповідальності за ефективність похідних інвестиційних процесів, задовільний рівень показників інвестиційного клімату.

Концептуальні засади та модель формування і поліпшення регіонального інвестиційного клімату, на основі впровадження яких може бути суттєво підвищено ефективність регулювання регіонального розвитку в цілому, ґрунтуються на детальному аналізі та виявленні найбільш вагомих характеристик регіонального інвестиційного середовища, а точніше фактичних процесів інвестування та отримання соціально-економічного результату для інвестора та регіональної громади, які відбуваються у цьому середовищі.

Таким чином, на передній план виходить динамічна сутність інвестиційного клімату, у основі якого знаходяться процеси виробництва та споживання. На цій підставі можна зробити висновок про доцільність переходу у регулюванні інвестиційного клімату регіональної економіки до *динамічного підходу*, об'єктом якого виступає процес. Дотримуючись вищенаведеного визначення поняття інвестиційного клімату регіональної економіки, можна стверджувати, що йому властиві динамічні характеристики, які зводяться до наступних (табл.5.1).

Таблиця 5.1

Динамічні характеристики регіонального інвестиційного клімату

№ з/п	Характеристика	Сутність
1.	Безперервність	Безперервний, стійкий та ритмічний процес надходження інвестиційних ресурсів у регіональну економічну систему та їх перетворення на соціально-економічні блага
2.	Динамічність	Швидкість та вектор руху інвестиційних ресурсів між центрами відповідальності згідно заданому контуру для досягнення поставленої мети. Підтримка загальної позитивної динаміки зміни результуючого показника інвестиційного клімату регіону з обмеженнями по амплітуді коливань та терміну проходження певної фази спаду або підйому, як мета регулювання умов інвестиційного клімату регіону
3.	Інтероперабельність	Сумісність функціональних, економічних, технічних, екологічних та інших характеристик центрів відповідальності, включених у систему забезпечення ефективного протікання інвестиційних процесів у регіоні
4.	Коннектність	Зв'язок інвестиційних процесів та центрів відповідальності між собою

Джерело: розроблено автором

По-перше, процес перетворення інвестиційних ресурсів на соціально-економічні блага у регіоні повинен характеризуватися своєю безперервністю. І ця властивість є надзвичайно важливою, оскільки з неї випливає об'єктивна необхідність здійснення регулювання на рівні регіону таким чином, щоб інвестиційні ресурси надходили та приносили певний ефект постійно та ритмічно. Для досягнення цієї характеристики регіонального інвестиційного клімату необхідний спеціальний організаційний механізм, який би забезпечував безперервність, стійкість та ритмічність зв'язку між основними ланками досліджуваного процесу надходження та розподілу інвестиційних ресурсів у регіональній економіці.

По-друге, не зважаючи на переважаючі підходи до сприйняття інвестиційного клімату, як статичного явища, йому повинна бути властива динамічність. У сучасних соціально-економічних умовах з високим рівнем мінливості, інформаційного насичення та прискорення усіх процесів, динаміка надходження у регіон інвестицій та отримання соціально-економічних благ від цього свідчить про рух та розвиток регіональної системи в цілому. Тому доцільно виокремити такі основні параметри динаміки інвестиційних процесів, як швидкість та вектор руху.

Параметр швидкості дає можливість оцінити наскільки інтенсивно у регіональну систему надходять інвестиційні ресурси, розподіляються та перетворюються на блага. Чим більша швидкість інвестиційного процесу, тим більш сприятливим вважається інвестиційний клімат регіону, тим вищий рівень конкурентоспроможності його економіки, тим швидше відбувається його соціальний, економічний та екологічний розвиток.

Параметр вектору руху відображає напрям, за яким рухається інвестиційний потік у регіоні. Наприклад, інвестиційні кошти можуть бути вкладено у інвестиційні проекти, інноваційно-інвестиційні проекти регіону, можуть бути виведено за межі певного регіону або не вкладено у жодний проект. У кожному переліченому випадку вектор руху інвестиційних процесів так, як і їх швидкість, будуть різними. Тому організаційно-економічні умови

інвестиційного клімату повинні забезпечувати високий рівень швидкості протікання процесу надходження та перетворення інвестиційних ресурсів на блага, а також правильний вектор руху цих потоків з огляду на головну мету та передумови регіонального розвитку. Також динамічність інвестиційного клімату означає, що останній повинен постійно змінюватися та реагувати на будь-які коливання вхідних параметрів достатньо чутливо. Адже інвестиційні процеси пов'язані з певними ризиками і можуть спричиняти зниження загального очікуваного цільового ефекту від їх протікання. Тому умови інвестиційного клімату повинні чутливо корегуватися залежно від фактичного значення цільового показника регіональної системи.

Динамічність, як властивість інвестиційного клімату регіону, також виражається і у принципах регулювання його розвитку. Зазвичай, програмні завдання з покращення регіонального інвестиційного клімату зводяться до досягнення цільовим показником обсягу залучених у регіон інвестицій свого певного значення. Між тим, сучасні тенденції розвитку, типи розвитку, обґрунтовані у п.2.1, змушують дещо змінити саму мету регулювання розвитку продуктивних сил та регіональної економіки.

Так, на зміну меті, що полягає у «стрибку» певного агрегованого показника, що характеризує інвестиційний клімат, з одного значення до іншого, приходить мета, яка полягає у забезпеченні динаміки цього показника з позитивною траєкторією (рис.5.2). При цьому позитивна траєкторія динаміки результуючого показника має обмеження у вигляді недопущення різких коливань та відхилень, що виходять за межі допустимих обґрунтованих значень, а також обмеження терміну проходження показником певної фази спаду або підйому. На цій теоретичній основі можна стверджувати про наявність та властивості лінійного регулювання регіонального інвестиційного клімату та розвитку в цілому, що характеризується стрибкоподібною метою досягнення певного значення результуючим показником, а також наявність та властивості динамічного регулювання, яке характеризується хвилеподібною метою підтримки позитивної динаміки зміни результуючого показника.

На рис.5.2а показано, як при лінійному регулюванні за встановлений проміжок часу від T до T_1 результуючий показник інвестиційного клімату повинен змінитися з рівня F до F_1 . Навпаки, на рис.5.2б показано, як під час динамічного регулювання результуючий показник інвестиційного клімату повинен рухатися згідно зростаючої траєкторії M . Тоді регулюючий вплив у даному випадку зводиться до недопущення коливань його значень вище рівня, заданого траєкторією M_1 , та нижче рівня, заданого траєкторією M_2 , а також недопущення середнього терміну перебування системи процесів, які забезпечують певний рівень інвестиційного клімату, у стані спаду або підйому більше, ніж $(T_1 - T)$.

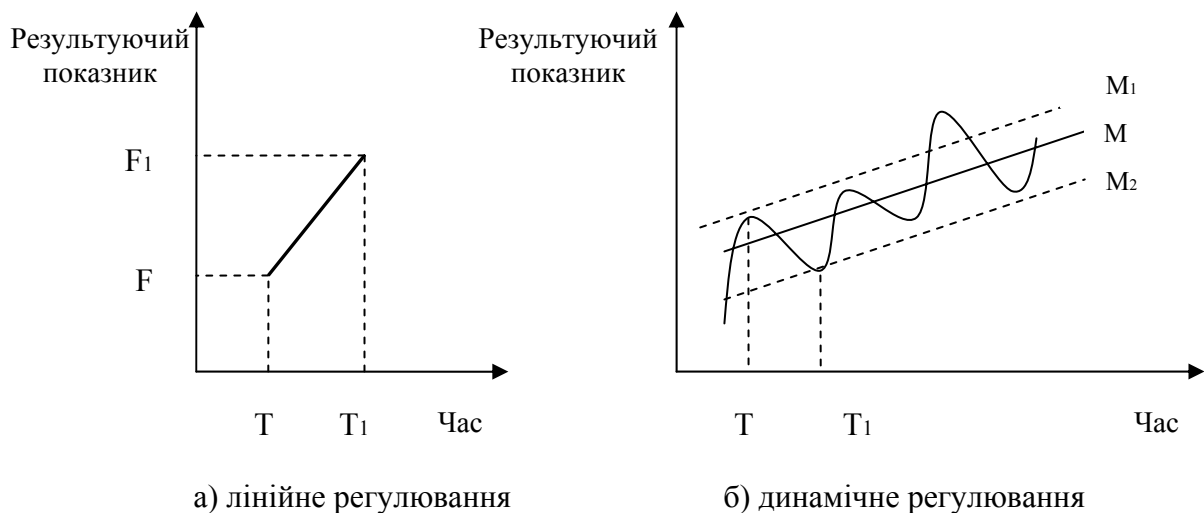

Рис.5.2 Типи регулювання регіонального інвестиційного клімату з метою його поліпшення

Джерело: розроблено автором

По-третє, важливою характеристикою регіонального інвестиційного клімату у сучасних умовах підвищеної складності соціально-економічних систем є його інтероперабельність (див.табл.5.1). Під інтероперабельністю регіонального інвестиційного клімату слід розуміти його здатність забезпечити круговий потік інвестиційних ресурсів між центрами відповідальності для досягнення поставленої мети. Ця характеристика є доволі актуальною в умовах,

коли центри відповідальності за проходження інвестиційних процесів в регіоні є різнорідними структурами, не пов'язані у єдину систему з єдиним керуючим органом, мають різні функціональні, економічні, соціальні цілі та властивості. Тому, потрапляючи у певний центр відповідальності, потік інвестиційних ресурсів може змінити свою швидкість, вектор, призначення, чим зашкодити загальному інвестиційному процесу та результуючому показнику інвестиційного клімату регіональної економіки взагалі.

По-четверте, необхідною динамічною характеристикою регіонального інвестиційного клімату є коннектність, яка забезпечує зв'язок між процесами та центрами відповідальності у інвестиційній регіональній підсистемі (див.табл.5.1). На практиці трапляються ситуації, у яких окремо існують інвестиційні кошти, виробничі потужності, підприємницькі ідеї, але умови інвестиційного клімату регіону не сприяють їх гармонійному взаємовигідному поєднанню. Таким чином, для формування сприятливого інвестиційного середовища необхідно забезпечити умови легкої та прозорої коннектності елементів регіональної соціально-економічної системи. На відміну від інтероперабельності, яка забезпечує принципову сумісність центрів відповідальності, коннектність обумовлює динамічну взаємодію інвестиційних процесів та центрів відповідальності між собою.

На основі вище зазначеного можна обґрунтувати нову концепцію динамічного підходу до регулювання регіонального розвитку на основі формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату. Ця концепція передбачає визначення сутності інвестиційного клімату як спеціальних умов для циклічного перетворення інвестиційних ресурсів на соціально-економічні блага завдяки проходженню через центри відповідальності у межах визначеної адміністративно-територіальної одиниці; заснована на принципах безперервності, динамічності, інтероперабельності та коннектності, які відображають характеристики ритмічності, швидкості, вектору процесів перетворення інвестиційних ресурсів на соціально-економічні блага у центрах відповідальності, а також сумісності та стійкості зв'язку цих процесів та

центрів між собою; визначає динамічне регулювання регіонального розвитку як сукупність процесів розробки та прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення мети хвилеподібної зміни результуючого показника згідно заданої загальної зростаючої траєкторії з обмеженнями по амплітуді коливань та терміну перебування у певній фазі зростання або спаду.

Для побудови графічної моделі формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату у загальному вигляді, яка повинна забезпечити розвиток регіональної економіки, прийmemo, що регіон являє собою систему, яка складається з багатьох взаємодіючих між собою підсистем: соціальної, економічної, екологічної, інноваційної тощо. Кожну підсистему можна представити у вигляді схематичної моделі. На рис.5.3 представимо модель підсистеми, внаслідок ефективного функціонування якої формується та поліпшується регіональний інвестиційний клімат.

Базовими складовими моделі формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату є природно-виробничий потенціал регіону, інноваційні технології та нові підприємства, що утворюються внаслідок здійснення інвестування у економіку регіону. Ці три складових утворюють між собою технологічний замкнений ланцюг, функціонування якого спрямоване на досягнення поставленої мети інвестиційної політики, формалізованої у вигляді певного результуючого показника I . На вході у підсистему формування сприятливого регіонального інвестиційного клімату існують керовані змінні $(X_1 \dots X_m)$, які піддаються впливу з боку регіональних керуючих суб'єктів та за своєю суттю являють собою ті економічні, організаційні, правові та інші умови, від яких залежить інвестиційний клімат у регіоні.

Враховуючи основні положення представленої вище концепції динамічного підходу до регулювання регіонального розвитку на основі формування сприятливого інвестиційного клімату, можна стверджувати, що управлінський вплив на змінні $(X_1 \dots X_m)$ повинен відповідати принципам безперервності, динамічності, інтеперабельності та коннектності, а мета регулювання повинна бути формалізована у вигляді заданої хвилеподібної

зміни результуючого показника згідно загальної зростаючої траєкторії з обмеженнями по амплітуді коливань та терміну перебування у певній фазі зростання або спаду.

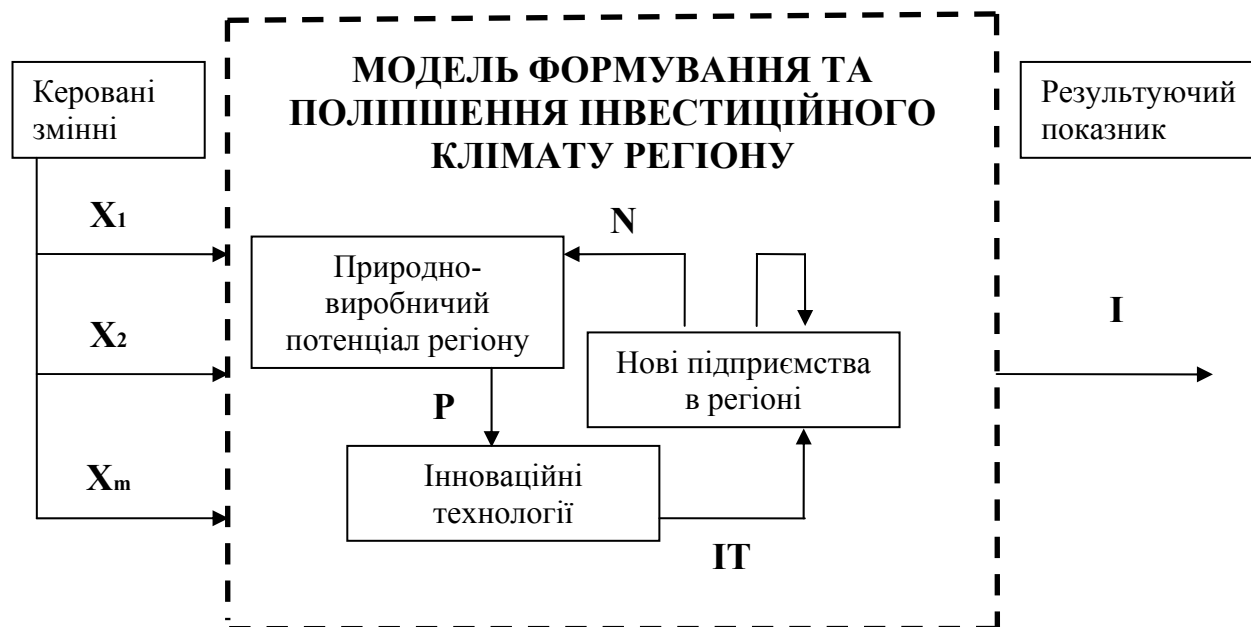

Рис.5.3 Схематичне представлення моделі формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату

Джерело: розроблено автором

Розглянемо складові моделі формування регіонального інвестиційного клімату. Природно-виробничий потенціал регіону є первинною ланкою інвестиційних процесів, оскільки саме від нього залежить привабливість регіону для потенційних інвесторів, природні, соціальні та економічні можливості реалізації тих або інших інвестиційних проектів. До природно-виробничого потенціалу регіону для цілей моделювання віднесено усі фактори виробництва, які існують в економіці згідно положень економічної теорії, а саме земля, як природні багатства території регіону, капітал, як засоби та предмети виробництва, створені людиною у процесі життєдіяльності, труд, як людський капітал, інформація та підприємницька ініціатива. Таким чином, складова природно-виробничого потенціалу містить увесь необхідний

кількісний та якісний набір ресурсів регіону, P , який може бути фактично використаний для того, щоб інвестиції у вигляді грошових коштів, направлені у регіон, перетворилися на нові соціально-економічні блага. Зрозуміло, що на певному часовому проміжку, природно-виробничий потенціал регіону матиме свою межу. Це означає, що економічне зростання регіону у цей проміжок часу також матиме границю, для подолання якої заздалегідь слід вживати додаткових регулюючих заходів, спрямованих на підвищення природно-виробничого потенціалу регіону для забезпечення зростання у наступних часових періодах. Згідно обґрунтованого у п.1.4 продуктивного потенціалу регіону (див.рис.1.19) природно-виробничий потенціал регіональної економіки, який розглядається під час розробки концептуальних засад поліпшення регіонального інвестиційного клімату, являє собою групування фізичного та інтелектуального капіталу, як складових названого продуктивного потенціалу.

Інноваційні технології, як складова моделі формування регіонального інвестиційного клімату, містять у собі реальні апробовані технологічні рішення, технології, пристрої, обладнання, вироби, продукти, *IT*, які готові до впровадження та на основі яких можуть бути організовані нові підприємства (див.рис.5.3). Зазначені інноваційні технології виокремлено у самостійну складову на тій підставі, що її зміст відрізняється від елемента «інформація», який, у свою чергу, належить складовій природно-виробничого потенціалу. Якщо до елемента «інформація» відносяться об'єкти інтелектуальної власності, які з різних причин не можуть бути швидко та ефективно інтегровані у економіку регіону на даному часовому проміжку розвитку, то до складової інноваційних технологій відносяться саме ті інновації, щодо яких доведено економічну ефективність та не існує суттєвих перешкод для їх імплементації. Також ще однією особливістю складової інноваційних технологій є те, що до неї відносяться ті проекти, на основі яких можуть бути створено нові підприємства з новими робочими місцями та достатнім рівнем податкоспроможності та конкурентоспроможності. Це припущення обумовлено наступними обставинами, які виникають у економічній практиці. Нерідко

інвестиції вкладаються у інноваційні проекти, які спеціально готуються під потреби великих промислових підприємств. Метою таких інноваційних технологій є зниження собівартості продукції або послуг, що виготовляються на цьому промисловому підприємстві. Особливо це стосується впровадження енергоощадних технологій в умовах енергетичної небезпеки та високої енергетичної залежності. З одного боку, можна констатувати позитивний економічний ефект від вивільнення певного обсягу грошових коштів на підприємствах, але з іншого – можна спостерігати й негативні наслідки від цього явища. По-перше, не завжди інноваційні технології обумовлюють створення нових робочих місць на підприємстві, а частіше навпаки – сприяють скороченню працівників, оскільки майже все інноваційні технології, що розробляються для конкретних підприємств мають елементи автоматизації та інформаційних технологій. Для регіону це означає збільшення кількості безробітних. По-друге, неконтрольовані тіньові схеми вилучення капіталу з підприємства не сприяють поповненню місцевих бюджетів податками, реалізації соціальних проектів на користь місцевої громади тощо. У той же час у інших державах з розвинутою інноваційною економікою, інновації носять масовий характер. Це означає, що вони є людино-орієнтованими та спрямовані на задоволення потреб, у першу чергу, населення. На основі виробництва масових інновацій можуть бути організовані нові невеликі підприємства. Для економіки регіону це є цілком позитивним явищем, оскільки підвищується рівень зайнятості населення, рівень контрольованості податків, що відраховуються до бюджету, розвивається підприємницька ініціатива та укріплюється середній економічний прошарок суспільства.

Третьою складовою моделі формування регіонального інвестиційного клімату є новоутворені за певний період підприємства, N , з певними соціально-економічними показниками обсягу виробництва, кількості працівників, рівня сплачуваних податків тощо, в основі яких лежить використання інноваційних технологій або виробництво інноваційної продукції та послуг (див.рис.5.3). Саме кількість, термін та динаміка діяльності нових

підприємств в регіоні може свідчити про рівень сприятливості регіонального інвестиційного клімату. Оскільки у запропонованій вище концепції регіональний інвестиційний клімат розглядається з точки зору його динамічних характеристик, то кількість нових підприємств, що утворюються у регіоні за обраний для аналізу період часу є показником інтенсивності протікання інвестиційних процесів у регіональній економіці.

Наведений вище на рис.5.3 технологічний ланцюжок процесу формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату, за сутністю являє собою сполучення центрів відповідальності за регіональні інвестиційні процеси, які забезпечують рух інвестиційних ресурсів в регіоні, їх перетворення на соціально-економічні блага та досягнення мети стійкого сприятливого регіонального середовища для здійснення інвестицій. Від ефективної роботи цього ланцюжку залежить результуючий показник інвестиційного клімату регіону. Фундаментальною основою інвестиційного клімату регіону є його природно-виробничий потенціал. Саме в нього направляється частина інвестиційних ресурсів. Однією з проблем регіонального розвитку в Україні є високий рівень реалізації природно-виробничого потенціалу територій на основі застарілих технологій та організаційних рішень.

Наприклад, через вичерпання природних запасів корисних копалин та не придатність майнового комплексу гірничодобувних підприємств для іншого використання та виробництва іншої продукції та послуг доволі швидко утворюється територіальна депресія соціально-економічного розвитку. Саме тому однією з умов формування сприятливого інвестиційного клімату є забезпечення можливості імплементації у існуючий природно-виробничий комплекс території інноваційних технологій. Стан принципової відповідності або не відповідності наявних у регіоні факторів виробництва до параметрів інноваційних технологій може бути як каталізатором, так і перешкодою на шляху регіонального розвитку на основі формування сприятливого інвестиційного клімату. Наприклад, інноваційна технологія теплових насосів, яка дозволяє генерувати додаткову енергію за рахунок використання тепла

підземних вод, не може бути широко використана у місті Дніпропетровську внаслідок складних гідрогеологічних умов, необхідності буріння надто глибоких свердловин, не достатньо високої температури води. Така не сумісність інноваційної технології та природно-виробничого потенціалу території гальмує процес вкладення коштів у підприємства, які можуть працювати за рахунок альтернативної геотермальної енергії, чим суттєво економити енергоносії та витрати на їх споживання, виробляючи більш конкурентоспроможну продукцію та послуги.

Таким чином, вихідні параметри складової природно-виробничого потенціалу на рис.5.3 території є вхідними у блок інноваційних технологій, де перевіряється їх відповідність до параметрів існуючих інноваційних технологій. Якщо така відповідність відсутня, порушується динаміка інвестиційного процесу, адже він не відбувається у регіоні, тому що відсутні реальні інноваційні проекти для інвестування на даній місцевості. Якщо така відповідність присутня, то на виході зі складової інноваційних технологій спостерігаються ті технології та рішення, на основі яких можна утворити нові підприємства. На виході зі складової нових підприємств утворюються соціально-економічні блага, кошти від яких частково йдуть на відтворення виробництва цього підприємства, а частина на підвищення природно-виробничого потенціалу території.

Якщо порушується зв'язок між блоками інноваційних технологій (див.рис.5.3) та нових підприємств, тобто виникає ситуація, коли існують рентабельні інноваційні бізнес-проекти, але внаслідок організаційно-економічних умов не можуть бути організовані нові підприємства, динаміка інвестиційних процесів різко знижується, а значить і погіршується результуючий показник інвестиційного клімату.

Якщо порушується зв'язок між новими підприємствами та складовою природно-виробничого потенціалу, тобто значення показників соціально-економічної відповідальності підприємства за стан природно-виробничого потенціалу доволі низькі, то згодом наступить момент, коли природно-

виробничий потенціал стане стримуючим фактором на шляху подальшого розвитку регіональної економіки на основі формування інвестиційного клімату, оскільки параметри факторів виробництва регіону – основних виробничих фондів, кваліфікації працівників, стану навколишнього середовища та інших - не відповідатимуть характеристикам наявних інноваційних технологій.

Кожна складова схематичної моделі формування регіонального інвестиційного клімату (див.рис.5.3) являє собою певний центр або групу центрів відповідальності, які разом, взаємодіючи між собою, забезпечують ефективність інвестиційних процесів у регіоні, а відтак і сприятливий інвестиційний клімат.

Зокрема, складова «природно-виробничий потенціал» представлена такими центрами відповідальності, як управління екології, економіки, соціальної політики та іншими підрозділами, які здійснюють моніторинг та управління комплексом ресурсів регіону.

До складової «інноваційні технології» відноситься група центрів відповідальності таких, як науково-дослідні інститути та лабораторії, мережі трансферу технологій, які відповідають за створення та підбір таких інновацій, які є сумісними з умовами природно-виробничого потенціалу території.

Складову «нові підприємства» представлено такими центрами відповідальності, як інвестиційні агенції та спілки приватних інвесторів, організації дозвільної та реєстраційної системи, спеціалізовані галузеві управління та інші.

Кожна група центрів відповідальності у загальній графічній моделі системи формування сприятливого регіонального інвестиційного клімату, представленої вище на рис.5.3 відповідає за певний проміжок процесу трансформації інвестиційних ресурсів у соціально-економічні блага та подальше відновлення природно-виробничого потенціалу регіону (табл.5.2). Дослідження центрів відповідальності та їх функцій дозволить спроектувати ефективний комплекс механізмів поліпшення регіонального інвестиційного клімату на основі запропонованого концептуального динамічного підходу.

Центри відповідальності у моделі формування та поліпшення
регіонального інвестиційного клімату

Складова моделі	Центр відповідальності	Завдання
Природно-виробничий потенціал	Управління екології, Управління водних та земельних ресурсів, Управління економіки, Управління праці та соціальної політики	Моніторинг складу та якості природних та виробничих ресурсів регіону. Регулювання співвідношення темпів їх споживання та відновлення згідно принципів сталого розвитку. Складання паспорту природно-виробничого комплексу регіону.
Інноваційні технології	Науково-дослідні інститути, Мережі трансферу технологій, Центри інновацій	Створення принципово нових або підбір існуючих інновацій під потреби та природно-виробничий потенціал території. Забезпечення відповідності параметрів природно-виробничого потенціалу території до параметрів інноваційних технологій.
Нові підприємства	Інвестиційні агенції, Приватні інвестори, Організації системи дозвільної та реєстраційної системи, Бізнес-інкубатори, Центри підприємництва	Організація нових підприємств на основі використання інноваційних технологій. Забезпечення ефективного виробництва нових соціально-економічних благ. Стимулювання підприємницької ініціативи.

Джерело: розроблено автором

Розглянемо, яким чином основні принципи концепції динамічного підходу до регулювання регіонального розвитку на основі формування регіонального інвестиційного клімату проявляються у запропонованій вище на рис.5.3 графічній моделі формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату.

Принцип безперервності забезпечує такий регулюючий вплив на вхідні параметри моделі, щоб процес використання природно-виробничого потенціалу через впровадження інноваційних технологій та утворення нових підприємств був безперервний та ритмічний. Це досягається шляхом одночасного підвищення якості ресурсного складу регіону та зацікавленості інвесторів відкривати нові підприємства.

Принцип динамічності проявляється в моделі у тому, щоб час між пропозицією певних виробничих ресурсів регіону для інвесторів та вкладення у

процеси підвищення якості цих ресурсів коштів, отриманих від новоутворених підприємств, був найкоротшим. Також принцип динамічності забезпечує необхідний вектор руху інвестиційних ресурсів між центрами відповідальності, щоб кошти вкладалися у інноваційні проекти, ці проекти передбачали організацію нових підприємств, а кошти від роботи нових підприємств направлялися на нарощення природно-ресурсного потенціалу регіону.

Принцип інтегрованості важливий для забезпечення якомога вищого рівня сумісності параметрів складових інвестиційного клімату таких, як природно-виробничий потенціал, інноваційні технології та умови організації нових підприємств, між собою.

Принципу коннектності необхідно дотримуватися під час формування та поліпшення інвестиційного клімату, оскільки шляхом втілення особливих заходів слід досягти зв'язку його складових. Наприклад, не можливо допускати, щоб інноваційні технології розвивалися у регіоні без урахування факторів його природно-виробничого потенціалу, а підприємства більшою мірою утворювалися обминаючи інноваційні процеси. Але саме такі ситуації доволі часто трапляються на практиці. Наукові установи регіонів потребують активізації зв'язку з реальним бізнесом та виробництвом, а також регіональною владою. Остання, у свою чергу, повинна ставити своєрідні наукові задачі з розробки інноваційних технологій під потреби території для підвищення її природно-виробничого потенціалу, формування сприятливого інвестиційного клімату та забезпечення регіонального розвитку. Інноваційні бізнес-проекти, які з'являються на виході зі складової інноваційних технологій повинні мати зв'язок з процесом організації нових підприємств, у протилежному випадку вони так і залишаться лише проектами без своєї реалізації.

Необхідність розробки нової динамічної моделі регулювання розвитку регіональної економіки на основі формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату обумовлена фундаментальною економічною проблемою, яка полягає у неспроможності ринкових механізмів самостійно забезпечувати взаємодію складових підсистеми інвестиційних процесів

(див.рис.5.3) загальної регіональної системи з урахуванням принципів запропонованої вище концепції динамічного підходу.

Таким чином, все більшої актуальності набуває завдання централізованого регулювання на рівні регіону процесу використання природно-виробничого потенціалу території шляхом впровадження інноваційних технологій з утворенням нових підприємств. При цьому слід дотримуватися необхідного балансу між інтересами інвестора, територіальної громади та держави в економічній, екологічній та соціальній сфері, чого вимагають концептуальні положення сталого соціально-економічного та екологічного розвитку.

За умови дотримання зазначених вимог у регіональній економіці спостерігатиметься позитивна динаміка економічного зростання, підвищення соціальних стандартів та відновлення природно-техногенного середовища. У свою чергу, позитивна динаміка функціонування регіональної економіки, що виражено у відповідних процесах, які відбуваються між інноваційною системою та виробництвом, виробництвом та природним середовищем, природним середовищем та інноваційною системою, стає підґрунтям для формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату. Наступним етапом досліджень повинна стати розробка економіко-математичних моделей, які складуть методичну основу реалізації концептуального динамічного підходу формування регіонального інвестиційного клімату з метою розвитку продуктивних сил та регіональної економіки.

5.3 Оптимізація параметрів процесів формування регіонального інвестиційного клімату

У п.5.1 було обґрунтовано динамічну сутність регіонального інвестиційного клімату, у основі якого знаходяться певні соціально-економічні процеси регіональної економіки. Ці процеси умовно можна розділити на ті, що забезпечують споживання ресурсів та виробництво на цій основі благ, а також ті, що забезпечують відтворення цих ресурсів та формують потенціал регіону до подальшого розвитку. У п.5.2 під час побудови графічної моделі формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату було з'ясовано, що базовими процесами, які створюють його динамічну основу виступають процес споживання ресурсів регіону системою підприємств, процес створення інновацій, відповідних до природного середовища регіону, а також процес передачі інновацій у регіональну економіку.

Для того, щоб регіональний інвестиційний клімат у результаті його формування у існуючих умовах регіональної економіки був найсприятливішим для зовнішніх та внутрішніх інвесторів, необхідно оптимізувати вище названі процеси за критерієм збалансованості між споживанням та відтворенням ресурсів та інновацій, відкриттям та ліквідацією підприємств.

Таким чином, спираючись на теоретичне обґрунтування, перейдемо до математичної формалізації моделі оптимізації параметрів формування сприятливого регіонального інвестиційного клімату для забезпечення регіонального розвитку.

Визначимо критерії оптимізації процесів, які пов'язують складові графічної моделі формування регіонального інвестиційного клімату (див.рис.5.2) між собою, позначивши цільові функції задач лінійного програмування через Z_N для процесу між складовими «нові підприємства – природно-виробничий потенціал», Z_{IT} для процесу між складовими «інноваційні технології – нові підприємства», Z_P для процесу між складовими «природно-виробничий потенціал – інноваційні технології».

Оптимальною взаємодією підсистеми нових підприємств у регіоні (у частковому випадку можуть досліджуватися усі існуючі підприємства) та підсистеми природно-виробничого потенціалу регіональної економіки буде вважатися така взаємодія, при якій досягатиметься мінімальна різниця між потребою у відновленні природних і виробничих ресурсів території та можливостями підприємств регіону задовольнити ці потреби. Саме цю різницю вважатимемо критерієм оптимізації параметрів діяльності підприємств, результатом якої є обсяг отриманої виручки.

У графічній моделі формування інвестиційного клімату регіону (див.рис.5.2) розглядаються нові підприємства, оскільки досліджується найгірший варіант вихідного стану економіки регіонів, від якого починається відлік результатів впровадження принципів регулювання на основі динамічного підходу до формування сприятливого інвестиційного клімату. Цьому найгіршому стану у теперішній час відповідають депресивні території України, які відрізняються соціально-економічним та екологічним занепадом через закриття або не рентабельну роботу єдиного містоутворюючого підприємства, розташованого на цій території. Тоді для виходу з кризового стану необхідно утворення нових підприємств, і виключно за рахунок їх господарської діяльності передбачається поступове досягнення територією рівня економічної самодостатності.

Однак, концептуальна оптимізаційна модель припускає можливість розглядати усю сукупність діючих та новоутворених підприємств регіону з точки зору загальних можливостей території задовольняти власні у відтворенні природно-виробничого потенціалу. У разі виникнення негативної різниці між умовним обсягом потреб у відновленні ресурсів регіону та можливостями їх задовольнити за рахунок результатів діяльності підприємств, регіональним органам влади доцільно буде розглядати питання залучення коштів з інших джерел. У протилежному випадку темпи відтворення фундаментальної підсистеми природно-виробничого потенціалу регіону, яка забезпечує основу регіонального розвитку, будуть спадати та стануть меншими за темпи

використання цього потенціалу, гальмуючи формування сприятливого інвестиційного клімату регіону, як було обґрунтовано у п.2.3, та вступаючи у протиріччя з принципами сталого розвитку.

За показником рівня співвідношення потреб до відновлення ресурсів регіону та можливостей підприємств задовольнити ці потреби можна оцінити рівень спроможності регіону до самовідтворення незалежно від обсягу отриманих бюджетних дотацій, субвенцій та інших трансфертів.

Припустимо, що природно-виробничий потенціал регіону складається з сукупності природних ресурсів, виражених в умовних одиницях виміру, $\sum_{i=1}^m F_i$, де m - кількість видів природних ресурсів регіону, що задіяні у виробництві та потребують відновлення; сукупності трудових ресурсів, виражених у кількості працездатного економічно активного населення, $\sum_{i=1}^n L_i$, де n - кількість галузей народного господарства, які присутні у економічному комплексі регіону; сукупності одиниць капіталу, виражених у вартісному вигляді, $\sum_{i=1}^l K_i$, де l - кількість видів капіталу (необоротних активів), що задіяний у виробництві та потребує відновлення; сукупності інформаційних ресурсів, виражених у вартості об'єктів інтелектуальної власності, $\sum_{i=1}^j D_i$, де j - кількість видів інформаційних ресурсів регіону, що потребують підтримки та відтворення.

Виходячи зі встановлених державних норм та стандартів або реальної ситуації, що склалася у регіоні на момент оцінки його соціально-економічного стану та прийняття управлінського рішення, можна розрахувати показник грошових коштів, необхідних для відновлення того чи іншого виду ресурсу, μ .

Для природних ресурсів – це кошти на очищення води, повітря, ґрунтів до припустимого рівня, на відновлення умовної одиниці ландшафту після припинення ведення гірничих робіт на території депресивних гірничодобувних

регіонів, на підтримку екосистеми у стані, придатному для проживання людей. З переліку цих ресурсів виключено не відновлювальні ресурси, які використовуються в економіці у якості факторів виробництва. Перш за все до них відносяться поклади корисних копалин. Натомість, розглядаються тільки ті природні ресурси, які створюють умови для фізичного життя людини, і які представляється можливим відновити за рахунок доступних технологій. Позначимо обсяг грошових коштів, необхідний для відновлення умовної одиниці i -го виду природних ресурсів, як μ_{Fi} .

Для трудових ресурсів – це обсяг встановленої мінімальної заробітної плати або вартість реального споживчого кошику на території регіону, які необхідні для відтворення працездатності людини, а також вартість обов'язкових соціальних послуг у галузі освіти, охорони здоров'я та інших у розрахунку на одну особу, проживаючу у даному регіоні. Також у цю суму повинні бути включені обсяги коштів, необхідні для утримання та забезпечення нормальних умов життєдіяльності непрацездатного населення регіону. Позначимо обсяг грошових коштів, необхідний для відновлення умовної одиниці трудових ресурсів, зайнятих у межах i -ої галузі господарчого комплексу регіону, як μ_{Li} .

Для капіталу обсяг коштів, необхідний для його відновлення, складається з суми амортизаційних відрахувань за період часу, що аналізується, а також будь-яких інших витрат на підтримку, модернізацію або заміну умовної одиниці цього ресурсу. Позначимо обсяг грошових коштів, необхідний для відновлення умовної одиниці i -го виду капіталу, як μ_{Ki} .

Кошти, необхідні для відновлення інформаційних ресурсів регіону, складаються з платежів, спрямованих на подовження терміну дії права інтелектуальної власності на них. За правилом, це непродуктивні витрати, оскільки, як раніше зазначалося, ті винаходи, технології, корисні зразки, патенти, моделі, які використовуються у виробництві та створюють додану вартість на принципах самоокупності, віднесено до складової «інноваційні технології» у моделі формування регіонального інвестиційного клімату

(див.рис.5.2). Однак, чималий обсяг коштів щорічно сплачується організаціями та установами за підтримку прав інтелектуальної власності на особливо значимі наукові результати. Позначимо обсяг грошових коштів, необхідний для відновлення умовної одиниці i -го виду інформаційних ресурсів, як μ_{Di} .

Таким чином, цільова функція Z_N для оптимізації параметрів діяльності підприємств регіону у процесі взаємодії підсистем «нові підприємства – природно-виробничий потенціал» у регіональній економіці зводиться до мінімізації різниці між коштами, необхідними для відновлення різних видів ресурсів та виручкою від реалізації підприємств, отриманої при встановлених оптимальних параметрах їх діяльності:

$$Z_N \rightarrow \min \left[\begin{array}{l} \sum_{i=1}^m (F_i \cdot \mu_{Fi}) + \sum_{i=1}^n (L_i \cdot \mu_{Li}) + \\ + \sum_{i=1}^l (K_i \cdot \mu_{Ki}) + \sum_{i=1}^j (D_i \cdot \mu_{Di}) - REP \end{array} \right], \quad (5.1)$$

де REP - виручка від реалізації продукції та послуг новоутворених підприємств регіону або, у частковому випадку, загальної сукупності підприємств регіону.

Мінімально припустимим значенням цільової функції (5.1) є 0. У цьому випадку спостерігається критична межа рентабельності функціонування сукупності підприємств регіону, коли їх виручка дорівнює обсягу грошових коштів, необхідних для повного відтворення усіх задіяних у регіональній економіці природних, нематеріальних та техногенних ресурсів.

Визначимо критерій для оптимізації параметрів процесу, що поєднує такі складові моделі формування регіонального інвестиційного клімату, як «інноваційні технології» та «нові підприємства». Результат впровадження будь-якої інноваційної технології, перш за все, має економічне підґрунтя, тобто реалізація інноваційних технологій повинна приносити одноразовий або

багаторазовий економічний ефект, який має тенденцію до скорочення з часом через появу нових більш економічно вигідних інноваційних розробок.

Наприклад, інноваційна технологія або інноваційне організаційне рішення, які впроваджуються на діючих підприємствах, можуть мати економічний ефект у вигляді зниження витрат, а інноваційна технологія, що дозволяє виробляти нову продукцію або послуги, має економічний ефект у вигляді додаткового доходу від реалізації інноваційного продукту на нових ринках збуту. При дотриманні принципу динамічності у запропонованій концепції динамічного підходу до формування сприятливого інвестиційного клімату з метою регулювання регіонального розвитку, який передбачає зберігання встановленого вигідного для економіки регіону вектору руху інвестиційних коштів та виготовленої соціально-економічної продукції або послуг, отриманий економічний ефект від впровадження інноваційних технологій може стати підґрунтям для реалізації важливих для регіону соціальних проектів. Йдеться про реалізацію підприємствами проектів та програм соціальної відповідальності, зниження відсотку капіталу, що вивозиться з регіону за кордон, зниження частки підприємств, які мають різні місця реєстрації та сплати податків і реального функціонування.

У свою чергу, для постійного нарощення конкурентоспроможності підприємства прагнуть скорочувати витрати при зберіганні рівня якості продукції та послуг, підвищувати якість продукції та послуг більшими темпами, ніж відбувається підвищення їх собівартості, диверсифікувати виробництво та опановувати ринки нової продукції.

При цьому гіпотетично показник витрат підприємства при вживанні заходів з їх скорочення прагне нуля. Тобто у ідеальній ситуації, яка не є можливою, витрати підприємства на виробництво продукції або надання послуг повинні дорівнювати нулю. Навпаки, показник додаткової економічної вигоди від вживання заходів з освоєння нових видів продукції та послуг і виходу на нові ринки збуту прагне нескінченності.

Тоді критерієм оптимізації процесу, що поєднує підсистему інноваційних технологій та підсистему нових підприємств у моделі формування сприятливого інвестиційного клімату регіональної економіки, виступає досягнення максимального ефекту від впровадження цих технологій у вигляді скорочення витрат на діючих підприємствах або отримання додаткової виручки від новоутворених підприємств. Це можна виразити, як задачу мінімізації різниці між гіпотетичним обсягом необхідного економічного ефекту для всіх підприємств регіону, значення якого прагне нескінченності, та фактичним обсягом економічного ефекту, який може бути досягнуто від впровадження наявних інноваційних технологій з урахуванням того, що ці інноваційні технології вже є придатними для природно-виробничих параметрів регіону:

$$Z_{IT} \rightarrow \min \left[\sum_{i=1}^b EC_i + \sum_{i=1}^b EQ_i - \sum_{i=1}^h ECIT_i - \sum_{i=1}^p EQIT_i \right], \quad (5.2)$$

де $\sum_{i=1}^b EC_i$ - гіпотетично можливий економічний ефект у вигляді

скорочення витрат від діяльності b кількості підприємств регіону при впровадженні інноваційних технологій; $\sum_{i=1}^b EQ_i$ - гіпотетично можливий

економічний ефект у вигляді отримання додаткової виручки від реалізації нової або удосконаленої продукції або послуг на нових ринках при впровадженні інноваційних технологій на b кількості підприємств регіону; $\sum_{i=1}^h ECIT_i$ -

фактично можливий економічний ефект у вигляді скорочення витрат від діяльності підприємств при впровадженні h кількості інноваційних технологій;

$\sum_{i=1}^p EQIT_i$ - фактично можливий економічний ефект у вигляді отримання

додаткової виручки від реалізації нової або удосконаленої продукції або послуг на нових ринках при впровадженні p кількості інноваційних технологій.

Як зазначалося вище, процес розробки та впровадження інноваційних технологій, спрямований на отримання максимального економічного ефекту підприємствами регіону, повинен ґрунтуватися на можливостях використання природно-виробничого потенціалу конкретної території. Адже при відсутності у регіоні, наприклад, достатніх земельних площ, розробка інноваційних технологій у галузі сільського господарства, не сприятиме вирішенню проблем цього регіону, існуючих у інших галузях економіки. Інакше, така інноваційна технологія повинна вирішувати саме проблему відсутності земельних угідь для розвитку сільського господарства в цьому регіоні. Особливо актуальним це питання виявляється для депресивних гірничодобувних територій, природно-виробничий потенціал яких значно обмежено нестачею кваліфікованих кадрів, застарілими потужностями ліквідованих шахт, високим рівнем деградації навколишнього середовища.

У такому випадку очевидно, що не кожна інноваційна технологія може бути впроваджена на цій території при наявному природно-виробничому потенціалі. Таким чином, на основі наведеного можна зробити наступний висновок. Критерій оптимізації параметрів процесу, що поєднує складові «природно-виробничий потенціал» та «інноваційні технології» у моделі формування інвестиційного клімату для забезпечення розвитку регіону, являє собою значення різниці між наявним природно-виробничим потенціалом та тією його часткою, яка може бути фактично використана за рахунок впровадження вже існуючих та доступних для умов регіону інноваційних технологій протягом періоду, що розглядається. Це значення повинно прагнути свого мінімуму:

$$Z_P \rightarrow \min \left[\sum_{i=1}^m F_i + \sum_{i=1}^n L_i + \sum_{i=1}^l K_i + \sum_{i=1}^j D_i - PIT \right], \quad (5.3)$$

де PIT - частка природно-виробничого потенціалу регіону, яка може бути фактично використана на основі доступних в умовах цього регіону інноваційних технологій.

Отримане згідно (5.1) оптимальне значення обсягу виручки від реалізації продукції та послуг підсистемою підприємств регіону (новоутворених або існуючих), при якому потреби у відновленні природно-виробничого потенціалу задовольняються найкращим чином, стає своєрідним замовленням до підсистеми інноваційних технологій, результат від впровадження яких повинен знижувати витрати та розширювати ринок збуту. Адже оптимальне значення виручки підприємств містить показник собівартості, а також можна оцінити перспективи зростання ринків цих підприємств.

Таким чином, результат від впровадження інноваційних технологій у регіоні оптимізується згідно (5.2) під потреби підприємств, виражені у оптимальному показнику виручки, достатнього для відновлення ресурсного потенціалу регіону, отриманого згідно (5.1). Аналогічно відповідно до оптимального значення результату від впровадження інноваційних технологій, отриманого за (5.2), оптимізуватиметься частка природно-виробничого потенціалу, яка може бути фактично використана завдяки інноваційним технологіям в умовах регіону згідно (5.3). Математично це можна записати наступним чином:

$$\begin{cases} Z_{IT} = f[\sum_{i=1}^b EC_i; \sum_{i=1}^b EQ_i; \sum_{i=1}^h ECIT_i f(Z_N^{opt}); \sum_{i=1}^p EQIT_i f(Z_N^{opt})], \\ Z_P = f[\sum_{i=1}^m F_i + \sum_{i=1}^n L_i + \sum_{i=1}^l K_i + \sum_{i=1}^j D_i - PITf(Z_{IT}^{opt})] \end{cases}, \quad (5.4)$$

де Z_N^{opt} - оптимальне значення обсягу виручки підприємств регіону для задоволення потреб у відновленні природно-виробничого потенціалу території;
 Z_{IT}^{opt} - оптимальне значення результату від впровадження інноваційних

технологій в умовах регіону для задоволення потреб підприємств у оновленні матеріально-технічної бази, зниження витрат та розширення ринків збуту.

Проаналізуємо динамічні характеристики складових графічної моделі формування інвестиційного клімату в регіоні (див.рис.5.2), оскільки згідно запропонованої концепції динамічного підходу необхідно враховувати поведінку елементів підсистем регіональної економіки окремо та між собою у часі, а інвестиційних потоків – у часі та просторі.

Внаслідок активного процесу споживання природних, людських, техногенних факторів виробництва динаміка розвитку природно-виробничого потенціалу регіону є спадаючою. Тобто запаси ресурсів регіону мають тенденцію до виснаження: природні ресурси вичерпуються, люди старіють та підвищується рівень захворюваності, техногенні ресурси морально та фізично зношуються. Якщо у регіоні контролюється процес якісного та кількісного відновлення наявних ресурсів, їх деградація зупиняється, але й не спостерігається збільшення природно-виробничого потенціалу.

З цього можна зробити висновок, що при простому відновленні природно-виробничого потенціалу за його якісними та кількісними характеристиками зростання показників соціального, економічного, екологічного стану регіону, як цілісної динамічної системи, тобто його фактичного розвитку, не відбувається.

При створенні у регіоні умов, за яких здійснюється розширене якісне та кількісне відновлення природно-виробничих ресурсів, тобто останні споживаються повільніше, ніж відтворюються, можна спостерігати зростаючу динаміку показників стану природно-виробничого потенціалу регіону в цілому, тобто відбувається його розвиток. Таким чином, напрям та швидкість динамічного розвитку складової «природно-виробничий потенціал» у моделі формування інвестиційного клімату регіону залежать від інтенсивності та швидкості протікання процесів споживання та відновлення між цією складовою та складовою «нові підприємства». Під інтенсивністю процесу відновлення слід розуміти обсяг грошових коштів, що спрямовується на відновлення природно-

виробничого потенціалу регіону за одиницю часу, а під швидкістю цього процесу – приріст частки фактичного освоєння цих коштів по відношенню до планового замовлення за одиницю часу.

Під інтенсивністю процесу споживання слід розуміти обсяг природно-виробничих ресурсів, виражений у грошовому вигляді, що спрямовується на споживання підприємствами регіону під час їх економічної діяльності, а під швидкістю цього процесу – приріст обсягу фактичного освоєння цих ресурсів по відношенню до загального необхідного обсягу їх освоєння за одиницю часу.

На перший погляд, швидкість протікання процесів споживання ресурсів або їх відновлення можна порівняти з відношенням загальної суми коштів, виділеної для досягнення поставленої мети, до кількості періодів у загальному терміні, визначеному для досягнення цієї мети. Наприклад, при виділенні 1 млрд. грн на рік для проведення реабілітаційних заходів по відновленню екосистеми на територіях ліквідованих вугледобувних підприємств, можна визначити, що кожного кварталу природно-виробничий потенціал території буде відновлено на 250 млн. грн. Тобто кожного кварталу обсяг фактичного освоєння виділених коштів буде приростати на 250 млн. грн., на основі чого можна було б стверджувати, що швидкість процесу відновлення складає 0,25% на квартал. Однак, це можливо тільки за умов повного фінансування заходів, тобто дотримання запланованого рівня інтенсивності процесу відновлення природно-виробничого потенціалу регіону, а також за умов організації цього процесу таким чином, щоб можна було реально здійснити заплановані заходи у визначений термін та фактично відновити ресурсний потенціал саме на заплановану суму, тобто за умов забезпечення необхідної швидкості процесу відновлення. Це пов'язано з різноманітними організаційними процедурами, оформленням необхідних документів, пошуком підрядників або виконанням необхідних заходів самостійно. Швидкість процесу відновлення може суттєво впливати на інтенсивність, якщо враховувати дію закону спадаючої динаміки вартості грошей у часі. Чим більшою є затримка у процесі опанування виділених на відновлення природно-виробничого потенціалу регіону коштів,

або чим меншою є швидкість цього процесу, тим більшою може виявитися їх нестача через втрату грошима своєї вартості з часом.

Тоді динамічним показником оцінки розвитку природно-виробничого потенціалу регіону, V_P , за визначений період може бути відношення добутку інтенсивності та швидкості процесу споживання природно-виробничих ресурсів, відповідно I_{CP} та V_{CP} , до добутку інтенсивності та швидкості процесу їх відновлення, відповідно I_{RP} та V_{RP} , за цей період:

$$V_P = \frac{I_{CP} \cdot V_{CP}}{I_{RP} \cdot V_{RP}} \quad (5.5)$$

Доцільно зауважити, що динаміка показників стану складової «природно-виробничий потенціал» моделі формування сприятливого інвестиційного клімату залежить від вектору процесів споживання та відновлення ресурсів підприємствами. Тобто споживання ресурсів регіону повинно бути спрямоване у соціально-економічну систему регіону, а не за її межі. Наприклад, цінні ресурси не повинні вивозитися для споживання іншими підприємствами інших регіонів або країн, умови регіональної економіки повинні бути такими, щоб рівень відтоку кадрів з регіону був найменшим. Грошовий потік на відновлення ресурсів регіону повинен бути спрямований саме на досягнення цієї мети.

Наприклад, у разі розбіжностей між місцем реєстрації та фактичним функціонування підприємства виходить ситуація, при якій ресурси споживаються з одного регіону, а відновлюються за рахунок податкових платежів у іншому. Тому згідно концепції динамічного підходу до формування сприятливого інвестиційного клімату процеси споживання та відновлення природно-виробничих ресурсів регіону повинні бути векторно збалансовані.

Динаміку розвитку новоутворених або існуючих підприємств в регіоні можна охарактеризувати зростанням, застиганням та спадом їх основних показників діяльності, від яких залежить виручка та відрахування на відновлення природно-виробничого потенціалу регіону. На першому етапі,

коли підприємства утворюються, щоб задовольнити певну потребу у попиті на їх продукцію та послуги або внаслідок суттєвих конкурентних переваг, доступних при впровадженні певної інноваційної технології, динаміку їх показників можна охарактеризувати як зростаючу. Тривалість цього періоду залежить від рівня унікальності продукції або послуги, що виробляється у цьому регіоні, рівня захищеності інтелектуального капіталу, обсягу регіонального ринку та наявних перешкод для виходу на ринки інших регіонів та країн, можливостей підприємств інших регіонів налагодити аналогічне виробництво та багатьох інших внутрішніх та зовнішніх факторів.

Під впливом перелічених чинників темпи зростання економічних показників підприємств регіону зменшуються і поступово застигають. Період застигання розвитку підприємств завершується з появою нової більш конкурентоспроможної продукції або послуги. Якщо ця продукція або послуга з'явилася на підприємствах інших регіонів, то для підприємств регіону, який аналізується, настає третій період, який характеризується спадом економічної діяльності. Якщо, навпаки, конкурентоспроможна продукція та послуги з'являються на підприємствах регіону, який аналізується, то третій етап характеризується подальшим економічним зростанням.

Оскільки підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств у регіональній економіці пов'язане з впровадженням інноваційних технологій, то можна зробити висновок, що залежно від того, як протікає процес використання на підприємстві інновацій, можна спрогнозувати момент часу, коли подальший розвиток цих підприємств буде характеризуватися економічним спадом.

Таким чином, напрям та швидкість динамічного розвитку складової «нові підприємства» у моделі формування інвестиційного клімату регіону залежать від інтенсивності та швидкості протікання процесу використання на підприємстві інноваційних технологій та процесу надходження інноваційних технологій на підприємства від складової «інноваційні технології» (див.рис.5.2). Під інтенсивністю процесу використання інноваційних

технологій на підприємствах регіону слід розуміти такий питомий економічний ефект у вартісному виразі на одну грошову одиницю амортизаційних відрахувань по цих технологій за період часу, який реально отримано від впровадження цих інноваційних технологій на підприємствах регіону за цей же період часу. Під швидкістю цього процесу слід розуміти приріст частки фактичного питомого економічного ефекту від впровадження інноваційної технології у розрахунку на одиницю амортизаційних відрахувань по цій інноваційній технології за період часу по відношенню до планового питомого економічного ефекту за той же період часу.

Від швидкості опанування інноваційної технології на кожному окремому підприємстві регіону та введення її у експлуатацію залежатиме інтенсивність процесу використання інноваційних технологій в цілому. Адже простої у цьому процесі будуть викликати зниження ринкової вартості інноваційної технології, і у разі її продажу ринкова вартість буде меншою за балансову, що спричинить економічні втрати. Також з часом можуть змінитися фактори внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств регіону, чим збільшити або зменшити ефект від впровадження цієї технології. Наприклад, ефект від впровадження інноваційної технології отримання альтернативної енергії залежить від коливань ціни на газ, як основного палива для економіки регіонів України.

Якщо за період, поки на підприємстві впроваджувалася технологія, ціна на газ збільшилася, то автоматично ефект від її впровадження у вигляді економії витрат стане більшим за очікуваний, тобто швидкість процесу використання технології позитивно вплине на його інтенсивність. Якщо за цей період ціна на газ зменшилася, то невелика швидкість процесу впровадження технології у виробничий процес негативно вплине на отриманий від цього економічний ефект.

Під інтенсивністю процесу надходження інноваційних технологій на підприємства регіону слід розуміти величину питомого ефекту, що очікується від їх впровадження, у розрахунку на одну грошову одиницю початкової вартості технології, а під швидкістю цього процесу – приріст частки

фактичного питомого економічного ефекту від технології, що надійшла на підприємства, по відношенню до планового питомого економічного ефекту.

На швидкість процесу надходження інноваційних технологій на підприємства регіону чинить значний вплив організаційно-правовий механізм передачі інноваційних технологій від розробника до покупця, якщо покупцем виступає діюче підприємство, а також механізм утворення та організації роботи нового підприємства, якщо інноваційна технологія є основою для його виникнення у регіональній економіці.

Чим меншою буде швидкість процесу надходження інноваційних технологій на підприємства регіону, тим меншою буде інтенсивність цього процесу, тобто меншим буде питомий ефект на вході у підсистему «нові підприємства» у моделі формування регіонального інвестиційного клімату від впровадження інноваційних технологій. Тоді динамічним показником оцінки розвитку підприємств регіону, V_N , за визначений період є відношення добутку інтенсивності та швидкості процесу використання інноваційних технологій на підприємствах регіону, відповідно I_{CN} та V_{CN} , до добутку інтенсивності та швидкості процесу надходження інноваційних технологій на підприємства регіону з підсистеми «інноваційні технології» моделі формування інвестиційного клімату регіону, відповідно I_{RN} та V_{RN} , за цей період:

$$V_N = \frac{I_{CN} \cdot V_{CN}}{I_{RN} \cdot V_{RN}} \quad (5.6)$$

В оцінці розвитку підприємств регіону також важливо врахувати вектор, за яким відбувається рух інноваційних технологій, як у межах так і поза межами підприємства. Доволі часто трапляються випадки, що ті або інші інноваційні технології більш успішно реалізуються у інших регіонах, складаючи позитивну динаміку розвитку інших підприємств. Або розроблені у цьому регіоні інноваційні технології не відповідають умовам регіону і фізично не можуть бути тут впроваджені. У межах самого підприємства дуже важливо,

щоб та або інша інноваційна технологія була розподілена між виробничими дільницями у найефективніший спосіб. Тому з позицій регулювання регіонального розвитку на засадах динамічного підходу до формування сприятливого інвестиційного клімату, необхідно щоб вектор процесів використання та надходження інноваційних технологій на підприємство максимально сприяв досягненню цільового значення критерію оптимізації між складовими «нові підприємства» та «інноваційні технології».

Через великий масив нової інформації, що з'являється у світі за визначену одиницю часу, будь-які інноваційні технології мають тенденцію до старіння, оскільки, перш за все, являють собою задокументоване право на інтелектуальну власність, де відображено всі особливості цієї технології, тобто містять певний обсяг інформації. З часом з'являються нові удосконалені технології аналогічного напрямку, які є більш конкурентоспроможними на ринку інноваційних технологій та сприяють потенційному отриманню більшого економічного ефекту у разі впровадження.

Таким чином, під старінням інноваційної технології будемо розуміти зниження економічного ефекту від її потенційно можливого використання з перебігом часу. Якщо розглядати складову «інноваційні технології» у моделі формування інвестиційного клімату регіону, як своєрідний парк інновацій, то можна стверджувати, що старіння парку інновацій відбувається за рахунок старіння кожної окремої інноваційної технології, що залишається у парку не реалізованою та не запитуваною підприємствами, а також за рахунок вибуття інноваційної технології з парку інновацій до підприємств регіону. Вибуття інноваційної технології свідчить про необхідність поповнення парку інновацій новими технологіями, які мають високий рівень потенційного економічного ефекту від можливого впровадження в умовах регіону, інакше загальний економічний ефект парку інновацій в цілому знизиться.

Слід окремо оговорити, що при умові налагодження процесу створення інновацій з метою їх подальшої реалізації, це можна представити у вигляді підприємств регіону, які спеціалізуються на випуску інновацій. У даному ж

контексті розглядаються тільки ті інновації, які призначені для використання в умовах наявного природно-виробничого потенціалу регіону, тобто спрямовані на забезпечення його сталого розвитку.

Процес оновлення парку інновацій регіону прямо залежить від стану його природно-виробничого потенціалу, тому що інноваційні технології можуть бути придатними для впровадження та отримання економічного ефекту на підприємствах саме регіону, який розглядається, тільки у тому випадку, коли вони ґрунтуються на його природних ресурсах, відповідають наявному майновому комплексу у вигляді обладнання, машин та механізмів, а також людський капітал регіону має необхідний рівень підготовки та кваліфікації для створення, впровадження та користування інноваційних технологій.

З наведеного можна зробити висновок, що динаміка стану складової «інноваційні технології» у моделі формування регіонального інвестиційного клімату залежить від протікання процесів продажу інноваційних технологій та їх оновлення у регіональному парку інновацій.

Під процесом продажу інноваційних технологій слід розуміти сукупність заходів, необхідних для пошуку покупця цієї технології, розробку бізнес-плану тощо. Якщо на певному часовому проміжку процес продажу переважає над процесом оновлення, тобто вибуття інноваційних технологій з парку відбувається активніше, ніж його оновлення, то у цьому часовому періоді динаміка стану складової «інноваційні технології» характеризується як спадаюча. Якщо процес продажу співпадає за своїми показниками з процесом оновлення, то динаміка стану парку інновацій є незмінною у часі. Навпаки, при переважанні процесу оновлення над процесом продажу, можна констатувати, що інноваційні технології у регіоні характеризуються своїм розвитком.

Тоді динамічним показником оцінки розвитку процесів, пов'язаних зі створенням та використанням, інноваційних технологій регіону, V_{IT} , є відношення добутку інтенсивності та швидкості процесу продажу інноваційних технологій, відповідно I_{CIT} та V_{CIT} , до добутку інтенсивності та швидкості процесу оновлення інноваційних технологій за рахунок елементів підсистеми

«природно-виробничий потенціал» моделі формування інвестиційного клімату регіону, відповідно I_{RIT} та V_{RIT} :

$$V_{IT} = \frac{I_{CIT} \cdot V_{CIT}}{I_{RIT} \cdot V_{RIT}} \quad (5.7)$$

Показник інтенсивності продажу інноваційних технологій з регіонального парку інновацій на підприємства цього регіону відображає економічний ефект у вартісному виразі у розрахунку на одну грошову одиницю вартості технологій, для яких знайдено покупця. Швидкість процесу продажу інноваційних технологій характеризується приростом показника фактичної інтенсивності по відношенню до планової. Показник інтенсивності оновлення інноваційних технологій у регіональному парку інновацій відображає економічний ефект у вартісному виразі у розрахунку на одну грошову одиницю вартості технологій, які надійшли у парк інновацій та повністю відповідають характеристикам природно-виробничого потенціалу регіону. Швидкість процесу оновлення інноваційних технологій характеризується фактичним приростом показника фактичної інтенсивності по відношенню до планової інтенсивності. Динамічні показники та їх значення, які характеризують напрям розвитку складових динамічної моделі інвестиційного клімату регіону подано у табл.5.3.

Таблиця 5.3

Динамічні показники складових моделі формування регіонального інвестиційного клімату для забезпечення розвитку регіону

Складова моделі	Динамічний показник	Зміст
Природно-виробничий потенціал	V_P	Дозволяє оцінити характер розвитку природно-виробничого потенціалу регіону за принципом динамічності
	$V_P > 1$	Процес споживання природно-виробничих ресурсів у регіоні проходить активніше за рахунок більшої інтенсивності або швидкості, ніж процес їх відновлення. Напрямок розвитку природно-виробничого потенціалу регіону спадаючий, тобто спостерігається його деградація

Природно-виробничий потенціал	$V_P = 1$	Процес споживання природно-виробничих ресурсів та процес їх відновлення у регіоні проходять з однаковою активністю. Напрямок розвитку природно-виробничого потенціалу регіону незмінний, тобто спостерігається його підтримка на одному рівні
	$V_P < 1$	Процес споживання природно-виробничих ресурсів у регіоні проходить менш активно за рахунок меншої інтенсивності або швидкості, ніж процес їх відновлення. Напрямок розвитку природно-виробничого потенціалу регіону зростаючий, тобто спостерігається його приріст
Нові підприємства	V_N	Дозволяє оцінити характер розвитку підприємств регіону за принципом динамічності
	$V_N > 1$	Процес використання інноваційних технологій на підприємствах регіону проходить активніше за процес їх надходження на підприємства, на основі чого можна спрогнозувати подальший спадаючий напрям розвитку підприємств, тобто їх деградацію
	$V_N = 1$	Процес використання інноваційних технологій на підприємствах регіону проходить однаково активно з процесом їх надходження на підприємства, на основі чого можна спрогнозувати подальший незмінний або позитивний напрям розвитку підприємств, тобто стабільну або зростаючу поведінку їх економічних показників
	$V_N < 1$	Процес використання інноваційних технологій на підприємствах регіону проходить менш активно ніж процес їх надходження на підприємства. На основі чого можна спрогнозувати подальший зростаючий характер економічних показників підприємств, тобто їх розвиток, якщо витрати на придбання та утримання інноваційних технологій не перевищать подальший ефект від них, який знижується під впливом низького рівня швидкості процесу впровадження технологій у межах підприємства
Інноваційні технології	V_{IT}	Дозволяє оцінити характер розвитку інноваційних технологій регіону за принципом динамічності
	$V_{IT} > 1$	Процес продажу інноваційних технологій регіону відбувається активніше за процес їх оновлення, що призводить до спадаючого характеру їх розвитку в цілому, тобто до старіння
	$V_{IT} = 1$	Процес продажу інноваційних технологій регіону проходить однаково активно з процесом їх оновлення, що свідчить про незмінний напрям їх розвитку, тобто стабільну або зростаючу поведінку складової «інноваційні технології» моделі формування регіонального інвестиційного клімату
	$V_{IT} < 1$	Процес продажу інноваційних технологій регіону проходить менш активно ніж процес їх оновлення. На цій основі можна спрогнозувати зростаючий характер їх розвитку

Джерело: розроблено автором

Таким чином, економіко-математичну модель оптимізації параметрів процесу формування інвестиційного клімату регіональної економіки згідно концепції динамічного підходу з метою ефективного регулювання розвитку у загальному вигляді можна представити як багатокритеріальну модель з наявними обмеженнями по динамічним характеристикам основних процесів:

$$\left\{ \begin{array}{l} Z_N \rightarrow \min \left[\begin{array}{l} \sum_{i=1}^m (F_i \cdot \mu_{Fi}) + \sum_{i=1}^n (L_i \cdot \mu_{Li}) + \\ + \sum_{i=1}^l (K_i \cdot \mu_{Ki}) + \sum_{i=1}^j (D_i \cdot \mu_{Di}) - REP \end{array} \right], \\ Z_{IT} \rightarrow \min \left[\sum_{i=1}^b EC_i + \sum_{i=1}^b EQ_i - \sum_{i=1}^h ECIT_i - \sum_{i=1}^p EQIT_i \right], \\ Z_P \rightarrow \min \left[\sum_{i=1}^m F_i + \sum_{i=1}^n L_i + \sum_{i=1}^l K_i + \sum_{i=1}^j D_i - PIT \right] \end{array} \right. \quad (5.8)$$

$$\left\{ \begin{array}{l} V_P < 1, \\ V_N < 1, \\ V_{IT} < 1 \end{array} \right. \quad (5.9)$$

Представлена економіко-математична модель відображає концептуальний підхід до математичної формалізації комплексу основоположних процесів, які відбуваються у регіональній економіці та своїми динамічними характеристиками чинять вплив на формування сприятливого інвестиційного клімату. За допомогою цієї моделі можливо регулювати динамічні параметри діяльності підприємств регіону, процесу створення та впровадження інновацій таким чином, щоб у регіональній економіці зберігався споживчо-відтворувальний баланс, який є умовою сталого розвитку. Доведено, що зазначені умови є основою для формування сприятливого інвестиційного клімату у регіональній економіці.

На основі розроблених концептуальних графічної (див.п.5.2) та економіко-математичної (див.п.5.3) моделей формування інвестиційного клімату у подальшому представляється можливим вирішити декілька науково-практичних задач.

Внаслідок наявності у моделях такої складової, як «інноваційні технології», практичне їх застосування дозволить визначити обсяги та вектори спрямування інвестиційних потоків у інновації за певними галузями регіональної економіки, представленими у (5.8) кількісними та якісними параметрами функціонування підприємств регіону, щоб в цілому економіка території функціонувала на засадах сталості.

Такий науково обґрунтований розподіл інвестицій між певними інноваційними проектами може слугувати основою для прогнозування розвитку всієї системи регіональної економіки у короткостроковій та довгостроковій перспективі. Урахування факторів світової глобалізації, у свою чергу, дозволить визначити ефективність обраної стратегії розвитку регіону, вираженої у обраних напрямках інвестиційних потоків та створених умовах регіонального інвестиційного клімату.

Управління динамічними параметрами складових регіонального інвестиційного клімату дозволить забезпечити введення регіональної економіки у стан сталого розвитку та утримання її у цьому стані при зміні внутрішніх та зовнішніх факторів.

Вирішення наведених науково-практичних задач складає предмет подальших наукових пошуків у напрямі підвищення ефективності регулювання розвитку продуктивних сил та регіональної економіки на основі формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату.

Висновки до розділу 5

Внаслідок проектування ефективної системи державного управління, пов'язаної з процесами розвитку регіональної економіки, реалізації політики регіонального вирівнювання на основі стимулювання інноваційної активності, здійснення трансфертно-варіативного бюджетного регулювання, чутливого до економічної динаміки у регіонах, а також організації територіально-виробничих кластерів на основі агентно-процесного підходу та електронно-сервісних кластерів на основі принципів інформатизації економіки формується регіональний інвестиційний клімат, який поряд з переліченими факторами має свої особливості та чинники, і тому потребує їх ретельного вивчення.

На основі дослідження сутності регіонального інвестиційного клімату з урахуванням доведеної у розділі 1 необхідності створення комплексних наукових засад регулювання різних сфер розвитку регіональної економіки на єдиному теоретико-методологічному підґрунті сучасних суспільно-економічних теорій було встановлено, що наявність певних видів ресурсів у регіональній економіці не повністю відображає її інвестиційний потенціал, оскільки ключову роль в економіці сталого розвитку відіграють ті процеси, які відбуваються у регіоні за участю цих ресурсів. Це дозволило обґрунтувати необхідність визначення інвестиційного процесного потенціалу регіону, як комплексу процесів, що відбуваються у регіональній економіці, пов'язані з використанням та відновленням наявних і створенням нових ресурсів, а також забезпечують регіональну інвестиційну динаміку та економічний розвиток.

Систематизація та побудова ієрархії категорій дозволила науково довести, що на процес формування регіонального інвестиційного клімату впливають такі внутрішні фактори, як інвестиційний процесний потенціал, інвестиційна динаміка, інвестиційна перспектива, складовою якої є інвестиційний конфлікт інтересів економічних агентів, а також чинить вплив такий зовнішній фактор, як регіональний інвестиційний імідж, який складається з інвестиційного атракційного сигналу та інвестиційних очікувань. Встановлено, що негативний вплив на регіональний інвестиційний клімат

чинять ризики, пов'язані з інвестиційним потенціалом, динамікою, перспективою, очікуваннями та атракційним сигналом.

Аналіз існуючих підходів до регулювання регіонального інвестиційного клімату дозволив виявити, що об'єктом регулювання виступають статичні показники обсягів інвестицій, що надійшли у регіональну економіку. У той же час раніше розроблені концептуальні засади бюджетного регулювання, формування кластерів та мереж розвитку регіональної економіки у сучасних умовах ґрунтуються на управлінні економічною динамікою. Тому для отримання синергетичного ефекту від комплексного регулювання регіональною економікою формування інвестиційного клімату також повинно відповідати цим принципам. Це дозволяє зробити висновок про необхідність перегляду теоретико-методологічних основ формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату та прийняття у якості об'єкту регулювання динамічних процесів, які відбуваються у регіональній економіці та призводять до певного стану регіонального інвестиційного клімату.

Таким чином, проведені дослідження дозволили обґрунтувати новий динамічний підхід до формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату, який передбачає визначення сутності інвестиційного клімату як спеціальних умов для циклічного перетворення інвестиційних ресурсів на соціально-економічні блага завдяки проходженню через центри відповідальності у межах визначеної адміністративно-територіальної одиниці; заснований на принципах безперервності, динамічності, інтегрованості та коннектності; враховує необхідні характеристики ритмічності, швидкості та вектору процесів перетворення інвестиційних ресурсів на соціально-економічні блага у центрах відповідальності, а також властивості сумісності та стійкості зв'язку цих процесів та центрів між собою; визначає динамічне регулювання розвитку регіональної економіки як сукупність процесів розробки та прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення мети хвилеподібної зміни результуючого показника рівня сталості розвитку економіки згідно його заданої зростаючої траєкторії з обмеженнями по амплітуді та періоду коливань.

Методом лінійного програмування науково обґрунтовано оптимальний рівень значень таких показників регіональної економіки, як виручка від реалізації продукції та послуг новоутворених та діючих підприємств регіону, фактичний економічний ефект у вигляді скорочення витрат підприємств при впровадженні інноваційних технологій, фактичний економічний ефект у вигляді отримання додаткової виручки від реалізації нової або удосконаленої продукції та послуг на нових ринках при впровадженні інноваційних технологій, частка природно-виробничого потенціалу регіону, яка може бути фактично використана на основі доступних інноваційних технологій.

Під час оптимізації зазначених показників необхідно дотримуватися обмежень динамічних параметрів, а саме відношення інтенсивності та швидкості отримання підприємствами регіону виручки від реалізації продукції та послуг до інтенсивності та швидкості використання ресурсів у виробництві повинно складати більше 1; відношення інтенсивності та швидкості збільшення економічного ефекту від впровадження інноваційних технологій до інтенсивності та швидкості надходження цих технологій на підприємства регіону повинно складати більше 1; відношення інтенсивності та швидкості використання наявного природно-виробничого потенціалу регіону шляхом розробки та впровадження відповідних інноваційних технологій до інтенсивності та швидкості старіння наявних інноваційних технологій у регіональному парку інновацій повинно складати більше 1.

Оптимізація обраних параметрів при дотриманні зазначених обмежень забезпечує перевищення позитивного ефекту від процесів відтворення природно-виробничих ресурсів, відновлення інновацій, утворення нових та розвитку діючих підприємств над негативним ефектом від процесів споживання природно-виробничих ресурсів, інновацій, ліквідації або занепаду підприємств.

Все це склало основу економіко-математичної моделі оптимізації параметрів процесу формування сприятливого регіонального інвестиційного клімату у межах концептуального динамічного підходу, який відповідає принципам сталого розвитку регіональної економіки.

Розділ 6 РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

6.1 Вплив еколого-економічних характеристик на регіональний розвиток

6.1.1 Розвиток продуктивних сил в умовах екологічних обмежень: аналіз досліджень та обґрунтування теоретичних основ еколого-економічної рівноваги

Теоретичні і методологічні засади державної регіональної політики, завдання та механізми міжрегіонального соціально-економічного вирівнювання не можливо ефективно реалізувати та вирішити без врахування надзвичайно важливих у сучасних умовах екологічних факторів. Екологічний простір є фундаментальною основою для життєдіяльності людини, вираженої у її економічній активності. Як було обґрунтовано у п.2.2, у той час, коли розвинуті країни світу забезпечують економічне зростання за рахунок інноваційної продукції кінцевого споживання, в Україні регіональний розвиток великою мірою залежить від наявних природних ресурсів: корисних копалин, сільськогосподарських угідь, рекреаційних зон, лісових ресурсів, морських та річних комплексів тощо. При цьому, як зазначалося у п.2.3 під час аналізу шляхів розвитку депресивних регіонів, велика територія нашої держави пролягає через різні кліматичні пояси, має різну структуру ландшафту, що тільки підсилює регіональну розрізненість в Україні.

Внаслідок дії екологічних факторів природного генезису, наприклад, у гірських районах, та техногенного – у районах гірничодобувної промисловості, у теперішній час стає ускладненим забезпечення нормальних стандартів проживання людей на цих територіях, до яких відноситься наявність та доступність суспільних благ, які зобов'язана надавати своїм громадянам держава. Не зважаючи на віддалене географічне розташування, протилежний гірський та рівнинний географічний тип територій, зазначені регіони мають

однакові проблеми, які зводяться до організації доставки чистої питної води, налагодження транспортної інфраструктури та систем зв'язку, стимулювання підприємництва та економічного зростання.

Все це зумовлює необхідність здійснення значних фінансових інвестицій, як з державних, так і приватних джерел, а також у рамках іноземної технічної допомоги. Водночас відсутність обґрунтованої політики та механізмів вирішення проблем розвитку продуктивних сил регіонів в умовах наявних екологічних обмежень автоматично ставить під загрозу рівномірний та динамічний розвиток всієї країни.

Величезні площі порушених земель і відвалів гірничих порід (160,04 тис. га [518]), застарілі та екологічно небезпечні технології гірничодобувних робіт суттєво погіршили природний ландшафт територій України [309,359,747,755]. Такі території перестали виконувати природно-господарські функції та спричиняють процеси деградації земної поверхні і погіршення природно-кліматичних умов. Так, Мандриком А. пропонується вирішувати проблему відновлення порушених гірництвом територій за рахунок коштів мешканців, акумульованих у спеціальному фонді та використання власником гірничодобувного підприємства таких гарантійних інструментів, як екологічний бон та акредитив [518]. У [526] досліджено питання районування територій за факторами антропогенного впливу від різних джерел забруднення – промисловості, сільського господарства, транспорту. Для цього запропоновано визначати коефіцієнт порушення земель, як відношення площі порушених земель конкретним видом господарської діяльності до загальної земельної площі адміністративної території; коефіцієнт використання енергії на одиницю території; показник антропогенного тиску, як відношення обсягу енерговитрат на одиницю території до аналогічного середньосвітового показника. У [382] автором обґрунтовано, що ефективна рекультивация гірничодобувних територій можлива на основі врахування закономірностей їх ландшафтної організації, детального вивчення структури, динаміки і тенденцій розвитку антропогенних геокомплексів. Важливою умовою для такої рекультивациі і створення

культурних ландшафтних комплексів є ландшафтно-екологічне проектування. Водночас, досягнення балансу збитків від порушення екосистеми та вартості природоохоронних заходів, вважає головним під час відновлення гірничопромислових територій автор у [834].

Вченим Бардасем А. обґрунтовано необхідність «управління продуктивними потоками шахт, які спричиняють найбільший негативний вплив на навколишнє середовище». Автор вважає, що рішення про закриття гірничодобувного підприємства та подальшу реабілітацію території повинно прийматися шляхом розрахунку співвідношення витрат, необхідних для відшкодування залишених у шахті запасів корисних копалин у разі її закриття, та обсягу збитків, що будуть завдані докільню через вплив виробничої діяльності у разі продовження функціонування підприємства [157]. У [669] підвищувати екологічну безпеку добувних регіонів пропонується на основі управління процесами формування, утилізації, скорочення та корисного використання відходів вугільного виробництва.

У теперішніх умовах обмеженості природних ресурсів найактуальнішим аспектом ведення господарської діяльності є зменшення енергоємності виробництва за рахунок зниження його ресурсомісткості у частині використання природних ресурсів. Неодноразово вчені наголошували на необхідності підвищення культури споживання енергетичних ресурсів та ведення господарської діяльності [312]. Адже, як було досліджено вченою Акімовою Т., річна нетто-продукція біосфери у 600 разів перевищує річну нетто-продукцію техносфери. Відношення спожитої органічної речовини до обсягу нетто-продукції у біосфері дорівнює 0,15, у техносфері – 16. Енергоємність нетто-продукції техносфери перевищує аналогічний показник біосфери у 110, а водоемність - у 130 разів [126].

Проблеми підвищення ефективності природокористування, рекультивації та сільськогосподарського використання малопродуктивних промислових земель підприємств вирішуються вченими Бекаревичем М., Герасимчук З. [237], Дриженком А., Древаль О. [306], Копачем П., Макаренком П.,

Поліщуком С. Шапарем А. Наприклад, науковцем Дуткою С. [309,312,311,310] запропонований спеціальний еніоаналіз регіонів, який дозволяє виявити вплив джерел патогенності на енергоінформаційні властивості території, що обумовлює організацію простору для економічної діяльності.

Питанням господарського використання альтернативних джерел енергії, ландшафтознавства, екологічної географії присвячено праці українських науковців Борисової В., Будзяка В. [195], Гродзинського М., Дерогана Д., Дерев'янка В., Ковальчука Л., Кожухова В. [425], Мазуркевича А., Мельника Л., Перебийніса В., Петриченка В., Саблука П., Туниці Ю. [857], Черевка Г., Яцківа М. та багатьох інших.

Теоретико-методологічні засади екологічно обґрунтованого розвитку світової економіки закладені у «Програмі Організації Об'єднаних націй з навколишнього середовища» [726], глобальних оглядах «ГЕО 1-4» [242] та працях таких зарубіжних вчених, як Берг Дж. [8], Ватсон Р., Віктор П. [116], Габор Д., Дейлі Х. [21], Джеорджеску-Роджен Н. [36], Іллге Л. [47], Зенцей Е. [121], Като С. [17], Кнапп Г. [60], Костанза Р. [19], Ван Ліер, Ксіпападіс А. [120], Лункх Г., Матсон Л. [68], Е. Пестель, Перрі М., Печчеї А., Полані К. [82], Содербаум П. [95], Тінберген Я., Фабер М. [33], Форрестер Дж., Шалізі З., Шумахер Й. [91], Юрченс С. та інших.

Нову парадигму управління еколого-економічними та соціо-еколого-економічними системами регіонів запропоновано та розвинуто у роботах російських вчених Гурмана В., Лемешева М., Новоселова А., Нужиної І., Юдахіної О. [583], Павлова К., Рюміної О., Санжиної О., Якобсона О., українських вчених Кульчицького Я. [471], Кислового В. [408], Каленської О. [393], а також у роботах [312,126,894]. Так, у [126] автор зазначає, що «риннок погано відчуває деградацію природного середовища, тому що він налаштований оптимізувати економічну систему за допомогою зрозумілих йому критеріїв: прибутку, доходу, темпів зростання виробництва. Біосфера, як єдина система, розумніша за створену людиною техносферу, гармонічніша, ефективніша та економічніша, вона набагато краще збалансована, потоки її

речовин та енергії регулюються з надзвичайно високою точністю». Тут надається особлива увага потокам енергії, речовини та інформації як факторам еколого-економічної системи. Натомість, Нестеров П. у якості головних компонент еколого-економічної регіональної моделі розглядає суспільство в цілому, життєдіяльність та навколишнє середовище, Чепурних Н. та Новоселов О. - промисловість, сільське господарство, автотранспорт, чисельність населення та рівень життя, Санжина О. - природно-ресурсну, виробничу, соціальну, організаційну та інформаційну підсистеми.

Питаннями екологічної оцінки інноваційних проектів, прогнозування екологічних ризиків у процесі впровадження інновацій на підприємствах регіонів займаються такі вчені, як Римар М. [772], Ілляшенко С. [379], Божкова В. [178], Ватаманюк-Зелінська У. [212], Ляшевська О. [504], Карпіщенко Т. [398], Скорик Н. [804]. Наприклад, вченими пропонується приймати рішення щодо фінансування інвестиційного проекту на основі його фінансового профілю, який містить показники ймовірного забруднення навколишнього середовища, у т.ч. понадлімітного, від його впровадження [577]; формувати траєкторію регіонального інвестиційно-інноваційного розвитку на основі комплексної моделі екологічних та інноваційних процесів та інструментів беззбиткового інвестування останніх [435]; визначати рівень екологічних ризиків на основі врахування екзо- та ендегенних факторів [292].

Оцінку ефективності функціонування регіональної економіки у наявному природному середовищі науковці вважають за доцільне проводити на основі: індексу еколого-економічного ризику [169,213]; системи екологічних і соціально-економічних показників [931]; відношення соціо-еколого-економічного ефекту від дії інституту сталого розвитку та витрат на його підтримку [452]; індексу зміни еколого-економічного рівня природного середовища, питомих витрат на природоохоронну діяльність та інтенсивності порушення довкілля [846]; критерію екологічної безпеки, як відношення відверненого економічного збитку до додаткового доходу від екологізації виробництва [807]; рівня екологічності та економічності технологічних процесів на основі аналізу

обсягів використаних природних ресурсів та утворених відходів виробництва [362]; індикатора екологічної стійкості природної системи [857].

Серед механізмів та інструментів еколого-економічного регіонального розвитку, які науково обґрунтовані до впровадження, слід відмітити такі, як: створення територіальних еколого-економічних кластерів та консалтингових фірм з метою гармонізації інтересів суб'єктів господарювання за рахунок пошуку динамічної комбінації різних форм власності на природно-господарські ресурси конкретної території [169,227]; врахування екологічних аспектів життєвого циклу продукції; проведення аудиту управління інноваційною діяльністю за допомогою методу еко-балансів; започаткування регіональної Програми екологізації інвестиційної діяльності; складання «еколого-економічних звітів суб'єктів інноваційної діяльності [212]; застосування сукупності фінансово-економічних інструментів для забезпечення екологізації життєвого циклу товару; екологічне бюджетування шляхом виділення екологічних фінансових потоків підприємства; визначення «зони циклового маневрування фінансовими ресурсами на основі врахування зміни екологічних витрат виробництва» [416]; впровадження прикордонних механізмів спільного природокористування декількох держав, особливо у випадках настання екологічних надзвичайних ситуацій міждержавної зони враження [216]; формування стабільної, стимулюючої раціональне природокористування системи оподаткування та екологічного страхування; введення лізингу у сфері ресурсокористування; впровадження безперервної еколого-економічної освіти та ековиховання; визначення екологозваженої ціни продукції та послуг [227]; створення екологічного паспорта регіону [931]; проведення екологічної паспортизації вуглевидобувних підприємств у районах розвинутої добувної промисловості на основі обґрунтування граничних значень факторів виробничого тиску на навколишнє середовище [157]; створення банку екологічних даних, системи дозволів та встановлення граничних меж щодо забруднення навколишнього природного середовища підприємствами енергетичної галузі регіону [278]; комерційне використання відходів підприємств, оптимізації схем руху

продукції та послуг від виробника до споживача з підвищенням ролі торгівельних посередницьких організацій в екологізації регіональної економіки [390]; введення маркетингу корисних супутніх продуктів виробництва [669]; визначення граничних значень параметрів еколого-економічних процесів у діяльності підприємств з ціллю ефективного розподілу грошових коштів, одночасної мінімізації виробничих витрат, екологічних платежів та штрафних санкцій [799]; введення ресурсоощадного менеджменту на підприємствах [669].

Чимало праць у науковій літературі присвячено визначенню сутності рівноваги між екологічною та економічною системами регіону та обґрунтуванню шляхів її досягнення.

Так у [171] еколого-економічна рівновага трактується автором, як досягнення регіональною економікою мінімальних обсягів генерування забруднювачів навколишнього середовища при максимальних обсягах виробництва продукції та послуг. У [846] економічна рівновага природоохоронних заходів визначається, як ефективність екологізації виробничих процесів підприємств та розраховується відношенням витрат на превентивні та відновлювальні заходи з охорони довкілля. Наукові засади регулювання регіонального розвитку на основі визначення рівня інтенсивності екологізації технологічних процесів виробництва доповнено у [362,416] шляхом обґрунтування таких показників, як «екологічна надійність технології», «еколого-економічна ємність і еколого-економічний рівень технології», «екологізація життєвого циклу товару».

Вплив параметрів еколого-економічної рівноваги на зростання регіональної економіки у короткостроковому періоді досліджується у [445,857]. Зокрема, у [857] встановлено U-подібну залежність між економічним зростанням та антропогенним впливом на довкілля [857].

Останніми роками на перший план вийшла проблема непередбачуваності динаміки та характеру поведінки природних систем, які по відношенню до техногенних та економічних систем є вміщуючими. Стохастичний характер екологічних процесів здатний не тільки негативно вплинути на ефективність

економічних процесів, але й повністю їх зруйнувати, викликавши катастрофи та кризи локального і глобального характеру. Таким чином, у наведеному простежується прямий зв'язок екологічних та економічних факторів. Причому, можна стверджувати, що екологічні чинники є такими, що породжують, утворюють, обумовлюють характер та особливості динаміки економічних процесів, що відбуваються на певній території.

Наведений приклад дозволяє зробити висновок про те, що у теперішніх умовах теоретико-методологічні засади формування економічної політики і механізмів регіонального розвитку повинні містити шляхи розв'язання двох ключових питань: як забезпечити ефективний економічний розвиток при існуючих екологічних обмеженнях та за якими принципами і показниками здійснювати економічне районування територій держави для результативного впровадження регулюючих механізмів.

Останніми роками набула широкого обговорення еколого-економічна дилема існуючих принципів господарювання, які у своїй основі є не дружніми до навколишнього середовища. Це породжує основоположну проблему різноспрямованості цілей функціонування природної та економічної систем, виникнення якої можна назвати абсурдним і яка у собі приховує процеси та явища, не сумісні з процесом існування людей, як біологічних індивідів та носіїв економічних інтересів на будь-якій території.

Тому сучасною парадигмою еколого-економічного розвитку регіонів є визнання екологічних пріоритетів над іншими, що породжує науково-практичну задачу зменшення техногенного тиску на природне середовище до тієї межі, коли воно буде здатне до самовідновлення [556], а у суспільстві спостерігатиметься «соціо-природна коеволюція» [706].

Таким чином, державна регіональна політика повинна стимулювати економічних суб'єктів до дотримання таких параметрів використання ресурсного потенціалу території, які б при досягненні максимального економічного ефекту обумовили дотримання головного обмеження сталого

регіонального розвитку, яке зводиться до ведення господарської діяльності у регіоні у межах його фактичної природної ємності.

У п.2.3 розглядалося питання функціонування економіки у межах природної та природно-техногенної ємності території. Оскільки результати проведених досліджень стосувалися діяльності добувних підприємств та розвитку депресивних регіонів, то у контексті поставленого завдання з виявлення закономірностей та розробки нових підходів до розвитку продуктивних сил будь-яких регіонів в умовах екологічних обмежень, раніше отримані висновки потребують розширення та доповнення.

Припустимо, що на певному етапі розвитку регіональної економічної системи для її подальшого зростання існує ресурсне обмеження по виробничій потужності (засобам та предметам виробництва) та по природній ємності (природним ресурсам) у вигляді прямої AB на рис.6.1. Зазначена пряма умовно ілюструє певні обсяги продукції та послуг, які можуть бути виготовлені у регіональній економіці при використанні засобів та предметів виробництва і природних ресурсів у різних співвідношеннях.

Наприклад, гіпотетично рівень виробництва одного й того самого обсягу продукції та послуг у регіоні може бути досягнутий шляхом: використання L умовних одиниць засобів та предметів виробництва та K умовних одиниць природних ресурсів (т. M на прямій AB); тільки A умовних одиниць засобів та предметів виробництва; тільки B умовних одиниць природних ресурсів. Звідси, рівень виробничої потужності економіки регіону та природної ємності його території, які відповідають т. A та т. B , є гранично максимальними та обмежуючими економічне зростання регіону у певний проміжок часу.

Якщо обсяг виробництва продукції та послуг у регіоні відповідає рівню, графічно вираженому т. M_1 , яка знаходиться у площині прямої ресурсних обмежень виробничих можливостей регіону AB , то це свідчить, що регіональні ресурси задіяні у виробничих процесах регіональної економіки не повністю, і є можливості для подальшого економічного зростання. Під повнотою використання регіональних ресурсів слід розуміти добуток рівнів їх

екстенсивного та інтенсивного використання. Досягнення обсягу виробництва продукції та послуг у регіональній економіці рівня, графічно вираженого т. M_2 , яка знаходиться поза площиною прямої ресурсних обмежень виробничих можливостей регіональної економіки AB , принципово не можливе у даному періоді при даному рівні економічного і технологічного розвитку.

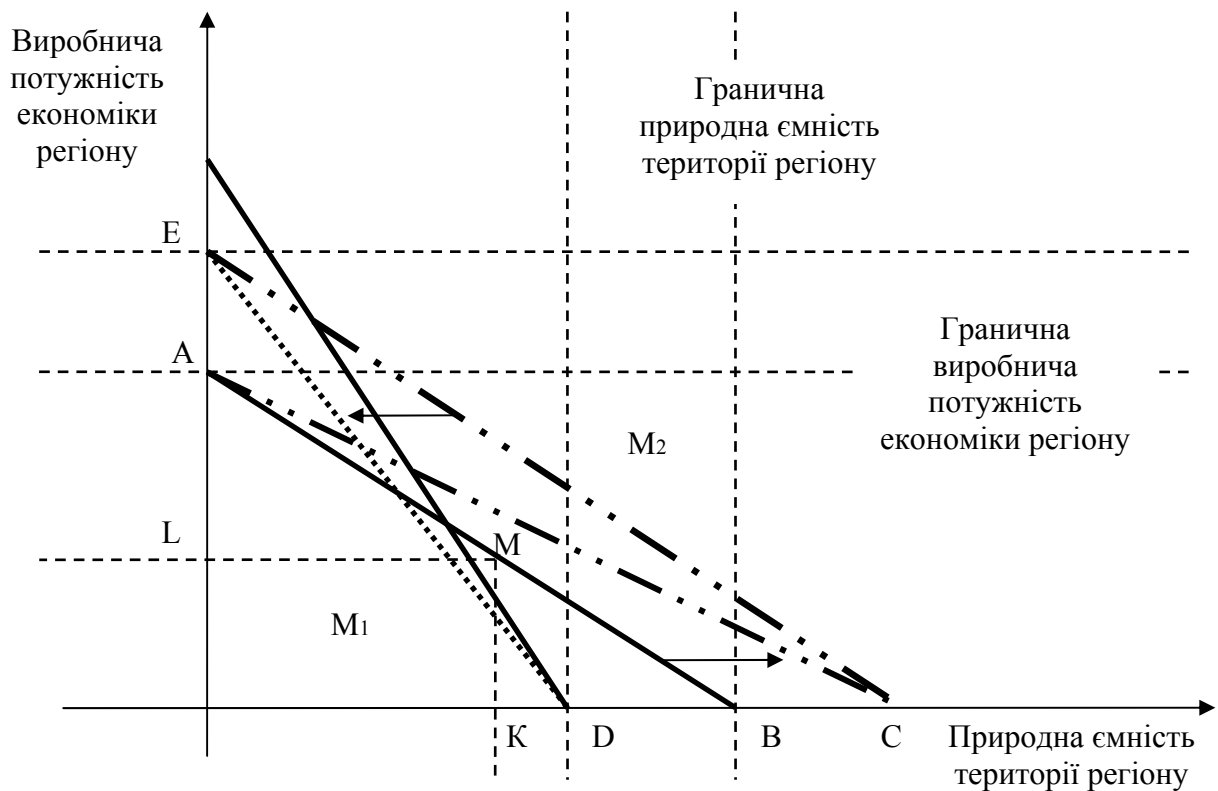

Рис.6.1 Графічна інтерпретація обмеження зростання регіональної економіки за фактором природної ємності

Джерело: розроблено автором

Розглянемо деякі властивості показників граничної природної ємності території регіону та граничної виробничої потужності економіки регіону.

Через інтенсивне використання природних ресурсів у процесі виробництва рівень граничної природної ємності території регіону має тенденцію до зменшення у часі, оскільки вичерпані корисні копалини, погіршена якість повітря, води, ґрунту у сьогодишніх умовах не можуть бути відновлені. Це пов'язано з тим, що темпи використання природних ресурсів у

виробництві на території регіону значно перевищують темпи їх відтворення, передбаченого за рахунок реалізації екологічних програм, введення нових інноваційних технологій, впровадження принципів «зеленого» господарювання.

Таким чином, гранична природна ємність території регіону не може бути встановлена індикативним методом, а може бути фактично визначена для кожного окремого періоду часу. Цю властивість можна охарактеризувати як «фактичність» граничної ємності природних ресурсів території регіону, тобто припустимий рівень цієї ємності такий, який він є за принципом «тут і зараз». При цьому, як раніше зазначалося, фактор ймовірності поведінки екологічної системи з певним рівнем та у певному напрямі змін обумовлює динамічність та непередбачуваність показника природної ємності території регіону. Останні тенденції розвитку регіональної економіки показують, що природна регіональна ємність переважно зменшується.

На основі обґрунтованої характеристики рухливості граничної природної ємності території регіону можна виокремити наступну важливу властивість цього показника, яка полягає у його умовності. Зазначену властивість можна спостерігати, якщо припустити, що у суспільстві існує модель ідеального господарювання, коли фактично наявні у регіоні природні ресурси не зменшуються за кількістю та не погіршуються за якістю. Економічне зростання забезпечується за рахунок екологічно адаптованих технологій та техніки згідно принципу «поза природою». У протилежному випадку, коли процес господарювання не відповідає ідеальній моделі, обсяг виробництва регіональної економіки можна збільшити за рахунок збільшення обсягів використання природних ресурсів, що графічно позначено рухом від прямої AB до прямої AC на рис.6.1, або за рахунок нарощення виробничої потужності економіки регіону разом зі збільшенням обсягів використання природних ресурсів, що графічно позначено рухом від прямої AB до прямої EC .

Однак, згідно законів динамічної поведінки економічних систем, дія яких описана у п. 2.3 на прикладі утворення депресивних гірничодобувних регіонів, збільшення обсягів використання природних ресурсів обумовить збільшення

обсягу виробництва у регіональній економіці у короткостроковій перспективі. У довгостроковій перспективі відбудеться зниження наявного обсягу природних ресурсів, яке спричинить загальне зниження виробничих можливостей регіональної системи в цілому. Графічно це твердження ілюструється трансформацією прямої ресурсних обмежень виробничих можливостей регіону EC у ED (див.рис.6.1).

Внаслідок описаних коливань та перевищення у виробничих цілях наявної природної ємності регіону, попередньо визначеної на рівні точки B , автоматично буде встановлено новий рівень граничної природної ємності території регіону у точці D , який фактично відповідатиме залишку природних ресурсів у регіоні. У подальшому згідно принципів еколого-економічного регіонального розвитку економічне зростання повинно відбуватися виключно за рахунок збільшення виробничих потужностей на основі введення у експлуатацію інноваційних наукомістких технологій (пряма ED трансформується у пряму ND) при недопущенні переходу через межу природної ємності регіону та збереженні її умовного досягнутого рівня.

На відміну від граничної природної ємності, рівень граничної виробничої потужності економіки регіону (див.рис.6.1) може зменшуватися внаслідок фізичного та морального старіння засобів та предметів виробництва, а також збільшуватися внаслідок розробки та впровадження інноваційних технологій.

Таким чином, на сонові наведеного можна стверджувати, що рухливість та непередбачуваність поведінки складних самостійних та водночас взаємозалежних економічної та природної систем створює нові проблеми та виклики у еколого-економічному розвитку регіонів, для яких існуючі підходи та механізми розв'язання виявляються не достатньо ефективними.

На перший погляд, забезпечення ведення господарської діяльності у регіоні у межах наявної природної ємності є адекватною науково-практичною задачею для регулювання, яка зводиться до розробки концепції та методичного інструментарію щодо встановлення та підтримки балансу та рівноваги між параметрами економічної та екологічної систем.

Одна, слід підкреслити, що під балансом та рівновагою екологічної та економічної регіональних систем слід розуміти не тільки кількісні внутрішні та перехресні співвідношення їх основних параметрів, які встановлюються у ході статистичного аналізу та економіко-математичного моделювання, але й якісні внутрішні та перехресні співвідношення, які відображають структурні зв'язки цих двох систем у внутрішньому середовищі кожної з них окремо та між собою в цілому. У разі порушення кількісних співвідношень або трансформацій у структурних зв'язках, можна констатувати порушення балансу еколого-економічної системи регіону. З огляду на це приведена вище науково-практична задача дещо ускладнюється, оскільки перелік чинників еколого-економічної рівноваги розширюється і містить не тільки кількісні, але й якісні фактори структури зв'язків між екологічною та економічною системами.

Таким чином, в умовах не стабільного природно-економічного середовища за мету регіонального регулювання на основі урахування різновекторного впливу екологічних факторів на економічні процеси доцільно визначити досягнення саме *структурно-кількісної рівноваги екологічної та економічної регіональних систем*.

В умовах динамічного природного та економічного середовища регіону, яке можна представити у вигляді пучків багатомірних переплетених процесів, встановлення такого балансу між екологічними та економічними факторами виявляється ситуативним, не стабільним та економічно дорогим. Адже впровадженню певного механізму регулювання еколого-економічного розвитку регіону передують процеси досліджень та обґрунтувань теоретичних положень, перевірки на пілотних проектах, пошуку принципово нових рішень або виправлення помилок, змін інституціонально-правового середовища, для кожного з яких можна розрахувати обсяг необхідних організаційних витрат. Також все частішають ситуації, коли прогнози щодо екологічного або економічного ефекту, який повинен бути отриманий від певного механізму, спрямованого на встановлення еколого-економічної рівноваги, не виправдовуються. Навпаки, виникає проблема порушення основоположних

зв'язків, які існують між екологічними та економічними процесами у регіоні, що переводить регіональну систему до хаотичного стану з частковою або повною втратою регулюючими суб'єктами важелів регулювання (рис.6.2).

Як видно з рис.6.2, досягнення очікуваного рівноважного стану еколого-економічної системи, при якому досягається максимальний економічний ефект у межах природної ємності регіону, внаслідок проходження регулюючого імпульсу через екологічні та економічні фактори, характеризується низьким рівнем ймовірності. Це пов'язано з тим, що зазвичай складні соціально-економічні та природні системи регіону, знаходячись у стані постійної динаміки, при переході від одного до іншого рівноважного стану потрапляють у так звану «зону економічної турбулентності», яка характеризується порушенням існуючих структурних зв'язків між екологічними та економічними процесами і певним рівнем ентропії поведінки регіональних економічних суб'єктів. Подальша траєкторія руху регіональної еколого-економічної системи може мати два сценарних варіанти: умовно позитивний та умовно негативний.

Якщо у ході регулюючого впливу досягається умовно позитивний сценарій, то можна констатувати, що регіональна еколого-економічна система здійснила розвиток типу «прогрес» і досягла такого рівноважного стану, який характеризується збільшенням екологічного та економічного ефекту у порівнянні з попереднім рівноважним станом.

При здійсненні регулюючого впливу, внаслідок якого досягається умовно негативний сценарій, у регіональній еколого-економічній системі спостерігаються трансформації типу «катастрофа» з досягненням рівноважного стану, який характеризується зменшенням екологічного та економічного ефекту у порівнянні з попереднім рівноважним станом.

Слід звернути увагу на те, що останнім часом у науковій економічній літературі поняття «катастрофа» вживається поряд із поняттям «розвиток» [919,173,678,557,128,380]. У обох випадках динаміка регіональної природно-економічної системи характеризується переходом від одного структурно-кількісного рівноважного стану до іншого зі зміною траєкторії руху. Однак,

лінгвістична розбіжність цих термінів пов'язана з необхідністю позначення цього переходу з точки зору того, виникнення якого еколого-економічного ефекту він обумовлює - негативного або позитивного.

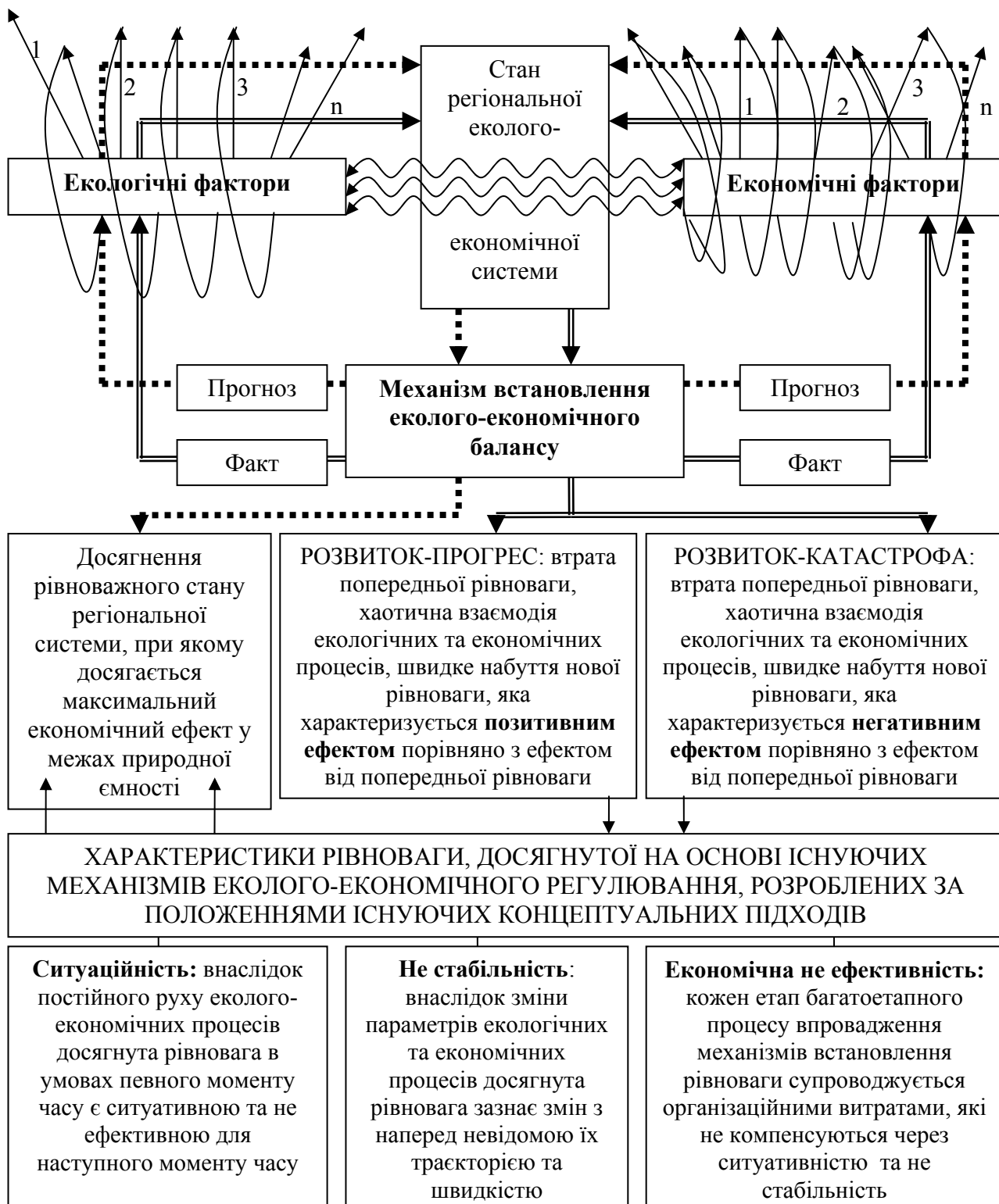

Рис.6.2 Вплив еколого-економічних факторів на регіональний розвиток
Джерело: розроблено автором

Як зазначалося у п.2.1, визначення процесу змін регіональної еколого-економічної системи таким, що має позитивний або негативний ефект, є великою мірою умовним, тому що залежить від світогляду суб'єкту оцінки, методів оцінки, місця та часу її здійснення.

З урахуванням наведеного, раніше сформульована проблема формування політики та механізмів розвитку регіональної економіки може бути конкретизована у необхідності вирішення науково-практичного завдання регулювання *перехідних* регіональних процесів, які характеризуються порушенням структурно-кількісної рівноваги між екологічною та економічною системами та виникають внаслідок перманентно існуючих різноманітних збурень, таким чином, щоб економічні процеси відбувалися у межах природної ємності регіону та спостерігався умовно позитивний сценарій розвитку регіональної економіки типу «прогрес».

6.1.2 Сценарії розвитку регіональної економіки під впливом екологічних факторів

Теоретико-методологічним підґрунтям для вирішення поставленого науково-практичного завдання слугує апарат теорії катастроф [919,173,678,557,128,380], який дозволяє дослідити ситуації, у яких регіональна економіка під впливом екологічних факторів втрачає та згодом набуває свою структурно-кількісну рівновагу. При цьому, внаслідок апріорі діючого правила крихкості та не стабільності еколого-економічної системи регіону стан її структурно-кількісної рівноваги досягається та підтримується за рахунок синергетичного ефекту від сумарної дії багатьох факторів, які у даних умовах виконують функцію «творення». Однак, ця рівновага порушується через доволі мале коливання значення будь-якого фактора. І це коливання автоматично призводить до того, що функція «творення», притаманна кожному з факторів екологічної та економічної системи під час їх комплексної взаємодії, змінюється на протилежну функцію «руйнації» [128].

Шляхом використання положень теорії катастроф сформуємо концептуальне підґрунтя для удосконалення існуючої політики розвитку регіональної економіки та міжтериторіального вирівнювання, а також для розробки новітніх механізмів, за допомогою яких можна регулювати регіональну економіку у такий спосіб, що вона існувала у межах природної ємності з урахуванням критичних моментів, при яких збіг значень внутрішніх та зовнішніх економічних та екологічних факторів зумовлює різкі зміни у регіональній системі в цілому і траєкторії її подальшої поведінки.

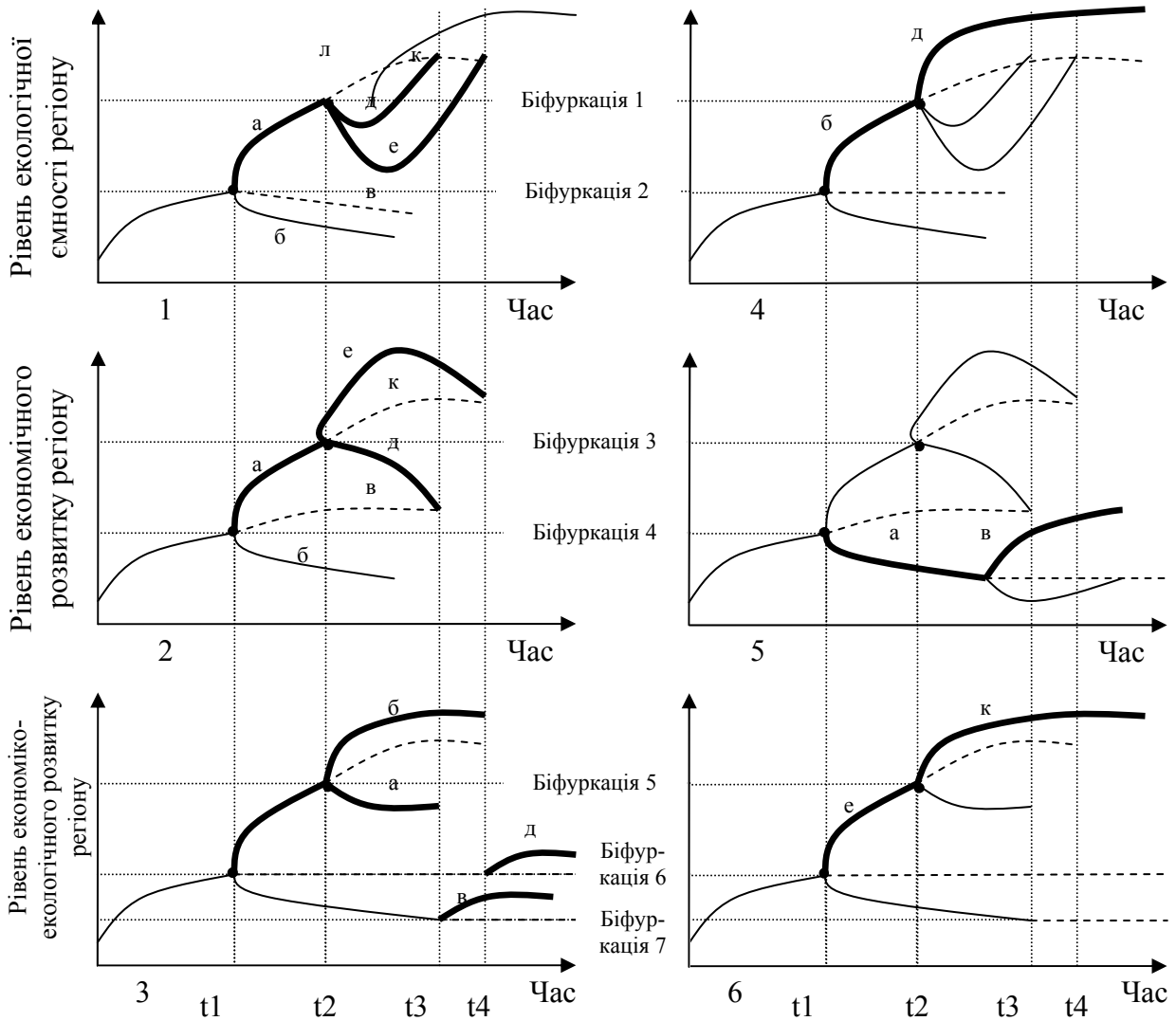
На рис.6.3 зображено приклади груп сценаріїв (траєкторій), за якими може розвиватися регіональна економіка під впливом економічних та екологічних факторів. Група сценаріїв А) відображає еколого-економічні біфуркації типу «катастрофа», а група сценаріїв Б) еколого-економічні біфуркації типу «прогрес».

Під екологічною та економічною біфуркацією будемо розуміти у даному прикладі таку ситуацію, у якій екологічна та економічна система втрачають структурну рівновагу у певний момент часу. Замість часу у якості чинників критичного стану еколого-економічної системи регіону можуть виступати будь-які інші фактори.

Теорія біфуркацій дає уявлення про те, які саме зміни відбудуться у, наприклад, регіональній еколого-економічній системі, які саме рішення виникнуть, як зміниться характер зв'язків у названій системі та її поведінка, якщо параметри системи перейдуть встановлені критичні межі. Момент виникнення екологічної або економічної біфуркації ототожнюється зі спонтанними, стрибкоподібними якісними змінами, розривами у русі системи. Тому у момент біфуркації виникає необхідність аналізу альтернативних паралельно можливих сценаріїв розвитку подій [380].

Оскільки, як раніше зазначалося, втрата структурної еколого-економічної рівноваги у регіональній економіці характеризується руйнацією внутрішніх та зовнішніх структурних зв'язків, то екологічна та економічна системи при цьому потрапляють у стан хаосу, який супроводжується низьким рівнем

контрольованості, керованості та може мати непередбачувані наслідки зі зміною траєкторії розвитку всієї еколого-економічної системи.

А) Група еколого-економічних біфуркацій типу «катастрофа»

Б) Група еколого-економічних біфуркацій типу «прогрес»

----- Траєкторія руху системи у стані економічної турбулентності

———— Траєкторія руху системи у стані структурно-кількісної рівноваги

Рис.6.3 Типові графіки зміни сценаріїв розвитку регіональної економіки під впливом екологічних факторів

Джерело: розроблено автором

За траєкторією руху у стані турбулентності (пунктирна лінія на рис.6.3) економічна та екологічна системи можуть розвиватися до тих пір, поки відносно фактору, за яким моделюється еколого-економічний розвиток, не буде прийняте регулююче рішення, яке виведе ці системи на якісно новий рівень існування з новою структурною рівновагою та видозміненими структурними зв'язками (суцільна лінія на рис.6.3).

Припустимо, що у момент часу, t_1 , внаслідок застарілих технологій, енергомістких необоротних активів, втрати конкурентоспроможності продукції та послуг рівень економічного розвитку регіону наблизився до критичного стану – біфуркація 4 (графік А2). Перед органами місцевого самоврядування постає проблема вибору рішення: провести капітальну модернізацію необоротних активів та впровадити інноваційні технології, що вимагає великих обсягів грошових коштів (крива *a*); залишити старі технології та провести незначні оновлення, що вимагає незначних грошових коштів (крива *b*); не вкладати кошти у цьому періоді (крива *в*). У разі прийняття рішень про модернізацію або збереження старих технологій економічна регіональна система (графік А2) набуває усталених структурних зв'язків, а відтак і рівноваги. Однак, рівноважний стан при прийнятті різних рішень супроводжується виникненням різних економічних ефектів, а саме збільшенням рівня економічного розвитку (крива *a*) та його зменшенням (крива *b*) порівняно з тим, який був досягнутий економічною системою регіону до моменту часу, t_1 , біфуркації 4. Якщо регулюючим суб'єктом регіональної економіки буде прийняте рішення не виділяти кошти на оновлення технологій регіонального виробництва, то можна прогнозувати, що регіональна економічна система матиме траєкторію розвитку у стані структурного хаосу (крива *в*), оскільки знос необоротних активів, тотальна втрата конкурентоспроможності призведе до руйнації ділових зв'язків економічних суб'єктів регіональної економіки з іншими контрагентами, втрати логістичних шляхів, інфраструктури тощо, що має пряме відношення до порушення структурних зв'язків регіональної економічної системи.

Розглянемо, за якими сценаріями розвиватиметься екологічна система при прийнятті зазначених рішень (графік А1 на рис.6.3). У момент часу, t_1 , екологічна система, рухаючись в унісон з економічною, досягне такого рівня розвитку, який характеризуватиметься біфуркацією 2. Подальша траєкторія її розвитку залежатиме від прийнятих економічних рішень.

Якщо буде здійснено капітальні інвестиції в оновлення необоротних активів з урахуванням екологічних вимог, то рівень екологічного розвитку регіону зростатиме (крива *a*), оскільки обсяг природних ресурсів буде не зменшуватися, а, навпаки, приростати. Виділення не значних коштів для точкового оновлення виробничого обладнання не сприятиме вирішенню проблеми захисту навколишнього середовища, внаслідок чого інтегральний показник екологічного регіонального стану буде погіршуватися (крива *b*) порівняно зі своїм значенням до точки біфуркації 2. При відсутності виділення будь-яких коштів на створення регіональної матеріальної бази екологічно сприятливого виробництва екологічна система також потрапляє на траєкторію свого розвитку зі станом екологічного хаосу (крива *в*): спостерігаються природні катаклізми через перманентний процес виснаження та порушення природної екосистеми без відповідного екологічного відновлення.

Загальний розвиток регіональної системи під впливом екологічних та економічних факторів характеризується аналогічними до попередньо описаних сценаріями з можливими траєкторіями зростання, спаду та хаосу.

Припустимо, що у момент часу, t_1 , коли економічна система потрапила у точку біфуркації 4 (графік А2 на рис.6.3), а екологічна система – у точку біфуркації 2, було прийняте рішення про капітальне оновлення необоротних активів регіональної виробничої системи на принципах екологічно дружнього господарювання. Однак, через певний період, а саме у момент часу, t_2 , еколого-економічна система знову потрапляє у фазу точок біфуркації 3 (графік А2) та 1 (графік А1), що передують порушенню структурної рівноваги. Це може бути пов'язане зі зміною технологічних укладів, які впливають на характер виробництва та рівень якості продукції, у періоді $(t_1 - t_2)$. У свою

чергу, цей період може вимірюватися десяти- або століттями. І знову перед регулюючим органом регіональної економіки постає необхідність вибору альтернативних рішень: збільшити обсяг капітальних інвестицій у економіку регіону (крива e на графіку А1 на рис.6.3), зменшити (крива d) або відмовитися від інвестування на цьому етапі (крива k).

На відміну від попереднього моменту часу, t_1 , рішення про збільшення капітальних інвестицій у впровадження інноваційних технологій виробництва у момент часу, t_2 , характеризується динамікою інвестованих грошових коштів з тенденцією до затухання. Рішення про більші обсяги капіталовкладень на початку періоду, який аналізується, та менші – на його кінець може бути прийняте з метою уникнення впливу інфляційного чинника або інших факторів.

Економічним рішенням, які призведуть до руху економічної системи після точки біфуркації 3 згідно сценаріїв, позначених кривими e, d, k (графік А2 на рис.6.3), відповідатимуть сценарії розвитку екологічної системи, позначені однойменними кривими e, d, k на графіку А1. Внаслідок відсутності альтернативного рішення про збільшення обсягів інвестицій в оновлення необоротних виробничих активів з постійною або зростаючою швидкістю, кривій екологічного сценарію l (графік А1), який характеризується збільшенням природних ресурсів та покращенням екологічного розвитку регіону, не відповідає жодна крива на графіку А2. Натомість, стійке вичерпання природних ресурсів, втручання у природне середовище без його відновлення призведе до того, що через деякий період екологічна система самостійно без зовнішнього регулюючого впливу втратить структурну рівновагу. При сценарії економічних рішень типу кривої e момент хаосу у екологічній системі наступить у момент часу, t_4 (згортка кривої рівноважного розвитку e та хаотичного розвитку k до однієї точки на графіку А1) а при економічному сценарії типу кривої d він наступить значно раніше у момент часу, t_3 (згортка кривої рівноважного розвитку d та хаотичного розвитку k до однієї точки на графіку А1). Автоматично у зазначені моменти часу хаотичних ознак розвитку

набуває і економічна регіональна система, оскільки, як було обґрунтовано вище, вона є залежною від екологічних процесів (згортка кривих рівноважного розвитку e, δ з кривою хаотичного розвитку κ на графіку А2).

Втрата рівноважного стану економічною та екологічною системою у моменти часу, t_3, t_4 , внаслідок прийняття попередніх рішень позначиться на загальному еколого-економічному розвитку його різким падінням до рівня нижчого за той, що спостерігався у рівноважному стані регіональної системи у вихідний момент часу, t_1 (сценарій розвитку, виражений кривою b , трансформується у сценарій, виражений кривою δ , на графіку А3 на рис.6.3) або до рівня ідентичного моменту часу, t_1 (сценарій розвитку, виражений кривою a , трансформується у сценарій, виражений кривою v на графіку А3).

У обох випадках еколого-економічна система регіону здійснить перехідний процес до сценарних відгалужень v, δ , які характеризуються зниженням загального ефекту. У точках біфуркацій 6,7 регулюючому суб'єкту знову потрібно буде вибирати альтернативні рішення розвитку, але структурна якість системи буде такою, що на часових проміжках відповідно $(t_4 - \infty)$ та $(t_3 - t_4)$ досягти рівня еколого-економічного розвитку згідно сценарію b у часовий період $(t_2 - t_3)$ неможливо.

На цій підставі можна констатувати, що у період $(t_1 - t_4)$ відбувся еколого-економічний розвиток регіону типу «катастрофа» внаслідок прийняття рішень у точках біфуркацій 1-5, які виникали у моменти часу, t_1, t_2 .

На відміну від еколого-економічного розвитку регіональної системи типу «катастрофа», тип «прогрес» характеризується поступовим зростанням загального рівня екологічної безпеки та економічного ефекту у регіоні у період часу $(t_1 - \infty)$, не дивлячись на періодичне виникнення точок біфуркацій, що виражене поступовим переходом кривої e у криву κ на графіку Б3 (див.рис.6.3). Це пов'язано з тим, що у момент біфуркації 4 було прийняте регулююче рішення стосовно економічної системи, яке полягало у тому, що обсяги інвестиційних вкладень у економіку регіону не зростають через брак

фінансових коштів, але й навантаження на природну систему також зменшується. Це позначилося спадом рівня економічного розвитку у період часу $(t_1 - t_2)$ (крива *a* на графіку Б5 на рис.6.3), але зростанням рівня екологічного регіонального розвитку (крива *б* на графіку Б5). У свою чергу, це призвело до того, що екологічна система достатньо швидко відновилася та підійшла до нового якісного стрибка (біфуркація 1) у момент часу t_2 , вираженого переходом сценарію розвитку згідно кривої *б* до сценарію розвитку згідно кривої *д* (графік Б4). Тому у момент виникнення чергової біфуркації у економічній системі, екологічна система характеризувалася накопиченим значним потенціалом, і рішення про підвищення рівня економічного розвитку регіону за рахунок капітальних інвестицій та активного використання природного ресурсу дозволило здійснити якісний перехід зі сценарію розвитку *a* на нове відгалуження *в* (графік Б5), у тренді якого залежно від фактору часу не спостерігається згортки до стану втрати структурної рівноваги.

Як видно з наведеного, не співпадіння точок біфуркацій у екологічній та економічній системах, а також обрані сценарії руху цих систем у часі позитивно позначилися на еколого-економічному розвитку регіону в цілому.

Таким чином, з наведеного можна зробити наступний висновок. Враховувати вплив екологічних характеристик на регіональну економічну систему необхідно методом формування траєкторії ефективних сценаріїв розвитку еколого-економічної системи у короткостроковому та довгостроковому періоді. У свою чергу, для того, щоб сформувати маршрут регіонального розвитку, який складається з траєкторій різних сценаріїв, що обираються регулюючим органом на певних відрізках часу та потреба у виборі яких виникає у специфічних точках біфуркацій, необхідно знайти величини параметрів еколого-економічної системи, при яких спостерігатимуться ці точки біфуркацій, і система регіональної економіки втрачає структурну рівновагу та змінює характер поведінки.

6.2 «Малі» екологічні та економічні фактори структурної рівноваги регіональної економіки під час її сталого розвитку

Класифікація типів розвитку регіональної економіки, обґрунтована у п.2.1, за ознакою сталості містить структурно сталий тип розвитку, який характеризується усталеним та збалансованим співвідношенням рівня розвитку екологічної, економічної та соціальної складової. Також було доведено, що без збереження структурної рівноваги між цими складовими розвиток регіональної економіки не може вважатися сталим. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність виявлення чинників структурної сталості та рівноваги регіональної еколого-економічної системи, особливо тих, які порушують цю рівновагу, спричиняють виникнення точок біфуркацій та зміни сценаріїв розвитку всієї регіональної економіки.

Так, під час регулювання економічного розвитку регіону згідно існуючих концептуальних підходів та механізмів екологічні фактори, такі, як загальні обсяги забруднення навколишнього середовища, параметри поведінки геотехнічної системи, враховуються, але у той же час спостерігається нехтування, на перший погляд, другорядними чинниками, які внаслідок своїх малих величин у межах загальної регіональної економіки можуть здаватися не важливими та не значними.

Такими факторами можуть виявитися швидкість приросту або спаду обсягів природних ресурсів на душу населення, одиницю площі регіону; прискорення приросту або спаду норми використання природних ресурсів регіональною економікою, відхилення у нормі забруднення навколишнього середовища, температурній нормі клімату, рівні водних акваторій тощо.

Якщо під час побудови економіко-математичних моделей регіонального регулювання припускати, що залежність економічних параметрів від екологічних факторів описується такою функцією, при якій варіювання названих вище другорядних чинників призводить лише до не значних кількісних відхилень результуючих економічних показників, то тоді упущення

цих «малих» факторів у регулюючих механізмах виправдано. Однак, саме ці другорядні, не значні для масштабних регулюючих механізмів фактори згідно раніше описаного принципу крихкості еколого-економічної системи регіону здатні її зруйнувати через раптову та непередбачувану зміну вектору та характеру впливу на усю систему.

З цього можна зробити висновок, що описувати економічні процеси у регіоні, які відбуваються під впливом екологічних факторів, та розробляти на цій основі регулюючі механізми за допомогою таких функцій, на характер і динаміку яких не впливають зміни у «малих» факторах, є не ефективним. Тому що у цьому випадку стає не можливим визначити область стійкості еколого-економічної системи, її структурної рівноваги, моменти виникнення біфуркацій, які загрожують втратою існуючих структурних зв'язків, та обґрунтувати регіональну економічну політику залежно від динаміки параметрів природного середовища. Саме через врахування «малих» екологічних параметрів можна спостерігати, як економічні процеси змінюють свою структуру, а значить і рівновагу.

На основі наведеного уточнимо вище сформульовану у п.6.1 задачу, яка тепер зводиться до знайдення критичних величин саме «малих» екологічних параметрів, при яких структурні зв'язки економічних процесів трансформуються, а зміни у регіональній економіці характеризуються типом розвитку «катастрофа».

Для того, щоб екологічна система регіону була життєздатною та розвивалася по прогресивній траєкторії, приріст обсягів по кожному з n видів природних ресурсів регіону, виражених в умовних одиницях, $\sum_{i=1}^n NR_i$, залежно від фактору часу повинен бути більше нуля, що було раніше обґрунтовано у п.5.3 під час моделювання процесу формування сприятливого регіонального інвестиційного клімату.

Тобто обсяг природних ресурсів у натуральному виразі повинен збільшуватися. Це означатиме, що природні ресурси регіону не тільки

відновлюються, але й розширено відтворюються, а екологічна система регіону функціонує ефективно.

Для того, щоб економічна система регіону була конкурентоспроможною та спостерігалася економічне зростання, нарощення обсягів виробництва, вираженого у грошовому вигляді, підвищення рівня добробуту населення, приріст обсягів валового регіонального продукту по кожному з m видів

продукції та послуг, виражених в умовних одиницях, $\sum_{i=1}^m GRP_i$, залежно від

рівня використання природних ресурсів повинен бути менше нуля. Іншими словами, обсяг виготовленої продукції та послуг, які є природомісткими, тобто такими, що виготовляються на основі використання природних ресурсів або під час виготовлення яких наноситься шкода природним ресурсам, повинен скорочуватися. Ця умова є однією з фундаментальних принципів формування економіки знань на засадах сталого розвитку.

Зі збільшенням рівня використання природних ресурсів обсяг реалізованої регіональної продукції та послуг буде скорочуватися через їх низьку конкурентоспроможність порівняно з екологічно чистою та безпечною продукцією інших інноваційно розвинутих країн.

У свою чергу, скорочення обсягів реалізації продукції та послуг викличе зниження виробництва у регіональній економіці, а відтак і падіння регіонального валового продукту. Регіональна економічна система у цій точці біфуркації повинна якісно змінити свою структуру з ресурсно- на інноваціо-орієнтовану. Якщо зазначена умова виконуватиметься, то це означатиме, що економіка регіону розвивається інноваційним шляхом з ознаками сталості, природні фактори виробництва поступово заміщуються іншими штучними чинниками-субститутами, а рівень шкідливого впливу на навколишнє середовище зменшується. Екологічна система відтворюється швидше, ніж вичерпується її потенціал. На цій підставі можна стверджувати, що регіональна економіка розвивається не тільки кількісно, але й якісно (структурно) ефективно та результативно.

Тоді, умову рівноважного еколого-економічного розвитку регіону при проходженні через точки екологічних та економічних біфуркацій за сценарним маршрутом типу «прогрес» можна записати так:

$$\frac{d \sum_{i=1}^m GRP_i}{dNRU} \leq 0 \leq \frac{d \sum_{i=1}^n NR_i}{dt}; \quad NRU = \sum_{i=1}^n (NR_i \cdot U_i), \quad (6.1)$$

де NRU - рівень використання природних ресурсів у регіональній економіці; t - фактор часу; U_i - коефіцієнт використання i -го виду природних ресурсів.

Введемо основні характеристики, від яких залежить результуючий показник функціонування екологічної системи – приріст обсягів природних ресурсів залежно від фактору часу, та результуючий показник функціонування економічної системи – приріст обсягів валового регіонального продукту залежно від чинника рівня використання природних ресурсів.

У гіпотетичній ідеальній ситуації відсутності процесів використання будь-яких ресурсів навколишнього середовища у регіоні, можна стверджувати, що обсяги природних ресурсів у екологічній регіональній системі збільшуються у часі з постійною швидкістю, з прискоренням або згасанням. Це відбувається внаслідок існування механізмів природного саморегулювання.

Однак, через активні економічні процеси, які в Україні все ще ґрунтуються на використанні природних ресурсів замість впровадження інноваційних «зелених» технологій, обсяги наявних природних ресурсів,

$\sum_{i=1}^n NR_{if}$, у регіональній системі зменшуються. При цьому обсяг використаних

природних ресурсів, NRU , можна розрахувати, як добуток кількості підприємств у регіоні, EQ , та норми використання природних ресурсів на одне

підприємство, z . Тоді у загальному вигляді модель приросту обсягів природних ресурсів у регіональній системі залежно від часу матиме вигляд:

$$\frac{d \sum_{i=1}^n NR_i}{dt} = \sum_{i=1}^n NR_i(t) - (EQ(t) \cdot z), \quad (6.2)$$

де $\sum_{i=1}^n NR_i(t)$ - функція зміни обсягів природних ресурсів залежно від фактору часу; $EQ(t)$ - функція зміни кількості підприємств у регіональній економіці залежно від фактору часу.

Слід відзначити, що показник кількості підприємств у регіональній економіці можна тлумачити, як кількість певних домовленостей між суб'єктами господарювання про ведення економічної діяльності та об'єднань факторів виробництва, серед яких особливе місце посідають фактори природного походження. Тому при певних обставинах показник кількості підприємств може бути замінений на показник кількості економічних операцій, у яких невід'ємним компонентом виступають природні ресурси. Особливої значимості це зауваження набуває під час проектування процесів у межах територіально-виробничих кластерів на основі концепції агентно-процесного підходу (п.4.1).

Зупинимось на факторі норми використання природних ресурсів на одне підприємство, z . Використання природних ресурсів може бути прямим та опосередкованим. Під прямим використанням слід розуміти фізичне перетворення ресурсу природи, надання йому нових властивостей та характеристик у процесі виробництва продукції або надання послуг. Опосередковане використання природних ресурсів містить дії підприємств, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища. Наприклад, обсяг викидів у атмосферне повітря автоматично означає, що аналогічний або більший обсяг чистого атмосферного повітря втрачено, тобто використано

внаслідок діяльності цього підприємства. Аналогічно можна розглядати процес утворення відходів, які поглинають цінний земельний ресурс регіону.

Саме цей фактор норми використання природних ресурсів на одне підприємство є тим «малим» чинником, який дуже часто не враховується у дослідженнях, присвячених формуванню ефективної регіональної економічної політики та механізмів регіонального розвитку. Або приймається його одне статичне значення, як усереднене за вибіркою спостережень.

Між тим, у економічних процесах дуже рідко зустрічаються параметри, які характеризуються ознакою статичності у часі. І чинник норми використання природних ресурсів на одне підприємство регіональної економіки – не виключення. Його значення змінюються у певному діапазоні, а значить здатні вплинути на структуру процесу приросту природних ресурсів і при певних умовах зруйнувати його, зупинивши приріст або стимулювавши процес спаду, або, навпаки, вивести на якісно новий рівень, прискоривши приріст природних ресурсів. У цьому випадку джерелом біфуркаційних переламних точок у розвитку всієї регіональної системи виступає саме цей «малий» фактор норми використання природних ресурсів на одне підприємство або один виробничий процес у регіональній економіці.

Залежно від того, який рівень має норма використання природних ресурсів на одне підприємство, можна судити про генезис розвитку регіональної економіки, описаний у п.2.1.

Якщо цей рівень у певному періоді зростає, то можна констатувати, що розвиток економіки регіону у своїй основі має процес використання природних ресурсів, та прогнозувати подальший спад виробництва та втрату конкурентоспроможності регіональної економіки через порушення структурної рівноваги і виникнення біфуркації.

Якщо, навпаки, цей показник прагне нуля у ідеальній гіпотетичній ситуації, то можна визначити, що регіональна економіка у своїй основі має використання нематеріальних активів та інтелектуальних ресурсів, що забезпечить їй подальше зростання та ефективний перехід у точці біфуркації до

якісно нового сценарію розвитку регіональної економіки з рівноважним станом структурних зв'язків.

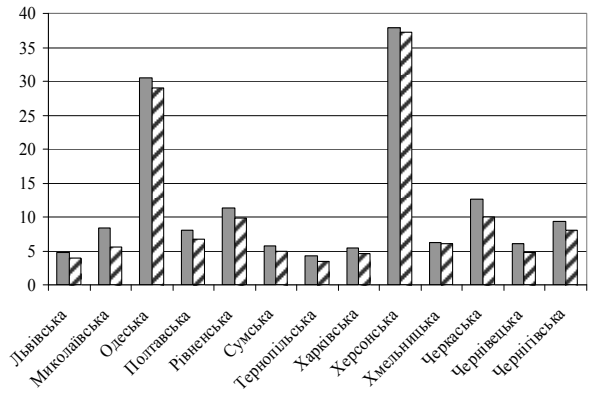
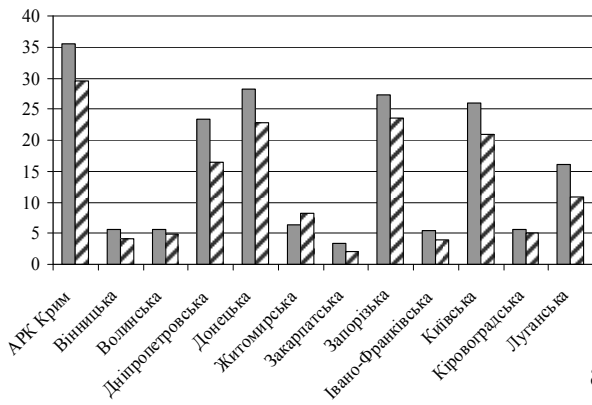
Шляхом аналізу динаміки показників норми використання природних ресурсів та нематеріальних активів на одне підприємство доведемо тезу про те, що зазначені «малі» еколого-економічні чинники коливаються у часі та є індивідуальними для кожної території (рис.6.4).

Такий висновок обумовлює необхідність побудови різних маршрутів сценаріїв розвитку для кожного з регіонів з урахуванням виникнення біфуркацій, пов'язаних з порушенням структурної рівноваги еколого-економічної системи та її внутрішніх процесів під впливом цих чинників.

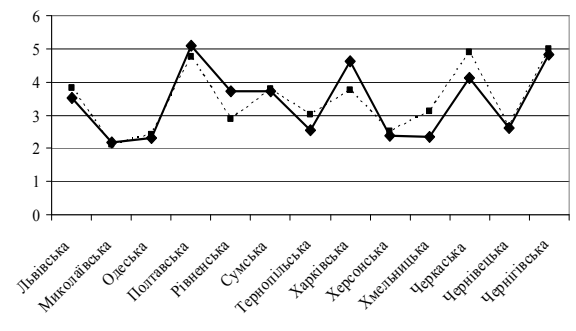
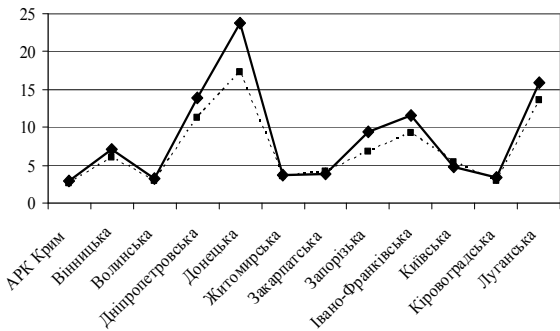
Також на підставі того, що характер впливу «малих» факторів може бути різним залежно від особливостей протікання соціально-економічних процесів у певному регіоні, виникає необхідність розробки нових підходів до районування територій країни залежно від рівня внутрішньої структурної еколого-економічної стійкості та фази, у якій перебуває регіональна економіка по відношенню до найближчої точки біфуркації.

Це дозволить привнести у політику територіального районування та вирівнювання фактор характеру динаміки розвитку регіонів відносно переламних моментів за «малим» чинником норми використання природних ресурсів на одне підприємство, прийнятим у цьому дослідженні.

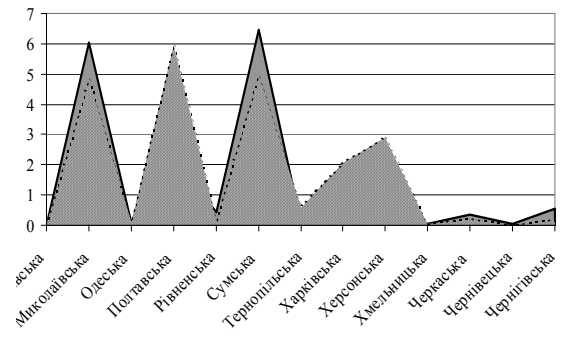
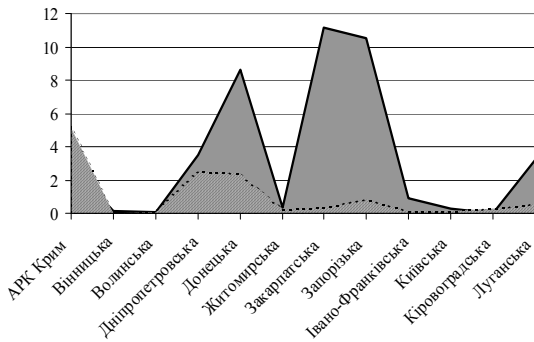
Також це дасть змогу групувати регіони не за статичними параметрами еколого-економічного стану або географічної приналежності до певної території, а за динамічними маршрутами сценаріїв їх розвитку, що у цьому випадку пояснює та обґрунтовує приналежність до однієї групи гірських та гірничодобувних регіонів, які однаково потрапили у стан згортки сценаріїв структурної рівноваги та хаосу (див.рис.6.3) і перейшли на нижчий рівень структурної якості розвитку, що по-іншому називають потраплянням у стан соціально-економічної депресії (див.п.2.3). Тоді регулювання регіональної економіки розширює свої цілі та завдання і, як було обґрунтовано у п.6.2, охоплює складні перехідні процеси еколого-економічної системи регіону.

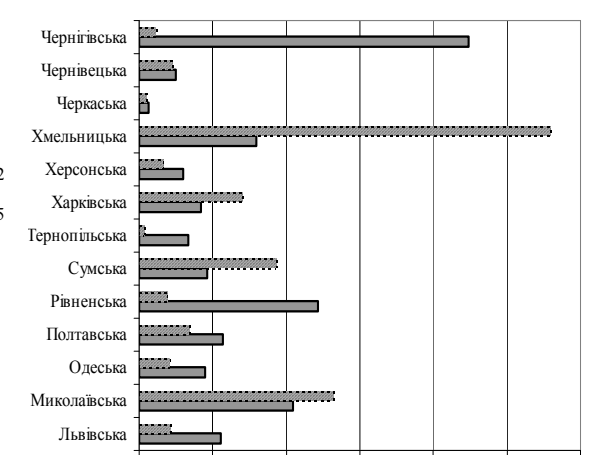
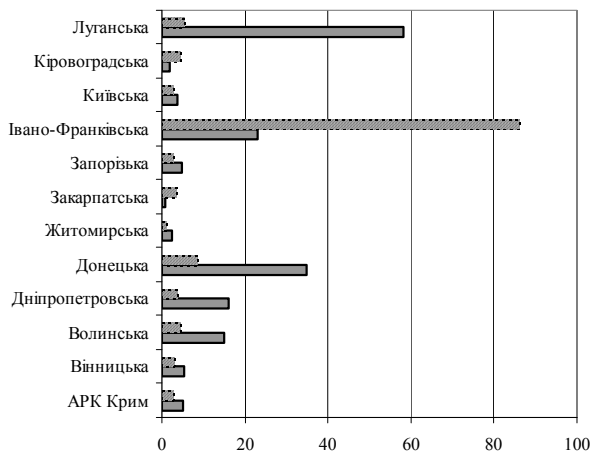
а)

б)

в)

д)

Рис.6.4 Динаміка «малого» фактору норми: а) використання водних ресурсів, тис. т; б) забруднення атмосферного повітря, т; в) утворення відходів, т; д) використання нематеріальних активів, тис. грн, на одне підприємство

Джерело: розроблено автором на основі [761,762]

З рис.6.4 видно, що жоден з «малих» чинників (норма використання водних ресурсів, забруднення атмосферного повітря, утворення відходів, а також норма використання нематеріальних активів) по регіонах України не залишився незмінним протягом 2005-2012 р.р. Причому, вектор цих змін також був різним. Наприклад, норма опосередкованого використання атмосферного повітря через його забруднення у Вінницькій, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Харківській областях зменшилася на відповідно 17%, 28%, 28%, 21%, 19%, а у Закарпатській, Київській, Львівській, Одеській, Черкаській – навпаки, збільшилася на відповідно 9%, 15%, 9%, 3%, 18%.

З метою ефективного регулювання регіонального розвитку з урахуванням екологічних характеристик регіональної економіки на основі приведених даних можна зробити наступний висновок.

Згруповані за ознакою вектору зміни, наприклад, «малого» фактору норми опосередкованого використання атмосферних ресурсів через їх забруднення на одне підприємство, регіони різних груп будуть віддалені на різну відстань від такого значення цього «малого» параметру, при якому настає стан втрати еколого-економічною системою структурної рівноваги. Тобто згідно вище обґрунтованої функціональної залежності (6.2) втрата структурної рівноваги еколого-економічної регіональної системи виразиться у переході від додатного до нульового або від'ємного приросту природних ресурсів регіону, що у майбутньому потягне за собою і економічний спад.

Рівень економічного спаду у регіоні може бути мультиплікований, якщо вектор зміни «малого» фактору норми використання нематеріальних активів на одне підприємство також чинитиме негативний вплив на економічну регіональну систему. Залежно від характеру впливу норми використання нематеріальних активів на одне підприємство у групах регіонів, утворених за ознакою характеру впливу норми використання природних ресурсів на одне підприємство, приведених вище у прикладі, можуть бути визначені відповідні підгрупи регіонів. Наприклад, може бути визначена підгрупа регіонів, яким характерний позитивний вплив «малого» економічного фактору норми

використання природних ресурсів на одне підприємство та негативний вплив «малого» фактору норми використання нематеріальних активів на одне підприємство, та інші підгрупи.

Таким чином, співвідношення значень «малих» екологічних та економічних чинників формують різний запас міцності регіональної економіки щодо втрати нею структурної рівноваги під впливом екологічних характеристик (табл.6.1). У свою чергу, на основі визначення зони ризиків, до якої відноситься певний регіон, можна формувати відповідну регіональну політику та розробляти спеціальні механізми для недопущення потрапляння регіону у стан втрати структурно-кількісної рівноваги.

Підкреслимо, що встановити факт наближення або віддалення регіональної еколого-економічної системи у своєму розвитку від точки біфуркації та втрати або набуття структурної рівноваги під впливом збільшення або зменшення «малих» екологічного та економічного факторів норм використання природних ресурсів та нематеріальних активів на одне підприємство, а також чисельно визначити запас міцності регіональної економіки за цими факторами, тобто наскільки відсотків відбулося наближення або віддалення і скільки залишилося до критичного стану біфуркації, можливо тільки на основі наукового обґрунтування функціональних залежностей зміни обсягів видів природних ресурсів та кількості підприємств у регіональній економіці залежно від фактору часу.

Ці залежності матимуть унікальний характер для кожного з регіонів, що лише доводить раніше обґрунтований висновок про неможливість усереднення невеликих екологічних та економічних факторів та прийняття їх статичних значень для різних регіонів. Навпаки, необхідно враховувати динаміку «малих» екологічних та економічних факторів, здійснювати моніторинг не значних коливань їх значень для кожного регіону окремо під час формування регіональної політики та розробки механізмів розвитку регіональної економіки.

Такий підхід дозволить підсилити існуючий в Україні механізм укладання угод між регіональною та центральною владою, оскільки дозволить більш

точно передбачити можливі відхилення у розвитку еколого-економічної системи регіону під впливом «малих» факторів.

Таблиця 6.1

Типізація динаміки розвитку еколого-економічної регіональної системи залежно від характеру впливу «малих» екологічних та економічних факторів

Характер впливу на еколого-економічну систему регіону змін у «малому» факторі норми використання нематеріальних активів на одне підприємство	Характер впливу на еколого-економічну систему регіону змін у «малому» факторі норми використання природних ресурсів на одне підприємство	
	Конструктивний (віддалення від точки екологічної біфуркації)	Деструктивний (наближення до точки екологічної біфуркації)
Конструктивний (віддалення від точки економічної біфуркації)	Рух до абсолютної структурної рівноваги з мінімальними ризиками (під впливом «малих» факторів регіональна система віддаляється від точки екологічної та економічної біфуркації і втрачає структурної рівноваги та має перспективи потрапляння на гілку сценарію еколого-економічного розвитку вищого рівня)	Рух до хиткої структурної рівноваги з підвищеними ризиками (регіональна система віддаляється від точки економічної біфуркації, але наближається до точки екологічної біфуркації з ризиком потрапляння на гілку екологічного сценарію нижчого рівня, що у найближчій перспективі перекриє конструктивний вплив «малого» екологічного фактору)
Деструктивний (наближення до точки економічної біфуркації)	Рух до хиткої структурної рівноваги з середніми ризиками (регіональна система віддаляється від точки екологічної біфуркації, але наближається до точки економічної біфуркації з ризиком потрапляння на гілку економічного сценарію нижчого рівня, що у віддаленій перспективі перекриє конструктивний вплив «малого» екологічного фактору)	Рух до критичного стану перед втратою структурної рівноваги з максимальними ризиками (під впливом «малих» факторів регіональна система наближається до точки екологічної та економічної біфуркації і втрачає структурної рівноваги з ризиком потрапляння на гілку сценарію еколого-економічного розвитку нижчого рівня)

Джерело: розроблено автором

Обґрунтуємо модель результуючого показника функціонування економічної системи – приросту обсягів валового регіонального продукту

залежно від «малого» фактору норми використання природних ресурсів на одне підприємство.

Зі збільшенням норми використання природних ресурсів на одне підприємство, z , обсяг валового регіонального продукту, $\sum_{i=1}^m GRP_i$, збільшується. Це твердження має декілька припущень. По-перше, до уваги беруться тільки ті природні ресурси, які використовуються продуктивно, тобто для потреб підприємств або, іншими словами, діяльності, пов'язаної зі створенням нових продукції та послуг. Чим більшим є обсяг використання енергоресурсів, тим більшим повинен бути обсяг виробництва. По-друге, рівень використання природних ресурсів визначає рівень регіонального виробництва, а не навпаки. Це важливо для формування саме такого причинно-наслідкового зв'язку, виходячи з раніше обґрунтованого положення про наслідки функціонування економічної системи регіону у межах або поза межами його природної ємності (див.рис.6.1). По-третє, методом наукової абстракції припустимо, що продукція та послуги, що виготовляються у регіональній економіці, у своїй вартості мають найвищий рівень місткості природних ресурсів з максимально можливого за виключенням частки трудового ресурсу. Тоді обсяг валового регіонального продукту у цьому гіпотетичному випадку цілком залежить від обсягу використаних природних ресурсів.

Однак, як раніше зазначалося, згідно тенденцій інноваційної економіки ресурсомістка продукція, виробничі процеси і технології для якої є екологічно небезпечними та вступають у протиріччя з регіональною політикою ресурсозбереження у розвинутих країнах, поступово втрачатиме свою конкурентоспроможність. Це знайде вираження у скороченні обсягів експорту, вичерпанні можливостей внутрішнього ринку, що призведе до досягнення регіональною економікою граничної межі виробництва, а також обумовить введення штрафних санкцій по відношенню до держави за порушення принципів збереження екологічного середовища з боку світового економічного співтовариства, що негативно позначиться на її грошовому балансі.

Тому для дотримання умови рівноважного еколого-економічного розвитку регіону за сценарним маршрутом типу «прогрес» при проходженні через точки екологічних та економічних біфуркацій, що виражено рівнянням (6.1), необхідно, щоб обсяг продукції та послуг регіонального виробництва, який має високий рівень місткості природних ресурсів, зменшувався.

У свою чергу, зменшення обсягів виробництва регіональною економікою ресурсомісткої продукції та послуг можна досягти шляхом її заміщення на наукомістку. Тоді можна стверджувати, що приріст наукомісткої продукції у регіональній економіці залежить від існуючої у складених умовах норми заміщення ресурсомісткої продукції та послуг на наукомістку, α .

Норма заміщення ресурсомісткої продукції та послуг на наукомістку, α , є показником регіональної економіки, який відображає у натуральному, вартісному або відсотковому виразі обсяг наукомісткої продукції, який буде виготовлений у випадку відмови від виробництва умовної натуральної, грошової одиниці або 1% ресурсомісткої продукції.

Цей показник дозволяє проаналізувати, наскільки приросте валовий регіональний продукт у вартісному виразі від виробництва наукомісткої продукції, якщо умовну одиницю бюджетних або приватних інвестицій спрямувати у розробку інноваційних нематеріальних активів замість організації процесів видобутку та використання сировинних природних ресурсів.

Таким чином, зі збільшенням норми заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку обсяг продукції, виробництво якої цілком залежить від природних ресурсів, як було вище припущено для ідеальної гіпотетичної ситуації, скорочується. І навпаки, зменшення частки нематеріальних активів у вартості валового регіонального продукту призведе до збільшення частки ресурсомістких продукції та послуг у загальному обсязі валового регіонального продукту з усіма раніше обґрунтованими негативними для регіональної економіки наслідками та ефектами. Значення норми заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку для певного регіону залежить як від загальнодержавної економічної, інноваційної та регіональної політики, так і від

внутрішніх регіональних чинників: запасів корисних копалин, наявної наукової бази, наявності виробничо-інноваційних кластерів та мереж, рівня інвестиційної клімату території, політики органів місцевого самоврядування щодо здійснення бюджетних видатків з бюджету розвитку тощо.

На підставі проведених досліджень приріст обсягів валового регіонального продукту залежно від змін «малого» фактору норми використання природних ресурсів на одне підприємство математично формалізується у наступний спосіб:

$$\frac{d \sum_{i=1}^m GRP_i}{dz} = \sum_{i=1}^m GRP_i(z) - \left(\sum_{i=1}^m GRP_i(z) \cdot \alpha \right), \quad (6.3)$$

де $\sum_{i=1}^m GRP_i(z)$ - функціональна залежність обсягу валового регіонального

продукту від «малого» фактору норми використання природних ресурсів на одне підприємство або виробничий процес, технологію, операцію.

Для моделі (6.3) параметр норми заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку також є «малим», тобто таким, що зазвичай приймається усередненою та постійною величиною, але згідно принципів теорії катастроф саме його незначні хвилювання можуть деструктивно вплинути на усю регіональну економічну систему, якій у цьому випадку загрожує порушення структурних зв'язків і потрапляння до зони хиткої структурної рівноваги або до зони критичного стану перед втратою структурної рівноваги (див.табл.6.1).

На рис.6.5 представлено тренди показників кількості підприємств та обсягу споживання водних ресурсів для Дніпропетровської області, визначені на основі статистичних даних за період 2005-2012 р.р. [761,762]. Як видно обсяг споживання водних ресурсів має чітко виражену тенденцію до скорочення, що свідчить про збереження цього виду природних ресурсів та створює передумови для його приросту. Однак, зростаюча кількість підприємств,

підвищення рівня економічної активності у регіоні згідно функціональної залежності (6.2) може складати загрозу швидкого вичерпання природної ємності регіональної економіки у частині її водного фактору, темпи якого будуть вищими, ніж темпи відновлення водного балансу.

Тоді вирішальне значення відіграватиме досліджуваний «малий» фактор норми споживання природних ресурсів на одне підприємство, динаміка якого повинна прагнути зменшення в умовах наявної еколого-економічної ситуації.

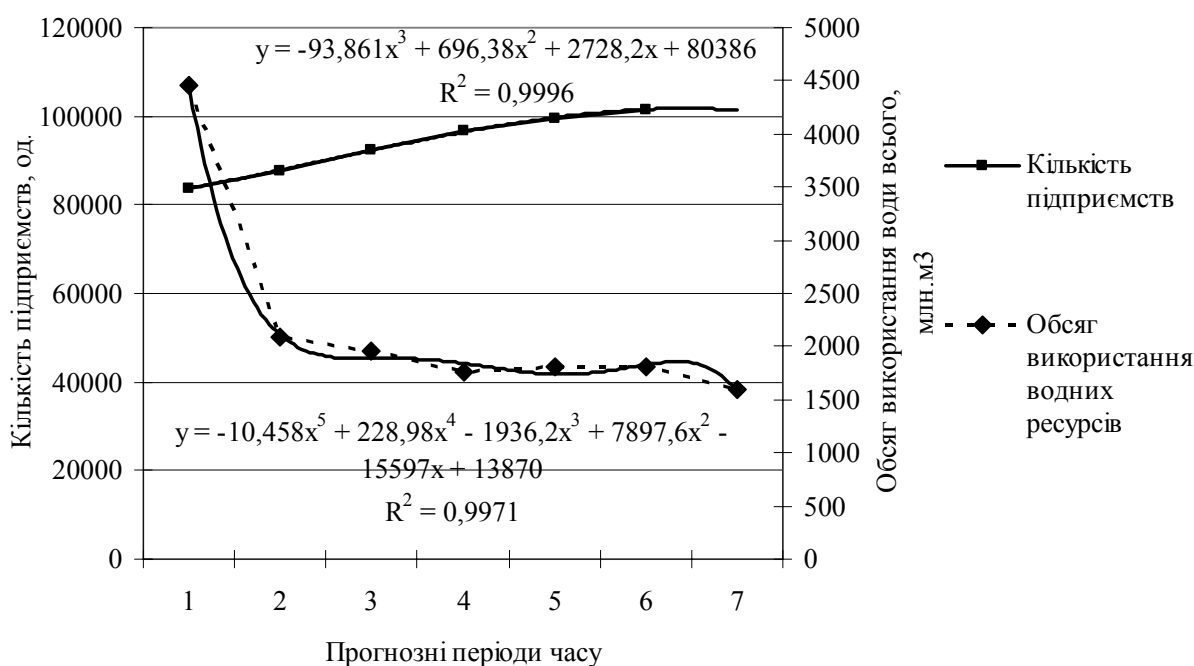

Рис.6.5 Динаміка показників кількості підприємств та обсягів спожитих водних ресурсів залежно від фактору часу (період з 2005 по 2012 р.р.) на прикладі Дніпропетровської області

Джерело: розроблено автором на основі [761,762]

Якщо при існуючій у регіоні динаміці процесів організації підприємств та споживання водних ресурсів, «малий» фактор норми споживання водних ресурсів прийме не припустимі значення, то еколого-економічна регіональна система втратить структурну рівновагу, а приріст водних ресурсів буде нульовим або зміниться на спад. Внаслідок цього сценарій еколого-

економічного розвитку регіону змінить свій вектор, викрививши первинно розроблений маршрут розвитку регіональної економіки.

Таким чином, практичним завданням для розробки ефективних регулюючих механізмів регіонального розвитку з урахуванням екологічних чинників є знайдення області значень «малого» фактору норми використання водних ресурсів на одне підприємство, при досягненні яких він має руйнівний характер впливу на усю еколого-економічну регіональну систему.

Підставимо рівняння, отримані методом апроксимації функціональних залежностей кількості підприємств та обсягу споживання водних ресурсів від фактору часу (див.рис.6.5) у модель (6.2):

$$\frac{dNR_w}{dt} = -10,4 \cdot 5 \cdot t^4 + 228,9 \cdot 4 \cdot t^3 - 1936,2 \cdot 3 \cdot t^2 + 7897,6 \cdot 2 \cdot t - 15597 - \left[(-93,8 \cdot 3 \cdot t^2 + 696,3 \cdot 2 \cdot t + 2728,2) \cdot z_w \right], \quad (6.4)$$

де NR_w - обсяг водних ресурсів у регіоні; t - прогнозний період часу; z_w - норма використання водних ресурсів на одне підприємство регіону.

Методом числових варіацій промодельюємо значення екологічного показника приросту обсягу водних ресурсів у Дніпропетровській області залежно від зміни економічного показника – «малого» фактору річної норми використання водних ресурсів на одне підприємство з метою визначення критичних величин останнього, при яких існує ризик втрати еколого-економічною системою структурної рівноваги. Отриманий масив даних (табл.6.2, рис.6.6) свідчить про наступне.

У існуючих умовах динаміки процесів утворення підприємств та споживання водних ресурсів у Дніпропетровському регіоні, «малий» фактор річної норми споживання водних ресурсів на 1 підприємство може приймати значення у діапазоні від 0 до 7 тис. м. куб. протягом десяти прогнозних періодів. Саме при значеннях цього «малого» параметру, які належать вказаній області, у екологічній системі регіону спостерігатиметься стійкий рівноважний

структурний стан, що характеризується приростом водних ресурсів регіональної екосистеми протягом усього прогнозованого періоду. Тобто при такому рівні споживання, водні ресурси регіону відновлятимуться швидше, ніж використовуватимуться, і цей процес буде стабільним у часі, чого вимагають принципи сталого регіонального розвитку. Тому такий сценарій регіонального розвитку можна визначити, як прогресивний.

Однак, поряд з позитивним існує кардинально протилежний сценарій розвитку екологічної системи регіону типу «катастрофа», якщо річна норма споживання водних ресурсів на одне підприємство сягне 100 тис. м. куб. і вище. У цьому випадку протягом прогнозного періоду у екологічній системі регіону відбуватиметься стабільне зменшення водних ресурсів, система втратить структурну рівновагу, що у довгостроковій перспективі позначиться і на рівні економічного розвитку регіону.

Таблиця 6.2

Визначення критичних станів екологічної системи (за показником приросту водних ресурсів) залежно від динаміки «малого» фактору норми використання водних ресурсів на 1 підприємство (на прикладі Дніпропетровської області)

Річна норма використання водних ресурсів на 1 підприємство, тис.м ³	4	6	9	20	40	60	70	80	100	110
	Приріст (спад) водних ресурсів, м ³									
1	10	5	-8	-19	-39	-59	-69	-79	-99	-109
2	24	15	-20	-64	-144	-224	-264	-304	-384	-424
3	150	95	0	-99	-279	-459	-549	-639	-819	-909
4	387	241	112	-64	-384	-704	-864	-1024	-1344	-1504
5	598	472	400	125	-375	-875	-1125	-1375	-1875	-2125
6	1102	847	972	576	-144	-864	-1224	-1584	-2304	-2664
7	2478	2135	1960	1421	441	-539	-1029	-1519	-2499	-2989
8	4589	3978	3520	2816	1536	256	-384	-1024	-2304	-2944
9	6471	6179	5832	4941	3321	1701	891	81	-1539	-2349
10	11986	10694	9100	8000	6000	4000	3000	2000	0	-1000

Джерело: розроблено автором

Саме таку ситуацію можна спостерігати у теперішній час у депресивних гірничодобувних регіонах (див.п.2.3), коли у певний момент часу були перевищені норми використання водних ресурсів підприємствами і порушена динаміка природної рівноваги та водного балансу територій внаслідок активного ведення добувної діяльності.

Це призвело до того, що екосистема цих регіонів й дотепер не може перейти на прогресивний сценарій розвитку, характеристики якого обґрунтовано у п.6.1, з приростом водних ресурсів.

Забезпечення цих регіонів питною водою, що є за суттю забезпеченням нормальних стандартів якості проживання на цих територіях, віднесено до рангу загальнодержавної проблеми, на розв'язання якої необхідні значні обсяги державних та приватних інвестицій, що вкладатимуться у відповідні проекти.

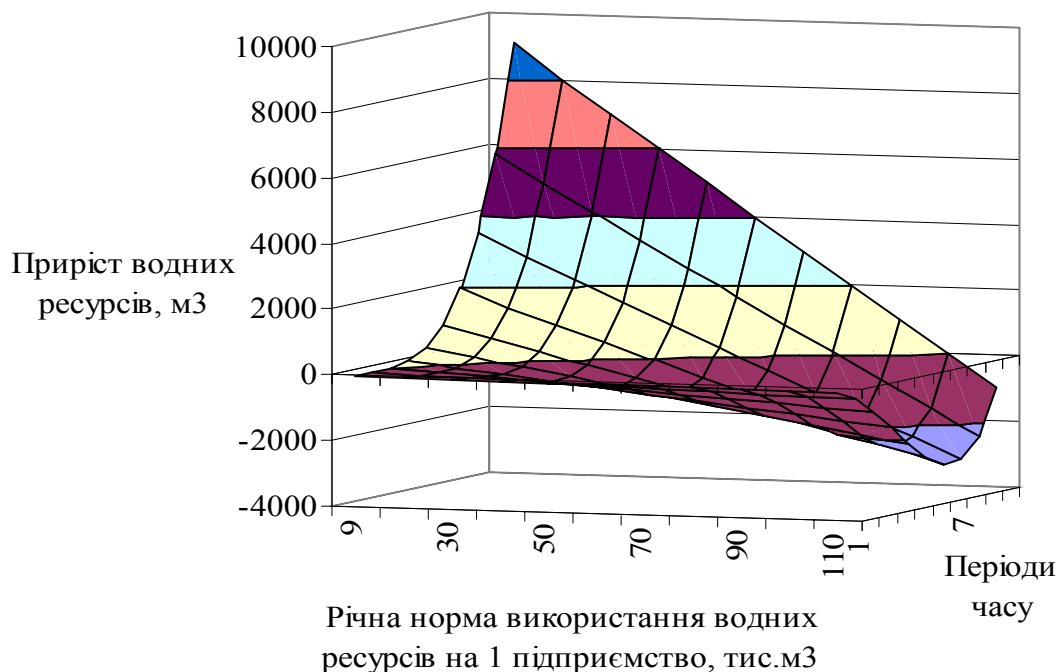

Рис.6.6 Динаміка приросту водних ресурсів регіональної екосистеми залежно від фактору часу та «малого» фактору норми використання водних ресурсів на 1 підприємство (на прикладі Дніпропетровської області)

Джерело: розроблено автором

У діапазоні від 7 до 89 тис. м. куб. річного споживання водних ресурсів на одне підприємство регіональна екосистема Дніпропетровської області переходить через критичні точки біфуркацій (виділено рамкою у табл.6.2), у яких змінюватиметься її структурна рівновага та сценарій розвитку.

Наприклад, при річній нормі використання водних ресурсів на одне підприємство у 80 тис. м. куб. критичний позитивний момент набуття структурної рівноваги наступить тільки через 8 прогностичних періодів, коли динаміка приросту водних ресурсів зрівняється з динамікою їх використання. При річній нормі у 20 тис. м. куб. цей момент наступить після 4 прогностичного періоду, і ця загальна тенденція не вступає у протиріччя з логічною закономірністю збільшення темпів приросту водних ресурсів при зменшенні норми їх використання.

Таким чином, проведені розрахунки підтверджують доцільність та ефективність регулювання регіонального еколого-економічного розвитку на основі моніторингу динаміки «малого» фактору річної норми споживання водних та інших ресурсів на одне підприємство, а також неприпустимість врахування усереднених у часі та за регіонами його сталих величин.

Навпаки, з рис.6.6 видно, у який момент загального прогностичного періоду допускається варіювання норм витрат водних ресурсів, щоб екологічна регіональна система не втрачала свою структурну рівновагу та не змінювала існуючий позитивний сценарій розвитку на протилежний.

Наприклад, збільшити споживання водних ресурсів до 20 тис. м. куб. на одне підприємство можливо тільки після 4 прогностичного періоду, коли при існуючому тренді динаміки регіональних процесів екологічна регіональна система набере достатній потенціал для відновлення водного балансу при такому обсязі споживання водних ресурсів.

З метою обґрунтування ефективних механізмів регулювання регіонального економічного розвитку з урахуванням впливу екологічних «малих» факторів згідно нерівності (6.1), доцільно визначити можливий приріст валового регіонального продукту у Дніпропетровському регіоні

залежно від значень норми використання водних ресурсів на одне підприємство (див. модель 6.3), які належать до отриманої області її припустимих величин з точки зору ризиків втрати екологічною системою структурної рівноваги (див.табл.6.2). Це дозволить ув'язати показники екологічної та економічної систем регіону у рамках регулювання регіонального розвитку на принципах екологічно безпечного ведення господарської діяльності.

Для цього представимо у загальному вигляді модель приросту валового регіонального продукту у Дніпропетровській області залежно від «малого» фактору річної норми використання водних ресурсів на одне підприємство, підставивши результати апроксимації відповідних функціональних залежностей (рис.6.7) у вихідне рівняння (6.3):

$$\frac{dGRP}{dz_w} = 142,6 \cdot 4 \cdot z^3 - 2079,3 \cdot 3 \cdot z^2 + 11210 \cdot 2 \cdot z - 38679 - \left[(142,6 \cdot 4 \cdot z^3 - 2079,3 \cdot 3 \cdot z^2 + 11210 \cdot 2 \cdot z - 38679) \cdot \alpha \right], \quad (6.5)$$

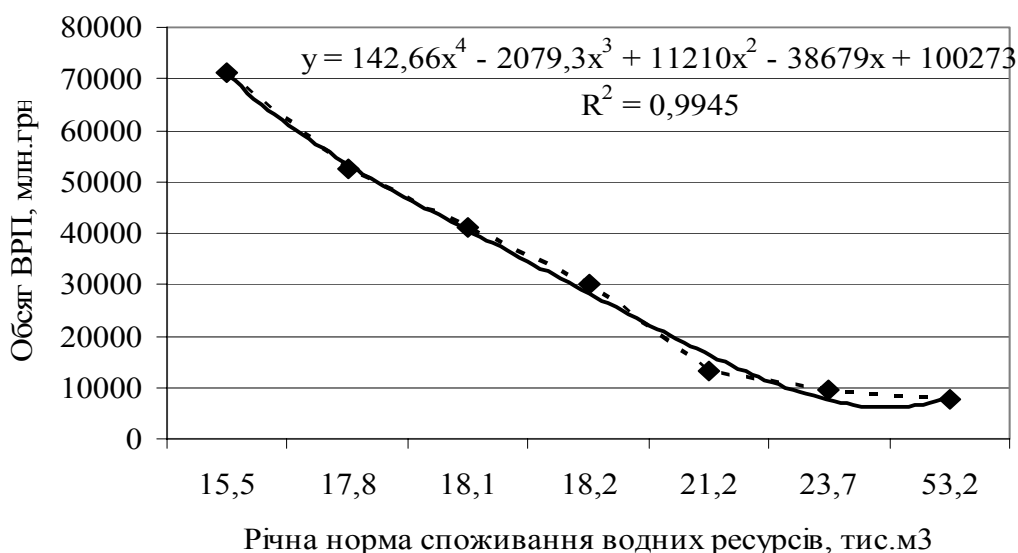

Рис.6.7 Динаміка обсягу валового регіонального продукту залежно від «малого» фактору річної норми споживання водних ресурсів на одне підприємство (на прикладі Дніпропетровської області)

Джерело: розроблено автором на основі [761,762]

Слід зауважити, що наведена на рис.6.7 зміна обсягів валового регіонального продукту у просторі значень норми використання водних ресурсів на одне підприємство є досить умовною та наближеною, тому що фактично ВРП залежить від обсягів використаних природних ресурсів у комплексі та від багатьох інших факторів.

Але з метою акцентуалізації наукових висновків та рекомендацій, які стосуються загальних теоретико-методологічних підходів до розробки механізмів регулювання регіонального розвитку з урахуванням «малих» еколого-економічних факторів, під впливом яких регіональна система може потрапляти у точки біфуркації, втрачати структурну рівновагу та змінювати вектор сценарію розвитку з позитивного типу «прогрес» на негативний типу «катастрофа», було прийняте рішення про максимальне спрощення розрахунків у проведеному дослідженні.

Спадаючий характер кривої не означає існування оберненого причинно-наслідкового зв'язку між ВРП та нормою використання водних ресурсів, а демонструє наявність протилежних тенденцій цих двох показників.

Якщо порівнювати динаміку ВРП Дніпропетровської області з динамікою обсягів, наприклад, видобутку корисних копалин, що також є використанням природних ресурсів, то тенденції цих показників були б однаково зростаючі, а умовна залежність між ними - прямою.

Той факт, що на тлі зменшення норми використання водних ресурсів на одне підприємство обсяг валового регіонального продукту по Дніпропетровській області збільшується можна пояснити через заміщення водного ресурсу іншими видами природних ресурсів в цілому, загальною тенденцією заміщення сектору промислового виробництва на торговельний та сектор послуг, які, у свою чергу, не потребують значних обсягів виробничого використання водних ресурсів. Розрахований коефіцієнт кореляції показав достатньо тісний взаємний зв'язок ВРП та норми використання водних ресурсів на одне підприємство на рівні 0,7 п., що свідчить про обґрунтованість побудови наближеної залежності між цими показниками.

Шляхом підстановки у рівняння (6.5) встановлених вище припустимих значень норми використання водних ресурсів на одне підприємство по Дніпропетровському регіону у діапазоні від 0 до 7 тис. м. куб., при якому спостерігається абсолютний приріст водних ресурсів протягом усього прогнозного періоду, отримаємо прогнозний приріст обсягу валового регіонального продукту, який у цьому випадку буде максимально можливим в умовах дотримання структурної рівноваги екологічної регіональної системи.

Однак, для збереження структурної рівноваги комплексної еколого-економічної системи, що є метою регулювання регіонального розвитку, необхідно дослідити область припустимих значень економічного «малого» фактору норми заміщення продукції та послуг з високим рівнем місткості природних ресурсів на таку, що має високий рівень місткості нематеріальних активів. Як раніше було обґрунтовано, комбінації впливу «малих» економічних та екологічних факторів мають вирішальний вплив на поведінку еколого-економічної системи в цілому та формування сценарного маршруту її розвитку (див.табл.6.1), оскільки можуть як підсилювати вплив одне одного на структурну рівновагу, так і, навпаки, нівелювати його.

Так, при припустимих значеннях норми використання водних ресурсів на одне підприємство по Дніпропетровському регіону, дотримання яких забезпечує структурну рівновагу екологічної системи території, норма заміщення ресурсомісткої продукції та послуг на наукомісткі повинна складати більше 100 грн/грн для забезпечення структурної рівноваги економічної регіональної системи протягом усього прогнозного періоду (табл.6.3, рис.6.8).

Для того, щоб валовий регіональний продукт збільшувався за рахунок заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку, у регіональній економіці Дніпропетровської області повинна скластися така ситуація, при якій відмова від однієї гривні, вкладеної у виробничий процес, заснований на використанні значної частки природних ресурсів, здатна забезпечити 100 грн доданої вартості, отриманої від створення та реалізації продукції та послуг, виробництво яких засноване на використанні нематеріальних активів.

Таблиця 6.3

Визначення критичних станів економічної системи (за показником приросту ВРП) залежно від динаміки «малого» фактору норми заміщення ресурсомістких продукції та послуг на наукомісткі (на прикладі Дніпропетровської області)

Норма заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку, грн / грн	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100
	Приріст (спад) валового регіонального продукту, млн. грн									
1	-99	-89	-79	-69	-59	-49	-39	-29	-19	-9
3	-273	-243	-213	-183	-153	-123	-93	-63	-33	-3
4	-336	-296	-256	-216	-176	-136	-96	-56	-16	24
5	-375	-325	-275	-225	-175	-125	-75	-25	25	75
6	-384	-324	-264	-204	-144	-84	-24	36	96	156
7	-357	-287	-217	-147	-77	-7	63	133	203	273
8	-288	-208	-128	-48	32	112	192	272	352	432
9	-171	-81	9	99	189	279	369	459	549	639
10	0	100	200	300	400	500	600	700	800	900

Джерело: розроблено автором

Якщо норма заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку дорівнюватиме менше 10 грн/грн, то протягом десяти прогнозованих періодів, що прийняті у дослідженні, регіональна економіка буде спадати під впливом фактору втрати конкурентоспроможності продукції та послуг, виготовлених за допомогою технологій, які є екологічно не дружніми до навколишнього середовища, а відтак екологічно небезпечними для споживання.

Якщо відповідна норма складатиме 50 грн/грн, при існуючих економічних процесах приріст валового регіонального продукту за рахунок виготовлення і реалізації наукомісткої продукції почне зростати після сьомого прогнозного періоду, коли економічна система змінить свій вектор розвитку, сформує позитивний стан структурної еколого-економічної рівноваги та перейде на сценарну гілку більш високого рівня, чим забезпечить загальній

регіональній системі динаміку типу «прогрес». У цьому випадку спостерігатиметься структурно-кількісна рівновага еколого-економічної системи регіону, яка відповідає принципам сталого розвитку.

Таким чином, з наведених даних можна зробити висновок, що чим більшим є значення економічного «малого» фактору норми заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку, тим швидше економічна система здійснить перехідний процес у стан структурної рівноваги.

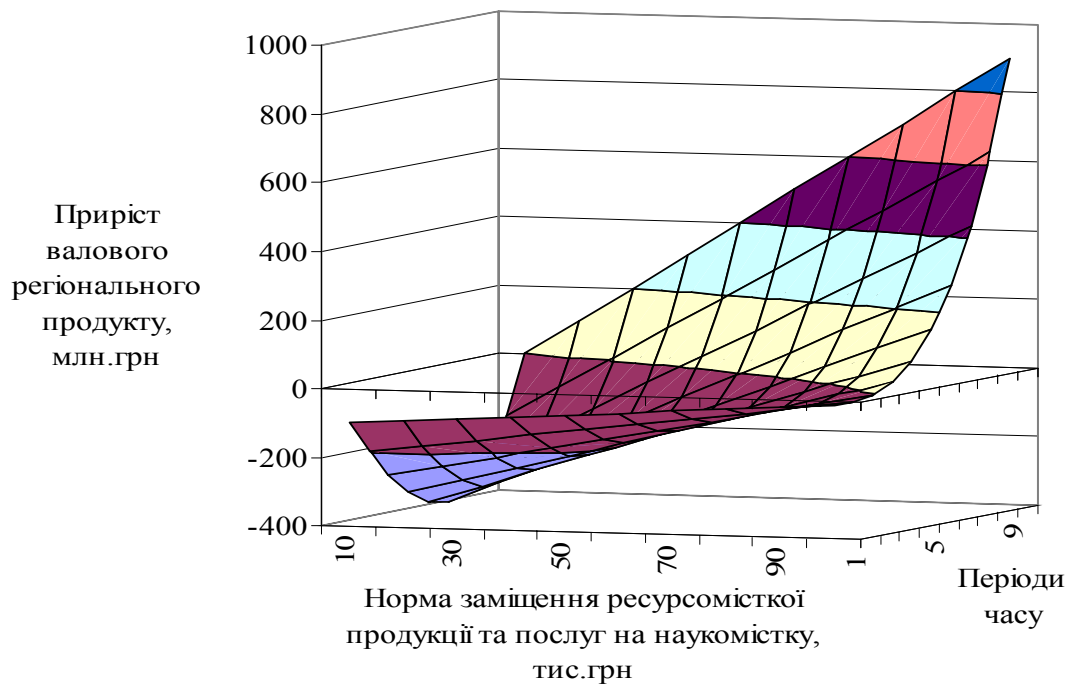

Рис.6.8 Динаміка приросту валового регіонального продукту залежно від фактору часу та «малого» фактору норми заміщення ресурсомістких продукції та послуг на наукомісткі (на прикладі Дніпропетровської області)

Джерело: розроблено автором

У ході проведених досліджень шляхом інтеграції отриманих результатів встановлено, що множина структурно врівноважених станів регіональної еколого-економічної системи у процесі її розвитку залежно від «малих» факторів норми використання природних ресурсів на одне підприємство (процес, операцію, угоду) та норми заміщення ресурсомісткої продукції та

послуг на наукомістку, згідно теорії особливостей Х. Уїтні про відображення функцій декількох змінних на площину має вигляд поверхні типу «згортка» (рис.6.9). На цій поверхні визначаються сектори станів регіональної еколого-економічної системи з точки зору її структурно-кількісної рівноваги, які було покладено в основу типізації динаміки розвитку еколого-економічної регіональної системи залежно від характеру впливу «малих» екологічних та економічних факторів (див.табл.6.1).

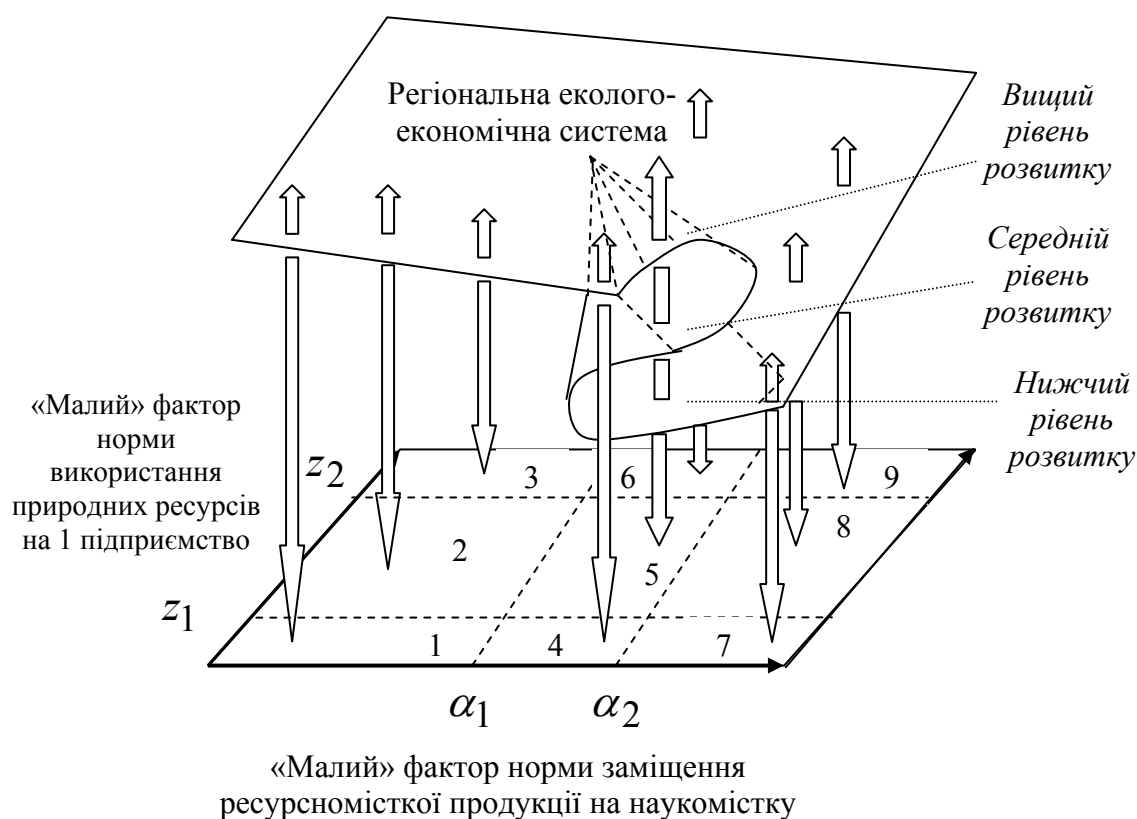

Рис.6.9 Поверхня критичних значень «малих» еколого-економічних факторів розвитку регіональної економіки типу «згортка»

Джерело: розроблено автором

Моніторинг характеру руху еколого-економічної системи відносно переламних точок біфуркацій, у яких виникає мультиплікація сценаріїв розвитку, згідно обґрунтованої у табл.6.1 типізації, а також визначення вихідного стану системи, від якого здійснюється цей рух згідно представлених на рис.6.9 секторів, складають теоретико-методологічну основу повного та

комплексного регулювання регіонального економічного розвитку у межах наявної у регіоні природної ємності.

На рис.6.9 видно, що перетин зони критичних значень екологічного «малого» фактору норми використання природних ресурсів на одне підприємство від z_1 до z_2 та зони критичних значень економічного «малого» фактору норми заміщення природомісткої продукції та послуг на наукомістку від α_1 до α_2 утворюють сектор 5, у якому еколого-економічна регіональна система характеризується повною втратою структурної рівноваги, що відображено згортою на відповідній поверхні. Залежно від прийнятих регулюючих рішень у подальшому може виникнути три сценарії розвитку регіональної економіки: вищий, середній та нижчий, які характеризують покращення, незмінність або погіршення динаміки розвитку та відображені у відповідних фалдах згортки.

Сектори 1,3,9,7 на рис.6.9 відповідають стану регіональної еколого-економічної системи з абсолютною структурною рівновагою, оскільки по обом «малим» факторам система має усталені структурні зв'язки і зміна цих факторів у припустимих межах, окреслених значеннями z_1 , z_2 , α_1 , α_2 , не носить руйнівного впливу.

Сектори 2,6,8,4 характеризують стан регіональної системи з частковою структурною рівновагою. Зокрема, у секторах 2 та 8 відсутня структурна рівновага у екологічній системі, а у секторах 6 та 4 – у економічній.

Залежно від того, у якому стані знаходиться еколого-економічна система певного регіону та який тип руху у існуючих умовах динаміки екологічних та економічних процесів їй притаманний, доцільно здійснювати територіальне районування, визначаючи райони зі структурною рівновагою, але негативними тенденціями у динаміці; структурною рівновагою та позитивними тенденціями у динаміці; відсутністю структурної рівноваги та негативними тенденціями у динаміці; відсутністю структурної рівноваги та позитивними тенденціями у динаміці. Причому, район у такому випадку втрачає свій зміст, як об'єднання територій за географічною ознакою, висвітлюючи на першому плані

ідентичність еколого-економічних проблем регіонів, які можуть виникнути під впливом «малих» факторів та привести до однакових наслідків (рис.6.10).

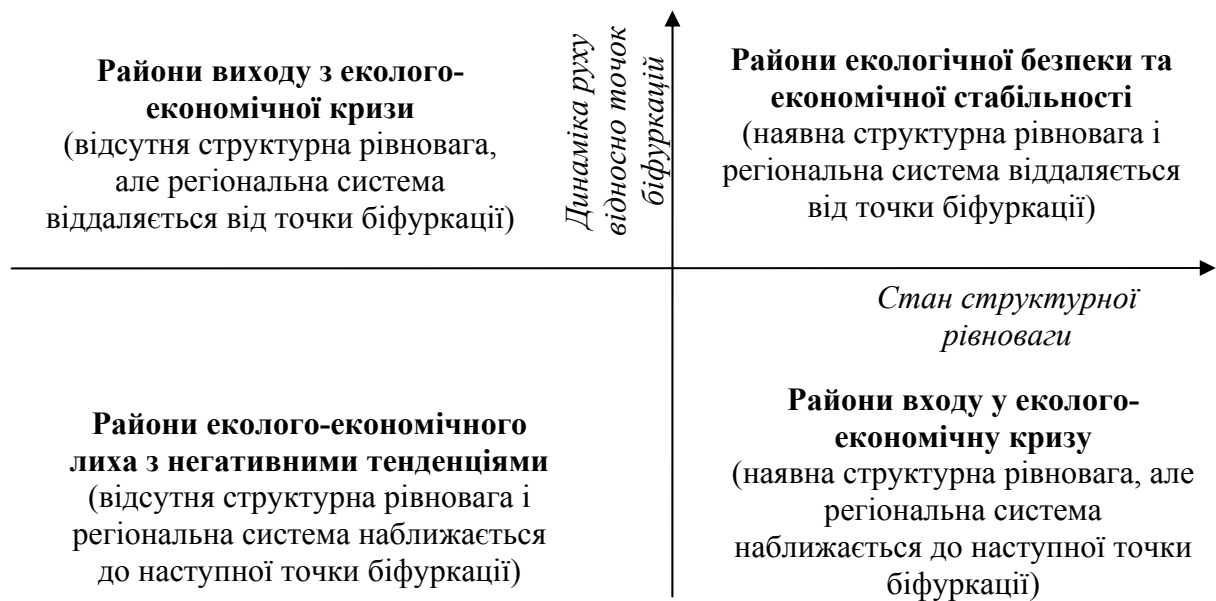

Рис.6.10 Теоретичні основи територіального районування за ознакою еколого-економічної структурної рівноваги

Джерело: розроблено автором

Таким чином, на підставі отриманих наукових результатів досліджень можна констатувати, що механізми регулювання розвитку регіональної економіки повинні бути у т.ч. спрямовані на те, щоб не допустити коливань екологічних та економічних «малих» чинників, у результаті яких буде досягнута зона їх критичних значень. У свою чергу, зона критичних значень «малих» екологічних та економічних факторів означає, що у випадку їх досягнення регіональна економіка потрапить у точку біфуркації, втратить свою структурну рівновагу та перейде на гіршу сценарну гілку розвитку у порівнянні з теперішньою. Слід зазначити, що оминати точки біфуркацій не можливо, а також достатньо складно передбачити час їх виникнення, оскільки це залежить від зовнішніх збурень, ймовірність яких визначити практично не представляється можливим. Але регулювати перехідні процеси для виведення регіональної економіки на новий рівень розвитку можливо і необхідно.

6.3 Концептуальні засади розробки механізмів регулювання перехідних процесів сталого розвитку еколого-економічної системи регіону

Враховуючи поставлену мету дослідження, яка полягає у розробці теоретичних, методологічних засад та практичних рекомендацій щодо формування нових механізмів регулювання розвитку регіональної економіки, можна стверджувати, що отримані у п.п.6.1,6.2 закономірності, введені наукові категорії, запропоновані типи розвитку регіональної системи з точки зору необхідності досягнення абсолютної структурної рівноваги повинні бути покладені в основу нової *концепції розробки механізмів регулювання перехідних процесів сталого розвитку еколого-економічної системи регіону*, яка ґрунтується на важливих у сучасних умовах принципах (рис.6.11).

Комплекс визначених принципів, які стосуються об'єкту регулювання та характеристик власне інструментів управлінського впливу, дозволяє сформулювати ідею, мету та завдання розробки механізмів регулювання регіональних перехідних процесів сталого розвитку на прикладі тих, що відбуваються у еколого-економічній системі регіону.

Так, ідеєю розробки механізмів регулювання перехідних регіональних процесів є проникнення регулюючого впливу на їх структурний «атомарний» мікро-рівень, та управління конфігураціями елементів структур регіональних процесів. Це дозволить регулювати регіональну економіку на рівні її елементарних складових поряд з управлінням масштабними системними макропроцесами згідно засад державного регулювання, обґрунтованих у п.1.4.

Метою розробки механізмів регулювання перехідних процесів є забезпечення високого рівня контрольованості регіональної системи, наприклад, еколого-економічної, у періоди втрати нею структурної рівноваги під час здійснення переходів між гілками розвитку. Актуальність цих механізмів підтверджується тим, що існуючі механізми є ефективними стосовно системи, для якої передбачено знаходження у абсолютно рівноважному стані при позитивній динаміці руху (див.табл.6.1, рис.6.9).

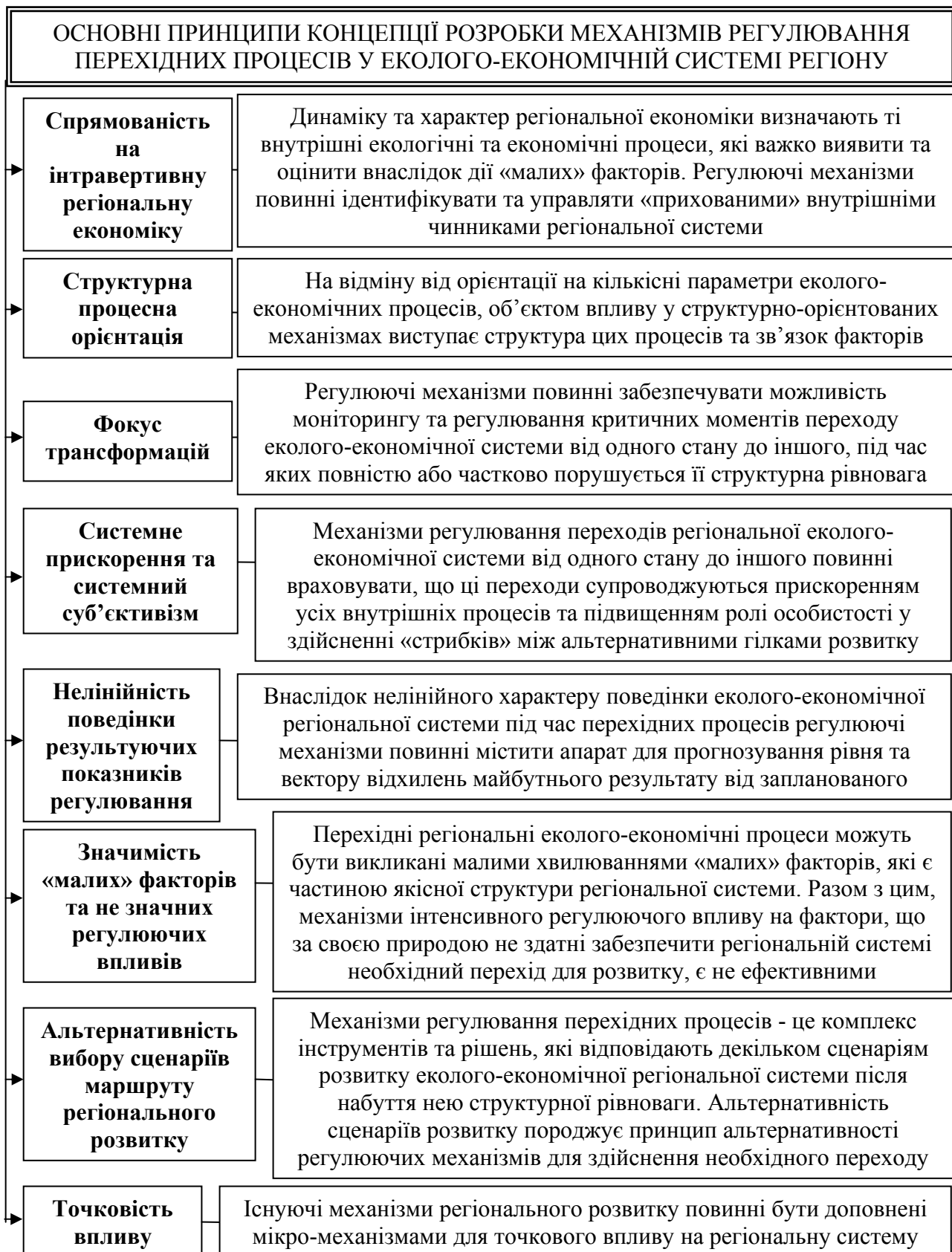

Рис.6.11 Принципи концепції розробки механізмів регулювання перехідних регіональних еколого-економічних процесів

Джерело: розроблено автором

Однак, механізми, які б дозволяли зробити непередбачувані у теперішній час перехідні регіональні процеси, які характеризуються втратою регіональною еколого-економічною системою структурної рівноваги, керованими та прогнозованими хоча б з найменшою часткою ймовірності співпадіння у майбутньому прогнозу з фактом, відсутні.

Серед завдань, які повинні бути вирішені за допомогою механізмів регулювання перехідних регіональних процесів на прикладі тих, що відбуваються у еколого-економічній системі регіону під час її сталого розвитку, слід виокремити такі, як: забезпечення постійного уточнення комплексу «малих» екологічних та економічних факторів регіональної економіки на основі достовірних та своєчасних інформаційних потоків; підтримка функціонування структурної моделі процесів регіону, як сукупності зв'язків, та моніторинг коливань їх параметрів; впровадження набору стимулюючих інструментів для кожної групи економічних суб'єктів щодо дотримання припустимих меж екологічних та економічних «малих» чинників під час виникнення різноманітних ситуацій ведення господарської діяльності у регіоні; забезпечення районування територій країни за характеристиками їх динамічного розвитку на основі показників стану та руху регіональної еколого-економічної системи відносно траєкторії її структурної рівноваги; прогнозування альтернативних сценаріїв регіонального розвитку та варіацій управлінських рішень по кожному з них; інтеграція мікромеханізмів регулювання перехідних процесів у існуючі макромеханізми державного, ринкового внутрішнього організаційного регулювання, а також у існуюче регіональне інституціональне поле.

Реалізувати вище перелічені завдання складного механізму, який відноситься до класу регулювання перехідних регіональних процесів, можливо шляхом розробки та впровадження комплексу окремих механізмів, кожен з яких забезпечує взаємодію та динаміку відповідних елементів регіональної системи згідно заданих параметрів та визначених критеріїв ефективності для досягнення загальної мети структурно-кількісної еколого-економічної

рівноваги (рис.6.12). Весь цей комплекс об'єднує механізми типу мікромеханізмів, дія яких спрямована на регулювання елементарних структурних часток економічних та екологічних процесів регіону.

На початковому етапі розробляється механізм, дизайн якого дозволяє виявляти, відстежувати та класифікувати незначні економічні та екологічні фактори у регіональній системі. Цей механізм імплементується у більш складний механізм інформаційного живлення процесу регулювання, тому що інформація отримана під час реалізації функцій першого механізму, повинна дійти до потрібних організаційних терміналів та бути інтерпретованою з точки зору ризиків або переваг для еколого-економічної структурної рівноваги.

На основі ефективної взаємодії двох описаних механізмів розробляється модель та механізм моніторингу та підтримки динаміки структурної сітки регіональної еколого-економічної системи.

Мікромеханізми аналізу «малих» факторів, інформаційного живлення та підтримки структурної сітки регіональної еколого-економічної системи складають фундаментальну основу для безпосереднього регулювання перехідних регіональних процесів шляхом застосування механізму балансу інтересів економічних суб'єктів. У цьому випадку інтереси економічних суб'єктів регіональної економіки повинні бути збалансовані за критерієм збереження рівня керованості еколого-економічної системи регіону у період перехідних процесів і втрати структурної рівноваги. Результати, отримані за допомогою цих механізмів, стають відправними принципами для дизайну таких правил поведінки приватного бізнесу, громадськості та органів місцевої влади, які, у свою чергу, є носіями еколого-економічних зв'язків, щоб у короткостроковій та довгостроковій перспективі було досягнуто стан еколого-економічної структурної рівноваги. Тому укрупнений механізм балансу інтересів містить механізми мотивації та стимулювання поведінки учасників регіональної економіки у потрібних межах та згідно заданих сценаріїв, організації їх ефективної взаємодії між собою, контролю за дотриманням встановлених правил господарювання у наявній екологічній ємності регіону.

Регулювання перехідних еколого-економічних процесів у регіональній системі на загальнодержавному рівні передбачено здійснювати на основі механізмів групування територій за ознакою наявності структурної рівноваги, механізмів міжтериторіального вирівнювання та механізмів прогнозування маршрутів розвитку кожної окремої території. Це дозволить управляти трансформаціями одразу декількох територіальних одиниць, що знаходяться у однаковому положенні, прогнозувати маршрут розвитку країни в цілому на сонові об'єднання комплексу регіональних маршрутів, попереджувати ризики виникнення багатовекторності цих маршрутів задля досягнення загальної структурної еколого-економічної рівноваги в рамках країни в цілому. На завершальному етапі розроблений комплекс мікромеханізмів (див.рис.6.12) інтегрується з макромеханізмами та існуючим регіональним інституціональним полем через спеціальний інтеграційний економіко-правовий інструментарій.

Розглянемо модель інформаційного сполучення складових механізму регулювання перехідних еколого-економічних процесів регіону, яка містить компоненти організаційної структури, інструменти еколого-економічного регулювання діяльності економічних суб'єктів, а також інформаційні потоки-сполучники названих складових, які стосуються екологічної та економічної інформації (рис.6.13). Як зазначено у [583], від типу взаємозв'язку елементів залежить динаміка всієї системи. Тобто, динаміка та вектор розвитку еколого-економічної системи регіону визначаються не тільки сукупністю змін, що відбуваються у її елементах, але й характером взаємозв'язків між ними.

Мікромеханізми регулювання перехідних процесів у регіональній еколого-економічній системі з метою досягнення структурної рівноваги та забезпечення маршруту регіонального розвитку типу «прогрес» інтегруються зі складовими макромеханізмів державного та міжнародного рівня. Так, на законотворчу діяльність держави в області природокористування та впровадження інновацій чинить вплив відповідна політика міжнародних організацій, які визначають стратегічні пріоритети сучасного розвитку суспільних систем, лобіюють інтереси держави перед світовою спільнотою.

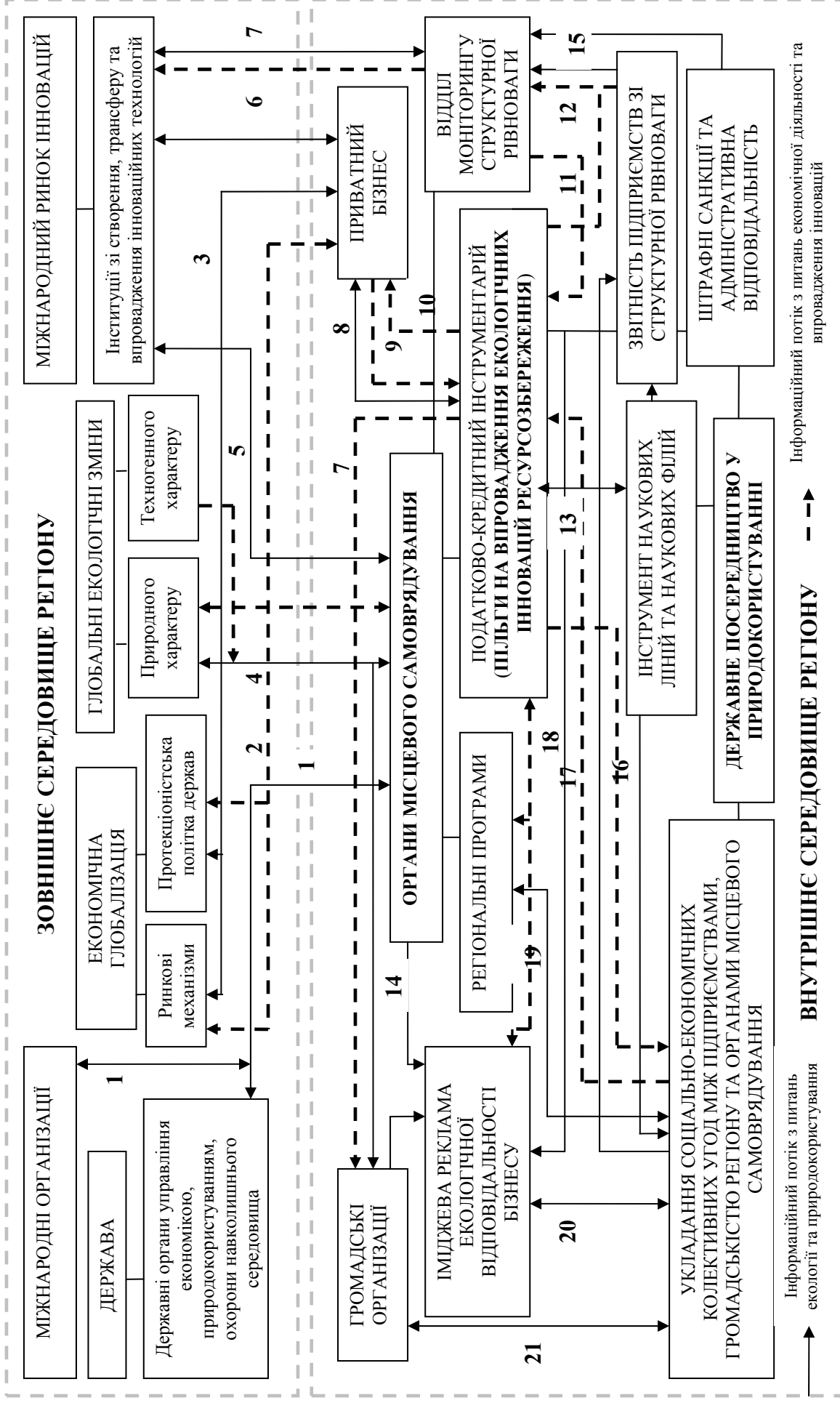

Рис. 6.13 Модель сполучення складових механізму регулювання перехідних еколого-економічних процесів регіону

Джерело: розроблено автором

Як показано на рис.6.13 органи місцевого самоврядування, як суб'єкти регулювання регіональної структурної еколого-економічної рівноваги, через загальнодержавні органи управління сполучаються з економічними та екологічними міжнародними організаціями (*інформаційний потік 1*).

Процеси світової економічної глобалізації у зовнішньому середовищі регіону можна представити у вигляді двох основних компонент: ринкових механізмів та протекціоністської політики різних держав. Ринкові механізми виражають глобальні економічні тенденції, що виникають під впливом взаємодії сукупних попиту та пропозиції на різні групи товарів та послуг, до яких, у свою чергу, відносяться ресурсомісткі та наукомісткі продукція та послуги. Протекціоністська політика держав дозволяє штучно регулювати експортно-імпорتنі операції та стимулювати національне виробництво, чим впливати на вище зазначені ринкові механізми. Тому процеси економічної глобалізації певною мірою залежать, але й водночас чинять прямий вплив на діяльність приватного бізнесу у регіоні, особливо, якщо ця діяльність ґрунтується на реалізації природних ресурсів та сировини і є вразливою до коливань ринку та змін у ринковій кон'юнктурі (*інформаційні потоки 2,3*).

Слід відзначити, що зв'язок еколого-економічних процесів на регіональному та світовому рівні активно досліджується вченими. Так, вплив еколого-економічних факторів на регіональний розвиток в контексті глобалізації розглядали Пахомов Ю. [227], Гнатишин М. [245,246]. Питання розробки політики охорони довкілля для вирішення завдань геоекономічного розвитку було досліджено у [216,227]. Автори підкреслюють, що зменшення матеріало- та енергомісткості виробництва, підвищення екологічної якості продукції та послуг є фактором міжнародної конкуренції регіонів, інструментом економічної геополітики. Причому, керівництво підприємств повинно бути вмотивовано впроваджувати екологічний менеджмент виробничих процесів [227]. У якості дієвого інституціонального механізму для регулювання глобальних міжрегіональних еколого-економічних процесів Туницею Т. запропоновано схвалити «Екологічну Конституцію Землі, яка

зобов'язуватиме кожна країну здійснювати ефективну економічну політику збалансованого природокористування і сталого розвитку» [857].

Глобальні екологічні зміни природного та техногенного характеру генерують потоки інформації екологічного та економічного характеру, адже позитивні та негативні екологічні зміни позначаються не тільки на регіональній екосистемі, але й мають наслідки для ведення бізнесу. Наприклад, у районах природних катастроф підприємства втрачають свою дієздатність та конкурентоспроможність, що автоматично впливає на ринок продукції та послуг, цінних паперів, праці тощо. Як було обґрунтовано у п.6.2, чим більш ресурсомісткою є продукція або послуги підприємств, тим більш залежними вони є від екологічних зрушень. У свою чергу, інформація про це необхідна органам місцевого самоврядування для здійснення ефективного регулювання перехідних еколого-економічних процесів.

Тому приватний бізнес у регіоні, органи місцевого самоврядування у запропонованій моделі мають зворотні зв'язки зі складовими глобальних екологічних процесів (*інформаційний потік 4* на рис.6.13).

В умовах загальносвітової концепції формування інноваційної економіки, заснованої на знаннях особливої значимості набуває наявність та інтенсивність інформаційних потоків, що пов'язують регіон з глобальним ринком інновацій (*інформаційні потоки 5-7*). Органам місцевого самоврядування необхідна інформація про екологічний та економічний рівень існуючих у світі інновацій для оцінки та моніторингу «малого» фактору середньої норми заміщення природомісткої продукції на наукомістку та обґрунтування на цій основі політики забезпечення регіональної структурної рівноваги, розробки механізмів регулювання діяльності економічних суб'єктів, впровадження регіональних інноваційно-інвестиційних проектів, спрямованих на підтримку регіональної природної ємності. Аналітичну обробку ця інформація проходить у спеціально створеному в органах місцевого самоврядування відділі моніторингу структурної рівноваги. Тому з одного боку у цей відділ потрапляє інформація з міжнародного ринку інновацій від місцевої влади, зважена на її стратегічні цілі

та регіональну політику, а з іншого боку – налагоджуються прямі інформаційні контакти з центрами та організаціями трансферу технологій для отримання первинних оперативних даних. Цей подвійний інформаційний потік має більшу вірогідність бути інтерпретованим у подальшому у найефективніший спосіб з точки зору досягнення регіональної еколого-економічної структурної рівноваги. У свою чергу, приватний бізнес може виступати покупцем інновацій з міжнародного ринку, а також постачальником на цей ринок інноваційної продукції. Зацікавленість підприємств у налагодженні зв'язків з міжнародним ринком інновацій стимулюється відповідними регулюючими інструментами внутрішнього регіонального середовища.

Базовими інструментами стимулювання приватного бізнесу, який уособлює процеси використання природних та нематеріальних активів з метою виробництва продукції та послуг і отримання прибутку, виступають податково-кредитні мотиватори (*інформаційні потоки 8-10* на рис.6.13), які передбачають низку пільг на впровадження інноваційних технологій ресурсозбереження. Це дає можливість отримати подвійний ефект з точки зору досягнення структурної рівноваги у регіоні, а саме знизити норму використання природних ресурсів на одне підприємство та водночас підвищити норму заміщення природомісткої продукції на наукомістку.

В основі податково-кредитного інструментарію для стимулювання зацікавленості підприємств у веденні господарської діяльності згідно принципів структурної еколого-економічної рівноваги лежить зміна філософії податків, як суспільного явища. У сьогоденних умовах економічні агенти ставляться до податків, як до перешкоди на шляху підвищення рентабельності бізнесу та особистого добробуту платника податків. Водночас, у розвинутих країнах саме на основі обсягу сплачених податків підприємствам та фізичним особам надаються банківські кредити, пільгові карти на користування державними послугами, здійснюється оцінка їх конкурентоспроможності, складаються рейтинги тощо. Тобто податок стає інструментом для присвоєння

економічному агенту певного статусу у суспільстві, і тому розцінюється ним, як інструмент для досягнення лідерських позицій в економіці.

Таким чином, у контексті регулювання регіональних перехідних еколого-економічних процесів аналогічну іміджеву філософію можна застосувати по відношенню до регіональних економічних агентів, розробивши систему послуг та статусів залежно від рівня ресурсовикористання та заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку. Для цього дизайн моделі (див.рис.6.13) передбачає особливе сполучення (*інформаційний потік 14*) між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями.

На нашу думку, право та обов'язок формування позитивної іміджевої реклами соціально відповідальних підприємств, чия діяльність відбувається у встановлених межах структурної еколого-економічної рівноваги, потрібно делегувати громадським організаціям регіону, які відстоюють інтереси громадян у проживанні на екологічно безпечних територіях з рівними соціально-економічними стандартами.

Спеціально розроблені фінансовими установами регіону програми кредитної лояльності під реалізацію підприємствами інноваційних екологічних проектів можуть виступити фінансовим каталізатором зрушень у регіональній системі у бік досягнення еколого-економічної структурної рівноваги та переходу на вищий рівень регіонального розвитку. Ці програми повинні передбачати не тільки знижені кредитні ставки, але й подовжений термін та збільшений обсяг кредитування.

Фіскальне регулювання може бути доповнено особливим інструментом «податкового мультиплікатора», який передбачає податкові знижки у разі впровадження інноваційних проектів у виробництві, до яких застосовується мультиплікативний коефіцієнт, якщо ці проекти відносяться до екологічної сфери та націлені на збереження або примноження наявних у регіоні природних ресурсів. Функції оцінювання проектів підприємств для участі у програмах кредитної лояльності та отримання права на податковий мультиплікатор

покладено на координаційну раду представників відділу забезпечення регіональної структурної рівноваги та громадських організацій регіону.

Ефективним стимулятором екологізації та інноватизації діяльності підприємств регіону виступає амортизаційна політика, якою можуть бути передбачені, як знижки ставок амортизації необоротних активів, так і, навпаки, їх підвищення згідно прискорених методів нарахування зносу, при постійному оновленні парку основних виробничих фондів, на основі яких підвищується коефіцієнт заміщення ресурсомісткої продукції на наукомістку.

З метою ефективного регулювання перехідних процесів у регіональній еколого-економічній системі поряд з регулюючими інструментами-мотиваторами доцільно використовувати комплекс інструментів нормативно-директивного характеру. На цьому наголошує, наприклад, і автор у [583], зазначаючи, що повинен бути визначений нормативний рівень втручання економічної системи у екологічну систему, на основі чого відбудеться заміна пріоритету вартісного підходу, коли за втручання сплачуються штрафи, але втручання продовжується, на нормативний, коли встановлена чітка межа та відповідальність за її порушення. Також зустрічається думка, що існуючі правові механізми запобігання забрудненню навколишнього середовища є неефективними, і необхідно інтегрувати економічні та адміністративні методи регулювання на основі введення нової парадигми управління наявним у регіональній економіці «екологічним ресурсом» [594].

Таким чином, до інструментів нормативно-директивного характеру відносяться штрафні санкції та адміністративна відповідальність за перевищення середніх, встановлених відділом моніторингу структурної рівноваги, норм використання природних ресурсів на одне підприємство з урахуванням створеної при цьому доданої вартості (*інформаційний потік 15* на рис.6.13). При цьому, обсяг штрафних санкцій повинен бути не меншим ніж середній рівень потенційного прибутку, який може бути отриманий від використання природних ресурсів. У протилежному випадку буде присутній інтерес в отриманні тієї частини прибутку, яка залишиться після сплати усіх

штрафів. Між тим, за рахунок отриманих штрафів не завжди представляється можливим здійснити відновлювальні заходи щодо витрачених природних ресурсів для збереження регіональної природної ємності. Тому у певних випадках доцільно застосовувати такі регулюючі заходи, які б дозволили попередити шкідливі втручання економічної діяльності у регіональне природне середовище шляхом інформування економічних суб'єктів про негативні наслідки у разі порушення встановлених правил та норм.

Для своєчасного контролю економічних процесів, які відбуваються у регіоні, та їх впливу на екологічну безпеку території доцільно запровадити спеціальну звітність підприємств зі структурної еколого-економічної рівноваги (*інформаційний потік 11,12* на рис.6.13), яка б для зручності подавалася в управління статистики, а з нього до відповідного відділу. Відстежуючи динаміку кожного окремого підприємства відносно стану структурної рівноваги, можливо з високим рівнем точності визначити динаміку всієї регіональної еколого-економічної системи відносно точок біфуркацій та станів структурної рівноваги на різних гілках розвитку.

Активізація інноваційної діяльності підприємств у регіоні може відбуватися за допомогою таких інструментів, як: створення наукових банків; відкриття для підприємств послуги наукових ліній; надання наукової іпотеки - банківських кредитів під заставу нематеріальних активів для відкриття бізнесу або модернізації існуючого виробництва; запровадження наукового лізингу; законодавче закріплення положення про обов'язкову наявність при кожному підприємстві наукових підрозділів та філій; набуття науковими установами фінансової автономії для здійснення повноцінних відносин з бізнесом (*інформаційний потік 13*).

Регіональні наукові банки можуть бути спеціалізованими, тобто акумулювати наукові розробки, що стосуються певних секторів регіональної економіки. У функції цих банків входить прийняття нематеріальних активів під управління та надання їх підприємствам у формі існуючих ліцензійних угод або наукового лізингу. Регіональний науковий банк виступатиме посередником

між розробниками інноваційних технологій та їх отримувачами. Кожна операція, пов'язана з трансфером технологій, принесе певний відсоток розробнику та відповідну маржу банку за здійснення посередницьких послуг. Науковий лізинг, на відміну від ліцензійної угоди, передбачає можливість подальшого викупу інноваційної технології її користувачем або набуття права прямої довгострокової оренди у розробника без участі банку та без стягування ним посередницької маржі. Науковий банк може стати елементом інфраструктури наукового та індустріального парків, організаційно-правові засади функціонування яких досліджено у п.2.3.3.

У моделі сполучення складових механізму регулювання перехідних еколого-економічних процесів регіону (див.рис.6.13) передбачено, що держава, яку на регіональному рівні представляють органи місцевого самоврядування, виконує посередницькі функції між економічною та природною регіональними системами. Одним з проявів цих функцій є обґрунтована можливість введення місцевою владою мораторію на здійснення певних господарчих операцій, які за даними відділу моніторингу структурної рівноваги несуть ризики порушення еколого-економічної рівноваги зв'язків між компонентами регіональної системи. Ця функція, а також низка інших функцій та положень, повинна бути зафіксована в багатосторонній колективній угоді між регіональною владою, громадськими організаціями та підприємствами, яка являє собою механізм балансу інтересів економічних агентів регіону у економічній та екологічній сфері (*інформаційний потік 16-21*). Колективна регіональна угода повинна містити положення щодо обов'язків господарчих суб'єктів не порушувати регіональну структурну рівновагу, а місцевої влади – надавати підтримку інноваційній діяльності підприємств з ресурсозбереження за допомогою вище перелічених стимулюючих інструментів.

Таким чином, на основі проведених досліджень впливу еколого-економічних характеристик на регіональний розвиток можна зробити наступні висновки. Екологічна система регіону визначає напрям та динаміку розвитку регіональної економіки і виражається в умовному показникові регіональної

природної ємності. З метою ефективного регулювання комплексної еколого-економічної системи регіону у сучасних умовах господарювання необхідно зосередити увагу на регіональних перехідних процесах. Ці перехідні процеси являють собою певні трансформації, які стосуються не кількісних, а якісних параметрів еколого-економічного середовища території, виражених у порушенні структурних зв'язків компонентів регіональної системи.

Саме стан структурного еколого-економічного дисбалансу є найбільш непередбачуваним та складним для збереження контрольованості та керованості регіональної економіки. Між тим, саме завдяки постійним зрушенням у регіональній структурній рівновазі можливі переходи (якісні стрибки) еколого-економічної системи регіону на новий рівень розвитку.

Обґрунтовано, що об'єктом регулювання регіональних перехідних еколого-економічних процесів виступають «малі» екологічні та економічні фактори, незначні коливання яких призводять до значних кількісних змін у результуючих показниках регіональної економіки та змін її вектору розвитку. Тому у дослідженні запропоновано регулювати регіональні перехідні еколого-економічні процеси на основі спеціальних мікромеханізмів, дія яких спрямована на внутрішню елементарну структуру екологічної та економічної системи регіональної економіки.

6.4 Розробка регіональної інноваційної моделі сталого розвитку економіки

6.4.1 Обґрунтування соціальної сталості як складової сталого розвитку регіональної економіки

Механізми регулювання розвитку регіональної економіки базуються на комплексному врахуванні особливостей різних підсистем регіону. Згідно принципів сталого розвитку, обґрунтованих у п.1.1.2, регіональні підсистеми об'єднуються згідно таких основних напрямів, як економічний, соціальний та екологічний. З метою наукового обґрунтування ефективності та дієвості регулюючих механізмів розвитку регіонів доцільно дослідити особливості поведінки складної регіональної соціально-економічної системи на прикладі її спрощених версій, якими виступають розроблені інноваційні економіко-математичні та графічні моделі сталого регіонального розвитку.

У теперішній час єдиним офіційним нормативним документом України, який визначає загальні основи державної політики сталого територіального розвитку, не враховуючи нормативні акти, які стосуються регулювання сталого розвитку окремих міст та регіонів, є Постанова ВРУ «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» 1999 р. [707]. Разом з цим, за період незалежності нашої держави вченими та державними діячами було розроблено декілька концепцій [706,556,742,740,215] та стратегій [736,827,535,536] формування в Україні державної політики сталого розвитку. У цих роботах відсутні концептуальні протиріччя, а запропоновані механізми тільки доповнюють загальні організаційні основи сталого розвитку. Зокрема, науковою школою таких вчених, як В.П. Кухар, Б.В. Буркинський, М.А. Голубець, Б.М. Данилишин, Л.Г. Руденко, А.Г. Шапар [556] розроблено фундаментальні теоретико-методологічні засади переходу України до сталого розвитку, який вбачається у збалансованості гуманістичного, соціального, економічного та екологічного розвитку; запропоновано понятійний апарат, який містить поняття

екологічної безпеки, екологічної кризи, ризику, ємності території, граничного споживання природних ресурсів тощо; представлено чіткі етапи дій у природо-ресурсній, соціальній та економічній сферах, які дозволять закласти підвалини сталого розвитку у регіональній економіці; розроблено методичні підходи до обґрунтування стратегії сталого розвитку в умовах України.

Концепції, запропоновані О.О. Векличем [215], Ю.І. Самойленком, С.І. Курикінім [740], В.І. Ландиком [706], адаптовані під вертикально-горизонтальну систему державного управління і являють собою план дій з визначеними механізмами та поставленими у кількісному вимірі цілями.

Сталий розвиток у регіональному аспекті досліджують представники Львівської школи регіоналістики: М.І. Долішній, С.М. Злупко, П.Ю. Беленький, М.А. Козоріз, В.С. Кравців, Л.Т. Шевчук, Я.О. Побурко [815].

Математичну формалізацію сталого розвитку України з представленням його у вигляді вектору у тривимірному просторі, визначення рівня гармонійності розвитку територій, розрахунок рівня сталості регіонів та України в цілому у порівнянні з країнами Європи представлено авторським колективом під керівництвом М.З. Згуровського у [134,135].

Однак, на наш погляд, існуючі концепції сталого розвитку мають чітко виражену екологічну спрямованість та визначають основним критерієм політики господарювання від глобального до мікро-рівня процес збереження наявних природних ресурсів для наступних поколінь, що висвітлено у п.6.3.

Таким чином, трактування сутності поняття «сталий розвиток», побудова понятійної ієрархії, розробка графічних та математичних моделей сталого розвитку, пошук нових механізмів регулювання регіональної економіки мають певний екологічний акцент. Цей екологічний акцент проявляється у вирішуваних науковцями завданнях для забезпечення сталого розвитку, які полягають в обґрунтуванні способів комплексного відтворення наявних у регіоні природних ресурсів, оцінці та управлінні станом екологічної підсистеми у регіоні, формуванні спеціальної стимулюючої податково-кредитної екологічної політики, створенні ефективної екологічної інфраструктури тощо.

Щодо визначення генезису сталого розвитку цікавою є думка Є.М. Борщука [189, С.21], який трактує розвиток як динаміку взаємодії потоків речовини, енергії та інформації у регіональній економічній системі, а встановлення балансу речовини і енергії на вході і виході системи характеризує її рівноважний, тобто сталий режим.

Водночас регіональний розвиток не може вважатися сталим, якщо при дотриманні вимог здійснення виробництва у межах екологічної ємності залишається незадовільним рівень соціальних стандартів, при якому спостерігається скорочення населення регіону та погіршення морального стану суспільства. Тобто під загрозою опиняється власне існування на даній території майбутніх поколінь, для яких сьогодні слід зберігати наявні природні ресурси і які продовжуватимуть традиції сталого регіонального розвитку у майбутньому.

Не зважаючи на очевидний вплив фактору соціального благополуччя на сталий розвиток регіону, на нашу думку, цьому аспекту приділено не достатньо уваги під час практичного формування регіональної економічної політики та розробки механізмів регіонального регулювання.

Наприклад, результати фундаментального дослідження з основ сталого розвитку регіонів України, представлені у [135], потребують їх переведення у практичну площину. Проаналізовані параметри соціальної складової регіонального розвитку та отримані на цій основі інтегральні індикатори соціально-інституціонального виміру повинні бути враховані у конкретних інструментах та важелях соціально-економічної регіональної політики. Поряд з різноманітним форм та методів регулювання економіко-екологічного регіонального балансу, засоби соціально-економічної гармонізації залишаються не достатньо дослідженими та потребують розвитку.

Про необхідність подальшого наукового пошуку з метою обґрунтування концептуальних засад сталого розвитку регіону, які б глибше відображали сутність та взаємозв'язок регіональних соціальних, екологічних та економічних процесів, свідчать розбіжності та не одностайність думок вчених. Наприклад, залежно від концептуального підходу та методики розрахунку рівень сталості

розвитку Дніпропетровської області у [229] оцінюється як 0,45 част. од., а у [135] – як 0,79. Якщо у [135] показник гармонійності сталого регіонального розвитку розраховується як арккосинус кута між фактичним та ідеальним вектором у трьохмірному просторі, то у [690] – за допомогою трансформованого рівняння гіперболічного косинуса Фібоначчі.

Таким чином, з метою більш повного врахування соціальних факторів під час розробки механізмів регулювання сталого регіонального розвитку обґрунтуємо сутність понять соціальної сталості регіону, яке згадувалося у п.1.1.2, регіональної соціальної ємності та регіональної соціальної межі, визначимо характер взаємозв'язку зазначених понять з еколого-економічним розвитком регіону (рис.6.14).

Рис.6.14 Складові соціальної сталості та їх вплив на сталий розвиток регіональної економіки

Джерело: розроблено автором

На нашу думку, під *соціальною сталістю* регіонального розвитку слід розуміти такі динамічні перетворення у економічній та екологічній системі регіону, при яких відсутні загрози порушення демографічного різноманіття та погіршення якісних характеристик життя майбутніх поколінь населення регіону. Отже, внутрішню систему регіональної соціальної сталості можна представити двома складовими: демографічним різноманіттям та комплексом характеристик якості життя населення. Кожна з них дозволяє деталізувати соціальний вектор збалансованого економічного зростання регіональної економіки та забезпечити більш прискіпливий погляд на інноваційну модель регіонального сталого розвитку.

Окрім зазначеного, регіональне демографічне різноманіття та комплекс характеристик якості життя населення можна представити у вигляді відповідно показників регіональної соціальної ємності та регіональної соціальної межі, які обґрунтовані нижче і які можуть слугувати для оцінки рівня соціальної сталості регіону. Спираючись на єдину систему регіональних економічних взаємозв'язків та індикаторів, ці показники соціальної сталості доповнюють одне одного і дозволяють більш адекватно і точно оцінити реальні процеси, що відбуваються у регіоні, з позицій сталого розвитку, своєчасно виявити загрози і ризики та розробити механізми їх подолання.

Демографічне різноманіття регіону складається з показників загальної чисельності населення, структури населення за віком та статтю, рівнем працездатності та захворюваності тощо. Залежно від цілей регулювання сталого розвитку регіональної економіки демографічне різноманіття може бути представлено за певною обраною ознакою. У багато чому демографічне різноманіття залежить від діючих економічних механізмів на регіональному, національному та глобальному рівні. Наприклад, економічна вигода, яку отримують підприємства з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції внаслідок використання відносно дешевих речовин неорганічного походження, згідно принципів сталого розвитку повинна бути зважена на негативний ефект, який чинить процес споживання неякісної продукції на стан

здоров'я людей. Через це, а також внаслідок впливу інших негативних факторів, скорочується середня тривалість життя людей у регіоні, підвищується рівень смертності та скорочується загальна чисельність населення регіону.

Не досконалі бюджетні відносини між центром та регіонами, не достатньо ефективна політика розподілу бюджетних коштів позначається на рівні фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я, що також негативно впливає на чисельний склад населення регіону.

Відсутність дієвих механізмів стимулювання підприємницької ініціативи та інтеграції економічно не розвинутих або депресивних пост індустріальних регіонів у економічну систему країни впливає на нерівномірний розподіл трудового ресурсу по регіонах, утворення демографічно «старіючих» територій.

Таким чином, регіон з порушеним демографічним різноманіттям за статевою ознакою, професійною, віковою, за рівнем освіти та багатьма іншими ознаками, при негативній динаміці його окремих структурних елементів має низький рівень соціальної сталості, а відтак і сталого розвитку. Згодом, скорочення населення, просторова нерівномірність його розміщення, віковий та статевий дисбаланс призведуть до скорочення трудового ресурсу або зміни його професійних характеристик та, як наслідок, до обмеження виробничих можливостей регіону у подальшому економічному зростанні, і сталий розвиток у довгостроковій перспективі буде порушено.

На основі викладеного можна обґрунтувати, що демографічне різноманіття у регіоні може бути виражено показником *регіональної соціальної ємності*. Цей показник являє собою фактичну кількість та структуру населення регіону, а також залежну від цих параметрів загальну продуктивність живої праці за період, що аналізується. Здійснення економічного зростання з вичерпанням регіональної соціальної ємності означає нарощення виробництва продукції та послуг зі створенням таких умов життєдіяльності населення, при яких темпи використання праці населення регіону перевищують темпи її відтворення. При цьому встановлено, що у період дитинства та пенсійного віку людини зазначене співвідношення протилежне, тобто відтворення праці

здійснюється у більших обсягах та більшими темпами, ніж її використання (рис.6.15). Цю закономірність слід враховувати при визначенні загального рівня вичерпання регіональної соціальної ємності.

Спираючись на визначення поняття «праця», як сукупності фізичних та духовних здібностей людини, які вона використовує у своїй діяльності [774], можна стверджувати, що рівень використання праці може бути виражений відношенням обсягу витрачених фізичних та духовних сил у процесі діяльності до отриманого результату, а рівень відтворення праці – обсягом фізичних та духовних сил, що може бути відновлений за отримуваний працівником дохід.

За ступенем перевищення темпів використання праці над темпами її відновлення можна судити про рівень відхилення фактичної регіональної еколого-економічної політики від ідеальної політики соціальної сталості, як складової сталого розвитку території.

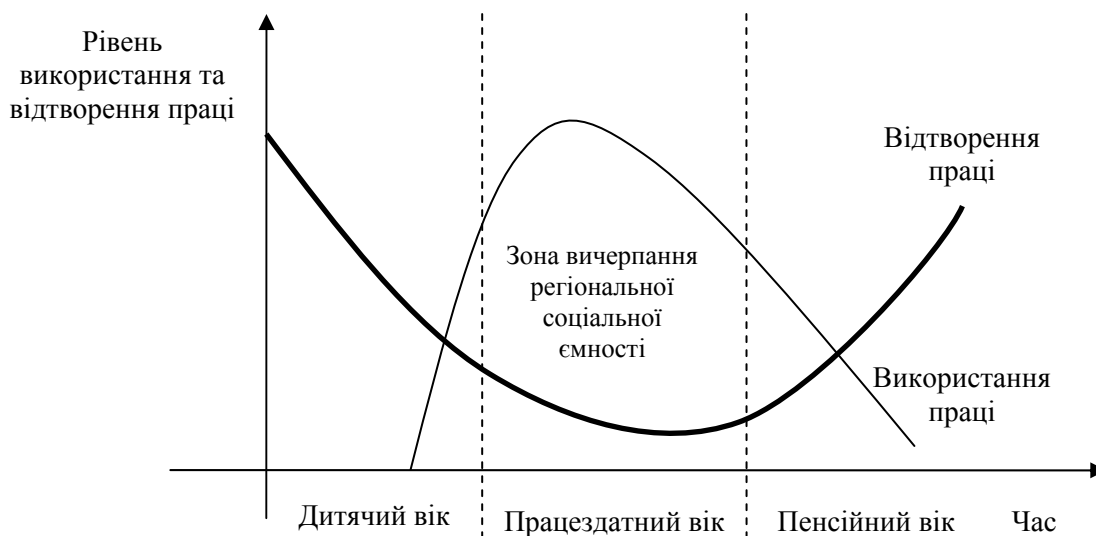

Рис.6.15 Вичерпання регіональної соціальної ємності, як ознака порушення соціальної сталості регіону

Джерело: розроблено автором

На основі викладеного можна зробити висновок, що механізм регулювання сталого розвитку регіональної економіки повинен містити такі

економічні важелі, які б забезпечували сталий соціальний розвиток регіону шляхом функціонування економіко-екологічної системи у межах регіональної соціальної ємності. У загальному вигляді зазначене можна математично формалізувати як оптимізаційну модель, де функцією цілі буде максимізація регіональної соціальної ємності:

$$S = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m (P_{ij} \cdot W_{ij}) \rightarrow \max, \quad (6.6)$$

де S - регіональна соціальна ємність; i - вид економічної діяльності в економіці регіону; n - кількість видів економічної діяльності в економіці регіону; j - група населення за обраною для аналізу характеристикою (вік, стать, освіта тощо) регіонального демографічного різноманіття; m - кількість груп населення за обраною для аналізу характеристикою регіонального демографічного різноманіття; P - кількість населення; W - середня продуктивність праці.

Головним обмеженням функції цілі у такому випадку виступає умова перевищення темпів відтворення праці, T_{BT} , над темпами її використання, T_{BK} , згідно періодів перебування особи у дитячому, δ , працездатному, p , та пенсійному, n , віці у складеній регіональній еколого-економічній системі:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \frac{T_{BT}}{T_{BK}} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \left(\left(\frac{T_{BT}}{T_{BK}} \right)^{\delta} + \left(\frac{T_{BT}}{T_{BK}} \right)^p + \left(\frac{T_{BT}}{T_{BK}} \right)^n \right) \geq 1, \quad (6.7)$$

Іншою важливою складовою соціальної сталості регіону, яка впливає на загальний результат регіонального сталого розвитку, є комплекс характеристик якості життя населення регіону (див.рис.6.14). Традиційно, одним з основних індикаторів аналізу ефективності соціально-економічних процесів, що протікають на регіональному та макро-рівні, виступає показник межі бідності.

Цей показник встановлюється державою як мінімальний рівень доходів (прожитковий мінімум), нижче якого особа вважається бідною [160]. Цей мінімальний рівень доходів залежить від середнього рівня життя населення території, для якої визначається межа бідності. Наприклад, у США у 2011 р. нормативна межа бідності була визначена на рівні 957 дол. на одну особу на місяць [114], у РФ – 209,86 дол. [746], в Україні у 2012 р. – 127,36 дол. [336].

Теоретично нормативно встановлений прожитковий мінімум повинен задовольняти мінімальний рівень фізіологічних та соціальних потреб особи, тобто враховувати не тільки витрати на забезпечення харчування, житла, але й на отримання базових медичних, освітніх послуг. Але фактичний прожитковий мінімум, який повинен задовольняти базові потреби людини, в Україні набагато більший, ніж нормативно встановлений.

Тому, на нашу думку, нормативний показник межі бідності, який віддзеркалює фактичні стандарти якості життя населення регіону, відповідає принципам сталого розвитку економіки регіону не повною мірою, і з цієї причини механізми регулювання, що розробляються для реалізації регіональної політики сталого економічного зростання, можуть виявитися менш ефективними, ніж заплановано.

На цій підставі у результаті проведених досліджень, які показали необхідність удосконалення підходів до оцінки соціального розвитку регіону, було висунуто гіпотезу про доцільність вираження комплексу характеристик якості життя населення регіону через введення такого поняття, як *«регіональна соціальна межа»*. За умови необхідного інформаційно-статистичного забезпечення, яке потребує окремих досліджень та наукового обґрунтування, це поняття може бути математично формалізоване у однойменний показник.

На відміну від межі бідності, за допомогою показника регіональної соціальної межі можна більш повно оцінити процеси, які відбуваються в середині громади регіону. Він враховує не тільки нормативно встановлений рівень економічних можливостей індивіда задовольнити свої базові потреби, чим відтворити певну частину витрачених фізичних та духовних сил у процесі

життєдіяльності, але й рівень внутрішньої соціальної згуртованості у регіональній громаді та рівень персональної екологічної відповідальності серед членів цієї громади. Цей показник може слугувати основою для розрахунку індексу суспільної розрізненості, за допомогою якого можна обґрунтовувати стратегію формування кластерів на засадах агентно-процесного підходу у певному регіоні (див.п.4.3.1).

Таким чином, *регіональну соціальну межу* можна визначити, як нормативно встановлену межу бідності (прожитковий мінімум), скореговану на рівень існуючої в регіоні соціальної згуртованості та персональної екологічної відповідальності. Саме рівень соціальної згуртованості та персональної екологічної відповідальності являють собою умовну ціну, яку громада сплачує за досягнення фактичної якості життя вище нормативної межі бідності. Дотримання або перехід через регіональну соціальну межу обумовлені встановленням таких економічних параметрів регіональної економіки та формуванням таких механізмів регіональної економічної політики, при яких покращуються або погіршуються основні характеристики життя населення регіону, виражені у прожитковому мінімумі, рівні соціальної згуртованості та персональної екологічної відповідальності. Внаслідок циклічної взаємодії економічної, соціальної та екологічної складових регіональної системи, погіршення або покращення комплексу характеристик якості життя населення спричинить відповідно зниження або збільшення темпів економічного зростання у наступному часовому періоді.

Якщо для досягнення певного рівня задоволення фізичних та духовних потреб (певного рівня відношення мінімально встановлених державою можливостей відтворення праці до фактичних) особою або групою осіб порушуються формальні та неформальні правила поведінки у суспільстві, внаслідок чого зникає відчуття суспільної єдності та приналежності до громади, виникає моральне занепокоєння, страх, відчуття суспільної несправедливості, починає превалювати верховенство власного інтересу та принцип «кожен сам за себе», то можна констатувати низький рівень або відсутність соціальної

згуртованості. У цьому випадку, на нашу думку, не можливо стверджувати, що економіка регіону розвивається стало, у т.ч. за рахунок соціальної сталості, оскільки нинішні та майбутні покоління не об'єднані у адаптивну систему традицій та міжгрупових домовленостей у суспільстві, що спричиняє інституціональну слабкість та життя «без правил».

Тобто економічні умови, що склалися у регіоні, не дозволяють індивіду гідно існувати на реально отримуваний дохід, який дорівнює або перевищує нормативну межу бідності, без порушення формальних та неформальних суспільних норм та правил. Серед прикладів суспільної поведінки, яка негативно впливає на рівень соціальної згуртованості, можна назвати корупцію, скоєння побутових та економічних злочинів, нехтування інтересами місцевої громади під час вирішення питань розподілу землі комунальної форми власності та розташування підприємств, отримання надприбутку власниками підприємств за рахунок встановлення надвисоких цін на деякі групи товарів, попит на який наближається до нееластичного, виникнення резонансних судових справ та ухвалення соціально несправедливих судових рішень та інше.

Рівень соціальної згуртованості може різнитися залежно від економічних умов, що склалися у регіоні. Наприклад, фактичний набір фізіологічно-духовних потреб, необхідність задоволення яких спонукає економічних суб'єктів до порушення соціальної згуртованості, за своїми кількісними та якісними характеристиками може бути різний у розвинутому та слабо розвинутому або депресивному регіоні. Звідси, розрив між фактичним та встановленим державою прожитковим мінімумом буде різний по регіонах України і його подолання кожним окремим індивідом вимагатиме різного ступеню порушення внутрішньої соціальної згуртованості громади регіону.

Якщо певний рівень економічного благополуччя індивіда або їх групи на фоні задовільної соціальної згуртованості не супроводжується персональною екологічною відповідальністю та функціонуванням механізму формування і передачі між поколіннями традицій екологічно дружнього ставлення до природи, то регіональний економічний розвиток не буде сталим з причин

відсутності у суспільстві екологічної культури. І, таким чином, збережена нинішніми поколіннями природа стане об'єктом активного використання майбутніми поколіннями з метою отримання економічної вигоди. Зазвичай, основна увага науковців зосереджена на опрацюванні механізмів реалізації екологічної відповідальності підприємств, тоді як механізми формування персональної екологічної відповідальності мешканців регіону у складі соціальної сталості потребують обґрунтування та подальшого розвитку.

Гіпотетично представимо показник регіональної соціальної межі у вигляді ідеалістичної моделі інтегрального індексу. Для забезпечення умов сталого регіонального розвитку необхідно визначити його мінімально припустиме значення:

$$I_{CM} = \prod_{j=1}^m (I_{MB} \cdot I_{CG} \cdot I_{EB}) \rightarrow \min, \quad I_{MB} = \frac{MB_H}{MB_\phi} \quad (6.8)$$

де I_{CM} - індекс регіональної соціальної межі; j - група населення за обраною для аналізу характеристикою (вік, стать, освіта тощо) якості життя населення регіону; m - кількість груп населення за обраною для аналізу характеристикою якості життя населення регіону; I_{MB} - індекс межі бідності; I_{CG} - індекс соціальної згуртованості; I_{EB} - індекс екологічної відповідальності; MB_ϕ - фактичний рівень межі бідності, як обсяг грошових коштів, фактично необхідних для задоволення базових фізіологічно-духовних потреб індивіда; MB_H - нормативно встановлений рівень межі бідності, як обсяг грошових коштів, що складають прожитковий мінімум для задоволення базових фізіологічно-духовних потреб індивіда.

Зменшення фактичного значення інтегрального індексу у порівнянні з визначеним оптимальним буде означати, що у регіональній системі спостерігається соціально-економічний дисбаланс, зниження якості життя населення, зниження рівня екологічної культури, що разом загрожуватиме

економічному зростанню та сталому регіональному розвитку у довгостроковій перспективі. І навпаки.

Позитивна різниця між фактичним значенням показника регіональної соціальної межі та оптимальним формує запас міцності функціонування регіональної соціально-еколого-економічної системи з точки зору такої складової сталого розвитку, як соціальна сталість. Негативна різниця – рівень загрози соціальній сталості та сталому регіональному розвитку в цілому.

З функції цілі (6.8) видно, що кожна складова інтегрального індексу регіональної соціальної межі прямо впливає на кінцевий результат. Чим більшим є значення індексу межі бідності, тим меншим є розрив між фактичним та номінальним прожитковим мінімумом, тим більш соціально стало розвивається економічна система регіону.

Під час визначення складових функції цілі (6.8) доцільно враховувати існуючі обмеження, які залежать від конкретних економічних, соціальних та екологічних умов, що склалися у регіоні, і тому для кожного регіону можуть бути різними, що в результаті, як раніше зазначалося, означатиме різний рівень мінімально граничної регіональної соціальної межі для регіонів держави.

Так, індекс межі бідності, тісно пов'язаний з рівнем заробітної плати, виплачуваної працівникам на підприємствах та у організаціях регіону, оскільки заробітна плата є основним джерелом доходу громадян України і у функції цілі (6.8) може бути прийнята за номінальний прожитковий мінімум.

Тому індекс межі бідності повинен бути таким, щоб обсяг відраховуваних до бюджету податків з заробітної плати фізичних осіб, B , був не менше запланованого, але водночас забезпечував встановлений середній рівень рентабельності підприємств, R , оскільки заробітна плата та нарахування на неї є суттєвою статтею операційних витрат. Індекс соціальної згуртованості повинен забезпечувати перевищення економічної активності у регіоні, EA , над кількістю економічних правопорушень, EP . Індекс екологічної відповідальності повинен бути таким, щоб витрати на функціонування механізмів формування та передачі традицій екологічно дружнього ставлення

до природи між поколіннями, B_E , були меншими ніж доходи, D_E , отримані абсолютно або умовно, внаслідок існування у суспільстві інституціональної норми персональної екологічної відповідальності.

Об'єднаємо зазначені обмеження у відповідну систему:

$$\begin{cases} B \leq I_{MB} \leq R, \\ EA \geq EP, \\ B_E \leq D_E \end{cases} \quad (6.9)$$

Негативне відхилення фактичного значення інтегрального індексу регіональної соціальної межі від оптимального може супроводжуватися регіональним економічним зростанням, але у короткостроковій перспективі. Це може відбуватися за рахунок короткострокового позитивного ефекту «підігріву» економічної активності регіональної громади, що виникає від порушення соціальної згуртованості. В умовах відсутності єдиних інституціональних рамок та наявності можливостей для вільних дій може значно підвищитися ступінь економічної активності кожного окремого індивіда або їх груп, що позитивно вплине на загальну продуктивність регіону. Однак, не керована та не збалансована у своїх напрямках економічна активність регіональної громади, яка проявиться у описаних вище негативних соціальних наслідках відсутності соціальної згуртованості, спричинить скорочення загальної продуктивності регіону у довгостроковій перспективі.

В умовах, коли постановка оптимізаційної задачі з функцією цілі у вигляді інтегрального індексу регіональної соціальної межі не можлива, останній може слугувати індикатором для оцінки соціальної складової сталого розвитку регіону. Шляхом приведення індексів межі бідності, соціальної згуртованості та персональної екологічної відповідальності до єдиної розмірності у межах від 0 до 1, можна визначити абсолютний соціально сталий розвиток регіону при інтегральному індексі регіональної соціальної межі на

рівні 1. Відхилення фактичного значення інтегрального індексу від одиничного вказуватиме на рівень соціально сталого розвитку регіону.

З наведеного вище можна зробити наступний висновок. Економічне зростання у регіоні при дотриманні принципів сталого розвитку не можливе без забезпечення екологічної сталості шляхом функціонування регіональної системи у межах екологічної ємності та забезпечення соціальної сталості. У свою чергу, соціально сталий регіональний розвиток характеризується функціонуванням регіональної системи у рамках регіональної соціальної межі та регіональної соціальної ємності. При скороченні регіональної соціальної ємності та зниженні регіональної соціальної межі існує загроза сталому розвитку економіки регіону. Збільшення регіональної соціальної ємності при зниженні регіональної соціальної межі може призвести у довгостроковій перспективі до гальмування економічного розвитку регіональної економіки.

Таким чином, механізми регулювання сталого регіонального розвитку, розроблені на основі відповідних інноваційних моделей складної регіональної системи, повинні враховувати фактори економічної сталості, що виражено у рівні економічного потенціалу регіону, сформованому регіональному інвестиційному кліматі; фактори екологічної сталості, що виражено у рівні природно-ресурсної ємності; фактори соціальної сталості, що виражено у рівні демографічного різноманіття та якості життя населення.

6.4.2 Моделювання сталого розвитку регіональної економіки на основі біхевіоріального підходу

Поряд з тим, що сталий розвиток регіональної економіки традиційно розглядається у трьохмірному просторі економічної, екологічної та соціальної сфери, на нашу думку, цей підхід з практичної точки зору є дещо обмеженим і тому потребує удосконалення.

Раніше викладені результати проведених досліджень відповідають логіці вивчення прийнятої парадигми сталого розвитку, положення якої закріплені у

відповідних міжнародних документах (див.п.1.1.2), встановлення особливостей взаємодії екологічної та економічної підсистем регіону між собою (див.п.6.1.-6.3), підсилення існуючих теоретичних основ та методичних підходів до регулювання соціальною підсистемою на шляху сталого розвитку (див.п.6.4.1). Однак, перелічені аспекти проведених досліджень потребують об'єднання та з'ясування тих основоположних факторів та закономірностей, які дозволяють економіці регіону на практиці функціонувати збалансовано, тобто не порушуючи природної та соціальної ємності регіону.

Обмеженість існуючої концепції сталого розвитку регіональної економіки на основі його представлення у вигляді економіко-еколого-соціальної комплексної системи регіону полягає у тому, що не враховується такий важливий аспект, як поділ суспільства, у т.ч. регіональної громади, на різні соціальні групи. Саме цей аспект може суттєво гальмувати процеси, пов'язані з функціонуванням механізмів регіонального сталого розвитку, оскільки кожна група має свою систему цінностей та економічних інтересів щодо розвитку регіону, які можуть співпадати або бути кардинально протилежними.

Поняття «економічний інтерес» є одним з основоположних у ринковій економіці і визначає вигоду економічних суб'єктів у разі вчинення тих або інших дій [498,496]. Тобто саме економічні інтереси визначають *поведінку* різних суспільних груп регіону щодо формування міжгрупових соціально-економічних відносин у полі принципів сталого розвитку.

З проведених у роботі досліджень можна зробити висновок, що концептуально складові елементи сталого розвитку вступають у протиріччя одне до одного на тій підставі, що суперечливими є інтереси груп економічних суб'єктів, які представляють економічну, екологічну та соціальну сфери.

Тому, на нашу думку, сталим регіональний розвиток може бути лише тоді, коли поряд з факторами екологічної, економічної та соціальної сталості будуть гармонізовані інтереси різних груп регіональної громади, тобто буде досягнута сталість та передбачуваність їх поведінки у економічних, екологічних та соціальних регіональних процесах.

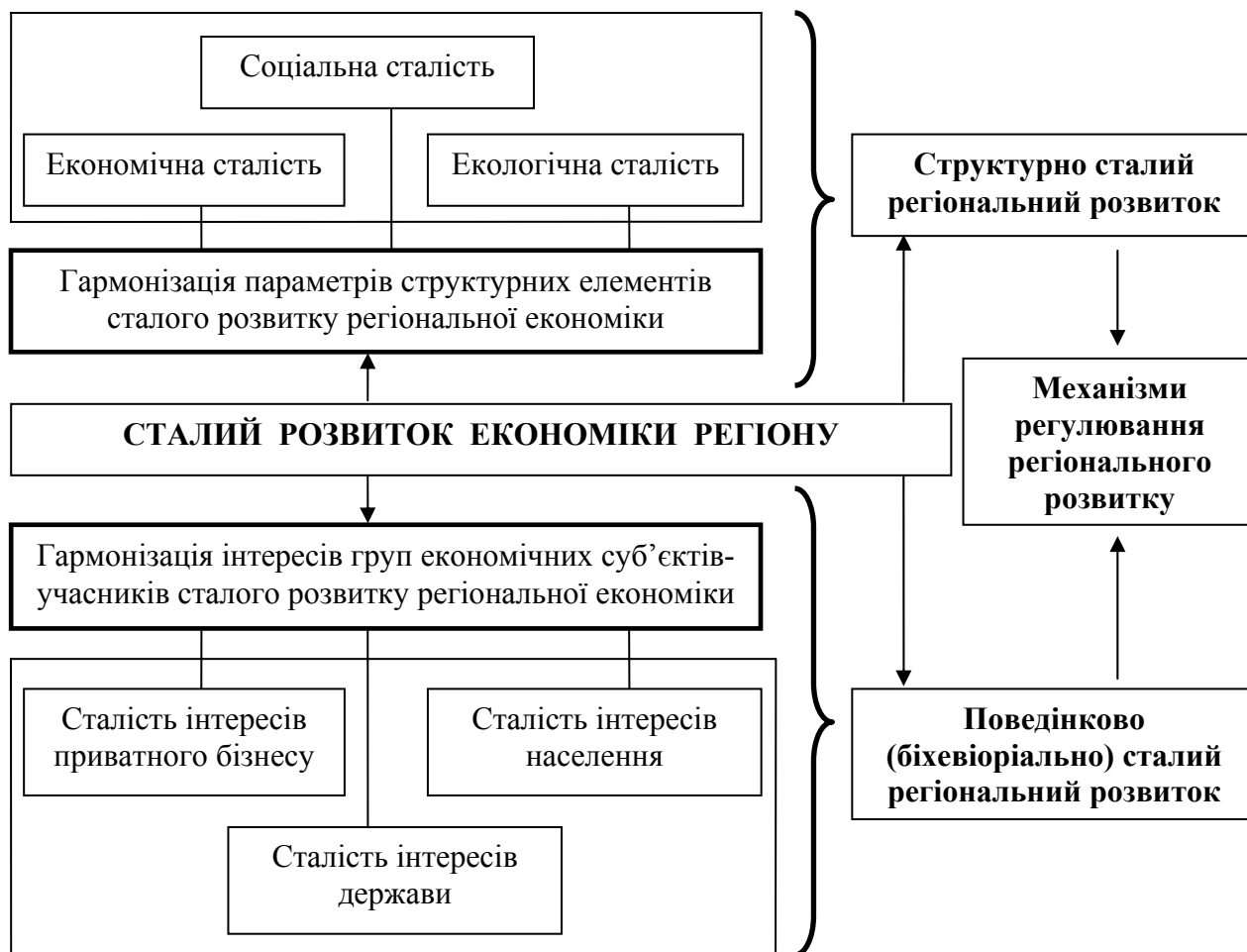

Рис.6.16 Зміст та базові складові сталого розвитку економіки регіону на основі біхевіоріального підходу

Джерело: розроблено автором

На рис.6.16 видно, що розвиток регіональної економічної системи, на нашу думку, може вважатися сталим лише тоді, коли будуть збалансовано взаємодіяти між собою складові елементи економіки регіону та гармонійними будуть взаємовідносини та поведінка груп економічних суб'єктів.

У цьому випадку механізми регулювання регіонального розвитку можуть бути ефективними та дієвими, тому що не тільки будуть збалансовані соціально-економіко-екологічні параметри різних сфер регіональної економіки, але й буде досягнуто домовленостей між групами економічних суб'єктів щодо дотримання цих параметрів. Такий підхід до трактування та регулювання сталим регіональним розвитком можна назвати біхевіоріальним (behavior –

пер. з англ. поведінка), тобто таким, що враховує ознаки сталості у поведінці основних економічних агентів регіональної економіки. Розглянемо його зміст.

З метою аналізу поведінкового аспекту сталого розвитку економічних суб'єктів, що беруть участь у соціально-економічних регіональних процесах, було поділено на такі групи: приватний бізнес, держава, населення. Виокремлення зазначених груп було здійснено на основі критерію наявності у представників групи права власності на капітал у будь-якій формі, а також можливості впливу на соціально-економічні процеси у регіоні.

До групи «приватний бізнес» відносяться усі суб'єкти регіональної економіки, які мають права власності на виробничий, земельний, фінансовий, інтелектуальний та інший капітал, який сконцентровано на території регіону та який задіяний у соціально-економічних процесах.

До групи «держава» відносяться суб'єкти, які представляють державну виконавчу владу на рівні регіону або є органами місцевого самоврядування. Ці економічні суб'єкти не мають або мають опосередковані права власності на капітал, реалізуючи їх від імені місцевої громади, але володіють прямими та непрямыми важелями впливу на представників першої групи через механізми державного та регіонального регулювання.

До групи «населення» відносяться представники регіональної громади, які не мають прав власності на капітал, що може використовуватися продуктивно, не володіють прямими або непрямыми важелями впливу на економічних суб'єктів першої та другої групи.

Як зазначалося раніше, кожна з перелічених груп має власні інтереси, які визначають групову поведінку та інституціональне поле навколо групи, що складається з формальних та неформальних правил, і які повинні бути гармонізовані між собою з метою уникнення групових протистоянь. У протилежному випадку неспівпадіння інтересів груп учасників економіки регіону перешкоджатимуть реалізації принципів сталого регіонального розвитку.

Слід зазначити, що процес гармонізації поведінки регіональних груп економічних суб'єктів є постійним та водночас динамічним. Це пов'язано з

тим, що змінюється зовнішнє середовище по відношенню до країни та регіону, що викликає відповідні зміни інтересів учасників. У свою чергу, змінені інтереси учасників у цьому випадку виступають як чинники збурення попередньо встановленої сталості у розвитку регіональної системи (структурної сталості еколого-економічних процесів та соціальної сталості), що обумовлює необхідність їх повторної гармонізації та пошуку оптимальних параметрів соціальної, економічної та екологічної підсистем регіону.

На підставі вищезазначеного можна обґрунтувати поняття *«поведінково сталого регіонального розвитку»*, як таких трансформацій у регіональній системі, при яких зберігається оптимальне співвідношення інтересів груп приватного бізнесу, держави та населення, і, головне, кожна з груп погоджується зі своєю долею задоволення власного інтересу у загальному балансі. Якщо будь-яка з груп не погоджується з рівнем задоволення свого інтересу у регіональній економічній системі, можна прогнозувати вчинення нею деструктивних дій, які зашкодять реалізації принципів сталого соціально-економічного розвитку в регіоні, і розроблені механізми регіонального регулювання виявляться не ефективними.

Тому гармонізація міжгрупових інтересів регіональної громади повинна відбуватися до тих пір, поки співвідношення інтересів учасників соціально-економічних процесів не буде оптимально-гармонійним.

Відповідно оптимально-збалансоване співвідношення економічної, соціальної та екологічної складових у регіональній системі при різних внутрішніх та зовнішніх по відношенню до регіону трансформаціях автором запропоновано називати *«структурно сталим регіональним розвитком»*.

На нашу думку, композиція елементів сталого розвитку на рівні регіону, яка складається з поведінково та структурно сталого регіонального розвитку, є найефективнішою конструкцією, яка забезпечуватиме досягнення поставлених цілей державної політики по відношенню до регіонів та внутрішньої регіональної політики. Тому при розробці інноваційної моделі сталого розвитку економіки регіону необхідно доповнити існуючі завдання регулювання, які

полягають у досягненні «економічної сталості», «соціальної сталості», «екологічної сталості», новими цілями такими, як «сталість інтересів приватного бізнесу», «сталість інтересів держави», «сталість інтересів населення». Відповідно регулювання регіонального розвитку слід розглядати як регулювання комплексу структурних та поведінкових елементів, приведених вище на рис.6.16. А ефективність регулювання визначається саме здатністю моделей та механізмів збалансувати структуру регіонального господарського середовища та гармонізувати поведінку його учасників для досягнення такого розвитку, який би мав усі ознаки сталого.

Таким чином, процес регулювання сталого розвитку економіки регіону, його зміст, структурні елементи та зв'язки між ними, можливо представити у вигляді *концептуальної графічної моделі* (рис.6.17).

Внутрішнє середовище регіону складається з наступних чотирьох паралельно існуючих площин: інтересів груп економічних суб'єктів, структури елементів регіональної господарської системи, механізмів регулювання розвитку, організаційних, економічних, правових та інших обмежень. Визначальними є конфігурації елементів площини інтересів та обмежень, тому що саме вони чинять основний вплив на процес проектування кінцевого комплексу в цілому та види окремих механізмів регулювання регіонального розвитку, який повинен відбуватися на принципах сталості.

Інтереси груп економічних суб'єктів регіону відображаються у структурних комбінаціях елементів соціальної, економічної та екологічної підсистем загальної господарської системи та через цю площину опосередковано здійснюють свою проекцію на механізми регулювання регіонального розвитку.

Внаслідок існування низки обмежень, які фактично відображають правові, соціальні, екологічні та інші інституціональні межі для не допущення конфлікту інтересів, механізми регулювання регіонального розвитку зазнають корекцій, а відтак і корегуються власне інтереси груп учасників регіональної господарської системи.

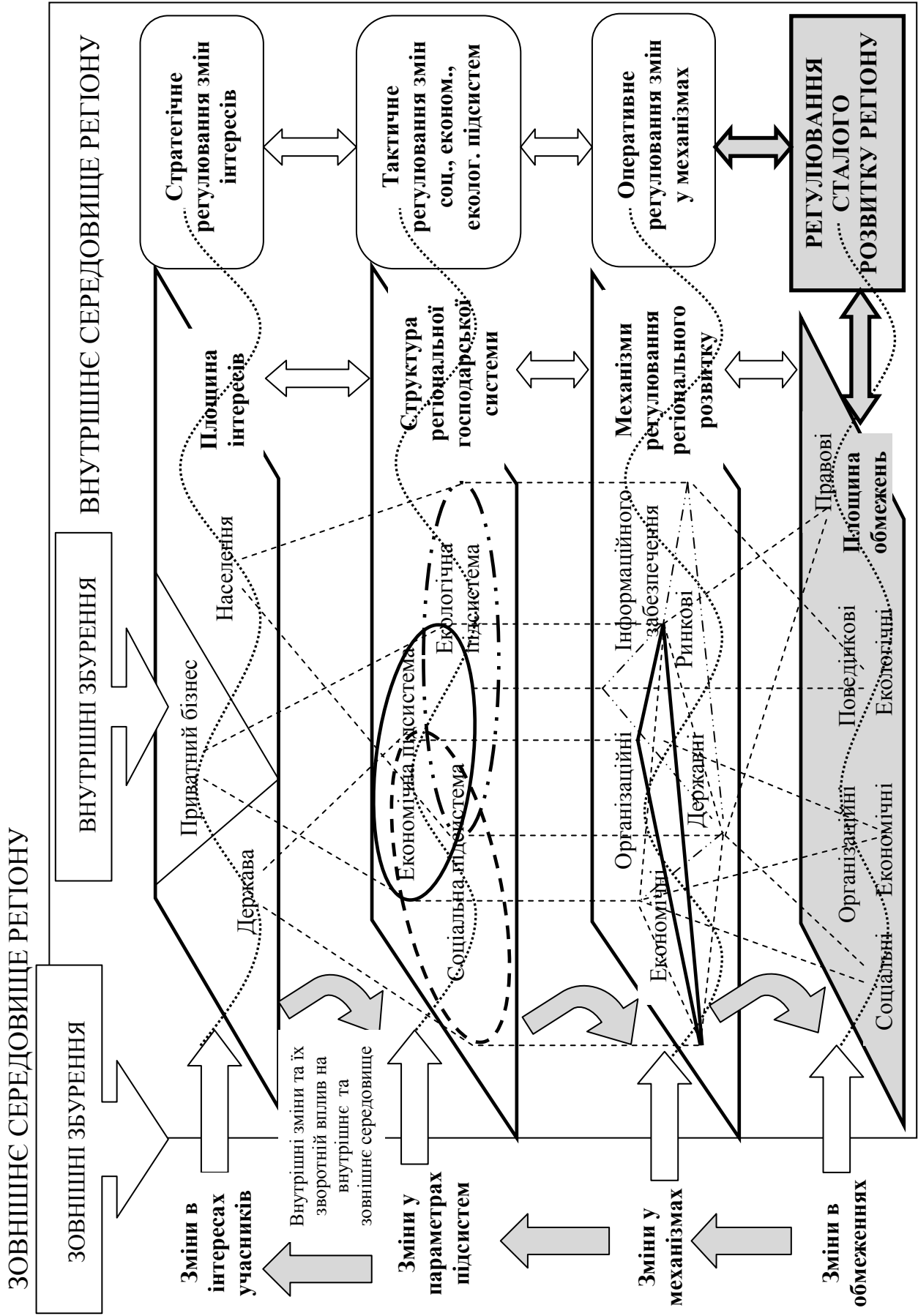

Рис.6.17 Концептуальна модель регулювання сталого розвитку економіки регіону Джерело: розроблено автором

Важливим є те, що, на нашу думку, конфігурація елементів площини обмежень та її проекція на площину механізмів регулювання регіонального розвитку, приведена на рис.6.17, залежить від обраного критерію сталості розвитку регіону, адже критерій може змінюватися з часом. Наприклад, вище було висунуто гіпотезу про те, що на зміну екологічної парадигми сталого розвитку, коли основним критерієм сталості є дотримання природо-ресурсної ємності, може прийти соціальна парадигма, коли основною метою стане збереження власне людини як виду, або наукових знань та моральних цінностей людства, надбаних попередніми поколіннями.

Періодично у зовнішньому по відношенню до регіону та внутрішньому середовищі під впливом різних чинників виникають відповідно зовнішні та внутрішні збурення. Ці збурення слугують своєрідним імпульсом до появи на різних рівнях регіональної системи умовних хвиль змін, які пронизують площини інтересів груп економічних суб'єктів, структури регіональної господарської системи, механізмів регулювання регіонального розвитку та обмежень (див.рис.6.17). При цьому може виникнути ефект мультиплікації змін, коли зміни у внутрішньому середовищі регіону викличуть нові зворотні зміни у зовнішньому середовищі та нові підсилені зовнішні збурення.

Таким чином, регулювання трансформаційних процесів, що відбуваються на рівні регіону, зводиться до регулювання змін у поведінці та інтересах груп економічних суб'єктів, структурних змін у регіональному господарському комплексі, змін у механізмах регіонального розвитку та змін у його обмеженнях за певним встановленим критерієм, який на період регулювання обраний, як критерій сталості.

Регулювання змін інтересів груп економічних суб'єктів, на думку автора, визначено як стратегічне, оскільки саме встановлені домовленості між різними групами впливу визначатимуть у подальшому конфігурації елементів та особливості протікання процесів на усіх інших щаблях регіональної системи. Тому гармонізація інтересів та поведінки економічних суб'єктів-учасників регіональної системи в умовах перманентних змін, що відбуваються у

зовнішньому та внутрішньому середовищі, є регулюванням регіонального сталого розвитку стратегічного рівня на основі біхевіоріального підходу.

Відповідно здійснення тактичних дій, спрямованих на упорядкування та збалансування змінених параметрів економічної, соціальної та екологічної підсистеми у структурі господарського комплексу регіону згідно до стратегічної конфігурації інтересів груп економічних суб'єктів, є регулювання регіонального розвитку тактичного рівня. Своєчасне налаштування існуючих або розробка нових механізмів, які б дозволяли ефективно реалізовувати гармонізовані на вищих щаблях регіональної системи стратегічні комбінації інтересів та тактичні завдання у економічній, соціальній та екологічній підсистемах, складає основу оперативного регулювання регіонального сталого розвитку на основі біхевіоріального підходу.

У п.1.1.2 було обґрунтовано, що у офіційних нормативно-правових документах України відсутнє єдине визначення поняття «сталий розвиток», що дає підстави для визнання дискусійними його змісту та основних характеристик. Натомість це поняття активно визначається у міжнародних документах. Однак, визначається взагалі. Приводиться тільки напрям, який не дає можливість для однозначного трактування сталого розвитку під час його математичної формалізації та моделювання.

На основі аналізу концептуальної графічної моделі регулювання сталого розвитку економіки регіону (див.рис.6.17) можна дати визначення поняттю «сталий регіональний розвиток», яке згідно закладених у моделі принципів та структурних зв'язків зводиться до наступного. *Сталий регіональний розвиток* – це одноразові або постійні кількісні та якісні перетворення у елементах регіональної системи та їх усталених або спонтанно виникаючих комплексах від нижчого до вищого рівня у таких встановлених або умовних межах, при яких регіональна система залишається контрольованою та керованою або в змозі вчасно здійснити переналаштування, щоб залишитися кількісно та структурно цілісною, згідно раніше прийнятого або також перетвореного критерію функціонування регіональної системи.

Будь-який розвиток передбачає кількісні та якісні зміни, які стають явищем, якщо виникають один раз, або процесом, якщо ці зміни відбуваються на перманентній основі. При цьому характеристика розвитку, як виключно позитивних змін, на нашу думку, є спірною. По-перше, оцінки щодо позитивного або негативного характеру змін, що відбуваються у регіональній системі, мають певну долю суб'єктивізму та позбавлені часової зваженості. По-друге, доведений М. Кондратьєвим, Дж. Китчином, С. Кузнецем, С. Жугляром хвилеподібний характер змін у існуванні економічної системи дозволяє обґрунтувати, що слідом за негативними тенденціями у русі регіональної системи у часі та просторі, настане період підйому та позитивних тенденцій. Саме тому у запропонованому визначенні сталого регіонального розвитку, поняття «розвиток» характеризується будь-якими змінами у часовому просторі без ознаки щодо їх позитивного або негативного впливу на систему регіону.

За правилом, внутрішні зміни у регіональній системі виникають спочатку у її окремих елементах, а згодом поширюються на усю систему. Під елементами доцільно розуміти як окремих фізичних осіб, об'єктів живої природи, техносфери, так і їх об'єднань, якими виступають підприємства, організації, політичні партії, стихійно утворені тимчасові групи індивідів тощо.

Наприклад, у різні історичні періоди зміни у світогляді однієї людини згодом призводили до революційних змін не тільки у певному регіоні, але й у країні в цілому. Своєчасно не зафіксовані зрушення у геотехнічній регіональній системі можуть призвести до техногенних катастроф, тобто не керованих змін, які призведуть до негативних тенденцій у розвитку регіону на даному часовому проміжку. Тому ідеальна модель сталого регіонального розвитку передбачає врахування змін, які відбуваються навіть на найнижчому рівні елементарних складових регіональної системи.

На наш погляд, особливу увагу в умовах високої швидкості трансформаційних процесів у глобальній економіці слід приділяти комплексам регіональних елементів, що виникають спонтанно. З огляду на те, що на теперішній час зв'язки між елементами регіональної системи носять не

тривалий характер, процес спонтанної появи нових об'єднань та припинення існування старих носить постійний характер. З цього випливає, що важливим підґрунтям ефективних механізмів регулювання сталого регіонального розвитку є регулювання саме тієї частини внутрішніх перетворень, які викликані внаслідок процесу постійної появи та зникнення тимчасових елементів регіональної системи з не тривалим життєвим циклом.

Для того, щоб рух регіональної системи у часовому просторі шляхом постійних перетворень у її елементах міг бути ідентифікований як сталий, усі перетворення повинні відбуватися у встановлених або умовних межах. Під встановленими межами можна розуміти розраховані максимально та мінімально припустимі значення соціальних, екологічних, економічних, поведінкових та інших параметрів регіонального господарського комплексу. Умовні межі трансформацій у регіональній системі відрізняються від встановлених тим, що їх не можливо визначити кількісно. Шляхом експертних оцінок певних процесів та явищ у регіональній системі можна періодично визначати динаміку сили їх впливу на інші окремі процеси та явища, а також систему в цілому, з урахуванням ризиків, які несе у собі цей вплив. Таким чином, умовну межу не можливо ідентифікувати заздалегідь, вона визначається фактично та має певну долю суб'єктивності. Як показано вище у концептуальній графічній моделі регулювання сталого розвитку економіки регіону (див.рис.6.17), існуючі обмеження, які складаються з встановлених або умовних граничних значень параметрів процесів та явищ, фактично визначають ті межі, у яких розвиток регіональної системи шляхом різноманітних внутрішніх трансформацій може бути визнаний сталим.

Таким чином, у запропонованому визначенні сталого регіонального розвитку поняття «сталий» ототожнюється з поняттями «контрольований» та «керований». Тобто під «сталим» розуміється такий розвиток регіону, відносно якого можна своєчасно здійснювати моніторинг та чинити управлінський вплив на трансформаційні процеси. Якщо можливості впливати на ці процеси вичерпано, тобто наявні механізми та інструменти регіонального регулювання

не прилаштовані для управління регіональною системою при параметрах, що вийшли за встановлені або умовні межі, можна стверджувати, що такий розвиток регіону припиняє бути сталим.

Отже, на відміну від існуючих, у запропонованому визначенні сталого регіонального розвитку передбачається наявність суб'єкта регіонального регулювання, що також є однією з ознак біхевіоріального підходу до моделювання сталого розвитку регіональної економіки. Це опосередковано виражено у виділених характеристиках контрольованості та керованості регіональної системи з точки зору того органу, який здійснює тактичне та оперативне регулювання.

На сучасному етапі сталий регіональний розвиток визначається як здійснення господарської діяльності у межах природо-ресурсної ємності регіону без урахування суб'єктивного чинника. На нашу думку, дотримання природо-ресурсної ємності може бути обмеженням внутрішніх регіональних перетворень або головним критерієм функціонування регіональної системи. Але сталими перетворення у регіональній системі можуть вважатися тоді, коли вони будуть контрольованими уповноваженим суб'єктом згідно цього обмеження або критерію.

Загальноприйняте визначення сталого регіонального розвитку без врахування регулюючого суб'єкта відповідає теорії самоорганізації. Між тим, регіональну систему, на нашу думку, неможна ідентифікувати як таку, що абсолютно самостійно організовується, внаслідок наявності відповідних елементів, які ініціюють та штучно формують структуру регіональної системи та характер зв'язків між структурними складовими.

Регіональну систему не зовсім вірно називати такою, що самоорганізовується, через потужне поле законодавчих обмежень, які фактично регламентують усі системні конфігурації. У той же час, будь-яку систему можна назвати самоорганізованою, якщо вона «без специфічного зовнішнього впливу набуває певну просторову, часову та функціональну структуру. Під спеціальним зовнішнім впливом розуміється такий вплив, який нав'язує системі

структуру та функціонування. У випадку системи, що самоорганізується, зовнішній вплив має неспецифічний характер. Наприклад, рідина, що підігрівається знизу, рівномірно набуває в результаті самоорганізації макроструктуру, утворюючи шестикутні комірки» [559, С.422].

Разом з цим, у сучасних реаліях поряд із законодавчим полем існує поле процесів та явищ, які не заборонені нормативними актами або які знаходяться у «тіньовому» секторі економіки. Не заборонені нормативними актами процеси та явища пов'язані з вище згадуваними спонтанними трансформаціями, новими змінами у регіональній системі, які не можливо було раніше передбачити та структурувати. Тому потрібний певний час, щоб їх дослідити та регламентувати. Наприклад, відносини з приводу електронної комерції та урядування можна віднести до змін у елементах регіональної системи, що виникли самостійно по відношенню до системи регіону, викликали спонтанні групування елементів, а також можна передбачити їх достатньо довгий життєвий цикл. Саме у цей часовий проміжок між моментом фактичних змін, що відбулися у регіональній системі, та моментом їх фіксації, структурування, регламентації, розробки механізмів суб'єктом, який регулює регіональний розвиток, можна стверджувати про наявність самоорганізації у цій регіональній економічній системі.

Таким чином, введення у визначення сталого регіонального розвитку суб'єктивного чинника у рамках біхевіоріального підходу до моделювання сталого розвитку регіональної економіки дозволяє доповнити раніше існуюче визначення, яке базувалося на теорії самоорганізації систем, та обґрунтувати необхідність пошуку таких механізмів регулювання регіонального розвитку, які б обумовлювали найефективніше співвідношення між регіональними процесами та явищами, які трансформуються на принципах самоорганізації та які змінюються штучно шляхом впливу регулюючого суб'єкту. Однак, при цьому не повинен бути порушений загальний принцип сталості розвитку регіональної економіки, коли зміни у регіональній системі в цілому повинні бути керованими та регульованими. Важливою умовою сталого розвитку

регіональної економіки на основі біхевіоріального підходу, який передбачає урахування суб'єктивного чинника, є те, що суб'єкт, який здійснює регулювання повинен бути зацікавлений у збереженні цілісності регіональної системи згідно попередньо визначеного критерію або зміненого критерію у ході розвитку регіональної економіки. Навпаки, якщо регулюючий суб'єкт зацікавлений у порушенні цілісності системи, нехтуючи збалансованими інтересами інших груп економічних суб'єктів, що призведе до знищення попередньо встановленого формату регіональної системи, то трансформаційні процеси у регіональній економіці неможливо назвати сталими.

З метою порівняння методологічних основ дослідження організаційно-економічних механізмів регулювання сталого регіонального розвитку необхідно визначити його принципові характеристики, які різняться залежно від обраного теоретичного підґрунтя (табл.6.4).

Дослідження сутності та основних ознак сталого регіонального розвитку дозволило обґрунтувати головний критерій, відносно якого зміни у взаємопов'язаних елементах регіональної моделі (див.рис.6.17) повинні бути керовані та регульовані, щоб регіональний розвиток вважався сталим. Цей критерій є комплексним та містить у собі загальноприйнятту мету господарювання у межах природо-ресурсної ємності, а також запропоновану автором умову балансу інтересів груп економічних суб'єктів, що є учасниками регіональної системи:

$$I_{CSD} = f(I_{SS}; I_{BS}) = f((I_{EC}, I_E, I_S); (I_{BI}, I_{GI}, I_{PI})), \quad (6.10)$$

де I_{CSD} - комплексний критерій сталого регіонального розвитку; I_{SS} - індекс структурної сталості; I_{BS} - індекс поведінкової сталості; I_{EC} - індекс економічної сталості; I_E - індекс екологічної сталості; I_S - індекс соціальної сталості; I_{BI} - індекс сталості інтересів бізнесу; I_{GI} - індекс сталості інтересів влади; I_{PI} - індекс сталості інтересів населення регіональної громади.

Порівняльна характеристика сутності сталого регіонального розвитку

Ознака	Теоретико-методологічні підходи		
	Теорія управління	Теорія самоорганізації	Комплексний підхід
Фактори змін у регіональній системі	Елементи регіональної системи та зв'язки між ними структуруються та утворюються штучно внаслідок специфічного зовнішнього впливу	Елементи регіональної системи самостійно утворюють структуру та структурні зв'язки внаслідок опосередкованого зовнішнього впливу	На початковій стадії розвитку частина елементів регіональної системи організовується самостійно, у подальшому - штучно
Регулюючий суб'єкт	Регулюючий суб'єкт наявний	Регулюючий суб'єкт відсутній	Регулюючий суб'єкт наявний
Поняття сталості розвитку	Сталість регіональних трансформацій визначається керованістю та контрольованістю регіональної системи з боку регулюючого суб'єкта. Якщо поведінка системи виходить за межі наявних регулюючих механізмів, розвиток визнається не сталим	Сталість регіональних змін визначається цілісністю та відсутністю ризиків для існування регіональної системи у часі та просторі. Якщо внутрішні трансформації у системі призводять до порушення системних зв'язків та зникнення елементів, розвиток визнається не сталим	Сталість регіональних змін визначається керованістю та контрольованістю регіональної системи регулюючим суб'єктом при умові, що останній зацікавлений у збереженні цілісності та життєздатності регіональної системи
Вектор змін	Зміни відбуваються «зверху до низу». Ініціаторами змін виступають регулюючі суб'єкти вищих щаблів регіональної системи. Недолік: необхідні зміни можуть не дістатися нижчих рівнів системи	Зміни відбуваються «знизу до верху». Ініціаторами змін виступають найнижчі та найменші структурні елементи системи. Недолік: ускладнений моніторинг таких змін; ризик відсутності вчасного реагування, що призведе до порушення цілісності системи	Зміни відбуваються «знизу та зверху». Ініціаторами змін виступають найнижчі та найвищі структурні елементи системи. Недолік: ускладнені механізми регулювання розвитку та постійно дискусійний баланс змін різних рівнів
Підхід до обґрунтування критерію сталого розвитку	Інституціональний, який передбачає оптимальне співвідношення в інтересах та поведінці основних формальних та неформальних груп регулюючих суб'єктів	Енвайроментальний, який передбачає оптимальне співвідношення параметрів господарювання у межах природо-ресурсної ємності	Змішаний, який передбачає оптимальне співвідношення у інтересах регулюючих суб'єктів та параметрах екологічної, економічної та соціальної підсистемах регіону
Цілісність регіональної системи	Цілісність як основна умова сталого розвитку регіону	Цілісність не обов'язкова, оскільки розвиток передбачає радикальні трансформації	Цілісність як основна умова сталого розвитку регіону
Рациональність поведінки регіональної системи	Ірраціональна поведінка через можливі конфлікти інтересів учасників	Природна раціональність поведінки через відсутність суб'єктивного впливу	Ірраціональна поведінка спрямована на узгодження з природною раціональністю

Джерело: розроблено автором

Для визначення рівня сталості регіонального розвитку згідно концептуальної графічної моделі регулювання сталого розвитку економіки регіону на основі біхевіоріального підходу (див.рис.6.17) використаємо принципи методології вимірювання сталого розвитку, розробленої авторським колективом під керівництвом Згуровського М. [135, С.11]. За цією методологією індекс структурної сталості регіональної системи, I_{SS} , який складається з індексів економічної, екологічної та соціальної сталості, (I_{EC} , I_E , I_S), представлено у вигляді вектора у відповідній системі координат. При цьому норма вектора структурної сталості визначає фактичний рівень структурної сталості регіонального розвитку, а його просторове положення характеризує відносний рівень структурної сталості у порівнянні з ідеально гармонійним структурним розвитком. Графічно ідеально гармонійний структурний соціально-еколого-економічний розвиток представлено також вектором, I_{SS}^0 , рівновіддаленим від координатних осей I_{EC} , I_E , I_S .

В результаті того, що раніше було обґрунтовано зміст сталого регіонального розвитку, який складається не тільки зі сталого структурного розвитку економічної, соціальної та екологічної підсистем регіону, але й зі сталого розвитку інтересів та поведінки основних груп суб'єктів регіональної системи, методологічний підхід до визначення фактичного та відносного рівня сталості розвитку економіки регіону, викладений у [135], потребує доповнення.

Спираючись на те, що гармонізовані інтереси та поведінка груп економічних суб'єктів – учасників процесів, що відбуваються у регіональній системі, у подальшому визначають рівень структурної соціально-еколого-економічної збалансованості, а відтак і загальний сталий розвиток регіональної економіки, необхідно врахувати індекс поведінкової сталості регіональної системи, I_{BS} . Цей індекс складається з індексів сталості інтересів та поведінки бізнесу, влади та населення регіональної громади (I_{BI} , I_{GI} , I_{PI}).

Як і у попередньому випадку, його можна представити у вигляді вектора у відповідній системі координат. Норма вектора поведінкової сталості визначає

фактичний рівень поведінкової сталості регіонального розвитку, що виражено у положенні системи координат вектора структурної сталості у системі координат поведінкової сталості.

Таким чином, просторове положення системи координат структурної сталості у системі координат поведінкової сталості характеризує відносний рівень поведінкової сталості у порівнянні з ідеально гармонійним поведінковим розвитком регіону. Графічно ідеально гармонійний поведінковий розвиток бізнес-, владних та суспільних інтересів представлено також вектором, I_{BS}^0 , рівновіддаленим від координатних осей I_{BI} , I_{GI} , I_{PI} (рис.6.15).

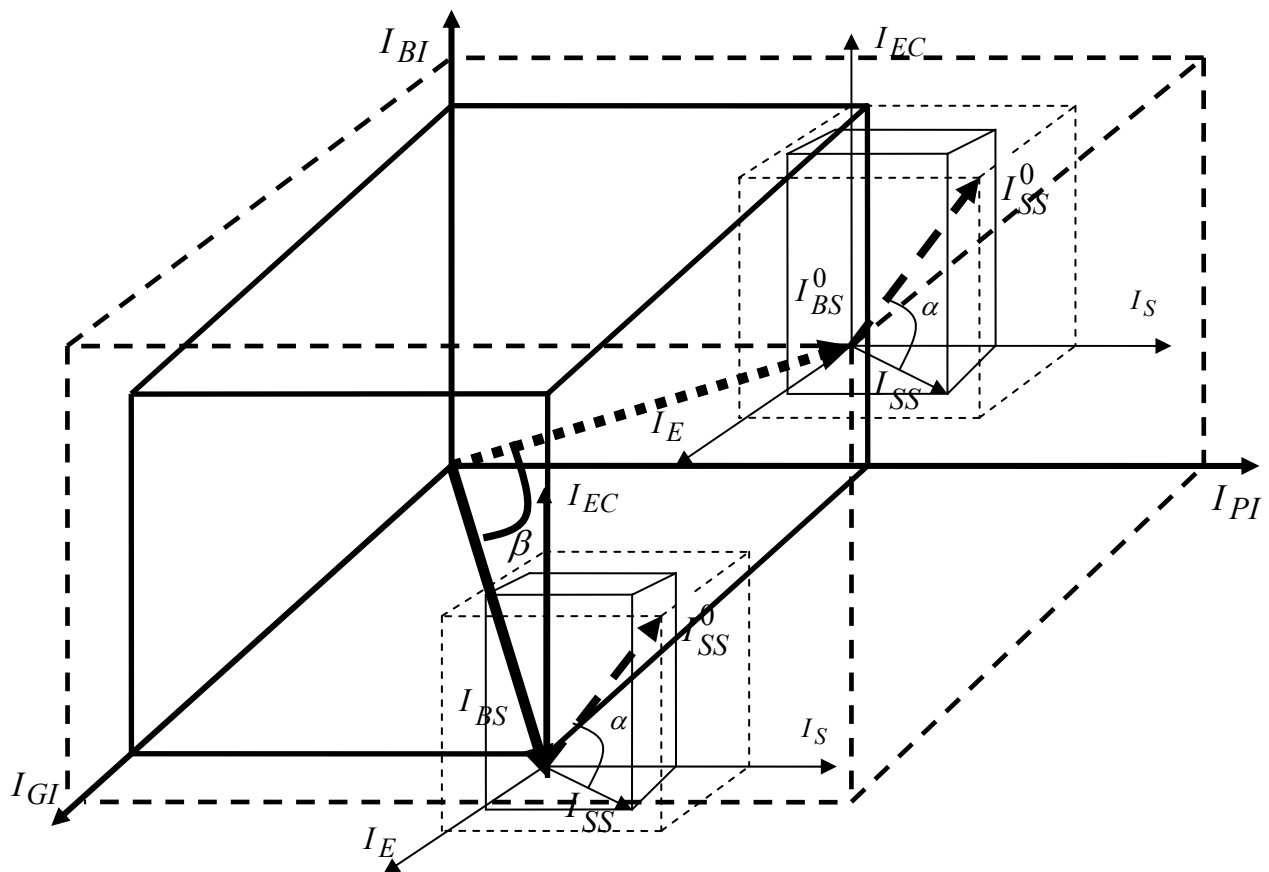

Рис.6.18 Структурний та поведінковий виміри сталого розвитку регіональної економіки на основі біхевіоріального підходу

Графічне представлення рівня відносної поведінкової сталості розвитку регіону зводиться до величини кута β між фактичним, I_{SS} , та ідеальним I_{SS}^0 ,

вектором поведінкової сталості на рис.6.18. У свою чергу, графічне представлення рівня відносної структурної сталості зводиться до величини кута α між фактичним, I_{BS} , та ідеальним, I_{BS}^0 , вектором структурної сталості.

Вважаємо за доцільне ґрунтуватися на формулі, запропонованій у [135, С.22] для визначення рівня загальної сталості регіонального розвитку з урахуванням його структурної та поведінкової сталості:

$$I_{CSD} = \arccos \frac{\left(\frac{I_{BI} + I_{GI} + I_{PI}}{\sqrt{3} \cdot \sqrt{(I_{BI})^2 + (I_{GI})^2 + (I_{PI})^2}} \right)}{\arccos\left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right)}, \quad (6.11)$$

$$I_{BI} = \arccos \left(\frac{\left(\frac{I_{EC} + I_E + I_S}{\sqrt{3} \cdot \sqrt{(I_{EC})^2 + (I_E)^2 + (I_S)^2}} \right)}{\arccos\left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right)} \right)_{BI}, \quad (6.12)$$

$$I_{GI} = \arccos \left(\frac{\left(\frac{I_{EC} + I_E + I_S}{\sqrt{3} \cdot \sqrt{(I_{EC})^2 + (I_E)^2 + (I_S)^2}} \right)}{\arccos\left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right)} \right)_{GI}, \quad (6.13)$$

$$I_{PI} = \arccos \left(\frac{\left(\frac{I_{EC} + I_E + I_S}{\sqrt{3} \cdot \sqrt{(I_{EC})^2 + (I_E)^2 + (I_S)^2}} \right)}{\arccos\left(\frac{1}{\sqrt{3}}\right)} \right)_{PI} \quad (6.14)$$

На основі проведених досліджень розроблено нову модель оцінки рівня структурно-поведінкової сталості розвитку регіональної економіки у межах

біхевіоріального підходу (6.5-6.8), яка ґрунтується на моделі ступеню гармонізації сталого розвитку Згуровського М., враховує чинники структурної соціально-еколого-економічної сталості та поведінкової сталості. Науково обґрунтовано, що показник загальної сталості регіонального розвитку на рівні стратегічного регулювання залежить від параметрів сталості інтересів бізнесу, влади та місцевої громади у економічній, соціальній та екологічній підсистемах регіону, які складають предмет тактичного регіонального регулювання.

Узагальнюючи вищенаведене, можна зробити наступний висновок. Механізми регулювання сталого регіонального розвитку на основі біхевіоріального підходу повинні містити механізми регулювання поведінкової сталості груп суб'єктів-учасників регіональної економічної системи, а також механізми регулювання структурної сталості соціальної, екологічної, економічної підсистем регіону. Залежно від того, яким є структурно-поведінковий цільовий критерій регулювання сталого регіонального розвитку, доцільно комбінувати різні механізми стратегічного та оперативного управління змінами у регіоні (табл.6.5).

Таблиця 6.5

Механізми регулювання сталого розвитку регіональної економіки на основі біхевіоріального підходу

Рівень сталості регіонального розвитку	Графічна інтерпретація рівня сталості регіонального розвитку (див.рис.6.18)	Тип регулювання розвитку	Механізми регулювання
Абсолютно не сталий: структурно не сталий, поведінково не сталий	Вектори I_{SS} та I_{BS}	Агресивний	Механізми стратегічного та тактичного регулювання. До стратегічного регулювання відносяться механізми погодження інтересів учасників, контролю за їх дотриманням. До тактичного регулювання відносяться механізми реалізації погоджених інтересів учасників у економічній, соціальній та екологічній сфері

Структурно сталий, поведінково не сталий	Вектори I_{SS}^0 та I_{BS}	Радикальний	Механізми проміжного стратегічного регулювання змін у інтересах учасників
Поведінково сталий, структурно не сталий	Вектори I_{BS}^0 та I_{SS}	Поміrkований	Механізми проміжного тактичного регулювання змін у параметрах економічної, екологічної та соціальної підсистем регіону
Абсолютно сталий: структурно сталий, поведінково не сталий	Вектори I_{BS}^0 та I_{SS}^0	Пасивний	Механізми підтримки системи у стані абсолютно сталого розвитку

Джерело: розроблено автором

Таким чином, в результаті проведених досліджень було уперше розроблено складну та багаторівневу інноваційну модель регулювання сталого розвитку регіональної економіки, яка охоплює стратегічне, тактичне та оперативне регулювання; має зворотні зв'язки між внутрішнім та зовнішнім середовищем регіону; складається з ієрархічно структурованих та взаємопов'язаних підсистем інтересів основних груп учасників регіональної економіки, сфер економіки регіону, державних та внутрішніх регіональних механізмів регулювання розвитку, глобальних та локальних організаційно-правових обмежень; враховує сигнали зовнішнього та внутрішнього середовища регіону щодо змін на кожному рівні регулювання, які пронизують регіональну систему та впливають на характер прийнятих регулюючих рішень.

Відповідно до розробленої моделі регулювання сталого розвитку регіональної економіки, а саме принципів та підходів, закладених під час її побудови, стає можливим удосконалити існуючі наукові засади регулювання комплексу процесів розвитку продуктивних сил територій. А саме необхідно визначити оптимальну конфігурацію регулюючих механізмів, при якій регіональна система буде розвиватися стало у найефективніший спосіб. Назрілою є необхідність обґрунтування нової цілісної концепції формування механізмів регулювання сталого регіонального розвитку на основі структурно-

біхевіоріального підходу, який передбачає, що прийняття регулюючих рішень повинно здійснюватися на основі інформації про фактичні процеси у економіко-еколого-соціальной сфері, а також про наміри, інтереси, поведінку груп економічних агентів регіональної економіки, які складають інституціональну сферу.

Підкреслимо, що у теперішній час наявність інформації у регулюючих органів про сутність інтересів різних груп учасників регіональних процесів є неповною, іноді не достовірною та не своєчасною. Внаслідок цього існуюче інформаційне забезпечення регулювання регіональної економіки не може слугувати надійною основою для ефективного прийняття рішень щодо розвитку продуктивних сил регіонів.

По-перше, інтереси економічних суб'єктів, як статична економічна категорія, визначають їх подальшу поведінку, що, у свою чергу, забезпечує динамічний розвиток всієї регіональної системи. Тому інформації тільки про вектор інтересів економічних агентів не достатньо для ефективного регулювання економіки. Необхідно мати інструментарій для оцінки та прогнозування впливу відповідних дій цих агентів, спрямованих на реалізацію своїх інтересів, тобто поведінки, на регіональні процеси.

По-друге, інтереси та поведінка економічних агентів можуть мати різну спрямованість та вступати у протиріччя між собою, що не тільки не буде сприяти розвитку, але, навпаки, гальмувати його. Особливо гостро це проявляється під час розподілу наявних у регіоні економічних ресурсів. Тоді механізми встановлення рівноваги інтересів та поведінки економічних агентів дозволять не тільки ефективно розподілити ресурси, але створити сприятливе економічне середовище для їх використання.

По-третє, аналіз та моніторинг поведінки економічних суб'єктів повинен слугувати основою для їх оперативного узгодження, що дозволить реалізовувати стратегічні цілі розвитку території. Таким чином, для формування ефективних механізмів сталого розвитку регіональної економіки необхідно змінити концептуальну платформу моніторингу суперечливих

інтересів учасників регіональних процесів, на регулювання їх збалансованої поведінки (рис.6.19).

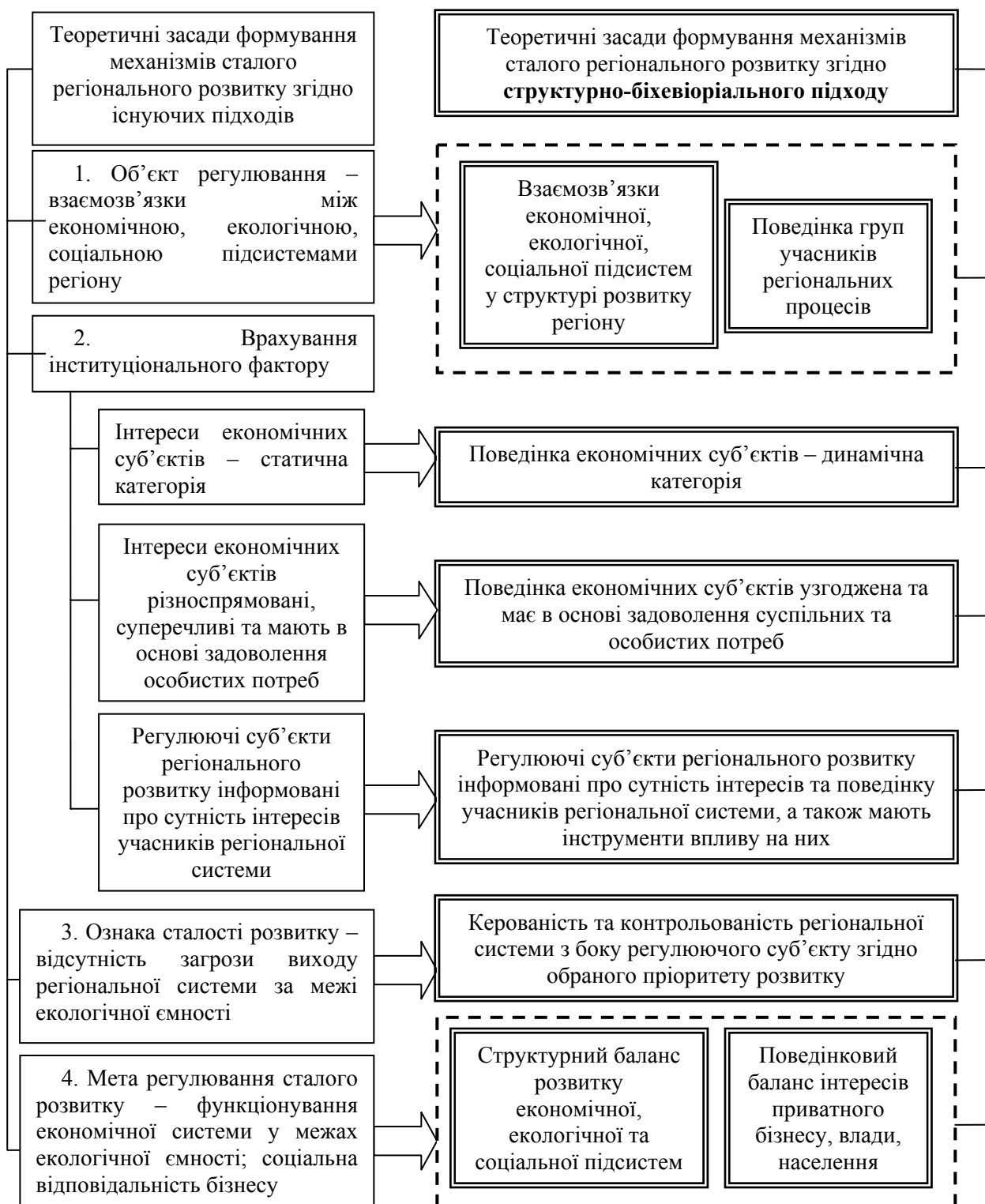

Рис.6.19 Теоретичні засади формування механізмів регулювання сталого розвитку регіональної економіки на основі структурно-біхевіоріального підходу

Джерело: розроблено автором

Ґрунтуючись на викладених результатах проведених досліджень необхідно зробити висновки про те, що фактично сталий розвитку регіональної економіки є дворівневим. З одного боку, це об'єктивна площина, у якій взаємодіють та розвиваються економічна, екологічна та соціальна сфери, а з іншого – це суб'єктивна площина, у якій зазнають трансформацій економічні інтереси та дії економічних суб'єктів.

Оскільки парадигмою сталого розвитку визначений склад його основних структурних компонент, до яких відноситься економічна, екологічна та соціальна підсистеми регіональної економіки, а також взаємодія яких повинна відбуватися на принципах сталості, то у цьому випадку доцільно говорити про структурний підхід у регулюванні сталого розвитку регіональної економіки.

Цей структурний підхід відрізняється від описаного у п.6.1-6.3 регулювання перехідних процесів у еколого-економічній системі регіону з метою встановлення структурної рівноваги. Якщо під структурною рівновагою розумілась збалансованість зв'язків та сталість конфігурації між параметрами процесів у економічній та екологічній системі, то структурний підхід у регулюванні сталого розвитку регіональної економіки передбачає, що регулюючий вплив повинен бути спрямований на три вище перелічені структурні елементи.

Таким чином, концепція структурно-біхевіоріального підходу до формування механізмів регулювання сталого розвитку регіональної економіки передбачає, що регулювання трансформаційних процесів у регіоні за критерієм сталості повинно бути спрямоване на досягнення узгодженості цілей функціонування економічної, соціальної та екологічної підсистем регіону, а також гармонізації інтересів та поведінки таких груп економічних суб'єктів, як «приватний бізнес», «влада» та «громада» на засадах принципів державно-приватного партнерства.

Висновки до розділу 6

Наукові засади комплексного регулювання регіональної економіки, які містять концептуальні положення, механізми та моделі різних аспектів функціонування регіональних систем, висвітлені у попередніх розділах монографії, повинні разом забезпечувати сталий розвиток продуктивних сил та економіки регіонів України.

Для цього розвиток регіональної економіки на основі бюджетного регулювання, впровадження кластерних механізмів, поліпшення інвестиційного клімату слід дослідити з точки зору впливу на нього екологічних факторів.

У дослідженні обґрунтовано, що екологічні чинники є обмежувачами по відношенню до економічної системи регіону з точки зору її зростання, яке, у цьому випадку, може відбуватися виключно шляхом розвитку продуктивних сил регіону на інноваційній основі.

На підставі проведеного аналізу існуючих результатів наукових досліджень можна констатувати необхідність удосконалення теоретико-методологічних основ регулювання процесу встановлення еколого-економічної рівноваги у регіоні, яка являє собою одну з фундаментальних умов сталого розвитку регіональної економіки.

Доведено, що еколого-економічна рівновага може бути досягнута у випадку, коли будуть збалансовані між собою кількісні параметри екологічної та економічної систем регіону, а також якісні параметри, які характеризують структуру цих систем. Звідси регулюючий вплив повинен бути спрямований на встановлення структурно-кількісної еколого-економічної рівноваги регіональної економіки.

Порушення структурно-кількісної рівноваги у еколого-економічній комплексній системі регіону може призвести до подальшого розвитку регіональної економіки за сценаріями типу «прогрес» або «катастрофа». Внаслідок того, що ці порушення виникають у т.ч. під впливом зовнішніх неочікуваних збурень і повинні розглядатися як періодичне явище, потребують розробки теоретико-методологічних засад регулювання регіональної економіки

саме під час перехідних процесів, коли еколого-економічна система втрачає свою кількісну та структурну рівновагу. Для виходу системи з цього стану необхідно, щоб економічні процеси відбувалися у межах природної ємності регіону та розвивалися за сценарієм типу «прогрес».

З метою прогнозування структурних змін, які можуть відбутися у регіональній еколого-економічній системі, та розробки ефективних механізмів регулювання перехідних процесів необхідно досліджувати умови виникнення екологічних або економічних біфуркацій, які характеризуються спонтанними, стрибкоподібними якісними змінами, розривами у поступальному русі регіональної економіки та виникненням альтернативних паралельно можливих сценаріїв її розвитку.

У ході досліджень встановлено, що для формування ефективного сценарного маршруту розвитку регіональної економіки під впливом екологічних факторів, який являє собою послідовність переходів регіональної еколого-економічної системи між гілками сценаріїв розвитку, необхідно обґрунтувати значення факторів еколого-економічної системи, при яких вона потрапляє у точку біфуркації з втратою структурно-кількісної рівноваги та появою умов переходу на іншу гілку сценарію розвитку.

У результаті пошуку чинників структурно-кількісної еколого-економічної рівноваги регіональної економіки було удосконалено визначення екологічних та економічних характеристик регіонального розвитку в цілому шляхом обґрунтування екологічних та економічних «малих» факторів норми використання природних ресурсів на одне підприємство (виробничий процес, операцію, угоду) та норми заміщення природомістких продукції та послуг наукомісткими. Названі «малі» фактори впливають на процеси встановлення або порушення структурної еколого-економічної рівноваги у регіональній еколого-економічній системі. Ця рівновага може бути порушена через досягнення вказаними «малими» факторами певної області значень, при яких виникають точки біфуркації, а характер динаміки еколого-економічних процесів у регіоні змінюється на протилежний, що разом зумовлює зміну

регіональною економікою сценарного маршруту розвитку на тип «прогрес» або «катастрофа» у системі координат «час» - «показники екологічного та економічного розвитку регіону».

Таким чином, на основі викладених положень дістали подальшого розвитку концептуальні засади розробки організаційно-економічних механізмів регулювання сталого розвитку регіональної економіки шляхом обґрунтування необхідності у проектуванні поряд з механізмами макро-рівня спеціальних мікро-механізмів, спрямованих на регулювання перехідних процесів у еколого-економічній системі регіону під час її сталого розвитку, що виникають під впливом факторів мікро-елементарної структури цієї системи.

Запропоновано мікро-механізм стимулювання ведення господарської діяльності у межах природної ємності території, який, на відміну від існуючих, передбачає здійснення органами місцевого самоврядування посередницьких функцій у процесі природокористування з метою отримання прибутку, здійснення громадськими організаціями іміджевої реклами екологічної відповідальності підприємств регіону, укладання партнерських угод еколого-економічного регіонального розвитку між приватним бізнесом, місцевою владою та громадськими організаціями; мікро-механізм стимулювання інноватизації виробничих процесів у регіоні, який, на відміну від існуючих, передбачає використання по відношенню до інноваційних проектів інструментарію програм кредитної лояльності, податкового мультиплікатора, наукової іпотеки, лізингу та ліній у наукових банках; мікро-механізм організації регулювання перехідних регіональних еколого-економічних процесів, який, на відміну від існуючих, передбачає створення відділу моніторингу регіональної структурної рівноваги та запровадження електронної звітності економічних суб'єктів зі структурної еколого-економічної рівноваги процесу ведення господарської діяльності, з якої складається загальна регіональна структурно-кількісна еколого-економічна рівновага. Наведені мікро-механізми дозволять регулювати сталий розвиток регіональної економіки

на мікро-рівні її елементарної структури та системних структурних зв'язків, чим забезпечувати їх сталість.

З метою удосконалення існуючих теоретико-методологічних засад регулювання сталого розвитку регіональної економіки на основі підвищення ефективності функціонування її соціальної підсистеми запропоновано здійснювати моніторинг регіональної соціальної сталості, яка відображає рівень демографічного різноманіття та якості життя населення у регіоні і складається з таких взаємопов'язаних між собою структурних елементів, як регіональна соціальна ємність, регіональна соціальна межа, соціальна згуртованість та персональна екологічна відповідальність економічних суб'єктів.

Дослідження сутності сталого розвитку регіональної економіки у сучасних умовах дозволили удосконалити категоріальний апарат теорії сталого розвитку. Уточнено поняття сталого регіонального розвитку, який зводиться до одноразових або постійних кількісних та якісних перетворень у елементах регіональної системи та їх усталених або спонтанно виникаючих комплексах від нижчого до вищого рівня у таких встановлених або умовних межах, при яких регіональна система залишається контрольованою та керованою або в змозі вчасно адаптуватися, щоб зберегти власну цілісність, згідно раніше прийнятого критерію функціонування регіональної системи в цілому.

Оптимально збалансоване співвідношення параметрів економічної, соціальної та екологічної складових у регіональній системі при різних внутрішніх та зовнішніх по відношенню до регіону трансформаціях запропоновано позначати поняттям «структурно сталий регіональний розвиток». Для повноти уявлення про рівні сталого розвитку економіки регіонів введено додаткове поняття «поведінково сталий регіональний розвиток», що характеризує такі трансформації у регіональній системі, при яких зберігається оптимальне співвідношення інтересів груп приватного бізнесу, влади та населення, і кожна з груп погоджується зі своєю часткою задоволення власного інтересу у загальному балансі.

З метою охоплення стратегічного, тактичного та оперативного регулювання сталого розвитку регіональної економіки розроблено складну та багаторівневу графічну інноваційну модель, яка має зворотні зв'язки між внутрішнім та зовнішнім середовищем регіону; складається з ієрархічно структурованих та взаємопов'язаних підсистем інтересів основних груп учасників регіональної економіки, сфер економічної структури регіону, державних та внутрішніх регіональних механізмів регулювання розвитку, глобальних та локальних організаційно-правових обмежень; враховує сигнали зовнішнього та внутрішнього середовища регіону щодо змін на кожному рівні регулювання, які пронизують регіональну систему та впливають на характер прийнятих регулюючих рішень.

Отримані наукові результати склали теоретико-методологічну основу концептуального структурно-біхевіоріального підходу до формування механізмів регулювання сталого розвитку регіональної економіки, який, на відміну від існуючих, дозволяє регулювати дворівневий розвиток економіки регіонів у площині взаємодії екологічної, економічної та соціальної підсистем, а також у площині інтересів груп основних економічних суб'єктів, що значно підвищує ефективність впровадження державної регіональної політики.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Існуюче у теперішній час наукове підґрунтя для ефективної реалізації політики розвитку продуктивних сил та регіональної економіки сформовано не повністю, має фрагментарний характер та потребує удосконалення.

Відсутність систематизованих та взаємопов'язаних між собою концептуальних основ формування системи державного управління, розробки політики регіонального вирівнювання та бюджетного регулювання, проектування кластерних та мережевих територіально-виробничих форм прискореного економічного зростання, поліпшення регіонального інвестиційного клімату, моделювання сталого розвитку регіональної економіки не дозволяє інтегрувати між собою та гармонізувати дію наявних та нових механізмів регулювання регіональної економіки, досягти бажаного синергетичного ефекту від їх комплексного впровадження. Все це ускладнює досягнення цілей та завдань державної політики розвитку регіонів України, пов'язаних з підвищенням рівня життя громадян.

Під час наукового пошуку було встановлено, що теоретико-методологічні засади формування політики та механізмів регулювання розвитку регіональної економіки України повинні враховувати основні положення сучасних теорій інновацій, сталого розвитку, інформатизації економіки, дизайну економічних механізмів, системної динаміки та інституціональної теорії. Це дозволить налагодити процеси регіональної економіки у відповідності до провідних суспільно-економічних тенденцій, побудувати консоль механізмів розвитку регіонів з урахуванням чинників інформаційної економіки та поведінки економічних суб'єктів.

Шляхом системно-логічного аналізу стратегій національного та регіонального розвитку України встановлено, що система взаємозв'язків державного управління і регіонального розвитку потребує удосконалення з точки зору перегляду загального системного дизайну, упорядкування функціональних та ієрархічних структурних зв'язків, налагодження інформаційних потоків.

З метою налаштування системи державного регулювання регіональної економіки під інституціональні чинники продуктивний потенціал економіки регіону, який складається з інтелектуального та фізичного капіталу, рекомендовано доповнити складовою інституціонального капіталу. Це дозволить ефективно формувати та використовувати конкурентні переваги регіонів та проектувати дієву систему державного регулювання економіки.

Для оцінки ефективності функціонування системи державного регулювання розвитку регіональної економіки запропоновано використовувати критерій керованості регіональної системи. Для оцінки чутливості регіональної системи до управлінського впливу органів державної влади введено індекс керованості регіональних систем. У цьому випадку економічні механізми, на відміну від існуючих, впливатимуть на «точки ефективного тиску» регіональної економічної системи з метою міжрегіонального вирівнювання.

Наявна класифікація типів розвитку характеризує стан регіональної економіки у певний момент часу та не дозволяє проаналізувати її розвиток, як динамічний процес, який триває протягом необмеженого терміну. Також сформовані на теперішній час класифікаційні ознаки регіонального розвитку дозволяють визначити регіональні відмінності у соціально-економічній сфері без урахування екологічної, що не відповідає принципам сталого розвитку. Обмежена класифікація типів розвитку регіональної економіки звужує площину можливого регулювання економіки регіонів з метою їх соціально-економічного вирівнювання.

Тому у результаті досліджень рекомендовано використовувати такі класифікаційні ознаки розвитку, як превалюючі інтереси економічних суб'єктів, генезис, амплітуда та період коливань хвилі розвитку; такі види розвитку, як структурно сталий (за ступенем керованості), поведінково сталий (за ступенем збалансованості), вертикальний, горизонтальний (за характером поширення), оцінений у перспективі, ретроспективі, на теперішній час (за методом оцінки), низько-, середньо- та високо витратний (за рівнем витрат).

Поряд з існуючим індексом міжрегіональної диференціації, який враховує комплекс соціально-економічних індикаторів, запропоновано застосовувати більш складний інтегральний показник регіональних відмінностей, який містить комплекс індексів міжрегіональної диференціації, кожен з яких відображає розбіжності у розвитку регіонів за різними класифікаційними ознаками. Оцінки фактичного стану міжрегіональної диференціації в країні таким чином стає більш об'єктивною внаслідок розширення кола враховуваних ознак, а процес розробки механізмів регулювання розвитку регіонів має адекватне інформаційне забезпечення.

Враховуючи те, що в Україні й дотепер переважає ресурсний тип розвитку економіки, рівень інноваційного розвитку регіонів повинен стати основним пріоритетом політики регіонального вирівнювання в Україні.

Аналіз економіко-правових умов здійснення інноваційних процесів дозволив виявити певні проблеми. До них відносяться відсутність можливості формування ринку наукових розробок внаслідок концентрації прав на інтелектуальні активи, створені державними науковими установами, у центральних органах влади; відсутність концепції захисту національних інновацій від трансферу зарубіжних технологій; наявність економічних переваг інвестиційних процесів над інноваційними; відсутність регулювання ринку посередницьких послуг у сфері інновацій. Це заважає розвитку відносин науки та приватного бізнесу у процесі комерціалізації результатів наукових досліджень у національному форматі.

Удосконалити існуючі економіко-правові умови інноваційних процесів у регіональній економіці рекомендовано на основі реалізації принципу делегування прав, повноважень та зобов'язань держави науково-дослідним установам. На відміну від теперішнього механізму участі держави у створеному науковими установами інтелектуальному капіталі, запропоновано механізм участі держави у результатах комерціалізації науковими установами цього інтелектуального капіталу.

Найгострішою проблемою на шляху ефективної реалізації політики регіонального вирівнювання в Україні постає проблема наявної соціально-економічної та екологічної депресивності просторового розвитку територій.

Рекомендовано формувати методи розвитку депресивних регіонів України на основі принципів скорочення державного фінансування, налагодження відносин державно-приватного партнерства та виведення територій на рівень самоокупності шляхом стимулювання локальної бізнес-ініціативи та поліпшення інвестиційного клімату.

Шляхи подолання депресивності просторового розвитку територій розглянуті на прикладі гірничодобувних регіонів України.

Доведено, що умовою сталого розвитку депресивних гірничодобувних регіонів та містоутворюючих гірничодобувних підприємств є збереження ресурсної ємності природно-техногенного середовища регіону. Обґрунтовано, що у протилежному випадку динаміка розвитку підприємства та регіону характеризуватиметься ефектом осциляції, який супроводжується різким економічним сплеском та подальшим падінням економічних результатів, що призведе до повторного утворення територіальної депресії.

Під час досліджень була науково обґрунтована необхідність розглядати гірничодобувне підприємство депресивного регіону після припинення основного виду економічної діяльності з видобутку корисних копалин, як таке, що має економічний потенціал та може наростити певний рівень конкурентоспроможності у межах ємності природно-техногенного середовища регіону, якщо на наявному майновому комплексі утворювати нові підприємства інших економічних галузей. Це можливо на основі розробки та реалізації інноваційних технологій по використанню ресурсного потенціалу гірничодобувного підприємства.

Для цього запропоновано концепцію комплексного саморозвитку депресивних гірничодобувних регіонів шляхом утворення територіальних виробничо-інноваційних кластерів, у основі яких знаходяться інтегровані організаційні та економіко-правові умови функціонування індустріального та

наукового парків в Україні. Це дозволить попередити виникнення у регіоні економічних, соціальних та екологічних проблем.

Розвиток продуктивних сил і регіональної економіки, подолання територіальної диференціації, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України залежить від принципів бюджетного регулювання, згідно яких в економіці відбувається формування, розподіл та використання державних та приватних фінансових ресурсів.

Систематизація та узагальнення існуючих тенденцій розвитку регіональної економіки України в теперішніх умовах бюджетного регулювання дозволили зробити висновок, що проблемою фінансового забезпечення розвитку продуктивних сил в Україні є невідповідність завдань, повноважень та функцій місцевої влади існуючому рівню фінансової автономії регіонів.

Теоретико-методологічним підґрунтям для вирішення наведених вище проблем повинні стати концептуальні засади трансфертно-варіативного підходу до бюджетного регулювання. На відміну від інших підходів, об'єктом бюджетного регулювання виступає трансферт - динамічний потік грошових коштів, який складається з початкового вузла (економічного суб'єкта-донора), власне грошового потоку та кінцевого вузла (економічного суб'єкта-реципієнта); метою бюджетного регулювання є підтримка динамічних, замість статичних, параметрів трансферту шляхом підвищення частоти регулюючого впливу у бюджетному регулюванні, прийняття полі-векторних регулюючих рішень щодо бюджетних надходжень та видатків залежно від стану регіональної економіки та визначеного критерію ефективності бюджетного регулювання у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Це дозволить забезпечити вирівнювання динамічних, замість статичних, параметрів соціально-економічних процесів у різних регіонах та залежно від цього диференціювати частоту регулюючого впливу, встановити баланс інтересів учасників бюджетних відносин, а також адаптувати процес бюджетного регулювання до змін у соціально-економічних процесах регіонів.

На основі запропонованої концепції було розроблено механізм бюджетного регулювання, який, на відміну від існуючих, передбачає створення аналітичного центру з питань бюджету і регіонального розвитку; містить етап розробки процесної карти регіону на плановий період; включає процес створення регіональної електронної інформаційної мережі.

У результаті досліджень було зроблено висновок, що основними характеристиками бюджетних надходжень, які слід брати до уваги під час бюджетного регулювання, виступають обсяг бюджетних надходжень та організаційні витрати на їх забезпечення. Динамічними параметрами названих характеристик є швидкість бюджетних надходжень та швидкість виникнення організаційних витрат, які, у свою чергу залежать від факторів часу та інтенсивності бюджетного тиску на регіональну економіку. Виділені характеристики та встановлені фактори склали основу для оптимізації параметрів регулювання бюджетних надходжень.

Доведено, що регулювання бюджетних надходжень з метою розвитку регіональної економіки має бути спрямоване на максимізацію обсягів бюджетних надходжень з вирахуванням витрат на їх організацію, які формуються під впливом позитивних та негативних петель динаміки регіональної економіки.

У ході досліджень обґрунтована нова концепція агентно-процесного підходу до формування кластерних та мережевих територіально-виробничих форм реалізації регіональної економічної політики. Згідно запропонованої концепції кластер представлено у вигляді агентної сукупності та комплексу дискретних подій у соціально-економічних процесах регіону. Доведено, що ефективність штучного проектування агентної сукупності кластеру залежить від формальних та неформальних зв'язків між економічними агентами, які встановлюються на принципах самоорганізації, від характеристик домінантного кластерного центру, а також від вектору та темпів індивідуальної еволюції економічних агентів в процесі рефлексивної взаємодії з оточуючим середовищем. Подано, що ієрархія кластерних процесів та вірогідна швидкість

чергування подій у них складають разом кластерну динаміку, забезпечення якої є джерелом трансакційних витрат та підвищення якої закономірно викликає появу кластерного домінантного центру.

Таким чином, формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень зведено до конструювання взаємопов'язаних між собою агентної та процесної сукупностей на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях регулювання регіональної економіки за критеріями інвестиційної привабливості, інноваційної активності та сталого розвитку при обмеженнях по обсягу трансакційних витрат, що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі кластеру, а також по мінімальному рівню задоволення інтересів різних груп агентів. В результаті кластер або мережа набуває стійкості, цілісності та унікального типу.

Розроблений понятійний апарат покладений в основу удосконалення теоретичних засад процесу формування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень, які, на відміну від існуючих, передбачають: проектування оптимального зовнішнього інтеграційного та внутрішнього конструктивного дизайну кластеру з урахуванням наявних груп аутсайдерів кластеру, рівня повноти та реалістичності кластерної рефлексії, виникнення кластерного ефекту у економічній, соціальній, екологічній сфері та характеру впливу на нього кластерної синергії; використання принципів повноти та інтенсивності інтерференції кластерних інформаційних потоків, а також додатності та швидкості перколяції кластерного регулювання. Це дозволяє підвищити ефективність функціонування кластерів та мереж з точки зору їх керованості, балансу інтересів учасників та реалізації пріоритетів і стратегій політики розвитку регіональної економіки на основі сучасних суспільно-економічних тенденцій.

Базові етапи проектування кластерних та мережевих територіально-виробничих утворень, на відміну від існуючих, складаються з обґрунтування показників оцінки можливості формування кластеру у економічному середовищі регіону та оцінки ефективності функціонування кластеру,

оптимізації параметрів агентної сукупності та процесів у кластері, налагодження системи інформаційного забезпечення моніторингу та оцінки адекватності оптимізованих параметрів змінам у внутрішньому та зовнішньому середовищі кластеру.

З метою здійснення оцінки передумов формування кластерних та мережових територіально-виробничих утворень у регіонах рекомендовано використовувати індекс суспільної розрізненості регіональної економіки, який складає інституціональні засади проектування кластерів та мереж на основі агентно-процесного підходу.

Розроблений індекс регіональної суспільної розрізненості (Public Fragmentation Index, PFI) відрізняється від існуючих інтегральних індексів оцінки рівня розвитку регіонів за рахунок наступних положень: 1) об'єктом оцінки виступають інститути та механізми, процеси та явища, які обумовлюють суспільну розрізненість у регіональній економіці; 2) метою оцінки є виявлення передумов для виникнення конфліктів інтересів економічних агентів; 3) під час побудови індексу використаний динамічний підхід; 4) сукупність первинних показників характеризує політичну, економічну та соціальну розрізненість інтересів економічних агентів.

На основі спостережень статистичних даних висунуто гіпотезу про існування зворотного зв'язку між рівнем економічного розвитку регіону та рівнем політичної розрізненості його суспільного середовища.

Враховуючи сучасні тенденції розбудови електронної економіки, а також введенні поняття «електронного» та «віртуального» регіонів, обґрунтовано перспективність проведення досліджень у напрямі формування кластерних та мережових утворень під впливом чинників процесу інформатизації економіки.

Шляхом синтезу існуючих поглядів запропоновано визначати процес інформатизації економіки, як упорядкування інформації та інформаційних потоків, а також налагодження системи управління ними для забезпечення досягнення поставлених цілей розвитку. Метою процесу інформатизації економіки є ефективне створення, розподіл та використання інтелектуального

капіталу шляхом перетворення наявної інформації на інтелектуальний капітал та оптимізації обігу інформаційних потоків.

З метою підвищення ефективності реалізації державної політики розвитку продуктивних сил та регіональної економіки обґрунтований механізм формування електронно-сервісного кластеру, який доповнює механізм формування територіально-виробничих кластерів тим, що: економічні агенти-генератори інформації групуються залежно від приналежності до певного соціально-економічного процесу, а процеси об'єднуються залежно від участі у розв'язанні певної проблеми розвитку регіону; у основі взаємодії економічних агентів знаходиться інформаційна магістраль, а власне відносини між економічними агентами відбуваються у віртуальному середовищі за допомогою електронних засобів комунікації; результатом функціонування електронно-сервісного кластеру є надані послуги, розв'язані проблеми, створені знання.

Поданий механізм дозволяє сформувати кластер з високим рівнем регульованості, оскільки інформаційний потік, за допомогою якого здійснюється облік, аналіз та контроль параметрів кластерних процесів, дає повне уявлення про їх стан; сприяє ефективному розподілу державних та приватних коштів на реалізацію програм регіонального розвитку, оскільки відображає процесну «технологію» надання послуги; дозволяє виявити точки дотику різних процесів у наданні однієї послуги; знижує рівень тінізації економіки внаслідок електронізації соціально-економічних процесів.

На основі дослідження сутності регіонального інвестиційного клімату було встановлено, що наявність певних видів ресурсів у регіональній економіці не повністю відображає її інвестиційний потенціал, оскільки ключову роль в економіці сталого розвитку відіграють ті процеси, які відбуваються у регіоні за участю цих ресурсів. Це дозволило обґрунтувати необхідність визначення інвестиційного процесного потенціалу регіону, як комплексу процесів, що відбуваються у регіональній економіці, пов'язані з використанням та відновленням наявних і створенням нових ресурсів, а також забезпечують регіональну інвестиційну динаміку та економічний розвиток.

Систематизація та побудова ієрархії категорій дозволила науково довести, що на процес формування регіонального інвестиційного клімату впливають такі внутрішні фактори, як інвестиційний процесний потенціал, інвестиційна динаміка, інвестиційна перспектива, складовою якої є інвестиційний конфлікт інтересів економічних агентів, а також чинить вплив такий зовнішній фактор, як регіональний інвестиційний імідж, який складається з інвестиційного атракційного сигналу та інвестиційних очікувань. Встановлено, що негативний вплив на регіональний інвестиційний клімат чинять ризики, пов'язані з вище переліченими поняттями.

Таким чином, проведені дослідження дозволили обґрунтувати новий динамічний підхід до формування та поліпшення регіонального інвестиційного клімату, який передбачає визначення сутності інвестиційного клімату як спеціальних умов для циклічного перетворення інвестиційних ресурсів на соціально-економічні блага; заснований на принципах безперервності, динамічності, інтегрованості та коннектності; враховує необхідні характеристики ритмічності, швидкості та вектору процесів перетворення інвестиційних ресурсів на соціально-економічні блага у центрах відповідальності, а також властивості сумісності та стійкості зв'язку цих процесів та центрів між собою; визначає динамічне регулювання розвитку регіональної економіки як сукупність процесів розробки та прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення мети хвилеподібної зміни результуючого показника рівня сталості розвитку економіки згідно його заданої зростаючої траєкторії з обмеженнями по амплітуді та періоду коливань.

У процесі формування регіонального інвестиційного клімату рекомендовано оптимізувати значення таких показників регіональної економіки, як виручка від реалізації продукції та послуг підприємств регіону, обсяг скорочення витрат підприємств при впровадженні інноваційних технологій, обсяг додаткової виручки від реалізації інноваційної продукції та послуг, частка фактично використаного природно-виробничого потенціалу регіону на основі впровадження доступних інноваційних технологій.

Оптимізація цих показників при дотриманні низки обмежень динамічних параметрів забезпечує перевищення позитивного ефекту від процесів відтворення природно-виробничих ресурсів, відновлення інновацій, утворення нових та розвитку діючих підприємств над негативним ефектом від процесів споживання природно-виробничих ресурсів, старіння інновацій, ліквідації або занепаду підприємств.

Наукові засади комплексного регулювання регіональної економіки повинні забезпечувати сталий розвиток регіонів України, однією з фундаментальних умов якого є встановлення еколого-економічної рівноваги.

Доведено, що еколого-економічна рівновага може бути досягнута у випадку збалансованості кількісних параметрів екологічної та економічної систем регіону, а також якісних параметри, які характеризують структуру цих систем. Звідси регулюючий вплив повинен бути спрямований на встановлення структурно-кількісної еколого-економічної рівноваги регіональної економіки.

Порушення структурно-кількісної рівноваги у еколого-економічній комплексній системі регіону може призвести до подальшого розвитку регіональної економіки за сценаріями типу «прогрес» або «катастрофа». Внаслідок того, що ці порушення виникають періодично, потребують розробки теоретико-методологічні засади регулювання регіональної економіки саме під час перехідних процесів, коли еколого-економічна система втрачає свою кількісну та структурну рівновагу.

Для формування ефективного сценарного маршруту розвитку регіональної економіки під впливом екологічних факторів, який являє собою послідовність переходів регіональної еколого-економічної системи між гілками сценаріїв розвитку, необхідно обґрунтувати значення чинників еколого-економічної системи, при яких вона потрапляє у точку біфуркації з втратою структурно-кількісної рівноваги.

Було встановлено, що цими чинниками є екологічні та економічні «малі» фактори норми використання природних ресурсів на одне підприємство

(виробничий процес, операцію, угоду) та норми заміщення природомістких продукції та послуг наукомісткими.

Таким чином, на основі викладених положень рекомендовано поряд з механізмами макро-рівня проектувати спеціальні мікро-механізми, спрямовані на регулювання перехідних процесів у еколого-економічній системі регіону під час її сталого розвитку, що виникають під впливом факторів мікро-елементарної структури цієї системи.

Запропоновано мікро-механізм стимулювання ведення господарської діяльності у межах природної ємності території, який, на відміну від існуючих, передбачає здійснення органами місцевого самоврядування посередницьких функцій у процесі природокористування, здійснення громадськими організаціями іміджевої реклами екологічної відповідальності підприємств регіону, укладання партнерських угод еколого-економічного регіонального розвитку між приватним бізнесом, місцевою владою та громадськими організаціями; мікро-механізм стимулювання інноватизації виробничих процесів у регіоні, який, на відміну від існуючих, передбачає використання по відношенню до інноваційних проектів інструментарію програм кредитної лояльності, податкового мультиплікатора, наукової іпотеки, лізингу та ліній у наукових банках; мікро-механізм організації регулювання перехідних регіональних еколого-економічних процесів, який, на відміну від існуючих, передбачає створення відділу моніторингу регіональної структурної рівноваги та запровадження електронної звітності економічних суб'єктів зі структурної еколого-економічної рівноваги процесу ведення господарської діяльності, з якої складається загальна регіональна структурно-кількісна еколого-економічна рівновага. Наведені мікро-механізми дозволять регулювати сталий розвиток регіональної економіки на мікро-рівні її елементарної структури та системних структурних зв'язків, чим забезпечувати їх сталість.

У складі сталого розвитку регіону запропоновано розрізняти економічну, соціальну та екологічну сталість, що дозволить конкретизувати та узгодити цілі

та параметри його багатокритеріальної моделі з метою підвищення ефективності регулювання.

Обґрунтовано, що особливу увагу необхідно приділити регіональній соціальній сталості, яка відображає рівень демографічного різноманіття та якості життя населення у регіоні і складається з таких взаємопов'язаних між собою структурних елементів, як регіональна соціальна ємність, регіональна соціальна межа, соціальна згуртованість та персональна екологічна відповідальність економічних суб'єктів.

Уточнене поняття сталого регіонального розвитку зводиться до одноразових або постійних кількісних та якісних перетворень у елементах регіональної системи та їх усталених або спонтанно виникаючих комплексах від нижчого до вищого рівня у таких встановлених або умовних межах, при яких регіональна система залишається контрольованою та керованою або в змозі вчасно адаптуватися, щоб зберегти власну цілісність, згідно раніше прийнятого критерію функціонування регіональної системи в цілому.

Оптимально збалансоване співвідношення параметрів економічної, соціальної та екологічної складових у регіональній системі при різних внутрішніх та зовнішніх по відношенню до регіону трансформаціях запропоновано позначати поняттям «структурно сталий регіональний розвиток». Для повноти уявлення про рівні сталого розвитку економіки регіонів введено додаткове поняття «поведінково сталий регіональний розвиток», що характеризує такі трансформації у регіональній системі, при яких зберігається оптимальне співвідношення інтересів груп приватного бізнесу, влади та населення, і кожна з груп погоджується зі своєю часткою задоволення власного інтересу у загальному балансі.

З метою охоплення стратегічного, тактичного та оперативного регулювання сталого розвитку регіональної економіки розроблено складну та багаторівневу графічну інноваційну модель, яка має зворотні зв'язки між внутрішнім та зовнішнім середовищем регіону; складається з ієрархічно структурованих та взаємопов'язаних підсистем інтересів основних груп

учасників регіональної економіки, сфер економічної структури регіону, державних та внутрішніх регіональних механізмів регулювання розвитку, глобальних та локальних організаційно-правових обмежень; враховує сигнали зовнішнього та внутрішнього середовища регіону щодо змін на кожному рівні регулювання, які пронизують регіональну систему та впливають на характер прийнятих регулюючих рішень.

Отримані наукові результати склали теоретико-методологічну основу концептуального структурно-біхевіоріального підходу до формування механізмів регулювання сталого розвитку регіональної економіки, який, на відміну від існуючих, дозволяє регулювати дворівневий розвиток економіки регіонів у площині взаємодії екологічної, економічної та соціальної підсистем, а також у площині інтересів груп основних економічних суб'єктів, що значно підвищує ефективність впровадження державної регіональної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Adams H. Study of the Principles that Should Control the Interference of the Public Debts / H. Adams. - New York, 1887. - 125p.
2. Agranoff R. Local Governments and their Intergovernmental Networks in Federalizing Spain / R. Agranoff. - Montreal: McGill-Queen's University Press, 2010. – 621p.
3. Aguirre M. Sustainable development: why the focus on population? : (стаття) [Електронний ресурс] / M. Aguirre // International Journal of Social Economics – 2002. - Vol. 29. – P. 923 – 945. - Режим доступу до журн. : http://en.wikipedia.org/wiki/Sustainable_development
4. Amin A. Neo-Marshallian Nodes in Global Networks / A. Amin, N. Thrift // International Journal of Urban and Regional Research. – 1992. – №16. – P. 571-587.
5. Anderson M. Sustainable development : (стаття) [Електронний ресурс] / M. Anderson // WFF Voices Online Edition – 2002. - Vol. XVII. – Режим доступу до журн. : <http://www.wf-f.org/02-1-UNSustainableDev.html>
6. Andersson T. The Cluster Policies / T. Andersson, E. Hansson, S. Serger, J. Sörvik. - Whitebook. Malmö : IKED, 2004. – 248 p.
7. Bennett R. Local Government in the New Europe / R. Bennett. – London : Belhaven Press, 1993. – 210 p.
8. Bergh J. Ecological Economics: Themes, Approaches, and Differences with Environmental Economics / J. Bergh // Regional Environmental Change. – 2001. - № 2(1). – P. [13-23](#)
9. Bergman E. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications : (монографія) [Електронний ресурс] / E. Bergman, E. Feser. - The Web Book of Regional Science, Regional Research Institute, West Virginia University. - Режим доступу : <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/contents.htm>

10. Bertalanffy L. [An Outline of General System Theory](#) / L. Bertalanffy // British Journal for the Philosophy of Science. – 1995. - Vol. 1 (No. 2). - P. 431-456
11. Bingham R. Local Government: Public Administration in Practice / R. Bingham. – USA : Sage Publications Inc., 1991. – 112 p.
12. Blinder A. [Keynesian Economics](#). The Concise Encyclopedia of Economics / A. Blinder // Library of Economics and Liberty. –2012. – July. – P. 45-89
13. Botes P. Aspects of Supervision: A Guide to the Contemporary Public Management / P. Botes. – USA : Halfway House, 1994. – 356 p.
14. Bruno C. Contre le développement durable : (текст) [Электронный ресурс] / C Bruno, V. Cheynet. - Режим доступа : http://www.decroissance.org/index.php?chemin=textes/dev_en_question.htm
15. [Buchanan](#) J. The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy / J. [Buchanan](#), [G. Tullock](#). – 1962. – 120 p.
16. Capello R. Entrepreneurship and Spatial Externalities: Theory and Measurement / R. Capello // The Annals of Regional Science. – 2002. – №36(3). – P. 387–402
17. Cato S. Green Economics / S. Cato. – London Press, 2009. – 421 p.
18. Commons J. The Distribution of Wealth / J. Commons. - New York and London : Macmillan & Co., 1893. – 258 p.
19. Costanza R. [The value of the world's ecosystem services and natural capital](#) / R. Costanza // Ecological Economics. - 1998. - № 25. – P. 123-140
20. Cummings T. Management of Change / T. Cummings, C. Worley. – USA : West Publishing Company, 2000. – 98 p.
21. Daly H. Steady-State Economics / H. Daly. - Washington D.C. : Island Press, 1991. – 76 p.
22. David Ricardo : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eh.net/encyclopedia/article/stead.ricardo>
23. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503&l=en>; <http://www.un-documents.net/aphe-b5.htm>

24. Declaration on Cities and Other Human Settlements in the New Millennium : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un-documents.net/s25r2.htm>

25. [Democracy Index 2011](#) : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index

26. Denhardt L. Public Administration. An Action Orientation / L. Denhardt. – California: Brooks / Cole Publishing Company, 2001. – 498 p.

27. Desrochers P. A Geographical Perspective on Austrian Economic / P. Desrochers // Quarterly Journal of Austrian Economics. – 1998. - 1(2). – P. 63–83

28. Desrochers P. Cluster-Based Economic Strategy, Facilitation Policy and the Market Process / P. Desrochers, F. Sautet // The Review of Austrian Economics. – 2004. - 17:2/3. – P. 233-245.

29. Desrochers P. Geographical Proximity and the Transmission of Tacit Knowledge / P. Desrochers // The Review of Austrian Economics. – 2001. – 14:1. – P. 25-46.

30. Eddy W. Handbook of Organization Management / W. Eddy. – New York: Marcel Dekker Inc., 2005. – 198 p.

31. Enright M.J. Regional Clusters: What we know and what we should know / M.J. Enright - Paper prepared for the Kiel Institute International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Competition, 2002. – 18 p.

32. European Education and Training : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/higher_en.htm

33. Faber M. How to be an ecological economist / M. Faber // Ecological Economics. – 2008. - № 66. – P. 34-46

34. Freedom of the press : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-press>

35. Freeman R.E. Strategic Management: A Stakeholder Approach / R.E. Freeman. - Boston et al. : Pitman, 1984. – 315 p.
36. Georgescu-Roegen N. The Entropy Law and the Economic Process / N. Georgescu-Roegen. - Cambridge Mass. : Harvard University Press, 1971. – 312 p.
37. Ghoshal S. Bad Management Theories Are Destroying Good Management Practices / S. Ghoshal // Academy of Management Learning & Education. – 2005. – № 1. – P. 75-91
38. Glasmeier A.K. Economic Geography in Practice: Local Economic Development Policy / A.K. Glasmeier, G.I. Clark, M.P. Feldman, M.S. Gertler. - The Oxford Handbook of Economic Geography : Oxford University Press, 2000. – 451 p.
39. Global Integrity Report : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.globalintegrity.org/reports/2004/docs/2004/Index_and_Categories.pdf
40. Griffin R. Management / R. Griffin. – Boston : Houghton Mifflin Company, 2009. – 197 p.
41. Hayek F. The Nature and History of the Problem and The Present State of the Debate / F. Hayek // Collectivist Economic Planning. – 1935. – 1/40. – P. 201–243
42. Heather J. Affirmative Action ar Local Government Level / J. Heather. – University of Port Elizabeth: Institute of Development Planning and Research, 2005. – 56 p.
43. High-tech exports in EU : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/science_technology_innovation/data/main_tables
44. Hurwicz L. Designing economic mechanisms / L. Hurwicz, S. Reiter. - Cambridge University Press. 2006. –15-54 p.
45. Hurwicz L. Optimality and Informational Efficiency in Resource Allocation Processes. Mathematical Methods in the Social Sciences / L. Hurwicz, K.J. Arrow, S.Karlin, P.Suppes. - Stanford University Press, 1960. – 46 p.

46. Hurwicz L. The design of mechanisms for resource allocation / L. Hurwicz // American Economic Review. - 1973. - Vol. 63, N. 2. - P. 1-30
47. Illge L. [A Matter of Opinion: How Ecological and Neoclassical Environmental Economists Think about Sustainability and Economics](#) / L. Illge, R. Schwarze. - German Institute for Economic Research, 2006. – 134 p.
48. Indicators of Governance and Institutional Quality : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/IndicatorsGovernanceandInstitutionalQuality.pdf>
49. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinf/indicators/guidelines.pdf>
50. Industrial Districts and Inter-firm Cooperation in Italy / [R. Pyke, G. Becattini, W. Sengenberger]. - Geneva: ILO, 1991. – 237 p.
51. Isard W. Methods of Regional Analysis : (монографія) [Электронный ресурс] / W. Isard. - Режим доступа : http://www.andrew.cmu.edu/user/jp87/URED/readings/Shift_Share.pdf
52. Ismael N. Local Government Management / [N. Ismael, S. Bayat, I. Meyer]. – USA : Halfway House, 2003. – 211 p.
53. Johannesburg Declaration on Sustainable Development «From our origins to the future» : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POI_PD.htm
54. Johannesburg Plan of Implementation : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POIToc.htm
55. Jonson G. Research Methods for Public Administrator / G. Jonson. – London : Quorum Books, 2006. – 178 p.
56. Kennet S. The Design of Federalism and Water Resource Management in Canada : (стаття) [Электронный ресурс] / S. Kennett // Research Papers of

Institute of Intergovernmental Relations. – 2005. – No 31. – P. 1-48. – Режим доступу до журн. : <http://www.queensu.ca/iigr/pub/archive/researchpapers.html>

57. Keynes J.M. [The General Theory of Employment, Interest and Money](#) : (монографія) [Електронний ресурс] / J.M. Keynes. - Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. – Режим доступу : <http://homepage.newschool.edu/het//essays/keynes/keynescont.htm>

58. Keynes J.M. The Theory of Money and the Foreign Exchanges. A Tract on Monetary Reform / J.M. Keynes. – 1924. – 287 p.

59. Kingdom J. Local Government and Politics in Britain / J. Kingdom. – Great Britain : Simon and Schuster International Group, 2007. – 39 p.

60. Knapp G. [The Great Salmon Run: Competition Between Wild And Farmed Salmon World Wildlife Fund](#) : (текст) [Електронний ресурс] / G. Knapp, C. Roheim, J. Anderson. - Режим доступу: <http://www.utexas.edu/cola/depts/geography/faculty/gwk>

61. Lagendijk A. Regional Institutions and Knowledge - Tracking New Forms of Regional Development Policy / A. Lagendijk, J. Cornford // Geoforum. – 2000. – №31. – P. 209–218

62. L'économie politique du développement durable : (монографія) [Електронний ресурс] / J. Baden. – Режим доступу : <http://www.euro92.com/acrob/baden.pdf>

63. Lederer A.L. Information systems planning : incentives for effective action / A.L. Lederer, A.L Mendelow. - Kent State University : Graduate School of Management, 2005. – 568 p.

64. Leslie P. National Citizenship and Provincial Communities: A Review of Canadian Fiscal Federalism : (текст) [Електронний ресурс] / P. Leslie // Research Papers of Institute of Intergovernmental Relations. – 2007. – No 39. – P. 56-90. – Режим доступу : <http://www.queensu.ca/iigr/pub/archive/researchpapers.html>

65. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. - L. : McMillan Press, 1961. – 450 p.

66. Maskin E. Optimal Auctions with Risk Averse Buyers / E. Maskin, J. Riley // *Econometrica*. - 1984. - Vol. 52. - P. 1473-1518
67. Maskin E. Optimal multi-unit auctions The Economics of Missing Markets, Information, and Games / E. Maskin, J. Riley // Clarendon Press. - 1989. - Vol. 48. - P. 312-335
68. Mattson L. Positional Analysis for Decision-Making and Planning / L. Mattson // *The Swedish Journal of Economics*. - 1975. - № 4(46). – P. 13-30
69. Mercado R. Regional Budget Determination and Allocation: A Policy Revisit : (стаття) [Електронний ресурс] / Mercado R. // Paper Series of Philippine Institute of Development Studies. – 1999. – 29. P. 1-64. – Режим доступу до журн. : <http://www3.pids.gov.ph/ris/dps/pidsdps9929.pdf>
70. Mises L. [The Theory of Money and Credit](http://mises.org/books/Theory_Money_Credit/Contents.aspx) : (монографія) [Електронний ресурс] / L. Mises. – Режим доступу : http://mises.org/books/Theory_Money_Credit/Contents.aspx
71. Myerson R. Bayesian Equilibrium and Incentive Compatibility: an Introduction Social Goals and Social Organization / R. Myerson, L. Hurwicz, D. Schmeidler, H. Sonnenschein. - Cambridge University Press, 1985. – 187 p.
72. Myerson R. Incentive-compatibility and the Bargaining Problem / R. Myerson // *Econometrica*. - 1979. - Vol. 47. - P. 61-73
73. Myerson R. Optimal Auction Design Mathematics of Operation Research / R. Myerson // *Econometrica*. - 1981. - Vol. 6. - P. 58-73
74. Myerson R. Optimal Coordination Mechanisms in Generalized Principal-Agent Problems / R. Myerson // *Journal of Mathematical Economics*. - 1982. - Vol. 10. - P. 67-81
75. [Negative Population Growth organization](http://www.npg.org/projects/malthus/malthus_index.htm): a collection of essays for the Malthus Bicentenary : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.npg.org/projects/malthus/malthus_index.htm
76. Newbould G. Successful Business Politics / G. Newbould, G. Luffman. – L.: Gower, 1989. – 456 p.

77. Nigro F. Modern Public Administration / F. Nigro, L. Nigro. – New York: Harper and Row Publishers, 2008. – 309 p.
78. Norton R. Cluster Theories: Spatial Externalities : (монографія) [Електронний ресурс] / R. Norton. - The Web Book of Regional Science, Regional Research Institute, West Virginia University. - Режим доступу : <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Norton/nortonupdate/neoflows1.htm>
79. Pashkevich M. Management of production's quality of mining enterprise as a factor influencing on the regional competitiveness / M. Pashkevich, T. Tertychko // Věda a technologie: krok do budoucnosti - 2012: materiály VIII mezinárodní vědecko – praktická konference, 2012 p. – Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2012. – Díl 7. Ěkonomické vědy. - P. 23-25.
80. Pashkevich M. Post-mining. Regional and company aspect / M. Pashkevich, T. Tertychko // Naukowa myśl infomacyjnej powieki - 2012: materiály VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, 2012 p. – Pryemzśl : Nauka i studia, 2012. – Volume 7 Ekonomiczne nauki. - P. 12-14.
81. Ph.D students in Europe and Beyond: Numbers and Job Prospects : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.sciencemag.org/sciencecareers/2008/01/phd-students-in.html>
82. Polanyi K. The Great Transformation / K. Polanyi. - New York-Toronto : Rinehart & Company Inc, 1944. – 57 p.
83. Porter M. Location, Clusters and the «New» Microeconomics of Competition / M. Porter // Business Economics. – 1998. - 33(1). – P. 7–17
84. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations: With a New Introduction / M.E. Porter. - N.Y. : The Free Press, 1990. – 855 p.
85. Resolution 55/2 adopted by the General Assembly of United Nations Millennium Declaration, 18 September 2000 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>
86. Ridley F. Government and Administration in Western Europe / F. Ridley. – Oxford : the Chaucer Press, 2007. – 154 p.

87. Rosenfeld S. Industrial Strength Strategies: Regional Business Clusters and Public Policy/ S. Rosenfeld. – Washington DC : Aspen Institute, 1995. – 456 p.
88. Rothbard M. [What Has Government Done to Our Money](#) / M. Rothbard : (монографія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mises.org/books/whathasgovernmentdone.pdf>
89. Schramm C.J. [Economic Fluidity: A Crucial Dimension of Economic Freedom](#) / C.J. Schramm. - The Heritage Foundation, 2008. – 356 p.
90. Schulz E. Essentials of Government / E. Schulz. – New Jersey : Prentice-Hall, 2004. – 369 p.
91. Schumacher E. Small Is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered / E. Schumacher. – London : Blond and Briggs, 1973. – 290 p.
92. Shashenko A. Regional development on the basis of profitability growth of the enterprises (on the example of mines and mining regions) / A. Shashenko, M. Pashkevich, T. Tertychko // Бъдещите изследвания - 2012: материали за VIII международна научна практична конференция, 17-25 февруари, 2012 p. – София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2012. – Т.9 Икономики. - P. 31-33.
93. Shibusawa H. Cyberspace and physical space in an urban economy / H. Shibusawa // Papers in Regional Science. – 2000. – V.79. – P.76-89.
94. Social Sustainability : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Social_sustainability
95. Soderbaum P. Understanding Sustainability Economics / P. Soderbaum. – London Press, 2008. –117 p.
96. Sölvell Ö. The Cluster Initiative Greenbook. The Competitiveness Institute / Ö. Sölvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels. – Gothenburg : VINNOVA, 2003. – 94 p.
97. Spatial Analysis, Industry and the Industrial Environment. Progress in Research and Applications / [F.E.I. Hamilton, G.J.R. Linge, N.Y Chichester]. – Toronto : Wiley, 1979. – 289 p.

98. Stanford Encyclopedia of Philosophy. John Stuart Mill : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://plato.stanford.edu/entries/mill/#SciMet>
99. Sustainable development : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Sustainable_development
100. Sustainable Diversity. Project discription : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.susdiv.org/>
101. Synchro-mining: цивілізоване вирішення проблем депресивних гірничодобувних регіонів / Г.Г. Півняк, П.І. Пілов, М.С. Пашкевич, Д.О. Шашенко // Науковий вісник НГУ. – 2012. – №3(129). - С. 131-138
102. The Concise Encyclopedia of Economics. Austrian School of Economics : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.econlib.org/library/Enc/AustrianSchoolofEconomics.html>
103. The Role of the Regions in Federal Europe of the 21st Century : [red. A. Kuklinski]. – W. : Régiók Európája. Tanulmánykötet, 2002. - Str. 38-46.
104. The Vancouver Action Plan - 64 Recommendations for National Action Approved at Habitat: United Nations Conference on Human Settlements, Vancouver, Canada 31 May to 11 June 1976 : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://habitat.igc.org/vancouver/vp-intr.htm>
105. The Vancouver Declaration On Human Settlements From the report of Habitat: United Nations Conference on Human Settlements Vancouver, Canada, 31 May to 11 June 1976 : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://habitat.igc.org/vancouver/van-decl.htm>
106. Today's biggest development challenges : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/EXTWDRS/EXTWDR2009/0,,contentMDK:21963658~pagePK:64167689~piPK:64167673~theSitePK:4231059,00.html>
107. UN HABITAT for better urban future : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unhabitat.org>

108. United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II). The Habitat Agenda, 14 June 1996 : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un-documents.net/hab-ag.htm>;

<http://www.un.org/russian/conferen/habitat/habagend.htm>

109. United Nations Conference on the Human Environment : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Conference_on_the_Human_Environment

110. United Nations E-Government Survey 2012: E-Government for the people : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan048065.pdf>

111. United Nations General Assembly. Draft resolution: Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N10/537/33/PDF/N1053733.pdf?OpenElement>

112. United Nations Human Settlements Programme (UN HABITAT) : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unbrussels.org/agencies/habitat.html>

113. United Nations [Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future](#), General Assembly Resolution 42/187, 11 December 1987 : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm>; <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>

114. United States Census Bureau. Poverty : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.census.gov/hhes/www/poverty/data/threshld/index.html>

115. Veblen T. Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times / Veblen T. // The Case of America. – 1923. – N.2. – P.27 – 64.

116. Victor P. Frontiers in Ecological Economic Theory and Application / P. Victor // Ecological Economics. - 2008. - № 66. – P. 57-71

117. Watts R. Executive Federalism: A Comparative Analysis [Електронний ресурс] / R. Watts // Research Papers of Institute of Intergovernmental Relations. – 2007. – No 45. – P. 43-79. – Режим доступу : <http://www.queensu.ca/iigr/pub/archive/researchpapers.html>

118. Working for the Regions: EU regional policy 2007-2013 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/working2008/work_en.pdf

119. World Conservation Strategy. Living Recourse Conservation for Sustainable Development : (видання IUCN, UNEP, WWF) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/WCS-004.pdf>

120. Херападеас А. [Ecological economics](#) : (монографія) [Електронний ресурс] / А. Херападеас. – Режим доступу: http://www.dictionaryofeconomics.com/search_results?q=ecological+economics&edition=current&button_search=GO

121. Zencey E. Mr. Soddy's Ecological Economy : (текст) [Електронний ресурс] / E. Zencey. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2009/04/12/opinion/12zencey.html?_r=3&pagewanted=1&ref=opinion

122. Zucker L. Institutional Theories of Organization : (стаття) [Електронний ресурс] / L. Zucker // Annual Review of Sociology. – 1987. -Vol. 13. – P. 443-464. - Режим доступу до журн. : <http://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.so.13.080187.002303>

123. Абизов В.Є. Політичне рішення: механізми прийняття / В.Є. Абизов, В.Г. Кремень. – Препринт. – К., 1995. – 63 с.

124. Азаров М.Я. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : у 6 т. / [упоряд. М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, О.І. Амоша та ін.; ред. М.Я. Азаров]. – К. : НДФІ, 2004. – Т.1: Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні. – 640 с.

125. Акименко О.Ю. Побудова інвестиційно-орієнтованої моделі регіонального розвитку (на матеріалах Чернігівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.Ю. Акименко. – Київ, 2008. – 22 с.
126. Акімова Т. О причинах нечувствительности экономической теории к экономическому кризису / Т Акімова // Механізм регулювання економіки. – 2005. - № 3. – с.59 -69.
127. Александров І.О. Кластеризація територіальних утворень України за рівнем економічної безпеки / І.О. Александров, О.В. Половян // Економічна кібернетика. - 2000. - №5-6. - С. 40-47.
128. Алексеев Ю.К. Введение в теорию катастроф / Ю.К. Алексеев. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 189 с.
129. Алиева Н.З. Становление информационного общества и философия образования : (монографія) [Електронний ресурс] / Н.З. Алиева, Е.Б. Ивушкина, О.И. Лантратов. – Академия Естествознания, 2008. – Режим доступа : <http://www.rae.ru/monographs/23>
130. Алтухова Н.В., Виробничі кластери в контексті інституціональної економіки / Н.В. Алтухова // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – №6 – С. 85-87
131. Аль-Наїф О.В. Організаційні та економічні основи створення екотехнопарків як інноваційних структур сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О.В. Аль-Наїф. – Одеса, 2010. – 16 с.
132. Амбросенко О.П. Забезпечення комплексного розвитку сільських територій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.П. Амбросенко. – Київ, 2010. – 20 с.

133. Амоша О.І. Концепція інноваційного розвитку регіону / О.І. Амоша. - Донецьк, 2002. - 172 с.
134. Аналіз сталого розвитку - глобальний і регіональний контексти : [моногр.] / [Міжнар. рада з науки (ICSU) та ін.; наук. кер. М. З. Згуровський]. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – Ч.1.: Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей. -252 с.
135. Аналіз сталого розвитку - глобальний і регіональний контексти : [моногр.] / [Міжнар. рада з науки (ICSU) та ін.; наук. кер. М. З. Згуровський]. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – Ч.2.: Україна в індикаторах сталого розвитку. -368 с.
136. Андрющенко К.А. Природоохоронна кластеризація туристично-рекреаційного комплексу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / К.А. Андрющенко. – Київ, 2009. – 22 с.
137. Антикризисное управление деятельностью антрацитовых шахт / А.И. Амоша, Я.В. Дробот, Ю.Б. Скаженик, И.Н. Лашенко. – Донецк : Ин-т экономики пром-сти НАН Украины, 2006. – 84 с.
138. Аптекарь С. Обоснование механизма обеспечения эффективного экономического роста / С. Аптекарь, А. Яковченко // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. - 2007. - Вип.32(126). - С. 31-38.
139. Аріков В.Г. Державне управління розвитком регіонального агропромислового комплексу на засадах сталості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.Г. Аріков. – Одеса, 2008. – 22 с.
140. Артоболевский И.И. Теория механизмов и машин: [учеб. для втузов] / И.И. Артоболевский. – [4-е изд.]. - М. : Наука, 1988. - 640 с.
141. Асоціація агенцій регіонального розвитку України : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.narda.org.ua/>
142. Бабець І.Г. Інноваційна модель транскордонного співробітництва України та Польщі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук :

спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І.Г. Бабець. – Тернопіль, 2006. – 22 с.

143. Бавико О.Є. Депресія як феномен економічного розвитку – визначення, причини, прогнози / О.Є. Бавико // Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». – 2011. – №26. - С. 49-56

144. Бавико О.Є. Проблема сумісності завдань максимізації темпів росту національної економіки та мінімізації міжрегіональної диференціації / О.Є. Бавико // Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». – 2012 – №27. – С. 82-89.

145. Бадрак О.С. Удосконалення фінансового механізму забезпечення сталого розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О.С. Бадрак. – Київ, 2006. – 25 с.

146. Баженова О.В. Економіко-математичне моделювання економічної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / О.В. Баженова. – Київ, 2005. – 22 с.

147. Базилевич В. Метафізика економіки: ідея, смисл, призначення / Базилевич В. // Банківська справа. – 2006. - №1. – С.28-35

148. Бак Н.А. Регулювання міжбюджетних відносин: теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Н.А. Бак. – Київ, 2001. – 16 с.

149. Балашов А.М. Формування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А.М. Балашов. – Запоріжжя, 2010. – 23 с.

150. Бандур С.І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, І.В. Терон. - К. : РВПС України НАН України. - ТОВ «Принт-експрес», 2002. - 250 с.

151. Баранова В.В. Розвиток міжбюджетних відносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / В.В. Баранова. – Харків, 2005. – 21 с.

152. Барановський М.О. Депресивні території: підходи до трактування, концепції формування, особливості типології : (стаття) [Електронний ресурс] / М.О. Барановський // Економічна теорія. – 2007 – С.3-12. – Режим доступу до журн. : http://ief.org.ua/Arjiv_ET/Baranovskiy307.pdf

153. Барановський М.О. Депресивність регіонів України: теорія та практика досліджень : (стаття) [Електронний ресурс] / М.О. Барановський. – Режим доступу : <http://ukr-tur.narod.ru/personalii/ukrgeo/b/webbaranovsk/depresregukr/depresregukr.htm>

154. Барановський М.О. До питання про типологію депресивних територій : (текст) [Електронний ресурс] / М.О. Барановський // Наукові записки Вінницького педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – 2008. – Вип.17. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nzvdpu_geogr/2008_17/do%20putannya%20pro%20tupologiy.pdf

155. Барановський М.О. Методологічні засади аналізу процесів регіональної депресивності : (стаття) [Електронний ресурс] / М.О. Барановський // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – 2008ю - №5. - Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2008_5/Baranovskiy.pdf

156. Барановський М.О. Методичні аспекти дослідження депресивних аграрних територій : (стаття) [Електронний ресурс] / М.О. Барановський // Вісник Київського національного університету ім. Шевченка. Географія. – 2008. – Вип.55. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/VKNU_geograf/2008_55/5.pdf

157. Бардась А.В. Теоретико-методологічні засади формування стратегії еколого-економічного управління продуктивними потоками шахт: автореф. дис.

д-ра. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / А.В. Бардась. - Дніпропетровськ, 2011. - 35 с.

158. Бауліна Т.В. Державна політика формування інтелектуального капіталу в контексті модернізації національного господарства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т.В. Бауліна. – Київ, 2010. –43 с.

159. Бачуріна І.В. Особливості формування та функціонування регіональних ринків плодоовочевої продукції (на матеріалах Чернігівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / І.В. Бачуріна. – Чернігів, 2010. – 15 с.

160. Бедность : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>

161. Безгінова Л.А. Принципи та перспективи розвитку державного сектору економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л.А. Безгінова. – Донецьк, 2011. – 23 с.

162. [Бём-Баверк О.](#) Капитал и процент. Бесцветные теории. Избранные труды о ценности, проценте и капитале / О. Бём-Баверк ; [пер. с немец. С.В. Крапивникова]. - М. : Эксмо, 2009. – 912 с.

163. Бережна І.В. Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання (на матеріалах АР Крим) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / І.В. Бережна. – Львів, 2005. – 50 с.

164. Бескид Й. Сучасний стан та фінансове забезпечення соціальних послуг в Україні / Бескид Й. // Світ фінансів.- 2005. - №1. – С.56-68

165. Бєленцов В.М. Роль держави у трансформації економіки регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец.

08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В.М. Беленцов. – Донецьк, 2009. – 35 с.

166. Беляєва М.В. Економічний механізм регулювання підприємницької діяльності в торгівлі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / М.В. Беляєва. – Харків, 2010. – 22 с.

167. Бидельманова М.М. Предпосылки создания кластеров и их роль в развитии экономики Республики Казахстан / М.М. Бидельманова // Научно-производственный журнал «Часопис економічних реформ». - 2012. – №1(5). – С. 129-135.

168. Бир С.Т. Кибернетика и менеджмент / С.Т. Бир ; [пер. с англ. В.Я. Алтаева ; под ред. А.Б. Челюсткина]. – [2-е. изд.] - М. : «КомКнига», 2006. – 280 с.

169. Бистрякова Ю.І. Економіко-інституціональне забезпечення еколого-орієнтованого розвитку регіонів: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Ю.І. Бистрякова. - К., 2008. - 21 с.

170. Біла С.О. Структурна політика в системі державного регулювання економіки в умовах суспільної трансформації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ.упр.: спец. 25.00.05 «Галузеве управління» / С.О. Біла. – Київ, 2002. – 42 с.

171. Білоскурський Р.Р. Економіко-математичне моделювання еколого-економічних систем в умовах невизначеності: автореф. дис. к-та екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / Р.Р. Білоскурський. – Київ, 2005. – 23 с.

172. Благодетелева-Вовк С.Л. Про суть понять «економічний розвиток» та «економічне зростання» / С.Л. Благодетелева-Вовк : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://exsolver.narod.ru/Artical/Ecotheory/ecterms.html>

173. Благой В.В. Попередження кризових явищ в економіці регіону / В.В. Благой // Научно-технический сборник. – 2012. – №102. – С. 260-264

174. Богашко О.Л. Науково-методичні засади стратегії економічного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.Л. Богашко. – Київ, 2006. – 24 с.

175. Боднарчук В.Д. Державне регулювання інноваційного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.Д. Боднарчук. – Київ, 2011. – 22 с.

176. Божидарнік Н.В. Регіональна асиметрія в Європейському Союзі та механізми її регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н.В. Божидарнік. – Київ, 2006. – 17 с.

177. Божко Н.М. Глобалізація і концепція гуманітарної безпеки : (стаття) [Електронний ресурс] / Н.М. Божко // Викладання мов у вищих навчальних закладах України на сучасному етапі. – 2009. – Вип.15. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vmuvnz/2009_15/st15/09BojGlo.pdf

178. Божкова В.В. Організаційно-економічні основи управління екологічними ризиками інновацій: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / В.В. Божкова. - Суми, 2002. - 19 с.

179. Бойко Л.І. Управління розвитком кластерних утворень в аграрній сфері : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / Л.І. Бойко. – Херсон, 2010. – 22 с.

180. Бойко С.О. Фінансовий механізм стимулювання регіонального розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / С.О. Бойко. – Суми, 2001. – 15 с.

181. Большая украинская депрессия : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=47

182. Большой англо-русский словарь : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/eng_rus/709348/regional
183. Большой экономический словарь / [ред.-сост. А.Н. Азрина]. – М. : Институт новой экономики, 2004. – 881с.
184. Большой Энциклопедический Словарь : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vedu.ru/BigEncDic/38501>
185. Бондаренко Л.М. Ресурсний потенціал регіону та напрямки удосконалення його використання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.М. Бондаренко. – Київ, 2009. – 22 с.
186. Бондарчук Н.В. Державна політика розвитку інноваційного потенціалу регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Н.В. Бондарчук. – Миколаїв, 2011. – 38 с.
187. Борейко В.І. Державне регулювання соціально-економічного розвитку України (теорія, методологія, механізми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В.І. Борейко. – Львів, 2010. – 41 с.
188. Борисенко М.Б. Механізми державного управління інноваційним розвитком регіональних промислових кластерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / М.Б. Борисенко. – Харків, 2009. – 21 с.
189. Борщук Є.М. Теоретико-методологічні основи системного розвитку еколого-економічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Є.М. Борщук. – Львів, 2009. – 43 с.
190. Босенко В.А. Всеобщая теория развития / В.А. Босенко. – К., 2001. - 470с.
191. Брайловський І.А. Інвестиційна діяльність і економічний розвиток: методологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон.

наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / І.А. Брайловський. – Донецьк, 2010. – 16 с.

192. Брикова І.В. Регіональна компонента підвищення міжнародної конкурентоспроможності країн : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І.В. Брикова. – Київ, 2008. – 24 с.

193. Броншпак Г.К. Стратегія формування та управління діяльністю кластеру молочного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Броншпак Г.К. – Харків, 2010. – 24 с.

194. Буга Н.Ю. Державна політика інноваційного розвитку проблемних регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.Ю. Буга. – Київ, 2008. – 23 с.

195. Будзяк В.М. Еколого-економічні проблеми використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії (на прикладі вітрової енергії): автореф. дис. канд. екон. наук: 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / В.М. Будзяк. - Київ, 2000. - 18 с.

196. Буднікевич І.М. Становлення регіонального ринку інновацій: теорія та практика (на прикладі Карпатського регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І.М. Буднікевич. – Львів, 2002. – 23 с.

197. Буковинський С. Удосконалення вирівнювання фінансового забезпечення територіальних громад / С. Буковинський // Фінанси України. - 1999. - № 5. - С. 80-84.

198. Буковинський С. Шляхи розвитку бюджетної системи України / С. Буковинський // Фінанси України. - 1998. - № 9. - С. 3-8.

199. Бурлакова І.М. Економічний механізм забезпечення сталого розвитку на основі екологізації життєвого циклу продукції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка

природокористування та охорони навколишнього середовища» / І.М. Бурлакова. – Суми, 2010. – 24 с.

200. Буряченко А.Є. Бюджетне вирівнювання у реалізації регіональної політики держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / А.Є. Буряченко. – Київ, 2001. – 24 с.

201. Бутирська І.В. Організаційно-економічні засади інфраструктурного забезпечення регіонального розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І.В. Бутирська. – Львів, 2005. – 26 с.

202. Бутурлакiна Т.О. Організаційно-економічний механізм бюджетного регулювання економікою регіону (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування та регулювання економікою» / Т.О. Бутурлакiна. – Ужгород, 2006. – 23 с.

203. Бюджетний Кодекс України №2456-VI від 08.07.2010 : за станом на 18 жовт. 2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

204. В Украине появится третье «единое окно» - теперь уже для инвест-проектов : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://banker.ua/bank_news/world/2010/10/25/1180443833/

205. В Україні відбулася щорічна конференція малих міст України : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrainka.org/goverment/v-ukrajintsi-vidbulasya-shosta-schorichna-konferentsiya-malyh-mist-ukrajiny/>

206. Вавдіюк Н.С. Діагностика забезпечення економічної безпеки держави на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.С. Вавдіюк. – Львів, 2005. – 26 с.

207. Валевський О. Двопалатний парламент для України: оцінка можливостей : (текст) [Електронний ресурс] / О. Валевський, С. Конончук,

<http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=6032628&mode=thread&order=0&thold=0>

208. Валюх А.М. Стратегія регіонального розвитку інноваційної діяльності (організація та управління) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / А.М. Валюх. – Київ, 2005. – 22 с.

209. Василенко В.М. Економічний механізм стимулювання розвитку виробничо-територіальних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.М. Василенко. – Донецьк, 2000. – 36 с.

210. Василичен М.М. Реформування міжбюджетних відносин в умовах ринкової трансформації економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / М.М. Василичен. – Київ, 2003. – 22 с.

211. Васильєва Н.К. Економіко-математичне моделювання системно-інформаційного оновлення аграрного виробництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Н.К. Васильєва. – Київ, 2007. – 31 с.

212. Ватаманюк-Зелінська У.З. Еколого-економічні засади управління інноваційною діяльністю підприємств (на прикладі Львівської області): автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / У.З. Ватаманюк-Зелінська. - Львів, 2003. - 19 с.

213. Вахович І.М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І.М. Вахович. - Львів, 2001. - 19 с.

214. Вахович І.М. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І.М. Вахович. – Одеса, 2008. – 38 с.

215. Веклич О.О. Пропозиція щодо концептуального забезпечення майбутнього проекту Стратегії переходу України до сталого розвитку : (матеріали II Науково-практичного семінару «Економічна безпека держави та науково-технологічні аспекти її забезпечення») [Електронний ресурс] / О.О. Веклич. – Режим доступу : <http://www.scribd.com/doc/43783048/Веклич-О-О>

216. Вербицький Ю.С. Еколого-економічні компоненти глобалізації: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Ю.С. Вербицький. - Київ, 2003. - 18 с.

217. Верховна Рада України : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

218. Верховная Рада создала новую лазейку для СЭЗ : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrtobacco.kiev.ua/news/2289>

219. Вишиванюк М.М. Регулювання соціально-економічного розвитку малих міст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М.М. Вишиванюк. – Львів, 2010. – 25 с.

220. Вільні економічні зони в Україні : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=6502922

221. Вовканич С. Регіоналізм і відродження України / С. Вовканич // Регіональна економіка. – 1998. – №.1. – С. 27-35.

222. Войтович А.Д. Кластеризація регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку / А.Д. Войтович // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. - №4, Т.1. – С.248-252.

223. Волкова В.Н. Теория систем: учебное пособие / В. Н. Волкова, А. А. Денисов. - М.: «Высшая школа», 2006. – 511 с.

224. Волосюк М.В. Державна регіональна промислово-інноваційна політика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М.В. Волосюк. – Київ, 2008. – 21 с.

225. Волохова І.С. Удосконалення міжбюджетних відносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І.С. Волохова. – Одеса, 2005. – 23 с.

226. Воробйова Н.В. Визначення доміант у регіональній інноваційній політиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.В. Воробйова. – Донецьк, 2011. – 24 с.

227. Галушкіна Т.П. Концептуальні основи та організаційно-економічний механізм екологічного менеджменту в Україні: автореф. дис. д-ра екон. наук: спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Т.П. Галушкіна. - Київ, 2001. - 37 с.

228. Галушак В.Л. Організаційно-економічні засади формування та реалізації політики розвитку проблемних регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.Л. Галушак. – Полтава, 2006. – 22 с.

229. Галушак В.Л. Факторний аналіз сталого розвитку регіонів України : (стаття) [Електронний ресурс] / В.Л. Галушак // Економічна наука. Серія «Регіональна економіка»: зб. наук. праць. – 2008. - №5 ч.1. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2008_5_1/zbirnuk_RE_1_203.pdf

230. Гаман М.В. Державне управління інноваційною діяльністю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / М.В. Гаман. – Київ, 2005. – 27 с.

231. Ганущак Ю. Обговорюємо програму реформ: реформа міжбюджетних відносин : (текст) [Електронний ресурс] / Ю. Ганущак. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/www/?p=1283>

232. Гахович Н.Г. Економічне регулювання екологізації промислового виробництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Н.Г. Гахович. – Київ, 2011. – 20 с.

233. Геєць В.М. Економіка України: моделі реформування, зміна структури та прогноз розвитку / В.М. Геєць. - К., 1999. – 254 с.

234. Геєць В.М. Цінова конкурентоспроможність чи цінова стабільність: дуалізм політики економічного зростання / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. - № 4. – С. 9-31.

235. Гелбрейт Дж. Экономическая теория и цели общества / Дж. Гелбрейт.- М. : «Прогресс», 1976. – 312 с.

236. Герасименко Г.В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Г.В. Герасименко. – Київ, 2004. – 23 с.

237. Герасимчук З. Стратегічні пріоритети фінансового стимулювання сталого розвитку Волинської області : (стаття) [Електронний ресурс] / З. Герасимчук, В. Поліщук // Економічний форум. – 2011. – №1. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_1/11.pdf

238. Герасимчук З.В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та методики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / З.В. Герасимчук. – Львів, 2002. – 40 с.

239. Герасимчук З.В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації : [монограф.] / З.В. Герасимчук, В.Л. Галушак. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 248 с.

240. Гершун А. Сбалансированная система показателей А. Гершун, Ю. Нефедьева // Контроллинг в России. – 2003. – №3.- С.24-32.

241. Глобальная статистика украинского интернета : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://i.bigmir.net/index/UAnet_global_report_092011.pdf

242. Глобальная экономическая перспектива: ГЕО 1-4 «Окружающая среда для развития» : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/428165/>

243. Глуська Н.А. Конкуентоспроможність регіону в трансформаційний період : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.А. Глуська. – Чернігів, 2010. – 16 с.

244. Гмурман В.Е. Теория вероятностей и математическая статистика / В.Е. Гмурман. – [9-е изд.]. - М. : Высшая школа, 2003. – 479 с.

245. Гнатишин М. Еколого-економічний механізм впливу лібералізації міжнародної торгівлі на стан довкілля : (стаття) [Електронний ресурс] / М. Гнатишин. – Режим доступа : <http://www.icp-ua.com/ru/node/457>

246. Гнатишин М. Сталий еколого-економічний розвиток: еволюція поглядів : (стаття) [Електронний ресурс] / М. Гнатишин // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – Режим доступа до журн. : <http://economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=409>

247. Гоблик В.В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / В.В. Гоблик. – Ужгород, 2009. – 22 с.

248. Гоблик-Маркович Н.М. Маркетингове забезпечення розвитку туризму у прикордонному регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.М. Гоблик-Маркович. – Ужгород, 2011. – 23 с.

249. Голянд Н.Ю. Моделі антикризового управління регіоном : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / Н.Ю. Голянд. – Харків, 2005. – 18 с.

250. Головка І.В. Економічний аналіз фінансового стану підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності)» / І.В. Головка. – Київ, 2009. – 23 с.

251. Головка Л.В. Економіко-екологічні проблеми розвитку агропромислового виробництва на радіаційно забруднених територіях регіону (на прикладі київської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Л.В. Головка. – Київ, 2001. – 17 с.

252. Головне управління державної казначейської служби у Дніпропетровській області : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/reg/control/dnp/uk/index>

253. Головне управління статистики у Дніпропетровській області : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dnprstat.gov.ua/statinfo/nr/nr1.htm>

254. Гонтаржевська Л.І. Зовнішньоекономічна діяльність туристичних підприємств України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Л.І. Гонтаржевська – Київ, 2006. – 21 с.

255. Гончаренко О.В. Розбудова міжбюджетних відносин на місцевому рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.В. Гончаренко. – Київ, 2008. – 24 с.

256. Гончаров В.М. Інвестиційна підтримка інноваційної стратегії у великих виробничих системах / В.М. Гончаров. – К. : Техніка, 1996. – 127 с.

257. Гончаров В.М. Фінансовий та організаційно-інституційний механізм державного управління розвитком соціально-економічної інфраструктури / В.М. Гончаров. – Донецьк : СПД «Купріянов В.С.», 2010. – 220 с.

258. Горник В.Г. Державна промислова політика в умовах структурної трансформації економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-

та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.Г. Горник. – Харків, 2005. – 19 с.

259. Горняк О.В. Закономірності формування сучасних підприємств в умовах ринкової трансформації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О.В. Горняк. – Одеса, 2004. – 42 с.

260. Государственный регистр правовых единиц : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.registru.md/rsud_ru/

261. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.

262. Гризоголазов Д.В. Дохідна база регіональних бюджетів та напрями її оптимізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Д.В. Гризоголазов. – Київ, 2009. – 19 с.

263. Грінченко Ю.Л. Вплив інституційного фактору на структуру та ефективність економічної політики ЄС : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Ю.Л. Грінченко. – Київ, 2003. – 16 с.

264. Громоздова Л.В. Організаційно-економічні методи управління розвитком регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.В. Громоздова. – Харків, 2004. – 26 с.

265. Груба Г.І. Державна політика розвитку інноваційної діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Г.І. Груба. – Київ, 2010. – 39 с.

266. Губані Г.Г. Діагностика й прогнозування розвитку продуктивних сил регіону (на матеріалах закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Г.Г. Губані. – Ужгород, 2008. – 22 с.

267. Гулич О.І. Концептуальні засади екологічно збалансованого розвитку курортних територій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.І. Гулич. – Львів, 2005. – 28 с.

268. Гурій П.С. Науково-методичні засади формування механізмів державного управління проектно-програмним розвитком регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / П.С. Гурій. – Київ, 2008. – 22 с.

269. Д'яконова І.І. Бюджетний дефіцит і його регулювання у перехідній економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І.І. Д'яконова. – Суми, 2000. – 19 с.

270. Давиденко І.В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / І.В. Давиденко. – Одеса, 2006. – 21 с.

271. Давидов І.Г. Механізм управління процесом приватизації як складова соціально-економічного розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / І.Г. Давидов. – Ужгород, 2008. – 18 с.

272. Данилишин Б.М. Благосостояние нации: эволюция парадигмы развития / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. - К. : ЗАТ «Нічлава», 2002. – 355 с.

273. Даніч В.М. Моделювання лавиноподібних процесів у соціально-економічних системах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / В.М. Даніч. – Київ, 2006. – 36 с.

274. Дацишин М. Конкурентні переваги структурно слабких територій України / М. Дацишин // Пріоритети. – 2003. - №5(11). - С. 26-32

275. Дацишин М.Б. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні : [монограф.] / М.Б. Дацишин, В.Ю. Керецман. - К. : «К.І.С.», 2007. – 102 с.

276. Дацишин М.Б. Тенденції розвитку інвестиційної політики в Україні та її оцінка на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / М.Б.Дацишин. – Львів, 2003. – 29 с.

277. Дацько О.І. Організаційно-економічне забезпечення формування міжрегіональних кластерів народних текстильних промислів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.І. Дацько. – Львів, 2010. – 23 с.

278. Дворянин В.М. Еколого-економічні засади збалансованого розвитку енергогенеруючих підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.06 спец. «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / В.М. Дворянин. - Рівне, 2008. - 20 с.

279. Дейч В.Б. Система та механізми державного управління в умовах значимої соціально-економічної диференціації України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.Б. Дейч. – Донецьк, 2007. – 25 с.

280. Дем'янишин В.Г. Формування і реалізація бюджетної доктрини України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль, 2010. – 38 с.

281. Демиденко В.В. Регулювання інноваційного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.В. Демиденко. – Полтава, 2006. – 23 с.

282. Демків О.І. Активізація бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів (на прикладі Львівської області) :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.І. Демків. – Львів, 2006. – 26 с.

283. Дергачова В.В. Енергоекономічні чинники сталого розвитку: аналіз та оцінка впливу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / В.В. Дергачова. – Київ, 2001. – 21 с.

284. Державна Казначейська Служба України. Виконання Державного зведеного бюджету : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147461>

285. Державна податкова служба у Дніпропетровській області : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dpsta.gov.ua/>

286. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія / наук. ред. З.С. Варналій] [Електронний ресурс]. – К.: НІСД, 2007. – 820 с. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Varnalij/index.htm>

287. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація : [монограф. / відпов. ред. Н.Р. Нижник]. - К. : УАДУ при Президентові України, 1997. – 448 с.

288. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія / ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла]. - К. : НІСД, 2010. – 288 с.

289. Державний комітет статистики України : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

290. Державний комітет телебачення та радіомовлення України. Інформаційна карта областей (регіонів) : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=74006&cat_id=63077

291. Деркач М.І. Концепт сталого розвитку як домінантна ідеологія людської цивілізації у 21 столітті / М.І. Деркач // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка» - 2009. – Випуск 3/1 - С. 185-191.

292. Деєва Н.Е. Організаційно-економічний механізм управління екологічними ризиками: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.Е. Деєва. - Дніпропетровськ, 2004. - 19 с.

293. Джаферова Л.Р. Бюджетний механізм формування та використання фінансових ресурсів регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Л.Р. Джаферова. – Донецьк, 2009. – 17 с.

294. Длинные волны: НТП и социально-экономическое развитие / [С.Ю. Глазьев, Г.И. Микерин, П.Н. Тесля и др.]. – Новосибирск: Наука, 1991.- 224 с.

295. Длугопольский О. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ (на прикладі Тернопільської області) / О. Длугопольський // Економічний Часопис-XXI. – 2003. -№2. – С. 65-79

296. Длугопольський О.В. Організаційно-економічний механізм структурної корекції промислового виробництва регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.01 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / О.В. Длугопольський. – Львів, 2003. – 25 с.

297. Для граждан должно быть создано единое электронное окно досутпа к информации : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gorod.dp.ua/news/news.php?id=59365>

298. Дмитриченко Л.І. Державне регулювання економіки (соціально-економічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Л.І. Дмитриченко. – Донецьк, 2002. – 25 с.

299. Довідка щодо стану інституційного забезпечення інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=127481&cat_id=127480

&search_param=%B3%ED%ED%EE%E2%E0%F6%B3%E9%ED%EE&searchPublishing=1

300. Доклад Конференции ООН по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро, 13-14 июня 1992 года : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/57/PDF/N9283657.pdf?OpenElement>

301. Документ-Стратегия ОБСЕ в области экономического и экологического измерения №994_689 от 01.12.2003 : за станом на 01.12.2003 : (текст) [Электронный ресурс] / Одиннадцатая встреча Совета министров, Маастрихт, 2003. – Режим доступа : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_689

302. [Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети](#) : (монографія) [Электронный ресурс] / М. Долішній. – К.: Наукова Думка, 2006. - Режим доступа : <http://www.irr.org.ua/publication/index.php>

303. Домбровський В.С. Актуальні проблеми розробки автоматизованих систем контролю за виконанням місцевих бюджетів / В.С. Домбровський, А.В. Півень // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 6 – С. 26-31

304. Дорофійенко В.В. Концепція «Post-mining» как основа політики розвитку угледобуваючих регіонів України / В.В. Дорофійенко, М.С. Пашкевич // Економічний вісник Донбасу. - 2012. – №.1. - С. 6-11

305. Дорофійенко В.В. Соціальний аспект сталого розвитку регіональної економіки: теорія та моделі / В.В. Дорофійенко, М.С. Пашкевич // Сталий розвиток економіки: Всеукр. наук.-вир. журн. – 2012. – №4(14) - С. 109-116

306. Древаль О. Проблеми управління екологічним потенціалом регіону з урахуванням вимог екологічної безпеки : (стаття) [Электронный ресурс] / О. Древаль, І. Грищенко. – Режим доступа : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/17127/1/3.pdf>

307. Дроздовська О.С. Бюджетний устрій держави та особливості його формування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук

: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.С. Дроздовська. – Київ, 2005. – 23 с.

308. Дудкіна К.А. Кластери як форма ринкової централізації в умовах сучасних світо господарських відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / К.А. Дудкіна. – Київ, 2004. – 15 с.

309. Дутка С. Агроенергетична рекультивация порушених земель як середовище підприємницької інноваційної діяльності : (стаття) [Електронний ресурс] / С. Дутка // Інноваційна економіка : Всеукр. наук.-вир. журн. – 2010. - №15. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/inek/2010_1/237.pdf

310. Дутка С. Адаптація методології системного аналізу при розв'язанні і дослідженні складних еколого-економічних систем / С. Дутка // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6(96). – С. 200-206.

311. Дутка С. Сутність техногенно порушених земель і проблеми інформаційного забезпечення їх відтворення / С. Дутка, В. Дерев'янка // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10(88). – С. 55-68.

312. Дутка С.М Розвиток енергозбереження в умовах ринкового господарювання на малопродуктивних землях: автореф. дис. к-та екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка, організація та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / С.М. Дутка. – Дніпропетровськ, 2008. – 24 с.

313. Дьомін О.О. Методологічні основи регулювання потенціалу економічного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / О.О. Дьомін. – Харків, 2004. – 19 с.

314. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000. – 989 с.

315. Євдокимов А.В. Формування системи еколого-економічних показників при переході до сталого розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / А.В. Євдокимов. – Суми, 1998. – 30 с.

316. Євдокимова Д.М. Державне регулювання економічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Д.М. Євдокимова. – Київ, 2002. – 21 с.

317. Європейська Хартія місцевого самоврядування : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036

318. Євсєєва О.О. Стратегічні напрями сталого соціального розвитку України / О.О. Євсєєва / Економічний простір : зб. наук. пр. – 2012. - №57. – С. 122-136.

319. Єдина Європа: перспективи розвитку : [монографія / наук. кер. Амоша О.І.]. – Дніпропетровськ : НГУ, 2010. – 254 с.

320. Єльчанінов Д.Б. Системологічний підхід до аналізу сталого розвитку держави / Д.Б. Єльчанінов // Стратегічні пріоритети. - 2010. – №1 - С. 70-75.

321. Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.А. Єрмакова. – Одеса, 2010. – 17 с.

322. Єрмошкіна О.В. Управління фінансовими потоками промислових підприємств: теорія, практика, перспективи: Монографія / О.В. Єрмошкіна. – Д. : Національний гірничий університет, 2009. – 479 с.

323. Єфремов О.С. Забезпечення стійкості регіональних виробничих систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / О.С. Єфремов. – Луганськ, 2000. – 15 с.

324. Жерліцин Д.М. Групування регіонів у прийнятті рішень в управлінні бюджетними ресурсами територій / Д.М. Жерліцин, Д.М. Жерліцина // Нове у економічній кібернетиці. – 2010. - №3. – С.16-26

325. Жибер Т.В. Бюджетний процес та його оптимізація в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Т.В. Жибер. – Київ, 2006. – 22 с.

326. Жихор О.Б. Типологія регіонів України за інноваційною проблемністю / О.Б. Жихор, О.М. Мельник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.10. - С. 117-123

327. Жовнірчик Я.Ф. Державне регулювання розвитку регіонів України в умовах посилення міжрегіональних економічних зв'язків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Я.Ф. Жовнірчик. – Миколаїв, 2011. – 38 с.

328. Журавський В. Двопалатний парламент в Україні: проблеми формування // Право України. – 2001. – № 3. – С. 33-35.

329. Журба О.С. Соціально-економічні засади формування міжбюджетних відносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / О.С. Журба. – Київ, 2007. – 22 с.

330. Забедюк М.С. Формування та реалізація стратегії ендогенно орієнтованого розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М.С. Забедюк. – Луцьк, 2011. – 23 с.

331. Забезпечення виконання угод щодо регіонального розвитку : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vgolos.com.ua/economic/news/7223.html>

332. Загорський, В.С. Системний аналіз концепції сталого розвитку: монографія / В.С. Загорський, Є.М. Борщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 252 с.

333. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» щодо розширення груп територій, які визнаються депресивними, та надання їм такого статусу» №3275-VI від 21.04.2011 : за станом на 21.04.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна

Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3275-17>

334. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» №1602–III від 23.03.2000 : за станом на 10.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1602-14>

335. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» №143-V від 14.09.2006 : за станом на 01.01.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=143-16>

336. Закон України «Про державний бюджет на 2012 рік» №4282-VI від 22.12.2011 : за станом на 11.10.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>

337. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» №2017-III від 05.10.2000 : за станом на 07.04.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>

338. Закон України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» №2278-VI від 20.05.2010 : за станом на 20.05.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2278-17>

339. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» №755-IV від 15.05.2003 : за станом на 15.08.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

340. Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» №2806-IV від 06.09.2005 : за станом на 07.10.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2806-15>

341. Закон України «Про зайнятість населення» №803-XII від 01.03.1991 : за станом на 18.10.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12>

342. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» №1580-IV від 04.03.2004 : за станом на 10.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1580-15>

343. Закон України «Про індустриальні парки» №5018-VI від 21.06.2012 : за станом на 21.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>

344. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 04.07.2002 : за станом на 02.10.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>

345. Закон України «Про концепцію Національної програми інформатизації» №75/98-ВР від 04.02.1998 : за станом на 07.08.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=75%2F98-%E2%F0>

346. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» №280/97-ВР від 21.05.1997 : за станом на 07.10.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>

347. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» №586-XIV від 09.04.1999 : за станом на 18.10.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=586-14>

348. Закон України «Про наукові парки» №1563-VI від 25.06.2009 : за станом на 01.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1563-17>

349. Закон України «Про Національну програму інформатизації» №74/98-ВР від 04.02.1998 : за станом на 30.07.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74%2F98-%E2%F0>

350. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» №2818-VI від 21.12.2010 : за станом на 21.12.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2818-17>

351. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» №537-V від 09.01.2007 : за станом на 09.01.2007 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>

352. Закон України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна» №2623-VI від 21.10.2010 : за станом на 21.10.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/druk.php?name=344898-21102010-0.txt>

353. Закон України «Про ратифікацію угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» №237/94-ВР від 10.11.1994 : за станом на 10.11.1994 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012

354. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» №991-XIV від 16.07.1999 : за станом на 01.01.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991-14>

355. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» №2850-IV від 08.09.2005 : за станом на 10.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>

356. Закон України «Про транскордонне співробітництво» №1861–IV від 24.06.2004 : за станом на 09.03.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : Режим доступу. - <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1861-15>

357. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» №2411–VI від 01.07.2010 : за станом на 01.07.2010 / (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12069.html>

358. Занфіров В.А. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.А. Занфіров. – Київ, 2006. – 19 с.

359. Западный Донбасс – страницы истории : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westdonbass.com.ua/ru/enterprise/stashkova.html>

360. Запатріна І.В. Бюджетне регулювання економічного зростання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І.В. Запатріна. – Київ, 2008. – 35 с.

361. Заставний Ф.В. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми / Ф.В. Заставний // Регіональна економіка. – 2005. - №1. – С.87-96.

362. Захаркін О.О. Еколого-економічна оцінка технологічних рішень в машинобудуванні: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / О.О. Захаркін. - Суми, 2003. - 22 с.

363. Захарченко В.І. Процеси ринкової трансформації промислових територіальних систем України: теорія, методологія, економічний аналіз і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.І. Захарченко. – Київ, 2006. – 39 с.

364. Західна О.Р. Механізми забезпечення стійкості фінансової системи регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О.Р. Західна. – Львів, 2010. – 23 с.

365. Зварич І.Т. Моделювання процесу економічного зростання регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / І.Т. Зварич. – Київ, 2006. – 22 с.

366. Звіт з конкурентоспроможності регіонів України за 2011 р. : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/Presentation_of_the_Report_on_Competitiveness_of_Ukraine_2011.pdf;
http://www.feg.org.ua/docs/Report_on_the_Competitiveness_of_Regions_of_Ukraine_2011.pdf

367. Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 р. : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/files/File/ua_full-2.pdf

368. Звіти про виконання Державного та місцевих бюджетів України : (статистичні дані) [Електронний ресурс] / Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. – Режим доступу : <http://budget.rada.gov.ua/kombjudjet/control/uk/doccatalog/list>

369. Згуровский М. Общество знаний и информации: тенденции, вызовы, перспективы : (стаття) [Електронний ресурс] / М. Згуровский // Зеркало Недели. – 2003. – №19(444). – Режим доступу : <http://www.zn.ua/2000/2675/38588/>

370. Зибарева О.В. Трансформація соціально-економічного розвитку регіону в період ринкових перетворень (на матеріалах Чернівецької області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.В. Зибарева. – Львів, 2003. – 26 с.

371. Злобін І.В. Визначення інтеграційних пріоритетів України в контексті використання потенціалу старопромислових регіонів : автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І.В. Злобін. – Донецьк, 2008. – 20 с.

372. Злупко С.М. Українська регіоналістика: традиції, здобутки, проблеми // Регіональна економіка. - 1996. - № 1-2. - С. 124-131.

373. ЗМІ України : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tuugo.com.ua/Products/%D0%97%D0%BC%D1%96/%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%BB>

374. Зульфугарова С.О. Моделі управління економічним розвитком регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / С.О. Зульфугарова. – Запоріжжя, 2010. – 22 с.

375. Зятковський В.І. Податкова та бюджетна політика в системі інструментів державного регулювання відтворення капіталу підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / В.І. Зятковський. – Київ, 2005. – 23 с.

376. Иванов П.М. Устойчивое региональное развитие: концепция и модель управления / П.М. Иванов // Экономика и математические методы. – 2006. – №2, Т.42. – С. 51-59.

377. Измалков С. Теория экономических механизмов / С. Измалков, К. Сонин, М. Юдкевич // Вопросы экономики. – 2008. - №1. – С. 4-26.

378. [Ильин В.В.](#) Философия политики / В.В. Ильин, А.С. [Панарин](#) - М. : Издательство МГУ, 1994. - 284 с.

379. Ильяшенко С. Инновации и риск: проявления, проблемы учета и управления экологическими рисками / С. Ильяшенко, В. Божкова // Методы решения экологических проблем. - 2001. – №1. - С. 82-97.

380. Инновационные и классические теории катастроф и экономических кризисов : [монограф. / Н.А. Янковский, Ю.В. Макогон, А.М. Рябчин / ред. Макогон Ю.В.]. – Донецк : ДонНУ, 2009. – 331 с.

381. Институт философии Российской Академии Наук. Информационное общество : (текст) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/page46589323.htm>

382. Иванов Є.А. Еколого-ландшафтознавчий аналіз гірничопромислових територій: автореф. дис. канд. геогр. наук: спец. 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» / Є.А. Иванов. - Київ, 2001. – 14 с.

383. Иванов С.В. Інвестиційна привабливість регіонів та видів економічної діяльності регіональної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / С.В. Иванов. – Сімферополь, 2005. – 26 с.

384. Иванова Т.В. Державне управління еколого-економічною безпекою як умова сталого розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Т.В. Иванова. – Київ, 2011. – 37 с.

385. Ігольніков А.Г. Управління економічними реформами в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / А.Г. Ігольніков. – Донецьк, 2002. – 18 с.

386. Інформаційний електронний ресурс ВРУ : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>

387. Іорданов А.Є. Державне регулювання якості людських ресурсів на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А.Є. Іорданов. – Харків, 2011. – 23 с.

388. Історія народного господарства та економічної думки України : зб. наук. праць, Ч.2 [Електронний ресурс] / [С.О. Біла, М.І. Сайкевич,

В.М. Новіков та ін.]. – Київ, 2009. – 300с. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10890.html>

389. Казюк Я.М. Державне регулювання міжбюджетних відносин: регіональний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ.упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Я.М. Казюк. – Харків, 2009. – 21 с.

390. Калашник С.Д. Економічні основи формування торгових механізмів екологічного захисту: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / С.Д. Калашнік. - Суми, 2002. - 21 с.

391. Калашнікова Л.М. Формування регіональних фінансів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Л.М. Калашнікова. – Ірпінь, 2004. – 22 с.

392. Калашнікова Т.М. Науково-методичне забезпечення формування стратегії розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т.М. Калашнікова. – Донецьк, 2007. – 23 с.

393. Каленська О. Еколого-економічна структура регіону: визначення, поняття, взаємодії / О. Каленська // Вісник СумДУУ. Серія «Економіка». – 2010. – №1 – С. 83 -88.

394. Калітієвська Л.А. Державне регулювання розвитку регіональних ринків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Л.А. Калітієвська. – Донецьк, 2008. – 23 с.

395. Каніщенко Н.Г. Кластеризація як чинник конкурентоспроможності національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Н.Г. Каніщенко. – Київ, 2009. – 15 с.

396. Капица С.П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. Очерк теории роста человечества: (монографія) [Електронний ресурс] /

С.П. Капица. – М., 1999. – Режим доступу : http://www.samomudr.ru/d/Капика%20S.P.%20_Obshaja%20teorija%20rosta%20chelovechestva.pdf

397. Карп Г.В. Формування місцевих бюджетів гірських населених пунктів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Г.В. Карп. – Київ, 2009. – 286 с.

398. Карпіщенко Т.О. Економічний механізм інновацій екологічної спрямованості: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Т.О. Карпіщенко. - Суми, 2000. - 22 с.

399. Карпухно І.О. Міжбюджетні відносини в структурі державних фінансів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / І.О. Карпухно. – Донецьк, 2005. – 15 с.

400. Каталевский Д.Ю. Основы имитационного моделирования и системного анализа в управлении : [уч. пособ.] / Д.Ю. Каталевский. – М. : Издательство Московского государственного университета, 2011. – 304 с.

401. Категории «процесс-механизм» в контексте исследования : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/40>

402. Качала Т.М. Економічні форми і методи регулювання соціального розвитку господарських систем: методологія і практика / Т.М. Качала, В.І. Дармограй // Вісник НУ «Львівська політехніка» Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2009. - №2. – С. 162-168

403. Качала Т.М. Сучасні проблеми інституційного розвитку України : (стаття) [Електронний ресурс] / Т.М. Качала // Вісник економічної науки України. – 2009. - №2. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/venu/2009_2/13.pdf

404. Квактун О.О. Інвестиційно-екологічна стратегія сталого розвитку регіону: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.О. Квактун. - Дніпропетровськ, 2010. - 20 с.

405. Керецман В. Проблеми формування регіональної політики та регіонального управління в Україні : (текст) [Електронний ресурс] / В. Керецман. – Режим доступу : univ.uzhgorod.ua/old/science/idurr/kerecman.doc

406. Кириленко О.П. Місцеві бюджети в економічній системі держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.П. Кириленко. – Київ, 2002. – 26 с.

407. Кирюхін О. Транскордонне співробітництво у російсько-українських відносинах / О. Кирюхін // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. - 2006. - №4. - С. 432–438.

408. Кислий В. Інтеграція соціо-еколого-економічних факторів в систему управління регіонами / В. Кислий, С. Рибальченко // Механізми регулювання економіки. – 2010. – №3, Т.1. – С. 250 -260.

409. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе : (текст) [Електронний ресурс] / М. Китинг. – ЛОГОС, 2003. – 50 с. - Режим доступу : <http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf>

410. Кількість користувачів Internet в Україні досягла європейського рівня : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tsn.ua/nauka_it/v-ukrayini-internetom-koristuyutsya-54-naseleण्या.html

411. Кірін Р.С. Інтелектуальна власність / Р.С. Кірін, В.Л. Хоменко, І.М. Коросташова. – Д. : НГУ, 2008. – 280 с.

412. Классификация российских регионов по потенциалу развития гражданского общества : (текст) [Електронний ресурс]. – Циркон, 2011. – Режим доступу : http://www.zircon.ru/upload/File/russian/publication/4/Klassifikacija_rossijskih_regionov_po_potencialu_razvitija_GO.pdf

413. Климахіна О.М. Використання потенціалу регіонів як чинник підвищення їх пропорційного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О.М. Климахіна. – Київ, 2006. – 21 с.

414. Клименко О.М. Формування державної інноваціо-інвестиційної промислової політики в регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. управ. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.М. Клименко. – Київ, 2010. – 18 с.

415. Книш Д.Я. Малий бізнес регіону в умовах стратегії інноваційного розвитку України (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Д.Я. Книш. – Львів, 2006. – 22 с.

416. Кобушко І.М. Фінансово-економічний механізм екологізації промислового виробництва : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / І.М. Кобушко. - Суми, 2007. - 21 с.

417. Кобушко Я.В. Організаційно-економічний механізм відтворення інвестиційного потенціалу регіону в умовах екологічних обмежень / Я.В. Кобушко // Економіка та держава. – 2012. - №5. – С. 104 – 107.

418. Коваленко Е.Г. Региональная экономика и управление : [учеб. пособ.] / Е.Г. Коваленко. - СПб. : Питер, 2005. – 288 с.

419. Коваленко Н.М. Впровадження кластерної моделі розвитку молокопереробних підприємств харчової промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н.М. Коваленко. – Київ, 2011. – 24 с.

420. Коваленко О.О. Регіонально-інтеграційні пріоритети країн в процесі глобалізації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О.О. Коваленко. – Донецьк, 2009. – 22 с.

421. Ковальова Ю.М. Управління розвитком регіональної економіки на основі формування кластерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та.

екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Ю.М. Ковальова. – Донецьк, 2009. – 22 с.

422. Ковальова Ю. Кластер як новий інструмент модернізації економіки / Ю. Ковальова // [Схід](#). - 2007. - № 5 (83) . – С. 56-69.

423. Ковальська Л.Л. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.Л. Ковальська. – Львів, 2008. – 36 с.

424. Когут І.А. Формування доходів місцевих бюджетів в умовах підвищення самостійності регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / І.А. Когут. – Донецьк, 2010. – 23 с.

425. Кожухов В. Аккумуляция тепловой энергии в системе теплоснабжения теплицы / В. Кожухов, А. Себин, А. Семенов // Ползуновский вестник. – 2011. - № 2/1. – С. 153 -155.

426. Козловський Л.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л.В. Козловський. – Вінниця, 2011. – 34 с.

427. Козьменко О. Теоретичні аспекти формування фінансів міста та ідентифікація їх структури : (стаття) [Електронний ресурс] / О. Козьменко, Є. Балацький // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – 2010. - Вип. 30. – С. 421-428 – Режим доступу до журн. : http://lib.uabs.edu.ua/library/Zbirnik/30_2010.pdf

428. Колесник Т.В. Міжрегіональний економічний розвиток та його регулювання (на матеріалах «Поділля») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Т.В. Колесник. – Київ, 2010. – 21 с.

429. Колісник М.М. Механізми удосконалення регіонального управління інвестиційною діяльністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з

держ. управ. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / М.М. Колісник. – Харків, 2008. – 19 с.

430. Колісник О.Я. Бюджетна безпека у забезпеченні стратегії соціально-економічного розвитку держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.Я. Колісник. – Тернопіль, 2009. – 22 с.

431. Коломійчук В.С. Соціально-економічні механізми управління адміністративним районом в системі регіонального розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В. С. Коломійчук / НАН України, Ін-т регіон. досліджень. - Львів, 2000. - 50 с.

432. Коломійчук В.С. Соціально-економічний розвитку адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегії розвитку) / В.С. Коломійчук. – Тернопіль, 2001. – 440 с.

433. Колосюк А.А. Державне стимулювання регіонального розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А.А. Колосюк. – Запоріжжя, 2009. – 23 с.

434. Колот І.П. Управління інвестиційним розвитком регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І.П. Колот. – Харків, 2000. – 14 с.

435. Комеліна О.В. Науково-методичні основи формування інноваційно-інвестиційного механізму соціально-економічного розвитку регіонів України: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.В. Комеліна. - Київ, 2010. – 20 с.

436. Кондратенко Н.О. Теоретико-методологічні засади стратегії ресурсозбереження у регіональних економічних системах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.О. Кондратенко. – Київ, 2010. – 41 с.

437. Кононенко О.Ю. Суспільно-географічний аналіз депресивності промислового регіону України : (текст) [Електронний ресурс] / О.Ю. Кононенко, Г.М. Майборода. – Режим доступу : <http://geograf.com.ua/uk/library/articles/319>

438. Кононова К.Ю. моделювання інвестиційних процесів у регіоні на основі енерговиробничих циклів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / К.Ю. Кононова. –Харків, 2002. – 19 с.

439. Конституція України №254к/96-ВР від 28.06.1996 : за станом на 12.04.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

440. Концепція сталого розвитку для України : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm>

441. Копилов В.А. Формування бюджетної стратегії економічного зростання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / В.А. Копилов. – Київ, 2008. – 22 с.

442. Коренєва Н.О. Статистичне забезпечення аналізу інвестиційної привабливості регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.10 «Статистика» / Н.О. Коренєва. – Київ, 2008. – 19 с.

443. Корецький Ю.М. Формування і реалізація інноваційної політики в регіоні (на прикладі Волинської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Ю.М. Корецький. – Львів, 2003. – 27 с.

444. Корнєєва Т.М. Державна політика у сфері економіки знань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т.М. Корнєєва. – Київ, 2010. – 28 с.

445. Коробова М.В. Динамічні оптимізаційні та балансові моделі взаємодії економіки і довкілля: автореф. дис. канд. фіз.-мат. наук: спец. 01.05.02

«Математичне моделювання та обчислювальні методи» / М.В. Коробова. - Київ, 2002. – 16 с.

446. Королюк Ю.Г. До питань сутності та співвідношення понять «механізм» і «механізм управління» в галузі науки «Державне управління» / Ю.Г. Королюк // Інвестиції: практика та досвід. - 2011. - №7. - С. 80 - 84.

447. Королюк Ю.Г. Закономірності та принципи регіональної системи управління : (стаття) [Електронний ресурс] / Ю.Г. Королюк // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – Режим доступу до журн. : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=326>

448. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять : (стаття) [Електронний ресурс] / О.Б. Коротич // Вісник економічної науки України : наук. журн. – 2010. – №2(18). – С.57-61. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/venu/2010_2/15.pdf

449. Косаревич Н.Б. Державна політика щодо фінансового забезпечення місцевих бюджетів : (стаття) [Електронний ресурс] / Н.Б. Косаревич // Наукові праці НДФІ. – 2008. - №2(43). – С.21-25. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npndfi/2008_2/Statti/021-025%20Kosarevich.pdf

450. Костак З.Р. Інноваційне забезпечення розвитку економіки регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / З.Р. Костак. – Львів, 2009. – 24 с.

451. Костовська В.А. Удосконалення бюджетів місцевого самоврядування в процесі реформування міжбюджетних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А.В. Костовська. – Ірпінь, 2010. – 25 с.

452. Костюченко Н.М. Еколого-економічні основи формування інституційних механізмів сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Н.М. Костюченко. – Суми, 2010. – 24 с.

453. Котковський В.Р. Державне регулювання економічної безпеки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.Р. Котковський. – Запоріжжя, 2007. – 22 с.

454. Котляренко Д.В. Підвищення енергетичної ефективності української економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка ті управління національним господарством» / Д.В. Котляренко. – Донецьк, 2011. – 25 с.

455. Кравченко В. Фінанси місцевих органів влади України. Основні поняття і терміни / В. Кравченко // Зб. наук. праць НДФІ при Міністерстві фінансів України. - 1996. - Вип.2. – С. 60-78.

456. Кравченко Л.А. Державне фінансове регулювання економіки в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Л.А. Кравченко. – Київ, 2002. – 17 с.

457. Красовська Н.С. Регулювання поведінки еколого-економічних систем на принципах сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація, управління, планування та регулювання економікою» / Н.С. Красовська. – Донецьк, 2006. – 21 с.

458. Краюшкін В.А. Державний механізм стимулювання стратегічного цілепокладання регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.А. Краюшкін. – Донецьк, 2009. – 25 с.

459. Кремень О.І. Особливості оцінювання інвестиційної привабливості регіонів : (стаття) [Електронний ресурс] / О.І. Кремень, В.І. Куберка. –Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/622/1/kremen5.pdf>

460. Кривошеев В.П. Основы теории управления : (текст) [Електронний ресурс] / В.П. Кривошеев. – Режим доступу : <http://abc.vvsu.ru/Books/Osn2teor/page0012.asp>

461. Кропельницька С.О. Фінансово-економічні засади формування та функціонування нових виробничих систем (кластерів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / С.О.Кропельницька. – Тернопіль, 2006. – 25 с.

462. Кубатко О.В. Еколого-економічні механізми забезпечення сталого розвитку на рівні регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О.В. Кубатко. – Суми, 2010. – 23 с.

463. Кубатко О.В. Оцінка еколого-економічної збалансованості регіонів України : (стаття) [Електронний ресурс] / О.В. Кубатко // Електронне наукове фахове видання «Проблеми системного підходу в економіці». – 2009. - №3. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_3/Kubatko_309.htm

464. Кузьменко В.В. Економічна безпека та сталий розвиток: взаємодія на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / В.В. Кузьменко. – Донецьк, 2007. – 17 с.

465. Кузьменко Л.М. Методологічні основи управління розвитком економіки регіону / Л.М. Кузьменко. - Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економіки». - НАН України. Ін-т економіки пром-сті. - Київ, 2004. - 381 с.

466. Кузьменко Л.М. Методологічні основи управління розвитком економіки регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.02.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л.М. Кузьменко. – Київ, 2004. – 38 с.

467. Кулай А.В. Механізм формування доходів бюджетів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А.В. Кулай. – Львів, 2010. – 22 с.

468. Кулешова Л.М. Удосконалення системи професійної орієнтації молоді в регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Л.М. Кулешова. – Донецьк, 2010. – 25 с.

469. Кулинич О.І. Теорія комплексних статистичних коефіцієнтів / О.І. Кулинич // Комплексна статистична оцінка управлінської та господарської діяльності. 2006. – №4. - С. 5-11.

470. Кульчицька Н.Є. Фіскальна політика України на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Н.Є. Кульчицька. – Тернопіль, 2004. – 23 с.

471. Кульчицький Я. Цивілізаційний підхід до порівняння сучасних еколого-економічних систем / Я. Кульчицький // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2005. – Вип.15.3. – С. 175 -179.

472. Курганова О.П. Механізми управління державними цільовими комплексними програмами соціально-економічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка і управління національним господарством» / О.П. Курганова. – Донецьк, 2010. – 19 с.

473. Куценко В.І. Стратегія сталого розвитку крізь призму соціогуманітарної сфери / В.І. Куценко // Вісник НАН України. – 2012. - №2. – С. 79 – 88.

474. Кучеренко В.О. Організаційно-правові форми господарювання в регіоні України: стан і тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / В.О. Кучеренко. – Київ, 2009. – 19 с.

475. Кучкова Н.В. Розвиток економічного механізму екологічного менеджменту регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.В. Кучкова. – Полтава, 2007. – 22 с.

476. Лазарева Є.В. Методологічні засади становлення і функціонування інноваційної системи регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Є.В. Лазарева. – Одеса, 2011. – 32 с.

477. Лазутін Г.І. Державне регулювання інноваційної сфери : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Г.І. Лазутін. – Київ, 2003. – 20 с.

478. Лапко О.О. Державне регулювання інноваційної діяльності: економічний механізм та його вдосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / О.О. Лапко. – Київ, 2000. – 26 с.

479. Ларина Н.И. Региональная политика в странах рыночной экономики / Н.И. Ларина, А.А. Кисельников. – М., 1998. – С. 4-8.

480. Ларіна Т.В. Економічні засади комплексного розвитку продуктивних сил регіону на прикладі Автономної Республіки Крим : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Т.В. Ларіна. – Київ, 2008. – 23 с.

481. Лебедь К.О. Международные стратегии развития восточно-европейской экономики: опыт для Украины / К.О. Лебедь, С.А. Морозова / Економічний простір : зб. наук. пр. – 2012. - №57. - С. 68-76

482. Лебідь В.М. Організаційно-економічні основи інформаційно-аналітичного забезпечення екологічно сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / В.М. Лебідь. – Суми, 2006. – 22 с.

483. Левковська Л.В. Формування корпоративного управління сталим регіональним розвитком України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Л.В. Левковська. – Київ, 2011. – 43 с.

484. Лега Н.Ю., Розвиток Бюджетного потенціалу регіонів у контексті прийняття Податкового кодексу / Н.Ю. Лега // Науково-виробничий журнал «Часопис економічних реформ». – 2012. – № 1(5) – С. 19-27

485. Лелюк Ю.М. Використання традиційних та еволюційно-генетичних підходів для аналізу циклічної динаміки української економіки / Ю.М. Лелюк // Економічний простір : зб. наук. пр. – 2012. - №57. - С. 156-163.

486. Леонов С.Н. Селективная региональная политика как самостоятельный тип региональной политики государства : (статья) [Електронний ресурс] / С.Н. Леонов, О.В. Сидоренко // Электронный вестник «Государственное управление». – 2011. – Вып.28. – С.1-6. – Режим доступа до журн. : http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/2011/28/Leonov_Sidorenko.pdf

487. Лепіхов О.В. Відносини державної власності на засоби виробництва у перехідній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О.В. Лепіхов. – Київ, 2002. – 14 с.

488. Ликвидация шахт: за последствия – под следствие? : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://rakurs.pl.ua/ekonomiks/28837-likvidacija-shakht-za-posledstviya-pod.html>

489. Линник С.О. Державне регулювання природокористування на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / С.О. Линник. – Харків, 2006. – 20 с.

490. Лисюк О.М. Моделювання регіонального розвитку економіки перехідного періоду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / О.М. Лисюк. – Хмельницький, 2005. – 20 с.

491. Лисяк Л., Концептуальні засади бюджетної політики у сфері державних видатків / Л. Лисяк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип.19. – С. 358-364

492. Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Л.В. Лисяк. – Львів, 2010. – 37 с.

493. Литвин В.В. Державне регулювання економіки України в умовах соціально-економічної трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / В.В. Литвин. – Донецьк, 1999. – 19 с.

494. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / А.В. Лісовий. – Київ, 2009. – 27 с.

495. Лісовський С.А. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. г-ф. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / С.А. Лісовський. – Київ, 2004. – 38 с.

496. Логинова Л.В. Социальный механизм институционализации социально-экономических интересов субъектов экономического действия : диссертация д-ра соц. наук : спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / Логинова Л.В. – Саратов, 2009. – 416 с.

497. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь / Л.И. Лопатников. - М. : Изд-во «АВФ», 1996. – 704 с.

498. Лоскутова М.В. Особенности реализации экономических интересов в условиях экономического роста : дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория и история экономической мысли» / М.В. Лоскутова. – Тамбов, 2004. – 172 с.

499. Лук'яненко І.Г. Системне моделювання механізму бюджетного регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец.

08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / І.Г. Лук'яненко. – Київ, 2005. – 38 с.

500. Лук'яшко П.В. Державне регулювання продовольчого комплексу регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец.

08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / П.В. Лук'яшко. – Чернігів, 2011. – 23 с.

501. Луніна І. Формування місцевих бюджетів у контексті завдань адміністративно-територіальної реформи / І.Луніна // Економіка України. - 2006. - №1. -С. 23-34

502. Луцків О.М. Інноваційний розвиток виробничого потенціалу регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец.

08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.М. Луцків. – Львів, 2007. – 22 с.

503. Лушкін В.А. Науково-методологічні основи державного регулювання інвестиційними процесами розвитку економіки (регіональний і галузевий аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / В.А. Лушкін. – Харків, 2003. – 26 с.

504. Ляшевська О. Характеристика індикаторів сталого економічного розвитку регіону : (текст) [Електронний ресурс] / О. Ляшевська. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/3/04.pdf>

505. Ляшенко О.М. Методи та моделі комерціалізації трансферу технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / О.М. Ляшенко. – Київ, 2009. – 36 с.

506. Мазур А.Г. Методологічні проблеми трансформації управління комплексним соціально-економічним розвитком регіонів в перехідний період : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / А.Г. Мазур. – Київ, 2002. – 28 с.

507. Макаренко І.О. Механізми реалізації державної промислової політики України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / І.О. Макаренко. – Київ, 2010. – 22 с.

508. Макаренко Л.М. Забезпечення регіонального розвитку в системі міжбюджетних відносин України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.М. Макаренко. – Київ, 2007. – 24 с.

509. Макаренко М.В. Методи забезпечення управління конкурентоспроможним розвитком регіонів / М.В. Макаренко // Науково-виробничий журнал «Часопис економічних реформ». – 2012. – № 1(5) – С. 142-148

510. Макогон В.Д. Формування доходів місцевих бюджетів у системі міжбюджетного регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «гроші, фінанси і кредит» / В.Д. Макогон. – Київ, 2009. – 23 с.

511. Максимов В.В. Методологія оцінки та забезпечення ефективного використання економічного потенціалу регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.В. Максимов. – Донецьк, 2002. – 43 с.

512. Максимова Л.П.. Формування місцевих бюджетів області у механізмі бюджетного регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Л.П. Максимова. – Київ, 2005. – 22 с.

513. Максимова Т.С. Формування механізму діагностування та прогнозування соціального та економічного розвитку регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Т.С. Максимова. – Донецьк, 2004. – 40 с.

514. Малиняк Б.С. Інвестиційна складова Державного та місцевих бюджетів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси та кредит» / Б.С. Малиняк. – Тернопіль, 2007. – 23 с.

515. Малишко О.В. Стимулювання інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.В. Малишко. – Донецьк, 2003. – 22 с.

516. Маломуж Т.В. Моделі та інформаційні технології підтримки прийняття рішень з управління бюджетом регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 05.13.06 «Автоматизовані системи управління та прогресивні інформаційні технології» / Т.В. Маломуж. – Херсон, 2004. – 24 с.

517. Малярчук А.К. Наповнення місцевих бюджетів в умовах розширення бюджетних прав органів місцевого самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / А.К. Малярчук. – Тернопіль, 2005. – 23 с.

518. Мандрик В.О. Економічне регулювання рекультивації земель, порушуваних діяльністю підприємств вугільної промисловості: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / В.О. Мандрик. - Л., 2008. - 20 с.

519. Маннапов Р.Г. Организационно-экономический механизм управления регионом: формирование, функционирование, развитие [монограф. / сост. Р.Г. Маннапов, Л.Г. Ахтариева]. - М. : КНОРУС, 2008. – 352 с.

520. Маруняк Є.О. Вплив процесів глобалізації на розвиток регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. г-ф. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Є.О. Маруняк. – Київ, 2005. – 22 с.

521. Марущак В.П. Планування в системі державного регулювання ринкової економіки: організаційно-правові засади : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.П. Марущак. – Донецьк, 2009. – 38 с.

522. Матвієнко Р.О. Управління регіональним розвитком в умовах перехідної економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Р.О. Матвієнко. – Київ, 2005. – 20 с.

523. Маханькова О.А. Інституціональні чинники інформаційної еволюції економічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.01 «Розвиток Економічна теорія та історія економічної думки» / О.А. Маханькова. – Запоріжжя, 2011. – 23 с.

524. Махновська Н.Д. Організаційно-економічні основи створення кластерної форми діяльності оператора поштового зв'язку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н.Д. Махновська. – Одеса, 2011. – 26 с.

525. Мацук З.А. Система бюджетного регулювання в Україні (на матеріалах західного регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / З.А. Мацук. – Київ, 2011. – 21 с.

526. Мединська Л.Л. Територіальна диференціація інтенсивності антропогенного навантаження в екологічно напружених регіонах (на прикладі Криворіжжя): автореф. дис. канд. геогр. наук: спец. 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» / Л.Л. Мединська. - Харків, 2001. - 21 с.

527. Медих А.А. Моделі і методи управління загальносистемними характеристиками адаптивних виробничо-економічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / А.А. Медих. – Донецьк, 2006. – 18 с.

528. Мезенцева Н. Кластеризація регіонів України за рівнем добробуту населення : (стаття) [Електронний ресурс] / Н. Мезенцева, О. Кривець //

Географія. – 2009. - №56. – С.43-46. – Режим доступу до журн. : http://papers.univ.kiev.ua/geografija/articles/Clustering_of_Ukrainian_s_regions_by_well_being_level_13567.pdf

529. Мельник М.І. Теоретико-методологічні засади оцінки та моделювання інвестиційного клімату регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / М.І. Мельник. – Львів, 2005. – 29 с.

530. Мельник Ю.М. Організаційно-економічні основи формування стратегій забезпечення екологічно сталого розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Ю.М. Мельник. – Суми, 2009. – 23 с.

531. Мельниченко О.А. Державне регулювання щодо підвищення рівня та якості життя населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.А. Мельниченко. – Запоріжжя, 2010. – 30 с.

532. Мельниченко О.С. Вдосконалення організаційного механізму управління корпоративними правами держави «регіональний аспект» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.С. Мельниченко. – Одеса, 2008. – 20 с.

533. Меньшиков С.М. Длинные волны в экономике: когда общество меняет кожу / С.М. Меньшиков, Л.А.Клименко. - М., 1989. – 569 с.

534. Мерзляк А.В. Державне управління іноземними інвестиціями: регіональний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А.В. Мерзляк. – Київ, 2003. – 29 с.

535. Методические подходы к выбору стратегии устойчивого развития территории / [научн. ред. А.Г. Шапарь]. – Днепропетровск : Институт проблем природопользования и экологии НАН Украины, 1996. - Т.1. – 162 с.

536. Методические подходы к выбору стратегии устойчивого развития территории / [научн. ред. А.Г. Шапарь]. – Днепропетровск : Институт проблем природопользования и экологии НАН Украины, 1996. - Т. 2. – 82 с.

537. Минцберг Г. Структурирование организаций : (текст) [Электронный ресурс] / Минцберг Г. - Режим доступа : <http://academy-document.narod.ru/org-proekt-met-mat/Mintsberg.htm>

538. Михайленко С.В. Актуальні проблеми розвитку бюджетного менеджменту як науки і мистецтва / С.В. Михайленко / Актуальні проблеми економіки. – 2011. - №1(115). – С. 178-183.

539. Мізіна І.В. Концептуалізація побудови та функціонування бюджетної системи місцевого самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ.упр. : спец. 25.00.04 «Міське самоврядування» / І.В. Мізіна. – Дніпропетровськ, 2010. – 23 с.

540. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи : (монографія) [Електронний ресурс] / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с. – Режим доступу : <http://znc.com.ua/ukr/publ/book/book-mikula-2003/index.php>

541. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : [монограф.] / Н. Мікула. - Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

542. Мінекономіки визначатиме обсяг тіньової економіки по витратах електроенергії : (текст) [Електронний ресурс] // Українська правда.- 2006. - Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2006/08/3/3139265/>

543. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Економічна ситуація та прогнози. Розвиток регіонів : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=32848

544. Мірзодаєва Т.В. Антикризове регулювання соціально-економічного розвитку старопромислового регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Т.В. Мірзодаєва. – Чернігів, 2011. – 17 с.

545. Мірошніченко П.І. Активізація використання інвестиційного потенціалу регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук :

спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / П.І. Мірошніченко. – Донецьк, 2007. – 20 с.

546. Місцевий економічний розвиток: моделі для успіху / О. Вітер, Р. Дацьків, М. Дацишин. – К., 2003. – 40 с.

547. Міщенко С.Г. Моделювання процесів управління економічною безпекою регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / С.Г. Міщенко. – Донецьк, 2000. – 22 с.

548. Модернізація України – наш стратегічний вибір : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Poslannya_sborka.pdf

549. Моисеев Н.Н. С мыслями о будущем России : (текст) [Електронний ресурс] / Н.Н. Моисеев. – Режим доступу : <http://www.yabloko.ru/Union/MMYA/Moiseev/moiseev.html>

550. Мокій А.І., Структурні реформи та інституційні зміни у транзитивних економіках - передумова економічного розвитку / А.І. Мокій, В.А. П'ятак, Г.О. Дідич // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2005. – Вип.18, Ч.1. - С. 35-44.

551. Моран О.І. Розвиток туристичного ринку в економічній системі регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.І. Моран. – Львів, 2008. – 22 с.

552. Мороз О.М. Утворення нових територіально-виробничих форм оптимізації господарства регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.М. Мороз. – Донецьк, 2009. – 36 с.

553. Морщагін О.В. Державна інноваційна політика в умовах формування інноваційної моделі розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О.В. Морщагін – Донецьк, 2008. – 22 с.

554. Москалюк Н.П. Державна інвестиційна політика в умовах стабілізації національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Н.П. Москалюк. – Київ, 2002. – 24 с.

555. Мохаммед Собхі Кдеір Хавамлех Державне регулювання галузі туристичних послуг як стратегія розвитку національних конкурентних переваг : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Мохаммед Собхі Кдеір Хавамлех. – Харків, 2009. – 17 с.

556. На меті – сталий розвиток України // Вісник НАН України. – 2007. - №2. – С. 14 – 44.

557. Нагаева Е.А. Применение теории катастроф в антикризисном управлении : (стаття) [Електронний ресурс] / Е.А. Нагаева. – Режим доступу : http://sibac.info/files/2010_02_01_Menedgment/Nagaeva.pdf

558. Надоша О.В. Теоретико-методологічний аналіз сталого розвитку у контексті сучасних дослідницьких підходів : (стаття) [Електронний ресурс] / О.В. Надоша // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – Режим доступу до журн. : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=341>

559. Найдыш В.М. Концепции современного естествознания : (текст) [Електронний ресурс] / В.М. Найдыш. – Режим доступу : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/naydish-7.html>

560. Наука та інновації : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

561. Наука та інновації. Головне управління статистики у Волинській області : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>

562. Наука та інновації. Головне управління статистики у Дніпропетровській області : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/ni/>

563. Наука та інновації. Головне управління статистики у Донецькій області : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.donetskstat.gov.ua/statinform/index.php>

564. Наука та інновації. Головне управління статистики у Львівській області : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?ind_page=si

565. Науково-практичний коментар до Бюджетного Кодексу України : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://edu.minfin.gov.ua/LearningProcess/ShortTermCourses/Pages/BudgetCodex_new/Codex.aspx

566. Науменко С.М. Механізми підвищення ефективності системи державного управління економікою: організаційно-методологічні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / С.М. Науменко. – Донецьк, 2006. – 24 с.

567. Научные основы рационального природопользования при открытой разработке месторождений / Г. Пивняк, И. Гуменик, К. Дребенштедт, А. Панасенко. – Д. : НГУ, 2011. – 568 с.

568. Національна доповідь про людський розвиток в Україні за 2011 р. «Україна на шляху до соціального залучення» : (текст) [Електронний ресурс] / [Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова]. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf

569. Національна мережа трансферу технологій NTTN : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nttn.org.ua>

570. Недашківський М.М. Регіональні фактори реалізації інвестиційного процесу в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / М.М. Недашківський. – Київ, 2000. – 19 с.

571. Нейман Дж. Теория игр и экономическое поведение / Дж. Нейман, О. Моргенштерн. – М. : Наука, 1970. – 707 с.

572. Нескородєв С.М. Державне регулювання інноваційних процесів в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація регулювання, планування і управління економікою» / С.М. Нескородєв. – Харків, 2006. – 25 с.

573. Несторенко О.В. Моделі формування ціни в кластерних утвореннях (на прикладі підприємств санаторно-курортної сфери) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / О.В. Несторенко. – Харків, 2003. – 19 с.

574. Нетудихата К.Л. Інноваційні аспекти регіонального розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / К.Л. Нетудихата. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.

575. Нечаев В.Б. Формирование экономического механизма смягчения последствий от ликвидации угледобывающих предприятий : дис. к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами)» / В.Б. Нечаев. – Иркутск, 2002. – 181 с.

576. Николенко С.И. Теория экономических механизмов : (текст) [Електронний ресурс] / С.И. Николенко. – Режим доступу : <http://www.intuit.ru/department/mathematics/thecins/2/>

577. Нілова Н.М. Еколого-економічні аспекти управління ефективністю інвестиційної діяльності в сучасних умовах : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.М. Нілова. - Суми, 1999. - 19 с.

578. Новак А.Я. Взаємозв'язок податково-бюджетних та грошово-кредитних важелів у стратегії економічного зростання України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / А.Я. Новак. – Київ, 2002. – 15 с.

579. Новейший философский словарь. Развитие : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovopedia.com/6/208/771029.html>

580. Новиков Д.А. Рефлексивные игры / Д.А. Новиков, А.Г. Чхартишвили. – М. : СИНТЕГ, 2003. – 160 с.

581. Нові форми організації територій з особливим податковим режимом : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/January2010/05.htm>

582. Новікова А.М. Депресивні території: європейський досвід та проблеми України / А.М. Новікова // Стратегічна панорама. – 2000. - №3-4. – С. 115-121.

583. Нужина И. Концептуальная модель региональной эколого-экономической системы / И. Нужина, О. Юдахина // Вестник Томского государственного университета. – 2008. - № 1(2). – С. 54 -67.

584. Нямецук Г. Кластеризація регіонів України на основі економічного потенціалу : (стаття) [Електронний ресурс] / Г. Нямецук // Економічний аналіз. – 2010. – Вип.5. – С.141-144. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2010_5/pdf/nyameschuk.pdf

585. Обласні державні адміністрації регіонів України : (текст) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : офіційні сайти обласних державних адміністрацій України

586. Обласні ради регіонів України : (текст) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : офіційні сайти обласних рад України

587. Оболенський О.Ю. Організаційний механізм регулювання економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 08.02.03 «Організація регулювання, планування і управління економікою» / О.Ю. Оболенський. – Донецьк, 2001. – 26 с.

588. Оболенський О.Ю. Системна концепція категорії «механізми державного управління» / О.Ю. Оболенський, Ю.Г. Королюк // Інвестиції: практика та досвід. - 2011. - №10 - С. 79 - 84.

589. Обсяг реалізованої промислової продукції в Україні за 2011 рік : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

590. Одинцова Н.О. Ефективність функціонування органів державного управління економікою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Н.О. Одинцова. – Донецьк, 2011. – 25 с.

591. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. - [Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова](#). – [4-е изд.]. - М. : Азбуковник, 1999. - 944 с.

592. Олексів І.Б. Поняття, класифікація та види груп інтересів, які впливають на діяльність машинобудівного підприємства / І.Б. Олексів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – №657. – С. 47-52.

593. Олексюк Г.В. Соціально-економічні засади розвитку шахтарських міст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Г.В. Олексюк. – Львів, 2005. – 22 с.

594. Онищенко А.М. Економіко-математичне моделювання екологічно збалансованого розвитку економіки : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / А.М. Онищенко. - К., 2003. - 16 с.

595. Онищенко В.О. Теоретико-методологічні засади просторової організації інноваційної діяльності / В.О. Онищенко, О.В. Комеліна // Економіка і регіон. – 2010. – № 1(24). – С. 3-9

596. Оніщук І.Г. Формування інноваційної моделі інвестиційної політики регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І.Г. Оніщук. – Харків, 2005. – 24 с.

597. Орлов А.В. Теоретичні основи сталого розвитку та функціонування мезоекономічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон.

наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / А.В. Орлов. – Донецьк, 2010. – 18 с.

598. Орлова Н.С. Розвиток багаторівневої системи державного регулювання інвестиційної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Н.С. Орлова. – Донецьк, 2004. – 23 с.

599. Орловська Ю.В. Інвестиційний маркетинг як інструмент залучення іноземних інвестицій в Україну та її регіони / Ю.В. Орловська, О.О. Зайченко / Донецьк : ДОННУ, 2007. – 126 с.

600. Осадчук С. Аналіз механізму надання субвенцій з державного місцевим бюджетам : (стаття) [Електронний ресурс] / С. Осадчук // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип.3(30). – Режим доступу до журн. : http://194.44.242.244/portal/Soc_Gum/Трду/2010_3/doc/3/09.pdf

601. Осауленко О.Г. Моделювання та управління сталим соціально-економічним розвитком : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр. : спец. 25.00.05 «Галузеве управління» / О.Г. Осауленко. – Київ, 2002. – 31 с.

602. Павленко В.П. Управління регіональним розвитком в умовах перехідної економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.П. Павленко. – Київ, 2006. – 27 с.

603. Павлиш Е.В. Організаційно-економічне забезпечення конкурентоспроможності регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Е.В. Павлиш. – Донецьк, 2007. – 22 с.

604. Павліха Н.В. Організаційно-інституційні засади сталого просторового розвитку регіону: теорія, методологія, механізми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.В. Павліха. – Львів, 2007. – 38 с.

605. Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.І. Павлов. – Львів, 2001. – 29 с.

606. Павлюк К.В. Бюджет в умовах трансформації економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / К.В. Павлюк. – Київ, 2007. – 42 с.

607. Пак Н.Т. Формування регіональної економічної політики (методи, механізми її реалізації) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.Т. Пак – Львів, 2002. – 21 с.

608. Пакулін С.Л. Обґрунтування й вибір моделі, що забезпечує стійкий і динамічний соціально-економічний розвиток України / С.Л. Пакулін, О.О. Топчій / Економічний простір : зб. наук. пр. – 2012. - №57. - С. 170-175.

609. Панухник О.В. Організаційно-економічний механізм розвитку малих міст у територіально-господарській системі регіону (на прикладі Тернопільської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.В. Панухник. – Львів, 2004. – 23 с.

610. Папаїка О.О. Удосконалення розподільчої економічної системи регіону в умовах ринкових перетворень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.О. Папаїка. – Донецьк, 2000. – 21 с.

611. Параконна Н.К. Регіональний аспект сталого розвитку України : (стаття) [Електронний ресурс] / Н.К. Параконна // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля. – 2011. - №10.Ч.1. – Режим доступу до журн. :

http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2011_10_1/Parakonnaja.pdf

612. Парій-Сергієнко Є.П. Удосконалення державного механізму управління, формування та використання місцевих бюджетів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Є.П. Парій-Сергієнко. – Донецьк, 2008. – 25 с.

613. Паршина О.А. Наукові основи управління конкурентоспроможністю продукції машинобудівного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док-ра. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О.А. Паршина. – Дн-ськ, 2009. – 26 с.

614. Пашкевич М.С. Аналіз механізмів регіонального вирівнювання в Україні / М.С. Пашкевич // Механізми підвищення ефективності управління функціонуванням регіональної економіки: зб. наук. праць. Серія «Економіка». – Донецьк: ДонДУУ, 2011. – Вип.188. - С. 14-28

615. Пашкевич М.С. Аналіз регіональних відмінностей у інноваційно-економічному розвитку України / М.С. Пашкевич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – №. - С. 350-358

616. Пашкевич М.С. Взаємозв'язок між системою державного управління та регіональним розвитком / М.С. Пашкевич // Економічний простір: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ПАБА, 2012. – №63. - С. 85-96

617. Пашкевич М.С. Депресивні вугледобувні регіони: економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку / М.С. Пашкевич // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». –2011. – Вип.8(31), Ч.2. - С. 100-114

618. Пашкевич М.С. Держава та регіони: економічні проблеми та перспективи розвитку взаємозв'язків : (стаття) [Електронний ресурс] / М.С. Пашкевич // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – №8. – Режим доступу до журн. : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1345>

619. Пашкевич М.С. Диверсифікація діяльності вугледобувних підприємств в контексті розвитку депресивних регіонів України / М.С. Пашкевич // Економічний вісник Національного гірничого університету. – Дніпропетровськ: НГУ, 2011. – №3(35). - С. 11-17

620. Пашкевич М.С. Дослідження поняття «регіон» як об'єкту державного економічного регулювання [Електронний ресурс] / М.С. Пашкевич // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – №2. – Режим доступу до журн. : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1237>

621. Пашкевич М.С. Еволюція концепцій формування стратегії соціально-економічного розвитку регіонів України / М.С. Пашкевич // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону: матер. доп. II міжнар. наук.-практ. конф., 18-20 травня, 2011 р. – Суми: СумДУ, 2011. – С. 151-152.

622. Пашкевич М.С. Економіко-правові основи функціонування індустріальних парків в контексті вирішення проблеми post-mining / М.С. Пашкевич // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону: зб. матер. регіон. наук.-практ. конф., 16 грудня 2011 р. – Красноармійськ: КП ДонНТУ, 2011. – Т.2. – С. 108-111.

623. Пашкевич М.С. Економічне зростання регіонів на основі регулювання бюджетного процесу / М.С. Пашкевич // Наукові засади економічного зростання країни: матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 20-21 вересня, 2012 р. – Хмельницький: ХЕУ, 2012. - С. 115-117.

624. Пашкевич М.С. Загальносвітові концепції регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / М.С. Пашкевич // Прометей: регіон. зб. наук. праць з економіки. – 2011. – №1(34). - С. 48-55

625. Пашкевич М.С. Залучення та використання фінансових ресурсів у регіональній економіці / М.С. Пашкевич // Проблеми сучасної економіки в умовах фінансової нестабільності: зб. тез наук. робіт міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 березня, 2012 р. – Одеса: Центр економічних досліджень та розвитку, 2012. – Частина II. - С. 83-84.

626. Пашкевич М.С. Інноваційна діяльність господарчих суб'єктів у регіональній інноваційній системі / М.С. Пашкевич // Економіка та держава: міжнар. наук.-практ. журн. – Київ: ІПКДСЗУ, 2011. – №8. - С. 7-11

627. Пашкевич М.С. Інноваційні підходи до регулювання рівня інвестиційної привабливості регіонів України / М.С. Пашкевич // Інновації і трансфер технологій: від ідеї до прибутку: матер. III міжнар. наук.-практ. конф., 4-6 квітня, 2012 р. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012. – С. 90-92.

628. Пашкевич М.С. Інноваційні підходи до розробки механізмів сталого розвитку економіки / М.С. Пашкевич // Проблеми та перспективи інноваційного розвитку економіки України: матер. міжнар. наук.-практ. конф., 31 травня -2 червня, 2012 р. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012. – Т.1. - С. 81-82.

629. Пашкевич М.С. Інтеграція концепції пост гірництва для розвитку депресивних вугледобувних регіонів з положеннями державної реформи вугільної галузі / М.С. Пашкевич // Проблеми та перспективи розвитку регіональної економіки: матер. VII міжнар. наук.-практ. конф. асп., молод. уч. та наук., 12-14 квітня, 2012 р. – Кременчук: КІ ДУ ім. А. Нобеля, 2012. – Т.1. – С. 175-177.

630. Пашкевич М.С. Класифікація типів розвитку регіонів для прийняття ефективних регулюючих рішень / М.С. Пашкевич // Вісник Хмельницького національного університету: зб. наук. праць, серія «Економічні науки». – 2012. – №4(190), Т.1. - С. 181-186

631. Пашкевич М.С. Комплексний розвиток вугледобувних регіонів України в умовах реформування вугільної галузі / М.С. Пашкевич // Регіональна економіка: наук.-вир. журн. – Львів: ІРД НАНУ, 2012. – №1(63). - С. 62-68

632. Пашкевич М.С. Методичні підходи до оцінки регіональних відмінностей у сталому розвитку територій / М.С. Пашкевич // Економічний простір: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ПАБА, 2012. – №.61 - С. 147-156

633. Пашкевич М.С. Механізм подолання депресивного стану вугледобувних регіонів України / М.С. Пашкевич // Трансформаційні процеси в

економіці держави та регіонів: матер. VI міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 жовтня, 2011 р. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – Т.1. - С. 96-97.

634. Пашкевич М.С. Механізми регулювання регіонального розвитку на основі сучасних тенденцій інформатизації економіки / М.С. Пашкевич // Вісник Хмельницького національного університету: зб. наук. праць, серія «Економічні науки». – 2011. – №3(176). - С. 236-242

635. Пашкевич М.С. Моніторинг трансформаційних процесів при формуванні механізмів регіонального розвитку / М.С. Пашкевич // Схід: аналіт.-інформ. журн. – Донецьк: УКЦ, 2012. – №4(118). - С. 60-64

636. Пашкевич М.С. Новітні механізми регулювання регіонального розвитку в Україні / М.С. Пашкевич // Науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка «Економіка і регіон». – 2012. – №3(34). - С. 10-15

637. Пашкевич М.С. Обґрунтування індексу регіональної суспільної розрізненості для цілей проектування територіально-виробничих кластерів / М.С. Пашкевич // Економічний вісник Національного гірничого університету. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012. – №3. - С. 41-47

638. Пашкевич М.С. Обґрунтування системи категорій для цілей регулювання регіонального інвестиційного клімату / М.С. Пашкевич, Д.М. Куніна // Інвестиції: практика та досвід: наук.-практ. журн. - 2012. – №6. - С. 13-17

639. Пашкевич М.С. Обґрунтування теоретичних засад розробки моделі сталого просторового розвитку / М.С. Пашкевич // Управління сталим розвитком територій в контексті світового досвіду: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 28 березня, 2012 р. – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. – С. 78-81.

640. Пашкевич М.С. Особливості і пріоритети глобального соціально-економічного розвитку / М.С. Пашкевич // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону: зб. матер. регіон. наук.-практ. конф., 2010 р. – Красноармійськ: КП ДонНТУ, 2010. – С. 350-353.

641. Пашкевич М.С. Особливості і пріоритети соціально-економічного розвитку країн світу / М.С. Пашкевич // Механізми підвищення ефективності управління функціонуванням регіональної економіки: зб. наук. праць, серія «Економіка». – Донецьк: ДонДУУ, 2010. – Вип.164. - С. 63-83

642. Пашкевич М.С. Оцінка ефективності функціонування регіональних інноваційних систем / М.С. Пашкевич // Развитие инновационной культуры общества: проблемы и перспективы: матер. VI науч.-практ. конф., 20 мая, 2011 р. – Симферополь: Центр развития образования, науки и инноваций, 2011. – С. 158-160.

643. Пашкевич М.С. Перспективи утворення кластерів в регіонах України для підвищення національної конкурентоспроможності / М.С. Пашкевич // Проблеми трансформаційної економіки: зб. наук. тез IV Всеукр. наук.-практ. конф., 23 березня, 2012 р. – Кривий Ріг: КФ ЗНУ, 2012. – С. 252-254.

644. Пашкевич М.С. Принципи динамічного регулювання сталого розвитку міст та регіонів / М.С. Пашкевич // Сталий розвиток міст. управління проектами і програмами міського і регіонального розвитку: матер. доп. IX міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 2012 р. – Харків: ХНАМГ, 2012. – С. 77-79.

645. Пашкевич М.С. Проблеми активізації інноваційної діяльності в регіонах / М.С. Пашкевич // Інноваційна політика та законодавство в Європейському Союзі та Україні: формування, досвід, напрямки наближення: матер. міжнар. симп., 2-3 червня, 2011 р. – Київ: Фенікс, 2011. – С. 190-192.

646. Пашкевич М.С. Проблеми інноваційного розвитку регіонів України / М.С. Пашкевич // Наукові засади сталого розвитку економіки: матер. міжнар. практи. інтернет-конф., 16-17 червня, 2011 р. – Тернопіль: Крок, 2011. – С. 241-242.

647. Пашкевич М.С. Проблеми та перспективи інноваційного розвитку економіки регіонів України / М.С. Пашкевич // Інноваційна економіка: Всеукр. наук.-вир. журн. – Тернопіль: ТІ АПВ НААН, 2011. – №5(24). - С. 22-27

648. Пашкевич М.С. Проблеми управління вугледобувними підприємствами депресивних регіонів України / М.С. Пашкевич // Реформування економіки України: стан та перспективи: зб. матер. VI міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 листопада, 2011 р. – К: МІБО КНЕУ, 2011. – С. 184-186.

649. Пашкевич М.С. Проблемы и перспективы регионального управления в Украине / М.С. Пашкевич // Эффективное управление предприятием и регионом: сб. науч. ст. – Гродно, ГрГУ им. Я. Купалы. – 2011. – Ч.1. – С. 138-144

650. Пашкевич М.С. Реалізація державної регіональної політики в умовах розбудови інформаційного суспільства / М.С. Пашкевич // Економіка розвитку: наук. журн. – Харків: ХНЕУ, 2011. – №2(58). - С. 58-62

651. Пашкевич М.С. Регіональний інвестиційний клімат: концепція та модель формування / М.С. Пашкевич // Комунальне господарство міст: наук.-техн. зб. Серія: економічні науки. – 2012. – Випуск 102 - С. 113-126

652. Пашкевич М.С. Регулювання інвестиційних процесів у соціально-економічній системі регіону / М.С. Пашкевич // Інвестиції: практика та досвід: наук.-практ. журн. - 2012. – №12. - С. 15-18

653. Пашкевич М.С. Ресурсне забезпечення діяльності підприємств в контексті сучасної регіональної політики / М.С. Пашкевич // Ресурсне забезпечення діяльності підприємств: персонал, основні засоби, оборотні, нематеріальні та фінансові активи: матер. I міжнар. наук.-практ. конф., 25-27 квітня, 2012 р. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012.– С. 56-58.

654. Пашкевич М.С. Розвиток регіонів України в умовах становлення інноваційної економіки / М.С. Пашкевич // Проблеми та перспективи інноваційного розвитку економіки України: матер. міжнар. наук.-практ. конф., 2-4 червня, 2011 р. – Дніпропетровськ: НГУ, 2011. – Т.1. – С. 121-123.

655. Пашкевич М.С. Розвиток регіонів України на основі розбудови постіндустріальної економіки / М.С. Пашкевич // Інновації та трансфер

технологій: від ідеї до прибутку: матер. II міжнар. наук.-практ. конф., 27-29 квітня, 2011 р. – Дніпропетровськ: НГУ, 2011. – С. 96-97.

656. Пашкевич М.С. Соціально-економічний розвиток регіонів України: особливості і пріоритети [Електронний ресурс] / М.С. Пашкевич // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – №12. – Режим доступу до журн. : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1238>

657. Пашкевич М.С. Стан фінансового забезпечення інноваційного розвитку регіонів України / М.С. Пашкевич // Бізнес-інформ: наук. журн. – Харків: ХНЕУ, 2012. – №8(415). - С. 43-46

658. Пашкевич М.С. Сутність економічної політики і механізмів регулювання регіонального розвитку [Електронний ресурс] / М.С. Пашкевич // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2009. – №3. – Режим доступу до журн. : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1236>

659. Пашкевич М.С. Теоретичні основи стратегії економічного розвитку регіонів України / М.С. Пашкевич // Держава та регіони: наук.-вир. журн. Серія «Економіка та підприємництво». – Запоріжжя: КПУ, 2011. – №3. - С. 71-77

660. Пашкевич М.С. Теоретичні підходи до класифікації типів регіонального розвитку в умовах формування регіональної економічної політики на принципах сталості / М.С. Пашкевич // Економічний форум. – Луцьк: ЛНТУ, 2012. – №.3- С 171-179

661. Пашкевич М.С. Удосконалення механізмів державного управління для забезпечення інвестиційної привабливості регіонів / М.С. Пашкевич // Модернізація системи державного управління: теорія та практика: матер. наук.-практ. конф. за міжнар. уч., 20 квітня, 2012 р. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2012. – Частина 1. - С. 489-492.

662. Пашкевич М.С. Устойчивое развитие территорий отработанных угольных шахт / М.С. Пашкевич, К.В. Волкова // Економіка та держава: міжнар. наук.-практ. журн. – Київ: ІПКДСЗУ, 2012. – №5. - С. 61-65

663. Пашкевич М.С. Формування територіальних виробничо-інноваційних кластерів: концепція та механізми / М.С. Пашкевич, Л.К. Мушкудіані // Економічний простір: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ПАБА, 2012. – №59. - С. 63-71

664. Пашкевич М.С. Эколого-экономическое развитие регионов и преодоление территориальной дифференциации / М.С. Пашкевич, Т.З. Гвиниашвили // Часопис економічних реформ: наук.-вир. журн. – Луганськ: СНУ ім. Даля, 2012. – №1(5). - С. 148-153

665. Пашкевич М.С. Электронное правительство, как механизм управления развитием экономических систем регионов / М.С. Пашкевич // Управление экономическими системами: сб. стат. III междунар. науч.-метод. конф., июнь, 2011 р. – Пенза: Приволжский Дом знаний, 2011. – С. 60-62.

666. Перевознікова О.В. Формування регіональної кластерної стратегії інноваційного розвитку машинобудівної галузі в умовах економічної стабілізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.В. Перевознікова. – Донецьк, 2011. – 24 с.

667. Перспективи запровадження двопалатного парламенту в Україні : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=1346>

668. Перстньова Н. Трансприкордонне співробітництво, або український досвід єврорегіонів : (стаття) [Електронний ресурс] / Н. Перстньова // Дзеркало тижня. – 2000. – № 28. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/newspaper/articles/21313#article>

669. Петенко І.В. Організаційно-економічний механізм формування і реалізації рурсозберігаючих технологій у вугільній промисловості: автореф. дис. д-ра екон. наук: спец. 08.07.01 «Економіка промисловості» / І.В. Петенко. - Донецьк, 2002. - 32 с.

670. Петкова Л.О. Муніципальні інвестиції і кредити : (текст) [Електронний ресурс] / Л.О. Петкова, В.В. Проскурін. – Режим доступу : <http://users.i.com.ua/~zddm/RUSSIAN/INVBOOK/parts/intro.htm#bt>

671. Петкова Л.О. Теоретико-методологічні засади економічного зростання в Україні: регіональні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.О. Петкова. – Київ, 2006. – 42 с.

672. Пивняк Г.Г. Post-mining: технологический аспект решения проблемы / Г.Г. Пивняк, А.И. Шашенко, П.И. Пилов, М.С. Пашкевич // Труды международного симпозиума «Неделя горняка - 2012»: Сборник статей. Отдельный выпуск Горного Информационно-аналитического бюллетеня (научно-технического журнала) Mining Informational and analytical bulletin (scientific and technical journal). – М. : издательство «Горная книга». – 2012. – №0В1. – 632 с.

673. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу – М. : «Прогресс», 1985. – 541 с.

674. Пилипенко А.А. Організація управління інтеграційним розвитком суб'єктів господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / А.А. Пилипенко. – Харків, 2009. – 33 с.

675. Пирець Н.М. Експортний потенціал України в контексті розвитку світового господарства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н.М. Пирець. – Донецьк, 2005. – 24 с.

676. Пирог О.В. Науково-методичні засади оцінки і регулювання інвестиційної діяльності у промисловому секторі регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / О.В. Пирог. – Дніпропетровськ, 2005. – 21 с.

677. Пивняк Г.Г. Економічні і соціальні проблеми депресивних регіонів та шляхи їх вирішення / Г.Г. Пивняк, О.М. Шашенко, М.С. Пашкевич // Форум гірників 2011: матер. міжнар. конф., 12-15 жовтня, 2011 р. – Дніпропетровськ: НГУ, 2011. – Т.1. - С. 6-15.

678. Підхомний О.М. Перспективи використання теорії катастроф у дослідженні економічних криз : (текст) [Електронний ресурс] / О.М. Підхомний, О.Р. Рудик // Проблемы материальной культуры. Экономические науки. – Режим доступа до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/126/knp126_84-87.pdf

679. Піжук О.І. Державне регулювання гендерних процесів у соціально-економічному розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О.І. Піжук. – Ірпінь, 2010. – 23 с.

680. Пічугіна М.А. Формування та розвиток інноваційного кластеру підприємств кабельної промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / М.А. Пічугіна. – Київ, 2010. – 20 с.

681. Плахтій М.О. Моделювання інвестиційних процесів на регіональному рівні в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / М.О. Плахтій. – Київ, 2004. – 14 с.

682. Плотинский Ю.М. Математическое моделирование динамики социальных процессов / Ю.М. Плотинский. – М. : МГУ, 1992. – 784 с.

683. Плужников І.О. Механізм формування державної бюджетної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І.О. Плужников. – Суми, 2003. – 18 с.

684. Повестка дня на XXI век : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.r-komitet.ru/s_i_d/agenda21/index.htm; <http://www.un-documents.net/a21-07.htm>

685. Подсолонко М.В. Актуалізація маркетингу в кластерній організації рекреаційного підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами

(підприємства туристично-рекреаційного комплексу)» / М.В. Подсолонко. – Сімферополь, 2010. – 20 с.

686. Покатаєва О.В. Державне регулювання інституціональних трансформацій торгівельно-економічних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / О.В. Покатаєва. – Донецьк, 2010. – 39 с.

687. Полевик Г.М. Вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Г.М. Полевик. – Одеса, 2011. – 19 с.

688. Політологія / [Ф.М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.] - К. : Знання, 2004. – 456 с.

689. Поліщук В.Г. Стимулювання сталого розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / В.Г. Поліщук. – Луцьк, 2010. – 26 с.

690. Поліщук В.Г. Системний підхід у методиці оцінки сталого розвитку регіону з позицій його стимулювання : (стаття) [Електронний ресурс] / В.Г. Поліщук // Електронне наукове фахове видання «Проблеми системного підходу в економіці». – 2010. - №1. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_1/Polischuk_110.htm

691. Полонська Н.О. забезпечення соціально-економічного розвитку регіону на основі використання програмно-цільового методу (на прикладі АР Крим) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.О. Полонська. – Київ, 2008. – 22 с.

692. Поманский А.Б. Математические модели в теориях экономического цикла / А.Б. Поманский, Г.Ю. Трофимов. - Экономика и математические методы. – 1989. – Вып. 5, Т.25. - С. 825-840.

693. Попова Ю.М. Інституціональне забезпечення державного прогнозування соціально-економічного розвитку територій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Ю.М. Попова. – Донецьк, 2010. – 22 с.

694. Послання «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» №п0001100-02 від 30.04.2002 : за станом на 30.04.2002 : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>

695. Послання «Україна: поступ у ХХІ століття Стратегія економічної та соціальної політики на 2000 - 2004 рр.» №276а/2000 від 23.02.2000 : за станом на 23.02.2000 : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://lawua.info/bdata1/ukr1787/index.htm>

696. Постанова «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів» №1149 від 08.12.2010 : за станом на 27.09.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1149-2010-%EF&p=1314303252466159>

697. Постанова «Про доповідь Президента України Про основні засади економічної та соціальної політики «Шляхом радикальних економічних реформ» №216/94-ВР від 19.10.1994 : за станом на 19.10.1994 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/216/94-%D0%B2%D1%80>

698. Постанова «Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів» №476 від 20.05.2009 : за станом на 20.05.2009 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=476-2009-%EF>

699. Постанова «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки» №1088 від 1.12.2010 : за станом на 11.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2010-%EF>

700. Постанова «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» №1001 від 21.07.2006 : за станом на 02.12.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1001-2006-%EF>

701. Постанова «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» №1001 від 21.07.2006 : за станом на 02.12.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>

702. Постанова «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними» №235 від 02.03.2010 : за станом на 17.18.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=235-2010-%EF>

703. Постанова «Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди» №751 від 23.05.2007 : за станом на 17.08.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=751-2007-%EF>

704. Постанова «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів «Назустріч людям» №115 від 04.02.2005 : за станом на 04.02.2005 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001120-05>

705. Постанова «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» №14 від 16.01.2008 : за станом на 16.01.2008 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001120-08>

706. Постанова «Про концепцію переходу України до сталого розвитку» від №1359-XIV від 24.12.1999 : за станом на 24.12.1999 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>

707. Постанова «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» №1359–XIV від 24.12.1999 : за станом на 24.12.1999 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1359-14>

708. Постанова «Про основні напрями бюджетної політики на 2012 рік» №3358-VI від 13.05.2011 : за станом на 13.05.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3358-vi>

709. Постанова «Про основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст» №521 від 17.03.2000 : за станом на 23.08.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=521-2000-%EF>

710. Постанова «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання у сфері трансферу технологій» №5271-VI від 18.09.2012 : за станом на 18.09.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5271-17>

711. Постанова «Про розробку проекту Державної програми соціально-економічного розвитку Карпатського регіону» №368 від 24.05.1993 : за станом на 24.05.1993 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_29/pg_igwjwy.htm

712. Постанова «Про розроблення проекту Державної програми соціально-економічного розвитку Придніпровського регіону» №838 від 17.10.1995 : за станом на 28.10.1996 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=838-95-%EF>

713. Постанова «Про утворення Ради з питань регіонального розвитку та місцевого самоврядування» №309 від 02.04.2009 : за станом на 05.08.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=309-2009-%EF>

714. Постанова «Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України» №782-15 від 15.05.2003 : за станом на 15.05.2003 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=782-15>

715. Потапова Н.А. Кластеризація економічних регіонів України за показниками інноваційної та наукової діяльності : (стаття) [Електронний ресурс] / Н.А. Потапова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2010. - №684. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2010_684/08.pdf

716. Похильок В.В. Державне регулювання економіки та дія вмонтованих стабілізаторів в умовах ринку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / В.В. Похильок. – Донецьк, 2002. – 17 с.

717. Похильченко О.А. Концепція кластеру у формування конкурентоздатності деревообробних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка ті управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О.А. Похильченко. – Ужгород, 2011. – 23 с.

718. Притула Х.М. Стабілізаційні механізми розвитку економіки регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01

«Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Х.М. Притула. – Львів, 2004. – 21 с.

719. Проблеми і шляхи розвитку депресивного регіону (на прикладі областей Поліського економічного району): [монограф. / за ред М.І.Карліна]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 332 с.

720. Проблеми та ризики запровадження двопалатного парламенту в Україні : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/august08/11.htm>

721. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Відкритість, дієвість, результативність» від 17.03.2003 : за станом на 17.03.2003 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001120-03>

722. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток» від 20.12.2008 : за станом на 20.12.2008 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0005120-08>

723. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» від 12.03.2004 : за станом на 01.12.2004 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002120-04>

724. Програма діяльності Кабінету Міністрів України №n0002120-02 від 05.06.2002 : за станом на 05.06.2002 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002120-02>

725. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 02.06.2010 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

726. Програма ООН по окружающей среде : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/unep/>

727. Проект «Електронне село» у Дніпропетровській області : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://village.dp.ua/node/82>

728. Проект Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій України» : (текст) [Електронний ресурс] / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua/uk/publish/article/71304>

729. Проект Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій України» : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/www/?p=1881>

730. Проект Закону України «Про внесення змін до закону України «Про зайнятість населення» №10497 від 21.05.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=43470

731. Проект Закону України «Про Загальнодержавну програму «Електронна Україна» на 2005 – 2012 роки» : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua:7777/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=5414&skl=5

732. Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» : за станом на 08.10.08 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dbn.at.ua/publ/3-1-0-7>

733. Проект Закону України «Про концепцію державної регіональної економічної політики» №1213 від 09.07.1998 : за станом на 09.07.1998 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=4219

734. Проект Закону України «Про основи державної регіональної політики» від 7.12.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/www/?p=1919>

735. Проект Закону України «Про сприяння продуктивній зайнятості населення» : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ekonprof.narod.ru/Proekt.doc

736. Проект Закону України «Про стратегію сталого розвитку України» від 10.11.2004 / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. - К., 2004. – 24 с.

737. Проект Закону України «Про території перспективного розвитку» №6352 від 28.04.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=37616

738. Проект Концепції державної регіональної політики від 27.02.2008: (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.obladmin.poltava.ua/politics/data/.../konc_derd_region_polit.doc; www.adm.gov.te.ua/.../toda_p51_Proekt%20konsepsiiregion%20politiki.doc;

739. Проект Концепції переходу України до сталого розвитку від 15.03.2012 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/zvyazki-z-gromadskisty-ta-zmi/gromadske-obgovorennya/7552>

740. Проект Концепції переходу України до сталого розвитку №3234-1 від 19.12.01 / Ю.І. Самойленко, С.І. Курикін, В.Б. Хазан. – К., 2001. – 38 с.

741. Проект Концепції реформи адміністративно-територіального устрою України від 2008 р.: (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/www/?p=865>

742. Проект Концепції сталого розвитку України / [С.І. Дорогунцов, В.Я. Шевчук та ін.]. - К., 1997. – 17 с.

743. Проект нової системи моніторингу та рейтингової оцінки стану здоров'я населення і діяльності регіональних систем охорони здоров'я, яка здійснюється МОЗ України та КМУ від 2011 р. : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moz.gov.ua/docfiles/New_rating.pdf

744. Проект Стратегії інноваційного розвитку України на 2009 – 2018 роки та на період до 2039 року : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://arch.ukrproject.gov.ua/files/content/strat_razvut.pdf

745. Проект Стратегії інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів : (текст) [Електронний ресурс] / Комітет з питань науки і освіти Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=48718>

746. Прожиточный минимум Российской Федерации : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://afga.ru/?p=48>

747. Промышленность Украины. Отдыхаем с «Социсом» : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukr-industry.blogspot.com/2008/11/blog-post_742.html

748. Простотіна С.В. Вимірювання диференціації доходів населення в системі регулювання соціально-економічного розвитку регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / С.В. Простотіна. – Харків, 2010. – 22 с.

749. Пруненко Д.О. Удосконалення організаційно-економічного механізму формування кластерів нерудних будівельних матеріалів в регіонах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Д.О. Пруненко. – Харків, 2009. – 24 с.

750. Пухир С.Т. Стратегічне прогнозування соціально-економічного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / С.Т. Пухир. – Львів, 2005. – 16 с.

751. Пятак В.А. Фактори та механізми інтенсифікації економічного розвитку регіону (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.А. Пятак. – Львів, 2006. – 24 с.

752. Радник. Український юридичний портал. Цивільний кодекс України. Стаття 89 «Державна реєстрація юридичної особи» : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/komentar/chky/chky-knuga1/chky-knuga1-pozd2/101-tsk-glava7/1808--89----.html>

753. Радченко Я.Ю. Знання як стратегічний ресурс сталого економічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Я.Ю. Радченко. – Харків, 2004. – 18 с.

754. Разумовський С.О. Механізм регулювання бюджетно-кредитної діяльності регіону в умовах підвищення рівня економічної самостійності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / С.О. Разумовський. – Харків, 2000. – 14 с.

755. Рамазанов С.К. Моделі і інформаційні технології еколого-економічного управління виробничою системою в нестабільному середовищі: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / С.К. Рамазанов. - Донецьк, 2008. - 40 с.

756. Рачинський О.С. Економіко-прогностична модель природокористування урбанізованого регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / О.С. Рачинський. – Київ, 2010. – 27 с.

757. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития / [монограф. / ред. А.П. Голиков]. – Х. : 1994. – 275 с.

758. Регіональна політика та механізми її реалізації / [монограф. / ред. М.І. Долішній]. - К. : Наук. думка, 2003. – 503 с.

759. Регіональна політика: методологія, методи, практика / [М.І. Долішній, П.Ю. Беленький, Є.І. Бойко та ін.]. – Львів. : ДПА Друк, 2001. – 720 с.

760. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід / [наук. ред. Р.А. Ткачук] : (текст) [Електронний ресурс]. – К. : Леста, 2010. – 224 с. – Режим доступу: http://www.ssr.org.ua/content/eng/libr/regional_policy_2010.pdf

761. Регіони України / стат. зб. у 2 т. / гол. ред. О. Осауленко. – Київ, 2010. – Ч.1. - 368 с.

762. Регіони України / стат. зб. у 2 т. / гол. ред. О. Осауленко. – Київ, 2010. – Ч.2. - 805 с.

763. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: [аналіт. доп. / С.О. Біла, О.В. Шевченко, В.І. Жук, М.О. Кушнір та ін.; ред. С.О. Біла]. – К. : НІСД, 2011. – 104 с.

764. Резолюции Конференции ООН 1993. – М., 1995. – 157 с.

765. Рейтинг міст та регіонів України / НАЦ «Інститут реформ». – К. : 2005. – 65 с.

766. Рейтинг українських сайтів : (текст) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.topping.com.ua/rating/ukraine/society_and_politics/government/

767. Рефлексивные процессы в экономике: концепции, модели, прикладные аспекты / [монограф. / ред. Р.Н. Лепа]. – Донецк: АПЕКС, 2010. – 306 с.

768. Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи / [аналіт. доп. / ред. С.О. Біла]. - К. : НІСД, 2012. – 56 с.

769. Решение «О внесении изменений в Положение об управлении городского совета «Единый разрешительный центр», утвержденное решением городского совета № 24/47 от 16.01.2006» №25/17 от 21.11.2008 : (текст) [Електронний ресурс] / Донецкий городской совет. – Режим доступу : http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/public_echo.php?id=889

770. Решение о Стратегии экономического развития Содружества Независимых Государств на период до 2020 года №997_k27 від 14.11.2008 : (текст) [Електронний ресурс] / Совет глав правительств Содружества Независимых Государств, Кишенев. - Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_k27

771. Рибачук В.Л. Механізми вдосконалення фінансового контролю в системі державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.Л. Рибачук. – Київ, 2009. – 22 с.

772. Римар М.В. Економічно-правові передумови інноваційної діяльності в Україні / М.В. Римар, У.З. Ватаманюк // Наук. вісник УкрДЛТУ : Еколого-економічні проблеми розвитку лісового комплексу. – 2001. - Вип.11.3. – С. 145-149.

773. Рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/riven_tinovoyi_ekonomiki_v_ukrayini_stanovit_52_8-94238.html

774. Робоча сила : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B0

775. Розміщення продуктивних сил: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Л.Л. Тарангул, І.О. Горленко, Г.І. Євтушенко - К., 2000 - 264с. – Режим доступу : <http://www.vuzlib.net/rps/15.htm>

776. Розпорядження «Про схвалення Концепції Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки» №1838-р від 15.09.2010 : за станом на 15.09.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1838-2010-%F0>

777. Розпорядження «Про схвалення Концепції створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання» №208-р від 01.04.2004 : за станом на 01.04.2004 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=476-2009-%EF>

778. Розпорядженням «Про питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування» №360-р від 01.03.2010 : за

станом на 01.03.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=360-2010-%F0>

779. Романова Т.В. Розвиток інвестиційного потенціалу в регіональній економічній політиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Т.В. Романова. – Полтава, 2010. – 22 с.

780. Роціна Н.В. Організаційно-економічні основи управління процесами інноваційного розвитку морських портів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н.В. Роціна. – Одеса, 2010. – 16 с.

781. Рудакова Т.В. Економіко-математичне моделювання розвитку соціально-економічної системи регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Т.В. Рудакова. – Київ, 2010. – 23 с.

782. Руденко І.В. Формування та використання місцевих бюджетів в умовах реформування міжбюджетних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І.В. Руденко. – Київ, 2008. – 24 с.

783. Рябушка Л.Б. Методичні засади оцінки ефективності пріоритетних напрямів бюджетної політики держави / Л.Б. Рябушка // Економічний простір : зб. наук. пр. - №57. – 2012. – С. 180-189.

784. Савченко В.О. Рейтингування українських регіонів за глибиною інтеграції до світового господарства (матеріали інтернет конференції «Сучасні тенденції розвитку економічної науки в Україні - 2010») [Електронний ресурс] / В.О. Савченко. – Режим доступу : http://www.economy-confer.com.ua/full_article/813/

785. Савчук С.І. Оцінка та аналіз конкурентоспроможності промислової продукції і виробника на регіональних ринках (на прикладі металургійної

промисловості України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.07.01 «Економіка промисловості» / С.І. Савчук. – Одеса, 2002. – 16 с.

786. Саєнко А.А. Взаємозв'язок відносин власності і управління в процесі ринкової трансформації державного сектора : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / А.А. Саєнко. – Харків, 2008. – 16 с.

787. Салли В.И. К построению системы адресного инвестирования шахт : (стаття) [Електронний ресурс] / В.И. Салли, А.И. Симоненко, Д.В. Волощенко // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. трудов. – 2008. – Ч.2. – Режим доступа до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2008_2/0481.pdf

788. Салтан М.П. Розвиток соціально-економічного потенціалу регіону в умовах транзитивної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М.П. Салтан. – Вінниця, 2011. – 21 с.

789. Самойленко В.О. Фінансові механізми державного регулювання економіки регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ.упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.О. Самойленко. – Донецьк, 2004. – 22 с.

790. Самольотов П.В. Формування та реалізація стратегії сталого розвитку гірських територій (на прикладі українських Карпат) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / П.В. Самольотов. – Львів, 2005. – 23 с.

791. Светлична Т.В. Державне регулювання розвитку малого підприємництва регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т.В. Светлична. – Донецьк, 2009. – 24 с.

792. Свірідова Н.Д. Організаційно-економічне забезпечення регіональної політики залучення іноземних інвестицій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.Д. Свірідова. – Донецьк, 2006. – 34 с.

793. Світлична Ю.В. забезпечення стійкого функціонування територіальних економічних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Ю.В. Світлична. – Донецьк, 2009. – 22 с.

794. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Аналіз сталого розвитку регіонів України : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wdc.org.ua/uk/services/country-profiles-visualization>

795. Семененко І. Групи інтересів у Європейському Союзі: регіональний аспект : (текст) [Електронний ресурс] / І. Семененко // Часопис «І». - 1998. – Режим доступу до журн. : <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/semenenko.htm>

796. Семенов Г.А. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки : монограф. / С.А. Семенов, О.С. Богма. - Запоріжжя : КПУ, 2008. – 244 с.

797. Семенова Г.А. Національний кластер - новий шлях для прискорення економічного та інноваційного зростання України / Г.А. Семенова, О.С. Богма // Вісник економічної науки України. - №1(9). - 2006. - С. 127-133.

798. Семиноженко В. Регіональні імперативи нової державної політики : (текст) [Електронний ресурс] / В. Семиноженко. – Режим доступу : <http://www.semynozhenko.net/documents/44/>

799. Сизоненко О.А. Механізм управління еколого-економічними процесами у діяльності промислових підприємств : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / О.А. Сизоненко. - Маріуполь, 2006. - 19 с.

800. Сідун О.Я. Регіональні механізми розвитку малого підприємництва (на матеріалах Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

к-та. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / О.Я. Сідун. – Ужгород, 2004. – 22 с.

801. Сілічева Н.Є. Організаційно-економічні складові створення виробничих кластерів (на прикладі підприємств українського Придунав'я) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Н.Є Сілічева. – Одеса, 2010. – 18 с.

802. Сімків Л.В. Організаційно-економічний механізм регулювання регіонального розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Л.В. Сімків. – Львів, 2001. – 22 с.

803. Скляр І.Д. Система циклів відтворення як основа управління науково-технічним прогресом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.02 «Економіка та управління науково-технічним прогресом» / І.Д. Скляр. – Суми, 2005. – 23 с.

804. Скорик Н.В. Організаційно-економічні основи розвитку та регулювання традиційного природокористування і господарювання в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Н.В. Скорик. - Одеса, 2008. - 20 с.

805. Скотний П.В. Організаційно-економічне забезпечення активізації євро регіонального співробітництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / П.В. Скотний. – Львів, 2008. – 21 с.

806. Сливка Р. Новий вимір політичного та соціально-економічного співробітництва між прикордонними територіями в Центральній та Східній Європі : (текст) [Електронний ресурс] / Р. Сливка. – Режим доступу : <http://geoinfo.if.ua/?p=265>

807. Смірная С.М. Організаційно-економічне забезпечення екологічної безпеки підприємств виробничої сфери: автореф. дис. канд. екон. наук: спец.

08.06.01 «Економіка, організація та управління підприємствами» / С.М. Смірная. - Луганськ, 2006. - 20 с.

808. Смірнова О.О. Науково-прикладні засади розвитку регіональної інноваційної системи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.О. Смірнова. – Сімферополь, 2011. – 23 с.

809. Соболев Р.Г. Регіональне управління економічними процесами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Р.Г. Соболев. – Харків, 2005. – 22 с.

810. Современный экономический словарь : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovari.yandex.ru/~книги/Экономический%20словарь/~К/6/>

811. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І. Соколенко. - К. : Логос, 2004. – 458 с.

812. Соколов М.В. Вдосконалення управління регіональним соціально-економічним розвитком в умовах транзитивної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / М.В. Соколов. – Харків, 2006. – 41 с.

813. Сокровольська Н.Я. Формування доходів місцевих бюджетів у ринкових умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Н.Я. Сокровольська. – Львів, 2010. – 23 с.

814. Солонухін С.В. Моделювання макроекономічних процесів вибору державної регіональної економічної політики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / С.В. Солонухін. – Донецьк, 2003. – 19 с.

815. Солтисік О.О. Моделювання стратегій сталого розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02

«Економіко-математичне моделювання» / О.О. Солтисік. – Хмельницький, 2005. – 14 с.

816. Сотник І.М. Еколого-економічні основи управління енергозбереженням: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / І.М. Сотник. - Суми, 2002. - 22 с.

817. Соціально-економічні відносини у державі, її регіонах та населених пунктах: теорія, методологія, практика : [монографія / наук. кер. Дорофієнко В.В.]. – Донецьк : «ВІК», 2012. – 299 с.

818. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України від 11.12.1999 : за станом на 11.12.1999 : (текст) [Електронний ресурс] / Європейська Рада. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_492

819. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: (монографія) [Електронний ресурс] / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2012. – 534 с. - Режим доступу : <http://iep.donetsk.ua/publish/publish.htm>

820. Старченко Л.В. Еколого-економічне обґрунтування якості життя населення регіону в умовах сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Л.В. Старченко. – Суми, 2008. – 23 с.

821. Статистика регіонів : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ua.all.biz/regions/?fuseaction=adm_main.showStatistics

822. Статистичний щорічник України за 2010 рік / гол. ред. О. Осауленко. – Київ : ТОВ «Август-Трейд», 2011. -1142 с.

823. Стеценко О.В. Регіональне управління розвитком зовнішньоекономічної діяльності в системі державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.В. Стеценко. – Донецьк, 2008. – 26 с.

824. Столяров В.Ф. Методи оцінки комплексності національного та регіонального розвитку України / В.Ф. Столяров, С.В. Кукарцева, В.В. Столярова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка».– 2010. – Вип. 4(3). – С. 35-43

825. Сторощук Б.Д. Економічні інтереси регіону в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Б.Д. Сторощук. – Київ, 2004. – 13 с.

826. Сторчеус О.М. Державне регулювання розвитку територіальних промислових комплексів з урахуванням економічної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.М. Сторчеус. – Київ, 2011. – 22 с.

827. Стратегічні напрями переходу України на засади сталого розвитку в контексті її інтеграції до Європейського співтовариства / [моногрф. / ред. Е.В. Соботович]. - К. : Салютис, 2005. – 44 с.

828. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області) / [монограф. / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, Н.В. Вишневська, Ю.М. Хвесик]. – К. : Кондор, 2004. – 376 с.

829. Стреліна О.М. Методи управління бюджетним процесом в умовах формування ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.М. Стреліна. – Донецьк, 2001. – 17 с.

830. Сулейменов Э. Место Казахстана в научно-техническом развитии стран СНГ : (текст) [Електронний ресурс] / Сулейменов Э., Искичкова Н. – Режим доступу : <http://elementmag.kz/?p=2970>

831. Супрун Н.А. Вітчизняна модель корпоративного управління: інституційно-еволюційний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Н.А. Супрун. – Київ, 2010. – 42 с.

832. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: учеб.пособ. / Ю.П. Сурмин. - К. : МАУП, 2003. – 368 с.

833. Сухарев М.В. Эволюционное управление социально-экономическими системами / М.В. Сухарев. – Петрозаводск : КарНЦ РАН, 2008. – 258 с.

834. Сухіна О.М. Еколого-економічні пріоритети реабілітації гірничопромислових регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О.М. Сухіна. – Київ, 2002. – 18 с.

835. Сэй Ж.-Б. [Трактат по политической экономии](#) / Ж.-Б. Сэй. - М. : Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации, 2000. – 189 с.

836. Танчук Н.В. Концепції державної регіональної політики: політичний та теоретичний дискурс : (стаття) [Електронний ресурс] / Н.В. Танчук - // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. – 2010. – Вип.40. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_40/Gileya40/P4_doc.pdf

837. Тапскотт Д. Викиномика: как массовое сотрудничество изменяет все : (монографія) [Електронний ресурс] / Д. Тапскотт, Э. Уильямс. – Режим доступу : <http://www.litru.ru/br/?b=122783>

838. Тарангул Л.Л. Податкова політика та економічний розвиток регіонів: теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Л.Л. Тарангул. – Київ, 2003. – 34 с.

839. Таранич А.В. Стратегія зовнішньоекономічної діяльності кластерних утворень у контексті світового і регіонального розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / А.В. Таранич. – Донецьк, 2008. – 22 с.

840. Тарасович Л.В. Організаційно-економічні основи функціонування агрохімічного сервісу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук

: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Л.В. Тарасович. – Житомир, 2010. – 24 с.

841. Таукешева Т.Д. Планування та регулювання місцевих бюджетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Т.Д. Таукешева. – Харків, 2001. – 16 с.

842. Тейзе Є. Експерт про реформи Януковича: громади залишаються без грошей : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,5648503,00.html>

843. Територіально-функціональна організація соціального комплексу регіону (на прикладі житлово-комунального господарства) : [монограф. / Т.М. Качала, Ю.Г. Лега, Н.Ю. Лега, Я.А. Суха, Ю.В. Ткаченко]. - Черкаси, 2009. – 576 с.

844. Терон І.В. Сучасні проблеми формування державної регіональної економічної політики України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І.В. Терон. – Київ, 2001. – 15 с.

845. Тимохова Г.Б. Вплив держави на розвиток інвестиційних процесів в трансформаційній економіці інверсійного типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Г.Б. Тимохова. – Харків, 2003. – 14 с.

846. Тимошенко Л.В. Економічна ефективність екологізації виробничих процесів на відкритих і підземних розробках залізрудних родовищ: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Л.В. Тимошенко. - Д., 2011. - 19 с.

847. Тимчук М.Ф. Регіональна економіка / М.Ф. Тимчук. - К. : ІММБ, 1998. – 57 с.

848. Типологии регионов для целей региональной политики : учеб. пособ. / Н.А. Ермакова, А.Т. Калоева. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 65 с.

849. Тісунова В.М. Ринкові перетворення в економіці регіону / В.М. Тісунова. - Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 470 с.

850. Ткаченко К.Л. Управління розвитком економіки на основі регулювання бюджетно-інвестиційних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економіки» / К.Л. Ткаченко. – Київ, 2003. – 22 с.

851. Ткачова Н.М. Механізми державного регулювання економічної безпеки регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Н.М. Ткачова. – Запоріжжя, 2009. – 40 с.

852. Ткачук А. Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики» : за станом на 14.06.2010 : (текст) [Електронний ресурс] / А. Ткачук. – Режим доступу : www.ssr.org.ua/content/ukr/events/new_regional_policy_Tkachuk_ua.ppt

853. Ткачук В.Р. Організаційний механізм формування та нарощення інвестиційного потенціалу регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.Р. Ткачук. – Полтава, 2008. – 20 с.

854. Товарна структура зовнішньої торгівлі України за 2011 р. : (статистичні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

855. Токарчук Т.В. Математичні моделі регулювання регіональної фінансово-економічної політики України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Т.В. Токарчук. – Київ, 2008. – 24 с.

856. Толуб'як В.С. Ефективність формування доходів місцевих бюджетів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ.упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.С. Толуб'як. – Київ, 2004. – 18 с.

857. Туниця Т.Ю. Економічна політика збалансованого природокористування в умовах глобалізації (теоретико-методологічні аспекти): автореф. дис. д-ра екон. наук: спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Т.Ю. Туниця. - К., 2007. - 40 с.

858. Тургель И. Методические аспекты реабилитации городов нисходящей стадии жизненного цикла функциональной специализации : (статья) [Электронный ресурс] / И. Тургель // Научный Вестник Уральской академии государственной службы. – 2009. - №9. – Режим досутпу до журн. : <http://vestnik.uapa.ru/ru-ru/authors/9/>

859. Турянський Ю.І. Державне регулювання господарських систем в умовах лібералізації та капіталізації економічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, регулювання, планування і управління економікою» / Ю.І. Турянський. – Львів, 2005. – 24 с.

860. У Львові розвивають електронне урядування : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,6259510,00.html>

861. Уёмов А.И. Общая теория систем для гуманитариев : уч. пособ. / А.И. Уёмов, А.Ю. Цофнас, И.Н. Сараева. – Warszawa : Universitas Rediviva, 2001. – 276 с.

862. Указ «Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу» №1072/2000 від 14.09.2000 : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001100-00>

863. Указ «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» №615/98 від 11.06.1998 : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98>

864. Указ «Про Концепцію державної регіональної політики» №341/2001 від 25.05.2001 : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>

865. Указ «Про Національний план дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» №187/2012 від 12.03.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14581.html>

866. Указ «Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки» №493/2004 від 28.04.2004 : за станом на 28.04.2004 : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=493%E0%2F2004>

867. Указ «Про Стратегію національної безпеки України» №105/2007 від 12.02.2007 : (текст) [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=105%2F2007>

868. Укладання угод щодо регіонального розвитку як один з механізмів державної регіональної політики : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua/uk/publish/article/69742>

869. Україна займає 10 місце в Європі за кількістю Інтернет-користувачів : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/uk/news/technics/2010/05/05/18043>

870. Уманець Т.В. Інформаційне забезпечення регіонального управління: сучасний стан та перспективи розвитку / Т.В. Уманець // Економічний простір: зб. наук. пр. – 2012. – №57. - С. 197-204

871. Управління головної державної служби в областях України : (текст) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : офіційні сайти управлінь голодержслужби в областях України

872. Урядовий портал. Уряд затвердив Концепцію державної регіональної політики. Повідомлення від 04.07.2008 : (текст) [Електронний ресурс]. – режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=143409446&cat_id=11912

873. Усков І.В. Розвиток міжбюджетних відносин у регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І.В. Усков. – Донецьк, 2009. – 24 с.

874. Устойчивое развитие : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B9%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B5_%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5.

875. Файбусович Э.Л. Типология проблемных территорий: социально-экономи-ческий аспект / Э.Л. Файбусович // Регионология. – 2001. – №1. – С. 214-221.

876. Федеральный Закон РФ «Об основах федеральной поддержки депрессивных территорий Российской Федерации» от 12.03.2003. : (текст) [Електронний ресурс] / Государственная Дума РФ. – Режим доступу : <http://www.akdi.ru/gd/proekt/091615GD.SHTM>

877. Федів І.О. Міжбюджетні взаємовідносини в період трансформації суспільства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ.упр. : спец. 25.00.05 «Галузеве управління» / І.О. Федів. – Київ, 2002. – 20 с.

878. Федулова Л.І. Кластерна політика в системі забезпечення технологічного розвитку регіонів : (стаття) [Електронний ресурс] / Л.І. Федулова // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». – 2010. - №7(27), Ч.2. – Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_5/20.pdf

879. Філософський енциклопедичний словник / [уклад. В.І. Шинкарук]. - К. : «Абрис», 2002. – 742 с.

880. Фірсова І.В. Соціально-економічний розвиток регіону і формування нового типу споживача : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І.В. Фірсова. – Харків, 2003. – 22 с.

881. Фоміна М.В. Сталий розвиток економіки в умовах глобалізації: теорія та методологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / М.В. Фоміна. – Донецьк, 2010. – 34 с.

882. Фролов С. Бюджетні макрорегіони як метод вирішення проблем міжбюджетних відносин в Україні : (стаття) [Електронний ресурс] / С. Фролов // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2010. – Вип.30. – С. 409-421. – Режим доступу до журн.: http://lib.uabs.edu.ua/library/Zbirnik/30_2010.pdf

883. Хансен Е. Экономические циклы и национальный доход : (монографія) [Електронний ресурс] / Е Хансен. – Режим доступу : <http://ek-lit.narod.ru/neoksod2.htm>

884. Харламова Г.О. Економіко-математичне моделювання інвестиційного потенціалу України в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Г.О. Харламова. – Київ, 2008. – 24 с.

885. Хвесик М.А. Концептуальні засади сталого розвитку в контексті глобалізації та регіоналізації / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач // Економіка України. – 2008. – №7. – С. 107–113.

886. Химинець В.В. Еколого-економічні основи сталого розвитку Закарпаття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / В.В. Химинець. – Київ, 2002. – 18 с.

887. Хмара М.П. Розвиток високотехнологічних кластерів у Європейському Союзі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / М.П. Хмара. – Київ, 2010. – 23 с.

888. Хоменко І.О. Регіональний розвиток вантажних автотранспортних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец.

08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (автомобільний транспорт і дорожнє будівництво)» / І.О. Хоменко. – Київ, 2008. – 22 с.

889. Хоменко Я.В. Методологічні засади формування політики сталого економічного зростання в регіоні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Я.В. Хоменко. – Київ, 2009. – 38 с.

890. Хорошева О.І. Бюджетне регулювання соціально-економічного розвитку територіальних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О.І. Хорошева. – Донецьк, 2001. – 21 с.

891. Хорошун В.В. Моделювання процесів бюджетного планування в управлінні регіональною економікою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / В.В. Хорошун. – Запоріжжя, 2008. – 19 с.

892. Хосака Н. Финансирование науки – это тоже наука / Н. Хосака. – Журнал «Япония сегодня». – 1997. - №3. – С.85-91

893. Хохлачев Е.Н. Теоретические основы управления. Анализ и синтез систем управления : уч. пособ.] / Е.Н. Хохлачев. - М. : РВСН, 1996. – 443 с.

894. Хумарова Н. Сутність та основні ознаки територіальних економіко-екологічних систем : (стаття) [Електронний ресурс] / Н. Хумарова // Економічний форум. – 2011. – № 3. – Режим доступу до журн : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_3/23.pdf

895. Центр устойчивого развития столицы: Концепция устойчивого развития : (текст) [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.curs.kz/koncepcia_ustoichivogo_rasvitiya/

896. Цивільний Кодекс України №435-IV від 16.01.2003 : станом на 18.10.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>

897. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития : (стаття) [Електронний ресурс] / Т.В. Цихан // Теория и практика управления. - 2003. -

№5. – С. 18-24. - Режим доступу до журн. :
http://subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_168.html

898. Цугунян А.М. Система регулювання макроекономічних процесів (на прикладі формування валової доданої вартості АР Крим) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / А.М. Цугунян. – Київ, 2009. – 23 с.

899. Чеберкус Д.В. Державне регулювання розвитку інноваційного підприємництва в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Д.В. Чеберкус. – Київ, 2009. – 23 с.

900. Чеберяко О.В. Міжбюджетні відносини в унітарній бюджетній системі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О.В. Чеберяко. – Київ, 2004. – 15 с.

901. Червякова О.В. Державне регулювання інфраструктури регіональної інноваційної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.В. Червякова. – Київ, 2010. – 23 с.

902. Черевко О.В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України: автореф. дис. д-ра е. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.В. Черевко. – Київ, 2007. – 42 с.

903. Черкасова О.В. Регулювання ринкової економіки соціального спрямування: теоретичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / О.В. Черкасова. – Ужгород, 2008. – 17 с.

904. Черничинець С.П. Регулювання інвестиційного клімату регіону / С.П. Черничинець / Зб. наук. пр. факультету економіки і менеджменту інвестицій. – 2007. - Вип.2. – С. 48-59.

905. Чернов А.А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы : (монографія) [Електронний ресурс] / А.А. Чернов. –

М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. – Режим доступу : http://www.i-u.ru/biblio/archive/chernov_stanovlenie/

906. Чернова Н.Л. Адаптивні моделі оцінки та аналізу економічної безпеки регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.03.02 «Економіко-математичне моделювання» / Н.Л. Чернова. – Харків, 2003. – 25 с.

907. Чернюк О.В. Вдосконалення адміністративно-територіального устрою в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.В. Чернюк. – Київ, 2007. – 22 с.

908. Чечетова Н.Ф. Фінансова стійкість регіональної економічної системи: методологія та практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.Ф. Чечетова. – Донецьк, 2011. – 40 с.

909. Чи доцільно державі протидіяти процесам нерівномірності і концентрації розвитку на окремих територіях? : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua/uk/publish/article/69793>

910. Чи потрібні Україні вільні економічні зони? : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://debaty.tochka.net/ua/84-nuzhny-li-ukraine-svobodnye-ekonomicheskie-zony>

911. Чи потрібно ставати на податковий облік? : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yablonsky.com.ua/oblik_ua.htm

912. Чічкало-Кондрацька І.Б. Методологічні засади інноваційного розвитку регіональних науково-виробничих систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / І.Б. Чічкало-Кондрацька. – Полтава, 2011. – 44 с.

913. Чорний О.С. Управління бюджетним процесом на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ.упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.С. Чорний. – Донецьк, 2006. – 20 с.

914. Что такое кластер : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hotel-busines.ru/klaster1.php>

915. Чуб Д.В., Структура і логіка побудови регіональної інноваційної стратегії / Д.В. Чуб // Науково-виробничий журнал «Часопис економічних реформ». – 2012. – №1(5) – С. 159-164

916. Чугунов І.Я. Бюджетна система в інституційному середовищі суспільства / І.Я. Чугунов, Л. Лисяк // Фінанси України. – 2009. - №11. – С. 3-11

917. Чугунов І.Я. Бюджетна система як інструмент регулювання економічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І.Я. Чугунов. – Київ, 2003. – 41 с.

918. Чугунов І.Я. Теоретико-методологічні засади перспективного прогнозування доходів місцевих бюджетів / І.Я. Чугунов, В. Д. Макогон // Наукові праці НДФІ. – 2007. – Вип.2(39). - С. 3–14.

919. Чуличков А. Теория катастроф и развитие мира : (текст) [Електронний ресурс] / Чуличков А. – Режим доступу : <http://katastrofa.h12.ru/theory.htm>

920. Чуприна О.О. Прикордонне співробітництво регіонів: сучасні тенденції розвитку / Чуприна О.О. // Вісник економічної науки України . – 2011. – №1. – С. 175 – 178.

921. Шаблиста Л.М. Державне регулювання структурних зрушень в економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Л.М. Шаблиста. – Київ, 2003. – 40 с.

922. Шаблій О.І. Деякі теоретико-методологічні дослідження депресивних регіонів України / О.І. Шаблій, О.І. Вісьтак // Проблеми розвитку депресивних територій: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Ніжин, 2007. – С. 116-117.

923. Шапошнікова О.М. Механізми державного регулювання і планування залучення інвестицій у виробничу сферу регіону : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.М. Шапошнікова. – Донецьк, 2004. – 26 с.

924. Швейцарсько-Український проект «Підтримка децентралізації в Україні» : (текст) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://despro.org.ua/despro/project/out-comes/decentralisation-support>

925. Швець І.Ю. Регіональне управління конкурентоспроможністю туристичних послуг: методологія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / І.Ю. Швець. – Київ, 2009. – 39 с.

926. Шевченко О.В. Роль держави у трансформації економіки регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О.В. Шевченко. – Київ, 2002. – 20 с.

927. Шевченко О.Є. Моделі економічних систем з коаліційними взаємодіями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / О.Є Шевченко. – Донецьк, 2010. – 21 с.

928. Шевчук Я.В. Механізм санації депресивних територіальних суспільних систем в контексті формування регіональної політики / Я.В. Шевчук. – Львів, 2004. – 63 с.

929. Шелегеда Б. Г. Ринковий механізм регіонального управління / Б. Г. Шелегеда, Р.О. Баєвська // Економіка та право. - 2009. - №1. - С. 16 - 20.

930. Шишко О.В. Вдосконалення системи фінансового вирівнювання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О.В. Шишко. – Київ, 2009. – 24 с.

931. Шкарупа О.В. Еколого-економічна оцінка стану регіону в контексті екологічного сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О.В. Шкарупа. – Суми, 2008. – 23 с.

932. Шкільняк М.М. Механізми управління державною власністю в системі національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра.

екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М.М. Шкільняк. – Тернопіль, 2009. – 41 с.

933. Штёкль К. Сообщество после субъекта. Православная интеллектуальная традиция и философский дискурс политического модерна / К. Штёкль // Вопросы философии. - 2007. - №8. - С. 34-46

934. Штельмах О.О. Суспільно-географічні аспекти соціальної безпеки регіонів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів» / О.О. Штельмах. – Київ, 2006. – 215 с.

935. Штофер Г.А. Розвиток підходів до оцінки ділової активності регіону в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Г.А. Штофер. – Симферополь, 2005. – 23 с.

936. Що робити з депресивними регіонами? : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2051/>

937. Экономико-математические методы и прикладные модели : [учеб. пособ. / В.В. Федосеев, А.Н. Гармаш, Д.М. Дайитбегов и др. ; ред. В.В. Федосеев]. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 391 с.

938. Эшби У.Р. Введение в кибернетику / [пер. с англ., ред. В. А. Успенского]. - М. : «КомКнига», 2005. – 432 с.

939. Яковлева Ю.К. Визначення впливу використання природного потенціалу на економічний розвиток регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Ю.К. Яковлева. – Донецьк, 2010. – 22 с.

940. Ярошук В.М. Державне регулювання розвитком регіонів: теоретико-історичні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління » / В.М. Ярошук. – Київ, 2010. – 22 с.

941. Яцур А.В. Оценка экономической безопасности Ставропольского края : (стаття) [Електронний ресурс] / А.В. Яцур // Электронный научный

журнал «Управление экономическими системами». – 2012. - №5. – Режим
доступу до журн. :

http://uecs.ru/index.php?option=com_flexicontent&view=items&id=1323

Наукове видання

ПАШКЕВИЧ Марина Сергіївна

**НАУКОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Друкується в авторській редакції

Підп. до друку 02.07.2012. Формат 30 x 42/4.
Папір офсет. Ризографія. Ум. друк. арк. 43,9.
Обл.-вид. арк. 43,9. Тираж 350 пр. Зам. №

Підготовлено до друку та видруковано
у Державному ВНЗ «Національний гірничий університет».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 1842 від 11.06.2004.

49005, м. Дніпропетровськ, просп. К. Маркса, 19.